

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**16. YÜZYIL ŞAIRİ ZÂTÎ'NİN
GAZELLERİNDE BİTKİLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Reyhan ÇELTİKER

**Enstitü Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı : Eski Türk Edebiyatı**

Tez Danışmanı: Doç.Dr. Bayram Ali KAYA

HAZİRAN – 2009

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

16. YÜZYIL ŞAİRİ ZÂTÎ'NİN
GAZELLERİNDE BİTKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Reyhan ÇELTİKER

Enstitü Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı : Eski Türk Edebiyatı

Bu tez 18/06/2009 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Bayram Ali KAYA

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin YORULMAZ

Doç. Dr. İsmail GÜLEÇ

Jüri Başkan
 Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi
 Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi
 Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Reyhan ÇELTİKER

15.05.2009

ÖNSÖZ

Klâsik Türk Edebiyatı adıyla da anılan Dîvân Edebiyatı, yedi asrı aşkın tarihî gelişmesi içinde ortaya koyduğu eserleriyle kültür hazinemizin en zengin bölümlerinden birini oluşturmaktadır. Kütüphanelerimiz bu edebiyatın çeşitli ürünleriyle doludur.

Biz bu çalışmamızla Zâtî Dîvânı'nın gazeller bölümünde geçen bitkilerin hangileri olduğunu, hangi tasavvurlarla kullanıldığını ortaya çıkarmayı ve bitkilerle ilgili beyitlerin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmayı hedefledik. Bu çalışmamızın çerçevesi, ilk iki cildi Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan tarafından (İstanbul 1967–70), üçüncüsü Mehmet Çavuşoğlu ve M. Ali Tanyeri (İstanbul, 1987) tarafından basılan ve sadece gazellerinin (1825 gazel) yer aldığı üç ciltlik Zâtî Dîvânı ile sınırlıdır.

Zâtî'nin gazellerinden hareketle tahlil çalışması yapmamızın bir sebebi de şairin şiirleri üzerinde yapılan tahlil çalışmalarının az olmasıdır. Konumuzu ve üzerinde çalışacağımız eseri belirledikten sonra, bitkilerin çeşitlerini ve isimlerini tespit etmek için bitki sözlüklerinin, ansiklopedilerin ve çeşitli tahlil kitaplarının üzerinde bir ön çalışma yaptık. Sonra dîvândan bitkilerle ilgili olan beyitleri tespit ettik ve bunları bitki çeşitlerine göre bölümlere ayırdık. Böylece çalışmamız, “Önsöz”, “Giriş”, dokuz bölüm üzerine kurulmuş ana kısım, “Sonuç”, “Kaynaklar”, “Tablolar” ve “İndeks”ten oluştu.

Giriş bölümünde, Zâtî'nin yaşamış olduğu 16. yüzyılın siyasal, sosyal ve edebî görünüşü ile bu yüzyıldaki şairlerin durumlarına ana hatlarıyla yer verdik. Tezimizin birinci bölümünde önce Zâtî'nin hayatını, edebî şahsiyetini ve eserlerini ele aldık. İkinci bölümde genel olarak bitkiler hakkında bilgi verdikten sonra üçüncü bölümde Dîvân edebiyatında bitkilerin ne şekilde ele alındığı hakkında genel bilgi verdik. Tezimizin dördüncü bölümünde ise çalışmamızın asıl konusu olan Zâtî'de kullanılan bitkilerden ilk olarak ağaçlara ve her ağaçla ilgili olarak kullanılan tasavvurlara ayrı ayrı yer verdik. Beşinci bölümde çiçekleri, altıncı bölümde ise meyveleri ele aldık. Yedinci bölümü bitkilerin yetiştiği bağ, gül bahçesi gibi mekânlara, sekizinci bölümü ise “Hubûbât” adlı bölüme ayırdık. Daha sonra ilgili olan bölümlerde verilemeyen bitkilere geçtik ve bu bölüme de “Diğer Bitkiler” adını verdik.

Tezimizde çeşitli kaynaklardan ulaştığımız bilgileri aktarırken şöyle bir yol izledik: Taradığımız Zâtî Dîvânı'ndan seçtiğimiz orijinal beyitler aracılığı ile Dîvân şiirinde zikredilen bitkilerin hangi özellikleriyle nasıl ele alındığını, şiire kazandırdığı anlam zenginliklerini ve şaire sunduğu anlatım imkânlarını tespit etmeye çalıştık. Bunu da en kapsayıcı anlamı veren “tasavvur” kelimesini kullanarak vermeyi uygun bulduk. Dîvânda geçen bitki adlarını ve bitkilerle ilgili unsurları verirken ele alınan beyitten sonra, beytin geçtiği cildi, gazel numarasını ve gazeldeki beyit numarasını verdik. Dîvânlardaki beyit örneklerinin ve kaynaklardan aktarılan bilgilerin yazımında dîvândaki ve kaynaklardaki asıllarını esas aldık. Tezimizde bitkileri ele alırken ilk olarak bitkilerle ilgili genel bilgilerin yanı sıra mitolojideki, halk hekimliğindeki, âdet ve davranışlardaki, deyim ve atasözlerindeki, tasavvuftaki yerlerine değindik. Daha sonra Dîvân edebiyatında kullanılış amaçlarına yer verdik. Bundaki amacımız, öncelikle bitkilerin genel özellikleri hakkında bilgi edinilmesi ve onların her yönüyle daha iyi anlaşılması, daha sonra da Dîvân edebiyatındaki kullanımları ile kolayca ilişkilendirilebilmesidir.

Dördüncü bölümde bulunan erguvan bazı çalışmalarda ağaçlar bölümünde bazılarında ise çiçeklerle ilgili bölümde verilmiştir. Biz, “Ağaçlar” bölümünde ele almayı tercih ettik. Çalışmamızın beşinci bölümünde yer alan “diken” bir çiçek olmamasına rağmen, çiçeklerle iç içe bulunduğundan dolayı bu bölümde ele alındı.

Tezimizin sonuna “Sonuç”, “Kaynaklar” ve “Tablolar” bölümlerinin ardından gazeller bölümünde geçen bitkilerle ilgili bir indeks ekledik. Dîvânda geçen ilgili her örnek beyte tezimizde yer vermemiz mümkün olmadığından bunların tamamına ait künye bilgilerine ise indekste yer verdik. Böylece ilgili tüm malzemedan araştırmacıların haberdar olmasını ve yararlanmasını temin etmeye çalıştık.

Konu seçiminde yardımcı olan, çalışmam boyunca desteğini ve ilgisini esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Bayram Ali KAYA'ya; başta Doç. Dr. İsmail GÜLEÇ olmak üzere çalışmama önemli katkılar sağlayan bölüm hocalarıma ve her zaman yanımda olup bana destek olan eşim Oktay ÇELTİKER'e teşekkür ederim.

Reyhan ÇELTİKER

Sakarya 2009

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	i
TABLolar	ii
ÖZET	iii
SUMMARY	iv
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: ZÂTÎ'NİN HAYATI, EDEBÎ ŞAHSİYETİ, ESERLERİ	9
1.1. Hayatı.....	9
1.2. Edebî Şahsiyeti.....	14
1.3. Eserleri.....	17
BÖLÜM 2: GENEL OLARAK BİTKİLER	19
2.1. Bitkiler ile İlgili Tasavvurlar.....	22
2.1.1. Ayva Tüyleri.....	22
2.1.2. Benân (Parmaklar).....	23
2.1.3. Emvât (Ölüler).....	23
2.1.4. Hâl (Ben).....	23
2.1.5. Hâme (Kalem).....	24
2.1.6. Ney-şeker (Şeker Kamışı).....	24
2.1.7. Şiir.....	25
BÖLÜM 3: DÎVÂN EDEBİYATINDA BİTKİLER	26
BÖLÜM 4: AĞAÇLAR	32

4.1. Ağaçlar ile İlgili Tasavvurlar.....	34
4.1.1. Âşık.....	34
4.1.2. Aşk.....	35
4.1.3. Dünyâ.....	35
4.1.4. Etfâl (Çocuklar).....	36
4.1.5. Hazân.....	36
4.1.6. Nâz.....	37
4.1.7. Neccâr (Marangoz).....	37
4.1.8. Nigâr (Sevgili).....	37
4.1.9. Nûr.....	38
4.1.10. Peyk-i bâd.....	38
4.1.11. Saç.....	39
4.1.12. Şâdfî.....	39
4.1.13. Vücut.....	39
4.2. Ağaçlar ile İlgili Unsurlar (Budak, Dal, Dikme, Nihal, Yaprak).....	40
4.2.1. Budak.....	40
4.2.1.1. Budak ile İlgili Tasavvurlar.....	40
4.2.1.1.1. Ayak (Kadeh)	40
4.2.1.1.2. Cân	40
4.2.1.1.3. Dünyâ	41
4.2.1.1.4. Mercân.....	41
4.2.1.1.5. Rakip.....	42
4.2.1.1.6. Sevgili-Güzel.....	42

4.2.1.1.7. Tîr (Ok).....	43
4.2.2. Dal (Şâh).....	43
4.2.2.1. Dal ile İlgili Tasavvurlar.....	43
4.2.2.1.1. Afv.....	43
4.2.2.1.2. Elif.....	44
4.2.2.1.3. Kaş.....	44
4.2.2.1.4. Müje (Kirpik).....	45
4.2.2.1.5. Ok.....	45
4.2.2.1.6. Zülf.....	45
4.2.3. Nihal (Dikme, Fidan).....	46
4.2.3.1. Nihal ile İlgili Tasavvurlar.....	46
4.2.3.1.1. Boy.....	46
4.2.3.1.2. Elif.....	46
4.2.3.1.3. Kaş.....	46
4.2.3.1.4. Sebz-pûş.....	47
4.2.3.1.5. Sevgili.....	47
4.2.3.1.6. Tîr (Ok).....	47
4.2.4. Yaprak (Berg, Varak).....	47
4.2.4.1. Yaprak ile İlgili Tasavvurlar.....	49
4.2.4.1.1. Âl (Hile; Kırmızı).....	49
4.2.4.1.2. Âşık.....	49
4.2.4.1.3. Ay-Gün; Mihr-Mâh.....	50
4.2.4.1.4. Cevr-Belâ-Mihnet-Gussa.....	51

4.2.4.1.5. Çenber.....	51
4.2.4.1.6. Dervîş.....	52
4.2.4.1.7. Gönül.....	53
4.2.4.1.8. İnsan.....	54
4.2.4.1.9. Ömür.....	54
4.2.4.1.10. Peykân.....	54
4.2.4.1.11. Saç.....	55
4.2.4.1.12. Şîve (Naz).....	55
4.2.4.1.13. Ümit.....	55
4.2.4.1.14. Yara Ağzı.....	56
4.2.4.1.15. Yıldız.....	56
4.2.4.1.16. Yüz.....	57
4.3. Ağaç Çeşitleri.....	57
4.3.1. Abanoz (Âbnûs, Âbenûs)	57
4.3.2. Ardiç (Ar'ar)	59
4.3.3. Bakkam (Bakam).....	60
4.3.4. Çinâr.....	61
4.3.3.1. Çinâr ile İlgili Tasavvurlar.....	62
4.3.4.1.1. Âşık	62
4.3.4.1.2. El	62
4.3.4.1.3. İnsan.....	63
4.3.4.1.4. Kadd (Boy).....	63
4.3.4.1.5. Sevgili.....	63

4.3.4.1.6. Şâh (Padişah).....	64
4.3.5. Devha (Uluağaç)	64
4.3.6. Erguvân (Ergavân).....	64
4.3.6.1. Erguvân ile İlgili Tasavvurlar.....	66
4.3.6.1.1. Gözyaşı.....	66
4.3.6.1.2. Şarap.....	66
4.3.7. Kâfûr.....	67
4.3.7.1. Kâfûr ile İlgili Tasavvurlar.....	68
4.3.7.1.1. Cism (Beden).....	68
4.3.7.1.2. Gerdan.....	69
4.3.7.1.3. Hatt (Ayva Tüyleri).....	70
4.3.7.1.4. Merhem	71
4.3.7.1.5. Sîne.....	71
4.3.7.1.6. Ten.....	71
4.3.8. Köknar.....	72
4.3.9. Misvâk.....	73
4.3.9.1. Misvâk ile İlgili Tasavvurlar.....	74
4.3.9.1.1. Allah'ın Emri	74
4.3.9.1.2. Cemâl.....	75
4.3.9.1.3. Diş	75
4.3.9.1.4. Mey (Şarap).....	75
4.3.9.1.5. Sôfi-Zâhid.....	76
4.3.10. Nârven (Nâreven, Karaağaç)	77

4.3.10.1. Nârven ile İlgili Tasavvurlar.....	78
4.3.10.1.1. Kâmet (Boy).....	78
4.3.10.1.2. Sevgili (Güzel).....	78
4.3.11. Ney (Kamış, Nây)	79
4.3.11.1. Ney ile İlgili Tasavvurlar.....	80
4.3.11.1.1. Ağız Tüfeği.....	80
4.3.11.1.2. Beniz.....	80
4.3.11.1.3. Kadd (Boy).....	80
4.3.11.1.4. Kamış Yürütme.....	81
4.3.11.1.5. Kilk.....	82
4.3.11.1.6. Mısra.....	82
4.3.11.1.7. Ok	82
4.3.12. Rez-Tâk (Bağ Kütüğü).....	83
4.3.13. Sanavber.....	83
4.3.13.1. Sanavber ile İlgili Tasavvurlar.....	85
4.3.13.1.1. Kadd (Boy).....	85
4.3.13.1.2. Kalp.....	85
4.3.14. Sandal.....	86
4.3.15. Servi.....	87
4.3.15.1. Servi ile İlgili Tasavvurlar.....	89
4.3.15.1.1. Âşık.....	89
4.3.15.1.2. Bâlâ (Kadd, Kâmet, Mevzûn).....	89
4.3.15.1.3. Başı Taşra-Taşra.....	91

4.3.15.1.4. Bende (Gulâm, Kul, Köle).....	91
4.3.15.1.5. Cennet.....	93
4.3.15.1.6. Devlet	93
4.3.15.1.7. Dolap	94
4.3.15.1.8. Dûd (Duhân).....	94
4.3.15.1.9. Elif.....	95
4.3.15.1.10. Elif Çekmek.....	95
4.3.15.1.11. Haçer.....	97
4.3.15.1.12. Hz. Muhammed.....	97
4.3.15.1.13. Kıyâmet.....	98
4.3.15.1.14. Kumru.....	99
4.3.15.1.15. Kuş.....	99.
4.3.15.1.16. Mısra-Şiir.....	100
4.3.15.1.17. Mîve.....	100
4.3.15.1.18. Nâz.....	101
4.3.15.1.19. Salınışı.....	101
4.3.15.1.20. Sâye (Gölge)	102
4.3.15.1.21. Sebz-pûş.....	104
4.3.15.1.22. Sevgili.....	104
4.3.15.1.23. Seyyid-zâde.....	106
4.3.15.1.24. Sidre Tâvûsu-Cebrâil.....	107
4.3.15.1.25. Sinân (Mızrak)	108
4.3.15.1.26. Sırışk (Eşk, Gözyaşı, Yaş).....	108

4.3.15.1.27. Su.....	109
4.3.15.1.28. Sürâhi.....	110
4.3.15.1.29. Vilâyet, Velâyet.....	111
4.3.15.1.30. Zâtî.....	111
4.3.15.1.31. Zebân (Dil)	112
4.3.15.1.32. Zıll-ı İlâh.....	113
4.3.16. Sidre.....	114
4.3.17. Söğüt (Bân, Bîd)	115
4.3.17.1. Söğüt ile İlgili Tasavvurlar.....	116
4.3.17.1.1. Kadd (Boy).....	116
4.3.17.1.2. Sultân.....	116
4.3.18. Şimşâd (Şimşir)	116
4.3.18.1. Şimşâd ile İlgili Tasavvurlar.....	117
4.3.18.1.1. Kâmet (Boy).....	117
4.3.18.1.2. Sevgili.....	118
4.3.19. Tûbâ.....	118
4.3.19.1. Tûbâ ile İlgili Tasavvurlar.....	119
4.3.19.1.1. Baş Aşağı Olmak.....	119
4.3.19.1.2. Kâmet (Boy).....	119
4.3.20. Êd (Öd Ağacı)	120
4.3.20.1. Êd ile İlgili Tasavvurlar.....	121
4.3.20.1.1. Âşık.....	121
4.3.20.1.2. Buhûr	122

4.3.20.1.3. Cân	122
4.3.20.1.4. Meyyit.....	123
4.3.20.1.5. Yanması.....	123
4.3.19.1.6. Zülf.....	123
BÖLÜM 5: ÇİÇEKLER.....	125
5.1. Çiçekler ile İlgili Tasavvurlar.....	126
5.1.1. Akçe.....	126
5.1.2. Altın-Sîm (Gümüş)	127
5.1.3. Çiçek Hastalığı	127
5.1.4. Dem-i işret	127
5.1.5. Kuş.....	128
5.1.6. Leşker (Asker)	128
5.1.7. Necm (Yıldız)	128
5.1.8. Pîr (İhtiyar).....	129
5.1.9. Pîrâye (Süs).....	129
5.1.10. Sabâ.....	129
5.2. Çiçek Çeşitleri.....	130
5.2.1. Çengel Çiçeği.....	130
5.2.2. Diken (Hâr)-Mugaylân (Çöl Dikeni)	130
5.2.2.1. Diken ile İlgili Tasavvurlar.....	131
5.2.2.1.1. Âşık.....	131
5.2.2.1.2. Cefa-Cevr-Gam-Gussa.....	131
5.2.2.1.3. Cihân (Dünya).....	132

5.2.2.1.4. Diken Yarası.....	133
5.2.2.1.5. Hançer.....	133
5.2.2.1.6. Heçr (Fürkât, Hicrân).....	133
5.2.2.1.7. Ka'be.....	134
5.2.2.1.8. Rakip.....	134
5.2.3. Gonca.....	135
5.2.3.1. Gonca ile İlgili Tasavvurlar.....	136
5.2.3.1.1. Ağız-Dudak.....	136
5.2.3.1.2. Bülbül.....	137
5.2.3.1.3. Cennet.....	138
5.2.3.1.4. Çâk-ı Girfân (Çâk Etmek, Yaka Yırtmak)	139
5.2.3.1.5. Düblek (Dümbelek)	140
5.2.3.1.6. Düğme.....	140
5.2.3.1.7. Gönül (Kalp).....	141
5.2.3.1.8. Gözyaşı (Yaş).....	142
5.2.3.1.9. Gül Gibi Gülmesi.....	142
5.2.3.1.10. Güzel (Sevgili).....	143
5.2.3.1.11. Hâmûş (Dem-beste, Susmuş).....	145
5.2.3.1.12. Hokka.....	145
5.2.3.1.13. Kan (Hûn).....	146
5.2.3.1.14. Peykân.....	146
5.2.3.1.15. Teb-hâle (Uçuk).....	146
5.2.3.1.16. Yumruk.....	147

5.2.3.1.17. Zahm (Yara).....	147
5.2.3.1.18. Zenbûr (Arı).....	147
5.2.4. Gül (Verd).....	148
5.2.4.1. Gül ile İlgili Tasavvurlar.....	154
5.2.4.1.1. Âfitâb(Güneş).....	154
5.2.4.1.2. Ağız-Dudak.....	154
5.2.4.1.3. Arak (Ter).....	155
5.2.4.1.4. Asker.....	155
5.2.4.1.5. Âşık.....	156
5.2.4.1.6. Ay (Kamer), Gün.....	156
5.2.4.1.7. Bâd (Bâd-ı sabâ, Sabâ).....	157
5.2.4.1.8. Bâlî.....	157
5.2.4.1.9. Baş Üzre Yeri Olmak.....	158
5.2.4.1.10. Beden (Endâm).....	158
5.2.4.1.11. Bülbül (Belâbil, Hezâr).....	159
5.2.4.1.12. Cennet.....	162
5.2.4.1.13. Cür'a (Yudum).....	162
5.2.4.1.14. Çeşm (Göz).....	163
5.2.4.1.15. Diken.....	163
5.2.4.1.16. Dîvân-Kitap.....	164
5.2.4.1.17. Dünyâ.....	165
5.2.4.1.18. El.....	165
5.2.4.1.19. Eşk (Gözyaşı, Yaş).....	165

5.2.4.1.20. Ezkâr.....	166
5.2.4.1.21. Gelin.....	167
5.2.4.1.22. Gömlek (Prehen)	167
5.2.4.1.23. Gönül.....	168
5.2.4.1.24. Gl-b (Gülsuyu).....	169
5.2.4.1.25. Gl-bng	170
5.2.4.1.26. Glgn-bdz; Hüsrev-rn-Ferhd.....	170
5.2.4.1.27. Gülşen (Glistn).....	171
5.2.4.1.28. Gülün Kokusu	172
5.2.4.1.29. Gülün mr	172
5.2.4.1.30. Hasan.....	173
5.2.4.1.31. Hz. Muhammed.....	173
5.2.4.1.32. Hz. Ysuf.....	174
5.2.4.1.33. İnkr.....	175
5.2.4.1.34. Kab-Cme.....	175
5.2.4.1.35. Kadeh (Ayak, Cm).....	176
5.2.4.1.36. Kmet (Boy).....	177
5.2.4.1.37. Kan.....	178
5.2.4.1.38. Kemn.....	178
5.2.4.1.39. Kol.....	178
5.2.4.1.40. Kulak (G).....	179
5.2.4.1.41. Klhn.....	179
5.2.4.1.42. Mecnn.....	180

5.2.4.1.43. Memi.....	181
5.2.4.1.44. Menzil.....	181
5.2.4.1.45. Mey (Şarap).....	181
5.2.4.1.46. Mutrib.....	182
5.2.4.1.47. Nâme.....	182
5.2.4.1.48. Nişân.....	183
5.2.4.1.49. Parmak.....	183
5.2.4.1.50. Rûh.....	183
5.2.4.1.51. Sevgili.....	184
5.2.4.1.52. Sevgilinin Gülüşü.....	186
5.2.4.1.53. Söz.....	187
5.2.4.1.54. Sultân (Padişâh).....	187
5.2.4.1.55. Şadırvân.....	188
5.2.4.1.56. Şiir.....	188
5.2.4.1.57. Şirâr (Kıvılcım).....	188
5.2.4.1.58. Tabîb.....	189
5.2.4.1.59. Tef.....	189
5.2.4.1.60. Terlik.....	190
5.2.4.1.61. Ümit.....	190
5.2.4.1.62. Üzülmek.....	190
5.2.4.1.63. Vakt-i gül (Fasl-ı gül, Bahâr).....	191
5.2.4.1.64. Yanak (Ârız, Ruh, Ruhsâr).....	192
5.2.4.1.65. Yara (Dâğ, Zahm).....	194

5.2.4.1.66. Yüz (Beniz, Cemâl).....	195
5.2.5. Gülnâr (Nar Çiçeği).....	196
5.2.5.1. Gülnâr ile İlgili Tasavvurlar.....	197
5.2.5.1.1. Gözyaşı.....	197
5.2.5.1.2. Yanak.....	197
5.2.5.1.3. Yüz.....	198
5.2.6. Karanfil.....	199
5.2.6.1. Karanfil ile İlgili Tasavvurlar.....	201
5.2.6.1.1. Göz.....	201
5.2.6.1.2. Yüz.....	201
5.2.7. Lâle.....	201
5.2.7.1. Lâle ile İlgili Tasavvurlar.....	206
5.2.7.1.1. Âsumân (Gökyüzü).....	206
5.2.7.1.2. Âşık.....	207
5.2.7.1.3. Bağır (Sîne).....	207
5.2.7.1.4. Çemen	207
5.2.7.1.5. Çerâğ (Çıra).....	207
5.2.7.1.6. Dâğ (Yara).....	208
5.2.7.1.7. Eşk (Gözyaşı)	209
5.2.7.1.8. Hâl (Ben).....	209
5.2.7.1.9. Kadeh (Ayak, Câm).....	209
5.2.7.1.10. Kan.....	210
5.2.7.1.11. Kâsebâz-Parmak.....	210

5.2.7.1.12. La‘l.....	211
5.2.7.1.13. Lala.....	211
5.2.7.1.14. Lâlenin Renkleri.....	211
5.2.7.1.15. Seher Yeri.....	213
5.2.7.1.16. Sevgili.....	213
5.2.7.1.17. Şafak.....	214
5.2.7.1.18. Şâh.....	214
5.2.7.1.19. Şehit.....	215
5.2.7.1.20. Yanak.....	215
5.2.8. Menekşe (Benefşe)	216
5.2.8.1. Menekşe ile İlgili Tasavvurlar.....	218
5.2.8.1.1. Anahtar.....	218
5.2.8.1.2. Asâ-Hz. Mûsâ.....	219
5.2.8.1.3. Âşık	220
5.2.7.1.4. Bahâr	220
5.2.8.1.5. Başı Göğermek	221
5.2.8.1.6. Çevgân	221
5.2.8.1.7. Ejderhâ	222
5.2.8.1.8. Ense	222
5.2.8.1.9. Göz.....	222
5.2.8.1.10. Gül.....	223
5.2.8.1.11. Hâl (Ben)	223
5.2.8.1.12. Hatt (Ayva Tüyleri).....	224

5.2.7.1.13. Kebûdî (Mavi) Elbise Giymesi.....	224
5.2.8.1.14. Menekşenin Kulağı.....	225
5.2.8.1.15. Mürekkep.....	225
5.2.8.1.16. Postacı (Berîd, Ulak).....	225
5.2.8.1.17. Sevgili.....	226
5.2.8.1.18. Şâh.....	226
5.2.9. Nergis.....	227
5.2.9.1. Nergis ile İlgili Tasavvurlar.....	228
5.2.9.1.1. Âşık.....	228
5.2.9.1.2. Göz.....	229
5.2.9.1.3. Kadeh (Ayak).....	230
5.2.9.1.4. Karavaş (Cariye, Hizmetçi).....	230
5.2.9.1.5. Nesrîn.....	231
5.2.9.1.6. Sevgili.....	231
5.2.9.1.7. Zemzem.....	231
5.2.10. Nilüfer (Nîlfer, Nîlûfer, Nîlûper)	232
5.2.10.1. Nilüfer ile İlgili Tasavvurlar.....	233
5.2.10.1.1. Göz.....	233
5.2.10.1.2. Libâs-ı asfar.....	233
5.2.11. Reyhân (Fesleğen).....	234
5.2.11.1. Reyhân ile İlgili Tasavvurlar.....	235
5.2.11.1.1. Âşık.....	235
5.2.11.1.2. Hatt.....	236

5.2.11.1.3. Reyhâncı.....	237
5.2.11.1.4. Reyhânın Kokusu.....	237
5.2.12. Sûsen.....	237
5.2.12.1. Sûsen ile İlgili Tasavvurlar.....	239
5.2.12.1.1. Câme.....	239
5.2.12.1.2. Cism (Beden).....	239
5.2.12.1.3. Dil.....	239
5.2.12.1.4. Libâs (Elbise).....	240
5.2.13. Sünbül.....	240
5.2.13.1. Sünbül ile İlgili Tasavvurlar.....	242
5.2.13.1.1. Bend.....	242
5.2.13.1.2. Boy Beyi.....	242
5.2.13.1.3. Gönül.....	242
5.2.13.1.4. Hindî (Hintli).....	243
5.2.13.1.5. Kabâ.....	243
5.2.13.1.6. Nâfe.....	244
5.2.13.1.7. Reyhâncı.....	244
5.2.13.1.8. Saç-Zülf	244
5.2.13.1.9. Silsile (Zincir).....	246
5.2.14. Şakâyık.....	246
5.2.15. Yâsemîn (Semen)	247
5.2.15.1. Yâsemîn ile İlgili Tasavvurlar.....	248
5.2.15.1.1. Ak Tûtî.....	248

5.2.15.1.2. Efser (Taç)	248
5.2.15.1.3. Endâm (Beden).....	249
5.2.15.1.4. Göğüs.....	249
5.2.15.1.5. Kebûter (Güvercin).....	249
5.2.15.1.6. Kimyâger.....	250
5.2.15.1.7. Lenger (Çapa).....	250
5.2.15.1.8. Micmer.....	250
5.2.15.1.9. Nûr.....	251
5.2.15.1.10. Tüvân-ger (Zengin Kişi).....	251
5.2.15.1.11. Yanak.....	252
5.2.15.1.12. Yüz.....	252
5.2.16. Za‘ferân (Safran, Zerde)	252
5.2.16.1. Za‘ferân ile İlgili Tasavvurlar.....	255
5.2.16.1.1. Âşık.....	255
5.2.16.1.2. Güldürücü Özelliği.....	255
5.2.16.1.3. Nûr Duası.....	256
5.2.16.1.4. Vücut.....	256
5.2.16.1.5. Yüz.....	257
5.2.17. Zambak (Zambak).....	257
5.2.17.1. Zambak ile İlgili Tasavvurlar.....	258
5.2.17.1.1. Boyun.....	258
5.2.17.1.2. Hz. Mûsâ-Yed-i Beyzâ	258
5.2.17.1.3. Parmak.....	259

5.2.17.1.4. Sâk (Sap).....	259
5.2.17.1.5. Tûmâr	259
5.2.17.1.6. Yumruk.....	260
5.2.17.1.7. Yüz.....	260
5.2.18. Zerrîn.....	260
5.2.18.1. Zerrîn ile İlgili Tasavvurlar.....	261
5.2.18.1.1. Beden.....	261
5.2.18.1.2. Kadeh (Ayak, Câm).....	262
BÖLÜM 6: MEYVELER.....	263
6.1. Meyveler ile İlgili Tasavvurlar.....	265
6.1.1. Bela-Cefa	265
6.1.2. Dudak.....	266
6.1.3. Güzellik (Melâhat).....	266
6.1.4. Hayret.....	266
6.1.5. Hinzîre (Domuz)	267
6.1.6. Kavuşma (Visâl).....	267
6.1.7. Lutf.....	267
6.1.8. Murâd.....	268
6.1.9. Rahât.....	268
6.1.10. Söz.....	268
6.1.11. Şefkat.....	268
6.1.12. Şîve (Nâz).....	269
6.1.13. Taalluk.....	269

6.1.14. Ter (Taze)	269
6.1.15. Vefâ.....	270
6.1.16. Zenahdân (Çene).....	270
6.2. Meyve Çeşitleri.....	270
6.2.1. Ayva (Bih, Eyvâ)	270
6.2.1.1. Ayva ile İlgili Tasavvurlar.....	271
6.2.1.1.1. Âh (Feryâd)	271
6.2.1.1.2. Gabgab.....	272
6.2.1.1.3. Göz	272
6.2.1.1.4. Yanak (Ârız).....	272
6.2.1.1.5. Yüz	273
6.2.1.1.6. Zekân (Çene).....	273
6.2.2. Bâdem (Bâdâm)	274
6.2.2.1. Bâdem ile İlgili Tasavvurlar.....	275
6.2.2.1.1. Bahar.....	275
6.2.2.1.2. Dil.....	275
6.2.2.1.3. Dudak.....	276
6.2.2.1.4. Göz.....	276
6.2.2.1.5. Gözyaşı.....	277
6.2.3. Dut (Dûd)	277
6.2.4. Elma (Alma, Sîb)	279
6.2.4.1. Elma ile İlgili Tasavvurlar.....	280
6.2.4.1.1. Göz.....	280

6.2.4.1.2. Gûy-ı zemîn.....	281
6.2.4.1.3. Zenâhdân (Çene)	281
6.2.5. Erik.....	281
6.2.6. Hurma.....	283
6.2.6.1. Hurma ile İlgili Tasavvurlar.....	285
6.2.6.1.1. Dudak.....	285
6.2.6.1.2. Tûmâr-ı şî'r.....	285
6.2.7. İncir (Tîn)	285
6.2.7.1. İncir ile İlgili Tasavvurlar.....	287
6.2.7.1.1. Merhem.....	287
6.2.7.1.2. Sevgili.....	287
6.2.7.1.3. Sûre.....	287
6.2.8. Kavun (Kelek)	288
6.2.9. Kayısı (Kaysı)	289
6.2.10. Kiraz (Kirâs)	290
6.2.11. Limon (Lîmon)	291
6.2.12. Nar (Enâr, Ya'kut-ı Rümman)	293
6.2.12.1. Nar ile İlgili Tasavvurlar.....	295
6.2.12.1.1. Ağız.....	295
6.2.12.1.2. Gözbebeği.....	295
6.2.12.1.3. Gözyaşı.....	295
6.2.12.1.4. Yara.....	296
6.2.13. Şeftali (Şeftâlû)	296

6.2.13.1. Şeftali ile İlgili Tasavvurlar.....	297
6.2.13.1.1. Ağız.....	297
6.2.13.1.2. Bûse.....	297
6.2.13.1.3. Dil.....	297
6.2.13.1.4. Dudak.....	298
6.2.13.1.5. Kadd (Boy).....	298
6.2.14. Şeker Kamışı (Ney-şeker)	299
6.2.14.1. Şeker Kamışı ile İlgili Tasavvurlar.....	300
6.2.14.1.1. Kadd (Kâmet, Boy).....	300
6.2.14.1.2. Kalem.....	301
6.2.14.1.3. Kemer-Kuşak.....	301
6.2.14.1.4. Tîr (Ok).....	302
6.2.15. Turunç (Nârenc)	302
6.2.15.1. Turunç ile İlgili Tasavvurlar.....	303
6.2.15.1.1. Ayak (Kadeh).....	303
6.2.15.1.2. Sevgilinin Güzelliği.....	303
6.2.15.1.3. Yüz.....	303
6.2.16. Unnâb (Çiğde, Hünnâb, Ünnâb)	304
6.2.17. Üzüm (Asma, Engûr, İneb, Koruk)	305
6.2.17.1. Üzüm ile İlgili Tasavvurlar.....	309
6.2.17.1.1. Ben.....	309
6.2.17.1.2. Göz.....	309
6.2.17.1.3. Helvâ.....	310

6.2.17.1.4. Sôfî.....	310
6.2.17.1.5. Şarap.....	311
6.2.17.1.6. Şerbet.....	312
6.2.17.1.7. Zülf.....	312
BÖLÜM 7: BİTKİLERİN YETİŞTİĞİ MEKÂNLAR.....	313
7.1. Bağ (Bostan), Firdevs, Ravza.....	313
7.1.1. Bağ ile İlgili Tasavvurlar.....	315
7.1.1.1. Âşık.....	315
7.1.1.2. Aşk.....	315
7.1.1.3. Bağ-bân (Bostâncı).....	316
7.1.1.4. Bekâ (Sonsuzluk).....	317
7.1.1.5. Belâ.....	317
7.1.1.6. Belâgat.....	317
7.1.1.7. Bezm (Bezm-gâh).....	317
7.1.1.8. Bülbül.....	318
7.1.1.9. Cennet.....	319
7.1.1.10. Cünûn (Cinnet).....	320
7.1.1.11. Dolap.....	320
7.1.1.12. Dünya.....	321
7.1.1.13. Eşek Başı.....	321
7.1.1.14. Gönül.....	321
7.1.1.15. Gül.....	322
7.1.1.16. Güzellik.....	322

7.1.1.17. Hamâkat (Ahmaklık).....	323
7.1.1.18. Harem.....	323
7.1.1.19. Hz. Muhammed.....	324
7.1.1.20. İrem.....	324
7.1.1.21. Karar.....	324
7.1.1.22. Kavuşma.....	325
7.1.1.23. Kitap.....	325
7.1.1.24. Kûy (Köy, Mahalle).....	325
7.1.1.25. Letâfet.....	326
7.1.1.26. Melâmet.....	327
7.1.1.27. Mihnnet.....	327
7.1.1.28. Saray.....	327
7.1.1.29. Sıtma.....	328
7.1.1.30. Sîne.....	328
7.1.1.31. Şehir.....	328
7.1.1.32. Şîve.....	329
7.1.1.33. Ülke.....	329
7.1.1.34. Vefâ.....	329
7.1.1.35. Yanak (Ârız).....	329
7.1.1.36. Yüz.....	330
7.1.1.37. Zarâfet.....	330
7.1.1.38. Zindân.....	330
7.2. Çemen (Çayır, Mergzâr, Sebz, Sebze-zâr)	330

7.2.1. Çemen ile İlgili Tasavvurlar.....	331
7.2.1.1. Adem (Yokluk).....	331
7.2.1.2. Âhû.....	331
7.2.1.3. Bülbül.....	332
7.2.1.4. Cân-Dil (Gönül).....	332
7.2.1.5. Cennet.....	332
7.2.1.6. Devâ.....	333
7.2.1.7. Dünyâ.....	333
7.2.1.8. Gençlik.....	333
7.2.1.9. Gözyaşı.....	334
7.2.1.10. Hançer.....	334
7.2.1.11. Kûy (Mahalle).....	335
7.2.1.12. Mantiku't-tayr.....	335
7.2.1.13. Meh-i âzer (Ateş Ayı).....	336
7.2.1.14. Revân (Âb-ı Revân)	336
7.2.1.15. Sehâb (Bulut).....	337
7.2.1.16. Tarâvet (Tazelik).....	337
7.2.1.17. Yeşil Sof (Yün).....	338
7.2.1.18. Zelîhâ.....	338
7.3. Gül Bahçesi (Gülistân, Gülşen, Gülzâr)	339
7.3.1. Gül Bahçesi ile İlgili Tasavvurlar.....	340
7.3.1.1. Aşk.....	340
7.3.1.2. Bâzâr (Pazar).....	341

7.3.1.3. Bezm.....	341
7.3.1.4. Bülbül.....	342
7.3.1.5. Cmi‘.....	343
7.3.1.6. Cennet.....	343
7.3.1.7. Dert.....	344
7.3.1.8. Dil (Gönül).....	344
7.3.1.9. Dny.....	344
7.3.1.10. Gam.....	345
7.3.1.11. Gnl Açık Yr.....	345
7.3.1.12. Gl.....	345
7.3.1.13. Glen-i Rz.....	346
7.3.1.14. Hüsn (Güzellik).....	346
7.3.1.15. Hz. İbrhim.....	347
7.3.1.16. Hz. Muhammed.....	347
7.3.1.17. Kasr.....	348
7.3.1.18. Kitap.....	348
7.3.1.19. Ky (Mahalle).....	348
7.3.1.20. Klhn.....	349
7.3.1.21. Mısr.....	349
7.3.1.22. Nr- firk (Ayrılık Ateşi).....	350
7.3.1.23. Rüstem.....	350
7.3.1.24. Sa‘di-i Őirz.....	351
7.3.1.25. Şehir.....	351

7.3.1.26. Şiir.....	352
7.3.1.27. Tarâvet (Tazelik).....	352
7.3.1.28. Tekye (Ten).....	352
7.3.1.29. Ten.....	352
7.3.1.30. Tûr.....	353
7.3.1.31. Vâmık u Azrâ.....	353
7.3.1.32. Yanak.....	354
7.3.1.33. Yüz.....	355
7.3.1.34. Zâtî-Zâtî'nin Canı.....	355
7.4. Hârgâh (Hâristân, Dikenlik).....	356
7.4.1. Hârgâh ile İlgili Tasavvurlar.....	356
7.4.1.1. Âlem (Dünya).....	356
7.4.1.2. Çarh-ı atlas.....	356
7.5. Lâle-zâr.....	357
7.6. Neyistân (Şekeristân, Tarla, Kışzâr, Mezra‘)	357
7.6.1. Neyistân vb. ile İlgili Tasavvurlar.....	358
7.6.1.1. Akıl.....	358
7.6.1.2. Dil (Gönül)	358
7.6.1.3. Dünyâ	359
7.6.1.4. Halâvet (Şirinlik, Tatlılık).....	359
7.6.1.5. Karar-Sabır-Tâkat.....	360
7.6.1.6. Kirpik.....	360
7.7. Sahrâ.....	360

7.7.1. Sahrâ ile İlgili Tasavvurlar.....	361
7.7.1.1. Âhû.....	361
7.7.1.2. Dil (Gönül).....	362
7.7.1.3. Melâmet.....	362
7.7.1.4. Safâ.....	363
7.7.1.5. Yaş (Gözyaşı).....	363
7.7.1.6. Zincir.....	364
7.8. Semenzâr (Yasemin Bahçesi).....	364
7.8.1. Semenzâr ile İlgili Tasavvurlar.....	364
7.8.1.1. Beyaz Sakal.....	364
7.8.1.2. Bûy-ı fenâ (Ölüm Kokusu).....	364
7.9. Şâh-sâr-Bük (Ağaçlık, Çalılık, Koruluk).....	365
7.9.1. Şâh-sâr ile İlgili Tasavvurlar.....	366
7.9.1.1. Dil (Gönül).....	366
7.9.1.2. Ümîd.....	366
BÖLÜM 8: HUBÛBÂT.....	367
8.1. Harman.....	367
8.1.1. Harman ile İlgili Tasavvurlar.....	367
8.1.1.1. Akıl.....	367
8.1.1.2. Aşk.....	368
8.1.1.3. Ay.....	368
8.1.1.4. Dâğ (Yara).....	368
8.1.1.5. Dil (Gönül).....	369

8.1.1.6. Felek	369
8.1.1.7. Karar.....	369
8.1.1.8. Letâfet (Güzellik).....	369
8.1.1.9. Sabır.....	370
8.1.1.10. Zillet (Aşağılanma, Hakirlik)	370
8.2. Ades (Mercimek)	370
8.3. Arpa (Cev, Şa'îr)	372
8.3.1. Arpa ile İlgili Tasavvurlar.....	372
8.3.1.1. Kudret	372
8.3.1.2. Rûzigâr (Rüzgâr).....	372
8.4. Buğday (Gendüm)	373
8.4.1. Buğday ile İlgili Tasavvurlar.....	374
8.4.1.1. Âsiyâ (Değirmen).....	374
8.4.1.2. Beniz-Ten.....	374
8.4.1.3. Rûzigâr (Rüzgâr).....	375
8.4.1.4. Sîne.....	375
8.4.1.5. Un.....	375
8.5. Burçak.....	376
8.6. Darı (Erzen)	376
8.6.1. Darı ile İlgili Tasavvurlar.....	377
8.6.1.1. Akıl.....	377
8.6.1.2. Âşık.....	377
8.7. Ekin.....	378

8.8. Piring (Birinç)	379
8.9. Tohum (Dâne, Habb, Habbe).....	379
8.9.1. Tohum ile İlgili Tasavvurlar.....	380
8.9.1.1. Arak (Ter).....	380
8.9.1.2. Âşığın Ömrü.....	381
8.9.1.3. Bağdat.....	381
8.9.1.4. Bel.....	381
8.9.1.5. Cihân (Dünya)	382
8.9.1.6. Dil (Gönül).....	382
8.9.1.7. Fitne.....	382
8.9.1.8. Gözbebeği.....	383
8.9.1.9. Gözyaşı (Eşk, Yaş).....	383
8.9.1.10. Hâl (Ben).....	384
8.9.1.11. Kebûter (Güvercin).....	385
8.9.1.12. Kirm (Kurt).....	385
8.9.1.13. Muhabbet.....	385
8.9.1.14. Nukl (Meze).....	386
8.9.1.15. Ümit.....	386
8.9.1.16. Yıldız.....	386
BÖLÜM 9: DİĞER BİTKİLER.....	387
9.1. Afyôn (Esrâr, Gam, Gubâr, Gussa, Ma‘cun, Müferrih, Tiryâk).....	387
9.1.1. Afyôn vb. ile İlgili Tasavvurlar.....	389
9.1.1.1. Ağız-Dudak.....	389

9.1.1.2. Âşık.....	390
9.1.1.3. Aşk.....	391
9.1.1.4. Cevr-Gussa-Kahr.....	392
9.1.1.5. Çâh (Kuyu).....	392
9.1.1.6. Gam Yemek.....	393
9.1.1.7. Güftâr (Söz).....	393
9.1.1.8. Hân (Sofra).....	393
9.1.1.9. Hurde-i şekker (Şeker Kırıntısı).....	394
9.1.1.10. Mesmûm (Zehirlenmiş).....	394
9.1.1.11. Mey (Şarap).....	394
9.1.1.12. Pâ-mâl.....	395
9.1.1.13. Sôfî.....	395
9.1.1.14. Şiir.....	396
9.1.1.15. Zâtî.....	396
9.2. Çer çöp-Saman (Çûb, Çöp, Hâr u Has, Haşâk, Kâh).....	396
9.2.1. Çer çöp-Saman ile İlgili Tasavvurlar.....	397
9.2.1.1. Âşıklar.....	397
9.2.1.2. Beden.....	398
9.2.1.3. Müjgân-ı tîr (Kırpık Oku).....	398
9.2.1.4. Rüzgâr (Yel).....	399
9.2.1.5. Ten.....	399
9.2.1.6. Tennûr (Fırın).....	399
9.3. Fındık.....	400

9.3.1. Fındık ile İlgili Tasavvurlar.....	401
9.3.1.1. Burun.....	401
9.3.1.2. Nücûm-Sitâre (Yıldız).....	401
9.4. Fıstık (Piste, Pisteh)	402
9.5. Hardal.....	403
9.6. Haşhaş.....	404
9.6.1. Haşhaş ile İlgili Tasavvurlar.....	405
9.6.1.1. Ağız.....	405
9.6.1.2. Âşık.....	405
9.7. Kabak (Kedû)	406
9.7.1. Kabak ile İlgili Tasavvurlar.....	407
9.7.1.1. Âh Okları.....	407
9.7.1.2. Âşık.....	407
9.7.1.3. Baş (Ser).....	408
9.7.1.4. Boynu Bağlı Bende (Köle)	408
9.7.1.5. Göz.....	409
9.7.1.6. İnsan	410
9.8. Karabiber (Fülfül)	410
9.8.1. Karabiber ile İlgili Tasavvurlar.....	411
9.8.1.1. Hâl (Ben).....	411
9.8.1.2. Hindû (Hintli).....	411
9.8.1.3. Hindûstân (Hindistan).....	411
9.8.1.4. Kul.....	412

9.9. Kenevir Tohumu (Şeh-dâne)	412
9.10. Keten (Kettân)	413
9.11. Kına (Hinnâ)	414
9.11.1. Kına ile İlgili Tasavvurlar.....	415
9.11.1.1. El.....	415
9.11.1.2. Kan.....	415
9.11.1.3. Melâhat (Güzellik).....	416
9.11.1.4. Nâhun (Tırnak).....	416
9.11.1.5. Parmak.....	417
9.12. Ot.....	417
9.12.1. Ot ile İlgili Tasavvurlar.....	418
9.12.1.1. Ağz.....	418
9.12.1.2. Saç.....	418
9.12.1.3. Yara.....	418
9.13. Pamuk (Penbe)	419
9.13.1. Pamuk ile İlgili Tasavvurlar.....	420
9.13.1.1. Berf (Kar)	420
9.13.1.2. Ebr (Bulut).....	420
9.13.1.3. Ecel	421
9.13.1.4. Gönül	421
9.13.1.5. Kulak (Gûş).....	421
9.13.1.6. Pamukla Su Sıkmak.....	422
9.13.1.7. Yed-i Beyzâ (Bembeyaz El).....	422

9.14. Soğan (Basal, Piyâz)	423
9.14.1. Soğan ile İlgili Tasavvurlar.....	423
9.14.1.1. Acı Olması.....	423
9.14.1.2. Rakip.....	423
9.15. Tütün (Dütün)	424
9.15.1. Tütün ile İlgili Tasavvurlar.....	426
9.15.1.1. Âh.....	426
9.15.1.2. Elif Nemed.....	426
9.15.1.3. Gözyaşı.....	427
9.16. Üzerlik Tohumu (Sipend)	427
9.16.1. Üzerlik Tohumu ile İlgili Tasavvurlar.....	428
9.16.1.1. Hâl (Ben)	428
9.16.1.2. Hatt (Ayva Tüyleri).....	428
SONUÇ	429
KAYNAKLAR	432
TABLolar	452
İNDEKS	455
ÖZGEÇMİŞ	462

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ç. U.	: Çukurova Üniversitesi
DİA	: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
vd.	: ve diğerleri
Dzl.	: Düzenleyen
Ed.	: Editör
G.	: Gazel
Haz.	: Hazırlayan
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
mec.	: Mecazen
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
S.Ü.	: Selçuk Üniversitesi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyânet Vakfı
U.Ü.	: Uludağ Üniversitesi
vb.	: ve bunun gibi, ve benzerleri, ve başkaları
vs.	: vesaire
YKY	: Yapı Kredi Yayınları

TABLolar	453
Tablo 1: Ağaçlar ve Ağaçlarla İlgili Unsurlar.....	453
Tablo 2: Çiçekler.....	453
Tablo 3: Meyveler.....	454
Tablo 4: Bitkilerin Yetiştığı Mekânlar.....	454
Tablo 5: Hubûbât.....	455
Tablo 6: Diğer Bitkiler.....	455

Tezin Başlığı: 16. Yüzyıl Şairi Zâtî'nin Gazellerinde Bitkiler

Tezin Yazarı: Reyhan ÇELTİKER **Danışman:** Doç. Dr. Bayram Ali KAYA

Kabul Tarihi: 18/06/2009 **Sayfa Sayısı:** XXXVIII(ön kısım) + 462 (tez) + 3

Anabilimdalı: Türk Dili ve Edebiyatı **Bilimdalı:** Eski Türk Edebiyatı

Klâsik Türk Şiiri mazmun, imaj ve sembollerin ortaya koyduğu sıklıkla kullanıldığı; çok zengin kaynaklardan beslenen bir şiidir. Tezimiz, Zâtî'nin gazellerindeki bitkilerin tespiti ve kullanım özelliklerini incelemeye yöneliktir. Bu çalışmada, çeşitli kaynaklara dayalı olarak bitkiler tanıtılmıştır. Daha sonra örnek beyitler aracılığıyla zikredilen bitkilerin hangi özellikleriyle nasıl ele alındığını, şiiire kazandırdığı mana ve ifade zenginlikleri ile şaire sunduğu anlatım imkânları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Zâtî, Bitkiler, Ağaçlar, Meyveler, Çiçekler, Bitkilerin Yetiştirildiği Mekânlar, Hubûbâtlar.

Title of the Thesis: Plants Of Poet Zâtî's Gazelles In The 16. Century	
Author: Reyhan ÇELTİKER	Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Bayram Ali
Date: 18/06/2009	Nu. of pages: XXXVIII (pre text) + 462 (main body) + 3
Department: Turkish Language and Literature	Subfield: Classical Turkish
<p>Mazmun (a specific word which has special meaning) motifs, images and symbols have been frequently used in Classical Turkish Poetry and it has been fed with very rich sources. The aim of this study is to determine the plants and to examine their features of usage in Gazelles of Zâtî. In this study, the plants are introduced by various sources. Then by the help of couplets of examples, we will determine the plants which are used in Gazelles of Zâtî, with which features and how they are used, and we will try to show how these plants give the richness of meaning and expression and possibility of way of speaking to Gazelles of Zâtî.</p>	
Keywords: Zâtî, Plants, Trees, Fruits, Flowers, Places Where Plants Are Grown, Grains.	

GİRİŞ

XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, sınırlarını doğuda İran'dan batıda Macaristan'a, kuzeyde Kırım'dan güneyde Arap Yarımadası ve Kuzey Afrika'ya kadar genişletmiş; Osmanlı kültürü Rumeli'de yerleşmiş; Selanik, Ürgüp, Filibe, Sofya, Priştine gibi şehirler kültür ve sanat merkezi olarak önemini sürdürmüştür (Özkan, 2003: 278).

Devletin gücü o dereceye gelmiştir ki, Avrupa devletlerinin çoğu bu kuvveti kabul etmişler, elçiler göndererek yardım taleplerinde bulunmuşlardır. Bu devirde padişah ve devlet adamlarının üstün disiplin ve yönetim anlayışlarıyla ordu ve donanma en kuvvetli devrini yaşamış, ilimde yükselmiş, adalet mekanizması son derece ciddi ve düzenli çalışmış, her zaman olduğu gibi bu devirde de ırk ve din ayrıcalığı yapılmadan her vatandaşa eşit şekilde muamele edilmiştir. Yine bu dönemde Türk sanayisinde büyük gelişmeler kaydedilmiş, ordunun bütün ihtiyaçları kendi tezgâhlarımızdan karşılanmıştır. İstanbul, dünyada en büyük ticaret merkezi olduğunu kabul ettirmiş, bütün kervanların uğrak yeri olmuştur.

İstanbul sadece ticaretin değil, aynı zamanda ilim ve sanatın da merkezi olmuştur. En büyük sanatçılar, âlimler ve şairler burada toplanmış, saray ve erkânının da desteğiyle dünyanın dikkati bu şehre ve imparatorluğa çekilmiştir. Büyüklüğün sınırlarını arayan devletler, bu asırda seyahat maksadıyla Osmanlı ülkesine insanlar göndermişler, bunlar devlet ve işleyiş şekilleri ile ilgili bilgileri arızalar halinde kendi hükümdarlarına sunmuşlardır (Ak ve Akkaya, 1993: 1-2).

İstanbul'un sanat ve edebiyatın merkezi haline gelmesinde padişahların yanında devlet büyüklerinin de katkıları olmuştur. Şiir ve sanatla ilgili olmayanlar bile toplantılar düzenlemiş ve sanatkârları koruma yarışına katılmışlardır. Sultan Bayezid ve Yavuz Sultan Selim devri kazaskerlerinden Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi, Tacizâde Cafer Çelebi, Pir Mehmed Paşa, İbrahim Paşa, şairleri pek sevmediği halde yine de onlardan yardımlarını esirgemeyen Rüstem Paşa, Kemal Paşazâde, Kadrî Çelebi, defterdar İskender Çelebi, Celalzâde Mustafa Çelebi, Seydî Ali Reis, konaklarında sık sık toplantılar düzenleyen, şairleri, musikî ustalarını çevrelerinde toplayan devlet büyükleridir. İstanbul dışında ise özellikle şehzadelerin çıktıkları sancak

merkezlerindeki şehzade sarayları, İstanbul'dakilerden daha küçük çapta da olsa birer ilim, sanat ve edebiyat çevresi oluşturmuşlardır (İsen vd, 2005: 91).

XVI. asır, Türk kültürü ve medeniyeti ve buna paralel olarak Türk sanatı ve edebiyatının hızla gelişerek mükemmeli yakaladığı bir dönemdir. Bütün Türk dünyasında sanatın devlet itibarı bakımından arz ettiği önem sebebiyle sanatçılar, savaşların en önemli ganimetleri arasında sayılmaktaydı. Bundan dolayı zafer elde eden bir sultan hemen o ülkede ne kadar büyük sanatkâr varsa kendi başkentine götürmekteydi. Nitekim Yavuz Sultan Selim, Çaldıran Zaferi'nden sonra bin kadar ilim ve sanat erbabını Tebriz'den İstanbul'a naklettirmiştir. Yavuz, sesinin güzelliğiyle meşhur İsfahanlı müezzin Hafız Mehmed'i oğlu Hasan Can'la beraber İstanbul'a götürmüştür. Yavuz'un Tebriz'den İstanbul'a götürdüğü şahsiyetlerden en önemlisi, Horasan hükümdarı Hüseyin Baykara'nın oğlu ve halefi Bedüzzaman Mirza'dır. Yavuz'un bu hareketlerinden Osmanlı'nın başkenti olan İstanbul'u İslâm ilimlerinin ve sanatlarının en önemli merkezi haline getirmek istediği, aynı zamanda Osmanlı bilim ve şiirine ivme kazandırmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Ayrıca sanattan anlayan ve sanatı seven Yavuz'un bu davranışında, rakiplerinin sanat gücünü zayıflatma düşüncesi olduğu da muhakkaktır. Yavuz'un sanatkârları İstanbul'a getirmesinde etkili olan diğer önemli faktör de, bunlar sayesinde Osmanlı sanatkârlarını yetiştirme, Acem ilmine, şiirine ve diğer sanat kollarına karşı Osmanlı şiirinin ve kültürünün gelişmesini sağlama düşüncesi idi (Şentürk ve Kartal, 2006: 265).

Yavuz zamanında şiirleri şöhret bulmuş, padişahın takdir ve iltifatını kazanmış, himayesi altına girmiş olan pek çok şair vardır. Müeyyedzâde, Kemal Paşazâde, Tâcîzâde Cafer Çelebi, Pîrî Paşa, Zeynel Paşa, Seyyid Mahmud, Lutfî Paşa, Revânî, İshak Çelebi, Fehmî, Zâtî ve diğerleri Yavuz'un çevresinde toplanmış, izzet ve ikram görmüş veya uzaktan himayesini kazanmış şairlerdir (Şentürk ve Kartal, 2006: 268).

Osmanlı Devleti'nin en geniş sınırlarına ulaştığı, en kuvvetli ve şaşaalı devrini yaşadığı Kanunî Sultan Süleyman döneminde Osmanlı ilminin de hayli ilerleme gösterdiği görülmektedir. Özellikle bu dönemde müspet ilimlerin eksikliği hissedildiği için Kanunî, Fatih'in her türlü bilim öğretilmesi için kurdurduğu ve o dönemde sadece tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, edebiyat ve ilâhiyat gibi manevî ilimlerin okutulduğu "Sahn-ı Semâniye" medreselerinin yanında; "Sahn-ı Süleymâniye" adı verilen ve

matematik okutulan dört medrese, bir “darü’l-hadis” ve bir tıp medresesi kurdu muştur. Kanunî, Süleymâniye Külliyesi’ne yapılacak müderris tayini için bizzat ilgilener ek devrin en büyük âlimlerinin atanmasını sağlamıştır (Şentürk ve Kartal, 2006: 269–270).

Kanunî Sultan Süleyman’ın uzun saltanatı devrinde, sultanın kendisinden önceki Osmanlı hükümdarları gibi sanata ve edebiyata ilgi ile yaklaşması ve sanatkârı himaye edip korumasından dolayı edebiyat büyük ve hızlı bir gelişim göstermiştir. Eli kalem tutan herkes, ülkenin dört bir yanından sanat ve hünerini göstermek, şiirlerini sultana sunarak gözüne girip iltifatını kazanmak için İstanbul’a akın etmiştir. Böylece İstanbul dönemin önemli bir kültür merkezi haline gelirken Bağdat, Konya, Bursa, Edirne gibi o dönemin birer kültür merkezi olan şehirler eski önemini kaybetmişlerdir. İlim tahsil etmek için Anadolu dışına, özellikle de İran’a yapılan akınlar durmuştur. Kendilerini İranlı meslektaşları seviyesinde gören Anadolu şairler, artık onlardan daha büyük olduklarını ifade etmekten çekinmemeye başlamışlardır (Şentürk ve Kartal, 2006: 271–272).

Kanunî zamanında şiirleri şöhret bulan, padişahın takdir ve iltifatını kazanan birçok şair vardır. Bunlar arasında özellikle ilmi ile de şöhret bulan Kemal Paşazâde, Ebussuûd Efendi, Kınalızâde Ali Çelebi, Celalzâde Salih ve Perviz bin Abdullah sayılabilir. Sarayda yetişip padişahın yakınında bulunan şairler de vardı. Cenâbî Paşa ve Derviş Ağa şiirle uğraşan bu tip devlet adamlarındandır. Gazâlî, Bâkî, Hayâlî, Rahmî, Edâyî, Fevrî, Enverî, Edirneli Nazmî, Ubeydî Abdurrahman, Müeyyedzâde Abdî, Hüsam Çelebi, Bursalı Selmân gibi şairler de Kanunî’nin iltifatına nail olmuşlardır (Şentürk ve Kartal, 2006: 272).

II. Selim zamanında da İstanbul’daki kültür ve sanat yoğunluğu devam etmiş, birçok şair, sultanın ihsanından ve ulufesinden istifade etmiştir. Ancak Sultan Selim’in saltanatının kısa sürmesi, özellikle son zamanlarındaki aşırı dindarlığı neticesinde sadece hocalar ve şeyhlerle olan temasından dolayı, saray şairler için bir sığınak olmaktan çıkmıştır. Sultanın av merakından dolayı sık sık İstanbul’dan Edirne’ye gitmesi de bunda etken olmuştur (Şentürk ve Kartal, 2006: 273).

III. Murad döneminde, Osmanlı Devleti en geniş sınırlara ulaşmış güçlü bir dünya devleti olmasına rağmen, duraklama belirtileri de kendisini göstermeye başlamıştır.

Sultan III. Murad devrinde, eski askerî başarılar görülmezken Osmanlı toplumu ilk kez enflasyon ile tanışmış, yeniçeriler ayaklanmış, saray kadınlarının devlet işlerine karışması artmış, rüşvet alıp verme yaygınlaşmış, israf ve gösteriş artmış, önemli mevkilere liyakatsiz kişiler getirilmiş, ilmiye sınıfı bozulmaya başlamış, Anadolu’da Celalî İsyanları baş göstermiştir. Bunda sultanın zevk ve eğlenceye düşkün olması, yirmi bir yıllık saltanatı süresince İstanbul’dan ve hatta sarayından çıkmaması, Kanunî’den beri devleti başarıyla idare eden Sokullu Mehmed Paşa’nın istiskal edilerek nüfuzunun kırılması etkili olmuştur. Osmanlı’daki bu siyasî ve iktisadî çöküntüyle beraber şiir ve edebiyat saraydan uzaklaşmaya başlamıştı. Çünkü sultan zevk ve eğlenceye olan düşkünlüğü, kadere ve uğursuzluğa olan inancı ve rüya tabirlerine olan merakı sebebiyle sarayı rakkaseler, hokkabazlar, müneccimler ve rüya tabircileriyle doldurmuştur. Kendisi de şair olduğu halde sanatkârlara fazla önem vermemiştir. Şehzadeliği döneminde çok iyi yetiştirilen III. Murad, Kanunî’den sonra en fazla şiir söylemiş Osmanlı sultanıdır. Şiirlerinde Murâdî mahlasını kullanmıştır. Tasavvuf ve edebiyata meraklı olan sultan, Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler söylemiştir. Âşıkâne ve tasavvufî şiirleri vardır.

Nev’î, Bâkî, Gelibolulu Âlî, Hubbî Kadın, Hoca Sadeddin Efendi, Derviş Ağa ve Kıssahan Nutkî, Sultan III. Murad’ın iltifatını kazanmış şairler arasındadır (Şentürk ve Kartal, 2006: 274–275).

III. Mehmed’in de “Adlî” mahlasıyla yazmış olduğu gayet güzel şiirleri vardır. Oldukça kısa süren saltanatına rağmen III. Mehmed devrinde de Türk tarihi için mühim zaferler kazanılmıştır (Ak ve Akkaya, 1993: 6).

XVI. yüzyılda gerek nesir gerekse nazım sahasında oldukça eser verilmiştir. Nazımda, dîvânlar başta olmak üzere, mesnevîler, tıp eserleri, tasavvufî eserler, kırk hadisler, hilyeler, makteller, hamseler yazılmıştır. Nesirde ise tezkireler, biyografik eserler, letâifler, tasavvuf ve tarikatlardan bahseden eserler, menâkıbnâmeler, tarihler, şerhler, devlet idaresi ve genel ahlâkla ilgili eserlerle İran ve Arap edebiyatından çevrilen eserlere rastlamak mümkündür. Ayrıca bu yüzyılda nazire mecmuaları da gün yüzüne çıkmamış şair ve eserleri hakkında oldukça aydınlatıcı olmuştur (Serdaroğlu, 2006: 35).

XVI. yüzyıl, biyografi alanında büyük eserlerin yazıldığı bir yüzyıldır. Taşköprülüzâde'nin "Şakâyiğ-ı Numâniyye"si bunlar arasında en önemlisidir (Yorulmaz, 2005: 77).

Türk edebiyatında XV. asırdaki Ali Şir Nevâ'î'nin tezkiresiyle kapısı aralanmış olan tezkirecilik sahasında da Latîfî, Hasan Çelebi, Âşık Çelebi, Sehî Bey, Gelibolulu Ali gibi üstatlar, şairlerin sadece hayat hikâyelerini ve eserlerini anlatmakla kalmayıp şairlerin sanat telakkileri hakkında da bize değerli bilgiler vererek büyük bir hizmette bulunmuşlardır. Bu devirdeki tezkirecilik meselesini diğer devirlerden daha hassas düşünmek ve değerlendirmek gerekir. Zira Osmanlı edebiyatı diyebileceğimiz çerçeve içinde bu türün başlangıcı bu devirdir. Bunun yanında XVI. asra ışık tutan bir diğer fener de tarihçiliktir. Bu devir tarihçileri bizzat vakaların içinde yoğrulmuştur. Hoca Sadeddin Efendi, Selanikî, Âlî ve İbrahim Peçevî gibi yerine göre kılıcını kapıp serhadda koşan, an gelip ince duygularla şair dostlarının meclislerine iştirak edip coşan, kimi zaman bir âlim kemaliyetiyle ulema sohbetinde bulunan bu çok yönlü, ileri görüşlü tarihçiler sayesinde sadece asrın sosyal ve siyasî durumunu öğrenmekle kalmayıp edebî manzarasından da fikir ediniyoruz (Ak ve Akkaya, 1993: 7-8).

XVI. yüzyılda şairlerin sayısında da artış olmuş, başta Muhibbî olmak üzere, bizzat sultanların şiirle uğraştığı; hatta dîvân tertip ettiği görülmüştür. Şairler de kendilerini koruyan bu güçlerin etrafında toplanmış ve şairlik kabiliyetlerini bir anlamda bu himmetlerle beslemişlerdir. Şairlerin birbirleriyle olan ilişkileri de bazen meclis ve meyhanelerde bazen de şiire ilgi duyan esnaf dükkânlarında ve dost meclislerinde gelişmiş, şairler hem eğlenmiş hem de sanatlarını geliştirme fırsatı bulmuşlardır (İpekten, 1986: 253). Ancak bazı görüşlerin birleştiği gibi o devirde şairler yalnızca saraya yakın çevrelerden çıkmıyor, Zâtî örneğinde olduğu gibi, halk arasından hatta esnaf içinden de olabiliyordu. Bu aynı zamanda XVI. yüzyılın ilk yarısında da şiirin klâsikleştiğinin bir göstergesiydi (Serdaroğlu, 2006: 34).

Bu dönemde şairlerin devam ettikleri, şiirlerini okudukları mekânlar vardı. Bu mekânlarda usta-çırak usulü geçerli olup genç şairlerin yetişmesine imkân tanınırdı. İşte, genç şairlerin gelip feyz aldığı, ustaların şiir münakaşalarında bulunduğu şiir mektebinin en meşhur hocası Zâtî'dir. Bu devrin şiir ustası diye bilinen Zâtî'nin Bayezid Camii avlusundaki remilci dükkânı âdetâ bir edebiyat okulu olmuş, genç

şairlere ışık tutmuştur. Zâtî'nin müderris olduğu mektep, ileride Dîvân edebiyatının Sultânü'ş-Şuara'sı diye anılacak olan Bâkî'yi de yetiştirmiştir. Şairler sultanı Bâkî, Kanunî'nin ihsanlarıyla çeşitli medreselerde müderrislik yaptığı yerleri, bilhassa Süleymaniye Sahn-ı Semân'ı, edebî muhit haline getirmiştir (Ak ve Akkaya, 1993: 11).

Şair ve âlimlerin yetişmesinde en önemli mekânlardan biri de medrese muhitleridir. Zira şairler, kendilerini ilimle donatmadıkça silahsız sefere çıkmış sayılır. Medreselerde edebiyat, tarih, fıkıh, tefsir, felsefe, kelim gibi değişik sahalarda ilim tahsil eden şahıslar, istişareler neticesi birbirlerinden faydalanma durumundadır. Bu ilim kaynağında edebî muhitlerin teşekkül etmesi ve buralara mahsus şiir ve sanat telakkilerinin teşekkülü kaçınılmazdır. Mesela her biri ileride bir kapıya mühür vuracak olan şair ve âlim Nev'î, şair Üsküplü Valihî, tarihçi Hoca Sadeddin Efendi ve şairler sultanı Bâkî, daha genç yaşlarında Fatih Medresesi'nde birlikte tahsil görmüşler ve yollarını burada çizmişlerdir. Bu asırdaki Haşiye-i Tecrîd medreselerinde de okutulan kelâm, belagat ve maani dersleri Dîvân şiirinin gelişmesine fayda sağlamıştır (Ak ve Akkaya, 1993: 9–10).

Yaz aylarında XVI. asır saltanatının ince zevki ile süslenmiş Şark bahçelerinde toplanılırdı. Kış aylarında ise kahvehanelere gidiliyordu. Kahvenin Türkiye'de bilinişi ve yayılışı XVI. asırda başlamıştı. İstanbul'da mesela, Tahtakale'de çok süslü, zevkli ve ferah bir mimarî ile inşa edilen kahvehaneler hem sohbet hem kahve tiryakilerinin devam ettikleri yerler olmuştu. O kadar ki, bu kahveler kış aylarında yaz bahçelerinin vazifelerini görmeye başlamıştı. Bunlardan başka ilim ve sanat adamlarının meyhanelerde de toplandığı oluyor; buralarda şiir sohbetleri, münazara ve müşaare yapmak bir an'ane olmaya başlıyordu (Banarlı, 1997: 558).

XVI. yüzyıl Osmanlı toplumunda Dîvân şairi ve sanatkârlar “Mutlak Sanatkâr”ı taklit amacı ile sanat yapmışlardır. Her ne kadar genelde sanatın, özelde şiirin toplum içinde değişik fonksiyonlar icra ettiği görülse de, şiir kutsal olan “söz”e yakınlaşmak içindi. O günün şairlerinin hayal dünyasında Allah, mutlak sanatçıdır ve evrenin yazıcısıdır. Şairin ve sanatkârın gözünde sanatın tek gerçek amacı vardır: Allah'ın mutlak kudretini tebcil etmek (Serdaroğlu, 2006: 31). Dîvân dibâcelerine bakıldığında şairlerin mutlak şair olan Allah'ı tanıtmak adına bu işe soyundukları görülür (Okuyucu, 2004:

67–70). Şairler genellikle saygı hiyerarşisi içinde Allah’a hamd ü senâ, Hz. Muhammed’e salat ü selâm ile dîvânlarına başlarlar ve şuarâ-yı kadimeye duayı da ihmal etmeden dibâcelerini bitirirlerdi (Üzğör, 1990: 4). Bu, ortaya koydukları sanat ne kadar yeni olursa olsun, sanatın kendilerinden önce Allah tarafından oluşturulmuş bir bağlamda ortaya çıktığını vurgulamak içindir (Serdaroğlu, 2006: 31).

XVI. asırda Dîvân şiiri dış ahengi, iç süslenişi, ses güzelliği ve nazım tekniği bakımından geçen asırlardan üstündür. Mısra ve beyitlerin mimarisindeki ses ve söz unsurları arasında, aruzla klâsik söyleyişin imâle zevki devam etmekle beraber, daha olgun bir anlaşma vardır. Mısraları âdeta söz mücevherlerinden seçilmiş kıymetli taşlarla süslercesine ince işleyiş göz ve gönül alıcı bir sanattır.

Bu şiirin, “şirde mûsikî” anlayışı da ileri bir seviyeye varmıştı. Asrın en büyük şairi Bâkî’nin:

Âvâzeyi bu âleme Dâvûd gibi sal

Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş

diyerek ölümsüz şiirin ancak güzel bir sesle mümkün olacağını söylemesi, bu anlayışın çok veciz bir ifadesidir. Bâkî aynı anlayışı Dîvân’ında daha başka söyleyişlerle de ifade etmiş ve başta kendisi olmak üzere asrın bütün üstad şairleri, zaman zaman şiiri, kelimelerin yan yana gelmesinden doğan müzikal bir âhenkle söylemeyi başarmışlardır (Banarlı, 1997: 563).

Bu dönemde Türk şairleri kendi duyuş ve düşüncelerini, toplumun yaşayışını, geleneklerini, Türkçenin dil varlığı içerisinde yer alan atasözlerini, deyimleri ve diğer millî unsurları, ortak İslâmî malzemeyle yoğurup İran şiirinden ayrı bir Türk şiiri yaratmışlardır. Arapça ve Farsçanın Türk dili üzerindeki etkisi bu yüzyılda daha da artmış, bu durum özellikle bazı mensur eserlerde, dili anlaşılmasız hale getirmiştir. Bu yüzyıldan itibaren Türkçenin aruza uydurulması için Farsça, Arapça kelimelerin ve tamlamaların şiir dilimize girmesi yanı sıra dilde artmış olan yabancı kelime kullanımına karşı bir tepkinin doğduğu da görülür. Edebiyat tarihimizde “Türkî-i Basit” olarak bilinen bu akımın temsilcileri Tatavlı Mahremî ve Edirneli Nazmî’dir (Özkan, 2003: 278).

Bu devirde Türkçe aruz da nihai zaferini kazanmış, başarılı bir şiir ve mûsikî dili olmuştur. Yine bu dönemde denizcilik ve mûsikî terimleri şiirde çok kullanılmış, yer yer Türkçe kafiyeler tercih edilmiştir (Çelebioğlu, 1994: 83).

BÖLÜM 1: ZÂTÎ'NİN HAYATI, EDEBÎ ŞAHSİYETİ, ESERLERİ

1.1. Hayatı

Zâtî, Balıkesirlidir. Doğum tarihi 1471–1472, vefat ettiği tarih ise 1547–1548 olarak belirtilir (Muallim Naci, 2000: 186).

Asıl adı Sehî ve Latîfî'ye göre “Bahşî”, Âşık Çelebi'nin halk arasında yaygın rivayetten nakletmesine nazaran Satılmış'tan bozularak “Sati” olup bu ismi “Zâtî” şeklinde mahlas edinmiştir. Kendi ifadesine göre “İvaz” olup bu da ebced hesabıyla doğum tarihini (876) vermektedir. Gençlik yıllarında Balıkesir'de geçimini çizmecilikle sağlamıştır (Şentürk, 1999: 235).

Ailesi hakkında fazla bilgi yoktur. Doğduğu yer olan Balıkesir'den sonra Bursa, İznik, Edirne ve Manisa'da bulunduğunu “Letâif”te kaydeder. Bu şehirlerde ne için bulunduğu ve oralarda nelerle uğraştığı hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir (Serdaroğlu, 2006: 36–37).

1500 senesi civarlarında İstanbul'a gelen Zâtî, o sırada kırk yaşlarında idi ve kadı olmak hevesine kapılmıştı. Ancak müptela olduğu sağırlık sebebiyle bu yolda muvaffak olamayacağını anlayıp başka bir işle uğraşmaya başlamıştı. Uzunçarşılı, onun İstanbul'a geldikten sonra ders gördüğünü, biraz sarf ve nahiv öğrendiğini bildirir (Serdaroğlu, 2006: 37–38).

II. Bayezid'in saltanat yıllarında İstanbul'a gelen Zâtî şiirde ilerlemek için gerekli bilgileri edinmeye çalıştı. Müneccimzâde'den remil kaidelerini öğrendi ve remmallık onun şairliği yanında ömrü boyunca geçimini sağladığı ikinci mesleği oldu. Bu arada Hadım Ali Paşa'nın dîvân kâtibi Mesîhî ile tanışarak onun vasıtasıyla paşanın himayesine girdi. Ali Paşa vasıtası ile padişaha biri nevrüz ve diğeri de bayramlarda olmak üzere yılda üç kaside sunmaya ve zamanın vezir ve bilginlerinin sohbet meclislerine girmeye başladı. Zamanla Hacı Hasanzâde, Hersekzâde ve Tâcizâde'nin ihsanlarına nail oldu (Şentürk, 1999: 235).

Zâtî, hâmilere ile ilgili olarak şunları anlatmaktadır: “Merhum Ali Paşa kıtayı görüp Defterdar'a, Molla Zâtî'ye bir sof verin, diye emretti. Ondan sonra birer sof vermeye başladılar. Vezirlerin toplantılarına gider ve özel sohbetlerine girer oldum. Hersekzâde

de çok merhamet ve mürüvvet ederdi. Genellikle benimle içki sohbeti yapardı. Ben de mansıp hevesinde ve deftere kaydolup bir maaşa bağlanma derdinde olmadığımından padişahın yıllığı ve Ali Paşa'nın, Hersekzâde'nin her zaman yaptıkları büyük bağışlarla ve kazasker olan Hacı Hasanzâde ve Müeyyedzâde'nin bir sebebe bağlı olmayan lütuflarıyla ve Nişancı Tacizâde Cafer Çelebi'nin beni hiç de bıktırmayan câizeleriyle müreffeh bir hayat sürüyordum. Pîrî Paşa defterdar idi. O da bağışlarda ve cömertlikte onlardan önde gelirdi.” (Kalpaklı, 1999: 6–7).

Sultan Bayezid, kendi isteği üzerine zamanın şairlerinin gönderdikleri gazeller arasında Zâtî'ninkini çok beğenerek ona bir mansıp verilmesini emretmişse de, sağırlığı buna engel olduğundan, kendisine Bursa ve diğer yerlerden otuz akçelik tevliyetler verildi; fakat padişahın şairlere dağıttığı yıllık ve diğer şairlerden elde ettiği gelir daha iyi olduğundan, İstanbul'daki dostlarını da bırakmama düşüncesiyle buna rağbet etmedi. Hadım Ali Paşa'nın şehâdeti ve taht kavgasıyla geçen karışık yıllar ardından Yavuz'un tahta geçmesi üzerine ona sunduğu bir cülûsiye karşılığında Bursa ve Balıkesir'de iki köyün geliri kendisine bağlandı. Kanunî ve şairleri himaye eden İbrahim Paşa devrinde de saraydan fazla bir ilgi göremedi. Kanunî'nin şehzadesi Mehmed sancağa çıkarken kendisine Dîvân'ını sunduysa da beklediğini bulamadı (Şentürk, 1999: 235).

İbrahim Paşa'nın çevresindeki şairlerden biri de Hayâlî idi. Zâtî, rakibi olan Hayâlî ile hiç geçinememiştir. Zâtî bu konuda Âşık Çelebi'ye şunları anlatmıştır: “İbrahim Paşa devrinde şair Keşfi'nin kardeşi Hasbî, İbrahim Paşa'nın gazabına uğrayıp hapsedilmişti. Keşfi'nin ısrarı üzerine ben, Basîrî, Kandî, Keşfi ve diğer bazı şairler, toplanıp İbrahim Paşa'nın huzuruna çıktık ve Hasbî'nin affını rica ettik. İbrahim Paşa buna gücendi. İkinci defa Hayâlî, Kandî'nin şekerçi dükkanını taşa tutup şişelerini kırması üzerine tekrar toplanıp Paşa'ya gittik. Bu sefer Paşa iyice gücendi ise de, biz gene evvelce olduğu gibi kasideler veriyor ve câizeler alıyorduk. Bu arada Paşa'nın çok gözdesi ve yetiştirmesi olan Hayâlî, bizim aleyhimize vezir-i âzâma telkinatta bulunmaya başlamış ve kendisini yetiştirdiği için Paşa'yı sevmediğimizi, zahiren kasideler verip dualar ediyorsak da hakikatte ona düşman olduğumuzu söyler dururmuş. Paşa'nın düğünü münasebetiyle yazdığım kasideyi götürüp okuduğum zaman, ‘Kasideyi şöylece söyleyin!’ diye Hayâlî'nin o düğünde padişaha takdim ettiği

kasideden Şu beyti okudu: ‘Ne tozlar kim koparmıŐtır semend-i tab’-ı mevzûnum / Güzüne tûtîyâ eyler Safâhan’da Kemâl anı’ Ben de, böyle değildir, dedim. ‘Ya nasıldır?’ deyince Şu beyti okudum: ‘Ne tozlar kim koparmıŐtır semend-i tab’-ı Zâtî’nin / Güzüne tûtîyâ eyler Safâhan’da Kemâl anı’ Paşa: ‘Ah, Şairlerin bu huyları olmasa, rakiplerini yerecek bir Şey bulmasalar, tevârüd davası ederler’ dedi. Orada susmalı idim; ama fırsat elime geçmiş iken intikamımı alayım dedim ve: ‘İçinde bu beyit bulunan kasideyi ben padişah hazretleri tahta geçtikleri zaman yazdım ve İskender-i Sâni terkebini tarih düşürdüm. Ayakları toprağına verdiğim bu kaside, aynen padiŐahımızın haremindedir. Hayâlî, bu kasidesini daha dün yazmıştır’ deyince Paşa daha fazla gücendi ve artık bir nasip elde etmek ümidi mahvoldu. Yine remil dökerek maiŐetimi temine baŐladım. İbrahim Paşa vefat edip yerine Ayas Paşa vezir-i âzâm ve Mahmud Çelebi de defterdar olunca yıllık gelirlerimiz kesildi.” (Kalpaklı, 1999: 191–192).

Zâtî’nin Hayâlî ile yıldızı bir türlü barıŐmamıŐtı. Önceleri Hayâlî, Zâtî’ye hürmet edip onu üstad bilmiŐti. Hatta Şu matlalı gazelini tahmis etmiş:

N’oldun inlersin felek hercâyi cânânun mı var

Her makâmı seyr eder bir mâh-ı tâbânun mı var (Ak ve Akkaya, 1993: 18).

Zâtî’nin karakteri hakkında ÂŞık Çelebi oldukça mühim bilgiler vermektedir. Zâtî, saçır idi. Bu sebeple yakınları ve dostları ile rahatça konuşamaz ve bundan zevk almazdı. Fakir olduğundan hayatını kazanmak zorunda idi ve zamanını bunun için harcıyordu. Refah ve huzuru olmadığı gibi bir memuriyeti de yoktu; çünkü Őiirden başka bir ilim ve marifete sahip değildi. Bu sebepten halk, ona fazla bir değer vermezdi. Bu ise onu çok mahzun ederdi. Halkın kabul etmesi için gayet iyi Şiir söylemek lazımdı. Bu geçim sıkıntısı onu çok düşürmüŐtü. Hayatının muayyen bir devresinde, 840 tarihinden sonra, sağırlığı ve fakirliği dolayısıyla kimseye yaklaşmaz, büyüklere gidip gelmez, dükkânında müşteri beklerdi (Tarlan, 1967: XIX).

Zâtî, yazıldığına göre Şeyh Vefa tarikatına mensup dervıŐ bir kiŐiydi (Tercüman 1001 Temel Eser, 1980: 187).

Eserlerinden anlaşıldığı üzere İslâmî imanı tasavvufa meyilli olan ruhuna bu rıza ve sükûn felsefesinin verdiği tahammül ve sabır onu daha büyük ruh marazlarından

kurtarmış denebilir. Ancak içindeki büyük mücadele hiçbir zaman dinmemişe benzer. Bu ruhî ihtibasını ancak şiir yazmak sûretiyle biraz ta'dil edebiliyordu. Şiirdeki büyük muvaffakiyetinin sebeplerinden birisi de bu olsa gerektir. Gençliğindeki külhanbeyliği, ayyaşlığı, zevkperestliği de bir parça kalıba sığmayan yaratılışın taşkınlıkları sayılabilir (Tarlan, 1967: XXI).

Zâtî zamanında Fatih Camii müezzinlerinden biri aynı mahlasla şiir yazarmış. Ona Hallâc Zâtî derlermiş. Zâtî'ye takılır, onu çok incitirmiş. Zâtî, onunla macerasını Âşık Çelebi'ye şöyle anlatmış: “Necâtî merhum Manisa'daki Şehzade Mahmud sarayından Edirne'ye Sultan Bayezid'e bir haber götürmüş, orada padişaha kaside sunarak hil'at ve câize ile taltif edildikten sonra Manisa'ya dönerken İstanbul'a uğramıştı. Devrin şairlerinden Revânî, Ferruhî, Mesihî, Şem'î, Ahî ve ben bu fırsattan istifade ederek onunla sohbetler ederdik. Bir sohbette benim şiirlerim okunuyor ve şarap içiliyordu. Bu sırada Hallâc Zâtî geldi. Necâtî merhum, kim olduğunu sordu. Buna da Zâtî derler diye istihza yoluyla methettiler. Necâtî, hayret, dedi. ‘Zâtî dururken bir Zâtî daha zuhur etmek için çok kuvvetli olmak lazımdır. Şiirlerinden oku bakalım.’ dedi. Hallâc Zâtî okudu. Necâtî, onun kudretini ve derecesini anladıktan sonra ‘Bre edepsüz, bu sermaye ile Zâtî'nin karşısına çıkıp onunla boy ölçüşmek senin ne haddine! Eğer padişah âsitânından dönmüş olmasaydım bir mahlasta kudretli bir şair varken bazı küstah ve mukallidlerin onun mahlası ile şiir söylemelerini yasak etmesi için bir kaside yazar takdim ederdim.’ diyerek onu meclisten kovdu” (Tarlan, 1967: XVII-XVIII).

Yaratılıştan şair olan Zâtî, hoşsohbet, hazırcevap, nüktedan mizaca sahip biriydi. Çevresindekiler kendisine nükteli sözler ve şiirler söyletebilmek için onu sık sık tahrik etmeye çalışırlardı (Şentürk, 1999: 235).

Zâtî, çiçek bozuğu, çöpür bir yüze sahipmiş. Çirkinliğiyle meşhur Ali Paşa, bir gün huzuruna Zâtî'yi çağırır, bir müddet ona baktıktan sonra çevresindekilere “Zâtî yakışıklı bir zat değilmiş!” der. Bunun üzerine şair, meşhur bir atasözüyle karşılık verir: “Yiğit yiğidin aynasıdır paşam!” (Yardım, 2005: 23).

Bazı kaynaklara göre Zâtî evli bazılarına göre ise değildir. Bununla beraber çocuğu olup olmadığı bilinmemektedir. Âşık Çelebi'ye göre, yakını olarak Cafer adında kendi yetiştirdiği bir kölesi ile iki tane kayınbiraderi oğulları vardır. İkisini de kendi çocukları gibi yetiştirmişti. Bunlardan biri Selîsî mahlaslı ahkâm tezkireciliği yapan,

şiiir yazan ve muamma halleden şair bir kişidir. Diğeri ise kendisi gibi remil dökken ve vefk yazan Mahmud Çelebi namlı zattır (Serdaroğlu, 2006: 44).

Zâtî'nin yaşlılık yıllarında postunu Bayezid Camii'nin avlusuna serdiği, küçük bir dükkan kiralayarak burada misk, anber, tesbih, Kur'an, misvak astığı, remil (kum üzerine çizilen nokta ve çizgilere bakarak gelecekten haber verme) döküp fala baktığı, muskalar yazdığı, kadın ve erkek âşıklara para karşılığında gazeller kaleme aldığı, nâmeler döktürdüğü, mektupçuluk yaptığı rivayet edilir. Âşık Çelebi'nin anlatmasına göre şairin bu yıllardan kalan bir hikâyesi şöyledir: "...Bir zamanda İstanbul'da remmâl idim. Leb-i deryâyaya seyre vardım. Deryanın mümin gönlü gibi içi sâfi, gamlı gönülleri açmaya dışı kâfi, kızmış bedenlere suyu şifâ idi. Temâşa ederken bir hoş sohbet, şakacı, adı Pîrî, konuşmada yok nazirî, bir gözü akmış bir herif var idi. Beyaz gözü gibi ansızın çıkageldi. Gördü ki, denizi seyrederim, ayıttı: 'Mevlânâ Zâtî, remilden vazgeçmişsin, suya bakıcılığa başlamışsın.' Ben de ayıttım ki, remilde insanın kızıl mangır ile gözünü bozardılar, ola ki bunda ak akça ele gire ve hem baklacılık da eylesem gerekir, müşteri bulmaya mı? Çürük baklanın kör alıcısı olur."

İsmarlama, para karşılığında şiirler yazan, remil döküp fala bakan şairin, bir zamanlar döneminin genç şairlerine şiir dersleri verdiğini, aruz kalıplarını öğrettiğini yalnız Âşık Çelebi değil, Sehî, Ahdî, Riyazî gibi tezkireciler de söz konusu etmektedirler. O kadar ki, şairler sultanı Bâkî'nin ilk şiir hocasının Zâtî olduğunu da yine bu tarihçiler yazmaktadırlar. Âşık Çelebi bu konuda şunları yazmıştır: "...devrin ünlü şairlerinden Zâtî, Bayezid Camii avlusunda attar dükkanı açmıştır. Genç şairlere her fırsatta şiir zanaatını, zarafetini anlatıyor, onları teşvik ediyordu. Bâkî, bu ihtiyar şairin yanında, henüz on yedi yaşında bir çırak iken İstanbul'da herkesin beğendiği bir şair olmuştu." Dîvân şiirimizin büyük şairlerinden Nef'î de Zâtî ile Bâkî arasındaki bu usta-çırak ilişkisini yergisel bir anlatımla şöyle dile getirmiştir:

Dediler Zâtî'ye birkaç gammadz

Bâki-i zâğ uğurlar sözünü

Dedi ol bülbül-i gülzâr-ı suhân

Besle kargayı çıkarsın gözünü (Uğurlu, 2002: 104–106).

Bâkî'den başka Yahya Bey ve Fazlı gibi şairler de Zâtî'nin bu küçük; fakat ilgi çekici dükkanına gelmeye başlamışlar, hatta bu arada Zâtî'ye yazmış oldukları şiirleri

okumuşlar, onun bu husustaki fikirlerini sormuşlar, o da onlara beğenip beğenmediği tarafları göstermiştir (Alpay, 1961: 130).

Zâtî, öldüğünde parası olmadığı için Âşık Çelebi, Selîkî, Yahya Bey gibi şairlerin yardımıyla defnedilmiştir (Arslan, 2000: 306).

Vefatına şu tarihler düşürülmüştür:

Zuhûrî Acem: Eş'âr kaldı yâdigâr (953)

Abdî: Suhanver göçdi (953)

Âşık Çelebi: Gitdi zâl-ı nazm (952) (Ak ve Akkaya, 1993: 19).

1.2. Edebî Şahsiyeti

Kimi Dîvân şairlerimiz yaşadıkları yıllarda ikinci, hatta üçüncü sınıf bir şair sayılır, şiirleri yalnız belirli bir zümre tarafından bilinir, sevilirken ölümlerinden sonra şiirimizin önemli, büyük şairleri arasında yer almışlardır. Ancak Zâtî, döneminin ünlü, usta bir şairi olarak bilinir, öyle tanınırken bir köşeye atılmış, unutulmuştur. Çağdaş Türk edebiyatının lirik şairlerinden Behçet Necatigil, Zâtî'nin hiç hakkı olmadığı böyle bir yerde kalmasına yüzlerce yıl sonra karşı çıkarak şunları yazmaktan kendini alamamıştır: "...Orhan Veli, Sait Faik ve Cahit Sıtkı'larla yaşamalıydı Zâtî. Şiirlerindeki hayalleri, latifelerindeki rind havayı onlar iyi anlardı. Dünya cümbüşünde dostları onlar olur, onlar yalnız bırakmazlardı onu." (Uğurlu, 2002: 107–108).

Kınalızâde, Zâtî'ye şiirinde çift anlam hususundaki kabiliyeti, dildeki gücü ve garip hayalleriyle geniş bir itibar atfetmiştir. Ancak zamanına göre tuhaf ifadeler kullandığı ve bununla beraber klâsik dönemde şiir için tahsis olunan basmakalıp geleneksel ifade tarzının dışında kaldığı ve eserlerini kısmen zevk sahibi okuyucuları gücendirecek, kabiliyetli bir adamı değersizleştirecek, zarafet ve incelik gibi hususiyetlere yabancı birtakım ifadeler kullandığı için tenkit eder. Kınalızâde, şiirlerinin birçoğunun bayağılığının kısmen dostlarının fikirlerini işitmekten alıkoyan sağırlığından kısmen fakirliğinden ve kısmen de yüksek mevkilerde nüfuzlu dostlarının azlığından dolayı olduğunu söylemiştir. Ziya Paşa, Harabat'ında Zâtî'yi, Ahmed Paşa ve Necâtî ile birlikte Türk dilinin kurucusu olarak zikretmiştir (Gibb, 1999: 48).

Âşık Çelebi, onu, Şeyhî, Ahmed Paşa ve Necâtî'den gelen altın zincirin bir halkası olarak görür. O, Necâtî'yi Bâkî'ye ulaştıran bir köprüdür. Yalnız Âşık Çelebi değil, kendisiyle tanışmış, tanışmamış öteki tezkireciler de (Sehi Bey, Latîfî, Ahdî, Beyânî, Riyâzî vb.) Zâtî'nin üstatlığında birleşmişlerdir (Kalpaklı, 1999: 192).

Şiirinin en önemli özelliği, daha önce söylenmemiş birtakım hayalleri kullanma gayretidir. Kaynaklar, ilim tahsili olmadan usta şair olunamayacağı tezinden hareketle belirli bir eğitimi olmayan Zâtî'nin olağanüstü güzellikteki şiirlerini hayretle karşılarlar. Bazıları onun, şiirlerini göstermek için dükkânına gelen şiir heveslilerinin orijinal fikirlerini kendine mal ederek değişik mazmunlara sahip olduğunu öne sürerler. Şiirlerini çaldığını iddia edenlere “Bizler dîvân sahibi şairleriz. Şiirlerimiz kıyamete kadar okunur. Bu hoşça manacıklar kaybolup gitmesin diye dîvânımıza alırız.” cevabını verir. Bazen de İran şairlerinden tercüme yoluyla Dîvân'ına aktardığı anlaşılabilir şiirler için kendisini itham edenlere de “Benüm Fârisî bilmedüğüm bilürsüz...” dermiş. Ömrünün sonlarına doğru geçim derdine düşerek otuz akçelik müderrislere ve danışmenlere dahi kasideler sunmuş, kendisine şiir sipariş edenlere para karşılığı gazeller yazmaya başlamıştı. Daha sonra şiirlerini başkasının imzasıyla görünce bunların kendisine ait olduğunu söyleyerek öfkelenirmiş (Şentürk, 1999: 235).

Zâtî'nin en çok kızdığı şey, kendi matlalarının alınıp kullanılması idi. Bu yüzden Mesîhî, Ahî ve Revânî ile arası açıktı. Zâtî ile Mesîhî arasında şiirle ilgili bazı manalar tevârüd yoluyla kullanıldığından Zâtî kızarak şu kıtayı yazıp göndermiştir:

Ey Mesîhî her biri ırz ugrusu ‘ayyârdır
Şehr-i şî'rin şâhısın bir türlü dahi oldu iş
Mülk-i nazmı Zâtî'nün ugrılanup ma'nâları
Giriben dîvânına tebdîl-i sûret eylemiş (Serdaroğlu, 2006: 46).

Zâtî çok fazla yazmış olduğu için eserleri arasında kıymetsiz mazmunlar, tekrar edilmiş imajlar oldukça fazladır. Ancak bu başarısızlık onda bilhassa orta yaştan sonra görülmeye başlanmıştır. Her ne kadar Zâtî'nin çok büyük şair olmadığı söyleniyorsa da bilhassa mesnevisinde, genellikle Dîvân şairlerinde görülmeyen imajlara rastlanmıştır. Bu imajlardan birisi, Şem'e Banu'nun güzelliği anlatılırken ellerinden

bahseden mısradır. “Kefi hôrşîd o barmaklar şu’â’ı” Elin güneşe, parmakların da onun ışınına benzetilmesi hakikaten çok ilgi çekici bir imajdır (Alpay, 1961: 131).

Zâtî yalnız kaside ve gazel tarzında değil, mesnevî tarzında da kudretli bir sanatkâr olduğunu göstermiş, hatta çağdaşları arasında bu vadiye isim yapmış şairlerin birçoğundan daha parlak bir başarı sağlamıştır (Alpay, 1961: 129).

Mahallî kültüre ziyadesiyle vâkıf olan Zâtî’nin şiirlerinde sanatı bir yana bırakalım; tarih, coğrafya, çeşitli sanatlar, Şark-Garp kültürü ve zengin bir ictimâî hayatın yansımalarını görmek mümkün olacaktır. Onun şiirlerindeki şahıslar dünyası başlı başına bir inceleme konusu olabilir. İstanbul’da yaşar; ama uzak bir köydeki geleneklere, hayat tarzına da yabancı değildir (Ak ve Akkaya, 1993: 20).

Zâtî önceleri Ahmed Paşa ile Necâtî’nin etkisinde kalmış, sonraları kendi kişiliğini gösteren kasideler, gazeller yazmıştır. Atasözlerine, deyimlere bolca yer vermiş, mesnevisinde de masal öğelerini kullanmıştır (Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, “Zâtî”, C.10 / 1983: 5622).

Zâtî, atasözleri veya deyimleri ya aynen almış ya da sözü hatırlatacak şekilde kullanmıştır. Dîvân’ındaki bazı atasözü, deyim ve tabirler şunlardır: Kanat açıp uçmak, yokuşa sürmek, ayağının tozu ile gelmek, yüreğine su serpmek, cana can katmak, gözünü toprak doyurmak, yerinde yeller esmek, bağına taş basmak; yardan ayrı olan ahdan uzak olmaz, ay akrebe girince yola çıkılmaz, arayan Mevla’sını bulur, aç gözü toprak doyurur, eğri otur doğru söyle, kaza geliyorum demez, sabırla koruk helva olur, tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır, üzüm üzüme baka baka kararır (Ak ve Akkaya, 1993: 22–32)...

Zâtî, gazellerinde bazı harf ve kelime oyunlarına da başvurmuştur. Bu tür oyunlarda muamma kokusu ve özelliği sezilmektedir; fakat muammada beyit halledildikten sonra ortaya bir insan ismi çıkması gerekir. Zâtî’nin beyitlerinde bu özellik tam olarak görülüyorsa da bunları çözmek ve sonuca varmak için muamma halli konusundaki kuralları uygulamak gerekir. Zâtî’nin 1500 kadar beytinin içerisinde 150 kadar beyit tesbit edilmiştir. Beyitlerde ilk bakışta görülen bazı harf ve kelime oyunları olmasına rağmen, bazılarının çözümünde çok dikkat ve incelik isteyen noktalar bulunmaktadır. Bu beyitlerden verebileceğimiz birkaç örnek şöyledir:

Dilberün kadd ü dehânı gördi emdür derdine
Gönlüm anun üstine ser virdi Zâtî buldı kâm

Dîvân şiiri geleneğine göre sevgilinin boyu (kadd), eliftir. Ağzı (dehân) mim'dir. Elif ile mim bir araya gelince "em" kelimesi ortaya çıkmaktadır. Muamma geleneğine göre beyitte kelimenin başındaki harfi ifade eden ipucu kelimelerden birisi de "ser"dir. Yukarıdaki beyitte "gönül" kelimesinin başındaki "kef" harfini "em" kelimesinin baş tarafına eklediğimizde "kâm" kelimesi ortaya çıkar. Bu şekilde şair, derdine derman olacak sevgilinin boyunu ve ağzını görünce, onunla konuşunca dermana kavuşmuş, dolayısıyla kâm bulmuştur. Burada "ser" kelimesiyle intikâd yapılarak "em" kelimesinin baş tarafına "gönül" kelimesinin "ser"i yani "kef" harfi geleceği işaret edilmiştir.

Didüm ki küllî cerâhat beden didi seri vir
Cerâhatun gidicek başı Zâtî rahat olur

Bu beyitte de yine "ser" ve "baş" kelimeleri intikâddır. Cerâhatin iyileşmesi için başının koparılıp içerisindeki irinin akıtılması gerekir. Böylece yara iyileşecek, şair de rahata kavuşacaktır. "Cerâhat" kelimesinin başındaki "cim" harfini kaldırınca "rahât" kelimesi ortaya çıkar (Arslan, 2000: 306–308).

Eyüboğlu'na göre, Zâtî'nin şiirlerinde yer verdiği sevgi, diğer Dîvân şairlerine nispetle biraz daha somut kalmaktadır. Dîvân şiirinin farklı yorumcularından biri olarak tanınan Eyüboğlu, onun için, "Günlük yaşama gerekçeleri onun şiirine yeni bir yaratıcı güç katmamışsa da onu dünyaya, elle tutulur bir ortama çok bağlamıştır." demektedir (Serdaroğlu, 2006: 48).

1.3. Eserleri

Âşık Çelebi, Zâtî'nin eserleriyle ilgili olarak şunları söylemiştir: "...Kendiden istimâ etdüğüm üzere bin altı yüz ile bin yedi yüz mabeyninde gazeli ve dört yüzden mütecâviz kasidesi vardır. 'Şem' u Pervâne' ve 'Ferahnâme' nam bahr-i hezcede bir kitabı ve 'Ahmed ve Mahmûd' nam bahr-i remelde bir kitabı vardır. Manzum nice resâili ve 'Kur'an Falı' ve mensur 'Letâyif'i vardır.'" (Gökyay, 1992: 11).

Dîvân: Zâtî'nin en büyük eseridir. Ömrü boyunca binlerce gazel ve yüzlerce kaside söylediği rivayet edilen şairin bütün şiirlerini bir araya toplayan bir dîvâna rastlanmamıştır (Banarlı, 1997: 573).

Dîvân üç ciltten oluşmuştur. İlk iki ciltte 1003, son ciltte 800 olmak üzere 1803 gazel ve kaside bulunur. I. ve II. ciltleri 1967 ve 1970 yıllarında Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan tarafından, III. cilt ise Mehmet Çavuşoğlu ve M. Ali Tanyeri'nin müşterek çalışmasıyla hazırlanıp 1987 yılında yayımlanmıştır (Özkan, 2003: 340).

Şem' ü Pervâne: Türk edebiyatında ilk Şem' ü Pervâne'yi Zâtî yazmıştır. 3821 beyit halinde ve aruzun Mefâîlün Mefâîlün Feûlün kalıbı ile yazılan bu mesnevî Türk edebiyatındaki en ünlü Şem' ü Pervâne olarak bilinir (Pala, 2003: 441–442).

Mecmuatü'l-Letâif: Mensur bir eser olup iki bölümden oluşur. Birinci bölüm, toplumun her kesiminden kişilerle ilgili manzum latifeleri içerir. Diğer bölüm, ahkâm risaleleri tarzında olup her meslek sahibi ve sanatkârı birer cümleyle mizahî şekilde tanıtır. Mehmet Çavuşoğlu tarafından birinci bölümü 1970'te, ikinci bölümü de 1977'de yayımlanmıştır.

Edirne Şehrengizi: II. Bayezid döneminde Edirne ve şehrin güzellerini tanıtan bir yapıttır (Özkan, 2003: 340).

Zâtî'nin kaynakların kaydettiği 400–500 kasidesinden Sultan Bayezid, Sultan Süleyman, Sultan Selim, Sancakbeyi Mesih Ağa, Tacizâde Cafer Bey, Ferruh Bey, Kadı Şah Mehmed, Nişancı Bey, Mustafa Paşa, Müftü Kemal Paşazâde, Kadı Kadri Efendi, Fenârizâde ve Kazasker İbni Müeyyid'e sunulmuş kasideleri vardır. Zâtî'nin gerek Sultan Süleyman gerekse Sultan Selim için yazdığı kasideler çok beğenilmiştir (Alpay, 1961: 133).

Zâtî'nin bunlardan başka “**Siyer-i Nebî**” ve “**Mevlid**” adlı eserleri de bulunmaktadır (İpekten vd., 1988: 546).

BÖLÜM 2: GENEL OLARAK BİTKİLER

Bitkiler hemen hemen dünyanın her yanında yetişir ve biçimleriyle büyüklükleri inanılmayacak kadar çok çeşitlidir. Dünyada 360.000'den fazla bitki türü bilinmektedir. Bitkilerin boyutları ancak bir mikroskop altında görülebilecek tek hücreli su yosunlarından, uzunluğu 100 metreyi aşan dev kızılağaçlara kadar değişir. Bazı bitkiler bir gün bazıları ise binlerce yıl yaşarlar. Kimi bitkiler çok ender bulunur ve ancak dünyanın küçük bir bölgesinde yetişirler. Birçok bitki ise her yerde bulunur. Bunların en iyi bilinen örneği, otlardır (Çağdaş Dünya Ansiklopedisi Hayvanlar ve Bitkiler, “Bitki Nedir?”, C.2 / 1980: 67).

Bitki tapımında ilkeller, bitkilerin bir ruhu olduğuna inanırlar ve onları kutsal sayarlar. Ağaç tapımı, bu tapımın belli bir çeşididir. Çeşitli bitkiler ilkelerde totem inancına konu olmuştur. İnsanların yaşamaları için gerekli besin niteliğinde olan bitkiler ayrıca çeşitli inançlar doğurmuştur. İnsanlar bilgelik ve bilgi gibi bitkileri de çaba harcayarak alın teriyle elde etmişlerdir. Kimi ilkeller, bitkilerin tanrı tarafından gizlendiğine ve insanlardan esirgendiğine inanırlar. Afrika, Asya, Amerika yerlileri inançlarında bitki tohumlarının insanlarca gökten çalındığı üstüne pek çok öyküler vardır (Hançerlioğlu, 1993: 86).

Bitkilerin Sınıflandırılması

Yeryüzündeki bitkileri içine alan âleme “Bitkiler Âlemi” adı verilir. Bitkiler Âlemi, çiçeksiz bitkiler ve çiçekli bitkiler diye iki büyük şubeye ayrılır:

1- Çiçeksiz Bitkiler: Adlarından da anlaşılacağı gibi bu şubedeki bitkilerin ortak özellikleri çiçeklerinin olmayışdır. Bunların hepsi ilkel bitkilerdir.

2- Çiçekli Bitkiler: Tabiatında en çok karşılaşılan bitkilerdir. Meyveleri ve çiçekleri vardır. Üreme organları çok gelişmiştir (Hayat Ansiklopedisi, “Bitki”, C.2: 611–615).

Bitkilerin Başlıca Organları

Bir bitkiyi dikkatle incelediğimiz zaman birbirinden farklı şekil ve görevleri olan bazı kısımları bulunduğunu görürüz. Bunlar üçe ayrılır: Kök, gövde, yaprak.

1- Kök: Genel olarak, toprağın içinde ağacı tespit etmeye, besin maddelerini almaya yarayan kısımdır. Bitkilerin, cinsine ve şekline göre birçok değişiklikler gösterir.

2- Gövde: Bitkinin yaprak, dal ve çiçeklerini taşıyan kısımdır. Toprağın içinde çimlenen bir tohumdan aşağıya doğru inen çıkıntı nasıl kökü meydana getiriyorsa, yukarı doğru uzayıp topraktan çıkan kısım da gövdeyi meydana getirir. Kökün topraktan emdiği besin maddelerini içindeki kanalcıklar vasıtasıyla bitkinin her köşesine yayar. Gelişmiş bir gövde, genel olarak silindir şeklindedir. Gövdenin de tıpkı kök gibi bitkilerin cinsine ve şekline göre birçok tipleri vardır.

3- Yaprak: Bitkinin solunum, terleme ve besinleri hazırlama işlerini görür. İçindeki klorofil sayesinde güneş ışığı enerjisiyle karbondioksit ve suyu birleştirerek besinler hazırlar. Bazı bitkilerin yaprakları, çamlarda olduğu gibi, iğnecikler şeklinde bazılarında da yassı tabakalar halindedir ve bunların da türlü çeşitleri vardır.

Eğreltiotu, atkuyruğu, kibrit otları, yosunlar, mantarlar, likenler, bakteriler gibi bitki çeşitlerinde yukarıdaki özelliklerin biri veya birkaçı birden bulunmayabilir. Bundan dolayı, yukarıdaki özellikleri bütün bitki çeşitleri için söylemek doğru olmaz (Hayat Ansiklopedisi, “Bitki”, C.2: 611–615).

Bitkiler Nasıl Ürerler?

Bitkiler de bütün öteki canlılar gibi, varlıklarını kendilerinden sonra gelenlerde devam ettirmek için ürerler. Bitkilerde üreme genel olarak eşeyli üreme, eşeysiz üreme diye ikiye ayrılır.

Bitkilerden çeşitli alanlarda faydalanılır. Mesela keten, kenevir, pamuk gibi bitkiler dokumacılıkta; cehri, kök boya gibi bitkiler boyacılıkta; abanoz, ceviz, çam, dişbudak, gürgen, kavak, sedir gibi ağaçlar kerestecilikte; ayçiçeği, badem, fındık, gül, susam, zeytin gibi bitkiler yağcılıkta; adaçayı, hardal, haşhaş, hatmi, hintyağı bitkisi, hodan,

ıhlamur, karanfil, kekik, okaliptüs gibi bitkiler doktorlukta; çay, kahve, kakao, tütün gibi bitkiler besin ve keyif verici maddeler olarak birçoğu da meyve ve sebze şeklinde kullanılır.

Bitkiler tohumla üretildikleri için meyve ve tohumlarda bunların kolayca dağılıp saçılmalarını mümkün kılacak bazı özellikler bulunur. Bunların havada kolayca uçup daha uzaklara gidebilmeleri için kanada benzer tüycükler veya zar uzantıları bulunur. Mesela dişbudak meyveleri kanatlıdır. Hafif bir rüzgârla bile çok uzaklara kadar sürüklenirler. Hindiba ve marul tohumları tüylüdür. Bazıları da dikenli olduklarından bir yere kolayca tutunurlar (Hayat Ansiklopedisi, “Bitki”, C.2: 611–615).

Bitkiler Nasıl Beslenirler?

Su, bitkilerin en önemli ihtiyaçlarından biridir. Bitki hücrelerinde su bulunduğu gibi, dokular arasında da su önemli bir yer tutar. Bitki kendisindeki fazla suyu terlemek sûretiyle çıkarır. Terleme aynı zamanda bitkiyi sıcağa karşı da korur. Sıcakta bitki terleme yolu ile fazla miktarda su kaybederek serinlemiş olur. Çok sıcak havalarda bitkiyi sık sık sulayarak kaybettiği suyu ona yeniden kazandırmak lazımdır. Su buharı yapraklardaki gözenek adı verilen küçücük deliklerden çıkar.

Bitki, besin yapmak üzere, gündüzleri yaprakları vasıtasıyla havadan karbondioksit alır. Topraktan aldığı madensel tuzlar ve su, havadan aldığı karbondioksit, ayrıca güneş ışığının yardımıyla kendi besinini kendisi hazırlar. Bu kimyasal olaya fotosentez adı verilir. Bu işte yaprakların hücrelerinde bulunan klorofil dediğimiz yeşil boya büyük rol oynar (Hayat Ansiklopedisi, “Bitki”, C.2: 611–615).

Bitki çeşitlerinin çoğunluğu ya güzellikleri ya da yararlı besin oldukları için yetiştirilir. Ancak bitkiler sadece insanların gereksinimleri için değil, aynı zamanda yeryüzünde yaşamın sürmesi yönünden de çok önemlidir. Güneş ışığının yardımıyla su, mineraller ve havadan yalnızca bitkiler canlı madde yapabilirler (Çağdaş Dünya Ansiklopedisi Hayvanlar ve Bitkiler, “Bitki Nedir?”, C.2 / 1980: 67).

Belirli bir alanda bulunabilecek bitki örtüsünün tipi, ortama bağımlıdır. Hem iklim hem de bölge coğrafyası, o bölgede bulunan bitkilerin türü üzerinde etkili olur (Çağdaş Dünya Ansiklopedisi Hayvanlar ve Bitkiler, “Bitki Nedir?”, C.2 / 1980: 70).

Bitkiler hakkındaki araştırmalar, İslâm bilim tarihinin ilk yıllarına kadar uzanan bir geleneğe sahiptir. Müslüman Arapların kendi çevrelerindeki bitki örtüsüyle ilgili tecrübeleri, lügat âlimlerinin bu konunun terminolojisini erken tarihlerden itibaren kayda geçirmeleri, İslâm öncesi Mezopotamya, Grek, Bizans ve Fars kültürlerinin tıp, eczacılık ve tarım gibi alanlardaki literatürünün İslâm dünyasına intikali ve tabiat ilimlerinin temel disiplinlerinden biri olan ilm-i nebâtın felsefî bir dal sayılması bu geleneğin teşekkülünü sağlamıştır. İslâm dünyasında botanik literatürünün gelişimi, VIII. yüzyıldan itibaren başlamıştır (DİA, “İlm-i Nebât”, C.22 / 2000: 134).

2.1. Bitkiler ile İlgili Tasavvurlar

2.1.1. Ayva Tüyleri

Kand, şeker kamışının donmuş özüdür. Sevgilinin dudakları şeker ve şerbet gibi tatlıdır. Kevser, cennetteki bir nehrin adıdır ki iki yakası altından, inci ve yakut gibidir; toprağı miskten daha hoş, suyu baldan daha tatlı ve kardan daha beyazdır. Oradan bir defa içen bir daha susamaz (Serdaroğlu, 2006: 229–230). Aşağıdaki beyitte sevgilinin şeker gibi tatlı dudaklarından ne zaman şerbet damlasa Kevser sûresinin hakkı için bütün nebâtının kand olacağı söylenmektedir. Burada nebât ile kastedilen dudakların üzerindeki ayva tüyleridir:

Ey şeker-leb kande tamsa şerbet-i la'lün senün

Sûre-i Kevser hakı cümle **nebâtı** ola kand (C.1, G.110/2)

Papağanların parlak, göz alıcı renkte, uzun, güzel tüyleri vardır. Kırmızı, mavi, sarı, yeşil gibi parlak renkli tüyler, kuşu olduğundan daha da güzel gösterir. Papağanlar tabii halde ağaçlarda yaşayan tırmanıcı kuşlardır. Yuvalarını ağaç kovuklarında, kaya yarıklarında yaparlar. Bu kuşlar ya üzüm ve benzeri gibi yumuşak meyveler ya da tane, tohum gibi yiyecek maddelerinden yiyerek beslenirler (Hayat Ansiklopedisi, “Papağan”, C.5: 2596). Papağanlar şeker ile beslendiklerinden tatlı oluşları buna

bağlanır. “Zâtî, sevgilinin tatlı dudağı üzerinde asla nebât / ayva tüyleri bitmemiştir / yoktur. Çok şükür benim tatlı dilli bir papağanım vardır.” diyen şair tatlı dilli papağanla sevgiliyi kastetmektedir. Aşağıdaki beyitte ayva tüyleri nebâta benzetilmiş ve papağanları konuşmaya alıştırmak için şekerle beslenmesine de değinilmiştir:

Kand-i la‘li üzre Zâtî bitmemiş hergiz **nebât**

Çok şükür bir tûtî-i şeker-zebânum var benim (C.2, G.890/5)

2.1.2. Benân (Parmaklar)

Benân, parmaklar anlamına gelmektedir. Zâtî aşağıdaki beytinde kendisini kastederek “Zâtî, onun gibi bir güzelin yakuta benzeyen dudağının vafını her nerede yazsa / yazacak olsa bütün parmakları nebât olsun / olur.” diyerek parmaklarını bitkiye benzetmiştir. Burada bahsi geçen bitki, kamış olmalıdır. Çünkü kamış, uzun ve ince görünümüyle parmağı andırır:

Zâtî anun gibi güzelün vasf -1 la‘lini

Her kande yazsa cümle **benânı nebât** ola (C.1, G.26/5)

2.1.3. Emvât (Ölüler)

Nebât ile emvât arasındaki münasebet, yaz ve kış aylarındaki hallerine göre kurulmuştur. Bitkilerin kış mevsimindeki yapraksız ve meyvesiz vaziyeti ölü, bahardaki çiçekli ve yapraklı hali ise diri olarak tasavvur edilir. Aşağıdaki beyitte “kıyâmet-emvât” kelimeleri tenasüplü bir şekilde kullanılmış ve bu münasebet daha iyi şekilde açıklanmıştır:

Bir kıyâmet dem irüb oldı hay **emvât-1 nebât**

Ol kıyâmet günine gelsün idenler inkâr (C.1, G.487/7)

2.1.4. Hâl (Ben)

Tebsermek, “(dil, dudak, meyve hakkında) kuruyup buruşmak” anlamına gelmektedir (Yeni Tarama Sözlüğü, 1983: 64). Teb ise sıtma hastalığıdır. Zâtî sıtma hastalığı yüzünden şeker renkli dudakları kuruyan sevgilinin halini, dudağındaki uçğun

soracağını söylemektedir. Habb, tohum manasına gelir. Zâtî bu beytinde de tevriye sanatı yapmış, “hâl” kelimesini tevriyeli olarak kullanmıştır. Hâl, durum, vaziyet manasına geldiği gibi, yüzdeki ben anlamına da gelmektedir. Bu anlamından yola çıkarak bitki tohumunun, yuvarlaklığından dolayı ben’e benzetildiğini söyleyebiliriz:

Tâb-ı tebden tebserüb oldukça şeker-reng o leb

Hâlini habb-ı **nebât** ile sorar teb-hâlesi

(C.3, G.1613/3)

2.1.5. Hâme (Kalem)

Kalem kelimesi, Yunancada “sulak yerlerde yetişen kamış, hasır otu, Hint kamışı” anlamına gelen kalamos ile Latince aynı anlamı ifade eden kalamus’tan Arapçaya, oradan da Türkçeye geçmiş bir kelimedir. Türkçede kalem şeklinde kullanılan kelime, yazı yazmaya yarayan alet anlamındadır. Ayrıca Türkçede, Farsçadan geçmiş olan kilk ve hâme kelimeleri de, kalemi ifade etmek için kullanılmıştır (Şengün, 2008: 731).

Kalemin kamışlıktan kesilip, kalem haline gelişinde geçirdiği evrelerden, her bir harfin yazılışında kalemin tutuluş şekline ve hatta hangi yazı çeşidinde hangi kalemin kullanılacağına varıncaya kadar ayrı bir kültür oluşmuş ve bu kültür, somut tasvirlerin olmadığı sanat telakkimizde önemli bir boşluğu doldurmuştur (Şengün, 2008: 734).

Türkler arasında hem kalem hem de kılıç sahibi olmak, en büyük fazilet olarak kabul edilir. Kılıç maddî; kalem manevî kuvveti temsil eder (Şengün, 2008: 736). Zâtî’nin aşağıdaki beytinde sevgilinin dişleriyle dudaklarının özelliklerini yazan şairi gören herkes, bu özelliklerin yazıldığı (bitkiden yapılmış) kalem olmaya meyletmektedir:

Dişlerinle lebün evsâfını inşâ itsem

Meyl ider her kişi mânend-i **nebât-ı hâmevî**

(C.3, G.1764/5)

2.1.6. Ney-şeker (Şeker Kamışı)

“Ey şeker dudaklı (sevgili)! Havuz suyu senin taze bedenine değse bahçelerdeki bütün bitkiler şeker kamışı olup akar.” Zâtî’nin bu beytinde şeker kamışı vasıtasıyla sevgilinin bedeninin uzunluğu anlatılmaktadır. Beyitte “şeker-ter” ve “hıyâz-rıyâz” kelimeleri ile cinas oluşturulmuştur:

Degse ter cismüne ey la‘li şeker âb-ı hıyâz
Ney-şeker ola revân cümle **nebâtât**-ı rıyâz (C.2, G.615/1)

2.1.7. Şiir

Şairler çeşitli vesilelerle şairliklerini ve şiirlerini överler. Zâtî de tatlı bir bitkiye benzettiği şiirlerinin nerede okunursa okunsun insanın damağında hoş bir tat bırakacağını söylemektedir. Onun sözleri, şeker gibi tatlıdır:

Şekker ola mecmû‘ **nebâtı** suyu şerbet
Her kande ki okınsa bu **şi‘r**-i şeker-elfâz (C.2, G.620/2)

BÖLÜM 3: DÎVÂN EDEBİYATINDA BİTKİLER

Edebiyatı oluşturan sanat ve şiir, tabiatla insan arasındaki bağdan doğmaktadır. Mesela romantikler, tabiata kalp gözüyle bakarlar ve orada kalpleri için teselli ararlar. Tabiat onlara göre vahdetin birer nişanesidir. Her yaratılmış vücûd-ı mutlakın bir parçasıdır. Tabiattaki her güzellik ise hüsn-i mutlakın tecellisidir. Dîvân şairi, tabiatı bir ayna olarak kabul eder ve tabiata bakınca insanı, yani kendisini görür. Dîvân şiirinde tabiat tasvir edilirken durgun bir manzara çizilmez, onlarda bilakis hareket ve devamlı sûrette bir devir vardır. Şair tabiata bakarak gördüğü yaratıcısını ondan aldığı feyz ile mısralarına yansıtır ve bu tabiatı güzellikleri ile birlikte sanatı ve şiiriyle bütünleştirir. Dîvân şairine göre tabiat, insan şeklindedir. Mevsimler, çiçekler birer insan görünümüyle kişileştirilerek şiire girer.

Dîvân şairi, tabiatı parça parça değil, bir bütün olarak düşünür. Şairin hayal dünyasına bir bütün olarak giren tabiat şematik bir ifade kazanır ki, bu da bütün tabiat unsurlarının birer sembol haline gelmesi demektir. Örneğin goncanın sadece bir çiçek olma özelliği değil, sevgilinin kapalı ağız oluşu ve bu yönde sembolleştirilmesi de dikkat çeker. Gonca ilk anlamıyla bir çiçeği, ikinci anlamıyla sevgilinin ağzını, tasavvufî açıdan düşünüldüğünde ise vahdeti ifade eder (Demirel, 2000: VIII-IX).

İslâmiyet'ten önce göçebe yaşamlarının bir gereği olarak Türkler, daha çok hayvanlarla ilgilenmişler; İslâmiyet'i kabul etmelerinden sonra ise yerleşik medeniyete geçmeleriyle orantılı olarak bitkilerle ve çiçeklerle olan münasebetleri artmıştır. Bu iki döneme ait edebî eserlerde bu değişimi çok açık ve net biçimde gözlemlemek mümkündür.

Klâsik Türk şiirinin hüküm sürdüğü dönem, Türklerin yerleşik hayata iyice alıştıkları ve artık geçimlerini hayvancılık yanında büyük oranda tarımdan sağladıkları bir dönemi kapsamaktadır. Ayrıca yerleşik hayatla birlikte çevrenin güzelleştirilmesi çabasıyla bağlantılı olarak estetik amaçlı alışkanlıklar ve gelenekler de iyice yerleşmeye başlamıştır.

Çiçekler, bütün medeniyetlerde olduğu gibi İslâm medeniyetinde ve bu medeniyetin önemli bir parçası olan Osmanlı-Türk kültüründe de hem somut hem de soyut özellikleriyle dikkat çeken doğal unsurlar arasında yer alırlar.

Bu sürecin sonunda çiçekler, Osmanlı toplumunda çok önemli bir konum kazanmışlardır. İnsan, hayvan ve yerleşim yeri adlarından gündelik konuşmalara, deyim ve atasözlerine kadar her alanda çiçeklerin bu konumunu fark etmek mümkündür.

“Osmanlı devrinde Türkiye’ye gelen Lady Montagü ve Thomas Allom gibi yabancıların dikkatini çeken gizli çiçek dili, kadın-erkek ilişkilerinin bugünkü kadar kolay olmadığı eski cemiyetimizde halkın haberleşebilmek için bulduğu sevimli yollardan biridir. Lady Montagü, 16 Mart 1718 tarihli mektubunda, Türklerin renk, çiçek, ot, meyve, taş, tüy... akla ne gelirse her şeyin bir manası ve özel bir mısraı bulunduğunu belirttikten sonra şöyle der: ‘İşte böylece mürekkep kullanmadan küfür, azar, sevgi, dostluk, hatta havadisle dolu mektuplar gönderebiliyorlar.’ Ünlü ressam Thomas Allom da, bu gizli çiçek dilinin varlığını doğrulamıştır. 18. yüzyıl İstanbul’unu gravürlerinde yaşatan Allom, portakal çiçeğinin ümit, kadife çiçeğinin ümitsizlik, horozibiğinin değişmezlik, lâlenin ise sadakatsizlik anlamına geldiğini söyler. Allom’a göre, ‘selam’ adı verilen çiçek demetleri de mektup yerine geçer, sayılarına ve çeşitlerine göre, sevgililerin birbirlerine karşı duygularını ifade edermiş.”

Dîvân şairleri zaman zaman çiçek kelimesini kullansalar da, bu anlamda genellikle “ezhâr” ve “şükûfe” kelimelerini tercih etmişlerdir. Ayrıca “gonca” ve “gül” kelimelerinin de çiçek karşılığında kullanıldığı olmuştur. Öncelikle bilinmelidir ki, klâsik Türk şiirinde, hemen hemen tüm bitkilerde olduğu gibi çiçekler de gerçekçi, simgesel ve karma olmak üzere üç temel bakış açısıyla değerlendirilmişlerdir ve bu üç açı genellikle birbiriyle iç içe girmiştir. Diğer yandan şu hususun da bilinmesinde yarar vardır ki, bir çiçeğin klâsik Türk şiirinde yer almasında, söz gelimi bir benzerlik unsuru olarak değerlendirilmesinde, başka bir çiçekle ilgili münasebetler de önemli bir işlev görmüştür (Bayram, 2007: 209–211).

Çiçek sevgisi ve çiçek merakı bütün Osmanlı Türklerinde, köylüsünde, kentlisinde ortak ve yaygın bir tutkudur. Bunu, onun bütün hayatında buluyoruz. Evinde, bahçesinde, manilerinde, türkülerinde, şiirlerinde. Çiçek, günümüzde olduğu gibi pek bir ticaret metaı da değildir; mûsikî ve şiir gibi bir sevda işidir. Çiçeklerle ilgili kitaplarda yer tutan yüzlerce adın ne iş yaptıklarına baktığımız zaman, devrin padişahından başlayıp sadrazamlara, vezirlere, kapudân-ı deryâlara, şeyhülislâmlara,

tanınmış bilginlere, tarikat reislerine, şairlere, zanaat ehline, bütün halka kadar sıralandığını görürüz. Bu sevdaya tutulmuş olan insanlar, tıpkı bir kitabın yazarı gibi buldukları, yetiştirdikleri lâle, gül, karanfil, sümbül, zerrîn gibi çiçek adlarıyla ün kazanmışlardır. Onların çiçeklerine özene bezene koydukları adlar, ananın babanın öz çocuğuna koyduğu addan farksızdır. Çocuk nasıl ananın babanın koyduğu adı taşıyorsa çiçek de onu yetiştirenin verdiği adı taşıyıp gitmektedir (Gökyay, 1990: 30).

Dîvân edebiyatında çiçeklerin adlarıyla tanınmış kasideler vardır. Bu çiçekler, redif olarak kasideler boyunca sürer gider. Bunlar, adlarını taşıdıkları çiçekleri tanıttıkları kadar şairlerde de türlü çağrışımlara yol açarlar. Bir yandan da onların bu konularda ne derece güçlü olduklarını değerlendirmemize yardımcı olurlar. Şair Necâtî'nin "Benefşe", Hayâlî Bey'in "Gonca"; Fuzûlî, Hayâlî, Necâtî ve Nev'î'nin "Nergis"; Bâkî ve Nev'î'nin "Sümbül" kasideleri bulunmaktadır. Ayrıca Bâkî'nin "Gül", "Karanfil" ve "Lâle" redifli gazelleri vardır. Necâtî Bey'in Gül kasidesinde bu çiçek Hazret-i Muhammed'in yüzü için kullanılmıştır:

Yılda bir kerre menâr-ı şâhdan dîdâr gül
Gösterir nite ki nûr-i Ahmed-i Muhtâr gül

Hayâlî'nin kasidesinde ise gül bu kez serdar olmuştur:

Bağda olup şükûfe haylına serdâr gül
Od bıraktı hânümân-ı bülbüle tekrâr gül

Goncanın sapa bitişik olduğu yerin hemen altında tek bir yaprak vardır. Buna "gülün kulağı" denir. Bâkî'nin Kanunî mersiyesinde şu dize vardır:

"Gül hasretinle yollara tutsun kulağını"

Gül, Kanunî'nin nereden çıkıp geleceğini tam olarak bilememekte ve kulağını onun geleceğini umduğu yollara tutmaktadır.

Hayâlî'nin Gonca kasidesinde ise şu beyit yer almıştır:

Hizmetinden kaçarsa sümbül-i bağ
Getire anı mû-keşân gonca

Bu beyitten sümbülün gülden sonra açan bir çiçek olduğu anlaşılmaktadır.

Dîvân şairlerimiz, beyitlerinde çiçeklerle ilgili âdetlere ve deyimlere de yer vermişlerdir. Bâkî, aşağıdaki beyinde başa sümbül takma âdetinden söz etmektedir:

Benzer ol bûy-ı dil-âvîz ile mûy-i yâre
Başlar üzre nola ger eyler ise yir sümbül

Necâtî'nin beyinde de menekşe, “tavşan uykusuna yatmak” deymi ile birlikte kullanılmıştır. Tavşan, gözü açık olarak uyur; menekşenin çiçeği de hiç yumulup kapanmaz:

Har-gûş gibi gözü açık uykuya varmış
Ermezse ne tan devlet-i bidâra benefşe (Gökyay, 1990: 18–20).

Dîvân şiiri malzemesinin büyük bir kısmını çiçeklerin teşkil ettiği bilinmektedir. Lamiî Çelebi'nin “Bahar u Şitâ” mesnevîsi kabilinden çiçekleri konuşturan müstakil alegorik eserlere de rastlanır. Ancak Lamiî'nin eserindeki çiçekler, Dede Korkud'daki gibi kır çiçekleri değildir. Sanatta çiçekler üzerindeki bu ısrar, gerçek hayatta da çiçeklerin çok önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir (Okuyucu, 2004: 45).

Kasidelerin nesib kısımlarının genellikle bir bahar, bahçe ve çiçek tasviriyle başlaması yanında hemen her gazelde sevgiliye benzetme unsuru olarak çiçeklerin kullanılması bu edebiyatta çiçek zevkinin mevkiini göstermektedir. Gerçekten de Dîvân şiiri, yaygın olarak kabul edildiği gibi, bir “gül ve bülbül edebiyatı”dır (Okuyucu, 2004: 50).

Meyveler, Osmanlı devrinde olduğu gibi özellikle ekonomileri tarıma dayalı toplumlar açısından son derece önemlidirler. Bir çiftçinin gözünde meyvelerin çok farklı anlamlar taşıması gibi başka herhangi bir mesleğe mensup bir kimsenin gözünde de farklı bir anlam ifade etmesi, son derece doğaldır. Elbette bunlar kadar doğal olan başka bir bakış açısı da şairlerinkidir.

Klâsik Türk şiirinde meyve anlamına gelmek üzere “mîve”, “bâr” ve “semer” gibi kelimeler kullanılmıştır. Bu kelimelerle daha çok olumlu ve soyut öğeler arasında bağdaştırma yapan Dîvân şairleri, şiirlerinde pek çok meyve ağacına ve bu ağaçların meyvelerine yer vermişlerdir (Bayram, 2007: 220).

Meyve, “saadet semeri, mîve-i cevri, murat meyvesi, bâr-ı ümmîd, mîve-i bâğ-ı cihân, mîve-i bûstân vb.” ifadeler içinde zikredilir. Meyve, olmadan önce çiçek halindedir. Onun “berg ü bâr” şeklinde yaprak ile de beraber zikredildiği görülür. Servi ve söğüt gibi ağaçların meyvesiz oluşu söz konusu edilir (Kurnaz, 1987: 523).

Dîvân şairlerinin meyvelere bakış açıları genellikle şairâne yaklaşımlara, soyut ve somut unsurlarla ilişkilendirmelere, benzetmelere ve bağdaştırmalara dayalıdır. Bununla birlikte şurası asla gözden kaçırılmamalıdır ki, Dîvân şairleri, meyvelerden bahsederlerken daima onların tat, yetiştirme şartları, doku, koku, şekil ve renk gibi insanlar açısından ilgi çekici bitkisel özellikleriyle ve faydalarıyla uyumlu olmaya son derece özen göstermişlerdir. Yani Dîvân şairleri, insanlar için pek çok açıdan yararları bulunan meyveleri, hem bu yararları hem de bu yararlarıyla bağlantılı olarak soyut ve somut pek çok değişik unsurla ilişkilendirilerek şiirlerine yansıtılmışlardır (Bayram, 2007: 220).

Dîvân şiirinde meyvelerle ilgili benzetmeler genellikle sevgilinin, her biri birer güzellik unsuru olan uzuvlarıyla alakalı olarak kullanılmıştır. Bunun en güzel örneklerinden biri olan aşağıdaki beyitte 16. yüzyıl şairlerinden İbn-i Kemal, dilberi âdeta bir meyve bahçesi gibi tasvir etmektedir:

Zülfi müşgîn hûşedür ruhsârı la‘lîn sîbdür

Tâze hurma lebleri seftâlû-yı ter bûsesi (Deniz, 2006: 580).

Bitkiler arasında yerini alan ağaçlar, bağda, bostanda, çimende ve dağlarda bulunmaktadır. Onların su kenarlarında bulunması, sulanması, üzerinde yağmur ve çiğ damlaları bulunmasından bahsedilir. Aşağıdaki örnekte çiçekli fidanlar, gökten inmiş nur yüzlü hûra benzetilmektedir:

Çemende her nihâli gökden inmiş hûra benzetdüm

Çiçekler gördüm anlarun yüzünde nûra benzetdüm Hayâlî (Kurnaz, 1987: 538).

Ağaç; şekli, çiçek açması, meyve vermesi ve gölgesi gibi özellikleriyle tasavvurlarda yer alır. Ağaç, bulutun anne, yağmurun süt olarak hayali sebebiyle çocuk;

Keser şîrden ebr etfâl-i bâğı

Çü beslendi her biri buldı kemâli Nev’î

Yeşilliğin deniz, çiçeklerin yelkene benzetilmesi sebebiyle bahar şâhının hazır ettiği donanma;

Şükûfeden yem-i ahzarda yelken açdı dıraht

Tonanma hâzır ider şâh-ı nev-bahâr yine Nev'î

Çemendeki nehirler yılanı benzetilirken ağaçlar da renk renk çiçek açmış şekliyle tâvûs kuşu olarak nitelendirilir:

Tâvûs ile mârına şebîh oldı cihânun

Enhâr-ı çemenzâr ile eşcâr-ı çemenzâr Nev'î (Sefercioğlu, 1990: 397).

BÖLÜM 4: AĞAÇLAR

Ağaç kelimesinin Farsça karşılığı “dâr, dıraht”, Arapça karşılığı ise “şecer”dir. Ayrıca ağacın fidanına “nihal” ismi verilmektedir. Ağaç; bağ, bahçe, dağ ve ova gibi hemen hemen bitkilerin yaşamasına elverişli olan her yerde yetişebilir. Ancak iklim şartlarına göre ağaç çeşidi değişebilir (Öztoprak, 1986: 12).

Ağaç, odunlaşmış bir gövdesi, yapraklardan ve dallardan meydana gelen bir tacı olan bitkidir. Odunlaşmış olsa da ince ve birden fazla sayıda gövdesi olan bitkilere ağaç değil, çalı denir. Ağaçlar yapraklarını dökenler ve dökmeyenler diye iki büyük gruba ayrılır. Birinci grubun yaprakları ilkbaharda ısının artmasıyla açılır, sonbaharda da soğukların başlamasıyla kuruyarak dökülür. Yapraklarını dökmeyen ağaçlar ise daha çok iğne yapraklı ağaçlardır. Ağaç genel olarak üç kısımdan meydana gelir: Kök, gövde, dallar ve yapraklar.

Birçok ağaç belli bir yaşa gelmeden çiçek açmaz. Bazı ağaçlar da belli dönemlerde az, belli dönemlerde çok çiçek açarlar. Ağaç ne kadar yaşlı olursa olsun, büyümesi, gelişmesi durmaz (Hayat Ansiklopedisi, “Ağaç”, C.1: 45–46).

Kendi kendine yenilenebilen birkaç doğal kaynaktan biri olan ağaç, önemli bir endüstriyel hammaddedir. Endüstriyel olmayan toplumlarda genellikle yakıt olarak kullanılmasına rağmen, endüstrileşmiş ülkelerde endüstriyel selülozun başlıca kaynağıdır. Bu nedenle de doğada güneş enerjisiyle üretilen ağaç, insanlar için gitgide daha fazla önem kazanmaktadır. Hamurlama ve saflaştırma yöntemleriyle ağaç hamuru üretilir. Bu da daha sonra kâğıt ve karton, selüloz türevlerinin üretiminde hammadde olarak kullanılır (Alemdaroğlu, 1998: 1).

Ağaçlardan meyve ve süs bitkisi olarak faydalanıldığı gibi, marangozluk ve doğramacılıkta kerestesinden; tabakçılıkta kabuk ve meyvelerinden; boyacılıkta odun, meyve ve kabuklarından faydalanılır (Hayat Ansiklopedisi, “Ağaç”, C.1: 46).

Çalgı yapımında çeşitli meyve ağaçlarından faydalanılmaktadır. Çünkü ağaçlar yapısı itibarıyla ses iletimi yüksek, akustiği doyurucu ve estetik görünümü olağanüstü malzemelerdir. Müzik aletlerinin yapımında kullanılan ağaçlarda akustik özelliklerinin yanı sıra renk ve desen gibi görünüş özellikleri de aranmaktadır. Rezonanslı ağaç malzemesi düzgün lifli, dar ve belirgin halkalı olmalı; çatlak, budak, lif kıvrıklı gibi

kusurları olmamalıdır. İnce, sık ve düz dokulu ağaçlar ses titreşimlerini iyi iletir ve yansıtırlar. Bu üstün niteliklere sahip ağaçların en önde gelenleri ise meyve ağaçlarıdır (İyigün, 2006: 437–438).

Çiçeği, meyvesi ve diğer estetik özellikleriyle tarih boyunca insanların dikkatini çeken ağacın beşikten mezara kadar hayatın her safhasında kullanılması, ona karşı özel bir ilgi uyandırmıştır. İklimlerine göre türlerinin farklı oluşu, her mevsim görünümünün değişmesi, özellikle kışın yapraklarını döküp baharda tekrar canlanması sebebiyle ölümden sonra yeniden hayata dönüşün sembolü gibi görülmüştür. Bunun yanında, ağacın hayatiyetin ötesinde bir ruha sahip olduğuna, dolayısıyla bünyesinde bir güç ve kudretin bulunduğu inanılmış, buna bağlı olarak da ona aşırı saygı gösterilerek kutsiyet izafe edilmiştir. Bu yüzden bütün dinlerde farklı şekillerde de olsa ağaca önem verilmiştir. Ağacı kutsallaştırma inancı eski kavim ve dinlerin hemen hepsinde rastlanan bir husustur ve günümüzde de görülmesine rağmen iptidaî devirlere ait bir inanç şeklidir. Bazı eski dinlerde, özellikle bahar mevsiminde ağacın yeniden canlanması olayının ölüme karşı koyma şeklinde yorumlanması da aynı inanca yol açmıştır (DİA, “Ağaç”, C.1 / 1988: 456).

Hayatın, canlılığın ve büyüüp gelişmenin simgesi olarak ağaç, hemen tüm inanışlarda ve mitolojilerde özgün bir yere sahiptir. Bu yüzden yaratılış mitlerinde yaratılış ağacı, yasaklanmış ağaç, bilgi ağacı, Zerdüşt inanışında direht-i heme tohme (bütün bitkilerin tohumunu barındıran ağaç), hûm-i sepîd (yaşlılığı durduran ağaç) olarak yer alır. Mezopotamya ve Çin mitolojilerinde benzeri aktarımlar hep var olagelmıştır. Birçok dinde ağacı kutsayan yaygın inanışlar yer alır. Tevrat'ta cennette ya da Aden bağlarında yetişen hayat ağacından söz edilir. Yine Âdem ile Havva, iyi ile kötüyü ayıran direht-i ma'rifetten (marifet ağacının meyvesinden) yedikleri için cennetten kovulmuşlardır (Yıldırım, 2008: 245).

Ağaç motifi, Türk destanlarında da kullanılmıştır. Bilhassa Şamanizm yaşantısının yaygın olduğu çağlarda oluşan destanlarda ağaç motifi çeşitli biçimlerde şekillenmiştir. Başkurtların yaşayan eski rivayetlerine göre, her boyun kutlu bir ağacı ve kutlu kuşu vardır. Eski zamanlarda tanımadık bir adama rastladığı zaman kuşunun ve ağacının ne olduğu sorulmuş. Türk destanlarında yer yer, ağaç bazen ana bazen ev (sığınak, yer) olarak şekillenmektedir. Oğuz Kağan karılarından ikincisini ormanda bir ağaç

kovuğunda bulmuştur (Öztürk, 2001: 54). Ağaç motifli yaratılış efsanesi Oğuz Kağan Destanı'nda da görülmektedir. Bu destana göre Oğuz Kağan hem gökten inen göğün kızı hem de yerdeki bir ağaç kovuğundan çıkan yerin kızı ile evlenmiş ve soyunu bu yolla kurmuştur. Eski Türklere göre gök de yer de kutsaldır (Korkmaz, 2003: 101).

Atalarımızın, insanları ağaç ve bitki sevgisine teşvik için dal kıranın baş kesmiş kadar suçlu olduğunu belirtmeleri, eskiden beri Türk-İslâm töresinde ağaç ve bitki hukukunun derinliğini gösterir. Fatih'e atfedilen "Ormanlarımdan bir dal kesenin başını keserim." sözü de bu anlayışın tezahürüdür. Ne ki, bizler "Dal kıran baş keser." sözünü "Ali kıran baş kesen" yapıp Anadolu'yu ağaçsız, bitkisiz bırakmışızdır (Pala, 2007: 17).

Dîvân şiirinde servi, ar'ar, şimşâd gibi ağaçlar ve nihâl (fidan) yanında mücerret olarak ağaçtan da bahsedilir. Kezâ bu durumda da ağacın çeşitli şekilleri söz konusu edilebilir. Çocukların ağaç ata binmeleri (ney-süvâr), ağaçların secde etmeleri ve korkutulmaları vb. bunlardandır. Ağaç korkutma âdeti uzun yıllar meyve vermeyen ağaçlar için geçerlidir. Buna göre bir kişi eline balta alıp ağacı sallayarak "Keseyim mi?" diyerek hamleler yapar. Bir başkası onu durdurarak meyve vereceğine kefil olur ve bağışlanmasını rica eder. Üç defa tekrarlanan bu ameliyeden sonra ağacın gövdesi çizilir (Pala, 2003: 19).

4.1. Ağaçlar ile İlgili Tasavvurlar

4.1.1. Âşık

Aşağıdaki beyitte "Ben bir ağaç olsam ve marangoz olan felek beni senin köyünün dolabında (değirmeninde) kullansa veya benden bir dolap yapsa ben de sana döne döne hizmet etsem." diyen âşık, sevgiliye dolap haline gelerek hizmet etmek isteyen bir ağaçtır. Dîvân edebiyatında âşık, inlemesiyle bir dolabı andırmaktadır. Dolap, ağaçtan yapıldığı için âşık kendini dolabı döndüren bir ağaç olarak nitelendirmiştir:

Hizmet itsem döne döne itse olsam bir **dıraht**

Bûstân-ı kûyunun dólâbına neccâr-ı çarh

(C.1, G.103/8)

4.1.2. Aşk

Arapça aslı “ışk” olup sözlükte şiddetli ve aşırı sevgi; bir kimsenin kendisini tamamen sevdiğine vermesi, sevgilisinden başka güzel görmeyecek kadar ona düşkün olması anlamına gelir. Lugat kitaplarında aşk kelimesinin sözlük anlamının, aynı kökten olup sarmaşık anlamına gelen “aşeka” ile yakından ilgili olduğu belirtilir. Buna göre sarmaşığın kuşattığı ağacın suyunu emmesi, onu soldurup zayıflatması ve bazen kurutması gibi aşırı sevgi de sevenin sevdiğinden başkasıyla ilgisini kestiği, onu sarartıp soldurduğu için bu duyguya aşk denilmiştir. Ayrıca hem tatlı hem ekşi olan bir çeşit meyveye de “uşuk” denilir (DİA, “Aşk”, C.4 / 1991: 11).

Gönül bâğında bitmiş bir şecerdür ‘ışkun ey servüm

Belâ vü mihnet ü gussa anun bergi vü bârîdur (C.1, G.246/2)

Yukarıdaki beyitte âşığın gönlü bir bağ, serviye benzeyen sevgilinin aşkı ise bu bağda yetişmiş olan bir ağaca benzetilmiştir. Böyle bir ağacın yaprağı ve meyvesi de belâ, eziyet ve gamdan başka bir şey olmayacaktır.

4.1.3. Dünya

Mi’rac, Hz. Peygamber’in, peygamberliğinin on ikinci senesinde, Recep ayınının 27. gecesini, Cebrâil’in rehberliğinde Arş’a çıkması ve Allah ile görüşüp dönmesidir (Levend, 1984: 128).

Terk Allah’tan gayri her şeyi bırakmak demektir. Tecrid ile birlikte ele alınır. Benliği terk eden kişiden halkın da Hakk’ın da hoşnut olacağı söylenir. Dünyayı terk eden âlemin beyi, padişah olur (Kurnaz, 1987: 113). Zâtî bu husustan yola çıkarak dünyayı terk eden Hallâc’ı “şâh” olarak nitelendirmiştir. Hallâc-ı Mansûr, 922 yılında asılarak öldürülen ve Dîvân edebiyatında adına sık rastlanan bir sôfidir. Bu kişi tasavvuf yolunda ilerleyip fenâfi’llaha ulaşmış “Ene’l-Hakk (Ben Hakk’ım!)” deyince muhalifleri tarafından bu söz zâhirî manasıyla ele alındı ve Kadî Ömer-i Hammâdî katline hüküm verdi. Ölümü de dar ağacına çekilerek gerçekleşti (Pala, 2003: 197). Zâtî aşağıdaki beyitte Şâh Hallâc’ın asıldığı bu dar ağacını dünyaya benzetmiş ve telmih etmiştir. Şairimiz “hezârân, âferîn ve dâr” kelimelerini tevriyeli bir şekilde kullanmıştır.

Hezârân, bülbüller ve binler(ce) manasına gelmektedir. Âferin'in ise alkış manasının yanı sıra Allah anlamı vardır. Hezârânın bülbül manasını düşündüğümüzde kastedilenin, Allah âşığı olan Mansûr olduğunu söyleyebiliriz. O bülbül ki, Ene'l-Hakk feryadı ile yeri, göğü yakmıştır. Bu kelime âferîn ile birlikte bütünlük oluşturmakta ve ortaya şu mana çıkmaktadır: “Hallâc'a binlerce kez aferin ki, dünya dar ağacında Ene'l-Hakk feryadı mi'raca kadar ulaşmıştır.”:

Hezârân âferin **dâr-ı cihânda** Şâh Hallâca
İrişmişdür Ene'l-Hak refrefiyle kasr-ı mi'raca (C.3, G.1240/2)

4.1.4. Etfâl (Çocuklar)

“Akça” şeklinde de kullanılan “akçe” kelimesi hem “küçük gümüş para” hem de daha genel olarak “her tür madenî para” anlamlarına gelmektedir. Osmanlılarda kuruş usulü kabul edilinceye kadar akçe kullanılmıştır (Öztek, 2006: 470). Çiçekler, çocuk olarak nitelendirilen ağaçların başına akçe takmış, yani ağaçlar çiçek açmıştır. Ancak kışın gelişiyle birlikte bu çiçekler darmadağın olmuştur. Kış, karlarını ağaçların çiçekleri üzerine beyaz akçe gibi saçmaktadır:

Şükûfe akça dakdı başına **etfâl-i eşcâr**un
Şitâ cem' itdüğü dirhem ser-â-ser târ-mâr oldu (C.3, G.1806/6)

4.1.5. Hazân

İlkbahar canlılığın başladığı, ağaçların yeşerdiği bir mevsimdir. Bilindiği üzere ilkbahardan sonra sonbahar gelir. Zâtî de beytinde bu sıralamaya yer verdikten sonra sonbaharda ağaçların yapraklarının dökülerek yeşilliklerini kaybettiğini ve bu görüntüsüyle onların çıplak kaldığını anlatmaktadır:

Evvel bahârı gördi ki âhır **hazân** olur
Allâh ki yolunur **şecer**-i bûstân yine (C.3, G.1239/6)

4.1.6. Nâz

Naz ile dıraht arasında ilişki kurulması, sevgili nedeniyledir. Sevgili nazlı bir ağaca benzetilmiştir. Ağacın bir uzantısı olan dal ise sevgilinin zülfüdür:

Bûstân-ı hüsn içinde bir **dıraht-ı nâzsın**

İki yanunda nigârâ iki zülfün iki dâl (C.2, G.832/5)

4.1.7. Neccâr (Marangoz)

Marangoz, ağaçları keser ve onlara çeşitli biçimler vererek kullanışlı hale getirir. Beyitte felek, marangoza; âşık ise ağaca teşbih edilmiştir. Felek, âşığı türlü hallere sokarak isteği doğrultusunda hareket ettirip dolap haline getirecek ve bir dolap gibi inletecektir. “Ben bir ağaç olsam ve marangoz olan felek beni senin köyünün dolabında (değirmeninde) kullansa veya benden bir dolap yapsa ben de sana döne döne hizmet etsem.”:

Hizmet itsem döne döneitse olsam bir **dıraht**

Bûstân-ı kûyunun dólâbına **neccâr-ı çarh** (C.1, G.103/8)

4.1.8. Nigâr (Sevgili)

Altın, değer bakımından kıymetli, parlak sarı rengiyle ilgi çekici bir madendir. Bu özellikleri sebebiyle para ve çeşitli süs eşyalarının yapımında kullanılır. Bir mukayese unsuru olarak çoğu zaman gümüşle beraber zikredilir. Gümüş, para basımında, çeşitli süs eşyalarının yapımında kullanılan bir madendir (Sefercioğlu, 2001: 95). Şair aşağıdaki beytinde gönlüne seslenerek bu günlerin yüz bin altından daha ucuz olduğunu söylemektedir. Beyitte bahar zamanı çiçeklerle bezenen ağaçlar, gümüş bedenli sevgililere benzetilmiştir:

Bu eyyâmün demi ey dil ucuzdur yüz bin altuna

Her **ağaç** bir sîmîn-beden nâzüg **nigâr** oldu (C.3, G.1806/3)

4.1.9. Nûr

Nûr sûresinin 35. âyetinde şöyle buyrulmuştur: “Allah, göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun misali, içinde meşale bulunan bir kandil yuvasına benzer. O meşale, bir cam fanus içinde; o cam fanus da sanki inci bir yıldız gibidir. Ne doğuya ne de batıya ait olmayan mübarek bir zeytin ağacından tutuşturulur. Onun yağı, hemen hemen ateş dokunmasa bile ışık saçar. ‘Nur üstüne nur.’ Allah, dilediğini nuruna ulaştırır ve insanlar için böyle misaller verir. Allah her şeyi bilir.” (Yazır, 2002: 355).

Beyitte bahsi geçen ağaç, zeytin ağacı olmalıdır. Çünkü Nûr sûresinde bu ağacın nur üstüne nur saçtığı bildirilmektedir. Ravza, uluların mezarı ve bahçe anlamında kullanılır. Aşağıdaki beyitte de Hz. Muhammed’in defnedildiği yer için kullanılmıştır. Mübarek bir ağaç olan zeytin ağacı ile Peygamber Efendimizin kabri üzerindeki nur ilişkili olarak kullanılmış, aynı zamanda Nûr sûresinin 35. âyetine de telmihte bulunulmuştur:

Dıraht üzre açıldı cümle envâr aç gözün gûyâ

Menâr-ı Ravzada **nûr**-ı Peyember âşikâr oldı

(C.3, G.1806/2)

4.1.10. Peyk-i bâd

Peyk-i bâd, haber taşıyan rüzgâr anlamına gelmektedir. Dîvân edebiyatında sabâ, haber taşıyan rüzgâr, postacı, peyk vb. olarak tasavvur edilir. Beyitte de sabâ bu görevini üstlenmiş ve ağaçlara haber getirmiştir. Gelen haberin neticesinde ağaçlar soyunmuşlardır. Soyunma, ağaçların yapraklarının dökülmesidir. Gelen haber kötü olmalı ki, ağaçlar kimi zaman gözyaşı olarak tasavvur edilen yapraklarını rüzgârla birlikte savurmuşlardır. Zâtî beyitte tecâhül-i ârif yaparak gelen haberin mahiyetinden haberdar olmadığını söylemiştir:

Ne haber virdi yine **eşcâra** yâ Rab **peyk-i bâd**

Soyunub geydüklerini itdiler ana revân

(C.3, G.1013/2)

4.1.11. Saç

Saç ve dâr benzerliğinde Mansûr da zikredilir. Saçın darağacına teşbihi uzunluğu ve âşığın gönlünün ona asılı şekilde tasavvuruna dayanmaktadır. Mansûr âşığın gönlü, sevgilinin zülfü de darağacı şeklinde düşünülür. Âşık, o gece sevgiliyi gördüğünde “Saçlarını uzun zamandır göremeyince geceler boyu uykusuz kaldım.” demiştir. Beyitte dâr ve bîdâr kelimeleriyle cinas sanatı yapmış, ayrıca Hallâc-ı Mansûr’un dâr ağacına asılmasına telmihte bulunulmuştur:

Gördi bu şeb seni Mansûr-ı dil-i Zâtî didi

Görmeyelden saçunun dârını bîdâr oldum (C.2, G. 919/5)

Bir önceki beyitle benzerlik gösteren bu beyitte âşık, evini yurdunu terk edip çöllere düşmüştür. Onun çöllere düşmesine neden olan, sevgilinin saçının özlemidir:

Saçının dârını görmez olaldan dârı terk idüb

Düşüb sahrâya Zâtî olmuşam bî-dâr derdinden (C.3, G.1180/7)

4.1.12. Şâdî

Şâdî, “memnunluk, sevinç, gönül ferahlığı” anlamlarına gelmektedir. Beyitte ağaçların baharın gelmesiyle birlikte bayram havasına bürünüp dal budak salmaları ile ilgili olarak söz konusu edilmiştir. Bayram vakti olduğu için safâ bağında bir iki gün iyi vakit geçirmek isteyen âşık, o bağda sevgiliyi görecektir ve bu şekilde onun mutluluk ağacı dallanıp budaklanarak ümit meyvesi verecektir:

İddür bâg-ı safâda bir iki gün hîş geç

Şecer-i şâdî bitüb bâr-ı ümîd oldu yine (C.3, G.1244/6)

4.1.13. Vücut

“Ayn” göz, tıpkı, pınar; “nûn” kaş, balık, kılıç ve nûn harfi anlamlarına gelmektedir.

“Senin uğruna akıtılan gözyaşı denizinde su kenarındaki ağaçların suya yansımış olan görüntüleri gibi baş aşağı olmuş ve tıpkı nûn harfine / kaşa dönmüş olan benim.”

Âşığın vücudu, ağaçların sudaki yansımaları gibi baş aşağı olmuştur; zira ağaçlar, suda ters dönmüş gibi görünürler:

Benem deryâ-yı eşkinde **vücûdî** ‘ayn-ı nûn olmuş
Kenâr-ı âbda ‘aks-i **şecer**-veş ser-nigûn olmuş (C.2, G.597/1)

4.2. Ağaçlar ile İlgili Unsurlar (Budak, Dal, Dikme, Nihal, Yaprak)

4.2.1. Budak

Ağaç gövdesinde tomurcuk çıkacak yuvarlak boğum, ağacın dal olacak sürgünü, budak olarak tanımlanmaktadır. Başka bir anlamı ise ağaçlarda ince ve küçük dalların kesilmesinden kalan çıkıntılı kısımdır. Bunlar kolayca yerinden fırlayacağından marangozlukta makbul sayılmazlar (Meydan Larousse, “Budak”, C.2 / 1969: 612).

4.2.1.1. Budak ile İlgili Tasavvurlar

4.2.1.1.1. Ayak (Kadeh)

Ayak, kadeh manasına gelmektedir. Kadeh kimi zaman sevgilinin dudağı, kimi zaman gönül, kimi zaman da güldür. Kırmızılığı yönünden ve çekiciliği nedeniyle gül ile kadeh arasında bu ilişki kurulur (Pala, 2003: 92). Şair, sâkînin (sevgilinin) elinde kadehi gördükçe daha budak halindeki taze gül sanmaktadır:

Sâkî elünde **ayagı** gördükçe sanuram
Bir tâze güldürür ki **budagı**ndadır dahi (C.3, G.1742/7)

4.2.1.1.2. Cân

Çün serv kadd-i yârı görüb münthâ didi
Zâtî Hudâ bağışlasun anun **budagını** (C.3, G.1660/7)

Yukarıdaki beyitte sevgili, boyu itibarı ile serviye benzetilmiş, sevgilinin canı ise budak olarak tasavvur edilmiştir. Bitkilerin canlılıklarını devam ettirebilmesi, onların dal budak vererek büyümeleri yoluyla olmaktadır. Zâtî, sevgilinin servi gibi olan

boyunun en üst noktasını görüp “Allah onun budağını (canını) başışlasın, ona uzun ömür versin.” diye dua etmektedir.

4.2.1.1.3. Dünyâ

Dünya gam, tasa, keder yurdu olarak tasavvur edilir. Onun alçaklığından, vefasızlığından, mihnet yeri oluşundan şikâyet edilir. Ağaçta budak, istenmeyen bir şeydir. Budaklı ağaç veya kereste daha sonra sıkıntılara sebep olur. Tüm bunlardan yola çıkılarak beyitte dünya-budak ilişkisi kurulmuştur. Şair aşağıdaki beytinde, güzelliğinden dolayı gurura kapılan sevgiliye seslenerek âşıkların âhlarını almamasını öğütlemektedir. Zira güzellik gelip geçicidir ve budağa teşbih edilen dünyadaki nice padişahların (güzellerin) güzellikleri yel olup gitmiştir:

Girre olma bâg-ı hüsne âhın alma ‘âşıkun

Nice şâhı yile vermişdür bu **dünyâdur budak** (C.2, G.645/6)

4.2.1.1.4. Mercân

Sıcak denizlerde milyarlarcası bir arada yaşayan basit bir hayvandır. Görünüş bakımından çatallara ayrılmış bir ağaç dalını andırır. Bunlar kendi aralarında birleşip kaynaşarak mercan resiflerini meydana getirirler. Mercanlar salgıladıkları kireçten iskelet üzerine eldiven gibi geçerek yaşarlar. Yaptıkları bu kalker iskeletin üzerine kiremit kırmızısı renginde bir madde salgırlar. Süs eşyası yapımında kullanılan mercan, bu kalker iskeletlerdir (Hayat Ansiklopedisi, “Mercân”, C.5: 2310).

Zâtî, şeklinden dolayı eli mercan budağına benzetmiştir. Bu benzetmenin bir diğer sebebi de, mercanın kırmızı renkli oluşu, beyitte sözü edilen elin kana batmış olarak tasavvur edililişidir. Sehâvetin kelime anlamı el açıklığı, cömertliktir. Mercanların denizde yaşamaları, kırmızı renkli olmaları, mercana benzetilen elin cömertlik denizinde yüzmesi şeklinde tasavvur edilmesine zemin hazırlamıştır:

Görenler sandı ol barmak olubdur kana müstagrak

Eli bahr-i sehâvetdür **budagıdır o mercânun** (C.2, G.738/3)

4.2.1.1.5. Rakip

Dîvân şiirinde kullanılan "rakîb" ile ilgili olarak kaynaklarda; "başkasıyla aynı şeyi isteyen", "aynı güzeli sevenlerin birbirlerine karşı durumları (Bazen agyâr, gayr denildiği de olur)", "gözetici, muntazır, bekçi, harîs, hâfız" gibi anlamlar yer almaktadır.

Rakip, âşık-şairlerin öfke, küfür ve lânetlerine boy hedefi olmuş, aşkı inkâr eden "kötü insan"ı temsil eder. Âşık, sevgilide vefa görmediğinde derhal rakip yahut "ağyâr" a küfür ve lânetler ederek sebebini âdetta onlarda arar (Savran, 2007: 153).

Aşağıdaki beyitte sevgili, başına konan kişiye şans getirdiğine inanılan hümaya benzetilmiştir. Âşık-ma'suk-rakip üçgeninden oluşan aşkta âşık, rakibi sevgilinin yanında görmeye dayanamamaktadır. Bu yüzden de hümaya (sevgiliye), "Budağa benzeyen rakiple sakın uçma!" diye seslenmektedir:

Konma degme **budaga** lûtf it hevâ-dârun gözet

Eyleme nâ-cins ile billâhi pervâz ey hümâ

(C.1, G.30/3)

4.2.1.1.6. Sevgili-Güzel

Çok budaga kondı kılmadı karârı murg-ı dil

Şimdi serv-i kâmetün ol murga me'vâdur **budak**

(C.2, G.645/4)

"Ey budak! Gönül kuşu birçok budağa / güzele konmasına rağmen karar veremedi. Sonunda kendine o uzun boylu serviye yurt edinmiştir." Yukarıdaki beyitte tevriye sanatı göze çarpmaktadır. "Budak" kelimesi ağacın bir bölümü olmasının yanı sıra ilk mısrada güzeller; ikinci mısrada ise sevgili yerine de kullanılmıştır. Âşığın kuşa benzeyen gönlü hangi güzele doğru uçacağına bir türlü karar verememiştir. Sonunda o kuş, servi boylu güzele konarak onu kendine yurt, yuva edinmiştir. Kuşların yuva yapmak için servi ağacını tercih ettikleri bilinmektedir.

4.2.1.1.7. Tîr (Ok)

Âşık, aşk derdinden hoşnuttur. Çünkü bu dert, sevgiliden gelmektedir ve âşık için sevgilinin bir lutfudur. Aşk derdinden duyulan memnuniyeti, Fûzûlî bir beytinde şöyle anlatmıştır:

Aşk derdiyle hoşem el çek ilâcımdan tabîb

Kılma dermân kim helâkim zehri dermânındadır Fuzûlî

Zâtî'nin aşağıdaki beytinde güle benzeyen sevgilinin, âşığın gönlüne attığı ok, budağa teşbih edilmiştir. Şair tıpkı Fuzûlî gibi cerrahtan yarASındaki oku çıkarıp kendisini iyileştirmesini istememektedir. Çünkü sevgilinin cefâ oklarını âşığa göndermesi, onunla ilgilendiğinin göstergesidir. Bu sebeple sevgilinin âşığa cefâ etmemesi onun için ölümden farksızdır. Bunu da şair hüsn-i ta'lil yoluyla gülün budağından ayrılması şeklinde anlatmıştır:

Giderme tîr-i cânânı benüm zahmumdan ey cerrâh

Ayırma bu gül-i handâmı billâhi budagından (C.3, G.1054/3)

4.2.2. Dal (Şâh)

Dal, ağaç veya çiçek gibi bitkilerin ana gövdesine bağlı ince uzantılardır. Ayrıca bazen çiçek gibi ince yapılı bitkilerin gövdesine de dal veya sap denilir (Öztoprak, 1986: 17).

Ağacın bütünü gibi dalları ve diğer bazı kısımları da çeşitli bakımlardan sembol kabul edilmiştir. Eski Romalılarda defne dalı zaferin, zeytin dalı barış ve mutluluğun sembolüdür (DİA, "Ağaç", C.1 / 1988: 457).

4.2.2.1. Dal ile İlgili Tasavvurlar

4.2.2.1.1. Afv

Afv, suçunu bağışlama, özür dileme anlamlarındadır. Zâtî, "Eğer tevbe eli kısa olmazsa af dalının meyvesine ulaşırsın." dediği beytinde yürekten defalarca tevbe etmenin önemine değinmiştir. Bir kişi Allah'a defalarca tevbesini sunarsa sonunda dileği kabul olur; çünkü Allah, çok tevbe edeni sever:

İrişürsin simâr-ı şâh-ı ‘afve

Yed-i tevbe eger olmazsa kûtâh (C.3, G.1236/3)

4.2.2.1.2. Elif

Kına, yakıldığında parmaklarda, avuç içinde ve tırnaklarda renk değişikliğine sebep olmaktadır. Sevgilinin, uzunluğundan ve şeklinden dolayı elife benzeyen parmakları aynı zamanda dal olarak tasavvur edilmiştir:

Hinnâ ki itdi nâhunın al ol eliflerin

Gûyâ bitürdi lûtf ile beş dâne dâl gül (C.2, G.839/2)

4.2.2.1.3. Kaş

Gözlerin üzerinde ve alın altında kavis şeklinde uzanan kıllardır. Giyim, kuşam ve süslenmede vücut yapısı düzgünlüğü ile yüz çizgileri güzelliğinin çok önemli tesiri vardır; kaş da şekline göre yüze bir mana verir. Zamanımızda kadın yüzü makyajı sanatının önemle meşgul olduğu konulardan biri kaştır. Eskiden kadınlarımız kaşlarını “rastık” denilen kara bir boya ile boyarlardı. Aklıkla bembeyaz bir yüz ve kara sürmeli kirpiklerin üstünde kapkara iki sülük gibi kaşın güzel düştüğüne inanılmıştı. Yakın geçmişte ise kadın kaşları cımbızla yolunmuş veya bir tıraş bıçağı ile alınmış ya kıldan incecik bir kaş bırakılmış yahut makyaj kalemleri ile sunî kaşlar çekilmiş, resmedilmişti. Zamanımızda kadın kaşları rastıktan ve tıraştan kurtulmuş, yaratılışındaki huzuruna kavuşmuştur. Yalnız gümrah, yolunu şaşırılmış kıllar terbiye edilmekte ve boyalı kalemlerle de hafif bir rötuş görmektedir.

Kaş, türlü şekillerine göre edebiyatımızda isimler taşır: “Keman kaş”, biçimli kavisli kaş; “kalem kaş”, ince güzel resimli düz kaş; “samur kaş”, enlice dolgun kaş; “çatık kaş”, iki kaşın alın ortasındaki uçları bitişik kaştır. Çatık kaşı, kaş çatma ile karıştırmamalıdır. Dîvânlarımız, kadın, kız ve delikanlı, güzellerin tasviri yolunda kaşların medhi için yazılmış şiirlerle doludur. Bu şiirlerde hem “kaş” adı, hem de kaşın Farsça karşılığı olup dilimize girmiş “ebrû” ismi kullanılmıştır (Koçu, 1969: 147).

Melâhat, yüz güzelliği; şâh, dal anlamına gelmektedir. Dîvân edebiyatında sevgilinin yüzü, bağ olarak tasavvur edilmektedir. Onun kaşları ise güzellik meyvesinden dolayı eğilmiş iki daldır:

Didiler bâr-ı melâhatden eğilmiş iki **şâh**
Zâtî' yâ bâg-ı cemâlinde bakanlar **kaşına** (C.3, G.1281/5)

4.2.2.1.4. Müje (Kırpık)

Zâtî'nin, gözyaşlarını şeklinden ve renginden dolayı kiraza benzettiği aşağıdaki beyitte sevgilinin kırpikleri dal olarak tasavvur edilmiştir. Bu benzetmede dalın ve kırpiklerin düz oluşları etkili olmuştur. Dala benzeyen kırpiklerden damla damla gözyaşı akmaktadır:

Şâh-ı müjemde kim salınur katre katre eşk
'Aks-i lebünle her biri bir dâne ter kirâs (C.2, G.575/3)

4.2.2.1.5. Ok

Şair, sevgilinin güle benzeyen yüzü olmadan, goncaya benzeyen kalbinin gül bahçesine dönemediğini söylemektedir. O kalp goncasının her dalı, şeklinden dolayı Zâtî için bir ok; her yaprağı da peykân olmuştur:

Gül yüzünsüz gonca-i kalbüm gülistân açamaz
Kim anun her **şâhı ok** her bergi peykândur bana (C.1, G.38/2)

4.2.2.1.6. Zülf

Zâtî'nin aşağıdaki beyti bize bir muamma sunmaktadır. Sevgilinin boyu (serv) elif, zülüfleri de dal harfi olarak düşünülmüştür. Bu şekilde pür-usûl tamlamasının da çağrışımıyla ortaya "dâd" kelimesi çıkmaktadır. Bu kelimenin değişik anlamları düşünüldüğünde beyit daha iyi anlaşılacaktır (Arslan, 2000: 316).

Servi boylu sevgilinin yüzünün iki yanından dala benzeyen zülfleri sarkmaktadır:

Gördi **zülfe**ynün didi dil pür-usûl olduguna
İki yanunda var ey servüm iki **dâlun** senün (C.2, G.814/3)

Bu beyitte de sevgilinin yüz bağına düşen iki zülfü iki dala benzetilmiştir:

Bir serv-i revân oldugına bâg-ı cemâle

Anun iki yanında iki **zülf** iki **dâli** (C.3, G.1770/5)

4.2.3. Nihal (Dikme, Fidan)

“Nihâl” ve “dikme” kelimeleri sürgün, taze ve düzgün fidan anlamında kullanılmaktadır. Dîvân şiirinde sevgilinin boyu ve endamı, ince ve düzgün oluşu nedeniyle nihâle benzetilir (Pala, 2003: 373).

4.2.3.1. Nihal ile İlgili Tasavvurlar

4.2.3.1.1. Boy

Dikme tazeliği, zindeliği, nazikliği, zarafeti ve yetişmesinde ihtimama ihtiyacı sebebiyle beyitlerde boy olarak düşünülür (Sefercioğlu, 1990: 399). Aşağıdaki beyitte Zâtî, sevgilinin boyunu ince ve düzgün oluşundan dolayı dikmeye benzetmiştir :

‘Aceb mi serverâ a‘lâ olursa anların kadri

Boyunun dikmesi Sidre güneş hüsnün çerâgıdır (C.1, G.251/4)

4.2.3.1.2. Elif

Fidan, uzun ve ince şekli dolayısıyla elif harfine benzetilir. Beyitte gül fidanı söz konusu edilmiştir. Bu gül fidanı, gül bahçesine dikilecektir:

Elifdür gûyâyâ Kur’ân içinde zahmun ey gonce

Nihâl-i güldurur yâhûd dikilmişdür gülistâna (C.3, G.1319/4)

4.2.3.1.3. Kaş

Sevgilinin güzelliği bağa benzetilince o bağdaki nihâl ile sevgilinin ebruları yani kaşları arasında eğrilik bakımından ilgi kurulmuştur. Nihal, taze fidan olduğu için çabucak eğilebilir:

Görüb bâg-ı cemâlünde didi **ebrû**ların Zâtî
Melâhat mîvesinden olmuş iki hûş **nihâl** egri

(C.3, G.1795/7)

4.2.3.1.4. Sebz-pûş

Sebz-pûş, yeşil örtülü, yeşil elbiseli anlamlarına gelmektedir. Nihâl de yeşil olduğu için sebz-pûş ile aralarında renk bakımından ilgi kurulmuştur. Beyitte rüzgâr, öç almaya niyetlenmiş kişi olarak teşhis edilmiştir. Servi ağacı, sevgilinin boyuna benzemek istediği için rüzgâr intikam almak amacıyla onu yontturur:

Öykünürmiş kaddüne serv ey **nihâl-i sebz-pûş**

Rûzigâr-ı müntakim neccâra anı yondurur

(C.1, G.422/2)

4.2.3.1.5. Sevgili

Sevgili ve boyu nahl-i hırâmân, nahl-i gül, nihâl-i tâze, nihâl-i mevzûn olarak hayal edilir (Kurnaz, 1987: 522). Zâtî beytinde sevgiliyi taze bir fidana benzetmiştir ve her zaman onun gölgesinde vakit geçirmek (onunla bir arada olmak) istemektedir:

Umaram kim her dem anun sâyesinde hûş geçem

Bir **nihâl-i tâze** vü serv-i hırâmân sevmişem

(C.2, G.933/3)

4.2.3.1.6. Tîr (Ok)

Nihal ile tîr (ok) arasında ilgi kurulmasının nedeni, ikisinin de düzgün ve uzun olmasıdır. Sevgilinin oku, âşığın bağa benzeyen kalbine bir nihâl dikmiş ve bu ok sevgiliden geldiği için kendine iyi bir yer edinmiştir:

Tîr-i dil-ber bâg-ı kalbümde dikelden bir **nihâl**

Râstî gönlümde ey Zâtî benüm yir eyledi

(C.3, G.1603/5)

4.2.4. Yaprak (Berg, Varak)

Yapraklar genellikle bitkilerin en görünen kısımlarıdır. Klorofilce zengin olduklarından orman ve tarlaların ortak yeşil rengini verirler. Yaprığın bağlı olduğu

gövde kısmına boğum denir. Yaprığın birleştiği gövde noktasında yaptığı üst açığa yaprak koltuğu adı verilir.

Yapraklar genellikle ince veya genişlemiş şekilleriyle karakterizedir. Boyları çok küçük veya daha uzun çapta değişiklikler gösterir. Yapraklar önemli organlar olup karbonhidrat meydana getirmekte ve dolayısıyla bitki hayatı için önem taşımaktadır. Genel olarak yapraklar, gövdelerin gelişmemiş büyüme noktalarını içeren tomurcuklardan oluşur. Tipik bir yaprak üç kısma ayrılır: Yaprak ayası, yaprak sapı ve yaprak tabanı (Botanik, 1982: 75–76).

Yapraklar bitkinin hayatında önemli rol oynayan organlardır. Yaprığın üzerinde gözenek adı verilen çok küçük delikçikler vardır. Yaprak bu deliklerden bazı gaz alış-verişi yapar; havadaki oksijeni alarak bunun yerine karbondioksit gazı çıkarır. Gözeneklerden su buharı çıkar. Bu olaya “terleme” denir, bitkiyi sıcaktan korur. Gözenekler birçok bitkinin yapraklarının alt yüzeyinde bulunur. Asma yapraklarında böyledir. Buğday gibi bazı bitkilerin yapraklarında ise hem alt hem de üst yüzlerde gözenek vardır. Su üzerinde yaşayan bitkilerin yapraklarının suya değen yüzlerinde, su içinde yaşayan bitki yapraklarının iki yüzünde gözenek bulunmaz. Yaprığın öteki önemli görevi de içindeki klorofil sayesinde güneş ışığı enerjisiyle karbondioksit ve suyu birleştirerek bitkiye besin maddeleri hazırlamasıdır (Hayat Ansiklopedisi, “Yaprak”, C.6: 3279).

Mevlevî dervişlerinin dedeye ve dergâha sundukları hediyeye “berg-i sebz” adı verilir. Maddî gücü olmayan derviş, dergâha eli boş gitmek yerine bir çiçek ya da yeşil bir yaprak götürür (Uludağ, 2001: 73).

Berg, tezhipte kullanılan yaprak şekilleri hakkında kullanılan tabirdir (Pakalın, 1983: 208).

Dîvân edebiyatında yaprak, birçok bitkinin unsuru olarak ele alınmıştır. Umumiyetle yapraklar baharda yeşerir, sonbaharda dökülürler. Ancak servi ve çam gibi yaprağını dökmeyen ağaçlar müstesnadır (Yılgör, 1990: 3).

4.2.4.1.Yaprak ile İlgili Tasavvurlar

4.2.4.1.1. Âl (Hile; Kırmızı)

Dîvân edebiyatının zengin tabiatı içinde yaprak ve özellikle gül yaprağı çok anılır (Pala, 2003: 78).

Beyitteki âl kelimesi ile tevriye sanatı yapılmıştır. Kelimenin “hile, düzen” anlamı olduğu gibi “kırmızı” anlamı da vardır. “Yeşil ve yalnız olan bir gül, gül bahçesi pazarında, hile yaprağı / kırmızı yaprak ile gazelhan olan bülbüle açılmıştır.” Burada gül, sevgili yerine kullanılmıştır. Yeşilliği onun taze bir güzel olmasını ifade eder. Âl ise onun bülbüle yaptığı nazı, işveyi ve hileyi anlatmak içindir. Gül yaprağının yeşil iken kırmızıya dönmesi bize o meşhur efsaneyi telmih etmektedir. Efsaneye göre gül, rengini bülbülün göğsünün kanından almıştır. Bir gün bülbül, gülün dalına konar, dikeniyile göğsü kanar. Bu kan gülün köklerine sızınca damarlarına yürür ve yeşertir. Gül, bambaşka bir renge boyanmıştır. Kıp kırmızıdır. O artık, bülbülün göğsünün kanının rengini yüzünde taşımaktadır (Güngül, 2000: 31):

Bâzâr-ı gül-sitânda gazel-hân-ı bülbüle

Evrâk-ı âl ile açıldı yeşil bir cerîde gül (C.2, G.850/5)

4.2.4.1.2. Âşık

Hazan, içerdiği olumsuz anlamlar ve bu anlamların şâiri hayal ve duygu zenginliği yaratma bakımından zorlaması nedeniyle Dîvân şiirinde bahar kadar geniş bir kullanım alanı bulamamıştır. Bütün olumsuzluklara rağmen Dîvân şâirlerinin çoğu, şiirlerinde az da olsa hazanla ilgili çeşitli benzetmelere yer vermişlerdir (Batislâm, 2003: 155).

Dîvân şâiri için hazan baharın zıttıdır. Hazan yaşlılık ve bitkinlik; bahar gençlik, zindelik ve tazelik sembolüdür. Bahar başlangıç, hazan bitiş demektir. İlkbahar iyimserlik, sonbahar kötümserlik ifade eder. İlkbaharın kıymetini bilmek için sonbahar hatırlanmalıdır. Her ilkbaharın sonunda hazan vardır, bu değişmez bir yasadır. Bahar güzellik, aşk, zindelik, vuslat ve hayat kaynağı olarak görülürken hazan çirkinlik, ölüm, yaşlılık, hüznün, son ve ayrılık gibi olumsuzlukların kaynağıdır. Dîvân şâiri bu zıtlıktan yararlanarak insana ait olumsuzlukların anlatımında hazanın özelliklerinden yararlanır.

Genel olarak Dîvân şiirinde hazan sevgilinin yokluğunu, içki ve eğlence mevsiminin bittiğini, baharın güzelliğinin kalmadığını ifade eder. Hazan mevsimi tabiatı perişan eder, sararmış yapraklarıyla sarı, hastalıklı yüzü hatırlatır.

Sarı renkli ve kurumuş hazan yaprakları rüzgârın etkisiyle toprağa düşerler. Bu durum, hasta insanın ölüme yaklaşmasını, toprağa girmesini düşündürür. Aynı zamanda hazan, insana hayatın sonu olduğu gerçeğini hatırlatır (Batislâm, 2003: 171–172). Aşağıdaki beyitte âşık, hazan mevsiminde toprağa düşen sarı yapraklara benzetilmiştir. Birinci mısradaki şimşek anlamındaki “berk” ile ikinci mısradaki yaprak anlamına gelen “berg” kelimesi cinaslı olarak kullanılmıştır:

Koçmak müyesser olmadı ol servi berk berk
Düşdüm türâba nite ki fasl-ı hazânda **berg** (C.2, G.815/1)

Hazan yapraklarıyla ilgili benzetmelerde sevgilinin âşıklarının hazan yaprağı gibi sevgilinin ayaklarına döküldükleri söylenir. Âşıklar dökülmüş sonbahar yapraklarına benzetilir (Batislâm, 2003: 172).

Yaşuma bak sal beni su gibi vuslat bâğına
Nev-bahârum rahm kıl döndüm hazân **yapragına** (C.3, G.1273/1)

Yukarıdaki beyitte âşık, sonbahar yaprağı iken genç ve taze olan sevgili de ilkbahardır. Âşık, sevgiliden merhamet beklemekte ve ona vuslata ermek istediğini söylemektedir.

4.2.4.1.3. Ay-Gün; Mihr-Mâh

Hatâyî, Arapça bir kelime olup şu anlamları içermektedir:

1. Hatay kumaşı. 2. Süslemede (tezhipte) açılmış lotusu andıran bir çiçek motifi. 3. Tezhipte, merkezini hatâyî denilen çiçek motifi işgal etmek üzere birbirine geçmiş spiral dallardaki çiçek motiflerinden teşekkül eden süsleme tarzı. 4. Güzel sanatlarda kullanılan ve Çin’de pirinçten yapılan bir cins kâğıt (Devellioğlu, 2003: 339).

Hatâyî aynı zamanda çiçekli bir dokumadır. İpeklidir. Sade hatâyî, telli hatâyî, nev-zuhûr hatâyî gibi çeşitleri vardır (Pakalın, 1993: 765-766).

Şemse, güneş şeklinde yapılan işleme resimdir. Sevgilinin güzelliğinin resminde ay ile gün, çiçek motifindeki iki tane yapraktır:

Hüsnünün şemsesinden **ay ile gün**

İki dâne hitâyî **yaprak**dur (C.1, G.397/3)

Bu beyitte ise güneş ve ay, çiçek motifindeki iki yaprak olarak sevgilinin yanağının resmine nakledilmiştir:

Nakl olmuş ol nigârün ruhsârı şemsesinden

Mihr ile mâh iki **yaprak**durur hitâyî (C.3, G.1512/4)

4.2.4.1.4. Cevr-Belâ-Mihnet-Gussa

Âşık vuslata ermek için çeşitli belâlara uğrar. Bu, onun için çok tabiidir. Belâ bezmi, belâ gülzârı, künc-i belâ, belâ deşti, belâ kühsârı, belâ kuyu vs. ile kastedilen çok kere dünyadır. Elest bezmindeki belî (belâ) sözü de bu münasebetle hatırlatılır. Âşık, yârin belâsını ölümsüz hazine veya gençlik olarak görür (Kurnaz, 1987: 109).

Bu unsurlar sevgiliye ait olup neticeleri bakımından âşıkla ilgilidir. Tasavvurlarda hareket noktası sıkıntı, zahmet ve acı verme özellikleridir. Aşağıdaki beyitte serviye benzeyen sevgili, baştan başa cefâ yaprağı ile donanmıştır. Servi (sevgili) meyve vermeyen bir ağaç olduğu için de lutf ve vefâ meyvesinden yoksundur:

Berg-i cevr ü nâz ile zeyn olmuş ol serv-i revân

Mîve-i lûtf u vefâdan âh kim âzâdedür (C.1, G.239/2)

Sevgilinin serviye benzetildiği bu beyitte âşığın sevgiliye duyduğu aşk, gönül bağındaki bitmiş bir ağaçtır. Belâ, sıkıntı ve gam da onun yaprakları ve meyvesidir:

Gönül bâğında bitmiş bir şecerdür ‘ışkun ey servüm

Belâ vü **mihnet** ü **gussa** anun **bergi** vü bârıdur (C.1, G.246/2)

4.2.4.1.5. Çenber

Çenber Farsça bir sözcük olup alına bağlanan yemenidir (Sami, 2002: 516). Zamanımızın mendiline nispetle çok büyük değirmi olup yazma nakışlarla süslenirdi.

Kadınların alın çatkıları ve kaşbastılarına benzer bir şekil alır; külah veya fes az geriye atılarak giyilirdi. Bu çenberler hem külahı veya fesi başta sıkı tutar hem de alın terinin yüze akmasına mani olurdu (Koçu, 1969: 70).

Zâtî'nin 1819 numaralı gazelinde Ramazan tasviri yapılmaktadır. Gazelin ilk beyitlerinde Ramazan'la ilgili kelimeler (oruç, menâr, kandil vs.), sevgilinin güzellik unsurlarını anlatmak için bir vasıta olmuştur. Aşağıdaki beyit, bu gazelin sonuncusudur. Ramazan, ibadet ayı olduğu için sevgili başı örtülü olarak tahayyül edilmiştir. Uzun boylu sevgili, başını yaprak desenli güzel bir çenberle sarmıştır. Çenberin üzerindeki yapraklar sevgilinin başını süslediği gibi Zâtî'nin beytini de süslemiştir. Şairin bu beytinde hüsn-i ta'lil sanatı yapmıştır. Sanki, gûyâ anlamlarına gelen “san” kelimesi, gazelin diğer beyitlerinde çizilen Ramazan manzarasını tamamlamıştır. Sevgilinin başına sardığı çenber, Ramazan ayında etrafa saçılan nurlarla ve yanan kandillerle ilişkilendirilmiştir:

Bir **varak** basma güzel **çenber** ile başını san
Zâtî'yâ itdi müzeyyen bir uzun boylı nigâr (C.3, G.1819/8)

4.2.4.1.6. Dervîş

Dervîş, bir tarikata bağlı olan kimsedir. Kelimenin asıl anlamı Allah yolunda alçak gönüllülüğü ve fakirliği kabul eden kimse demektir. Dervişlerin manevî yücelikleri daima imrenilecek bir durumdur. Fakirliği, kanaatkarlığı, dünyaya önem vermemesi ve bu nedenle aslında bir kul kılığında olmasına rağmen sultan mertebesinde olması vs. yönleriyle edebiyatta dervîşten sıkça söz edilir (Pala, 2003: 122). Zâtî de aşağıdaki beytinde dervîşin mala mülke kıymet vermeyişini, kanaatkarlığını; “Dünya bağından ona iki yaprak yeter.” diyerek anlatmıştır:

Şu kim **dervîş** olubdur ana Zâtî
Yeter bâg-ı cihândan iki **yaprak** (C.2, G.649/5)

Zâtî, kendisine nasihatte bulunduğu bu beyitte, Hz. Âdem'in cennetten kovulmasına neden olan meyve (bâr)den ve telmih yoluyla Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın cennetten kovulurken avret yerlerine incir yaprağı örtmelerinden söz etmiştir. “Kâr u bâr” iş güç,

meşguliyet anlamına gelir. Şair, kendisine, işi gücü bırakıp bir derviş gibi dünya malından feragat etmesini ve kanaatkâr olup azla yetinmesini öğütlemektedir:

Ko kâr u bârı ey Zâtî yüri **dervîş** ol atan

Kabûl itdi cinân bâğında ancak iki **yapragı** (C.3, G.1531/7)

4.2.4.1.7. Gönül

Şemse, güneş şeklinde yapılan işleme resimdir. Daha çok elyazması kitapların kapak ciltleri üzerine altın yaldızla yapılırdı. Parçalı ve yekpâre şekilleri vardır (Pala, 2003: 440). “Nakkaş-ı ezel”, Allah anlamına gelmektedir. “Ey Zâtî! Gönül, muhabbet köşkünün şemsesinde bir yaprakmış. Allah onu kırık, parçalı yazmış.” diyen şair, gönlünü parçalı bir yaprağa benzetmiştir. “Şemse” ve “şikest” kelimelerinin bir arada kullanılmasının sebebi, şemse tezyinatının parçalı şekillerinin de bulunması itibarıyladır:

Şemse-i kasr-ı mahabbetde **gönül yaprag** imiş

Zâtî nakkaş-ı ezel yazmış imiş anı şikest (C.1, G.74/8)

Hıtâ, Doğu Asya’da, yeri ve sınırı kesin olarak bilinmeyen bir bölgenin adıdır. Bütün Kuzey Çin’i, Mançurya’yı, Moğolistan’ı ve Türkistan’ın doğusunu içine alıp batıda Tibet hudûdundan Sarı Deniz’e kadar uzanan topraklara eskiden verilen isimdir. Aslında, X. asırda bu bölgeyi işgal eden bir Moğol kabilesinin adıdır (Tulum, 2001: 334).

Rûm Roma, Romalı manasına gelmektedir. Eskiden Doğu Roma İmparatorluğu Anadolu’yu da içine aldığı için Anadolu’ya Rûm, Anadolululara Rûmî denilirdi. Burada yaşayan insanlar beyaz ırktan ve güzel oldukları için şiirlerde hemen çok zaman Habeş, Zencî ve Zengibâ ile karşılaştırılır ve tezat sanatı yapılırdı (Pala, 2003: 393).

Gören Rûmı Hıtâyı görmemişdür

Benüm **gönlüm** gibi **berg-i** şikesti (C.3, G.1731/4)

Yukarıdaki beyte göre âşığın kalbi sevgili tarafından paramparça edilmiştir. Onun bu halini görenler, ne Rûm'da ne de Hitâ ülkesinde böyle kırık, parçalı bir yaprağa benzeyen kalbe rastlamamışlardır.

4.2.4.1.8. İnsan

Sabâ yeli daima sevgilinin saçlarından bir iz ve koku taşır. Nitekim beytin ikinci mısraında da sevgilinin zülfünün kokusundan bahsedilmiştir. Bu koku, âşıklar için bir armağandır. İnsan olarak tasavvur edilen yapraklar, gelen misafiri uğurlamışlardır. Misafire, özellikle de bizim için önemli olana, hürmet etmek Türk âdet ve geleneklerinde görülen bir davranıştır. Sabâ, sevgiliden bir armağan getirdiği için bu hürmete layıktır:

Bâgdan göndermege çıkdı sabâyı **bergler**
Bûy-i zülf-i yârdan benzer getürdi armagân (C.3, G.1013/3)

4.2.4.1.9. Ömür

Cür'a, yudum anlamına gelmektedir. "Ecel rüzgârı, sonbahara benzeyen ömür yaprağını dağıtmadan, şu son deminde gül gibi açıl saçıl." diyen Zâtî, ömür ile yaprak arasında dökülmeleri bakımından ilişki kurmuştur:

Gül ü cür'a gibi gül açıl u dökül saçıl
Varak-ı 'ömr-i hazân eylemeden bâd-ı ecel (C.2, G.845/2)

4.2.4.1.10. Peykân

Şairin kalp goncasının her dalı, şeklinden dolayı Zâtî için bir ok; her yaprağı da okun ucundaki sivri demir olmuştur:

Gül yüzünsüz gonca-i kalbüm gülistân açamaz
Kim anun her şâhı ok her **bergi peykân**dur bana (C.1, G.38/2)

4.2.4.1.11. Saç

Bu beyitte Zâtî, sevgilinin yanaklarına gelen saçlarını gül yaprağı olarak tasavvur etmekte ve rüzgâr estikçe savrulan bu gül yapraklarını görenlerin, gül yanaklı güzellerin birbiriyle at koşturduklarını zannettiklerini söylemektedir:

Bir biriyle at segirdür bir niçe gül-ruh sanur

Bâd alub gitdükce gören güllerün **yapragını** (C.3, G.1723/4)

4.2.4.1.12. Şîve (Nâz)

Zâtî bu beytinde budağı tasvir etmiş, bunu yaparken de “berg” ve “nâz” kelimelerinden faydalanmıştır. Budak, naz yaprağı ile serviye (sevgiliyi) donatmış, sarıp sarmalamıştır:

Bir güzel şâh-ı gül-i Firdevs-i a'lâdur budak

Berg-i nâz ile tonanmış serv-i ra'nâdur budak (C.2, G.645/1)

Aşağıdaki beytinde Zâtî, sahip olmak istediklerini dile getirmektedir. Onun dileği, yeşil elbiseli, başı dik, nazlı ve işveli bir sevgilidir. Şair, o servinin yaprağının ve meyvesinin naz ile şîve olmasını istemektedir; ancak servinin meyvesinin bulunmaması nedeniyle bu mümkün değildir. Zaten Dîvân şiirinde de sevgili, tıpkı servi gibi meyvesizdir; âşığa cefâ, eziyet, gam unsurları dışında, asla ihsanda bulunmaz. Beyitte “sebz” ve “berg” kelimeleri tenasüplü olarak kullanılmıştır. Her ikisi de yeşil renklidir:

Bize bir sebz-kabâ serv-i ser-efrâz olsa

Bergi vü bârı anun **şîve** ile **nâz** olsa (C.3, G.1394/1)

4.2.4.1.13. Ümit

Âşığın tüm umudu, sevgilisine kavuşmaktır. Bu umudunun gerçekleşmemesi üzerine geriye kalan sadece hasret yarasıdır. Beyitlerde ümit ve yaprak arasında ikisinin de kırılması, dökülmesi açısından ilgi kurulmaktadır:

Dökilüb **berg-i ümîdüm** lâle-veş bagrumda âh

Dâğ-ı hasretdür kalan ol gül-‘izârumdan benüm (C.2, G.886/3)

“Yazık ki, ümit yaprağım döküldü ve (geriye sadece) yüreğimde o goncanın hasretinin lâle gibi yarası kaldı.”:

Döküldi **berg-i ümîdüm** o goncanun derdâ

Yürekde hasretinün dâğı kaldı lâle gibi

(C.3, G.1554/5)

4.2.4.1.14. Yara Ağzı

“Kati” kelimesi çok, acı, sert anlamlarına gelmektedir (Yeni Tarama Sözlüğü, 1983: 129). Sevgilinin işi gücü âşığın gönlündeki yarayı açmak; dolayısıyla bu yaranın iyileşmesini geciktirmektir. Aşağıdaki beyitte âşığın yaprağa benzeyen yarasının ağzı yine açılmıştır:

Zahmumun agzı katı **yaprakdur**

İşi derd-i derûnum açmakdur

(C.1, G.397/1)

Derûnum sırrını fâş itdi **zahmum**

Anun derdinden oldum **agzı yaprak**

(C.2, G.649/2)

Yukarıdaki beyitte âşığın gönlündeki sırları ortaya döken yaranın ağzı yine yaprak gibidir.

4.2.4.1.15. Yıldız

Zâtî'nin aşağıdaki beytinde hazan mevsiminde esen rüzgârın etkisiyle renkli yapraklar yere dökülmüştür. Bu durum hüsn-i ta'lil yoluyla gökyüzündeki yıldızların dökülüp kıyametin kopması şeklinde ifade edilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de kıyamet ile ilgili birçok âyet mevcuttur. Bunlardan ikisi Mürselât sûresinin 8. ve Tekvîr sûresinin 2. âyetleridir. Bu âyetlere göre kıyamet koptuğu zaman yıldızlar yere dökülecektir (Pala, 2003: 495). Şair beyitte bu âyetleri telmih etmiştir:

Yire dökdi **berg-i rengîni** esüb bâd-ı hazân

San kıyâmet kopdı döküldi **nücûm-ı** âsumân

(C.3, G.1013/1)

Sonbaharın gelişiyle kara toprağın sarı yapraklarla kaplanmasının anlatıldığı bu beyitte yapraklar, gökyüzünden dökülen yıldızlara benzetilmişlerdir:

Kara yir bâgda görünmez oldu saru **yaprakdan**

Kıyâmet kopdı san **encüm** döküldi tâk-ı ezrâkdan (C.3, G.1198/1)

“Havuzdaki aynadan yansıyan, sarı renkteki hazan yaprağı değil; gökyüzündeki yıldızlardır.” diyen şair yıldızları renk bakımından hazan yaprağına benzetmiştir:

Hazan **bergi** degüldür görinen mir’ât-i havz içre

Düşübdür ‘aks-i **encüm** ana eflâk-i mu’allakdan (C.3, G.1198/4)

4.2.4.1.16. Yüz

Dîvân edebiyatında âşığın yüzü hazan yaprağı gibi sarıdır. Ayrılık âşığın yüreğini sonbahar yaprağı gibi titretir (Batislâm, 2003: 172).

Zâtî bu beyitte, âşığın, bahara benzeyen sevgilisinin derdinden hasta olduğunu söylemektedir. Bu hastalık nedeniyle âşığın yüzü sonbahardaki sarı yapraklar gibi olmuştur. Beyitlerde yüz ile berg arasında kurulan ilgi, hazan mevsiminin de aracılığıyla, renk açısındanadır:

Gamından Zâtî’yâ bir nev-bahârun

Hazân **bergi** gibi oldu **yüzüm** zerd (C.1, G.118/7)

4.3. Ağaç Çeşitleri

4.3.1. Abanoz (Âbenûs, Âbnûs)

Abanozgiller familyasındandır. 1 metre gövde çapıyla 30 metre boylanabilen, çok sert, ortası esmer ve özel kokulu odunu olan bir ağaçtır. Yaprakları basit ve bütün, çiçekleri sarımsı beyazdır. Meyveleri kahverengi kırmızımsı dişlerden oluşur (Dara, 2006: 19).

Doğu ve Güneybatı Asya, Afrika ve Amerika’nın tropikal bölgelerinde yaklaşık 240 çeşidi bulunan abanozun en makbul olanları Seylan, Hindistan ve Afrika’nın içlerinde, özellikle Nijerya’da yetişen siyah türleridir. Bunların çıplak gözle doku ve damarları fark edilemeyen kömür karası siyahlığındaki keresteleri, kolaylıkla yontulamayacak

derecede sert ve suda batacak kadar ağırdır. Diğer türlerden koyu kahverengi “kırmızı abanoz” Madagaskar adasında, en ağır tür olan koyu zeytûnî “yeşil abanoz” da Tobago ve diğer Batı Hint adalarında yetişmektedir. Akdeniz ülkelerinin bol yağmurlu kesimlerinde bulunan “Trabzon hurması” da kerestesi gri renkli bir abanoz çeşididir. Ortalama yükseklikleri 10–15 m olan ve 25–30 cm eninde 4,5–5 m boyunda kalas verebilen abanozların çok daha uzunları da bodurları da bulunmaktadır. Abanoz kerestesi, dokusunun sıklığından dolayı ağaç kurtlarına, mantarlara, rutubete ve çeşitli dış tesirlere karşı dayanıklı olmakla beraber güneşe karşı hassastır ve çatlamaktadır. Bu sebeple abanoz ağacı bugün, çatlaksız kuruyabilmesi için kesilmeden önce halka şeklinde yaralanıp boğularak iki yıl bekletilmekte, kesildikten sonra ise altı ay kadar yerinde bırakılmaktadır.

Abanoz, dayanıklılığı, ağırlığı, koyu rengi ve taş gibi perdah kabul eden sertliğinden dolayı en eski medeniyetlerden beri doğramacılıkta ve küçük eşya yapımında kullanılmıştır. M.Ö. 3000 yılında Sümer kralları tarafından, Hindistan menşeli sert ağaçların o zamanın deniz ticaret merkezi olan Bahreyn adasından getirilerek mâbed ve saray yapımında kullanıldığı, çivi yazılı tabletlerde kayıtlıdır. Mısır’da yapılan kazılarda ele geçen ahşap eşyanın çoğu Afrika abanozundandır. Avrupa’da abanoz, yüksek kalitesinden dolayı kasvetli rengine rağmen mobilya yapımında uzun süre kullanılmış; ancak maun ağacının tanınmasıyla XVIII. yüzyıldan itibaren yerini ona terk etmiştir. Bugün yalnız Endonezya’nın Selebes adasında yetişen ve açık sütlü kahverengi zemin üzerine koyu kahverengi damarlı ahşabı olan Makassar abanozu mobilyacılıkta kullanılmaktadır.

Abanozun İslâm dünyasında sevilen bir ahşap türü olmasına rağmen yaygın şekilde kullanılması ancak XIII. yüzyıla rastlamaktadır. Daha önceleri adından, tozu göz iltihaplarına ve mide ağrılarına iyi gelen bir tıbbî bitki olarak bahsedildiği görülmektedir. Abanozun İslâm sanatlarında en çok kullanıldığı alan kakmacılıktır.

Abanozdan yapılan eşya arasında kutu, kalemdan, baston, kılıç kabzası, kaşık, tesbih, satranç ve dama taşları, tavla pulları sayılabilir (DİA, “Abanoz”, C.1 / 1998: 9–10).

Abanoz ağacından hazırlanan infüzyonlar haricen antiseptik (bilhassa göz iltihaplarında) ve yara iyi edici olarak kullanılmaktadır (Baytop, 1984: 152).

Abanoz ağacının siyah renkli olanı makbuldür. Abanoz, renginden dolayı zülfe benzetilmiştir. Dîvân şiirinde sevgilinin yanağı parlaklık, berraklık, şeffaflık özelliklerinden dolayı âb ile birlikte anılır (Pala, 2003: 193). Aşağıdaki beyitlerde sevgilinin dala benzeyen zülfü, yanak suyunun içinde yata yata abanoz olmuştur:

Ey boyı serv-i sihî zülfeynûn iki dâldur

Yatı yatı ‘ârizun âbında olmuş **âbenûs** (C.2, G.572/3)

‘Îzârun âbı içre yatı yatı **âbnûs** olmuş

Elif kaddün dırahtından iki hîş dâldur zülfün (C.2, G.725/4)

4.3.2. Ardıç (Ar‘ar)

Servigillerden, güzel kokulu yapraklarını kışın da dökmeyen, yuvarlak karayemişleri ile ilaç olarak kullanılan bir ağaççıktır (Türkçe Sözlük, 2005: 116).

1 ile 7 metre arasında boyu, kuru ve taşlı toprağı seven bir bitkidir. Daima yeşil kalan ve hiç dökülmeyen yaprakları ince, uzun ve sivridir. Meyveleri kozalak şeklinde siyah ve parlaktır. Halk arasında dağ servisi de denilmektedir (Öztoprak, 1986: 22).

Ardıçlar tüm Kuzey Yarımküre’ye yayılmış olup ülkemizde de bazı türleri yetişmektedir. Hoş kokulu yaprakları körpeyken iğne, olgunlaşınca tığ görünümündedir. Şubat-Nisan ayları arasında açan çiçekleri sarımsı yeşil renkli olup dikkati çekmezler (Ebcioğlu, 2003: 24).

Ardıç iki çeşittir. Bir cinsi yemişsizdir. İyisi siyah renkte yağlı ve dolu tanelidir, yaprağı yeşildir. Ardıç tanelerini seven ardıç kuşu bu taneleri yer, bezir kısmını ise hazmedemediği için aynen çıkarır. Bundan da ardıç tohumu oluşur. Akdeniz Bölgesinde yetişen bir çeşidinden de ardıç katranı elde edilir (Kartal, 1993: 79).

Kışın yapraklarını dökmeyişi ile tanınan ağaçlardan olan ardıç, Türk kültüründe kutsal sayılan ağaçlardandır. Manas ve Almanbet destanlarında ardıçlı mezarlardan bahsedilmekte, ayrıca Orta Asya’da “arçalı” yani ardıçlı adını taşıyan birçok kutsal yer bulunmaktadır. Dîvânü Lugati’t-Türk’ten bu yana “arçı, arça, arçın, artuç” gibi kullanımları vardır (Duymaz, 2006: 367).

Ardıç terleticidir, romatizmaya ve soğuk algınlığına iyi gelir, vücutta biriken suyu boşaltır. Damar sertliğinde faydalıdır (Eskioğlu ve Anadol, 1998: 165).

Dîvân edebiyatında sevgilinin boyu, tıpkı servi, şimşâd ve sanavber gibi ar'ar'a da benzetilir. Sevgilinin endamı bu ağaçlardan üstün kabul edilir ve teşbihlerde bu yönü ile ele alınır (Pala, 2003: 35).

Ardıca dağ servisi de dendiği için beyitte serviyle beraber işlenmiştir. Servi, sevgilinin ardıç boyunu görünce utancından yere geçmiştir. Servi sevgilinin boyuna benzetilince ardıçla mukayese edilmiş ve ardıç, sevgilinin serviye benzeyen boyuna üstün gelmiştir:

Hacletinden yire geçsün göreyin serv-i sihî

Şîve vü nâz ile ol kâmeti 'ar'ar yürüsün (C.3, G.1099/3)

4.3.3. Bakkam (Bakam)

Diğer isimleri bakkam, mor bakam, siyah bakamdır.

Bakam 7–15 m yükseklikte, pennat yapraklı ve sarı çiçekli bir ağaçtır. Vatanı Orta Amerika olmakla beraber bütün tropikal Amerika ve Batı Hindistan'da yetiştirilmektedir. Tanen, rezin, uçucu yağ, hematoksüin ve hematein isimli kırmızı renkli boyar maddeler taşımaktadır.

Dış yüzü esmer kırmızıdır (Siyah bakam ismi buradan gelir). İç kısmı sarımtırak kırmızıdır. Kokusuz ve buruk lezzetlidir. Kökü zehirlidir, kullanılmamalıdır. Yara ve cerahatli çibanlara çok iyi gelir. Kanı durdurur. Kabız özelliği vardır.

Mor veya siyah bakam adlarıyla da bilinen bu ağaç, kırmızı boyalar ve mürekkep yapımında kullanılır. Rengi dayanıklı olmadığından ancak ucuz kumaşların (yazma gibi) boyanması için uygundur. Buna karşılık fiyatı, diğer iyi kaliteli boyalara göre çok ucuz olduğundan boyacılar tarafından tercih edilmektedir. Osmanlılar döneminde "Edirne kadifesi" gibi değerli kumaşların, boyamada kullanılan "lök" ve "gövez" boyları yerine bakam odunundan elde edilen boya ile boyanmaları yasaklanmıştır.

Kağıdı boyamak için, ekseriya nebatlardan istifade edilmiştir. Renk veren nebâtî madde kaynatılır. O rengi alan su bir tekneye boşaltılır; kağıtlar içine batırılır, suyu

emerler. Kurutulunca istenen rengi alırlar yahut da bu renkli su, bir sünger veya pamuk yardımıyla kağıt üzerine sürülür, sonra kurutulur. Bu usulde sürülme yolları leke gibi belli olabilir. Al bakkam (kırmızı), mor bakkam (mor) da kağıt boyamacılığında kullanılmaktadır (Yeni Rehber Ansiklopedisi, “Kâğıt”, C.3: 112).

Baklagillerden, odunundan kırmızı boya çıkarılan bir ağaç olan bakam, gül gibi kırmızıdır ve bu rengiyle âşığın kanlı gözlerini hatırlatmaktadır. Aşağıdaki beyitte gül bedenli sevgili, külbeden çıkınca âşığın gözleri bakam renkli olmuştur. Beyitte “külbeden, gül-beden” ve “bakam” kelimeleri cinaslı olarak kullanılmıştır:

Gerçi çıkdı ol külbeden gül-beden
Oldı göz ‘ayn-ı bakam nice bakam (C.2, G.947/2)

Bu beyitte âşığın gözleri bakam ağacının renginde, yüzü ise sarıdır. Âşık, sevgilisinin bu halini görmesini ve kendisine dönüp bakmasını istemektedir:

Eyledi sürh ile ‘aynum ruh-i zerdüm bakamî
Rahm idüb hâl-i diger-gûnuma dil-ber baka mı (C.3, G.1784/2)

4.3.4. Çınâr

Çınargiller familyasının ülkemizde bulunan tek üyesidir. Diğer adları “Doğu çınarı, kavlan, kavlağan, baladan, çaymığ”dır. 30 metreye kadar yükselebilen, gövde kalınlığı da bazen 10 metreyi aşabilen, görkemli bir süs ağacıdır. Gövde kabukları kavlayıp dökülür. Kavlan, kavlağan adları buradan gelir (Dara, 2006: 142).

Çınar yaprakları 5–7 parçalı, çiçekleri küremsi durumlarda toplanmış, çok gösterişli ve büyük bir ağaçtır. Batı Anadolu’da yabanî olarak yetiştiği gibi park, bahçelerde ve yol kenarlarında yetiştirilir. Bazı ağaçlar çok yaşlı olup bir kısmı tarihe geçmiş bir kısmı ise tabiat abidesi olarak muhafaza edilmektedir. Bunlar arasında en tanınmış İstanbul’un Büyükdere çayırında yetişmiş olan “Büyükdere çınarı”dır. Bu çınar dünyanın tanınmış ağaçlarından biri olup 4000 yıl kadar yaşadığı tahmin edilmektedir (Baytop, 1984: 204).

Eski Yunan’da felsefe dersleri çınarların altında verildiği için çınarlar “filozof ağaçları” olarak adlandırılır, düşünmenin simgesi sayılmış (Dara, 2006: 142).

Uzun süre yaşamasının, büyük ve meyvesiz oluşunun dışında çınar ağacı, kendiliğinden tutuşmasıyla da bilinir. “Çınarın ateşi kendindedir.” sözü de buradan kaynaklanır. Halk inançlarında çınar, ağaçların şahı olarak kabul edilir. Özellikle çok eski devirlerden kalma yaşlı çınarlar bereketin ve bolluğun simgesidir (Yıldırım, 2008: 223).

Dîvân edebiyatında iri gövdesi, uzun boyu ve ele benzeyen yaprakları, yapraklarını dökme özellikleri sebebiyle söz konusu edilir (Sefercioğlu, 1990: 399).

4.3.4.1. Çınâr ile İlgili Tasavvurlar

4.3.4.1.1. Âşık

Aşağıdaki beyitte çınara benzetilen âşık, ellerini başına koyarak feryat etmektedir. Âşığın feryadının sebebi, sevgilinin uzun boyu karşısında duyduğu şaşkınlıktır. Başka bir yönden baktığımızda âşık, elini başına koyup duasını bitirmektedir. Onun elini başına koyup dua etmesinin nedenini sevgiliye kavuşma isteği şeklinde açıklayabiliriz:

Göricek kâmetüni turdı ayag üzre **çınâr**

Elini başa koyup yarıcun Allâh didi (C.3, G.1649/2)

4.3.4.1.2. El

Dîvân edebiyatında genellikle çınar yaprakları bir eli andırdığı için “el” olarak tasavvur edilir ve çeşitli teşbihlere konu olur (Altunbaş, 1987: 86). Aşağıdaki beyitte çınarın uzun boyu ve ele benzeyen yaprakları söz konusu edilmiştir:

Elleri var u **çınâr**un rif’ati olsun bülend

Cânib-i kûyundan iren bâdun arkasın yapar (C.1, G.485/4)

Çınar iri gövdeli ve uzun boylu bir ağaçtır. Bu yüzden beyitte neye uzanmak istese elinin oraya ulaşabileceği söylenmektedir:

Olaldan servine yine nigârun

Neye sunsa **eli** irer **çınâr**un (C.2, G.681/1)

4.3.4.1.3. İnsan

İslâm dinine uygun olarak zikredilen Allah, birdir ve mu'cid-i mutlakdır. Vahdetin başlangıcıdır. Bâkîdir. Diri ve canlıdır. O, bütün cihandır ve her zerrede hazırdır. Canlarda ve gönüllerde gizli–açık olan O'dur. Rahmetinin yaygınlığından, bolluğundan bütün vücutlar doymuştur. Bütün âlem feyzinin bolluğundan bir haber, bütün yaratılmışlar lütfundan bir eserdir. Kerem sahibidir ve cömerttir. Duaları kabul edicidir. Yardım istenilen O'dur (Sefercioğlu, 2001: 21–22). Çınar burada yüce Allah'tan sevgilinin boyunu yüceltmesi için ellerini havaya kaldırıp dua eden bir insan olarak tasavvur edilmiş ve böylece teşhis sanatı yapılmıştır:

Serv-nâz için **çınâr** el kaldurub dir yâ İlâh
Ser-firâz it kadd-i yârun bende-i âzâdını (C.3, G.1572/4)

4.3.4.1.4. Kadd (Boy)

Aşağıdaki beytinde sevgiliye, bir kuşu elinin üstünde tutar gibi âşıklara değer vermesini söyleyen şair, bugünlerdeki güzelliğine, çınar gibi uzun boyuna güvenmemesini; çünkü o güzelliğin bir gün kuş gibi elden uçacağını söylemektedir:

Murg-veş el üzre tut 'âşıklara ragbetler it
Bu tarâvet âhır ey **kaddi çınâr** elden gider (C.1, G.288/4)

4.3.4.1.5. Sevgili

Sevgili, beyitte çınar olarak tahayyül edilmiştir. Bunun nedeni, vefâ, lutf gibi âşıkların ağzını tatlandırarak olan meyveden yoksun oluşudur. Burada çınarın meyvesiz bir ağaç olduğu unutulmamalıdır. Çınarlar bir çeşme veya hayrat kenarına dikilmektedirler. Bereketin ve bolluğun simgesi olan çınardan (sevgiliden) su gibi cefâ akmaktadır. Âşık da bu yüzden her gün binlerce kez âh etmektedir. Tevriyeli olarak kullanılan “hezârân” kelimesi hem “bin” hem de “bülbüller” anlamını vermektedir:

Hezârân âh elinden ol **çınâr**-ı çeşme-i cevrün
Vefâ itmez cefâ eyler hevâ-dârına her bârı (C.3, G.1500/3)

4.3.4.1.6. Şâh (Padişah)

“Eli yufka” deyimini fakirliğin ifadesidir (Yeni Tarama Sözlüğü, 1983: 81). Aşağıdaki beyitte çınar, görkemli duruşu ve uzun boylu olması nedeniyle padişaha teşbih edilmiştir. Zâtî, padişaha çınar boylu diyerek medh ü senâda bulunmakta ve ona “Dünyada başın dara düşmesin.” diyerek dua etmektedir:

Eli yufka iremez kaddüne ey **şâh cınâr**

Gelmesün dünyede kul başına el tarlığı (C.3, G.1591/2)

4.3.5. Devha (Uluağaç)

Devha büyük, ulu ağaç anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2003: 181).

Devhatü’z-zeheb, Arapçada “büyük altın ağaç” anlamına gelir. Hz. Ali ile ilgili olarak kullanılır. Çoğu tarikatların kökü Hz. Ali’ye dayandığı için bu oluşuma geneliyle birlikte “devhatü’z-zeheb” denir (Cebecioğlu, 2004: 165).

Eskiden halk arasında ulu ağaçların dallarına dilek niyetlenerek paçavra bağlanırdı. Paçavra bağlama geleneğinin sürdürülmesi, eskiden ağacı kutlu saymanın kalıntısı olmalıdır (Öztürk, 2001: 54).

Zâtî, aşağıdaki beytinde aşkı ulu bir ağaca benzetmektedir. Beyitte geçen iki şâh, bu ağacın iki dalı olup beşerî ve ilahî aşkı temsil etmektedir. İki cihandan kasıt, bu dünya ve ahirettir. Aşk, bütün insanlar için hem bu dünyada hem de öteki dünyada sunulan bir meyvedir:

‘Işk bir **devha** imiş bâg-ı ezelde bitmiş

Halk-ı ‘âlem ana bâr iki cihândur iki şâh (C.1, G.107/2)

4.3.6. Erguvân (Ergavân)

Farsça bir kelime olan erguvân, Arapçada “hazrik, ercuvan el-Arap, zamzarik” Türkçede “erguvan” ve “keçiboynuzu” olarak tanınır (Yılıgör, 1990: 6).

Baklagiller familyasındandır. 2-10 metre boylarında, kışın yapraklarını döken bir çalı ya da ağaçtır. 7-10 cm çapında ve kalp biçimli yapraklarının üst yüzü koyu, alt yüzü mavimsi yeşildir (Dara, 2006: 202).

Erguvanlar başlangıçta yavaş büyürlerse de sonraları büyümeleri hızlanır. 4 metre kadar yayılım yapabilirler. Yuvarlak ve dar bir tepe oluştururlar (Ceylan, 1999: 81).

İlkbaharda çiçek açan erguvanların bütün dalları, eflatunla kırmızı arası çiçeklerle kaplanır. Bu güzelliği dolayısıyla bahçelerde ve parklarda süs ağacı olarak yetiştirilir (Hayat Ansiklopedisi, “Erguvân”, C.3: 1179).

Erguvanın en önemli özelliği çiçeklerinin, henüz yaprakları açılmadan açması ve dallar üzerinde değil de gövdede oluşmasıdır. Yüzlerce yıl yaşayabilen erguvan ağacı, çiçekleri dökülmeye yakınken yapraklanır. Yüzyıl öncesine kadar Bursa’da bir bahar geleneği olarak Erguvan Bayramı kutlanmaktaydı. Evliya Çelebi’nin de “Erguvan Cemiyeti Faslı” diye söz ettiği bu gelenek, Emir Sultan tarafından başlatılmıştı. Her yıl Nevruz başlarında Anadolu’nun dört bir yanından Bursa’ya gelip Emir Sultan türbe dergâhını ziyaret eden dervişler, sabahlara kadar zikrederlerdi. Erguvanın Eski Mısır’dan Anadolu’ya, Amerika yerlilerinden Şamanlara kadar oldukça geniş bir inanç ve mitoloji coğrafyasına yayıldığı bilinir. Özellikle erguvanın renginin birbirinden değişik sembolik anlamlarla yüklü olduğu araştırmacılar tarafından tespit edilen bir husustur. Örneğin, Eski Mısır’da ve Roma’da asalet sembolü olması, Hz. Harun’un efodunun renginin erguvanî kırmızı olması ve Hz. İsa’nın çarımha gerilmeden önce ona erguvanî renkli bir giysi giydirilmesi gibi. Öyle ki, Roma’da erguvanî pelerini ancak imparatorların giymesi söz konusu olabilirmiş (Demirel, 2007: 1).

Hıristiyanlar, erguvana “Yahuda Ağacı” da derler. Menkıbeye göre, Hz. İsa’ya ihanet eden havarî Yahuda, daha sonra pişman olarak kendini bir erguvan ağacına asmış. Önceleri beyaz çiçekler açan erguvan bu yüzden utancından kıpkırmızı kesilmiş (Ayvazoğlu, 2008: 41).

İslâm kültüründe de erguvanla ilgili rivayetlere rastlamak mümkündür. Bu rivayetlerden birinde Hz. Peygamber’in “Ben erguvan renkli şeyin üzerine binmem.” dediği nakledilmiştir. Bu rivayetin yanı sıra Hz. Berâ’nın “Ben onu kızıl bir hulle içerisinde gördüm; o hulle benim o zamana kadar sırtında gördüğüm en güzel libastı.”

şeklinde bir rivayeti de vardır. Türk geleneğinde de dikkate değer bir yeri olan erguvan, Sultan Tuğrul'un çadırının rengi olması açısından önemlidir. Çünkü çadır, Türklerde hâkimiyetin sembolüdür ve bu açıdan rengi çok önemlidir (Demirel, 2007: 6).

Taç yapraklarının kırmızı, özellikle de eflatun ve eflatunun değişik tonlarında olması, erguvanın Dîvân şairlerince şarapla özdeşleştirilmesine sebep olmuştur. Yine bu bitkisel özelliğinden ilhamla ilişkilendirildiği kadeh, yaş, kan, ateş, dudak, yüz, yanak, yara, yara izi, dil, boy, vücut, sevgili ve âşık gibi öğeler erguvanın anlam çerçevesini tamamlamaktadır (Bayram, 2007: 215).

4.3.6.1. Erguvân ile İlgili Tasavvurlar

4.3.6.1.1. Gözyaşı

Kelime olarak Farsçadan dilimize giren erganûn, bir çeşit orgdur. Orgun esası, borulardan geçirilen tazyik edilmiş havadır. Pişano gibidir; fakat birkaç sıra tuşları vardır (Öztuna, 2000: 338).

Saz kelimesi hem mûsikî aletlerinin genel adı olarak hem de bir çeşit telli çalgı anlamında kullanılır (Öztuna, 2000: 404).

Âşığın feryadı erganûn sesi gibi hava ile doludur. Gözyaşları ise kırmızı renkli erguvân gibidir. Erguvân, kırmızı renkli olması ve çiçeğinden şarap yapılması sebebi ile âşığın kanlı gözyaşlarıyla ilişkilendirilmesine zemin hazırlamıştır:

Gerekmez sâz ü mey sensüz figânumla **gözüm yaşı**

Sadâ-yi erganûnîdür şarâb-ı **ergavânîdür** (C.1, G.245/3)

4.3.6.1.2. Şarap

Erguvân şarabı, kırmızı renkli erguvân çiçeğinden yapılan, içene ferahlık verdiğine ve humârı giderdiğine inanılan bir çeşit şaraptır (Özkan, 2007: 197).

Humar, işretten sonra gelen baş ağrısı ve sersemlik; sarhoşluk sonucu beliren ağırlık, ağrı, mahmurluk şeklinde açıklanmaktadır (Öztekin, 2006: 568).

Şair, zamandan şikâyet etmektedir. Zamanın vefasızlığından dolayı derin bir üzüntü kuyusuna düşmek üzeredir. Tam bu kuyuya düşmek üzereyken onu kurtaran şey, erguvân şarabı olmuştur. Çünkü bu şarap, içene ferahlık vermekte ve humarı gidermektedir:

Düşerken ka'r-ı çâh-ı gussaya bu devr kahrından

Yetişdi merhamet itdi şarâb-ı ergavân tutdı

(C.3, G.1778/2)

4.3.7. Kâfûr

20–40 metre yüksekliğinde, kışın yapraklarını dökmeyen, çok uzun ömürlü (tahminen 2000 sene) bir ağaçtır. Vatanı Japonya ve Güney Çin olmakla beraber, iklimi uygun bölgelerde de yetiştirilmektedir. Kâfûr ağacı soğuğa karşı oldukça dayanıklıdır. Akdeniz Bölgesi ülkelerine (Cezayir, İtalya, Mısır) getirilmiş ve bu bölgeye çok iyi uyum sağlamıştır. İstanbul'da da bazı bahçelerde (Emirgan Korusu) süs bitkisi olarak yetiştirilmekte olduğu görülmektedir (Baytop, 1984: 265).

Başka kokulardan kesin bir şekilde ayrılan bu kokunun iki ana kaynağı vardır: Çin kâfûru ve Japon kâfûru. Kâfûr elde etmek için ağacın tepesini keserek bir oluk açarlar. Buradan pek çok kavanozu doldurmaya yetecek miktarda kâfûr suyu sızar. Bu su toplandığı zaman daha aşağıda, ağacın ortasına doğru bir yerde bir kesik daha açılır. Buradan ise kâfûr parçaları düşer. Kâfûr, ağacın reçinesidir; ama odunun kendisinde bulunur. İşlem tamamlandığında ağaç, işe yaramaz hale gelir ve kurur. Paul Wheatley, kâfûr ağacını şöyle tarif eder: “Yörede bol miktarda; ama denizden 60 metre ile 360 metre arasındaki bir yükseklikteki mutlaka iyi sulanan alanlarda toplu halde bulunur. Görünüşe bakılırsa en iyi yetiştiği yer, dik yamaçlardır.” Çin tıbbında kâfûr göz hastalıklarını iyi eder, vücuttaki kötü gazı söker atar. Hintliler kâfûru panzehir yapımında kullanırlardı. Romalıların kâfûru iyileştirici bir merhemde kullanıyorlardı. Geleneksel ecza kitaplarının çoğunda kâfûrun doğası “soğuk” olarak belirlenmiştir ve Müslümanlıkta cennetin hem zencefil hem de kâfûr çeşmesi ile süslü olarak betimlenmesinin nedeni de budur. Pek çok kültürde kâfûr ölüm kokusu olarak bilinir; çünkü geleneksel olarak bedenin bozulmasını önlemek amacıyla kullanılır. Kâfûrun

geç döneme ait bir Mısır mumyasında kullanılmış olduğunu duyduk (Dalby, 2004: 91–94).

Ölülerin ağız ve boğaz boşluklarına bir miktar kâfûr konur ki, mikrop öldürücü özelliğinden dolayı böcekler cesede yaklaşmasın. Yine güve yememesi için yünlü kumaşların yanlarına kâfûr konur (Dara, 2006: 303).

Peygamberin kızlarından biri vefat ettiğinde, Peygamber Efendimiz dışarı çıktı ve “Kızımı su ve sidr ile üç yahut beş yahut gerekli görürseniz bundan daha fazla sayıda yıkayınız; sonuncu yıkayıpta kâfûr yahut kâfûrun nevinden kokulu bir şey kullanınız.” buyurmuştur (Serdaroğlu, 2006: 225–226).

Kâfûr çiçeği papatya çiçeğine benzer. Asıl beyaz kâfûr bu ağacın yapışkan olan zamkı imiş. Renkli, yarı şeffaf ve kolay kırılan, kuvvetli kokan bir madde imiş. Afiyet ve iştah açıcı, ateşli şişlikleri giderici, baş ağrısını dindirici, uyku verici ve cinsî istekleri arttırıcı özelliklere sahip imiş. Kâfûr çok güzel kokarmış. Kâfûr ağacının kendisi büyük, odunu ak ve yumuşak olurmuş. Eskiden aydınlatıcı maddeler ve mum imalatında da kullanılmış. Edebiyatta sevgilinin bedeni ve özellikle gerdanı kâfûra benzetilir (Pala, 2003: 265).

4.3.7.1. Kâfûr ile İlgili Tasavvurlar

4.3.7.1.1. Cism (Beden)

Kanamanın durdurulması veya yaranın enfekte olmasını önlemek için yara kızgın demirle dağlanır. Tıbb-ı Nebevî’de tavsiye edilmeyen, modern tıpta da tasvip edilmeyen bu tedavi şeklinden şairlerimiz sıkça bahseder. Bu türden yaralar tımâr denilen işleme tâbi olur, yaranın üzerine merhem sürülür veya ot denilen bitkisel ilaçlar konulur ya da pamuk, keten, tiftikten bükülerek hazırlanmış fitiller kâfûrla hazırlanmış merhemlere bulanarak yaranın üzerine yerleştirilir (Yeniterzi, 1998: 98).

Sevgili, güzellik unsurlarının yanı sıra karakteri, âşığa karşı takındığı tavır ve âşığın ona yüklediği misyonla Dîvân şiirinin önde gelen tiplerindedir. Bazen hayatta rastlanan bir insan bazen bir sultan bazense bir devlet büyüğü; ama her zaman konum olarak âşıktan üstün biri olarak görünür. Aşk derdiyle yanıp tutuşan, eziyet çeken,

hastalanan âşık için o, doktordur, ilaçtır (Serdaroğlu, 2006: 52). Aşağıdaki beyitte sevgilinin kâfûr merhemi olan bedeni (cismi), sinesi yara dolu âşığın derdine derman olacak olan ilaç olduğundan âşık, onu yaralı göğsüne bastırmak istemektedir:

Sîne-i pür-zahmuma sarmak diler gönlüm seni

Cismün ey cân pâresi **kâfûrî** merhemdir bana (C.1, G.3/4)

4.3.7.1.2. Gerdan

Şem‘, yani mum, modern zamanlardan önce gündelik hayatın tam ekseninde yer alan bir eşya idi. Elektriğin, gaz lambasının yahut kandilin bile olmadığı zamanlarda insanların gecelerini dolduran mum, bir yandan hayatın merkezi olurken diğer yandan şairlerin ilham kaynağı, hatta pervanelerin (gece kelebeği) ilgi odağı bile oluvermiştir. Buna göre pervâne, mum alevinin çevresinde mîknatisî bir güç ile döner durur. Tıpkı sevgilinin mahallesinden ayrılamayan âşık gibi. O kadar ki, gittikçe daha fazla cesaretlenerek daha yakın hareket etmeye, dönerken çizdiği çemberin yarıçapını daraltmaya başlar. Böylece cesareti şevkini artırır, şevki arttıkça da cesaret bulur. Tıpkı sevgilisine yaklaştıkça daha fazla yaklaşmak için bahaneler arayan âşık gibi. Öyle ki, pervâne birkaç zaman sonra muma iyice yaklaşmış olur. Bu sefer de onun gerçeğini anlamak ister ve kendisiyle onu aynileştirmek için dönüş çemberini iyice daraltır. Bu da tıpkı sevgilisine yaklaşıncaya ona dokunmak, onunla konuşmak, onun sıcaklığını duymak isteyen âşığın haline benzer. Nihayet pervâne mumun (sevgilinin) ateşine kanadını kaptırır (Pala, 2002: 16).

Kâfûr, beyaz renkli bir maddedir. Bundan hareket ederek Zâtî, sevgilinin gerdanını beyaz muma benzetmiştir. “Gümüş göğüslü, kâfûrî gerdanlı sevgili, altın şamdanını yakıp halkı pervâne gibi yakarsa ayıplanmamalıdır.”:

Tan mı ger pervâne-veş halkı o sîmîn-ber yaka

Şem‘-i **kâfûrî** o **gerden** şem‘-dân-ı zer yaka (C.1, G.13/1)

Pervâne, geceleyin ışığın çevresinde görülen küçük kelebektir. Mum ışığının çevresinde sürekli döner ve öyle bir an gelir ki, kendisini mumun alevine bırakmış (Pala, 2003: 383).

Dîvân şiirinde pervânenin sürekli mum ışığına gelmesi ve bile bile canını mum ateşinde feda etmesi yaygın bir mazmun olarak kullanılır. İslâmî inançlara göre bunu yapan, yani bilerek canına kıyan kişi intihar etmiş sayılır ve bu kişilerin ahiret hayatını kaybedeceklerine itikat olunur (Özkan, 2007: 454).

Pervâne mum etrafında döne döne yanıp kapkara olur. Bu sebeple de aşağıdaki beyitte sevgilinin beni pervâneye, beyaz renkte olan kâfûr mumu da sevgilinin gerdanına benzetilmiştir.:

Şem‘-i **kâfûrî**ye gûyâ kim yapışmış kalmış ol

Gerdenünde hâl bir yanmış siyeh pervânedür (C.1, G.338/3)

Şem-i kâfûr, kâfurdan elde edilen beyaz bir mumdur. Aşağıdaki beyitte sevgilinin gerdanı, beyaz renginden dolayı nura ve muma benzetilmiştir:

Letâfet câmi‘i içre ya bir hoş şem‘-i **kâfûrî**

Ya tûmâr-ı du‘â-yi Nûrdur ey mâh ol **gerden** (C.3, G.1075/4)

4.3.7.1.3. Hatt (Ayva Tüyleri)

Kokusu ve siyah rengi nedeniyle ayva tüyleri miske benzer. Misk ve kâfûr kokusu ile sevgilinin yanağında bulunan ayva tüyelerinin özelliklerini yazan şair, bütün dünyayı bu güzel kokuyla donatmıştır. “Müşg” ve “hatt” kelimelerinin bir arada bulunma sebebi, her ikisinin de siyah renkli olmasındandır. Miskin siyah, kâfûrun ise beyaz renkli olmasından dolayı bu kelimelerle tezat sanatı oluşturulmuştur. Ayrıca “hatt” kelimesi tevriyeli olarak kullanılmıştır. Bu kelime yazı anlamında kullanıldığı gibi sevgilinin ayva tüyelerinin yerine de kullanılmaktadır. Eskiden haşhaş, badem, kâfûr gibi bitkilerin üzerine dualar yazılırdı. Zâtî aşağıdaki beyitte bu âdete telmihte bulunmuştur. Şairin sevgilinin yanağını kuşatan ayva tüyleri vasfında söylediği şiirini, kara renkli müşg kokusu ile kâfûra benzeyen beyaz kağıda yazması, okuyanların dimağını güzel kokularla doldurmasına sebep olmuştur:

Müşg ile **kâfûra** yazdum vasf-ı **hatt-ı** ‘ârizun

‘Âlemün yine dimâğını mu‘attar eyledüm (C.2, G.949/4)

4.3.7.1.4. Merhem

Kâfûr ağacı soğuğa karşı dayanıklıdır. Şairin “kâfûr” kelimesi ile birlikte “şitâ” kelimesini kullanması bize kâfûrun bu özelliğini telmih etmek istemesi nedeniyledir. “Kılıçtan ve güneşten dolayı bedende yara açılmasaydı, kış yeryüzüne kâfûr merhemini vurmuyacaktı.” Beyitte kâfûrun yaraları iyileştirici özelliği vurgulanmıştır:

Virmezdi şitâ **merhem-i kâfûr**ı zemîne

Tîğ ile güneş cismine zahm urmasa anun (C.2, G.718/7)

4.3.7.1.5. Sîne

Aşağıdaki beyitlerde sîne ile kâfûr arasında renk bakımından ilgi kurulmuştur. Dîvân edebiyatında sevgilinin bir özelliği de âşığın yaralarını iyileştirecek olan tabip olmasıdır. Böyle bir doktorun her uzvu âşık için bir ilaç niteliğindedir. Zâtî beyitte sevgilinin sînesinin bir merhem olduğunu söylemektedir. Ne var ki, sevgili âşığa yüz vermediği için âşık bu merhemi yaralı bağrına saramamaktadır:

Sînen ey derdüm emi merhem-i **kâfûr**î imiş

Yaralu bagrına ammâ seni kimse saramaz (C.2, G.559/3)

Sevgili, sînesi ile âşığın ayrılık acısıyla delik deşik olan kalbine merhem sürmüştür. Bu merhem tabii ki, vuslattır. Beyitte “şeb”den bahsedildiğine göre Zâtî’nin gece vakti bir rüya görme ihtimali de vardır:

Kâfûrî merhem urdı bu şeb **sîne**-i nigâr

İtmişdi sadr-ı Zâtî’yi hicrân delik delik (C.2, G.710/5)

4.3.7.1.6. Ten

Zâtî, sevgilinin beyaz teni ile beyaz renkli kâfûr arasında ilişki kurmuştur. Hasta olan âşığı iyileştirecek şey, sevgilinin merhem özelliği taşıyan tenidir:

Sîne-i pür-zahmuma sarmaga sa’y itsem seni

Nola ey cerrâh-ı cân **kâfûr**î merhemdür **tenün** (C.2, G.795/4)

Yakı göğüs ve sırt ağrılarına karşı kullanılan, sütle yapılmış, dövülmüş arpa lapasıdır. Çeşitli etkin maddelerin içine bal mumu, reçine, terementi esansı gibi maddeler de

katılabilen, katı veya yarı katı yapışkan kitlelerin pamuk, keten, kumaş üzerine yayılmasıyla elde edilen ve vücudun çeşitli bölgelerine dışarıdan yapıştırılarak uygulanan bir ilaç biçimidir (Türkçe Sözlük, 2005: 2111). Koculmak, sarılmak ve kucaklanmak anlamlarına gelmektedir (Yeni Tarama Sözlüğü, 1983: 142). Sevgilinin âb-ı hayât özelliği taşıyan dudağı, âşığın dert dolu olan gönlüne yakıdır. Teni ise şairin ömrüne ömür katan kâfûrî merhemdir::

Lebün dil derdine emdür **tenün kâfûrî** merhemdür

Dil-i pür-derde ol yakı öpül ‘ömrüm kocul ‘ömrüm (C.2, G.964/3)

4.3.8. Köknar

Çamgillerden, yüksek bölgelerde yetişen, iğne yaprakları kısa, yassı olan, reçineli ve kozalaklı bir orman ağacıdır (Türkçe Sözlük, 2005: 1229).

Kozalaklılardan olan köknarın dalları yataydır; ağaç, piramit şeklinde gelişir. Koyu yeşil yaprakları iğne biçimindedir. Köknarın kozalakları silindir biçiminde olur, ağacın üst dallarından çıkar ve dikine yükselir (Hayat Ansiklopedisi, “Köknar”, C.4: 2049).

Sonbaharda kozalaklar dağılır, köknar sakızı kozalak parçalarıyla birlikte yere düşer. Sakız bu parçalardan ayrılarak toplanır. Köknar sakızı çıbanların iltihabını çıkartarak iyileşmeyi sağlar. Yara ve çıbanlara mikrop öldürücü özelliğinden dolayı yakı ya da merhem olarak uygulanır (Dara, 2006: 400).

50 kadar türü bulunan köknarlar Kuzey Yarımküre’nin soğuk ve dağlık bölgelerinde yetişir. 4 türü ülkemizde yetişmektedir: Uludağ köknarı, Toros köknarı, Truva köknarı, Kafkas köknarı. Köknarlar, budanmaya ihtiyaç duymayan simetrik ağaçlardır (Ceylan,1999: 53).

Sesin tınısını artırması bakımından müzik aletleri yapımında köknardan faydalanılır. Ayrıca tahtasından kibrit çöpü yapılır (Hayat Ansiklopedisi, “Köknar”, C.4: 2049).

Kirm kurt manasında olup yumuşak vücutlu, uzun gövdeli, omurgasız, bacaksız, ayaksız veya çok ilkel ayaklı küçük hayvandır. Ayrıca bazı böceklere veya bazı böcek kurtçuklarına da bu ad verilir (Türkçe Sözlük, 2005: 1261). Hz. Eyüb’ün yaralarının kurtlanması ile ilgili bir kıssa vardır: Hz Eyüp sabır timsali olan peygamberdir.

İsrailoğullarından olup İshak Peygamberin torunudur. Çok zengin olduğu, Şam taraflarında birçok emlak sahibi bulunduğu, Rahme adında bir hanım ve birçok evladı olduğu, kısacası dünya saadetine malik olduğu için Allah onu imtihan etmek istedi. Malı ve mülkü elinden gitti. O şükretti. Evlatları birer birer öldü. O sabretti. Hastalandı, vücuduna yaralar açıldı, hatta yaralarına kurt düştü, yine sabretti. Ancak Rahme ona hizmet ediyor ve ibadetini yapıyordu. Sonra Allah'ın emriyle ayağını yere vurdu ve fıskıran sudan içip yıkanarak bütün derilerinden, hastalıklarından, yaralarından kurtuldu. Sabır imtihanını kazanmıştı. Allah da ona yeniden mal-mülk ve evlat verdi. Sağlığı yerine geldi. Allah insanlara sabır örneği olsun diye Eyyüb peygamberi yaşatmıştır. “Eyyüb sabrı” dillerde mesel olmuştur (Pala, 2003: 153).

Esrârkeşler esrâr bulamadıkları zaman tırnaklarını kesip içerler. Bu da tükendiği zaman zefir, pirinç, çay, süpürge tohumu, kuru tönbaku içerler (Erkal, 2007: 32). Köknar çamgillerden bir ağaçtır. Çamın içinden fıstık çıkmaktadır. Köknar içi, çam fıstığı anlamına gelmektedir (Yeni Tarama Sözlüğü, 1983: 146). Beyitte yaranın şekil olarak fıstığa benzemesi ve renk bakımından da kan ile ilişkili olarak kullanılması nedeniyle “köknar içi” kelimesi tercih edilmiştir. Ayrıca çam fıstığı sert kabukludur. Yara da kabuk bağlamaya başladığında sertleştiğinden çam fıstığı ile ilgili olarak kullanılmıştır. “Ey sevgili! Sinemdeki yaramı, itibarsız kurtlarla gören der ki, kan esrârkeştir ve ağzında çam fıstığı vardır.” diyen şair, kanı bir esrârkeş olarak tasavvur etmiştir. O esrârkeşin ağzında köknar içi (çam fıstığı), yani kan ile ilişkili olarak kullanılan ve şekil itibarıyla fıstığa benzeyen yaralar vardır. Esrârkeş olan kan, sürekli bu yara ile beraber olmak istemektedir:

Zahm-ı sînem kirm-i bî-'add ile gören ey nigâr

Dir ki bu kan bengîdür agzında **kökner** içi var

(C.1, G.429/1)

4.3.9. Misvâk

Sözlükte “bir şeyi ovmak” anlamındaki sevk kökünden türeyen misvâk, dişlerin temizlenmesinde kullanılmak üzere genellikle erâk ağacından yapılan, bir ucu fırça şeklindeki çubuk parçasının adıdır. Sudan'da bulunan milattan önceki devirlere ait bir diş üzerinde yapılan incelemeler misvak ağacının çok eski dönemlerden beri kullanıldığını ortaya koymaktadır. Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, Ebü'l-Hayr el-İşbîlî ve

İbnü'l-Baytâr gibi botanik bilginleri bişâm, bekâ, dirv, debîdâryâ, ficen, kebâs, utum, umr, nu'd, şeceretü'l-feres, yesteûr gibi ağaçlardan da misvak yapıldığını belirtmişlerdir.

Kurutulmuş gövde, dal veya kök parçalarından misvakın elde edildiği erâk bitkisi Kuzey Afrika, Sudan, Mısır'ın Saîd bölgesi, Arap Yarımadası, İran ve Hindistan'ın ekvatorial bölgelerinde yetişir; 1–2 m yükseklikte, tüysüz ve dikensiz bir çalı veya ağaççık biçimindedir. Yaprakları 3–7 cm uzunlukta, karşılıklı, çıplak ve derimsi görünümlüdür. Çiçekleri dört parçalı, yeşilimsi sarı renkli ve küçük, meyvesi nohuttan biraz ufak, küremsi, üzüm salkımı şeklinde ve kırmızı renklidir; olgunlaştıkça rengi siyahlaşır. Misvak genellikle parmak kalınlığında gümüşümsü esmer renkli çubuklar halindedir.

Misvak ağacı üzerinde yapılan araştırmalar misvakın dişleri güçlendiren ve çürümeyi önleyen, lekelerle karşı etkili, dişlerin parlamasını sağlayan, antiseptik özelliği olan, diş etlerini sıkılaştıran, ağız içi asit salgısını dengeleyen, iltihap kurutucu, kanamayı durdurucu ve beyazlatıcı özelliğe sahip maddeler ihtiva ettiğini ortaya koymuştur. Bu maddelerin diş ve ağız sağlığı yanında vücudun diğer organları üzerinde de olumlu etkiler yaptığı bilinmektedir.

Erâk bitkisi yetiştiği ülkelerde halk arasında romatizma tedavisinde kullanılmakta, özellikle çekirdeğinden elde edilen yağ romatizma ağrılarına karşı iyi gelmektedir. Bu bitkinin yaprak ve meyvelerinin kuvvet verici, ateş düşürücü ve yatıştırıcı, öksürük kesici, nefes ve ses açıcı, hafızayı ve gözü güçlendirici, gaz söktürücü ve idrar arttırıcı özelliği de vardır (DİA, “Misvâk”, C.30 / 2005: 190–191).

Misvâk, hem tek bir çubuk olması hem de başında onlarca lif bulunması bakımından vahdet ve kesreti aynı anda yansıtmaktadır (Bilkan, 1998: 142).

4.3.9.1. Misvâk ile İlgili Tasavvurlar

4.3.9.1.1. Allah'ın Emri

“Cennet nimetlerini elde edebilmek için çok çalışalım.” diyen şair, bunun yolunun Allah'ın emirlerini yerine getirmekten geçtiğini bilmektedir. Nasıl ki, misvaka baş

üzerinde yer gösteriliyorsa Hakk'ın emirleri de öyle baş tacı edilmelidir. Sôfi için misvak, baş tacıdır. Sôfinin en belirgin özelliği sarığında misvak taşmasıdır:

Ni'met-i cennete diş urmaga diş bileyelüm

Başumuz üzre **Hakun emrini misvâk** idelüm (C.2, G.902/3)

4.3.9.1.2. Cemâl

Zâtî bu beyitte sevgiliye zâhidi anlatmaktadır. Ona “Yüzyıllık zâhide yüzünü göstersen misvâk gibi başının üzerinde sana yer gösterir.” demektedir. Beyte göre uzun yıllar zühd içinde yaşamış olsa bile zâhid bir güzelin cemâlini görünce ona meyleder. Beyitte aynı zamanda misvakın sarıklara konulması âdetine telmihte bulunulmuştur:

Eylesen zâhid-i sad-sâleye ger 'arz-ı **cemâl**

Başı üzre sana yir eyleye **misvâk** gibi (C.3, G.1545/6)

4.3.9.1.3. Diş

Misvak, daha çok dişleri temizlemek amacıyla kullanılır ve misvakın dişleri güçlendirdiği söylenir. Burada da yemek yemeden önce sôfi, misvakı ile dişlerini temizlemektedir:

Gösterür **misvâki** sôfi gerçi kim hayrân olub

Yimek için **diş** biler merdümlerün halvâsını (C.3, G.1783/3)

4.3.9.1.4. Mey (Şarap)

Sôfi, şeklî ibadetle vakit geçirir. Cennet arzusu ile yaşar. Gavga-peresttir. Aşk yolunda başından geçmediği için vahdete ulaşamaz. İçkiyi “ümmü'l-habâis” diyerek sevmez; fakat kendisi şeytana fitne yollarını öğretecek güçtedir. Mecliste o da içki içmek ister; ama yâr vermez. Bunun için tac ve hırkayı meyhaneye rehin bırakmak lazımdır (Kurnaz, 1987: 115–118).

Taylesân u tâcı vü **misvâki** itdük rehn-i **mey**

Baş açık bir lâübâlîyüz riyâ hâcet degül (C.2, G.862/3)

Yukarıdaki beyitte sôfi, taylesân, tâc ve misvâkını meyhaneye rehin bırakmıştır. Bunu da açığsözlülükle ifade etmekte ve ikiyüzlülüğe gerek kalmadan söylemektedir. Beyitte sôfi, şarabı misvaka tercih etmiştir.

4.3.9.1.5. Sôfi-Zâhid

Zâhid, Allah'ın emir ve nehiyelerini yerine getirdikten başka şüpheli şeylerden de kaçınan ve dünyadan yüz çevirerek kalbini her türlü dünya arzusunun boşaltan kimsedir. Ayrıca ham sofu, ham ruhlu, pişmemiş, olgunlaşmamış, dinin özünden habersiz şekilci ve zahirci kişi, ârif ve âşık olmayan kimsedir (Uludağ, 2001: 389).

Daracık dünya görüşü içine sıkışıp kalmışlardır. Dar kalıplı bilgilere bağlıdırlar, hayatın acemisidirler. Bu bakımdan çoğu zaman gülünç duruma düşerler. İmandan hiçbir zaman hakikate ulaşmamışlardır ve samimiyetleri yoktur. Şairler daima zâhidin karşısında âşığı görürler. Zâhidde olanlar âşıkta yoktur. Bu bakımdan geçimsizdirler. Zâhid aşkı inkar ettiği için bu duruma düşmüştür. Tek emelleri cennete kavuşmaktır. Başkalarını sıkırlar, onlara ızdırap verirler. Bu bakımdan alaya alınırlar. Riyâkârdırlar (Pala, 2003: 501).

Asâ, taylasân, misvâk gibi giyim kuşam unsurları zâhide aittir. Taylasan, sarığın sol yandan, bir ucunun sarığın yukarisından bırakılan, sarılmayan kısmına denir. Bu ucun namaz esnasında sarıktan ayrılıp soldan ve önden, sağ omuzun ardına atılması âdettir (Gölpınarlı, 1977: 328). Peygamberimizin sarığının taylasanlı olduğu rivayet edilir. Taylasan salmak sünnet olup ilk taylasan salan, sahâbeden Cübeyr bin Mut'am'dır. Salınmayabilir de; fakat bele kadar uzatılması haramdır (Koçu, 1969: 223).

Zerk, zâhidlerin giydiği mavi cübbe ve ikiyüzlülük anlamlarına gelir. Cübbe, taylesân ve tâc, zâhidlerin kıyafetlerindedir. Zâhidler ikiyüzlü insanlar olarak görülür. Bu kıyafetleri giymiş olmaları hiçbir şeyi değiştirmez. Şair, bunu "Sen baş açık bir zâhid olsan da baştan başa riyâkarsın" diyerek dile getirmiştir. Taylesân, tâc ve misvâk, onların insanları kandırmak için kullandığı araçlardır:

Şâhid-i zerk ü riyâ gördüm ser-â-ser baş açık

Zâhidâ bu taylesân u tâcı vü **misvâki** ben

(C.3, G.1047/4)

Âşık ile zâhid birbiriyle geçinemez ve birbirine hakaret ederler. Zâtî aşağıdaki beyitte başından misvakı eksik etmeyen zâhidi “dev” olarak vasıflandırmıştır. Dîv, kötülükle dolu esâtirî yaratıklar için kullanılır. İri yarı, korkunç, kuvvetli ve bazen insanı andıran biçimlerde düşünülür (Pala, 2003: 128). Bu beyitte de zâhid, misvak ve tâc gibi eşyaların arkasına saklanan ikiyüzlü insan olarak karşımıza çıkmaktadır. Onu asâsı, taylesânı, tâcı ve misvakı ile görenler aldanıp adam sanmaktadırlar:

Dîv-sîretsin seni **zâhid** gören âdem sanur

Ol ‘asâ vü taylasân ü tâc ile **misvâk**den (C.3, G.1191/3)

Şairler rakîbe olduğu gibi sôfiye olan öfkelerini de nihayet küfürle teskine çalışırlar. Bunun için de insanî zevklerden mahrum gördükleri bu tipi en yaygın olarak hayvan olarak nitelerler. Onlara göre sôfi insan olamaz. Sôfilerin şarap müptelası ve sefahat düşkünü olabildikleri de bilinen bir gerçektir. Müselles iddialarının da dışında çoğu şairlerin açık ifadelerine göre sonunda sôfiyi meyhane köşelerinde yatıp kalkar, şarap içip afyon çeker ve mahbûb peşinde koşar bir halde görürüz (Şentürk, 1996: 72–73).

Baş üzerindeki sarıkta misvak taşımak ilginç âdetlerden biridir. Yalnızca ibadetleriyle değil, giyiniş ve düşünceleriyle de halktan ayırt edilebilen zâhid ve sûfi tipinin en belirgin özelliği sarığında misvak taşımasıdır (Serdaroğlu, 2006: 319). Aşağıdaki beyitte bu âdete yer verilmiştir. Şair beytinde bizi uyarmaktadır: “Sofunun başına misvâk sokmasını zühd için sanmayınız. O müminlerin yemeğine ve helvasına diş biler.” Diş bilemek burada tevriyeli olarak kullanılmıştır. Bu deyim iştahlanmak, tama etmek; dişleri fırçalamak anlamlarına gelmektedir:

Sanma **sôfi** başına **misvâk**ı zühd için sokar

Diş biler mü’minlerün aşına vü halvâsına (C.3, G.1475/4)

4.3.10. Nârven, Nâreven (Karaağaç)

Karaağaçgiller familyasındandır. 30–40 metre boylarında, yapraklarını döken ağaçlardır. Çiçekler, Nisan-Mayıs aylarında yapraklanmadan önce salkımlar halinde açar. Fındıksı meyveleri vardır (Dara, 2006: 320).

Kerestesi değerli bir ağaçtır. Fıçı, tekerlek, çiftlik eşyaları yapımında kullanılır (Hayat Ansiklopedisi, “Karaağaç”, C.4: 1875).

Karaağaç, yaraları tedavi eder, ağrıları keser (Eskioğlu ve Anadol, 1998: 142).

Uzunluğu ve düzgün oluşu nedeniyle Dîvân edebiyatında sevgilinin boyuna teşbih edilir (Altunbaş, 1987: 86).

4.3.10.1. Nârven ile İlgili Tasavvurlar

4.3.10.1.1. Kâmet (Boy)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin boyu, uzunluğundan dolayı narvene benzetilmiştir. Beyitte güzel bir cinas örneği görülmektedir. Şair, yüzünün rengini anlatmak için seçtiği “narencî” kelimesi ile gözyaşlarının kırmızı rengini anlatmak için kullandığı “nar inci” kelimelerini cinaslı kullanmıştır:

Gözlerüm kim eşki âl ü sûreti nârencîdür
Nârını ey **nârven-kâmet** sever nâr incidür (C.1, G.167/4)

Âşık, sevgilinin aşkıyla yanıp tutuşmaktadır. Öyle ki, onun sinesi artık bir fırındır. Aşk ateşini orada alevlendirecektir. Sevgilinin ince, düzgün, uzun boyu yine narvenle birlikte kullanılmıştır. Bu beyitte de cinas sanatı göze çarpmaktadır. Cinaslı olarak kullanılan kelimeler “nârın” ve “nârin”dir:

Nola tennûr-ı sînemde yakarsam ‘ışkunun nârın
Boyun ey **nârven-kâmet** inen ra’nâ inen nârîn (C.3, G.1066/3)

4.3.10.1.2. Sevgili (Güzel)

Aşağıdaki beyitte nârven ile kastedilen, sevgilidir. Onun nazlı, narin bir kişi olması nârven vasıtasıyla dile getirilmiştir. Şair, bir nârvenin bu kadar narin olup olmayacağını istifham yoluyla sormaktadır. Aslında bu şairin bildiği bir cevaptır. Bu nedenle tecâhül-i ârif sanatı yaptığını söyleyebiliriz:

Bir serv-i hevâ-bahşun var dilde gamı nârı
Bir **nârven** olur mı yâ Rab o kadar nârîn (C.3, G.1235/4)

“Serv nârînce” ve “serv-i nârînce” kelimeleri, cinas sanatını oluşturmaktadır. Sevgili (serv), naz ile salınmaktadır. Şair nârven ile serviyi mukayese etmekte ve dünya bağında o servi kadar narin bir güzel (nârven) daha olmadığını söylemektedir:

Salınur nâz ile gördüm bu gün bir serv nârînce
Cihân bâğında yok bir **nârven** ol serv-i nârînce (C.3, G.1453/1)

4.3.11. Ney (Kamış, Nây)

Kamış, buğdaygillerden, sulak, nemli yerlerde yetişen, boğumlu, sert gövdesi olan bitkidir (Türkçe Sözlük, 2005: 1054).

Diğer adları kamış otu, beyaz kamış, süpürge kamışdır. Göl, dere ve bataklık kenarlarında 3 metre boylanabilen, köksaplı, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Mavimsi yeşil renkli, 1–3 cm genişliğinde, uzun şerit yapraklıdır. Çatı kaplama işinde, sepet, kalem, ok ve müzik aletleri yapımında kullanılır. Gövde ve yapraklar kâğıt üretiminde de kullanılır. Köksaplarının idrar artırıcı, kan temizleyici, terletici etkileri vardır (Dara, 2006: 312).

Sözcük olarak Farsçadan dilimize giren ve “kamış” anlamındaki “nây” ile muhaffefi “ney”, sarı ve budaklı bir çeşit kamıştan yapılır. Sıcak iklim bölgelerinde ve taban suyu yüksek, sulak yerde yetişen bu kamışın birbirinden farklı cinsleri bulunur. Mevlî tarikatinde kutsal bir saz olmuş ve çok itibar kazanmıştır. Mevlânâ’nın Mesnevî’si, “Dinle neyden...” diye başlar. Tasavvuf mûsikîsinin önemli sazlarından, çok hisli ve tesirlidir. Saz heyetinde sesi daima yükselir ve diğer sazlarca bastırılamaz. Ses çıkması için baş sola eğilerek üflenir. Muhtelif çeşitleri, muhtelif kalınlık ve uzunluktadır. Neyin delikleri kızgın demirle veya hususî şekilde yapılmış keski ile dairevî açılır. Ağza alınan kısmına “baş-pâre” denilir. Biri altta olmak üzere yedi deliklidir. Her iki elin parmakları bu delikler üzerindedir. Kamışın boğumlarına, çatlamaması için gümüş tel de sarılabilir (Öztuna, 2000: 298–299).

Neylik kamış mutlaka dokuz boğumlu, boğum aralıkları ve kalınlıkları mümkün olduğunca birbirine yakın olmalıdır. Tabiattaki kamışın boğumları, doğal olarak kökten uca doğru boyları kısalmakta ve çapları daralmaktadır. Bu kısalma ve daralmanın mümkün olabildiğince azar azar olması tercih edilmelidir. Tabiatta neylik

kamış, yerden yukarıya doğru ters olarak yer alır. Yere yakın olan boğumların kamış et kalınlığı çok fazla olduğundan, bu kısımlar ney yapımında kullanılmaz. Ney yapılan kısımlar genelde kamışın orta kısmında bulunur (http://www.neyzen.com/ney_kamis.htm, 07.01.2009).

4.3.11.1. Ney ile İlgili Tasavvurlar

4.3.11.1.1. Ağız Tüfeği

Ağız tüfeği, avlanmak amacıyla üflenerek kullanılan ilkel silahtır (Türkçe Sözlük, 2005: 39). Şairin bu tüfekte kamışı aynı beyitte kullanmasının nedeni ikisinin de üflenerek kullanılmasıdır. Şair zevk ve safa kuşunu (sevgiliyi) kamışa benzeyen ağız tüfeği ile avlamak istemektedir:

Olmaya zevk ü safâ murgını sayd eylemege

Bezm-i ‘âlemde bir **ağız tüfegi nây** gibi (C.3, G.1557/4)

4.3.11.1.2. Beniz

Ney, sarı renkli, sert ve sık lifli kamıştan yapılır. Sarı rengi nedeniyle âşığın benzi neye benzetilmiştir. Onun benzini sarartan, bedenini nala döndüren gül yüzlü sevgilidir. Beyitte “âl” ve “nâl” kelimeleri ile cinas yapılmıştır:

Kim bilür ey yüzi gül-gûnum yine ne âl eyledün

Ney gibi benzüm sarardub cismümi nâl eyledün (C.2, G.671/1)

4.3.11.1.3. Kadd (Boy)

Zâtî'nin gazellerinde geçen mûsikî aletlerinin birçoğu bugün Türk müziğinde kullanılan mûsikî aletleriyle aynıdır. XV. XVI. ve XVII. yüzyıllarda kullanılan belli başlı çalgı aletleri şunlardı: Ney, ud, kanun, tanbur, santur, kemençe, kopuz, daire, zurna, nakkare, zil, bağlama, nefir, davul, kös, rebab, mizmir, iklik, piyşe, nüzhe ve mûsîkâr. Saray mûsikîsinin çalgıları arasında en çok kullanılan uddu. Uddan sonra en önemli çalgı ise çengdir. Uddun tersine, çeng daha çok kadın mûsikîciler tarafından tercih ediliyordu (Serdaroğlu, 2006: 398).

Sözcük olarak Farsçadan dilimize giren çeng, Türk mûsikîsinde vaktiyle kullanılmış bir sazdır. Harpın ilkel bir şeklidir. Sümerler, Mısırlılar, Asurlar, İbrâniler, Babiller, Yunanlılar ve Romalılar gibi pek çok kavimde çeşitli şekil ve büyüklükte kullanılmış; İslâm âleminde biraz daha geliştirilerek Arap ve İran mûsikîlerindeki başlıca sazlardan biri olmuştur. Yay şeklinde yani eğri biçimindedir. Parmakla ve daha çok kanunda olduğu gibi parmağa geçirilen mızrapla çalınır ve iki el de kullanılır (Öztuna, 2000: 66).

Çeng, eğik şeklinden dolayı aşğın boyunun benzetilene olur. Kamışın boy olarak tasavvur edilmesi, uzun ve düzgün olması nedeniyledir. Beyitte birkaç müzik aletinin adı geçmektedir. Bunlar ney, çeng ve kânûndur. Kânûn burada iham sanatını oluşturacak şekilde kullanılmıştır. Kânûnun bir anlamı yasa, diğer anlamı ise müzik aletidir:

1. Cana can katan sevgili, dünyadaki tüm âşıkların boyunu neye ve çenge çevirdi. Bu, onun kânûnu haline geldi.
2. Cana can katan sevgili, dünyadaki tüm âşıkların boyunu neye ve çenge çevirmek istedi ve sonunda onları kânûna benzetti (Kanun, telli ve uzun bir müzik aletidir):

Cihânun **nây-i kaddin** eylemek çeng

Sana ey rûh-efzâ oldı kânûn (C.3, G.1234/2)

4.3.11.1.4. Kamış Yürütme

Bir işkence türü olan kamış yürütmek, tırnaklara ince kamışlar sokarak kan akıtmak anlamına gelmektedir (Serdaroğlu, 2006: 215). Zâtî'nin bize bu uygulamayı telmih ettiği beyitte işkenceye tâbi olan, eliftir. Çünkü o, sevgilinin servi gibi uzun olan boyuna özenmiştir:

Togruldı elif kaddüne öykünmege ey serv

Barmagina **yürütdi** kalem ehli **kamışlar** (C.1, G.446/6)

“Eğer elif sevgilinin boyundan düzgünlük çalmasaydı, Zâtî onun parmağına kamış yürütmezdi.” Zâtî'ye göre sevgilinin boyuna özenip onu taklit etmeye kalkışan elif, büyük suç işlemiştir ve bunun cezası da parmağına kamış yürütmektir:

Kâmet-i yârdan ol togrıluğ ugurlamasa
Elifün barmagina Zâtî yürütmezdi **kamış** (C.2, G.596/7)

4.3.11.1.5. Kilk

Kilk, genel olarak kamış demektir. Özellikle kalem yapılan kamışa bu ad verilir (Yazır, 1974: 164–165). Aşağıdaki beyitte kalem gıcirtısı, inilti olarak düşünülmüş ve ney sesi ile bağdaştırılmıştır. Perde, delik anlamına gelmektedir. Neyde 9 tane perde bulunur. Zâtî, bu dokuz perdenin sırrını keşf etmek istemektedir. Bunu da kilk aracılığıyla yapmak niyetindedir:

Bu tokuz perdenün esrârını Zâtî ide keşf
Himmet it kim **ney-i kilk**ündeki elhân-ı sarîr (C.1, G.136/7)

4.3.11.1.6. Mısra

Mûsîkâr, birçok kamışın yan yana dizilmesinden oluşmuş bir üfleme çalgısıdır. Bu beyitte Zâtî, kendi şiirini övmekte, şiirinin her mısra'ının tatlı kamıştan yapılan nazik nefesli bir müzik aleti (yani mûsîkâra); nazmının her sayfasının ise fesahat meclisinin mûsîkârı olduğunu söylemektedir. Ancak burada dikkati çeken, mısra kelimesinde gizli olan Mısır kelimesidir, ki bu da şirin kelimesi ile ilgilidir. Bilindiği gibi şeker Mısır'dan getirilirdi. Bu beyitte gizli olarak buna gönderme yapılmıştır. Ayrıca, Zâtî'nin sahife kelimesini hem vezne uyması için hem de mûsîkârın ateşle münasebeti dolayısıyla suhfe (yanmış, tutuşmuş) kelimesini tercih etmesi de tesadüf değildir:

Dôstlar her **mısra**'ı nâzüğ-nefes şîrîn **kamış**
Suhfe-i nazmum fesâhat bezmi mûsîkârıdur (C.1, G.253/3)

4.3.11.1.7. Ok

Mûsîkâr, birçok kamışın yan yana dizilmesinden oluşmuş bir üfleme çalgısıdır. Saray müzikçileri buna “düdükçü” derlerdi. İrili ufaklı birçok kamış düdüğün bir ses düzenine göre yan yana getirilmesiyle yapılır. Dîvân şiirinde mûsîkâr bazen şekil bakımından sevgilinin kirpiklerine benzetilir (Serdaroğlu, 2006: 402).

“O can, kamıştan yapılmış oklarını yine bedenime dizdi. Beni belâ meclisine mûsikâr yapacağı benziyor.” Mûsikâr, birçok kamışın yan yana dizilmesiyle meydana geldiği için beyitte “kamış” kelimesi tercih edilmiştir. Ok gibi uzun, düzgün olan kamışlar mûsikârı oluştururlar. Ok, teviyeli olarak kullanılmıştır. Yayın ucuna takılan alet olarak tanımlandığı gibi Dîvân şiiirinde sevgilinin kirpiklerinin yerine de kullanılmaktadır:

Cismüme ol cân yine dizdi **kamış**dan **ok**ların

Ol beni benzer belâ bezmine mûsikâr ider (C.1, G.238/2)

Ayrıca mûsikâr, gayet büyük ve efsanevî bir kuştur. Rüzgâr estikçe, çok delikli gagalarından çeşit çeşit sesler çıkarmış. Çeşitli renk ve şekillerle süslüymüş. Gagasındaki 360 delik nedeniyle çıkardığı sesleri ile etrafında toplanan kuşları yiyerek geçinirmiş (Pala, 2003: 266). Âşık, kendini mûsikâra benzetmektedir. O, gam meclisinin dertli dertli öten kuşudur. Sevgili, onu kamıştan okları (kirpikleri) ile vurmuştur:

Şöyle düzdi cismüme ol cân **kamış**dan **ok**ların

Dir gören bu bezm-gâha derd mûsikâridur (C.1, G.468/6)

4.3.12. Rez, Tâk (Bağ Kütüğü)

Rez ve tâk kelimeleri, bağ kütüğü anlamına gelmektedirler.

Aşağıdaki beyitte Zâtî, sevgilinin la‘l renkli kadehe benzeyen dudağının hasretiyle can verirse bir bağ kütüğüne defnedilmek istemektedir:

Câm-ı la‘lün hasretiyle cân virürse Zâtî`yi

Defn idüb bir bâğ arasında dikün **tâk** üstine (C.3, G.1311/8)

4.3.13. Sanavber

Sanavber, çam ağacı olup çok çeşitleri vardır. Boyu 50–60 metreye kadar yükselebilen bu ağaç, güzel kokulu ve kozalaklıdır. Sarıçam ağacı kumlu yerlerde yetişen bir ağaç olup dalları ve gövdesi körpe iken kırmızımtırak olur. Daha sonra kül renginde kalın bir kabukla kaplanır. İnşaat, imalat ve mahrukatta kullanılır (Kartal, 1993: 97).

Çamdan reçine, fıstık ve kereste elde edilir. Ülkemizde kızılçam, pür çam, Halep çamı, karaçam, sahil çamı, fıstık çamı gibi türleri bulunur. Fıstık çamı, 20–25 metre yükseklikte, yaprak dökmeyen kozalaklıdır. Çok değerli tohumları olan fıstık çamı, yetiştiği bölgelere önemli bir ekonomik katkı sağlamaktadır. Yemeklerde yaygın olarak kullanılır (Gök, 2006: 34).

Türkçede “çam devirmek” ve “Eski çamlar bardak oldu.” şeklinde iki deyimimiz vardır. Çam devirmek, “karşısındakine dokunacak veya kötü bir sonuç doğuracak söz söylemek” anlamında kullanılmaktadır (Türkçe Sözlük, 2005: 389).

Çam ağacının işlenmesi kolaydır. Üstelik ağacın bir özelliği de suyu soğuk tutması ve ona latif bir koku vermesidir. Piknik arazilerindeki çeşmelerin çam gövdelerinden akıtılmasının bir sebebi bu olsa gerektir. Ayrıca çam ormanlarından çıkan kaynak suları da oldukça itibar görür. Çam ile su arasındaki bu ilgi, Evliya Çelebi'nin de dediği gibi çam ormanlarının bulunduğu yerlerde ağaçtan yekpâre bardaklar yapılıp su kabı olarak kullanılmasına yol açmıştır. İşte “Eski çamlar bardak oldu.” deyimini buradan gelmektedir (Pala, 2007: 80–81).

Evliya Çelebi, İzmir'deki İskele Hanını anlatırken çam ağaçlarından bahsetmiştir. “Bu hanın dört tarafında gökyüzüne uzanmış gayet büyük ve acayip çam ağaçları vardır. Bunlardan Çardaklıçam'ın gölgesinde bin atlı barınır. Bu dev çam ağacının güya insan gibi elleri, kolları, ayakları olup gövdesi kalındır. Kuruçam'ın yeşil yaprakları yok; ama taze dalları diğerlerinden fazladır. Çam ağacı uzun boylu olurken semizçam gayet alçaktır. Gövdesini on adam ancak kavrar. Kemerliçam, yolun iki tarafında hâsıl olup birbirleriyle birleşmişlerdir. Kırkkardeş çamının kökünden kırk adet çam hâsıl olmuştur. Gölgesinde kırk şehit yattığı için bu adı almıştır. Çatallıçam da çınar gibi dallı budaklıdır.” (Evliya Çelebi, 2006: 519).

Dîvân edebiyatında sanavber, boyu bakımından sevgili ve sevgilinin boyuna nispet edilir. Sanavber, fâhtelerin (üveyik kuşlarının) toplandığı yerdir. Bu bakımdan âşığın gönlü fâhteye benzetilir. Parçalanmış görünüşüyle âşığın yüz parça olmuş âşüfte gönlü arasında ilgi kurulur (Sefercioğlu, 1990: 402).

4.3.13.1. Sanavber ile İlgili Tasavvurlar

4.3.13.1.1. Kadd (Boy)

Aşağıdaki beyitte sanavber, sevgilinin boyuna benzemek istemektedir. Ancak bunun için bazı şartları yerine getirmesi gerekir. Sevgilinin boyuna benzemek için onun gibi lâle veya gül yanaklı, gonca ağızlı olması gerekir. Sanavber ancak o zaman sevgiliye özenme hakkına sahip olabilir:

Ey **sanavber kaddine** öykin sözüm yokdur sana

Lâle haddün gül ruhun gonca dehânun var ise (C.3, G.1476/2)

Öykünmek, birisine özenip benzemeye çalışmak ve onun değişik özelliklerini ve davranışlarını taklit etmektir. Bu davranış tarzı hiçbir zaman hoş karşılanmamış ve bu çeşit fiillerde bulunanın başına mutlaka bir felaket geleceğine inanılmıştır (Özkan, 2007: 425). Şairler kimi zaman boy kelimesini kullanmamışlar, onun yerine servi, nihâl gibi kelimelerle boyu kastetmişlerdir. Zâtî de bu beyitte boy yerine serv kelimesini tercih etmiştir. Yukarıda öykünme davranışını benimseyenlerin başına mutlaka kötü bir şey geleceğine inanıldığını söylemiştik. Beyitte sanavber, servinin uzun boyuna öykündüğü için marangoz onu yontmuştur:

Sanavber servüne öykündügiyçün

Bu gün neccâr gördüm anı yondi (C.3, G.1659/3)

4.3.13.1.2. Kalp

Üç kanatlı kuşlar (murg-ı se-per) tamlamasındaki se-per, üç kanatlı oka verilen isimdir ve kuşa benzetilmiştir. Bu okların arkasında üç tüy vardır. Dede Korkut'ta "Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boyunu Beyân Eder" başlıklı ikinci hikâyede "Üç yelekli kayın oklar atıldı, demreni düştü." cümleciği ile aynı tür oktan söz edilmektedir (Çavuşoğlu, 2003: 39).

Şair, sanavberi kalbe benzetmiştir. Bunda etken olan husus, şekildir. Sanavber kozalaklı bir ağaçtır. Yuvarlağa yakın olan kozalaklar şekil itibarıyla kalbe benzer. "Üç kanatlı kuşların sanavbere benzeyen kalbimde yuvası olsaydı, canımı verirdim." diyen Zâtî, arkasındaki üç yelekten ve de havada uçar gibi gidiyor olmasından hareketle oku murg-ı se-pere benzetmek sûretiyle açık istiare yapmıştır. Sevgiliden gelen cefâ okları

âşik için bir hediye olduğundan sevinçle karşılanmaktadır. Bu, “Cânlar virürdüm.” cümlesi ile tevriyeli olarak anlatılmıştır. Canını verecek kadar mutlu olmak ve ölmek manaları kastedilmiştir:

Cânlar virürdüm olsa o murg-ı se-perlerün

Kalbüm sanavberinde eger âşiyânesi (C.3, G.1609/5)

4.3.14. Sandal

Fundagiller familyasındandır. Diğer adları davulga, hartlap, Yunan kocayemişidir. Adını, sandala benzetilen gövdesinden dolayı almıştır. 6 metre boylarında, kışın yapraklarını dökmeyen bir ağaççıktır. Gövde kabuğu kızıldır; ancak kavlar ve altından daha açık bir kabuk çıkar. Genç sürgünler tüylüdür. Yaprakları kurutulup ishal giderici, mikrop öldürücü olarak idrar yolları hastalıklarında kullanılır (Dara, 2006: 554).

Sandal, sarımtırak renkli, çok dayanıklı, sert ve çok makbul bir odunu olan, çeşitli türlerinden çıkan yağlı ve reçineli esanslar lavantacılıkta, sabunculukta kullanılan, Afrika, Endonezya ve özellikle Hindistan’da yetişen bir ağaçtır (Ayverdi, 2005: 2668).

Sandal ağacı yiyeceklerde sık kullanılmadığı gibi tıbbî reçetelerde özellikle öne çıkmaz. Ancak merhemi cilt yanıkları iyileştirmekte kullanılır. İnsanların dikkatini çekebilmiş olmasını sağlayan tek özelliği, kolay fark edilen çekici kokusu ve kozmetik yararlarıdır. Çinli ve Arap tüccarlar sandal ağacını sarı (ya da beyaz) ve kahverengi olmak üzere iki türe ayırmışlardı. Sarı türün en iyi olduğu sıklıkla söylenirdi (Dalby, 2004: 42–44).

Sandal ayrıca ipekli-pamuklu eski bir kumaşın da adıdır. Yollu olan bu kumaşın bir yolu ipek, bir yolu pamuk idi. Küçük dallı, beneklileri de vardı. İstanbul’da Kapalı Çarşı’da satıldığı için o çarşı hala Sandal Bedesteni diye anıla gelmiştir (Koçu, 1969: 202).

Sandal aynı zamanda Avrupaî ayakkabılardan yazlık bir ayakkabının adıdır. Bizde yayılması 1908 meşrutiyetinden sonradır ve önce bir oğlan çocuk ayakkabısı olarak

gelmiş, sonra mutaassıp olmayan aileler kız çocuklarına da giydirmişlerdir (Koçu, 1969: 2002).

Kaptan ya da gemici, bir gemiyi tayfasıyla birlikte idare eden kişidir. Bu kişiyi ifade için mellâh kelimesi kullanılır (Özkan, 2007: 212).

Zâtî aşağıdaki beyitlerde ölülerin yıkanırken yıkama suyuna güzel bir koku olan sandalın katılması âdetini telmih etmiştir. Sandal, kayık manasına da geldiği için şair bu kelimeyi denizcilikle ilgili olan diğer kelimelerle birlikte kullanmıştır:

Öldürür çün beni cevri ile o mellâh-ı melîh
Yur iken meyyitümi **sandal** idün bârî buhûr (C.1, G.360/5)

Dert denizi, Zâtî'nin gemiye benzetilen vücudunu sular altında bırakmış ve bu dertten ölmesine sebep olmuştur. Zâtî, ölü bedeni yıkanırken yıkama suyuna sandal katılmasını istemektedir. Beyitte “fûlk, sandal, deryâ” kelimeleri ile tenasüp sanatı yapılmıştır:

Zâtî'yi yurken üstüne **sandal** buhûr idün
Fûlk-i vücûdın eyledi deryâ-yi derd gark (C.2, G.663/5)

4.3.15. Servi

Servi, Farsça bir kelimedir. Halk dilinde selvi olarak bilinir. Yurdumuzda bol miktarda yetişir. İnce ve uzun bir boya sahip olan servi ağacının dalları yukarıya doğru uzanır. Yana sarkan çeşitleri de mevcuttur (Öztoprak, 1986: 29).

Orta boyda, her dem yeşil olan servinin yaprakları küçük pul şeklinde, dal üzerinde karşılıklı olmak üzere dörtlü dizilmişlerdir. Erkek ve dişi çiçekler aynı dallarda bulunurlar. Dişi çiçeklerde kozalak pulları kalın, odunsu, 6–12 adet ve kozalağın ortasında birleşmiş kalkan şeklindeki kozalak pullarının ortasında bir çıkıntı mevcuttur. Tohumlar küçüktür (Akman ve Güney, 2006: 374).

Bu ağacın çeşitli türleri vardır: Serv-i sehî (iki dalı da düz servi), serv-i nâz (dalları eğimli servi), serv-i âzâd (dalları özgürce düz olarak uzanan, eğilmeyen ve başka ağaçların dallarına karışmayan servi) (Yıldırım, 2008: 616).

Kokulu servi ve manteri servisi gibi bilinen türlerini özellikle mezarlıklarda ve parklarda görmek mümkündür. Dik ve mağrur görüntüsü ile insanı büyüler. Kozalaklarından elde edilen yağ ve servi suyu şifa verir. Ateş düşürücüdür ve ayak kokusunu giderir (Gök, 2006: 108).

Servi, bir süs ağacıdır. Yaz-kış yeşil kalır (Pala, 2003: 414). Bu ağaç, bünyesindeki kimyevî maddeler dolayısıyla nem oranını korumakta ve bu sebeple yaz-kış yeşil kalmaktadır. Servideki yeşil yaprakların sonbahar ve kış aylarında dahi yeşil kalması kurak denilebilecek ve başka ağaçların tutunamadığı kireçli yerlerde bile çok az su ile idare etmesine bağlanır. Bu durum ona kanaatkar bir özellik kazandırır (Çulpan, 1961: 19). Sonbahar rüzgârları dahi ona etki edemez. Servinin meyvesi olmaz. Mezarlıklarda daha çok bulunur. Bunun nedeni, rüzgâr ile salınırken “Hû (Allah)” sesini çıkarmasıdır. Bu hal, onun Allah’ın adını zikrettiğine işarettir. Bahçe kenarlarına da servi ağacı dikilir. Servinin dibine etek veya ayak tabir olunur. Böylece sevgilinin eteği veya ayağı anlatılmış olur. Onun eteğini ırmaklar öper, ayağına çınar yaprakları yapışır. Sarmaşık gülleri servilerde görülür (Pala, 2003: 414).

Servinin bulunduğu her yerde yılanın da yaşadığı söylenir. Servi, Yunan mitolojisinde “yas tutulması, sevgilinin kaybedilmesi” gibi olayları simgeler. Yakıldığında etrafa güzel kokular yaydığı için ilgi gösterilen ağaç türleri arasındadır. Klâsik dönemlerden beri bu ağaç ve ondan elde edilen ürünlerin yokluğa meydan okuduğu ve ebedî olarak kaldığı düşünülür. Bu yüzden heykel, gemi ve su dolaplarının yapımında daha çok bu ağaç kullanılır. Tevrat’a göre, Nuh Peygamberin gemisi de sedir ya da servi ağacından yapılmıştır.

Tarihimizde meşhur servi ağaçları bulunmaktadır. Zincirli servi, tarihe geçen meşhur ağaçlardandır. Bizanslılar devrinden kalan bugün kurumuş bir şekilde Koca Mustafapaşa Camii ile Sümbül Efendi Türbesi avlusunda duran servi ağacıdır. Zamanla ihtiyarlayan servinin altına destek yapılmış, dallarını taşıyabilmesi için gövdeye zincirlerle bağlanmıştı. Ağaç bu zincirleri de taşıyamayacak kadar yaşlanınca zincirler toplanarak Şehir Müzesine kaldırılmıştır (Hayat Ansiklopedisi, “Ağaç”, C.1: 46).

Eskiden yeniçeriler gibi diğer sınıflara mensup askerler de kendi orta ve taburlarının işaretlerini kollarına dövdürürler, eşyalara nakşettirirlermiş. Bir kimsenin hüviyeti

daha çok bunlarla anlaşılırmış. Leventler de eşyalarına servi naksettirirler ve onların alâmeti servidir (Onay, 2007: 213).

Çemen, gülzâr, gülistân ve benzerleri gibi mekânlar içinde yer alan servi umumiyetle suya yakın bir yerdedir. Böylece su, servinin ayağını öpen bir kişi olarak tasavvur olunur. Dîvân edebiyatında servi bazen tek başına sevgili, bazen de sevgilinin herhangi bir uzvuna teşbih edilir. Servinin uzun ve düzgün olması sevgilinin boyuna (serv-i sehî, serv-i bülend, sanem-i serv-kad); rüzgârda salınması yürüyüşüne (serv-i hırâmân, serv-i revân, serv-i sehî-reftâr vb.); yüksek olması ve yüksekte bakmasıyla dik başlı insana ve yaprakları dolayısıyla da elbise giymiş bir kişiye teşbih edilir (Altunbaş, 1987: 86).

4.3.15.1. Servi ile İlgili Tasavvurlar

4.3.15.1.1. Âşık

Şair, serviye benzetilen âşığa istifham yoluyla neden uyukladığını sormaktadır. O da “Sevgilinin gönül alan boyunun hayranıyım.” diyerek sevgilinin boyunu düşününce kendisinden geçtiğini söyler:

Serve didüm kim uyuklarsın nedür hâlün senün
Didi anun kâmet-i dil-cûsınun hayrânıyam (C.2, G.1003/4)

4.3.15.1.2. Bâlâ (Kadd, Kâmet, Mevzûn)

Servi, ağaçlar içerisinde boyu en uzun olanlardandır. Uzun ve ince boy, sevgilide aranan vasıflardandır. Bu bakımdan servi ile boy arasında ilgi kurulur. Servinin uzun ömürlü bir ağaç olması nedeniyle beyitte “dîrâz” kelimesi kullanılmıştır. Âşık, sevgilisi için dua etmekte ve ömrün de bir servi gibi uzun olsun, demektedir. Sevgilinin boyu, doğru, düzgün olarak tasavvur edilir. Kadd-togrı kelimeleri birbiriyle ilişki içerisindedir. “Togrı” kelimesi ayrıca bu dünyada sevgili kadar dürüst biri bulunmadığını ifade etmek için kullanılmıştır:

Hak Te‘âlâ ‘ömrün ey **serv-i revân** kılsun dîrâz
Bulmadum **kaddün** gamı gibi cihânda togrı yâr (C.1, G.141/3)

Sevgilinin servi gibi düzgün boyu, şekil benzerliğinden dolayı elife teşbih edilmiştir. Sevgili, kırmızı hil’at giymiştir ve bu nedenle kırmızı mürekkeple yazılmış elif gibi görünmektedir. Beyitte “gûyiyâ” kelimesi aracılığıyla şibh-i hüsn-i ta’lil yapılmıştır:

Al hil’atlerle ol **serv-i sihî-kaddün** senün
Gûyiyâ sürh ile yazılmış elifdür ey nigâr (C.1, G.368/3)

“Ey servi boylu sevgili! Sen öyle bir padişahsın ki, senin yüce boyun el uzatsa dokuz feleğe değer.” şeklinde nesre çevirebileceğimiz aşağıdaki beyitte mübalağa-i gulüvv sanatı yapılmıştır:

Hey ne şehsin kim nüh tâk-ı bülende rif’atün
El uzadursa eger ey **serv-i hôş-bâlâ** deger (C.1, G.391/4)

Servinin boyu yedi kat göğe erişse bile sevgilinin boyu ile kıyaslandığında ondan alçaktadır:

Yedi kat göke irse **kâmet-i serv**
Kadd-i dil-ber katında alçakdur (C.1, G.397/5)

Sevgilinin nazı âşığı usandırmıştır ve âşık “Onun düzgün boyu gibi nazını da mevzûn eyle.” diyerek Allah’a dua etmektedir. Aşağıdaki beyitte aynı kökten gelen “vezn” ve “mevzûn” kelimeleri ile iştikak sanatı yapılmıştır:

Aşurdu nâzını hadden beni nâz ile öldürdi
Îlâhî nâzını vezne getir ol **serv-i mevzûn** (C.2, G.785/4)

“Kim âşığa sevgilinin servi boyu gibi düzgün, doğru haber verirse onu Allahu Teâlâ kıyamet korkusundan kurtarsın.” şeklinde nesre çevirebileceğimiz beyitte âşık, servi boylu sevgilisinden haber beklemektedir:

Bana her kim virür togrı haber ol **serv-kâmetden**
Halâs olsun Îlâhî göreyin hevl-i kıyâmetden (C.3, G.1028/1)

(Bu beyte C.3, G.1210/2’de de yer verilmiştir.)

Zâtî’nin hüsn-i ta’lil yaptığı aşağıdaki beyitte servi boylu sevgilinin okuyla yaralanan ve kan içinde kalan âşıkların siyah elbiseler giydikleri ve yas tuttukları sanılmaktadır:

Sanurlar kara kana gark olubdur kara geymişdür

Tutarlar ‘âşıklarun ol **serv-kâmet** okı yasını

(C.3, G.1589/4)

4.3.15.1.3. Başı Taşra-Taşra

Servinin yüksekliği diğer ağaçlarla yan yana geldiğinde daha açık bir şekilde görülür. Diğer ağaçların arasından başını çıkarmış gibi başı hepsinin üzerindedir. Başı taşra tabiri, gözü dışarıda, akli havada, vefasız anlamlarına gelmektedir. Aşağıdaki beyte göre sevgilinin başı taşra olmasının sebebi, onun küçük yaşlardan beri naz ile büyütülmesindedir. Beyitte “büyük” ve “küçük” kelimeleri tezat sanatını oluşturmuştur:

Olsa nola ol **serv-i** sihînün **başı taşra**

Küçükden anı nâz ile ohşayi büyütük

(C.2, G.714/3)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin gözü dışarıdadır. Ona “başı taşra” diyenler, tıpkı sevgilinin boyu gibi doğru söz söylemiş olurlar. Beyitte “togrı” ve “egri” kelimeleri tezat içerisindedir:

Râstî togrı didi söylemedi egri kelâm

Başı taşra diyen ol **serv-i** hırâmânım için

(C.3, G.1203/3)

“Ey servi! Sevgilinin düzgün boyuna özenip çok laf söylersin; (ama) senin de canın var ise bostandan bir adım dışarı çık.” Servi, sevgilinin dimdik boyuna özenip laf söylemekte, onu kıskanmaktadır. Oysa ki, onun sevgiliye söz söylemeye hakkı yoktur. Çünkü servi sabittir, yürüyemez; sevgili ise dışarıya çıkıp salınarak yürüyebilmektedir:

Râstî çok lâf urursın öykinüb ey **serv** ana

Bir adım çık bôstândan **taşra** cânun var ise

(C.3, G.1476/4)

4.3.15.1.4. Bende (Gulâm, Kul, Köle)

Âzâde, tek mısra anlamına gelmektedir. Tam bir mana ifade eden böyle mısralara, ikinci bir mısraya muhtaç olmaktan kurtuldukları için âzâde tabir olunmuştur. Bu anlamının dışında hür, serbest anlamları da vardır (Kürkçüoğlu, 1973: 18).

Eskiden savaşlarda ele geçirilen veya herhangi bir sûretle ele geçirilip satın alınan erkeklere köle denirdi. Esir, bende, çâker, gulâm ya da kul kelimeleri de zaman zaman köle anlamında kullanılır. Kölelik tarihinin insanlık tarihi kadar eski olduğu söylenir. İslâmiyet'ten, özellikle fetihlerden sonra ele geçirilen kadın ve erkek tüm esirler, ganimet malı addolunur ve askerler arasında taksim olunurdu. Hatta esirlerin çok olduğu dönemlerde boyunlarına mühür basılarak hisse hisse taksim olundukları dahi rivayet edilir. Böylelikle köle sahibi olan kimse, onu hizmetinde kullanmak, satmak ya da azad etmek haklarına sahipti. İslâmiyet'te köle azad etmek, kölenin salâh ve takvâ ehli olması ve din hükümlerine bağlı bulunması gibi nedenlerle olurdu. İslâmiyet'te köle azad etmek, sürekli teşvik edilmiş, bazı günahlardan kurtulmaya vesile sayılmıştır (Pakalın, 1993: 301–302).

Serv-i âzâd, dalları uzunlamasına giden servidir. Servinin alt tarafındaki dallar ve pul yaprakları eksildikçe alttan tabiî şekilde budanmış gibi olup yukarı doğru yeşilliği artar. Bu durum onun yere olan bağlılıktan kurtulup göklere doğru yükselen bir görünümde olmasını sağlar (Çulpan, 1961: 22). Aşağıdaki beyitte serv-i âzâd, sevgilinin boyunun kölesidir. Sevgilinin boyuna köle olanlar, onun güneşe benzeyen yüzünü görünce az da olsa derdini unutmakta, gönlü ferahlamaktadır. Beyitteki “gulâm” ve “âzâd” kelimeleri tezat oluşturmuştur:

Gulâm-ı kâmetündür **serv**-i azâd

Gören hôrşîdüni olur ferâh şâd (C.1, G.123/1)

Dîvân şiirinde sevgilinin zülfü, şekil yönünden zinciri andırır. Zâtî, sevgilinin, zincir olarak tasavvur edilen zülfünü çözerse herkesi kendine boynu bağlı köle edeceğini söylemektedir. Burada kölelerin zincire vurulması âdeti hatırlatılmaktadır. “Çözmek-bağlamak”, “kul-âzâd” kelimeleri tezat içerisindedir:

Çözmesün zencîr-i zülfin yohsa halk-ı ‘âlemi

Boynu bağlı **kul** ider ol **serv**-i âzâdum benim (C.2, G.889/6)

Âşık, sevgilinin bitmek tükenmek bilmeyen eziyetlerine memnuniyetle katlanmaktadır. Çünkü sevgilinin cefâ etmesi, âşığı hatırlaması anlamına gelmektedir. Bu yüzden âşık, her ne kadar sevgilinin kölesi olsa da “gamdan âzâde”dir:

Düşelden mihr-i hôrşidün dile ey meh ferâh şâdem

Olaldan **bende**-i **servün** efendi gamdan âzâdem (C.2, G.908/1)

Zâtî'nin aşağıdaki beytinde âşık, yüce serviye benzetilen sevgilisi varken dertten âzâde olduğunu söylemektedir. Sevgili öyle bir efendidir ki, onun yanında padişahlar bile ancak kul olabilirler. Beyitte “var iken” redifi tekrar sanatını oluşturur. “Şâh-kul-efendi-âzâde” kelimeleri tenasüp oluşturmuşlardır:

Gussadan âzâdeyin **serv**-i bülendim var iken

Şâhlar **kul** olmaga lâyük efendim var iken (C.3, G.1166/1)

Âşık, bu beyitte de köleye teşbih edilmiştir. Efendiye benzetilen servi boylu sevgiliden ayrı düşmemeyi, uzak olmamayı Allah'tan niyaz etmektedir. Beyitteki “Cüdâ” ve “Hudâ” kelimeleri cinaslıdır. “Efendi-bende”, “cüdâ-dûr” ise tenasüplü olarak kullanılmış, “Göstermesün” ile de tekrar sanatı yapılmıştır:

Dûr olam **bende** efendümden Hudâ göstermesün

Düştüğüm **serv**-i bülendümden cüdâ göstermesün (C.3, G.1206/1)

4.3.15.1.5. Cennet

“Ey sôfi! Gülistân meclisinde öyle bir gümüş bedenli servi (sevgili) var ki, o, yüce cennetteki bin serviye denktir.” diyen Zâtî, aşağıdaki beytinde mübalağa-i gulüvv yapmıştır:

Sôfîyâ bin **serv**-i **Firdevs**-i berîne dik gelür

Gül-sitân-ı meclisün bir **serv**-i sîm-endâmı var (C.1, G.229/3)

4.3.15.1.6. Devlet

Âşık, devlet büyüğüne benzetilen sevgilinin elini öpmek istemektedir; ancak o ele ulaşamamaktadır. Beyitte sevgili aracılığıyla devletten, düzenin işleyişinden şikâyet edilmektedir. Devlet, fakire teşbih edilmiş olan âşiğa el vermemektedir. Servinin ele benzeyen dalları yukarı doğrudur ve ona ulaşmak pek de mümkün değildir. El vermek deyimi, yardım etmek manasına gelir. Deyim burada tevriyeli olarak kullanılmıştır:

O **servün** dest-bûsına meded öldüm elüm irmez

Ne çâre ideyim derdâ fakîre **devlet** el virmez (C.2, G.510/1)

4.3.15.1.7. Dolap

Servi, yıllara meydan okuyan bir ağaç olduğu için su dolaplarının yapımında tercih edilen bir ağaç olmuştur. Servi ile dolap arasındaki ilişki bu yöndedir. Dolap, su çıkarmaya yarayan bir alettir. “Ey serv-i revân! Dolap Zâtî gibi inledi ve bostancı onu döne döne çekip çevirdi.” şeklinde nesredebileceğimiz aşağıdaki beyitte dolap, Zâtî gibi sevgilinin hasretinden inlemektedir. Bostancı ise onu döne döne çekip çevirmiştir. Beyitte “dôlâb-revân-bôstâncı” kelimeleriyle tenasüp kurulmuştur:

Zâtî-sıfat ey **serv-i** revân inledi **dôlâb**

Bôstâncı anı döne döne çekdi çevürdi (C.3, G.1504/7)

4.3.15.1.8. Dûd (Duhân)

Dûd ve duhân, duman anlamına gelmektedir. Dîvân şiirinde âşığın ettiği âhlardan bir duman çıkar ve göğe yükselip Allah katına ulaşır. Sevgilinin rakip ile bir arada olması, âşığın görmeyi hiç istemediği bir manzaradır. Servi boylu güzelin nazlı nazlı salınarak rakiple gezdiğini gören âşık, üzüntüsünden âh etmektedir. Şair, âşığın âh dumanını serv-i ser-efrâza benzetmiştir. Onun âh dumanı (feryadı), başı yükseklerle kadar ulaşan bir servi gibidir:

Nâz ile ol serv-kadler salınub agyâr ile

Dûd-ı âhın ‘âşıkun **serv-i** ser-efrâz itdiler (C.1, G.156/4)

Âşığın âhı, servinin boyu gibi uzundur. Servi ile duman arasında gökyüzüne yükselmeleri ve koyu rengi bakımından benzerlik kurulmuştur. Serv-i nâz, yeni yetişmiş bir servi fidanıdır. Dalları her tarafa eğilir. Aşağıdaki beyitte de servi, rakibe doğru eğilmiştir:

Âhum **duhânı** bana yeter **serv-i ser-firâz**

Var sen salın rakîb ile ey şûh serv-i nâz (C.2, G.564/1)

4.3.15.1.9. Elif

Arap asıllı Türk alfabesinin ilk harfi olan elif, “Allah” isminin de ilk harfi olduğu için yüzyıllar boyunca kutsal bir kıymet taşımıştır ve bazı durumlarda, yine kutsal inançlarla yüz tuvalet ve makyajına girmiştir (Koçu, 1969: 101).

Beyitte servi düzgünlüğünden ve uzunluğundan dolayı elife teşbih edilmiştir. Ayrıca sevgilinin attığı cefâ okları elif olarak tahayyül edilmiştir. Âşık, göğsüne isabet eden bu okları saygıyla karşılar ve sevgiliye “Senin yerin benim kalbimdedir.” der:

Didi ta'zîm idüb rûhum iricek sîneme tîrûn

Benüm **servüm elif** gibi senün cân içredür yirün (C.2, G.758/1)

Serv, tasavvufta vahdettir. “Bir” şeklindedir ve doğrudur, eğilmez. Yer aldığı tasavvurlarda servi, elif harfine benzetilir. Bunda etken olan özellik, elifin ince ve uzun olmasıdır. Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzü mushafa benzetilmiştir. Bu beyitte de sevgilinin yerinin candan ötede olduğu belirtilmiştir. “Cân” kelimesi ile tekrar sanatı oluşturulmuştur:

Cemâlün mushafı hakkı benüm **servüm elif** gibi

Senün cân içredür yirün degül cân gibi ten içre (C.3, G.1440/3)

4.3.15.1.10. Elif Çekmek

Vücudu yaralamak; üzüntü, matem ve bazen de cesaret göstergesi anlamına gelen bir davranış biçimidir. Elif çekmek, kesici aletlerle göğse yaraların açılması ve sonra da dağlanmasıdır. Bugün bile bazı insanlarda görülen bu davranış, Osmanlı’da genel kabul görmüş bir ritüel olmasa bile görüldüğünde garipsenmeyecek kadar bilinen bir durum idi. Bir seyyah şahit olduğu böyle bir olayı şu şekilde nakletmektedir: “Heyetin en dikkate değer azaları garip bir tarzda süslenmiş delikanlılardı. Bunların çıplak başları bıçak ile çizilerek yaranın içine tüyler sokulmuştu. Tüyler kanla bulaşık idiler. Fakat bu delikanlılar hiç acı duymuyor gibi davranıyorlar, gayet şen ve neşeli görünüyorlardı (...) Kollarının ikisi de dirseklerinin üstünden bizim Prag çakısı dediğimiz bir nevi çakı ile kesilmişti. Beli çıplak, iki böğrünün etlerini iki yerinden yarmıştı. Yaralara bir değnek sokmuştu.” (Şentürk, 1996: 119).

Çocuk iken yahut pek genç yaşta tahta oturtulan padişahların “cülûs” denilen tahta oturma törenindeki muhteşem giyim kuşamları, alınlarının ortasına ve iki kaşın arasına koyu siyah mürekkep ile bir elif harfi yazılarak tamamlanırdı. Çocuk yahut küçük delikanlı padişahın, alnında Allah adının (ism-i Celâlin) ilk harfi ile o gün kendisine sadâkat yemini verecek devlet ve ordu erkânına heybetli, Celâlli görüneceğine inanılırdı (Koçu, 1969: 101).

“Ey salınarak yürüyen servi boylu sevgili! Sineme çektiğin elifler, aşk dinine giren benim için şehadet parmağı gibidir.” diyen Zâtî aşağıdaki beyitlerinde bu davranışı telmih etmektedir. Müslüman olmanın ilk şartı, kelime-i şehâdet getirmektir. Âşık, şehâdet getirerek aşk dinini kabul etmiştir. Elif, servi ve parmak ince ve uzundur, şekil olarak birbirlerine benzerler:

Ol **elif** kim sîneme **çekdün** sen ey **serv-i** revân

Dîn-i ‘ışka girdüm engüşt-i şehâdetdür bana (C.1, G.40/3)

Her biri servi boylu, gül yanaklı olan güzeller, âşığın yüz parça olan kalbine elif çekmişlerdir:

Her biri bir **serv**-kad mahbûb-ı gül-ruhdur bana

Her **elif** kim **çekdi** tîgün sadr-ı sâd-çâk üstine (C.3, G.1311/4)

Cübbe en üste giyilen geniş ve bol elbisedir. Şemseddin Sâmî Bey “Kamûsî Türkî” de cübbeyi şöyle tarif ediyor: “Arapça isim; ilmiye (medreseliler) kıyafetinde biniş altına giyilen üstlük libas ki, darca olup bunun kısasına abdestlik derler.”

M. Zeki Pakalın “Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri” isimli eserinde Şemseddin Sâmî’nin tarifini aynen alarak şunları ilave ediyor: “Mintan yakası gibi iki santimetre kadar yumuşak yakası vardı. Dizden aşağı gelecek derecede uzun ve düz idi, kolları sâde idi. Her türlü ve her renk kumaştan yapılabilirdi. Kışlıklar alekser kazmirden, yazlıklar sof yahut şâliden yapılırdı. Düz olmak şartı ile ipekli kumaştan da yaptırnanlar vardı. Medreselerde oturanlarla (softalarla) imam ve hatipler cübbe ile gezebildikleri halde ilmiye ricâli dışarıda cübbe ile gezemezler, cübbe yerine lata giyerler idi. Yeniçeri solaklarının üste giydikleri elbiseye de cübbe adı verilirdi. Şam kumaşından veya beyaz ipekten yapılan bu cübbelerin arka etekleri dizden biraz aşağıda, önleri de daha kısa idi.”

Cübbenin yakası, mintaninki gibi iki parmak yükseklikte olup kolları bol, el üstüne düşer uzunlukta olur, etekleri de diz kapağı altına kadar iner. Daima düz renk, bilhassa devetüyü ve siyah kumaşlardan, yazın sofdan veya siyah ketenden, kışın da yünlüden kesilmiştir (Koçu, 1969: 57–58).

“Ey Zâtî! O serviye benzeyen sevgili göğsüme elif biçiminde yaralar açtı. Can mutluluktan beden elbisesini çekip yırttı.” Âşık cefâ şeklinde de olsa sevgilinin lütfuna ulaştığından yakasını (bedenini) çâk etmiştir. Cübbe beyitte yaka yırtmak davranışını anlatmak için kullanılmış olan bir kıyafettir. Cübbenin yakası, günümüz üstlüklerine nazaran yok sayılabilir:

Elifler çekdi ol serv-i revân sîneme ey Zâtî

Ferahdan cübbe-i cismi yine cân çekdi çâk itdi (C.3, G.1695/5)

4.3.15.1.11. Hançer

Servi, uzun ve uçlara doğru aldığı sivri görünümü ile hançere benzer. Aşağıdaki beyitte bağdaki servi, havanın etkisi ile eğilmiş ve gözleri cellat olan bir hançere benzemiştir. Âşığın gönlü, sevgiliye kavuşma arzusu ile doludur. Ancak bu manzara karşısında emeline ulaşması mümkün görünmemektedir:

Eğilmişdür havâdan sanasın kim bâgda bir **serv**

Bu kalb-i pür hevâda ey gözi cellâd ol **hançer** (C.1, G.203/2)

4.3.15.1.12. Hz. Muhammed

Beyitte sözü edilen servinin nurdan olması, akla Peygamber Efendimizi getirmektedir. Nur, etrafa ışık saçmaktadır. Hz. Muhammed de etrafını aydınlattığı, insanları bilgilendirdiği, doğruya giden yolu ışığı ile gösterdiği için nurdan bir servidir. Nur zaten bir ışık olduğu için nurdan servinin gölgesinin yere düşmemesi doğaldır:

Kâmetin ey bûstân-ı lâ-mekân pîrâyesi

Nûrdan bir **serv**dir düşmez zemîne sâyesi (C.3, G.1627/1)

Şair, Peygamberimize olan sevgisini aynı gazelin son beytinde tekrar dile getirmiştir. Allah’tan, cennet bahçesinde diğer müminlerle birlikte Hz. Muhammed’in yanında bulunmayı dilemektedir:

Bâg-1 cennetde ümîdüm bu Hudâdan Zâtî'yi

Cümle mü'minlerle sen **servün** ide hem-sâyesi

(C.3, G.1627/7)

4.3.15.1.13. Kıyâmet

Kıyâmet, bütün insanların dirilerek mahşerde toplanacakları gün, dünyanın sonu, ölümden sonra hayat bulmadır. Kur'ân-ı Kerîm'de kıyâmet, haşr ve mahşer hakkında birçok âyet mevcuttur. Dîvân şiiirinde kıyâmet daha çok “fitne” veya “kıyâm, kad, kâmet” kelimeleriyle anlam ilişkisi kurularak ele alınır (Pala, 2003: 287).

Servi ile kıyamet arasında boya dayalı olarak ilgi kurulmuştur. Aşağıdaki beyitte sevgilinin boyu, kıyamet alâmeti olarak gösterilmiştir; çünkü onun boyu kıyâmet kopmasına sebep olacak kadar mükemmeldir. “Kâmet” kelimesi ile “kıyâmet” aynı köktendir. Bu kelimeler aracılığıyla kıyâmet tasavvurundaki tüm beyitlerde iştikak sanatı yapılmıştır:

Kâmetün rûz-ı kıyâmetden ‘alâmet gösterür

Râstı sen **servi** ol gâyet **kıyâmet** gösterür

(C.1, G.193/1)

“Güzellik bağındaki servi boylu (sevgili), bizimle bir araya gelirse bu, kıyâmet vaktinin geldiğini gösterir.” diyen Zâtî, sevgilinin âşıklara yüz vermeyişini dile getirmiştir:

Şu kim bâg-1 cemâl içre bu gün bir **serv-kâmetdür**

Bizümle haşr olursa vaktümüz gâyet **kıyâmetdür**

(C.1, G.248/1)

Cuma, “toplanma” anlamına gelmektedir. Cuma günleri uzakta ve yakındaki Müslümanlar toplanıp Cuma namazına geldiklerinden bu güne verilen bir isimdir. Dünya Cuma günü yaratılmış olup yine bir Cuma günü güneş batıdan doğacak ve kıyamet kopacaktır (Pala, 2003: 103–104). Herkesin bir arada bulunduğu Cuma gününde servi boylu sevgili, herkesi helak etmiştir. Kopmak, ayağa kalkmak, haşrolmak anlamlarına gelmektedir (Yeni Tarama Sözlüğü, 1983: 144). Sevgilinin görüldüğü Cuma gününde ortalık karışmış, herkes hayranlık ve şaşkınlıktan donakalmıştır. Bu, kıyamet gününde insanların alacağı duruma benzemektedir. Kıyamet gününde bütün ölülerin dirileceği, mahşer yerinde toplanacağı, hayret ve şaşkınlıkla birbirlerine bakarak bekleyecekleri bilinmektedir. Dolayısıyla beyte göre

Cuma günü ortalığa çıkan sevgili, âşıkların üzerinde, kıyametin insanların üzerinde yaptığı etkiyi yapmaktadır. Zâtî beytin ikinci mısraında kıyametin Cuma günü kopacağı inancını telmih etmiştir:

‘Âlemi itdi helâk ol **serv**-kâmet cum‘a gün
Râst dirler bu sözi kopar **kıyâmet** cum‘a gün (C.3, G.1170/1)

4.3.15.1.14. Kumru

Kumru güzel öten sevimli ve mübarek bir kuştur. Şeklen biraz güvercine benzer; fakat ondan biraz daha ufak yapılı ve zariftir. Kızıla çalar kül rengindedir. Eşlerine sadakatleriyle meşhurdurlar. Eşlerden herhangi biri ölecek olsa geride kalan kumru, artık hayatı boyunca bir başka kumruyla eşleşmez. Ömrü hep feryat ile geçer (Demirî, 1973: 228).

Kumrular, servi, şimşir gibi ağaçlara konarlar. Tasavvufta servi, görünüşüyle 1 sayısını anımsattığından vahdet inancı dolayısıyla Tanrı’yı; kumru da boynundaki kuşaktan ve hû çekmesinden dolayı kul’u simgeler. Kumrunun aşkla bağlandığı servinin üzerinden ayrılmadığı anlatılır (Büyük Larousse, “Kumru”, C.12/1986: 7157). Zâtî de aşağıdaki beyitte kumrunun bu özelliğine telmihte bulunarak canını şimşir boylu bir güzel için akıttığını ve servi üzerinde kumru gibi feryat ettiğini söylemektedir:

Cânımı itdüm revân bir kâmeti şimşâd için
Çıksa **serv** üzre revân **kumrı** nola feryâd için (C.3, G.1086/1)

4.3.15.1.15. Kuş

Servinin üstüne kuşlar konar. Genellikle bu kuş kumru veya bülbüldür. Boyunun yüksek oluşu ve rüzgârdan fazla sallanmaması sebebiyle servi, kuşların yuva yapmak ve konmak için tercih ettikleri ağaçlardandır. Nakkaş, minyatür, resim yapan kişilere verilen isimdir. Beyitteki nakkâş, servinin üstüne kuş resmi nakşetmiştir. Kuş kelimesi ile istiare yapılmıştır. Kuş, âşığın kalbi yerine kullanılır. O kalp, servi (sevgili)nin üzerine konmuştur:

Yazmadı kaddün gibi bir serv-i ra‘nâ râsti
Gerçi **kuşlar** kondurur **serv** üstine nakkâşlar (C.1, G.155/4)

4.3.15.1.16. Mısra-Şiir

Şiirin güzelliği ve akıcılığı ile servi arasında kurulan ilgide, güzellik ve düzgünlük söz konusudur. Şair, beyitte kendisini övmektedir. Onun şiiri, damakta hoş tat bırakır. Uzunluğu servinin boyuna, duruluğu ve insanı sarıp sarmalayan ahengi gümüş bedene benzetilir. Tatlı sözler ise sevgilinin sözleri gibidir. “Beden” ve “kadd” kelimeleri, sevgilinin güzellik unsurlarıyla ilgilidir. Bunlar tenasüplü olarak kullanılmıştır:

Şi'rümün tûmârı her bir hôş-mezâk u nâzûgün

Serv-kad sîmîn-beden yâr-ı şeker-güftârıdur (C.1, G.253/6)

Beytin vezinli olması ile servinin düzgün boyu arasında benzerlik kurulmuştur. Mısra, vezinli olması bakımından serv-i mevzûna teşbih edilmiştir. Zâtî'nin beytinin mısraları, bir servi gibi düzgündür:

Okurken kâmeti vasfın didi ol serv-kad Zâtî

Senün ebyâtunun her **mısra**'ı bir **serv**-i mevzûndur (C.1, G.474/5)

Şair, sevgilinin servi boyu için şiir yazmıştır. Onun şiiri, Hz. İsa vafındadır. Hz. İsa'nın ölüleri diriltmesi gibi o da şiiriyle ölüleri diriltmiştir:

Kaddüne bu **şi'ri** kim ey **serv**-kâmet bağladum

Mürdeler ihyâ ider gâyet kıyâmet bağladum (C.2, G.909/1)

4.3.15.1.17. Mîve

Karşılıklı konuşma biçiminde, sorulu cevaplı olarak yazılmış dedim-dedi tarzı şiir örneklerine Dîvân şiirinde de rastlamaktayız. Dîvân şiirinde özellikle gazel ve rubâ'ilerde örneğini gördüğümüz bu tür şiirler mürâca'a ya da muhavereli şiir olarak adlandırılmaktadır. Dîvân şiirinde mürâca'a örneklerine gazel, rubâ'i, kıta ve müseddes nazım şekliyle yazılmış değişik şiirlerde rastlanmaktadır. Dîvân şiiri örneklerine baktığımızda mürâca'alarda, Halk şiiri örneklerindeki gibi kalıplaşmış belirli anlatım şekillerinin dışında daha çeşitli ve farklı kullanım şekilleriyle karşılaşırız. Çünkü Dîvân şiirinde mürâca'adan başka bu tür anlatım özelliklerinin görüldüğü münazara, mülatafa ve hasb-i hal adı verilen değişik türler bulunmaktadır. Bu türlerde de Dîvân şairleri soru-cevap ya da karşılıklı konuşmaya dayalı bir anlatım biçimi kullanmışlardır (Batislam, 2000: 150).

Mürâca'a örneği sunan aşağıdaki beyitte servi ile meyve arasındaki ilişki, servinin meyve vermeyen bir ağaç olması dolayısıyladır. Âşık, serviyeye benzeyen sevgiliden dudağını veya bûsesini (şeftali) sunmasını istemiştir. Sevgilinin verdiği cevap ise servinin meyvesiz oluşudur:

Didüm ki bana servüm şeftâlûlar revân it
Nâz ile didi **mîve serv-i** revânda bitmez (C.2, G.563/4)

4.3.15.1.18. Nâz

Serv-i nâz, dalları eğimli ve yeni bitmiş olan servi türüdür. Servinin rüzgârda hafif sallanışı, sevgilinin nazlı nazlı yürümesi olarak tahayyül edilir.

Türkçede nazı geçmek deyimi, “dilediğini kabul ettirecek kadar hatırı sayılmak” anlamına gelir. Sevgilinin nazı Zâtî’ye geçmeseydi, onu cevr olarak düşünülen naz okları ile vuramazdı:

Bin nâz ile urmaz idi bir nâvek-i cevri
Zâtî sana ol **servün** eger geçmese **nâzı** (C.3, G.1524/5)

4.3.15.1.19. Salınışı

Servi rüzgârda eğilmez; ama nazlı nazlı salınır. Bu hareketi sevgilinin yürümesine benzetilerek teşhis sanatı yapılır. Âzâd ile serv-i âzâd denilen servi türü hatırlatılmıştır. Serv-i âzâd, dalları özgürce düz olarak uzanan, eğilmeyen ve başka ağaçların dallarına karışmayan servidir. Eski mahalle mekteplerinde akşam paydosuna ve mübarek günlerde yapılan tatillere âzâd derlerdi. Tatil gününe âzâd günü, tatil edilmeye de âzâd olmak denirdi (Onay, 2007: 55). Sevgili beyitte öğrenci olarak vasıflandırılmıştır ve okul paydos olduğunda nazlı nazlı salınarak evinin yolunu tutmuştur:

Hâceden âzâd olub gördüm bu gün bin nâz ile
Salını salını ol **serv-i** hırâmânım gider (C.1, G.369/2)

Zâtî’nin aşağıdaki beytinde nazlı servi, yeşil renkli bir kaftan giyerek tarâvet bahçesinde naz ile salınmaktadır. Servinin yeşil elbise giymesi, onun her dem yeşil kalan bir ağaç olmasındandır. Servi ile kastedilen, sevgilidir. Beyitte onun nazlı nazlı salınışı vurgulanmıştır:

Bir güzel nâzûg yeşil hil'at geyüb bin nâz ile

Salınan bâg-ı tarâvetde o **servi** nâz imiş (C.2, G.585/4)

4.3.15.1.20. Sâye (Gölge)

Servi ağacı meyve vermez. Bu yüzden gölgesi önemlidir. Beyitlerde gölge ile yapısı, rengi ve sahibiyile ilgisi bakımından münasebet kurulmuştur. Servi ağacı meyve vermediği için “tenhâ” olarak nitelendirilir. İnce bir ağaç olduğundan gölgesi çok yer kaplamaz, hatta yok denecek kadar azdır. O yüzden gölgesi hemen yanı başında görünür:

Yanınca **sâyesi** seyr eyler ol şâhun hemân tenthâ

Salınur sâye sultâmı gör ol **serv-i** revân tenthâ (C.1, G.36/1)

Âşık, bugün yüzü güneş gibi parlak, boyu servi gibi uzun olan sevgilinin yanında güzeller görmüştür. Bu güzeller, güzellik bakımından ve diğer yönlerden sevgiliye ulaşamadıkları için onun gölgesinde kalmaktadırlar. Mübtezel, orta malı, hafif kadın anlamına gelir. Mübtezel olan güzeller ancak servi boylu sevgilinin yanında gölge gibi yerde sürünürler:

Bu gün bir **serv-kâmet** yüzi gün garrâ güzel gördüm

Yanınca **sâye** gibi sürünür bin mübtezel gördüm (C.2, G.942/1)

Üstüne gölge salmak, onu himaye etmek, ona ihsanda bulunmak anlamlarında kullanılır. Âşık, servi boylu sevgilinin, üstüne gölge salmasını istemektedir. Bu istek, kıyâmet koparacak kadar büyüktür:

Sâye salmandur bana ey **serv-kâmet** ârzû

Olmaya ‘âlemde ol denlü kıyâmet ârzû (C.3, G.1231/1)

Gölge, koyu renklidir. Bu nedenle siyah renkli “şeb” ile bir arada kullanılmıştır. Âşığın gamı geceleri artar. Servi, âşığı gölgesiyle karanlığa, gama sürüklemektedir. Onu günde bin kez yere salması, yok farz ettiğindendir:

Günde bin kez salar ol **serv** yire **sâye** gibi

Beni ey dil şeb-i endûh yoga saya gibi (C.3, G.1551/1)

Servinin toprağa bitişik olan kısmı, onun ayakları olarak tasavvur edilir. Âşık, yere düştüğünde vücudu siyah bir renk alır ve bu renk, servinin gölgesine benzer. Servi (sevgili), âşığı yerden yere vursa da o yine sevgilinin ayağının dibinden ayrılmaz:

Sâye-veş yire çalub gerçi tenim itdi siyâh

Düşerin yine o **serv** ayasına sâye gibi (C.3, G.1551/2)

Memî, nam-ı diğer Bekâr Memî yani Hayâlî Bey, estetik duygusu fevkalâde yüksek seviyede, güzelliklere karşı hassas bir ruha sahipmiş. Şiirin müstesna iklimlerinde öyle zengin hayaller, öyle akla gelmedik icatlar göstermiş ki, devrinin İstanbul’unda Zâtî, Hayretî, Bâkî, Nev’î, Yahyâ, Aşkî, Muhibbî gibi seçkin şiir sahiplerinin arasında ön sıralarda yer almasını bilmiştir. O güne kadar Osmanlı şiirindeki hayal örgüsünü allak bullak etmek istercesine Hayâlî mahlasını kullanmış ve iç dünyasından dış âleme yansıyan bütün fikirlerinde bol çağrışımlı hayalleriyle ön plana çıkmıştır. Zengin; ama istiğna sahibiymiş. Varidatı çok; ama başkalarına arpalık olmuş. Bal onun kazanında dursa da sinek Halep’ten Yemen’den gelirmiş. Dünyayı o derece boşlamış ki, zincirle bağlasalar dünya kaydından, kural ve kaideden vareste kalırmış. Sancakbeyliği dolayısıyla konağına akıp gelen malını yolda, belde, konarda göçerde paylaşıp gider; ama bir günden bir güne onun sesi çıkmazmış. Giyim kuşam için endişe taşımaz, ne olursa yediği gibi, ne olursa giyermiş. “Kırlı çıkı” diyeceğiz; ama o, verdiğini unuttur, alacağını da bağışlarmış. Mal endişesinden o kadar kendini soyutlamış ki, cebinde şiir yazmak için defter değil, kâğıt taşır; onu da şurada burda bırakıp gidermiş. Nefsindeki sahiplenme duygusu o kadar köreltilmiş ki sanki uzun yıllar evlenmeyip tarihlere Bekar Memî olarak geçmesini insanın buna bağlayası geliyor. Mamafih ileri yaşlarında evlenip çoluk çocuğa karıştığı da bilinmektedir. Meclisinde Zâtî’nin bir şiiri okunduğu vakit “O, şiiri yenir sanır.” demiştir (Pala, 2000: 68, 70). Zâtî, aşağıdaki beytinde Memî ile dertleşmektedir. Sâye kelimesi tevriyeli kullanılmıştır. “Ey salınıp yürüyen sevgili! Senin sayende (senin yüzünden) içimde özleminle toprağa düştüm. Memî, onunla hoş vakit geçirseydim ne olurdu?”:

Çünkü hâk oldum hevân ile senün **sâyende** ben

Nola hôt geçsem eyâ **serv**-i hırâmânım Memî (C.3, G.1629/5)

4.3.15.1.21. Sebz-pûş

Sebz-pûş, yeşil elbiseli, yeşil örtülü anlamlarına gelmektedir. Servi, çiçek açmayan, meyve vermeyen bir ağaçtır ve yaz kış yeşil kaldığı için yeşil elbiseli olarak nitelendirilir. Aşağıdaki beyitte “Ey Allah’ım! O yeşil elbiseli servi salınarak gezse kıyâmetler kopar. Beni, o kırmızısı / hilesi çok olan gül yüzlü ile bir araya getir.” diyen Zâtî, sevgiliyi yeşil elbise giymiş olan bir serviye teşbih etmiştir. Beyitte “âl” kelimesi tevriyeli kullanıma sahiptir. Kelime, “kırmızı” ve “hile” anlamlarına gelmektedir. Gül, kırmızıdır ve beyitte sevgilinin yüzünün rengini anlatmaktadır. Bu gül yüzlü sevgili ayrıca hilekârdır. Kıyâmet günü, ölümler bir araya gelecektir. Şair “haşr” ve “kıyâmet” kelimeleri aracılığıyla bunu telmih etmiştir:

Beni ol âli çok gül-rûy ile haşr eyle kim yâ Rab
Kıyâmetler kopar salınsa **serv-i sebz-pûş**ından (C.3, G.1156/3)

4.3.15.1.22. Sevgili

Beyitlerde sevgili doğrudan serv olarak isimlendirildiği gibi değişik tamlamalarla birlikte (serv-i ra’nâ, serv-i kamer-ruh, serv-i gül-‘izâr, serv-i ser-firâz, serv-i sîm-endâm, serv-i sehî) de kullanılmıştır.

Yüri ey **serv** ana nâz it ki hevâ- dârun ola
Ana cevır itmege cehd it ki taleb-gârun ola (C.1, G.29/1)

Zâtî, yukarıdaki beytinde sevgiliye naz ile yürümesini ve cevrine devam etmesini, bu takdirde âşığın onu arzulayacağını söylemektedir. Âşık, sevgili yüzünden ezâ çektikçe onu daha da arzulamaktadır. Çünkü cefâ görmesi, sevgilinin onu hiçe saymadığının, hatırladığının göstergesidir.

Aşağıdaki beyitte âşığın gönlü su gibi serviye doğru akmaktadır. Servinin tabiatında su olması gibi âşığın tabiatında da sevgilinin yüceliğini seyretmek vardır:

Su gibi gönlüm akar sen **serv-i ra’nâ**dan yana
Tab’ı mâyildür anun ‘âlî temâşâdan yana (C.1, G.45/1)

Gönül, gümüş bedenli bir serviye (sevgiliye) meyletmiştir. Sevgili her ne kadar gümüş bedenli olarak tasavvur edilse de âşığa göre o, altın değerindedir. Beyitte şair, “vezn” ve “mevzûn” kelimeleri ile iştikak sanatı yapmıştır:

Eylesün mevzûn murâdı veznesin Hak meyl-i dil
Ağırı altun değer bir **serv-i sîm-endâm**adur (C.1, G.207/4)

Sevgilinin yanağı parlaklığından ve etrafı aydınlatmasından dolayı aya teşbih edilmiştir. Âşık, ay yanaklı serviye (sevgiliyi) bir an görmese gözyaşları sele döner ve âhıyla yeri göğü inletir. Bilindiği üzere âh dumanı, göğe kadar çıkar. Beyitte “yer” ve “gök” kelimeleri tezat içerisindedir:

Bir dem ey **serv-i kamer-ruh** görmese Zâtî seni
Eşki ile âhına yiri ve göki aradur (C.1, G.267/5)

Bez, pamuktan veya ketenden dokunmuş kumaştır, daima beyaz olur. İpliğin cinsine, dokunuş tarzına, kalınlığına, inceliğine, yumuşaklığına, sertliğine, kabalığına göre muhtelif cinsleri olup “Amerikan bezi”, “Trabzon bezi”, “yelken bezi” gibi isimler alır. Kapılarında iç oğlanı, köle, uşak, arabacı, seyis, ispir, kayıkçı, bahçıvan, yanaşma, ayvaz gibi türlü isimlerle yüzlerce bekâr nefer uşağı toplanmış eski kibarlar ve rical bu horandanın üstünü başını da yaparlardı (Koçu, 1969: 35).

Şirvânî, kuşak yapımında kullanılan ve muhtemelen Şirvan’dan getirildiği için bu ismi alan bir tür özel kumaştır (Serdaroğlu, 2006: 94). Şirvânî kumaşının kuşak yapımında kullanılması göz önünde bulundurulduğunda Zâtî’nin “bel” kelimesini kullanmasının tesadüf olmadığını anlamaktayız. Âşık, şirvânî olup gül yanaklı servinin (sevgilinin) beline dolanmak istemekte; ama sevgili onu değersiz bulup kıyı bezine layık görmektedir:

Şirvânî gibi ince bilin kocmağ istersen
Bize kıyı bezin çalar ol **serv-i gül-‘izâr** (C.1, G.309/5)

“Ey servi boylu güzel, gönlüm üzüntü ırmağının ortasında kaldı, sen kenara (yanına) çekmedin. Bu yüzden her an ağlarım.” şeklinde nesredebileceğimiz aşağıdaki beyitte serv-i ser-efrâz, dik başlı sevgiliyi anlatmak için kullanılan bir tamlamadır. O, âşığı gam denizinde bırakmıştır ve oradan kurtarmamak için inat etmektedir:

Dil miyân-i cûy-i gamda sen kenâra çekmedün
Anun için her dem ey **serv-i ser-efrâz** aqlaram (C.2, G.907/3)

Zâti, aşağıdaki beytinde sevgilisinden doğru haber getirenler için dua etmektedir.
“Onlar kıyamet günü bir araya geldiğinde mutlu olsunlar.”:

Kıyâmetde kıyâmet hâl ile haşr olsun ey Zâti
Bana toğrı haber viren o **serv-i ser-firâzumdan** (C.3, G.1057/1)

Âşık için sevgilinin eşi benzeri, onun değeriyle aynı olan bir kişi daha yoktur. O, zerre kadar kusur aranamayacak derecede mükemmeldir:

Bî-nazîr ü bî-bedel başdan ayaga cümleten
Yok bahâne zerrece ol **serv-i sîm-endâm** (C.3, G.1373/2)

Ridâ, boyuna takılan şaldır. Âşık bir ridâ olup sevgilinin boynuna sarılmak istemektedir; ancak onun boynu başı boş, uzun olduğundan bu pek de mümkün değildir. Beyitte servinin insanlara yüksekte baktığı ve serkeşlik ettiği tasavvur edilmiştir:

Hey nice ser-keş olur gerdenün ey **serv-i sehî**
Kimse kol tolayamaz ana ridâdan gayrı (C.3, G.1732/6)

4.3.15.1.23. Seyyid-zâde

Seyyîd, Peygamberimizin torunu Hüseyin soyundan gelen kişilere verilen unvandır.
“Ulu, büyük, efendi” demektir (Pala, 2003: 416).

“Kutsal ruh, yüksek sesle Sidre makamından ‘Seyyid-zâde’nin servi boyu ne müntehâdır.’ der.” Aşağıdaki beyitte servi, Seyyid-zâde’nin boyunun uzunluğunu anlatmak için bir araçtır. Beyitte söz edilen Rûh-ı Kudsî, Cebrâil; Sidre ise onun makamıdır :

Rûh-ı Kudsî Sidreden aydur bülend âvâz ile
Müntehâdur **serv-i hôş-reftârı Seyyîd-zâdenün** (C.2, G.775/4)

4.3.15.1.24. Sidre Tâvûsu-Cebrâil

Edebiyatta Cibrîl, Cibrîl-i Emîn, Rûh'ul-Emîn, Rûhu-l-Kuds, Rûh-i Kudsî, Hümâ-yı Kudsî, Bülbül-i Kudsî, Tâvûs-ı Kudsî, Tâvûs-ı Arş, Tâvûs-ı Sidre gibi isimlerle de anılan Cebrâil, Sidretü'l-Müntehâ'da ikamet edermiş. Şiirlerde melekler içinde en çok onun adına rastlanır. Mi'rac'da peygamberimizi Arş'a dek götürmesi, kanatları vasıtasıyla uçuşu, Sidre'de makam edinmesi, cennet varlığı oluşu gibi özellikleriyle ele alınan Cebrâil, kanatlarıyla sevgilinin güzelliğine bir gölgelik, Allah kelâmı konuştuğu için de bülbül, tûtî ve hümâ görevini yürüten bir kuş olur. Bazen âşığın canı Cebrâil, sevgilisinin boyu da Sidre olarak karşımıza çıkar (Pala, 2003: 94).

Tâvûs, şekli itibariyle kibirli gibi gözükten pek renkli ve süslü bir kuştur (Tarlan, 2005: 400). Kuşların en büyük ve en güzellerinden biri olarak bilinir. Renklerle bezenmiş bir kuyruğa sahip olmaları en önemli özellikleridir ve çok güzel olmasına rağmen ayaklarının çirkinliğiyle de ün kazanmıştır. Rengârenk olanlarının yanı sıra yalnızca beyaz renklileri de bulunan tâvûsun tüylerinin her sonbaharda dökülüp baharla birlikte yeniden çıktığı söylenir. Bütün güzelliğine rağmen uğursuzluk getiren yaratıklar arasında kabul edilir; bunun gerekçesi de şeytanın cennetteki Âdem ile Havva'yı kandırmasına bu kuşun neden olduğuna inanılmasıdır. Rivayete göre, şeytan kendisini bir melek şeklinde göstererek tâvûsun güzelliğini övmeye başlamış ve ona “cennete girip Allah'ı görebileceği bir yol olup olmadığını, böyle bir imkânı kendisine sağlarsa ona üç önemli şeyi öğreteceğini ve bunları bildiğinde artık yaşlanmayacağını, hastalıkların kendisini etkilemeyeceğini, asla cennetten çıkmayacağını” söyler. Tâvûs da bütün bunlardan sonra onu yılanla tanıştırır ve şeytan da yılanın hilesiyle cennete girmenin yolunu bulur. Sonrasında Havva'yı kandırarak yasak ağaçtan yemesini ve Âdem'e de yedirmesini sağlar. Bu yüzden Âdem ile Havva cennetten kovulurken tâvûs da onlarla birlikte cennetten çıkartılır. İbrahim Peygamberin kestiği dört kuştan birinin tâvûs kuşu olduğu söylenir. Cebrâil “meleklerin tâvûsu” diye adlandırıldığı gibi tâvûs da “kuşların Cebrâil'i” olarak nitelendirilir. Hem Doğu hem Batı edebiyatı ve sanatlarında tâvûs kuşu “güzellik, namusluluk, kibir, gurur” gibi nitelemelerle anılır (Yıldırım, 2008: 676).

Sidretü'l-Müntehâ ile Arş-ı A'zâm arasında yetmiş bin perde tabakası yaratılmıştır ki; Sidre'de olan melekler, Arş'ın nûrunun şiddetinden yanmasınlar. Hakk Teâlâ, Sidre'de

yeşil zümrütten, minâre şeklinde bir büyük direk yaratmıştır ki, Sidre'den yüksekliği yetmiş bin fersah mesafededir. O direğin başında beyaz inciden büyük bir kubbe yaratmıştır. O kubbenin üzerinde tâvûs kuşu şeklinde, çeşitli cevherler renginde bir acâib melek yaratmıştır (Erzurumlu İbrahim Hakkı, 2008: 21–22).

Âsumânî, mavi renkli kumaştan yapılmış bir çeşit elbisedir (Onay, 1996: 206). Servi (sevgili), sarı güllü parlak, mavi renkli bir elbise giymiştir. Onu Sidre tâvûsuna (Cebrâil'e) benzetmek yerinde bir davranıştır. Altın güllü elbise ile kastedilen, güneştir. Garrâ, güneşin parlaklığını anlatmaktadır. Âsumânî elbise mavi olduğundan istiare yoluyla gökyüzü anlatılmak istenmiştir. Sidre tâvûsu, Cebrâil'in isimlerinden biridir. Sevgili, Cebrâil'e benzetilmiştir. Onun gibi gökyüzünde salınmaktadır. Bunu boyu uzun olan servi ağacının ve Sidre'nin söz konusu edilmesinden anlıyoruz:

Bir altun güllü garrâ âsumânî câme geymiş yâr
Yiridür dirsem ol **serve** eger kim **Sidre tâvûsî** (C.3, G.1621/2)

4.3.15.1.25. Sinân (Mızrak)

Dîvân edebiyatında Hz. Yûsuf, yüzünün güzelliği nedeniyle söz konusu edilir. Sevgilinin yüzü, onun yüzüne teşbih edilir. Servi, ince ve uzun görünümünden dolayı mızrağa benzetilmiştir.

Yeng; renk, şekil, tarz, biçim anlamlarına gelir (Yeni Tarama Sözlüğü, 1983: 242). Jengâr bakır küfü, pas anlamlarındadır. Aşağıdaki beyitte âşık, Yûsuf yüzlü sevgiliye “Sensiz servi, bana bir mızraktır.” demekte ve bu yüzden de mızrak Nil nehri gibi gözyaşları dökülmesine sebep olmaktadır:

Bir **sinândur** bana sensüz **serv** ey Yûsuf-cemâl
Yeng ile jengârı itdi anı eşk-i Nîl-bâr (C.1, G.372/2)

4.3.15.1.26. Sırışk (Eşk, Gözyaşı, Yaş)

Servi ağaçlarının diplerinde su birikintisi olur. Servi ve su münasebetinde akla gelen bir unsur da gözyaşıdır.

Zâtî, aşağıdaki beytinde gözyaşlarının bir akarsu gibi sevgiliye doğru akarak onda gönlü olup olmadığını soruşturmasını istemektedir:

Ey **sirişküm** cüst ü cû it gör bana mâyl midür

Var akar su gibi ol **serv**-i hırâmândan yana (C.1, G.46/3)

Âşığın gönlü serviye doğru su gibi akmıştır. Âşık için sevgilinin aşkı hem mutluluk hem de acı vermektedir. Bunun sonucuna katlanmaya razı olan âşığın gözyaşları ırmak gibidir:

Akdı gönlüm yine bir **serv**-i revâna su gibi

Gördi **yaşum** kendüden gitdi revân ırmaglar (C.1, G.165/2)

Beyitte “bağ bağ” ikilemesi tekrar sanatını oluşturur. Bu ikileme gözyaşlarının akış şeklini ve bir mekân olan bahçeyi ifade etmektedir. Sevgilinin, rakip ile bağda seyrân eylediğini gören âşığın gözyaşları oluk oluk akmaktadır:

Nola aksa su gibi **eşk**-i revânum bag bag

Seyr ider agyâr ile **serv**-i revânum bag bag (C.2, G.627/1)

Servinin, Zâtî'nin gönlünü su gibi akıttığı aşağıdaki beyitte “çağ” kelimeleri cinaslı olarak kullanılmıştır. Kelime “zaman” ve “coşarak akmak” anlamlarına gelmektedir. Gözyaşına “O güzelin çağı geçince çağlayarak akar mısın?” diye sorulmaktadır. Burada istifham sanatı söz konusudur:

Su gibi bir **serv**-i revân akıtdı gönlin Zâtî'nün

Çağı geçince çağ anun ey **göz yaşı** çağlar mısun (C.3, G.1087/5)

Âşık, sevgiliye canını feda etmeye hazırdır. Gönlünü akıttığı gibi gözyaşlarını da onun ayağına akıtmıştır. Ne yazık ki, sonunda o, ayrılık ateşi ile baş başa kalmıştır:

Cân revân oldu o **serv** ayagina **yaşum** ile

Kalmışam âteş-i fûrkatde kuru başum ile (C.3, G.1413/1)

4.3.15.1.27. Su

Serviler su kenarlarında yetişirler. Aşağıdaki beyitte sevgili, yürüyüşüyle herkesi kendine hayran bırakmıştır. Âşıkların gönülleri su gibi hep o serviye doğru akmıştır:

Togrusı reftârda sihr eyler ol **serv-i sihî**
Su gibi diller revân hep ayagina akdılar (C.1, G.259/2)

Âşık, sevgiliye “Ey serv-i revân, benden kaçma! Zira benim yolum bir akarsu gibi temizdir ve benim gibi bir başka âşık daha yoktur” demektedir:

Pâkdür yolum akar **su** gibi ey **serv-i revân**
Kaçma benden ben kadar bir ‘âşık-ı dîzâr yok (C.2, G.646/4)

Âşık, sevgili için canını verdiğiinde sonsuz hayata ulaşmış gibi olacaktır. Bu uğurda canını su gibi sevgiliye doğru revan etmek istemektedir:

Cânumı **su** gibi ol **serve** revân itsem gerek
Dôstlar kesb-i hayât-ı câvidân itsem gerek (C.2, G.788/1)

Âşığın gönlü, su gibi serviye (sevgiliye) doğru akmak istemektedir. Onun bu yoldan uzaklaştırılması neticesinde gözyaşları ırmak gibi çağlayacaktır. Bu sebeple de âşık, sevgiliye, kendisini yolundan ayırmaması için yalvarmaktadır. Beyitte “ırmag” kelimeleri vasıtasıyla cinas kurulmuştur. Yoldan ırmag, yoldan alıkoymak, uzaklaştırmak; ırmag eylemek, nehre benzetmek anlamlarına gelir:

Beni bu yoldan ırmag ile ırmag eylemen yaşum
Yine **su** gibi ol **serve** revân olmak diler gönlüm (C.2, G.986/3)

4.3.15.1.28. Sürâhi

Serv-i sürâhi bir servi çeşididir. Sürâhinin bardağa boşaltılırken eğilmesinden hareketle beyitte servi, secde eden bir insana benzetilmiştir. Secde etmesindeki etken, Kadir gecesi olmasıdır. Kadir gecesi, Kur’ân-ı Kerîm’in inmeye başladığı Ramazan ayının 27. gecesidir (Sefercioğlu, 1990: 44). Rivayete göre ağaçlar Kadir ve Hıdrellez gecelerinde secdeye kapanırlarmış (Onay, 2007: 19):

Serv-i surâhî itmez idi secde gâlibâ
Bu gice Kadr gicesi olmasa ey nigâr (C.1, G.452/2)

Aslı surâhiyye olup şarap içilen kaba denir. Farsçadaki piyalenin karşılığıdır. “y” harfinin tahfifi ile surâhiye, halis içkiye denilir (Aybed, 1989: 204). Servi boylu güzel, mahrem sayılmıştır. Bezm, içki meclisidir. Bezmin önemli kişilerinden biri de sâkîdir.

O, bezmde içki dağıtan kişidir. Bzmde içildiği için hiç kimse sürahinin boş olmasını istememektedir. “Harîm” ve “mahrem” kelimeleri aynı kökten oldukları için iştikak sanatını meydana getirmişlerdir:

Serv-kâmet hûb mahremdür harîm-i bezmde

Bu **surâhînün** kim ister sâkîyâ boş olduğın (C.3, G.1107/2)

4.3.15.1.29. Vilâyet, Velâyet

Vilâyet, birinin işine mütekeffil olmak, bir şeyi kudretle tasarruf ve bir valinin idaresi altında bulunan memleket parçası manalarındadır (Aybed, 1989: 112).

Vilâyet velilik hali, velilik mertebesi demek olup “dostluk” manasına da gelir (Kurnaz, 1987: 106).

Beyitte geçen birinci vilâyet il, şehir, memleket vb. anlamda, ikincisi ise ehl-i velâyet yani veliler, kerâmet sahipleri anlamında kullanılmıştır. “O serve benzeyen, servi boylu sevgili, vilâyeti, tüm şehri ayağına su gibi akıttı, yönlendirdi (tüm âşıklerini kapısında topladı). Velâyet ehli kişiler ise bu ne hoş kerâmettir, dediler.” Servinin ayak olarak tabir edilen, toprağa yakın kısmında su birikintisi bulunur. Beyitte bu hususa değinilmiştir:

Vilâyeti su gibi pâyına akıttı o **serv**

Ayıttı ehl-i **vilâyet** ne hûş kerâmet olur (C.1, G.263/4)

(Bu beyit, birinci cildin 494. gazelinin dördüncü beytinde de aynen yer almıştır.)

4.3.15.1.30. Zâtî

Zâtî, aşağıdaki beytinde, servi olan sevgilinin yüceliğini yazdığı takdirde şairler arasındaki kıymetinin de artacağını, servi gibi yüceleceğini söylemektedir:

Bir midhat-i ‘âlî di o **serve** yüri **Zâtî**

Kadrün şu ‘arâ vü bülegâ içre yücelsün (C.3, G.1084/5)

4.3.15.1.31. Zebân (Dil)

Servi ile dil arasındaki ilgi, şekil itibarıyladır. Dil, servi gibi keskin ve ince görünümlüdür.

Papağanın şeker ile beslenmesi ve dudağından tatlı sözler çıkması, aynaya sık sık bakması, çekici renkleri, nadir bulunması, kafese hapsedilmesi (Evlerin pencere kafesleri ve cumbaları arkasındaki güzeller kafese girmiş birer tûtî sayılırlar.) vs. hep sevgili ile papağan arasında ilgi kurar (Pala, 2004: 155–159). Aşağıdaki beyitte sevgili, papağana; âşîğın dili, serviye; can, bülbüle; ten ise gül bahçesine teşbih edilmiştir. Can bülbülü ten gülşeninden çıkınca, yani ölünce, dili serviye benzeyen âşîğın istediği tek şey, konuşan papağan olan sevgilinin adının dilinden düşmemesidir:

Bülbül-i cân gülşen-i tenden gidince gitmeye

Tûtî-i zikrün senün **serv-i zebân**umdan benüm (C.2, G.997/2)

Farsça olan hümâ kelimesi devlet kuşu, saadet ve kutluluk anlamlarına gelir. Hümâ'ya devlet kuşu denilmesi ile hümâyun kelimesinin hükümdar, padişah anlamlarını kazanması hümânın gölgesi ile ilgili inançlardan kaynaklanır. Halk inançlarına göre eskiden bir hükümdar ölünce halk bir meydana toplanır, hümâ kimin başına konursa o kişi hükümdar seçilmiştir. Dîvân şiiirinde hümâ, havada çok yüksekte uçması, elde edilemeyeşi, tuzağa düşmemesi, gölgesinin insanlara şans getirmesi gibi özellikleriyle anılır. Özellikle Dîvân şairi övgülerinde yer verdiği kişileri sevgili, padişah ya da veziri, fahriye yaptığı durumlarda da kendisini hümâyâ benzetir. Sevgili, hümâyâ benzetildiği zaman hangi âşîğına iltifat etse onun başına devlet kuşu konmuş ve o kimsenin şansı açılmış olur (Batislâm, 2002: 187).

Doğan Türk coğrafyasındaki en hızlı, en yırtıcı ve en gözü pek avcı kuş olduğu için Türkler tarafından avcılıkta en çok kullanılan, en makbul tutulan kuştur. Doğanın uçuşu güçlü, hızlı ve çeviktir. Normal uçuşu birkaç kanat vuruşundan sonra kısa bir süzülme şeklindedir (Somçağ, 2005: 116).

Servi ağacı diğer ağaçlardan daha uzundur. Gerçekte uzun olduğu gibi ince yapısı da böyle gösterir. Bu özelliği, hiç alçağa konmayan hümâ kuşunun serviye konması bize servinin efsanevî bir ağaç olduğunu da göstermektedir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin dudakları tatlı tatlı konuşan papağana benzemektedir. Zâtî, serviye benzeyen diliyle

sürekli onun dudaklarının özelliklerini zikretmektedir. Beyitte “şeh-bâz, hümâ, bâl, tutî” kelimeleri tenasüplü olarak kullanılmışlardır:

O şeh-bâz-ı hümâ-bâl ü hümâyûn-tal’atun Zâtî
Dem-â-dem tûtî-i vasf-ı lebi **serv-i zebân**umda (C.3, G.1454/7)

4.3.15.1.32. Zıll-ı İlâh

Melâmet, “Allah tarafından sevilme, Allah’ı sevmek, O’nun yolunda nefisle mücâhade etmek ve bu mücâhade sırasında kendisini kınayanların kınamasından korkmamak” anlamlarına gelir.

Tasavvuf düşüncesine göre, İlâhî bir cevheri bünyesinde barındıran insanın bu cevheri temsil edebilmesi, bir anlamda ayna görevi üstlenebilmesi için kendisine sonradan giydirilen bir elbise hükmündeki tenden ve bedenî arzulardan uzak durması, nefisini dizginlemesi gerekmektedir. Kul ile Allah arasındaki sınırsız zaman ve mekân boyutuna rağmen irtibatı temin eden en güçlü ve dinamik bağ olarak kabul edilen aşk da ancak kesretten arınmış bir gönülde tecelli edebilir. Dünyaya bir çilehâne gözüyle bakan mutasavvıflar; insan-ı kâmil olmak için kibir ve riya ile mücadele, gururu kırma, gönlü temiz tutma ve kötülüğü emreden en büyük düşman olan nefsi terbiye (tezkiye) etme/öldürme amacıyla çeşitli yöntemler kullanırlar. Kulun mâsivâdan ümidini ve beklentisini keserek tamamen Allah’a yönelmesini amaçlayan melâmet de bu yöntemlerden biridir (Selçuk, 2007: 488).

Zıll-ı İlâh, yeryüzünde Allah’ın gölgesi olan kişi, halife, sultan anlamlarına gelmektedir. Bu düşünce “Padişah, yeryüzünde Allah’ın gölgesidir, her zulüm gören ona sığır.” mealindeki hadîs-i şerîfe dayanır. Bu nedenle halife padişahlar için, Zıll-ı Hak, Zıll-ı Yezdân vs. sıfatlar kullanılır (Pala, 2003: 506). Tasavvufta kalem, İlâhî bilginin ortaya çıkmasına yardımcı olarak görülür. “Ey gözümün nuru! Kalem, levhaya ‘Servi boylu, melâmet ülkesine sultan olsun’ yazmış.” Beyitte kalem, âşığın gözünün nuru olan servi boylu sevgilinin sultan olmasını istemektedir:

Senünçün ey gözüm nûrî kalem levhe bunu yazmış
Melâmet mülkine bir **serv-kad zıll-ı İlâh** olsun (C.3, G.1201/2)

4.3.16. Sidre

Lügat anlamı “Arabistan kirazı” demektir.

Sidre, rivayetlere göre “yaprağı fil kulağı gibi, meyvesi testi şeklinde olan sedir ağacı”dır. Bu ağacın altından saf ve berrak sudan, süttten tatlı şaraptan ırmaklar akmaktadır. Uzunluğu ve büyüklüğü hakkında çeşitli görüşler ileri sürülür. Bir süvari atıyla onun gölgesinde yetmiş yıl yol gidebilir ve onun bir yaprağı tüm insanlığı gölgesi altına alır (Yıldırım, 2008: 621–622).

Kur’ân-ı Kerîm’de iki yerde geçer. Tefsirde bu ağacın Arş’ın yanında İlâhî bir ağaç olduğu bildirilir. Hadislere göre altıncı kat göktedir. Gökyüzüne yükselenler ancak buraya kadar çıkabilirlermiş. Nitekim Mi’râc gecesini Peygamberimiz de Cebraîl’i burada görmüştür. Sidre kelimesi daha çok “müntehâ” kelimesiyle birlikte kullanılır. Sidretü’l-müntehâ (son uçtaki kiraz ağacı), ulaşılacak en yüksek yer olduğu için Dîvân şiiirinde sevgilinin uzun boyunu anlatmakta kullanılır. Padişahın yüceliği, namı ve şairin şiiiri için de birer temsil olabilir (Pala, 2003: 417).

Zâtî’nin aşağıdaki beytinde, servinin (sevgilinin) boyu son derece uzun olduğu için sidreye benzetilmiştir. Zâtî’ye gaipten gelen bir ses, bu sidre boylu sevgiliyi övmesini söylemektedir:

Sidre kaddin müntehâ medh eyle ol servün diyu

Geldi hâtifden bana Zâtî bir âvâz-ı bülend (C.1, G.110/5)

Sevgilinin yüzü güneş ışığı gibi parlak ve göz kamaştırıcıdır. Server başkan, reis anlamının yanı sıra Hz. Peygamberimiz için kullanılan bir sıfattır. Beyitte serverâ kelimesi ile Peygamberimize telmihte bulunulmuştur. Sidre, Hz. Muhammed’in Cebraîl’i gördüğü yerdir. Beyitte “Sevgilinin boyu sidre gibi uzun, güzelliği ise güneş ışığı gibidir. Onların değeri yüksek olursa garip karşılanmamalıdır.” denmektedir. “Aceb mi?” sorusuyla istifham sanatı meydana getirilmiştir:

‘Aceb mi serverâ a’lâ olursa anların kadri

Boyunun dikmesi Sidre güneş hüsnün çerâğıdur (C.1, G.251/4)

Sevgili, âşîğın nazarında herkesten ve her şeyden daha kıymetli, kusurdan nasibini almamış bir şahıstır. Ondaki özellikler kimsede görülmez. O her şeyden üstündür.

Aşağıdaki beyitte sevgilinin boyunun sidreden daha yüksekte olduğu belirtilmiştir. “A ‘lâ, âlî, müntehâ” kelimeleri tenasüplü olarak kullanılmıştır:

Müntehâ **kâmetini Sidreden** a‘lâ gördüm

Didi kim himmeti üftâdemüzün ‘âlî imiş (C.2, G.591/2)

Sevgilinin sidreye benzeyen boyu o kadar uzundur ki, heybetli görünümüyle çınarı ve bütün ağaçlara yukarıdan bakan uzun serviyi bile geride bırakır. Kıyâmet “dünyanın sonu, bütün ölülerin dirilerek mahşerde toplanacakları zaman” olarak tanımlanmaktadır. Müntehâ ise “nihayete erişmiş” anlamına gelir. Beyitte sevgilinin boyunun müntehâ eylediği ve kıyâmet kopardığı söylenmiştir. Bu iki kelimenin “son bulma” yönünden birbiriyle alakalı olarak kullanıldığını görmekteyiz. Sevgilinin boyunun kıyamet koparması tevriyeli olarak kullanılmıştır. Boyun yüksekliği, son noktaya ulaşması anlamının yanında herkesi kendinden geçirecek derecede hayranlık uyandırması anlatılmak istenmiştir:

Müntehâ varmış kıyâmet eylemiş ey **Sidre-kad**

İrişüb serv ü çinârı ellemiş boyun senün (C.2, G.743/2)

4.3.17. Söğüt (Bân, Bîd)

Söğütgillerden, sulak yerlerde yetişen, yaprakları almaşık ve alt yüzleri havla örtülü büyük bir ağaçtır (Türkçe Sözlük, 2005: 1799).

Söğüt türleri kışın yaprağını döker. Genellikle akarsu kenarlarında yetişmektedir. Türkiye’de 25 kadar türünün bulunduğu bilinmektedir. Bunlar arasında Anadolu’da yaygın olan, aksöğüt, salkım söğüt, keçi söğüdü, boz söğüt, yüksek söğüt, gevrek söğüt, erguvânî söğüt, bağ söğüdü türlerinin dal kabukları, kökleri ve yaprakları tedavi alanında kullanılmaktadır. Dâhilen yatıştırıcı, kuvvet verici, ateş düşürücü, kabız ve romatizma ağrılarını giderici etkilere sahiptir (Baytop, 1984: 382).

Su kenarında oluşu ve yapraklarının titreyişi bakımından Dîvân edebiyatında teşbihlere konu olmuştur (Pala, 2003: 82).

4.3.17.1. Söğüt ile İlgili Tasavvurlar

4.3.17.1.1. Kadd (Boy)

Aşağıdaki beyitte Zâtî, serviye benzetilen sevgiliye, “Söğüt, boyuna benzer.” dediğinde sevgilinin cevabı, bu sözün yalan olmasaydı yüce bir söz olarak nitelendirilirdi, olmuştur. Söğüt ağacı kısa boylu bir ağaçtır. Sevgili, boyunun daha uzun bir ağaca (serviye) benzetilmek varken söğüde benzetilmesini istememektedir. “Bülend” ve “kadd” kelimeleri beyitte tenasüp sanatını oluşturmaktadır:

Ey serv **bîd kaddüne** benzer didüm didi

Zâtî bülend idi bu sözün olmasa hılâf (C.2, G.632/5)

Âşıklar her zaman sevgililerini mükemmel olarak algılamaktadırlar. Âşığın gözünde sevgilinin boyu olduğundan çok daha uzundur. Onun boyunu söğüde benzetenler yalan söylemiş olurlar:

Benzetme **bîdi kaddine** yârun

Billâhi Zâtî koy a hılâfı (C.3, G.1570/5)

4.3.17.1.2. Sultan

Şair, sevgilisini ihtişamlı bir sultan olarak görmekte ve onun gölgesinden (yardımından) yararlanmak için sâye sultanı olan serviye yanına çağırmaktadır. Servi, gölgesinden oldukça yararlanan bir ağaçtır. Söğüt de yayvan şekliyle büyük bir alana gölge vermektedir. Söğüdün bu özelliği beyitte sevgili (sultan)nin lütfunu anlatmak için söz konusu edilmiştir:

Şu **sultânı söğütler** sâyesinde gel benüm servüm

Senünle sürelüm zevk u safâlar sâye sultânı (C.3, G.1526/4)

4.3.18. Şimşâd (Şimşir)

Şimşirgillerden; yaprakları her mevsimde yeşil kalan; taşlık, çorak bölgelerde kendiliğinden yetişen veya bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilen; odunu sarımsı renkli ve çok sert olan bir ağaçtır (Türkçe Sözlük, 2005: 1869).

Diğer adları şümşür, cımşır, adi şimşir, Anadolu şimşiridir. Budanarak 1–4 metre boylarında tutulan, 5–6 metreye ulaşabilenleri de bulunan, bol dallı, Ocak–Mayıs aylarında yaprakların koltuklarında kurullar halinde beyazımsı yeşil çiçekler açan, uzun ömürlü bir çalı ya da ağaççıktır. Şimşir, dünyanın neredeyse hemen her yerinde çit ve süs bitkisi olarak yetiştirilir. Budanarak ona çeşitli şekiller verilir. Bu tarz kullanımının tarihi çok eskidir. Örneğin, Romalılar bahçelerini piramit, top, sütun şekilli şimşirlerin yanında, çeşitli hayvan şekilleri verdikleri şimşirlerle de donatmışlardı. Şimşir, tam 600 sene yaşayabilir. Ancak çok yavaş büyür. Çiçekleriyle bal verici bir bitki olduğu halde yapraklarıyla hayvanlar için zehirlidir. Şimşirden tarak yapımında faydalanılmaktadır (Dara, 2006: 623).

Şimşir serviden daha kısa boylu bir ağaçtır. Ayrıca serviye nazaran dalları enine doğru yayılarak yapraklanan özellik gösterir. Edebiyatımızda servi ile mukayese edildiğine rastlanmaktadır. Sevgilinin şimşâd edalı boyunu görse bahçıvanın serviye olan inancı, güveni elbette sarsılır. Klâsik benzetmelerde sevgilinin boyu için daha çok servi gösterilmektedir (Yılgör, 1990: 75).

Boyunun yüksekliği sebebiyle sevgilinin boyuna nispet edilen şimşâd, meyve vermeme özelliği sebebiyle de vuslatını âşıktan esirgeyen sevgilidir (Sefercioğlu, 1990: 402).

4.3.18.1. Şimşâd ile İlgili Tasavvurlar

4.3.18.1.1. Kâmet (Boy)

Beyitte sevgilinin boyu şimşir ağacına benzetilmiştir. Âşık şimşir boylu sevgili için canını vermekten sakınmaz.

Kumru güzel öten sevimli ve mübarek bir kuştur. Şeklen biraz güvercine benzer; fakat ondan biraz daha ufak yapılı ve zariftir. Kızıla çalar kül rengindedir. Eşlerine sadakatleriyle meşhurdurlar. Eşlerden herhangi biri ölecek olsa geride kalan kumru, artık hayatı boyunca bir başka kumruyla eşleşmez. Ömrü hep feryat ile geçer (Demirî, 1973: 228).

Kumrular, servi, şimşir gibi ağaçlara konarlar. Tasavvufta servi, görünüşüyle 1 sayısını anımsattığından vahdet inancı dolayısıyla Tanrı'yı; kumru da boynundaki kuşaktan ve hû çekmesinden dolayı kul'u simgeler. Kumrunun aşkla bağlandığı servinin üzerinden ayrılmadığı anlatılır (Büyük Larousse, "Kumru", C.12 / 1986: 7157). Zâtî de aşağıdaki beyitte kumrunun bu özelliğine telmihte bulunarak canını şimşir boylu bir güzel için revân ettiğini ve kumru gibi feryat etmek istediğini söylemektedir:

Cânımı itdüm revân bir **kâmeti şimşâd** için
Çıksa serv üzre revân kumrı nola feryâd için (C.3, G.1086/1)

4.3.18.1.2. Sevgili

Hamam, yıkanıp temizlenmek maksadıyla bina edilmiş halka açık mimarî yapılara verilen bir isimdir. Bütün bir Müslüman Doğu kültüründe oldukça yaygın olan hamamlar, eskiden beri insanların temizlenmeleri ve eğlenceli vakit geçirmeleri için bir toplanma yeri olmuştur (Özkan, 2007: 499). "Hamamda yanıp (âşık olup) bir periye 'Sen cennet bahçesinin içinde billurdan bir şimşirsin' dedim." Beyitte perilerin hamamda yaşadığı inancı telmih edilirken şimşir, cennet bahçesinde bulunan bir ağaç olarak tasavvur edilmiştir:

Bir perîye germ olub hammâmda didüm ana
Bâg-ı cennet içre bir billûrdan **şimşâdsın** (C.3, G.1064/5)

4.3.19. Tûbâ

Tûbâ kelime olarak "tib" kökünden bir mastar olup "misk gibi tayyîb olmak" manasındadır. Tib, temiz ve güzel kokular veya bunlardaki hoşluktur (Öztoprak, 1986: 41).

Kökü Hz. Muhammed'in ya da Hz. Ali'nin sarayında olacak ve cennetliklerden her birinin köşkünün üzerinde ondan bir dal sarkacak; farklı kokular ve değişik tatlarda meyveleri olan bu ağaçtan cennette bulunanlar yemek istediklerinde, ağacın dalları o kişiye doğru yaklaşacak ve meyveleri bu şekilde alınıp yenilecektir. Rivayete göre Mûsâ Peygamber, Allah'a "Tûbâ nedir?" diye sormuş, O da "Benim cennete diktiğim bir ağaçtır. Gölgesi bütün cennet alanını kaplamaktadır." diye cevap vermiştir. Bu

özellikleriyle Tûbâ ağacı, Zerdüşt inanişında tüm bitkilerin tohumunu barındıran ağaç ya da herkese ilaç olarak bilinen ve eski rivayetlere göre simurgun yuvasını kurduğu düşünölen wispobish ağacıyla aynı nitelikleri taşıır (Yıldırım, 2008: 687).

Rivayete göre, Hz. Âdem'in asası Tûbâ ağacındandır. “Âdem cennetten çıktığında elbisesi yani gömleği incir yaprağından giydi ve bir üzüm çubuğunu kemer yerine beline bağlayıp dünyaya geldi. Cebrail, Tûbâ ağacından bir dalı Âdem'in eline verdi. Dünyada oldukça Âdem o ağacı asa yaptı” (Atasoy, 2005: 255).

Tasavvufta Tûbâ, Hak ile üns makamı, İlâhî huzurda sükûn ve huzur içinde olmaktır (Uludağ, 2001: 355).

Dîvân şiirinde Tûbâ ağacı, gölgesi ve boyu nedeniyle anılır. Sevgilinin boyu Tûbâ'ya benzer (Pala, 2003: 473).

4.3.19.1. Tûbâ ile İlgili Tasavvurlar

4.3.19.1.1. Baş Aşığı Olmak

Tûbâ, Sidre'de bulunan ve kökü yukarıda, dalları aşağıda olmak üzere bütün Cennet'i gölgeleyen İlâhî bir ağaçtır. Her çiğnemesinde ve her yudumunda başka lezzetleri olan meyveleri vardır (Pala, 2003: 473).

Sevgilinin mahallesi, içerisinde sevgili olduğu için en az onun kadar değerli ve güzeldir. Beyitte sevgilinin bulunduğu mahalle, cennet olarak nitelendirilmiştir. Tûbâ burada sevgiliyi görüp onun boyuna hayran olmuştur. Tûbâ kökü yukarıda, dalları aşağıda olan bir ağaçtır. Bu haliyle başı aşağıda olarak tasavvur edilir. Nitekim beyitte de başını hayranlık denizine sokmuş bir yüzücü olarak düşünölmüştür:

Meger Firdevs-i kûyında görübdür kâmetin anun

Tahayyür bahrine taldı salub **baş aşığı Tûbî**

(C.3, G.1690/3)

4.3.19.1.2. Kâmet (Boy)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin boyu, Tûbâ'ya benzetilmiştir. Cennette bulunan ve müminlere sunulmak üzere yaratılan sulardan olan Selsebîl, sevgilinin dudağı için

benzetme unsuru olur. Sevgilinin bulunduğu hamam, cennete teşbih edilmektedir. Beyitteki “Tûbâ, Selsebîl, hurî, cennet” kelimelerinin hepsi ahiret ile ilgili olan kelimelerdir ve tenasüplü olarak kullanılmışlardır:

Kâmeti Tûbî özi hûrî tudağı Selsebîl

Nola hammâmın anun teşbîh idersem cennete (C.3, G.1430/3)

Zâtî'nin asıl adı Sehî ve Latîfî'ye göre “Bahşî”, Âşık Çelebi'nin halk arasında yaygın rivayetten nakletmesine nazaran Satılmış'tan bozularak “Satı” olup şair bu ismi “Zâtî” şeklinde mahlas edinmiştir. Kendi ifadesine göre “İvaz” olup bu da ebced hesabıyla doğum tarihini (876) vermektedir (Şentürk, 1999: 235).

Zâtî beytinde hem mahlasını hem de Sehî ve Latîfî'ye göre asıl adını kullanmıştır. O boyunun Tûbâ, özünün hûrî, hamamının da cennet olduğunu söylemektedir. Kendisine iltifatta bulunan şair, kanaatimizce mübalağa yapmıştır. Kaynaklar onun yüzünün çiçek bozuğu ve çirkin olduğunu, boyunun pek de uzun olmadığını bildirir:

Boyun Tûbâ özün hûrî akan âb-ı revân Kevser

Senün hammâmuna Zâtî nola dirse cinân Bahşî (C.3, G.1606/5)

4.3.20. Ūd (Öd Ağacı)

Öd ağacının ismi Arapça “ûd” kelimesinden gelmektedir. Bu kelime Türkçede “öd” diye telaffuz olunmaktadır. Bu ağacın, sevincin ve acının yaşandığı günlerde yakılması geleneklerimizdendir (Öztoprak, 1986: 42).

Öd ağacının diğer adları “Hindistan ödağacı”, “Ud Hindî”dir. Bu ağaç, ticarete esmer renkli, testere ile kesilmiş, kesit yüzleri düzgün, rezinli ve bazen beyaz lekeli parçalar halinde bulunmaktadır. Kokusu kuvvetli, baharlı ve reçinemsidir. Tütsü halinde antiseptik olarak kullanılmaktadır (Baytop, 1984: 344).

Ateşte yakıldığı zaman güzel bir koku ifraz eden küçük ve ince çubuklar halinde bulunur. Özellikle toplantılarda, tekkelerde vs. öd ağacı yakılırdı. Öd yanınca kıvrım kıvrım olur. Dîvân şiirinde yanışı, ateş ile olan münasebeti ve güzel kokusu ile ele alınır. Sevgilinin yanağı ateş olunca ben'i de ūd olur. Âşığın çektiği gam da ūd gibidir (Pala, 2003: 477).

4.3.20.1. Ūd ile İlgili Tasavvurlar

4.3.20.1.1. Âşık

“Yıldız” anlamına gelen ve mecâzen “çerağ” ve “mum ışığı” yerinde kullanılan “perv” ile nispet bildiren “-âne” son ekinin birleşmesiyle meydana gelen pervâne, genel olarak “kelebek” için kullanılan bir kelimedir. Bundan başka “karakulak”, “aslanın önü sıra giderek yoldan çekilmeleri için diğer hayvanlara seslenen hayvan” ve istiare yoluyla “öncü asker, çerağa âşık olan ve geceleri kendini mum alevine atan böcek, padişah fermanı, ulak, rehber, berat, havâle, izin, geçiş izni, mecâzen mum ışığı, çerağ ışığı” anlamlarında kullanılmaktadır. “Pervâne”, “şem”e, yani sevgiliye karşı âşığın yerine geçmiş; âşığın sevgilinin muhitinin etrafında dolaşması, pervânenin mumun etrafında dolaşmasıyla ifade edilmiştir.

“Şem” ile “pervâne” mazmunları, tasavvuf sahasında sık sık işlenmiş; “pervâne”, tasavvuf yolunda ilerleyen, makamdan makama geçen; ama vuslata ermek, bir başka deyişle, fenâfillah mertebesine ulaşmak için çeşitli engellerle karşılaşan sâlîke benzetilmiştir. “Pervâne”nin mum etrafında döndükten sonra kendini aleve atarak yok etmesi ve vuslata ermesi, ikilikten kurtulup vahdete ulaşması sûfî şairler için orijinal bir konu teşkil etmiştir (Kanar, 1995: 17–19).

Beyitte âşık, pervâneye ve öd ağacına; sevgilinin parlak, ışık saçan yanakları ise şem’e benzetilmiştir. Âşık hem pervâne hem de ūd gibi yanmaktadır. “Pervâne isem” redifiyle güzel bir cinas örneği sunulmuştur. “Şem” ve “pervâne” kelimeleriyle de tenasüp oluşturulmuştur:

Yanayın ruhlarının şem’ine pervâne isem

Çekmezem ‘ūd gibi yanmaga pervâ ne isem (C.2, G.918/1)

“Ey gam bezminde çaresiz âşığın boyunu çeng yapmayı kanun eden kişi! Beni ud (öd) gibi yakma!” diyen âşık, sevgiliden merhamet istemektedir. Beyitte saz aletlerinin bolca kullanılmış olmasından da anlaşılacağı üzere “ūd” kelimesi tevriyelidir. Âşık, ūd gibi yanmaktadır:

‘Ūd-veş yakma beni ey ‘âşık-ı bî-çârenün

Bezm-i gamda kâmetin çeng itmeyi kânûn iden (C.3, G.1133/3)

Zühre, yerküreden daha küçük ve güneşe daha yakın bir gezegendir. Bu yıldızın tesiri altındaki burçlarda doğanlar güzel, zarif, zeki, maharetli ve sanatkar olurlar. Zühre yıldızına bakmak gönlü rahatlatır, ruha neşe doldururmuş. Zühre Dîvân şiirinde çoğu zaman şarkı, aşk, güzellik ve çalgı ile birlikte anılır (Pala, 2003: 507–508). Bu beyitte de çalgılarla birlikte anılmış ve ruha neşe verici özelliği ele alınmıştır. Kelimenin tevriyeli kullanımından dolayı Zühre ve bir müzik aleti olan ûd bir araya getirilmiştir. Diğer yandan sevgili Zühre yıldızı gibi neşe saçan, gönlü ferahlatan, zarif bir güzeldir ve âşığı öd ağacı gibi yakmaktadır:

Kâmetüm çeng oldı tap yak ‘ûd-veş ey Zöhre-ruh
Çal öldür kıl kerem kan eyle kânûn eyleme (C.3, G.1346/2)

4.3.20.1.2. Buhûr

Öd ağacı ateşte yakıldığı zaman güzel bir koku ifraz eder. Beyitte öd ağacının kokusu gibi gül bahçesinin kokusu da cana can katmaktadır. Birçok mûsikî teriminin bir araya getirildiği bu beyitte “rûh-efzâ” tevriyeli olarak kullanılmıştır. “Cana can katan” anlamıyla birlikte bir mûsikî makamını da ifade etmektedir:

Buhûr-ı ‘ûd-veş bûy-ı gülistân oldı rûh-efzâ
Budur kânûn yine çeng ur demidür mutribâ sâza (C.3, G.1292/4)

4.3.20.1.3. Cân

Rûd, İran menşeli, telli ve bazen yaylı bir sazdır. Rûde, rûdek gibi çeşitleri vardır (Öztuna, 2000: 390). Damar anlamına gelen reg, şekil yönünden telli bir saz olan rûda benzer.

Kanun, sözcük olarak Arapçadan dilimize geçmiştir. Tek telli, mızraplı bir çalgıdır. Bu sazın Farabî tarafından icat edildiği söylenmektedir. Menşe bakımından Mısırlılara ve Sümerlere kadar götürülebilen kanunun, çeng ile aynı menşeden geliştikleri şüphesizdir. Bugünkü şeklini Ortaçağ’dan sonra almıştır. Dikdörtgen şeklindedir. Yalnız sol ucu kıvrık ve uzanmıştır. Bu şekilde tahta bir tabla üzerinde teller vardır. Bu tabla kucağa alınır. Mızrapla çalınır (Öztuna, 2000: 181). Beyitte âşığın kalbi yuvarlak şeklinden dolayı kânûna benzetilmiştir. Can, insanın varlığını sürdürmesinin tek

sebebidir. Ölüm hadisesi, canın bedeni terk etmesine bağlıdır (Sefercioğlu, 2001: 136).
Âşığın bedeni ateş olunca canı da bu ateşte yanan öd ağacı veya ud çalgısı olur:

Sadrı kânûn reglerüm rûd eyledün
Cismüm âteş **cânımı ‘ûd** eyledün (C.2, G.713/1)

4.3.20.1.4. Meyyit

Ud çalan kişiye “avvâd” adı verilir. Aşağıdaki beyitte ud hem mûsikî aleti hem de öd ağacı anlamında kullanılmıştır. Bir kişinin ölümünden sonra yapılmasını istediği şeylere vasiyet denir ve vasiyette bulunmak âdettendir (Özkan, 2007: 365). Şair bize bu âdeti hatırlattığı beytinde dostlarına vasiyetini açıklamaktadır: “Eğer ud çalan dilber beni ud çalarak öldürürse, bedenimi yıkarken öd yakın.” Ölü yıkanırken suyun içine öd koymak eski bir âdettir:

Ger çalub öldüre beni ‘avvâd dil-beri
Billâhi **meyyitüm** yur iken **‘ûd** idün buhûr (C.1, G.327/2)

4.3.20.1.5. Yanması

Çengin çanağı torba gibi olup boynu uzun ve eğridir (Pala, 2003: 109). Âşık gam çengine düşmüştür, yani çeng gibi eğrilmiştir. Beyitte tevriyeli olarak kullanılan ud, öd ağacı ile beraber çalgı aletini de ifade etmektedir. Öd, beyitte yanması nedeniyle ele alınmıştır. Öd ağacı yandığı zaman etrafa güzel kokular yaymaktadır:

Düşmüşem çeng-i gama çün **yanayın ‘ûd** gibi
İderem göz yumuban nâle vü gavgâ ne isem (C.2, G.918/4)

4.3.20.1.6. Zülf

Hıtâ Doğu Asya’da, yeri ve sınırı kesin olarak bilinmeyen bir bölgenin adıdır. Bütün Kuzey Çin’i, Mançurya’yı, Moğolistan’ı ve Türkistan’ın doğusunu içine alıp batıda Tibet hudûdundan Sarı Deniz’e kadar uzanan topraklara eskiden verilen isimdir. Aslında, X. asırda bu bölgeyi işgal eden bir Moğol kabilesinin adıdır (Tulum, 2001: 334). Eski Hıtâ-Hatâ (Çin) ve Hutun gibi Türk ülkeleriyle, eski Tatar diyârının misk

ceylanları, Dîvân şiiirinin, mis kokulu saçlar için sık sık yâd ettiği âhûlardandır (Banarlı, 1976: 146–149).

Misk, Hıta (Doğu Türkistan) ülkesinde yaşayan bir çeşit ceylanın göbeğindeki urdur. Buna nâfe de denir. Bu ur, hayvanı rahatsız edermiş. Hayvan, sürtünmek yoluyla bu uru düşürebilirmiş. Misk avcıları sahralara kazık çakar ve ceylanların bu kazığa sürtünerek misk urunu düşürmelerini sağlayıp öz haldeki bu siyah madde düştükten sonra etrafa kokusu yayılır ve yerini belli edermiş (Pala, 2003: 337).

Şark edebiyatında saça ve hatt'a benzetilen misk (siyahlığından ötürü), Hıtâ kelimesiyle beraber kullanılagelmiştir (Tulum, 2001: 335). Beyitte anber ve öd ağacı sevgilinin misk kokulu zülflerine benzemek isterse âşığın içine âhû misali kan oturacağı söylenmiştir. Beyitte miskin elde edilmiş şekli telmih edilmiştir:

'Anber-i sârâ vü 'ûd öykünse bûy-i zülfine

Nâfe-i misk-i Hıtâ gibi benüm kanum kurur

(C.1, G.329/3)

BÖLÜM 5: ÇİÇEKLER

Çiçek aslında yaprak aralıkları çok kısalmış âdeta birbiri üzerine yığılmış yaprakların şekil ve renk değiştirmelerinden meydana gelmiş bir organdır. Tam bir çiçekte erkek ve dişi organların ikisi birlikte yer almıştır. Bitkilerin bir kısmında ise yalnız erkek bazılarında da yalnız dişi çiçekler bulunur (Hayat Ansiklopedisi, “Bitki”, C.2: 612).

Çiçek, kokusu, rengi, duruşu vb. bakımlarından, insanın gönlüne hoş gelen, günlük hayatımızda vazgeçemediğimiz özelliklere sahiptir. Bu yüzden birçok atasözü ve deyimlerimizde de yer etmiştir: “Arı bal alacak çiçeği bilir.”, “Her çiçek koklanmaz.”, “Bir çiçekle yaz olmaz.”, “Çiçek olan yerde bal da olur.” “Bal alacak çiçeği bilmek”, “Çiçeği burnunda olmak”, “Kabak çiçeği gibi açılmak”, “Ne çiçektir biliriz.” gibi (Aydemir, 2006: 58).

Çiçekler, türlü türlü renkleriyle yeryüzünün süsü olarak kabul edilmektedir. Bugün gerçek hayatımızda da park ve bahçe gibi dinlenme ve eğlenme yerlerinin, hatta balkon ve büroların süslenmesinde çiçeklerden faydalanırız (Öztoprak, 1986: 48).

Çiçekler yaşayış sürelerine göre üç kısma ayrılırlar:

1. Ömürleri bir yıl olanlar.
2. Ömürleri iki yıl olanlar.
3. Ömürleri sürekli olanlar (Kenber, 1986: 26).

İnanılmaz ölçüde zengin bir çiçek kültürümüz vardır. Özellikle Osmanlı döneminde Bursa’da ve Edirne’de başlayıp İstanbul’da devam eden ve başlı başına bir kültür haline gelen çiçek sevgisi ve zevki, uzun araştırmalara konu olacak, ciltler dolusu kitaplar meydana getirilebilecek kadar zengindir (Yardımcı, 1990: 45).

Kumaş, çini, tezhip, cilt kapakları ve kalem işleri gibi Osmanlı sanatı kollarında natüralist yaprak ve çiçek dekoru kullanılmıştır (Okuyucu, 2004: 49).

Türk kültürü ve geçmişi sandığımızdan çok daha fazla çiçekli, sandığımızdan çok daha fazla yeşildir. Dîvânü Lugati’t-Türk’te “Türlü çiçekler yayıldı ve ipekli döşek gibi serildi.” diyen Kaşgarlı Mahmud, eski Türklerin bahar gelince açılan çiçeklerden duyduğu zevki anlatıyordu. Çiçek koparmak ve sunmak, sarıgın kenarına çiçek iliktirmek, Osmanlılarda günlük hayatın olaylarındandı. XIII. asır Anadolu’sunda,

Selçuklu Devleti'nin başşehri Konya'da kır çiçeği toplayıp başkasına sunmak yine olağan bir davranıştı (Hatemi, 1992: 8).

Sadece Müslüman olan Türklerin değil; mesela Manihaizm, Budizm gibi dinleri kabul ederek yerleşen ve göçebe yaşama biçiminden kopan Türklerin hayat ve sanatlarında da bitkiler birden önem kazanır. Budizm'de çiçek, Uygur Türklerinin deyişiyle bir "saçığ" (saçı, adak) malzemesidir. Çiçeklerle yapılan adağın bütün Asya milletlerinin mitolojilerinde önemli bir yeri vardı. Budist ayinlerinde çiçekler ya göklerden yağdığı izlenimini verecek şekilde saçılır, çelenk olarak sunulur, sessizce Buda tasvirinin yanına serilir veya tek bir nesne olarak ayin sırasında adak amacıyla kullanılırdı (Ayvazoğlu, 2008: 20).

Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılan bir çeşit şifreli iletişim diline "çiçek dili" adı verilmiştir. Bu iletişim biçiminde çiçekler, meyveler, sebzeler, tohumlar, ufak dal parçaları; belki bir iğne, bir taş, mürekkep, saç gibi bir miktar küçük, taşınabilir ve sıradan madde "gösteren" işlevini görür. Bu madde toplamının üçte birlik bir kısmını çiçeklerin oluşturması, "çiçek dili" adının kullanılmasında etkili olmuş olmalıdır (Şenödeyici, 2007: 106).

5.1. Çiçekler ile İlgili Tasavvurlar

5.1.1. Akçe

"Akça" şeklinde de kullanılan "akçe" kelimesi hem "küçük gümüş para" hem de daha genel olarak "her tür madenî para" anlamlarına gelmektedir. Osmanlılarda kuruş usulü kabul edilinceye kadar akçe kullanılmıştır (Öztekin, 2006: 470). Akçenin çiçekle ilişkilendirilmesinin sebebi, beyitte bahsedilen çiçeğin de akçe gibi beyaz olmasıdır. Kış geldiğinde ağaçların başındaki çocuklar olarak nitelendirilen çiçekler, baştan başa darmadağın olur. Kış, karlarını ağaçların çiçekleri üzerine beyaz akçe gibi saçmaktadır:

Şükûfe akça dakdı başına etfâl-i eşcârün

Şitâ cem' itdüğü dirhem ser-â-ser târ-mâr oldu

(C.3, G.1806/6)

Padişahın bir şehri ziyarete geldiğinde para saçılması âdetinin telmih edildiği bu beyitte çiçekler beyaz renklerinden ve şekillerinden dolayı saçılan akçelere benzetilmiştir. Buradan anlaşıldığı üzere padişah, bostan şehrine gelip Zâtî'ye ihlanda bulunmuş ve câize vermiştir:

Yetişdi pâdişâhı i'tidâlün şehri-bûstâna
Şükûfe akçası Zâtî kudûmine nisâr oldu (C.3, G.1806/10)

5.1.2. Altın-Sîm (Gümüş)

Altın ve gümüş, değerli iki madendir. Aşağıdaki beyitte bir kimyâger olarak tasavvur edilmiş olan Allahu Teâlâ, bağın bahçenin madenlerini incelemiş ve çiçeklerin sarı kısmını altına, beyaz bölümünü ise gümüşe nispet etmiştir. Beyitte “altın-sîm”, “zerd-ak”, “bağ-toprak” kelimeleri tenasüp sanatını oluştururlar:

Bâg u râgun kimyâ itmiş Hudâ toprakını
Zerdini ezhârun altun eyledi sîm agını (C.3, G.1723/1)

5.1.3. Çiçek Hastalığı

Çiçek, “bir bitkinin, üreme organlarını taşıyan çoğu güzel kokulu, renkli bölümü”; “çiçek açan kır veya bahçe bitkisi”; “irinli kabarcıklar dökerek yüzde izler bırakan ateşli, ağır ve bulaşıcı bir hastalık” anlamlarına gelir (Aydemir, 2006: 58).

Çiçek hastalığı özellikle yüzde derin izler bırakır. Bu istenmeyen bir durumdur. Zâtî'nin beytine göre sevgilinin latif yüzü güzelliğin gül bahçesidir. Ona göre bahar, yüzünü çiçek bozmuş adam gibidir:

Bir gülistân-ı melâhatdur kim ol rûy-ı lâtif
Nev-bahâr ana göre yüzün çiçek bozmuş harîf (C.2, G.637/1)

5.1.4. Dem-i işret

Bahar, bezm ve eğlencelerin düzenlendiği mevsimdir. Bu mevsimin bir diğer adı da dem-i işrettir. Baharda içki içilip coşulmakta ve çiçekler de bu mevsimde açmaktadır. Bülbül ve gül, dem-i işretin vazgeçilmezleridir. Âşığı temsil eden bülbül daima gül

için yolunmakta, feryâd u figân etmektedir. Ancak bu kez herkesi bezmgaha çağırın bir çığırkandır. Baharın gelişiyile o da neşelenmiş, çiçekler açılmıştır:

Çağırub bülbül ü gül yolunub aydur güle gel

Dem-i 'işret irüb açıldı **çiçekler** güle gel (C.2, G.845/1)

5.1.5. Kuş

Zâtî, aşağıdaki beytinde çiçeği kanat açıp uçmaya hazırlanan bir kuş olarak tasavvur etmiştir. Çiçeğin bir kuş, yapraklarının da kanat olarak tahayyül edilmesinde şekil benzerliği söz konusudur. Kanat açıp uçmaya hazırlanan çiçekler, mekânı olan bostana doğru yol almaktadır. Periyeye benzetilen güzeller, cennete teşbih edilen bu güzel bahçeyi şerefleştirmişlerdir. Beyitte “uçmağ” kelimesi cinaslı olarak kullanılmıştır. Birinci mısradan uçmak anlamına gelirken ikinci mısradan cennet anlamını karşılamaktadır. Ayrıca bu kelime tekrar sanatını meydana getirmiştir:

Şükûfe bâl açub uçmaga turur bôstân cennet

Uçub uçub perîler geldi gel seyr eyle uçmagı (C.3, G.1531/2)

5.1.6. Leşker (Asker)

Leşker-i ezhâr çıkmış tahta geçmiş şâh-ı gül

Bâğlar bâg-ı İremden yine almışlar harâc (C.1, G.98/2)

Yukarıdaki beyitte gül, çiçeklerin padişahı olarak tasavvur olunmuştur. Diğer çiçekler ise bu padişahın askerleridirler. Çiçeklerin askere benzetilme sebebi, bölük bölük olmaları ve çoklukları nedeniyledir. Bağ ise cennet bahçesinden vergi toplayan bir memurdur.

5.1.7. Necm (Yıldız)

Gökyüzü manzarasının sunulduğu bu beyitte gül, aya; lâle kırmızı renginden dolayı şafağa; çiçekler ise parlaklıkları ve ışık saçmaları nedeniyle yıldızlara benzetilmişlerdir. Gül, lâle gibi çiçeklerin açtığı bahar mevsiminde felek, çiçek

bahçesine dönmüştür. Beyitte “kamer-şafak-necm” ve “gül-lâle-ezhâr” kelimeleri tenasüp oluşturmuştur:

Geldi bir hôş dem yine eflâki döndürdi yeri

Gül kamer lâle şafak **ezhâr necm**-i zâhiri (C.3, G.1815/1)

5.1.8. Pîr (İhtiyar)

Pîr, ihtiyar anlamına gelmektedir. İhtiyar kimsenin saçı, sakalı beyazlar. Beyte baktığımızda pîrin çiçek misali solduğunu, çiçeğin beyaz kısmı gibi ağardığını görmekteyiz. İhtiyar olan bir kişi artık ölüme, toprağa daha yakındır. Türkçede ölen kişiler için “Toprağa kavuştu.” ifadesi kullanılmaktadır. Pîr de tıpkı bir çiçek gibi toprağa yakındır:

Ey **pîr** gâfil olma agardun **şükûfe**-veş

Eglenmeyüb şükûfe bulur hâke ittisâl (C.2, G.827/2)

5.1.9. Pîrâye (Süs)

Yüzü güle, ağzı goncaya, gözleri nergise benzeyen ve bu haliyle bir çiçek bahçesini andıran sevgiliye sahraya bakmasını söyleyen şair, çiçekleri dünyanın süsü olarak tasavvur etmiştir:

Ey yüzi gül gonca-leb aç nergisün sahrâya bak

Nice olmuşdur **şükûfe** ‘âleme **pîrâye** bak (C.2, G.651/1)

5.1.10. Sabâ

Aşağıdaki beytinde Zâtî, “Çiçekler, dudağı tiryâk olan sevgilinin yanaklarına benzemek istedikleri için sabâ rüzgârı onlara zehir saçar.” demektedir. “Zehir saçmak” deyimini hem kızgınlığı ifade etmekte hem de bazı çiçeklerin zehirli olduğunu anlatmaktadır. Rüzgâr çiçekler için hem yararlı hem de zararlıdır. Hafif estiği zaman çiçeklerin açmasına yardımcı olmakta, şiddetli olduğunda ise çiçeklere zarar vermektedir:

Lebi tiryâkler ruhsârına öykündünüz deyu
Girüb **ezhâr** arasına saçar bâd-ı **sabâ** zehri

(C.3, G.1772/6)

5.2. Çiçek Çeşitleri

5.2.1. Çengel Çiçeği

Çengel çiçeği, işkence ile öldürülmek üzere çengele atılan kişinin kanlı ve sarkık cesedinden kinayedir. Dîvân şiirinde beddua için kullanılır (Pala, 2003: 110). İşkence, bazı kesici ve delici metal eşyalar kullanarak veya benzeri yaralayıcı ve azap verici aletlerle vücuda acı vererek eziyet etmektir. Cellatların yerine getirdiği bu iş aynı zamanda bir nevi idam sayılmakta ve çengele asma, çarmıha germe ve kazığa oturtma da en yaygın işkence yöntemlerindedir (Koçu, 2002: 148–149). Zâtî, çengel çiçeği vasıtasıyla bize bu idam şeklini telmih etmekte ve sevgilinin saçına sünbül diyenlere beddua etmektedir:

Göreyin dâr-ı fenâda ola **çengel çiçeği**

Kim ki sünbül dir ise zülf-i perîşânun için

(C.3, G.1045/4)

5.2.2. Diken (Hâr)-Mugaylân (Çöl Dikeni)

Diken bir çiçek olmamasına rağmen, çiçeklerle iç içe bulunduğundan dolayı bu bölümde ele alınmıştır.

Bitkilerde görülen dikenler çoğunlukla yaprak ya da sürgünlerin, çok az olarak da köklerin değişikliğe uğraması ile meydana gelir. Çoğunlukla kurak yerlerde yetişen bitkilerde görülür. Bitki böylece terlemeyi azaltır. Dikenin başka bir görevi de bitkiyi hayvanlardan korumaktır (Türk Ansiklopedisi, “Diken”, C.13 / 1966: 242–243).

Dîvân edebiyatında diken, şekil bakımından gösterdiği özellik, sevgili olarak tasavvur edilen gül ile beraber bulunması ve yaralamaya sebep olmasından dolayı çeşitli tasavvurlarda yer alır. Âşığın bülbül, sevgilinin gül oluşu, dikenin rakip olarak tasavvurunun hareket noktasıdır ve dikenin en fazla ilgi kurduğu unsur, rakiptir. Yine verdiği sıkıntılar bakımından diken belâ, cefâ, gam, gussa, mihnet, hasret ve ta'n olarak vasıflandırılır (Sefercioğlu, 1990: 408).

Mugaylân, çöllerde ve kurak yerlerde bulunan bir bitki olduğu için sevgilinin Ka'be'ye benzeyen mahallesinin yolunda bulunduğu inanılır. Mugaylân acı ve ızdırâbın timsalidir (Pala, 2003: 342).

5.2.2.1. Diken ile İlgili Tasavvurlar

5.2.2.1.1. Âşık

Güller dikensiz olmaz. Diken, gülün en yakınındaki unsurdur. Âşık da sevgilinin yanında olmak istemesi nedeniyle dikene benzetilmiştir. Zâtî aşağıdaki beytinde “göze diken olmak” deyimini kullanmıştır. Âşık, güllerle (güzellerle) gül bahçesinde (bezmgâhta) seyrân eylediği için rakibin gözüne batan bir diken gibidir. “Gülşen, gül, gonca ve diken” kelimeleri tenasüp içerisinde bize sunulmuştur:

Ârızî gül-goncalarla açılaldan gülşene
Zâtî'ya olduk rakîbün gözlerine biz **diken** (C.3, G.1035/7)

5.2.2.1.2. Cefâ-Cevr-Gam-Gussa

Cefâ, fûrkat, gam, gussa, hecr, hicrân hepsi birden âşığa acı veren unsurlardır. Diken ile birlikte zikredilme sebebi dikenin de acı verici ve batıcı olması yönüyledir.

Aşağıdaki beyitte diken, âşığın kalbini yaralayan, ona acı çektiren gama benzetilmiştir. Bülbüle teşbih edilen âşık, sevgilinin derdiyle inlemesine rağmen gonca dudaklı sevgiliye iyi dilekte bulunup “Menzilin gül gibi gülzâr olsun.” demektedir:

Hâr-ı gamda Zâtî'yi bülbül gibi zâr eyledün
Menzilün gül gibi ey gonca-dehen gül-zâr ola (C.1, G.16/7)

Dağ anlamına gelen kûh, daha çok inlemesi, yankı vermesi, yüksekliği, üzerindeki suların seller oluşması, bağrının taş olması vs. özellikleriyle anılır (Pala, 2003: 290). Beyitte âşığın ayrılık acısıyla inlemesi nedeniyle ele alınmıştır. Âşığın bedenini yaralayan gam dikenini, ayrılık dağında, âşığın gözlerinden kanlı gözyaşlarının dökülmesine neden olmuştur:

Hâr-1 gussa kûh-1 fûrkatde dil-i dîvânenün

Pâreler cismin akan çeşmümden anun kanıdur (C.1, G.269/3)

Goncaya benzetilen sevgilinin cefâ dikenini, âşığın bedeninde gül gibi yaraların açılmasına sebebiyet vermiştir. Âşık, sevgilinin sıkıntıya düşmemesini ve daima gülmesini istemektedir. Beyitteki gül kelimeleri hem tekrar hem tevriye hem de cinas sanatını meydana getirmektedir. İkinci mısranın başında kullanılmış olan gül, âşığın yaralarını anlatmak için zikredilmiştir. Aynı mısranın sonunda bulunan gül kelimesi ise gülmek eylemi için kullanılmıştır:

Ey gonca dilde hançer-i **hâr-1 cefâ** ile

Güller açıldı eyleme ‘arz-ı melâl gül (C.2, G.839/4)

Aşağıdaki beyitte Hz. Yûsuf kıssasına telmihte bulunulmuştur. Kardeşleri Yûsuf’u kuyuya attıklarında onu kurt kaptığını ispatlamak için kanlı gömleğini babaları Hz. Yakup’a göstermişlerdi. Beyitte gül, kırmızı renginden dolayı gömleğe teşbih edilmiştir. Cefâ dikenini Yûsuf’un yırtılmış gömleği gibi âşığın gönlünü paramparça etmiştir:

Çâk çâk itdün dili pîrâhen-i Yûsuf gibi

Dest-i **hâr-1 cevr** ile ey gonca-i gül-pîrehan (C.3, G.1043/2)

5.2.2.1.3. Cihân (Dünya)

Beyitte hem tasavvufî hem de beşerî aşk söz konusudur. Beyti tasavvufî yönden incelediğimizde dünya, Allah’a ulaşmayı engelleyen bir yer olarak tasavvur edilmiştir. Bu engeller diken olarak görülmektedir. Beşerî yönden baktığımızda ise dünya, diken dolu bir yerdir ve bu dikenler, güzelliklere erişmeye engel olmaktadır:

Dôstlar pür-**hâr** bir köhne gülistândur **cihân**

Verdine el sunanun destinde zahm-ı hâr var (C.1, G.143/4)

5.2.2.1.4. Diken Yarası

Dünya, diken dolu köhne bir gül bahçesidir. Bu bahçedeki güle uzananın elinde diken yarası vardır. Dünyanın gül bahçesine benzetildiği bu beyitte dikenin yaralayıcı özelliği vurgulanmıştır:

Dôstlar pür-hâr bir köhne gülistândur cihân

Verdine el sunanun destinde **zahm-ı hâr** var (C.1, G.143/4)

5.2.2.1.5. Hançer

Diken sivri ucu, batınca acı vermesi ve yaralayıcı özelliği nedeniyle hançere teşbih edilir.

Beyitte gül-bülbül efsanesine telmihte bulunulmuştur. Efsaneye göre gül, rengini bülbülün göğsünün kanından almıştır. Bir gün bülbül, gülün dalına konar, dikenle göğsü kanar. Bu kan gülün köklerine sızınca damarlarına yürür ve yeşertir. Gül, bambaşka bir renge boyanmıştır. Kıpkırmızıdır (Güngül, 2000: 31).

Gül, dikenle (hançeriyle) bülbülleri kurban etmektedir. Efsaneden hareketle gülün goncası aslında bülbüllerin kanlı gözyaşlarıdır:

Hançer-i hâr ile ol kurbân olan bülbüllerün

Goncalar didükleri ey dôst kanlu yaşdır (C.1, G.265/3)

5.2.2.1.6. Hecr (Fürkat, Hicrân)

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilinin eşiğini süpüren bir süpürge olmak istemekte; ancak onun yüz parça olmuş olan eteğine takılan ayrılık dikenini buna engel olmaktadır. Yüz parçalı etekle anlatılmak istenen, âşığın parça parça olmuş kalbidir. Ayrılık dikenini onu bu hale getirmiştir:

İşigünde hıdmete bil baglasam cârû gibi

Hâr-ı fürkat tutmasa dâmân-ı sad-çâküm benüm (C.2, G.879/3)

“Ey gülün gonca, senin ayrılık dikeninin yüzünden benim ağladığımı görenler gelip de bana gülmesin.” şeklinde nesre çevirebileceğimiz beyitte âşık, ayrılık dikeninden şikayetçidir. Beyitte “ağlamak” ve “gülme” eylemleri tezat içerisindedir:

Hâr-ı hecründe senün ey gonca-i handân benüm
Göreyin agladugum görüb gelenler gülmesün (C.3, G.1038/2)

Ayrılık acısı, bülbülün (âşığın) ayağına batmış olan bir diken gibidir. Bülbül olan âşık, baştan ayağa kadar bu acıyı hissetmektedir:

Pâyına ben bülbülün bir **hâr-ı hicrân** batdı kim
Çak depemden çıkdı ey yüzi gülistân acısı (C.3, G.1484/3)

5.2.2.1.7. Ka'be

Mugaylân, çöllerde ve kurak yerlerde bulunan bir bitki olduğu için sevgilinin Ka'be'ye benzeyen mahallesinin yolunda bulunduğu inanılır. Mugaylân acı ve ızdırabın timsalidir (Pala, 2003: 342).

Merve, Mekke'de bir dağdır. Hacılar Merve ile Safâ arasında sa'y eyleyerek haccın bir farızasını yerine getirmiş olurlar. Bu iki tepe arasında 7 defa gelip gitmek İsmail peygamberin annesi Hacer'in, su aramak için koşuşturması hatırasına yapılır (Pala, 2003: 319–320). “Ey hacı! Sevgilinin Ka'be olan mahallesinin yolundaki diken, beni Merve hakkı için cennetten daha çok mutlu eder.” diyen Zâtî “Safâ, Merve, Ka'be, Hâcî ve mugaylân” kelimelerini tenasüplü olarak kullandığı beytinde “safâ” kelimesini tevriyeli olarak kullanmıştır:

Safâyı yeg virür Merve hakıyçün sebz-i cennetden
Tarîk-i **Ka'be**-i kûyun **mugaylâmı** bana Hâcî (C.3, G.1644/2)

5.2.2.1.8. Rakip

Rakip başkalarının menfaatine mâni olarak kendi menfaatine çalışan kimseler demektir. Edebiyatımızda engel, düşman, ağyâr, hasûd, yabancı gibi manalarda kullanmışlardır. Ayrıca yazma kitaplarda sahifelere numara koymazlar, hangisinin hangisinden sonra geldiğini anlatmak için sol sahifenin başladığı kelimeyi sağ sahifenin altına yazarlar ve o kelimelere de rakîb derlerdi (Onay, 2007: 320).

“Ey bülbül, her an ağlayıp feryat ediyorsun, yoksa senin de dikenle baş başa vermiş, arkadaş olmuş, gülen (açılmış) bir gülün mü var?” diyen şair aşağıdaki beyitte rakibi dikene teşbih etmiştir. Beyitte istifham ve tenasüp sanatları mevcuttur:

Aglayub feryâd idersin her nefes ey ‘andelîb

Hâr ile hem-sâye olmuş verd-i handânun mı var

(C.1, G.406/3)

5.2.3. Gonca

Farsça bir isim olup “açılmamış çiçek” manasına gelir. Gonca, gül yapraklarının küçük ve birbirine sarılarak kapanmış halidir. Kapalı olan taç yapraklarının üzerinde çanak yaprakları örtülüdür. Bu durumuyla yapraklarının rengi dışarıda değil, içeride saklı vaziyettedir (Öztoprak, 1986: 53–54).

Goncanın tasavvurlara konu olan en önemli özelliği, küçüklüğü ve kapalı oluşudur. Bu özellik, goncanın istiare yoluyla sevgilinin ağzının yerini alan bir unsur olmasına yol açmıştır. Ayrıca bu kapalılık, âşığı ile konuşmaya tenezzül etmeyen sevgilinin özelliklerine uygun düşer. Ağzın kapalı oluşu, dil bilmemekle ve dolayısıyla sevgilinin tıfl oluşuyla ilgilidir. Goncanın naz ile açılmasıyla yüzünü âşığa göstermekte nazlanan sevgili arasında da ilgi kurulur. Küçüklüğü ve kırmızı rengi, sevgilinin tebessüm eden kırmızı dudaklarıyla ve mahcubiyetten kızaran yanaklarıyla münasebet kurulmasına sebep olur. Goncanın renk, şekil, kapalılık ve kat kat yaprakları sebebiyle sebep olduğu tasavvurlar arasında yanak, kulak, peykân, tûmar, sûrâhi ve kadeh sayılabilir (Sefercioğlu, 1990: 407–408).

Goncanın gülmesi, açılmasıdır. Tıpkı insanın güldüğü zaman ağzının açılması gibi. Oysa kapalı hali, içinde sırlar saklayan bir gülü andırır, onun açılması sırların açığa çıkmasıdır. Goncanın açılması, “çâk olmak, sinesini çâk etmek, yüzünden örtüyü atmak, dîdârı keşf eylemek” gibi şekillerle kendini gösterir. Gonca açılınca çiçeğin kokusu ortaya çıkar. Gonca olan ağız, açılmadığı zaman remz ile konuşur. İçinin kırmızılığı ve tazeliği nedeniyle de ele alınan gonca, içinde mücevher saklama (la‘l dudaklar ve inci dişler) özelliği gösterir (Pala, 2003: 179).

Gonca, kapalı haliyle susmuş, soluğu kesilmiş bir insan gibi tahayyül edilir. Bazen insan bir şeye içi kan ağlar derecesinde üzülürse suskun bir hale bürünür. İnsanın derdini içine atması, kimseye söylememesi, goncanın kapalılık haliyle ifade edilir (Öztoprak, 1986: 53–54).

Ayrıca gonca halvet halini, yani insanın kendisiyle ve Allah'la baş başa kalmasını temsil etmektedir (Ayvazoğlu, 2008: 96).

5.2.3.1. Gonca ile İlgili Tasavvurlar

5.2.3.1.1. Ağız-Dudak

Dudak, en çok üzerinde durulan ve tasavvurlara konu edilen güzellik unsurlarından biridir. Bu ilginin sebebi, rengi, güzelliği ve vuslata vesile olan bir unsur olarak telakki edilmesindedir. Ağızla ve dolayısıyla söz ve dişlerle yakın ilgisi, onun önemini arttırmaktadır. Yuvarlak şekli, küçüklüğü ve kapalı hali; gülümseme ve gülmeyle yakın ilgisi de onun önemini arttıran özellikleri arasında yer alır. Dudağın ilgi çekmesine sebep olan özelliklerinden biri, lezzetidir. Bu özellik, dudağın meclislerin en çok aranan unsur olmasını sağlar. Âşığın canını alan da ona can veren de dudaktır. Âşık için dudak hem zehir hem ilaçtır ve âşığın susuzluğunun tek çaresi olarak düşünülür (Sefercioğlu, 2001: 202–203).

Nergis-i mestün senün ey **gonca-leb**

Cân virürdüm cânımı kılsa taleb

(C.1, G.69/1)

Sevgilinin dudakları, kırmızı rengi ve yuvarlak şekliyle goncayı andırır. “Cân” kelimesi ile tekrar sanatı yapılan yukarıdaki beyitte sevgilinin nergise benzeyen gözleri, âşığı istediğini söylememiştir. O gözler âşığı isteseydi eğer, âşık o gonca dudaklı (sevgili) için canını seve seve verecekti.

Dîvân edebiyatında sevgilinin ağzı yok denecek kadar küçük olarak tahayyül edilir. Zâtî, gül yanaklı sevgilinin goncaya neden ağzına özendiğini sormamasına ve açıl dememesine şaşırılmaktadır. Beyitte bu, istifham ve tecâhül-i ârif yoluyla “Dehânı yok mudur?” şeklinde ifade edilmiştir:

Goncaya gel **agzuma** öykünme var açıl dimez

Zâtî' yâ ol gül-ruhun yohsa dehânı yok mıdur

(C.1, G.192/7)

Sevgiliyle sık sık bir arada olan rakip aşağılanmak, istenmemek gibi nedenlerden dolayı çeşitli hayvanlara benzetilir. Rakip köpek, karga, eşek, tilki, domuz vs. iken âşık çoğunlukla bülbüldür. Beyitte rakip, kargaya teşbih edilmiştir. Küçük bir kuş olan

bülbül sürekli feryat eder. Bu feryadın nedeni kimi zaman rakip kimi zaman da rakiple söyleşen sevgilidir. Beyitte bülbül olan âşık, gonca ağızlı sevgilinin karga olan rakiple sohbet etmesinden dolayı üzüntü duymaktadır:

Söyleşür dâ'im rakîb-i zâg ile ammâ bana

Bülbül-i gûyâ gibi **gonca-dehân**um söylemez (C.2, G.524/3)

Kûçek, en eski mürekkep makamlardan biri olup hüseyinî perdesindeki uşşak dizisinin bir kısmıyla düğâh perdesindeki sabâ dizisinin birbirine eklenmesinden hâsıl olmuştur (Arel, 1991: 237). Umumiyetle çıkıcıdır ve kulakta geçkili bir sabâ tesirinden başka hususî bir tesir bırakmaz (Öztuna, 2000: 208). Aşağıdaki beyitte nevâ makamına değinen şair, bu makama da yer vermiştir. Bülbül, hoş nağmeler şakıyan bir kuştur. Yeryüzünün en güzel sesli ötücü kuşlarından biridir. Bülbülün nağmeleri saymakla bitmez. Dakikalarca hiçbir nağmesini tekrarlamadan ötmeye devam eder (Somçağ, 2005: 199). Beyitte de bülbül hoş nağmeler söyleyen bir kuş olarak tasavvur edilmiştir. Ancak o, gonca ağızlı sevgili olmayınca gül bahçesini istemez. Çünkü gül bahçesi gülle güzeldir ve bülbül o güle aşkını anlatarak coşar (öter). Beyitte “gonca, bülbül, gül-zâr” ile “kûçek, nevâ” kelimeleri tenasüplü olarak kullanılmıştır:

Karşusunda olmayacak **gonca-i kûçek-dehân**

‘Andelîb-i hôş-nevâ gül-zâr-ı bâgı neylesün (C.3, G.1072/3)

Dudağı gonca gibi kırmızı olan sevgili merhametsizliği, kalp kırıcılığını artırmıştır. Bu durum karşısında bülbül gibi gönül de inlemeyi çoğaltmıştır. Beyitte güzel bir cinas örneği vardır. Merhametsiz, kalp kıran anlamındaki “dil-âzâr” ile “dilâ zâr” cinas oluşturmuştur:

Ol **lebi gonca** çün arturdı dil-âzârlığı

Turma bülbül gibi kıl sen de dilâ zârlığı (C.3, G.1591/1)

5.2.3.1.2. Bülbül

“Ey gonca ağızlı, sana canım dediğim için ayıplama! Dünya bağında, bülbülün canı, süslü bir güldür.” Gonca, gülün ilk halidir ve bülbül gülsüz olamadığı için onunla aralarında bir bağ vardır:

Sana cânım didigüm ‘ayb itme ey **gonca**-dehen
Verd-i zîbâdur cihân bâğında cânı **bülbülün** (C.2, G.747/6)

Gül yüzlü, gonca dudaklı melek, bülbülün en yakın dostudur. Bülbülün bu güzelliklerden başka bir isteği yoktur. Bunların hepsi bülbülün kendini cennette hissetmesine neden olur. Beyitte “melek, cennet” ve “gül, gonca, bülbül, gül-zâr” kelimelerinin tenasüp sanatını oluşturduğunu görürüz:

Bir yüzi gül **gonca**-leb hûrî-likâdur hem-demüm
Meclisi ben **bülbülün** gül-zâr-ı cennetdür yine (C.3, G.1247/2)

‘Anâdil, Arapça bir kelimedir ve “bülbüller” anlamına gelir. Bu kelime, “anâ dil” ile birlikte cinas sanatını oluşturur. Gonca dudaklı sevgili, âşıkların feryat etmelerine neden olur. Bu feryatları, bülbül sesine benzer. Beyitte tekrar sanatını oluşturan “sadâ-yı bülbüle” hem âşıkların feryadını hem de bir şarap ve diğer içkilerin koyulduğu bir çeşit sürahi olan bülbüleden çıkan sesi anlatır. Âşıklar, dertlendikçe şarap içmektedirler:

Komaz ‘anâdilde ‘anâ dil nâlesi ey **gonca**-leb
Gel kim sadâ-yı **bülbüle** benzer sadâ-yı bülbüle (C.3, G.1270/2)

Talihsiz olan bülbülün (âşığın) şansı, gonca dudaklı ve ay yüzlü sevgili için şakıdığına dönecektir. Bülbül, gonca olmadan kendini yalnız ve bahtsız hisseder. Onun kötü şansını iyiye çeviren, baharın gelmesi, goncaların güle dönmesidir:

Ben bî-sitâre tâli’i ol gün olur sa’îd
Ol mâh-ı **gonca**-leb diye **bülbül** gibi şakı (C.3, G.1724/3)

5.2.3.1.3. Cennet

Aşağıdaki beyitte sevgili, cennet goncası; onun yüzü ise taze bir gül bahçesidir. Âşık, cennet goncasına (sevgiliye) yüzünün taze bir gül bahçesi ve güneş gibi aydınlık olduğunu söylediğinde sevgili, ona “Bunu anlamak bu kadar zor mu?” demiştir. Sevgilinin yüzü parlak ve aydınlık olduğu için güneşe teşbih edilmiştir. Beyitte istifham sanatı yapan şair, “gülşen” ve “rûşen” kelimeleri ile de cinas kurmuştur:

Didüm ey **gonca-i cennet** cemâlün tâze gülşendür

Didi müşkil mi hall itdün güneş gibi bu rûşendür (C.1, G.279/1)

5.2.3.1.4. Çâk-ı Girîbân (Çâk Etmek, Yaka Yırtmak)

Yaka yırtmak, birinden nefret ve şikâyet ifade ederken yaka çekmek âdetimizdir. Asabî kimselerin, zulme tahammül edemez hale gelmiş olanların yakalarını çekerken yırtmaları mümkün şeylerdendir. Yaka çekmekle yırtmak arasında şiddet farkı gözetilmediği içindir ki, şairlerimiz hep sonuncudan dem vurmuşlardır (Onay, 2007: 407).

İşret meclislerinde büyüklerin, muteber kimselerin şerefine kadeh kaldırmak ve tokuşturmak gibi elbise yırtmak da eskiden İran’da âdetmiş (Onay, 2007: 132).

Goncanın açılması ucundan başlar. Ucunun hafif açılmış şekli, açık veya yırtılmış yaka gibi düşünülür. Âşık, gonca gibi yakasını açmak ve böylece ferahlamak istemektedir. Üzüntülü olan âşığa sevgili, “Hoş nağmeler söyleyen bülbülüm ferahla!” dediğinde o daha da mutlu olacaktır. Bu sözler, sevgilinin onu âşığı olarak gördüğünün göstergesidir. Beyitte “ferâh” kelimeleri cinaslı olarak kullanılmıştır. Birinci mısradaki ferâh, Farsça bir isim olup “bol, geniş, açık” anlamına gelir. Bu kelime, yakanın açıklığını ifade etmek için kullanılmıştır. İkinci mısradaki “ferâh” ise Arapça bir isim olup “gönül şenliği” anlamına gelmektedir:

Ol ferâhdan **gonca-veş çâk-i girîbân** eyleyem

Dirse ben gam-gînine murg-ı hôş-elhânım ferâh (C.1, G.101/4)

Gerçek anlamıyla goncanın yaka yırtmaya hevesli olması, bir an önce gül haline ulaşmak istemesindedir. Aşağıdaki beyitten şu anlamlar çıkarılabilir: İçki içildikten sonra vücuda hararet bastığı söylenir. Goncanın yakasını çâk etmek istemesi, içkinin etkisiyle ateş basmasındandır. Diğer bir yönden de içip kendinden geçen sevgilinin bu hali âşıklara tenini göstermeye hevesli olması şeklinde yorumlanabilir:

Çâk itmege ol **gonca** yakasın hevesi var

Kâşâne-i bezmün İreme penceresi var (C.1, G.396/1)

Sadece asabî değil, heyecanlanan, neşelenen kişiler de yaka yırtarlar. Beyitte yaka yırtan kişi, gonca (sevgili)dir. O, gül renkli kadehte bahara benzeyen güzelliğinin

yansımasını görerek heyecana kapılmış ve heyecandan yakasını yırtmıştır. Gerçek anlamda goncanın yakasını yırtması, kapalı bir halde bulunan yapraklarının açılması, güle dönüşmesidir:

Bahâr-ı hüsninün ‘aksin mi gördün câm-ı gül-gûnda

Niçün **çâk** eyledün meclisde ey **gonca girîbânun** (C.2, G.739/6)

5.2.3.1.5. Dümbelek (Dümbelek)

Dümbelek, Halk müziğinde kullanılan küçük bir vurmali çalgıdır. Bir çömleğe deri gerilerek yapılan darbuka çeşididir. Türkçede “dünbelek” veya “düblek” olarak da kullanılır. Arapçada dürbeke denmektedir. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi’nin Seyahatname’sinde verilen bilgilere göre dümbelek ve çeşitleri Mısır, Hicaz ve Yemen kökenlidir (Say, 2002: 168).

Müzik, meclisin en önemli unsurlarından biridir. Müziğin yanında şarkı ve şiirler okunur, eğlence meclisi iyice kızışırdı. Şairlerin de yer aldığı bu içki ve müzik meclislerinde insanın kanının kaynamaması mümkün değildi. Tabii bülbüle layık görülenin ney olması da tesadüfî değildir. Bülbül, âh eden âşığı temsil eder. Âşık, inleyen haliyle ney’i çağırıştırır. “Ey Zâtî! Gül tef, gonca dümbelek, bülbül neyzen olmuştur. Bu hava (ortam) şairi tefsiz oynatacak kadar hareketlidir.” şeklinde nesredebileceğimiz beyitte gonca, yuvarlak şeklinden dolayı dümbeleğe benzetilmiştir. Mûsikî aletlerinin bir arada verildiği bu beyitte “def, düblek, nây ve dumrı” tenasüp sanatını oluşturmuştur:

Def tutar gül **gonca düblek** nây-zendür ‘andelîb

Dumrısuz oynadur ey Zâtî bu demler şâ’iri (C.3, G.1815/7)

5.2.3.1.6. Düğme

Eski Türk giyim kuşamında düğme, gördüğü işten başka esvabın süsleri arasında yer alırdı. Tarihimizdeki servet ve kudreti temsil eden kimselerin altın tel ve ipek nakışlı en ağır, en kıymetli kumaşlardan kesilmiş esvaplarındaki düğmeler, o esvapların maddî kıymetini yükselten elmaslardan, yakutlardan, zümrütlerden yapılmıştı (Koçu, 1969: 98).

Düğme, bir kıyafetin tamamlayıcısıdır. Bu beyitte de cevr hil'atini tamamlayan düğme, şekil itibarıyla goncaya benzetilmiştir. Zira düğmeler çoğu kez yuvarlaktır. Şair, âşığın, sevgilinin cefâ kaftanından incinmemesinin nedenini elbise düğmelerinin goncaya benzemesi şeklinde açıklayarak hüsn-i ta'lil yapmıştır:

Hil'at-i cevründen ey şeh incinür sanma beni

Kim anun her **düğmesi gonca-i** güldür bana (C.1, G.41/5)

5.2.3.1.7. Gönül (Kalp)

Gönül, aşk duygusunun ve neticelerinin ortaya çıktığı bir merkez olarak kabul edilir. Âşığın ayrılmaz bir parçası olan aşkın kaynağı olduğu gibi sevgilinin âşığa karşı takındığı olumsuz tavrın neticelerinin görüldüğü bir mekân olarak da dikkati çeker. Sinenin içinde bulunduğu tasavvur edilir ve çoğu zaman âşığın çektiği sıkıntıların sebebi olarak karşımıza çıkar (Sefercioğlu, 2001: 269). Gönül bazen bir şişe, sırça, kase, kadeh, câm ve sâgardır. Çünkü içi şarap renkli kanla doludur ve çabuk kırılır. Sevgilinin reddinden dolayı içine kan oturmuştur. Gönül kimi zaman goncaya benzetilir (Pala, 2003: 180). Aşağıdaki beyitte gönül, kırmızı renginden ve şeklinden dolayı goncaya benzetilmiştir. Bu benzetmenin bir diğer nedeni de âşığın kalbinin gonca gibi kapalı oluşudur. Gönülün sıkıntılı hali, kapalı bir goncaya benzer. Sıkıntısından kurtulan insan ferahlar. Bu durum ise açılmış gül gibidir. Beyitte âşığın kalbi kapalıdır; çünkü sevgilinin gül yüzünü görememektedir:

Gül yüzünsüz **gonca-i kalbüm** gülîstân açamaz

Kim anun her şâhı ok her bergi peykândur bana (C.1, G.38/2)

Gül-i ter, taze gül anlamına gelmektedir ve sevgilinin yerine kullanılmıştır. Gül-i ter devri ile kastedilen, bahar mevsimidir. Bu mevsimde çiçekler açmaya başlar. Beyitteki bu tamlama ile bir yandan baharda açan bir çiçek olan gülün yeni açmış hali, diğer yandan da sevgilinin körpeliği, gençliği anlatılır. Gönülün bahar mevsiminde ferahlaması, etrafın yeşillığe bürünmesi ve bezm vaktinin gelmesi ile açıklanabilir. Taze güle benzetilen sevgiliyi görünce gönülün gonca gibi ferahlaması ise güzelin genç olanının makbul olmasındandır:

Gönlümüz ey gül-i ter devründe

Açılıb **gonca** gibi oldu ferâh (C.1, G.100/3)

Aşağıdaki beyitte şair gönlün ferahlık, neşe dolu olma yolunun gülen gül (sevgili) ile gezilen gül bahçesinden geçtiğini söylemektedir:

Gül gibi ger **gonce-i kalbün** açılınsın dir isen
Dâ'imâ gülzâra açıl bir gül-i handân ile (C.3, G.1471/5)

5.2.3.1.8. Gözyaşı (Yaş)

Gözyaşının goncaya benzetilme nedeni, küçük ve yuvarlak şekli ile kırmızı rengidir.

Zâfî'nin aşağıdaki beytinde dikene benzeyen hançer, bülbülleri kurban etmekte ve gonca gibi kanlı gözyaşı dökülmesine sebep olmaktadır:

Hançer-i hâr ile ol kurbân olan bülbüllerün
Goncalar didükleri ey döst kanlu **yaş**ıdır (C.1, G.265/3)

5.2.3.1.9. Gül Gibi Gülmesi

Gülmek ve ağlamak (giryân) fiillerinin tezat içerisinde kullanıldığı bu beyitte Zâfî, ağlayan gözleriyle suladığı, büyüttüğü goncanın tarâvet gülsitânında gül gibi gülmesini (açılmasını) istemektedir. O güldüğünde Zâfî'nin gözyaşları da dinecektir:

Tarâvet gül-sitânında o **gonca gül gibi gülsün**
Nice kim Zâfî âb-efşân ola bu çeşm-i giryânım (C.2, G.916/7)

Aşağıdaki beyitte gonca, önceleri kapalı halde iken daha sonra dönüşeceği gül ile ilişkilendirilmiş ve onun gül gibi gülmesine değinilmiştir. Âşık, sevgiliye, “İnciyi dişlerine benzeteyim mi?” diye sorduğunda sevgilinin cevabı, “Onlar arıdır.” demek olmuştur. Dişlerin arı olarak düşünülmesinin nedeni, şekil bakımından küçük olmalarıdır. Sevgilinin gülmesi, dişlerini gösterme amacıyla olması ve âşıkla dalga geçmesidir. Aynı zamanda goncanın kapalı halde iken açılarak güle dönüşmesidir. Şairin beyitte istifham sanatı yaptığını görmekteyiz:

Ben dedüm dişlerüne benzedeyin mi düveri
Gülerek gül gibi ol **gonca** didi inen arı (C.3, G.1521/1)

5.2.3.1.10. Güzel (Sevgili)

Gonca tazeliği, güzelliği ve şekli dolayısıyla genç ve güzel sevgili yerine kullanılır.

“Varsın, gül üzülün (koparılınsın), gonca açılınsın (ortadan kaybolsun); ey sevgili, bana gül olarak sen yetersin, sen bana tebessüm et, yeter. Varsın bülbüllerin (âşıkların) ağlasın, feryat etsin, ey gonca tek sen gül, yeter (gül olarak tek başına sen yetersin)”. Beyitte gülün üzülme sebebi, goncanın açılmasıdır. Sevgili, goncanın açılmasını hiç istemez. Goncaya benzeyen ağzın açılması demek, sırların ifşa olması demektir.

Bu beyitte üzülme sözcüğünün, “koparılmak, kopup dağılmak; ilgiyi kesmek; iyileşmeye yüz tuttuğu hâlde yeniden hastalanmak”; açılmak sözcüğünün “zâhir olmak, nümâyan olmak, âşikar olmak; ortadan kaybolmak, görünmez olmak; feth olunmak, açılmak” gibi anlamları da göz önünde tutulmalıdır. Tek kelimesi, burada “gibi” ve “yeter ki” biçimindeki iki anlamı göz önünde tutularak kullanılmıştır:

Gül üzülün **gonca** açulsun bana sen gül yiter

Aglasun bülbüllerin ey gonca tek sen gül yiter (C.1, G.180/1)

Zâtî aşağıdaki beyitte sevgiliye gonca diye seslenmekte ve ona “Dudağının kenarındaki ayva tüyleriyle kaşların sanki gül renkli sayfa üzerine Gülistân’dan yazılmış bir murabbadır.” demektedir. Zâtî beyitte Sa’dî’nin Gülistân’ına telmihte bulunmuştur. Şair, goncaya teşbih ettiği sevgilinin kaşlarını ve ayva tüylerini gül renkli yanağın üstüne yazılmış bir murabbaya benzetmektedir. “Hat ve ebrû”, “gonca, gül ve gülistân” ve “safha ve murabba” kelimeleri tenasüp sanatını oluşturmaktadırlar:

Hat-ı la’lün ol ebrûlarla ey **gonca** gülistândan

Sanasın safha-i gül-renge yazılmış murabba’dur (C.1, G.249/3)

Aşağıdaki beyitte kırmızı rengi dolayısıyla al elbise giymiş goncaya benzetilen sevgilinin âşığa hile yaptığı söylenmektedir. Onun güle benzeyen yanaklarına kırmızılar çok yakışmaktadır. Gonca, bunun farkındadır. “Âl” kelimesi beyitte cinaslı olarak kullanılmıştır:

Âl eylemekdür al geyüb ‘âşıkâ işi

Gül ruhlara ol **gonca** bilür al yaraşur (C.1, G.261/5)

“Ey gonca (sevgili)! Yazık ki, sen bağda rakiplerle gezdiğinden beri benim kanlı gözyaşlarımla etrafım çimenliğe dönmüştür.” Aşağıdaki beyitte âşık, kanlı gözyaşları dökmüş ve bu gözyaşları, sulak bir yer olan çimenin oluşmasına sebep olmuştur. Burada mübalağa-i gulüvv söz konusudur. Anlatılmak istenen, sevgilinin rakiplerle dolaşmasından dolayı âşığın ne denli çok ağladığıdır:

Ayrıklar ile derdâ sen açılalı bâga

Kan yaş ile ey **gonca** çevrem çemen olmuşdur (C.1, G.262/3)

Zâtî'nin aşağıdaki beytinde telmihte bulunduğu Gülistân, Sa'di-i Şirâzî'nin eserinin adıdır. Didaktik ahlâkî öykülerin yer aldığı bu kitabın önsözünde münacat ve na't niteliği taşıyan bölümler vardır. Eser bir önsözle sekiz bölüm halinde yazılmıştır. Osmanlı kültürü içinde Farsça öğretiminin temel kitabı olarak bilinmiş ve medreselerde okutulmuştur (Pala, 2003: 185–186). Beyitte sevgilinin güzelliği âyet olarak düşünülmüştür. Bu güzellik âyeti, Gülistân'ın önsözünden alınmıştır. Diğer bir deyişle, gül bahçesinin ilk günlerinden alınmıştır. Çünkü gonca, gülün ilk halidir ve gül ilk açan çiçeklerdendir. Tabiat bu beyitte, şiir okuyan şairdir:

Gül-sitân dibâcesinden âyet-i hüsnün senün

Eylemiş ey **gonca** münşî-i tabî'at iktibâs (C.2, G.569/2)

Gül-i zîbâ, Osmanlı döneminde yetiştirilmiş olan gül çeşitlerinden biridir. Zâtî gördüğü bir güzeli (gül-i zîbâyı) gonca olan sevgiliye benzetmiş ve bunu goncaya söylemiştir. Gonca olan sevgilinin sözleri ise “Her dem bulduğunu bana benzetme.” olmuştur. Cansız bir varlığın konuşTURULMASI ile intak sanatı oluşur. Beyitte konuşan, goncadır:

Bir gül-i zîbâ bulub didüm güzel benzer sana

Didi ol **gonca** bana benzetme her dem buldugun (C.2, G.677/2)

Aşağıdaki beyitte gonca olan sevgilinin, âşığı (bülbülü) gül bahçesini şerefleştirdiği için inlettğini söyleyen Zâtî, hüsn-i ta'lil sanatı yapmıştır:

‘Âşıkı kûyında ol **gonca** anuñün inledür

Nâlesi eyler müşerref gülsitâmı bülbülün (C.2, G.747/9)

Gonca olan sevgili, gül yüzünü âşığa göstermeyerek onun ömür defterini cefâ ile dürmektedir. “Defterini dürmek” deyimi Türkçede, işine son vermek veya öldürmek

anlamlarına gelir. Sevgilinin gülmeyen yüzü, âşığın tüm ümit yollarını kesmektedir. Onun bu hali, sabrı tükenen âşığın ölümüne sebebiyet verecektir:

Beni gördükce dürüb gül yüzünü ey **gonca**
'Ömrümün defterini cevri ile niçün düresin (C.3, G.1119/2)

“Nesîm-i gülsitân-ı subh-dem” tamlaması ile kastedilen sabâ rüzgârıdır. Sabâ, sevgiliden haber getirir, onun saçlarının kokusunu âşığa götürür. Âşığın ondan istediği de goncanın kokusunu bir armağan olarak getirmesidir:

Murâdum ey nesîm-i gülsitân-ı subh-dem budur
Getür ol **goncanun** bûyın gelürsen armagân ile (C.3, G.1389/4)

5.2.3.1.11. Hâmûş (Dem-beste, Susmuş)

Hâmûş ve dem-beste, susmuş, nefesi bağlanmış, sessiz vs. anlamlarına gelmektedir. Goncanın suskun olması, onun kapalı halde bulunmasındandır.

Aşağıdaki beyitte Zâtî, kendisine seslenerek bülbül gibi konuşmasını, gonca gibi suskun olmayıp gül gibi açılmasını söylemektedir:

Bülbül-sıfat ey Zâtî yine eyle tekellüm
Gül gibi açıl **gonca**-veş olma yürü **hâmûş** (C.2, G.586/7)

“Dilini bülbül gibi oynatma zamanıdır, sazına el vur. Gül gibi açıl sen, gonca gibi suskun olma.” diyen şair, mûsikî terimlerini, gül-bülbül ilişkisi içinde sunmuştur. Dem, “kan, zaman, nefes” anlamlarıyla birlikte Türk müziğindeki bir makamın da adıdır. Mutribin bu makamdan bir şarkı söylemesi, kapalı bir kutuyu andıran gonca gibi suskun olmaması istenmektedir:

Dilün bülbül gibi depret demidür sâzuna çeng ur
Açıl gül gibi mutrib **gonca**-âsâ olma **dem-beste** (C.3, G.1288/3)

5.2.3.1.12. Hokka

Hokka, içine mürekkep konan küçük kaptır. Madenden, cam veya topraktan yapılabilirdi (Pala, 2003: 222). Gonca şekil olarak hokkaya benzer.

Yâkûtî, bir esrâr çeşididir. Müferrih, ferahlatan ilaç anlamına gelir. “Her gonca hokkası yâkûtî müferrihle doludur. Onun esrârı bütün âlemin aklını başından alır (onları deli eder).” diyen Zâtî, yuvarlak şekliyle hokkayı andıran goncanın, içinde esrâr bulunmasından dolayı herkesin aklını başından alacağını ifade etmiştir. Gonca kapalı halde bulunduğu için içinde sırlar barındıran bir çiçek olarak görülmektedir. Esrâr, “sırlar” anlamına da geldiğinden dolayı beyitte tevriyeli kullanıma sahiptir:

Yâkûtî müferrih tolu her **hokka-i gonca**

Eyler anun esrârı kamu ‘âlemi bî-hûş (C.2, G.586/4)

5.2.3.1.13. Kan (Hûn)

Goncanın kırmızı rengi, kan ile aralarında ilgi kurulmasına neden olmuştur. Ayrıca gonca, kapalı bir halde bulunduğu için kan dolu olarak tasavvur edilir. Dîvân edebiyatında sevgilinin gözleri, kirpikleri, gamzesi kan dökücülük özelliğine sahiptir. Dudak ise kan renginde olduğu için âşığa kanı hatırlatır. Zâtî’ye göre sevgilinin işve, naz yapan ve tatlı sözler söyleyen ağzı ile fitne koparan süzgün bakışı, âşığın sinisini kanla doldurmuştur. Şair, aşağıdaki beytinde “g” sesleri ile aliterasyon oluşturmuştur:

Gonca-veş bagrını pür-**hûn** itdi ben dil-hastenün

Gamze-i gammâz-ı dil-ber gonca-i gannâc-ı yâr (C.1, G.150/3)

5.2.3.1.14. Peykân

Gonca gül fidanının ucunda bulunur ve şekil olarak okun ucundaki peykân gibidir. Bu benzetmede esas olan, goncanın sivri bir görünümü olmasıdır. Aşağıdaki beyitte gonca, sevgilinin gönül yakan ve peykânı andıran kirpiklerine benzetilmiştir:

Görenler şâh-ı gülde **gonceyi** dir oh nice benzer

Nigârün tîri ucında olan **peykân-ı** dil-dûza (C.3, G.1363/5)

5.2.3.1.15. Teb-hâle (Uçuk)

Tebhâle, herhangi bir korku vs. nedeniyle dudakların uçuklaması, kabarmasıdır. “Ey Zâtî! Sabaha karşı goncaya çiğ damlası düşmüştür. Sanki onlar o gül yanaklarının

dudaklarındaki uçuklardır.” diyerek hüsn-i ta‘lil yapan şair, goncanın üzerindeki çiğ damlalarını uçuğa teşbih etmiştir:

Subha karşı **goncaya** şeb-nem düşübdür gûyâyâ
Leblerinde Zâtî’yâ ol gül-ruhun **teb-hâleler** (C.1, G.419/5)

5.2.3.1.16. Yumruk

Yumruk, elin kapalı halidir. Gonca ve yumruğun yuvarlak şekilleri onların birbirine teşbih edilmesine neden olmuştur. Âşık, sevgilinin elini öpmek istese goncaya benzeyen bir yumruk yiyeceğini söylemektedir. Sevgili, âşığı nazıyla, cefâsıyla bıktırmıştır ve âşık aman dilemektedir. Tenasüplü olarak kullanılan “el, yumruk, dest-bûs” kelimeleri vasıtasıyla güzel bir âhenk oluşturulmuştur:

Dest-bûs itsem disem **gonca** gibi **yumruk** urur
Nola disem ol gül-i handân elinden el-gıyâs (C.1, G.90/3)

5.2.3.1.17. Zahm (Yara)

“O gonca, hışm ile gelerek başına yara vurdu. Onu gül gibi başının üzerine götür; çünkü kıymet tâcın geldi.” Goncanın başına yara vurması artık açılmaya başlayarak kırmızı rengini ifşâ etmesi demektir. Bu yara, tıpkı gülün baş üzerinde taşınması gibi hürmetle karşılanmalıdır. Beyitte gülün baş üzerinde taşınması âdeti telmih edilmiştir:

Yetişdi hışm ile ol **gonca** urdı başuna **zahmı**
Götür gül gibi baş üzre ki tâc-ı ‘izzetün geldi (C.3, G.1679/4)

5.2.3.1.18. Zebûr (Arı)

Arı, böcekler sınıfının zarkanatlılar takımından faydalı bir böcektir. Arının vücudu, böcekler sınıfındaki bütün hayvanlar gibi baş, göğüs, karın olarak üçe ayrılır. Bütün bu kısımlar incecik eklemlerle birbirine bağlanmıştır. Vücut, “kitin” adı verilen kireçli bir kabuk tabakasıyla örtülüdür. Hayvanlar âleminin en çalışkan varlıklarından biri olan arı çiçek tozlarından ve çiçeklerin bal özlerinden yaptığı bal sayesinde insanlara çok faydalı bir iş görür. Doğal tatlı besinlerimizin en başında bal gelir. Arılar çiçeklerden topladıkları öz suları (nektar) midelerinde bir işlemde geçirerek bal haline

dönüştürürler. Bu ürün arılar tarafından zamanı gelince ilkbaharda kuluçka döneminde yavrulara verilir, kışın ise kovanı oluşturan tüm arıların ortak yiyecek ve içeceği (Ustaer, 2005:141).

Sevgilinin goncaya benzeyen ağzı ve dudağı, bal özelliği taşır. Bal yapan bir hayvan olan arı, çiçeklerden özsu toplamakta ve bu amaçla goncadan faydalanmaya çalışmaktadır. Gonca kapalı bir halde bulunduğu için arı, çiçeğin faydalı olan bölümünü aramak zorundadır. Âşığın arı, goncanın da sevgili olarak tahayyül edildiği bu beyitte âşığın, sevgilinin tatlı dudağını aradığını görmekteyiz:

Zenbûr gonca agzını yok yire aramaz

Var ise şehd-i vasf-ı lebünden haber sezer (C.1, G.319/3)

Âşıklara içki dağıtan sâki olan sevgili, kadehini dudağına götürdükçe âşık olan zenbûr da sevgilinin gonca dudağından içki içmek, yani onu öpmek ister. Âşık-sevgili ilişkisinin gonca-zenbûr aracılığıyla kurulduğu beyitte âşık, sevgilinin bal dudaklarına üşüşen arıya benzetilmiştir. Bal yapabilmesi için goncaya ihtiyacı vardır. Burada balı aşk olarak düşündüğümüzde âşığın sevgiliye duyduğu ihtiyaç gözler önüne serilir:

Goncadan zenbûrdur gûyâ ki nûş eyler taleb

Ol kadeh vardukça sâkî ol dehenden cânibe (C.3, G.1467/5)

5.2.4. Gül (Verd)

Arapçada “verd” diye isimlendirilen gül, Farsça kökenlidir. Hititler döneminde “sila” adıyla tanınmakta ve ilaç hazırlanmasında kullanılmakta olduğu, Mezopotamya çivi yazılı kaynaklarda kayıtlıdır (Baytop, 2001: 3).

Gül, soğuk iklime sahip olan, hatta Kuzey Avrupa ve yine düşük ısı ve kurak kışları olan Doğu ülkeleri ile iklimi çeşitli olan diğer ülkelerde yetişir. Güller hiçbir zaman çok gölgeli, dalları elle tutulabilecek kadar düşük olan ağaçların altına ve kötü drenajlı topraklara ekilmemelidir. Özenli bir bakım yapılarak kaliteli çiçek elde edilebilir. Son yıllarda yetiştirilen çeşitler, eskilerine göre daha güzel kokuludurlar. Hava koşulları uygun olduğu zaman ve ısı ile nem temin edilince bütün gül çeşitleri güzel kokulu olurlar. Soğuk ve nemli koşullarda fazla koku veren çeşitleri bile kokularını kısmen ya da tamamen kaybederler. Melezleme yolu ile elde edilen yeni çeşitlerde ise koku

belirtici niteliğini kaybeder. Eğer tohum kuvvetli ise renklenme ve diğer iyi özelliklere sahip olur. Ancak koku azalır ve melezleşmiş bitki sağlıksız olur, çabuk solar. Çok renkli çeşitlere sahip olan gülün birçok renkli türleri elde edilebilir. Bir renkli “ çalı gülü, standart tırmanıcı minyatür, ağaççık güller ve çardak gülleri” vardır (Kenber, 1995: 145–146).

Gül cinsi, Asya, Avrupa, Kuzey Afrika ve Kuzey Amerika’da doğal yayılım gösteren, çalı ve tırmanıcı bitki karakterinde 150 kadar türden oluşmaktadır. 25 civarında gül türü ülkemizde doğal olarak yetişir. Osmanlı döneminde de en gözde çiçek olan güllerin özellikle Edirne’den getirilerek başkentin bahçelerini süslediklerini eski Osmanlı fermanlarından öğreniyoruz. Güller genellikle harikulade gösterişli ve bazılarında hoş kokulu olan çiçekleri sebebiyle sevilir ve yetiştirilirler. Çiçeklenme çoğunlukla yaz ve sonbahar aylarında olmaktadır (Ceylan, 1999: 28–29).

Bağ ve bahçelerde yetiştirilmekle beraber kırlarda ve dağlarda yetişen cinsleri de vardır. Güzel olması sebebiyle çok yetiştirilen gül, kendi ismiyle anılan bahçelerde sadece kendisi yetiştirildiği gibi başka çiçeklerle beraber yetiştirilmesi de gelenek halini almıştır. Gül fidanı genel olarak diğer çiçeklerden daha uzun bir gövdeye sahiptir. Gövdede yeşil dikenler mevcuttur (Öztoprak, 1986: 59).

Bugün bahçe gülü çeşitleri “eski güller” ve “modern güller” olmak üzere iki büyük bölüme ayrılmaktadır. Türkiye’de bilinen eski güllerin miktarı 25 civarındadır. Modern güllerin, geniş bir oranda yetiştirilen çeşitlerinin miktarı ise 500 adedin üzerindedir. Halen Türkiye bahçelerinde hemen hemen yalnız modern gül çeşitleri yetiştirilmektedir (Baytop, 2001: 3).

Osmanlı döneminde 25 kadar süs gülü yetiştirilmiştir: Acem, beyaz, çardak, Frenk, Hafız, kan, kayısı, kırmızı, mayıs, Mısır, misk, muska, nasır, rânâ, sadberg, sakız, sarı, Şam, tarçın, Van, yediveren, zîbâ ve diğerleri (Baytop, 2001: 41). Zâtî’nin aşağıdaki beytinde gülün (verdin) pek çok çeşidinin olduğu söylenmektedir:

Didüm bir goncaya **verdün nice cinsi** olur nâzüg

Bakub ol lebleri tiryâk hışm ile didi agı

(C.3, G.1531/6)

Ahmediyye adı verilen gül 2–3 metre yükseklikte, çok dikenli bir çalı görünümünde, bahçe duvarlarına tırmanan bir gül çeşididir. Çiçekleri yalınkat, beyaz renklidir. Vatanı

Orta Asya olup Türkiye’de Orta Anadolu bölgesinde yetişir. Ahmediyye tarikatı ile ilgili kişilerin ve evlerin (Van’daki Ahmediyye evi) bahçelerinde de yetiştirilir (Baytop, 2001: 47).

Eski çağda Anadolu’da Milet (Söke’nin güneyi) ve Eskişehir yakınlarında gül bahçeleri olduğu kayıtlıdır. Gordion (Polatlı civarı)’daki Kral Midas’ın gül bahçeleri, döneminde büyük bir üne kavuşmuştur. Bu bahçelerde katmerli ve kokulu gül çeşitleri yetiştiriliyordu. Ünlü tarih yazarı Herodot, Kral Midas’ın Perslere yenilmesi sonucu ülkesini terk ederek Makedonya’ya göçmesi sırasında güllerini de beraberinde götürerek Makedonya’da yeni gül bahçeleri kurduğundan bahsetmektedir. Bu olay, kişilerin güllere karşı olan bağlılığının ilginç bir örneğini vermektedir. Romalılar döneminde gül büyük bir önem kazanmıştır. İmparator Neron’un ziyafetlerde büyük miktarda gül kullandığı ve misafirlerinin altına gül çiçeğinden yapılmış döşekler serdiği rivayet edilir. Benzer bir uygulama halen Anadolu’da devam etmektedir (Baytop, 2001: 4).

Çiçekler ve güller sadece evleri, bahçeleri süsleyen unsurlar değil, hayatın her anına damgasını vuran güzellik ve zarafet sembolleri olmuşlar. Mermer, ağaç, taş işleme ve oymalarında, kadınların yaptığı dantel, oya, tığ, mekik gibi el işlemlerinde, elbise ve kumaşlarda, hat, tezhip, ebru ve kitap süslemelerinde, Ramazan mahyalarında, mezar taşlarında, halılarda, kilimlerde, şarkılarda, türkülerde, şiirlerde, insan ve kitap isimlerinde, deyimlerde, hatta ağır top ve tüfek gibi silahların süslemesinde dahi güllere ve diğer çiçeklere rastlamak mümkündür tarihimizde (Ceylan, 1999: 23).

Avrupa’da çiçeklerin kraliçesi olarak kabul edilen gül, Osmanlı saraylarının olmazsa olmaz çiçeklerindendi. Fatih Sultan Mehmet zamanında yapılan, Topkapı Sarayı topluluğunu kuzey, batı ve doğu yönünden çevreleyen Hasbahçe bölümünde, saray mutfaklarının ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kırmızı gül ve sakız gülü yetiştirilirdi. Bu bölgeye verilen Gülhane ismi bu gül bahçelerinden ötürüdür. Osmanlı döneminde Erzurum ve Van gibi Anadolu şehirlerinde gül bahçeleri ünlü idi. İçerisindeki gül bahçeleri nedeniyle bugünkü Kırşehir, Gülşehri adını taşıyordu. 19. asırda Eyüp semti bostanlarında okka gülü yetiştiriliyordu. Halk, reçel ve şurup yapmak için burada kurulan gül pazarına geliyordu. Osmanlı döneminde gülcülük, Sanayi-i Nefise (Güzel Sanat) olarak kabul ediliyordu. İtiryat alanında gül, koku gülleri ve yağ gülleri olarak

kullanılmıştır. Gülyağı, inançlı kişiler arasında önemli bir koku maddesiydi. Küçük bir şişede, yelek içinde veya kuşak arasında taşınır, “Gül, Muhammed teridir.” inancıyla saç ve sakala sürülür idi. Gülyağı elde edilirken ele geçen gülsuyu, yan üründür. Gülsuyu, gülâb-dân denilen özel bir ibriğe konulurdu (Altun, 2005: 68).

M.S. I. yüzyılda yaşamış olan Romalı hekim Dioscorides’e göre, gül yapraklarının kaynatılmasıyla elde edilen sıvı, baş, göz ve kulak ağrılarında iyi gelmektedir. XVII. yüzyılda yaşayan hekim Zeynelâbidin bin Halil, gülsuyunun bayılma ve ıssıdan ârız olan baş ağrısına fayda ettiğini belirtmektedir. Yine bu dönemde hekim Salih bin Nasrullah da, gülün baş ağrısı için kullanılabileceğini ve gül macununun kalbe kuvvet verdiğini söylemektedir (Erdemir, 2002: 168–171).

Efsaneye göre gül, rengini bülbülün göğsünün kanından almıştır. Bir gün bülbül, gülün dalına konar, dikeniyi göğsü kanar. Bu kan gülün köklerine sızınca damarlarına yürür ve yeşertir. Gül, bambaşka bir renge boyanmıştır. Kıpkırmızıdır. O artık, bülbülün göğsünün kanının rengini yüzünde taşımaktadır (Güngül, 2000: 31).

Bektâşî inançlarına göre, Hz. Ali’nin öleceği sırada eline aldığı bir gül için “gül-deste” tabiri kullanılır. Bu inanca göre, Hz. Ali öleceğini anlayınca kendisine bir deste gül getirmelerini söylemiş ve gül desteyi eline alınca da ölmüştür (Hançerlioğlu, 1984: 117).

Gülü kendisine nişan olarak seçen Kadiriyye’de Arapçada gül manasına gelen “verd”deki vav Resûl-i Ekrem’in veliliğine, rı O’nun rauf ve rahim sıfatlarına, dal ise davetçiliğine işaret olarak kabul edilir (Ayvazoğlu, 2008: 95).

Rufâî dervişlerinin zikir esnasında yaladıkları kızgın demire “gül”, bu işe de “gül yalamak” denir. Kâdirî tacına da gül tabir edilmektedir. Gülşeniye tacı da pembe rengi ve yeşil destarıyla güle benzer (Ayvazoğlu, 2008: 96, 100). Mûsikîmizde de güllü makam adları vardır: Gonca-i Ra’nâ, gül-deste, gülizâr, gülşen-i vefâ, gül-zâr, gül-ruh gibi (Ayvazoğlu, 2008: 109).

Mevlevî dervişlerinin tennurenin üzerine giydikleri yakasız, göğsü açık, kolları dar ve bileklere kadar, beli kısa gömleğe “destegül” adı verilmiştir. Tasavvufta gül, gönülde meydana gelen bilginin neticesi ve meyvesidir (Uludağ, 2001: 104, 149).

Mevlevî dervişleri, destegülü hücrede giyerlerdi (Cebecioğlu, 2004: 164).

Bahar mevsiminin diğer yaygın adı da “gül mevsimi”dir. Tabiat yavaş yavaş uyanmaya başlar, akarsular coşup çağıldar hale gelir. Yûnus, gülün “Muhammed teri” olduğunu söyler. “Çiçek eydür ey derviş gül Muhammed terdir” Gülsuyu, gülyağı ikram edildiğinde veya gül koklandığında salât ü selâm getirmek bu inanın tezahürleridir (Şenyurt, 2000: 60).

Gül, Batılının gözünde sevgili yanında, bazı Hıristiyan tarikatlarında Hz. İsa’yı temsil eden haça tekabül eder; fakat burada İslâm medeniyetindeki kadar açık bir peygamber sembolü yoktur. Gül, Hz. Muhammed’in sembolüdür. Peygamberimizle birlikte, müridi O’na götüren ve rûhî terbiye ile insanları sünneti yaşamaya teşvik eden tarikat şeyhleri ile Allah için sevilen dostlar da gül sembolü içinde ifade edilmişlerdir. Gonca, vahdeti; gül-i sad-berk bin bir alakayı ifade etmekte ve kırmızı gül de bir hadisin delâletiyle Allah’ın sembolü olmaktadır (Miyasoğlu, 1999: 32).

Gülün pek çok faydası vardır. Gülsuyu cildi temizler. Demleme kürleriyle bağırsak florası zarar görenlere faydalıdır. Mikrop öldürücüdür. Romatizma ağrılarını giderir. Eklem ve bademcik iltihaplarını geçirir. Balla karıştırılarak yenildiğinde vereme devadır. Göz kanamalarını dindirir. Sinir sistemini düzenler. Güçsüz ve nekahet devresinde olanlara gül balı ve gül reçeli tavsiye edilir (Anadol, 1990: 127–128).

İstanbul’un gül ile ilişkisi, Osman Gazi’ye nispet edilen ünlü manzumedeki vasiyetle başlar: “İslâmbol’u aç gülzâr yap.” Geleceğin Fatih’i, 29 Mart’ı 30 Mart’a bağlayan gece, yani baharın başladığı günlerde Gülbahar adlı bir ebenin eline doğar. Müjde gittiğinde babası Murad-ı Sâni sabah namazını henüz kılmış, Kur’an okumaktadır. Bir oğlunun dünyaya geldiğini öğrenince gözleri yaşararak “Murat bahçesinde bir gül-i Muhammedî açtı.” der ve adını Mehmed koyar. Mehmed artık İstanbul’u fethedecek kumandanı öven peygamberin adaşındır. Büyük dedesinin vasiyetini yerine getirerek İstanbul’u açıp gülzâr yapan Mehmed’in eşlerinden birinin adı Gülşah, birinin adı Gülbahar, birinin adı da Çiçek’tir (Ayvazoğlu, 2008: 33–34).

Osmanlı döneminde de gül, sarayın belirleyici bir sembolü olarak değer kazanmıştır. Fatih Sultan Mehmed’in Nakkaş Osman tarafından yapılan minyatüründe padişahın gül koklar bir durumda çizilmiş olması, bu düşüncenin bir kanıtıdır (Baytop, 2001: 8).

Osmanlı döneminde birçok eşyada gül, tanıtıcı sembol olarak kullanılmıştır. Bazı Avrupa fes üretim firmalarının Türkiye’de pazarladığı ürünlerinde gül resmini kullanması, Van’da yapılan gümüş tütün ve sigara tabakalarının üzerinde gül resimlerinin bulunması, bu konuda iki belirgin örnektir (Baytop, 2001: 8).

Gül, sembol özelliğini İslâm ülkeleri arasında hala da muhafaza etmektedir. 1978 yılında Türkiye, İran ve Pakistan arasında kurulan “Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği” teşkilatının amblemi 3 gülden oluşmaktadır. Bu teşkilatın kurulması nedeniyle Türkiye Posta İdaresi 3 puldan oluşan bir seri çıkartmıştır. Pakistan’ı temsil eden pulun üzerinde gülin adı tam olarak yazılı iken Türkiye’yi ve İran’ı temsil eden güllerde tür ismi yazılmamıştır (Baytop, 2001: 8).

Farsçadaki genel anlamı “çiçek” olan gül, Türk edebiyatında da gül-i bâdâm (badem çiçeği), gül-i yâsemen (yasemin çiçeği) gibi ifadelerde aynı manada kullanılmıştır (DİA, “Gül”, C.14 / 1996: 219).

Gül, katıla katıla gülen, her şeyi ortada, hafifmeşrep, güzellik pazarında satılan bir metâ, elden ele gezen bir “şâhid-i bâzâr”dır (DİA, “Gül”, C.14 / 1996: 220).

Gülün klâsik Türk şiirindeki temel işlevi, değişik vesilelerle sevgili, Hz. Muhammed, diğer din ve devlet büyükleri gibi şahıslarla; sevgilinin yanağı, yüzü ve dudağı gibi uzuvlarla; Cennet, Kur’ân-ı Kerîm, ümit, tebessüm, mutluluk, muhabbet, şiir gibi olumlu ve soyut kavramlarla; mevsim, bahar, nevruz, şebnem, yıldızlar, bülbül gibi doğal öğelerle ve süs, ayna, elbise, la’l, tac gibi eşyayla ilişkilendirilmesine dayanır (Bayram, 2007: 211–212).

Gülde neşenin ifadesi sezilmiştir. Bunun sebebi açıktır. Dîvân şairleri dikkat etmişler: Gerçi gülün de, lâlenin de renkleri aldır ve dış görünüşleri ile ateş gibi canlı, gülen yüzler gibi pembe bir şevki ifade ederler. Fakat gülün gülmesi demek olan açılışında, iç ızdırabını ifade eden bir başka renk görünmez. Gülen insan yüzünde gül rengi pembelikler olması, halk arasında “gamze” denilen yanak çukurluklarının güller gibi neşelenmesi ve nihayet dudakların gül yaprağı gibi bükülerek bu neşeyi tamamlaması, bütün bunlar, pek haklı olarak eski edebiyatta gülün bir neşe, bir gülme alâmeti olmasını sağlamıştır (Banarlı, 1976: 72–73).

5.2.4.1. Gül ile İlgili Tasavvurlar

5.2.4.1.1. Âfitâb (Güneş)

Yaban gülü veya Ağustos gülü olarak tanımlanan ve sarı renkli olan gül-i nesrîn, Allah'ın lütfuyla gökyüzünde bulunan ve âlemi süsleyen güneş olarak tasavvur edilmiştir. Dîvân şiirinde güneş, parlaklığı ve etrafı aydınlatması nedeniyle sevgilinin yanağı veya yüzü olarak düşünülür. Çarh ve âfitâbın tenasüplü olduğu beyitte güneş, sevgilinin güzellik bağından (yüzünden) kopup gökyüzüne kondurulan gül olarak tasavvur edilmiştir:

Bâg-ı hüsnünden koparmış çarha sunmuş lûtf-ı Hak

Âfitâb-ı 'âlem-ârâ bir **gül-i nesrîn** imiş (C.2, G.593/2)

5.2.4.1.2. Ağız-Dudak

Beyitlerde gül yuvarlak şekli, rengi ve açılması dolayısıyla ağza benzetilmiştir.

Büyük küpler, baskın sırasında yakalanmak istemeyenlerin içlerine ya da arkalarına girerek saklandıkları yerlerdi (Serdaroğlu, 2006: 368). Beyitte bu küplerden birinin içine tortu gibi çöken ve kadehi öpen kişi, sanki gül renkli dudağı öpmüş gibi mutlu olmuştur. Beyitte “san” kelimesi bize şibh-i hüsn-i ta'lil yapıldığını göstermektedir. İki kez tekrar edilen “öper” kelimesi ise tekrar sanatını oluşturmuştur:

Küp dibine dürd-veş ol kim çöküb câmı öper

Bir safâ bulur o kim san **la'1-i gül-fâmı** öper (C.1, G.355/1)

Aşağıdaki beytinde “Hile ehli olan nazik sevgilinin gül dudağı gibi Mıslı'nın güzel yüzü de hileden uzak değildir.” diyen Zâtî, “âl” kelimesini tevriyeli olarak kullanmıştır. Kelime, hile ve kırmızı anlamlarına gelmektedir. Sevgilinin gül renkli dudağı gibi Mıslı'nın yüzü de kırmızıdır / hile yapmaktadır:

Gör nice âl ehli nâzüg yâr olur ol **gül lebi**

Âlden hâl degül zîbâ cemâli Mıslınun (C.2, G.693/3)

Sevgilinin la'1 dudaklarını öperken ısırılmışlar. Sordum (emdim), dedim ki nedir o? Dedi, şeftali gülü.” Şeftali ile terkip oluşturan gül, sevgilinin kırmızı dudaklarına benzemektedir. Şeftali ile bir arada kullanılması, şeftalinin sulu ve hoş kokulu olması

nedeniyedir. Tevriyeli olarak kullanılan “sordum” hem soru sormayı hem de emmeyi, içine çekmeyi ifade etmektedir:

Öperken ısırılmışlar la‘1-i leb-i cânânı
Sordum nedür ol didüm didi **gül**-i şeftâlû (C.3, G.1226/4)

5.2.4.1.3. Arak (Ter)

Ter, vücuttan çıkan tuzlu sıvıdır ve sevgilinin gül yüzünden dökülen hoş kokulu, mübarek bir sıvı olarak düşünülür. Beyitte ise bu sıvı, sevgilinin gümüş renkli kadehe benzeyen yanaklarına dolmuştur.

Sevgili gülerken çukurlanan yanağına terler dökülmüş ve onun bu hali, âşıkları daha da büyülemiştir. Gümüş bir kadehe benzeyen yanağın içindeki ter, büyüdü bir şarap gibidir. İçenleri etkisi altına alır:

Çukurlandı gülerken yanagun içre ‘**arak** toldı
Görenler didiler sîmîn kadeh içre **gül**-efsûndur (C.1, G.445/4)

5.2.4.1.4. Asker

Askerlerin başlıklarının kırmızı renkli olması gülün bir asker olarak tasavvur edilmesine yol açmaktadır.

Sınmak “kırılmak, parçalanmak; zayıf düşmek; yenilmek; kaybolmak; bozulmak; azalmak” anlamlarına gelmektedir. Beyitte bir savaş manzarası çizilmiştir. Âşık bu savaşta tövbe askeri iken sevgili de diğer cepheden bir askerdir. Bilindiği gibi Osmanlı döneminde savaşlar bahar mevsiminde yapılırdı. Gül de o mevsimde açmaktadır. Onun eline hançer alması, dikenlerinin baş göstermesidir. Diken, şekli ile hançeri andırır. Âşığın, güle yenilmesi garip karşılanmamalıdır. Çünkü onun elinde bir hançer vardır. Dîvân edebiyatında da zaten âşık, sevgilinin karşısında âciz kalan, onun aşk derdiyle zayıf düşen kişidir:

Leşker-i tevbe ‘aceb mi sinsa bu eyyâmnda
Gül siper alub ele dakındı hançer yanına (C.3, G.1271/3)

5.2.4.1.5. Âşık

Gül aşağıdaki beyitte âşiğa teşbih edilmiştir. Nârın kelime anlamının “ateş” olmasından dolayı âşığın yakıcı sözleri ateş, kendisi de solgun bir gül özelliği göstermektedir. Beyitte “gül, nâr” kelimeleri tekrar sanatını meydana getirmiştir:

Ben **gül** oldum sözlerüm nâr oldı yakar irdüğün
Agzum açdurma kerem kıl gül içinde nâr var (C.1, G.358/3)

5.2.4.1.6. Ay (Kamer), Gün

Ayın tüm dünyaya, doğumundan ölümüne kadar insanlara, hayvanlara, bitkilere, bazı taşlara, madenlere, tabiat hadiselerine ve onların durumuna, şekline, gününe ve saatine göre az veya çok, uğurlu veya uğursuz, zararlı veya faydalı tesirleri olduğuna inanılmış; bu hususlarla ilgili rivayetler astroloji vs. eserlerde genişçe yer almış, bu telakki ve rivayetlerin çeşitli izleri halk kültürüne olduğu kadar edebî ve tasavvufî eserlere de yansımıştır. Eskiden ayın ışığının artmasına veya eksilmesine göre hastalıkların, zihnî faaliyetlerin, bitkilerin gelişmesinin vs. de artıp eksildiğine inanılırdı (Çelebioğlu, 1998: 677–689).

Ay ve güneş, sevgilinin güzellik bahçesindeki güller olarak tasavvur edilmiştir. Onun parlak, aydınlık olan yüzü bu teşbihin kurulmasına neden olmuştur. Ayrıca ay da güneş de yuvarlaktır ve şekil yönüyle güle benzerler:

İki **güldür ay ü gün** gül-zâr-ı hüsnünden senün
Bâg-ı ‘ışkunda felek dölâb-ı bî-mikdârdur (C.1, G.221/2)

Bu beyitte de gül, aya (sevgilinin aydınlık yüzüne) benzetilmiştir. Kırmızı renkli lâle, şafak; diğer çiçekler ise yıldızdır. Gökyüzü, bu unsurlar sayesinde yeryüzüne dönmüştür:

Geldi bir hôş dem yine eflâki döndürdi yeri
Gül kamer lâle şafak ezhâr necm-i zâhiri (C.3, G.1815/1)

5.2.4.1.7. Bâd (Bâd-ı sabâ, Sabâ)

Rüzgâr anlamına gelen bu kelimeler, beyitlerde gülün açılmasına yardımcı olan veya güle zarar veren bir unsur olarak karşımıza çıkar.

Bülbüline ol yüzi **gül** kim hezârân âli var
Gül-sitân-ı kûyına ben hâki ey **bâd** alı var (C.1, G.230/2)

Rüzgâr devamlı esişyle toz oluşturur. Yukarıdaki beyitte âşık, rüzgârın, kendisini, gül yüzlü sevgilinin mahallesine toprak olarak taşımamasını istemektedir. O, böylece güle kavuşacaktır.

Aşağıdaki beyitte âşık, taze gül olan sevgiliye gözdağı vermekte ve âhını almamasını söylemektedir. Çünkü onun âhı, kuru ve sert bir rüzgâr gibidir. Rüzgâr da sert estiği zamanlarda güle zarar verir:

Billâhi alma ey gül-i ter âh-ı huşgümü
Gül yapragına **bâd** bilürsin virür zarar (C.1, G.428/4)

“Ey hoca, elbisesini rüzgârın tahrikiyle yırtan dikendir, bülbülün güle asla zararı yoktur.” diyen şair dikenini rakip olarak düşünmüştür. Diken (rakip), güle (sevgiliye) el uzatan biri olarak tasavvur edilmiştir. Rüzgâr ise güle bu zararın gelmesine yardımcı olmaktadır:

Hârdur tahrîk-i **bâd** ile libâsın çâk iden
Yokdur ey hâce **güle** hergiz ziyâmı bülbülün (C.2, G.747/4)

Rüzgâr sert estiğinde kışı da beraberinde getirmektedir. Bu sebeple âşık, güle zarar gelmesinden ve onun perişan olmasından korkar. Sabâ rüzgârından, taze gülünün solmaması için kışı bağlamasını istemektedir:

Demidür bagla dem-i serdi eyâ **bâd-ı sabâ**
Tâ ki pejmürdelik irişmeye ol **verd-i tere** (C.3, G.1372/3)

5.2.4.1.8. Bâlî

Tâcizâde'nin ihsanlarına nail olan Zâtî, onun oğlu olan Bâlî'ye tavsiyede bulunmaktadır. Onun üzüntüden kurtulup yüzünün gülmesini istemektedir. Çünkü

üzülmek görevi güle aittir. Gülün üzülməsi, dalından koparılması anlamına gelir. Gülmesi ise açılmasıdır. Zâtî de Bâlî'nin, derdini açmasını istemektedir:

Açılsun goncalar güller üzölsün bâgdan cümle
Açıl ben bülbölünle gülşene **gül** gibi gül **Bâlî** (C.3, G.1639/4)

5.2.4.1.9. Baş Üzre Yeri Olmak

Eskiden sarık, külah veya başka bir başlığın kenarına çiçek iliştirilirdi. Tanzimat'tan önceki dönemlerde erkekler çiçekleri yakaya değil, başlarına takmaktaydılar. Serpuşun çeşidi her ne ise üstüne sarılmış tülbindin bir kıvrımına sararlardı. Dal külah, dal fes olanlar da baş çiçeklerinin sapını külah veya fesin kenarından içeri sokarlar, çiçeği oradan şakaklarına sarkıtırlardı (Koçu, 2002: 69).

“O gonca, hışm ile gelerek başına yara vurdu. Onu gül gibi başının üzerine götür; çünkü kıymet tâcın geldi.” Goncanın başına yara vurması artık açılmaya başlayarak kırmızı rengini ifşâ etmesi demektir. Bu yara, tıpkı gülün baş üzerinde taşınması gibi hürmetle karşılanmalıdır. Beyitte gülün baş üzerinde taşınması âdeti telmih edilmiştir:

Yetişdi hışm ile ol gonca urdı başuna zahmı
Götür **gül** gibi **baş üzre** ki tâc-ı ‘izzetün geldi (C.3, G.1679/4)

5.2.4.1.10. Beden (Endâm)

Gül fidanı düz şekliyle bedeni andırmaktadır. Gül, beden olunca gül yaprağı da gömleğe benzetilir. Dîvân edebiyatında sevgili, taze ve genç olarak vasıflandırılır. Ter'in taze anlamından yola çıkarak bedenin genç bir sevgiliye ait olduğunu söyleyebiliriz:

Terlökde senün ter pîrehenün
Gül yapragıdur **göldür bedenün** (C.2, G.721/1)

Beden ve boy anlamlarına gelen endâm, aşağıdaki beyitte sevgilinin bedeniyle ilgili olarak kullanılmıştır. Gül gibi hoş kokulu ve güzel renkli bedene sahip olan sevgili yıkanmak için hamama gittiğinde hamamın sıcaklığı daha da artmıştır:

Nice germ olmasun billâhi hammâm
Seni koynına koymuş ey **gül-endâm** (C.2, G.910/1)

Gül bedenli sevgili, evinden çıkınca âşığın bakam ağacı gibi kırmızı olan gözleri onu seyre dalmıştır:

Gerçi çıkdı ol külbeden **gül-beden**
Oldı göz ‘ayn-ı bakam nice bakam (C.2, G.947/2)

“Ey gül-endâm! Gülistânda başkaları ile gezer dolaşırın, öyle mi? Onu yücelttin, daha fazla salınarak benim yüreğimi daha da yakma!” diyen âşık, burada da sevgiliden yana dert yanmaktadır. Onun rakiplerle gül bahçesinde arz-ı endâm etmesi, âşığın kendisini daha da değersiz hissetmesine neden olmaktadır. Beyitte “eyle” kelimesi cinaslı olarak kullanılmıştır. Yine bu kelime vasıtasıyla şair, istifham sanatı yapmıştır:

Gül-sitânda açılırsın eyle mi agyâr ile
Çünkü itdün anı artuk ey **gül-endâm** eyleme (C.3, G.1345/3)

5.2.4.1.11. Bülbül (Belâbil, Hezâr)

Aslı Farsça bir kelime olmakla beraber sonradan Arapçaya da giren bülbül, bu dilde “andelîb” ve “hezâr” olarak da adlandırılmıştır. Çeşitli Türk şivelerinde “böberdek”, “bübürdek”, “keleşek”, “kujulak”, “ötlügen”, “sandugaç” gibi adlarla anılan bülbülün yürek dağlaması, sesinin güzelliği ve ötüşünden dolayıdır. Zaten sözlükler de bülbülü “güzelliği ile tanınan ötücü kuş” olarak tanımlamışlardır.

Dîvânü Lugati’t-Türk’te “sanduvaç” olarak geçmesi, bülbülün İslamiyet’ten önceki Türk edebiyatına da konu olduğunu, o zamanki âşıkların da yürek telini titrettiğini göstermektedir. Dîvân edebiyatında söz konusu edilen kuşlar içinde rakipsiz olan bülbülün, şairler en çok güle olan aşkından ve sesinin güzelliğinden söz etmişlerdir (Albayrak, 2003: 66).

Bülbül, yeryüzünün en güzel sesli ötücü kuşlarından biridir. Yuvasını ormanlara, fundalıklara, bahçelere, parklara yapar. Kendisiyle dost olan insanlara çabuk alışır. Sırtı kahverengi, karnı kirli beyazdır. Dallardan çok, yerde sıçrayarak dolaşır. Uçuşu hızlıdır, inip kalkan dalgalar halindedir. Böcekleri, bunların kurtçuklarını, meyve tanelerini yiyerek beslenir.

Bülbül, sesinin güzelliğinden dolayı, kuş meraklılarınca çok makbul sayılan bir kuştur. Bülbül eşini çağırdığı zaman başka, korktuğu zaman başka, hiddetlendiği zaman başka çeşit öter. Bazen hafiften başlar, gitgide şiddetlenir, sonra gene azalarak kaybolur. Ötüş aralarındaki kısa sessizlikler bu nağmelerin sihir tesirini daha da artırır. Bülbülün sesi hüznü ve içlidir. Meraklıları bülbülün gözlerine mil çekerek onu kafeste yaşatıp sesinden faydalanmak istemişlerse de hürriyet âşığı olan bu masum kuşlar kısa bir zamanda ölmüştür (Hayat Ansiklopedisi, “Bülbül”, C.2: 698–699).

Dîvân edebiyatı bülbülden ayrı düşünülemez. O, şakıyışlarıyla ağlayıp inleyen, durmadan sevgilisinin özelliklerini anlatan ve ona aşk sözleri arz eden bir âşığın timsalidir. Bazen âşığın kendisi, bazen canı, bazen de gönü olur. Bülbül güle âşık kabul edilir. Bu durumuyla âşığa çok benzer. Üstelik güzel sesi de âşığın güzel sözleri, şiirleridir. Nasıl bülbül gülsüz olamazsa, âşık da mâşuksuz olmaz. Gülün dikenleri nasıl bülbülün ciğerini delerse, sevgilinin eziyetleri de âşığın bağırmı deler. Kısaca bülbülün her özelliği âşıkta mevcuttur.

Bülbülün bütün neşesi gül ile kaimdir. Gülden ayrı olunca inleyişler içinde kalır. Gülü görünce mest olur. Gül, onun için yaprakları yeni açılmış bir kitaptır. Âdeta bülbül o kitabı okur. Onun sıfatları, hoş-nevâ, gûyâ, medhhân, biçâre ve şeydâlıktır. Bütün bu sıfatlarıyla o, güzeli ve güzelliği övmeye bir üstâddir; ama bazen şair bu konuda bülbüle ders okutur (Pala, 2003: 87).

Dîvân şiirinde âşık, sevgilinin bütün eziyetlerine katlanır. Sevgiliden yakınmayı bir an bile aklından geçirmez. Onun inlemesi ayrılık acısındanadır. “Bülbülün feryadının gülden dolayı olduğunu sanmayın, dikendendir. (Ey sevgili) ben sana şükrederim, ben sana göz dikenden (rakipten) dolayı inlerim.” diyen şair, “dikendendir” kelimesini cinaslı olarak kullanmıştır. Diğer beyitlerde olduğu gibi bu beyitte de bülbül, karşımıza gül için ağlayıp inleyen âşık olarak çıkar:

Şâkirem senden sana ben göz dikenden inlerem

Sanma **güldendür** dikendendür figânı **bülbülün**

(C.2, G.747/3)

“Ey Zâtî! Bülbüller bu yanık şiire başlayınca güllerin benzi kızardı ve içi kıvılcımlarla doldu.” diyen şair, güllerin benzinin kızarmasının nedenini bülbüllerin yanık şiirler

okumalarına bağlayarak hüsn-i ta‘lil yapmıştır. Aslında güllerin kızarması, onların açılıp kırmızı renk almalarındandır :

Kızardı **güller**ün benzi derûnı pür-şerer oldı

Belâbil başladı Zâtî meger bu şî‘r-i pür-sûza (C.3, G.1363/9)

Bülbülün Farsçadaki diğer adı olan ve bin (1000) manasına da gelen “hezâr” kelimesi ile şairler kelime oyunları yaparlar. “Ey gül yüzlü! Sanma ki senin yokluğunda ettiğim binlerce feryat beni avutuyor. Aşk gülşeninde bülbüllerin feryadıyla avunuyorum.” diyen Zâtî, “hezâr” kelimeleri ile cinas, “feryâd-ı hezâr” ile tekrar sanatı yapmıştır:

Ey yüzi **gül** sanma feryâd-ı **hezâr** egler beni

Gülşen-i ‘ışkunda feryâd-ı **hezâr** egler beni (C.3, G.1493/1)

Aşağıdaki beyitte baharın gelişinden söz edilmektedir. Bu mevsimde gül budağı, bülbül yuvasını kendisine tâc edinmiştir:

Baş açık la‘übâlî olacak demdür yine

Gül budağı âşiyân-ı **bülbülü** idindi tâc (C.1, G.98/3)

Hânende, şarkı söyleyen kişi manasına gelir. Bülbül, söylediği hoş nağmeler ile bir hânendedir ve çoğu zaman ızdıraplı aşk şarkıları söyler. Ancak beyitte bayramın da gelmesiyle birlikte neşe veren şarkılar söylemektedir. Bülbülün bayramı, gülün ortaya çıkmasıdır. Çünkü o, gül dalını kendine yurt edinmiştir. Böylece gül ile can ciğer arkadaş olmuştur:

Hânendeye diniz yine **bülbül** gibi şakı

‘Îd irdi hem-dem oldı çü rûz-ı sa‘îde **gül** (C.2, G.850/3)

“Hey sôfî! Zâtî, güzellerden neden tevbe etsin? Bülbül, taze gülden tevbe eder mi?” şeklinde nesredebileceğimiz aşağıdaki beyitte bülbül, tövbekâr olamayan âşık, gül ise genç sevgili olarak karşımıza çıkar:

Be hey sôfî güzellerden nice tevb’ eylesün Zâtî

İder mi **bülbül**-i gûyâ **gül**-i sîr-âbdan tevbe (C.3, G.1402/5)

Aşağıdaki beyitte bülbül, güle karşı binlerce feryat etmektedir. Beyitte şibh-i hüsn-i ta‘lil yapılmıştır. Bülbülün bu kadar feryat etmesinin nedeni, âşığın çok yakıcı şiirler okumasına bağlanmıştır:

Güle karşı yine Zâtî hezâr efgân ider **bülbül**

Okur gûyâ ki ‘âşık yâra karşı şi‘r-i pür-sûzı

(C.3, G.1701/5)

5.2.4.1.12. Cennet

Gülün cennet ile ilgisi, cennette var olduğu inancına dayanır. “Onun aklına soğuk hava fesat düşürse de cennet gülünün kokusu azalmaz.” diyen Zâtî, soğğun gülü olumsuz yönde etkilediğini belirtmektedir. Bilindiği gibi güller soğukta kokularını kısmen ya da tamamen kaybederler. Ancak o, cennette bulunan gül ise soğuk ona zarar veremez:

Anun ki vire dimâgına berd-i ‘unf fesâd

Revâiyih-i **gül-i Firdevsi** itmez istinşâk

(C.2, G.657/5)

Aşağıdaki beyitte âşık âhını yedi kat olan cehennem ateşine, sekiz tane olan cenneti de sevgilinin güzellik bahçesine benzetmektedir. Gül, kokusu, güzelliği, tazeliği ve letâfeti ile bağı cennet gibi gösterir. Sevgili, sekiz tane olduğuna inanılan cennetlerin güzelliğini üzerinde toplamıştır. Beyitte “yedi-sekiz”, “tamu-cennet” leff ü neşr oluşturmaktadır. Güzelliklerin yaşanılacağına inanılan cennet ile yakıcı olan cehennemın tezatlı kullanıldığını görmekteyiz:

Yedi dâne şerer tamu benüm âhum ocagından

Sekiz **verd-i tarî cennet** nigârün hüsn-i bâğından

(C.3, G.1054/1)

5.2.4.1.13. Cür‘a (Yudum)

Cür‘a, yudum anlamına gelmektedir. Eskiden içki kadehinin dibinde kalan son yudumunun yere dökülmesi âdetti. Aslında daha çok iri kadehler için söz konusu olan bu durum, dibe çöken tortunun tabii olarak dökülmesinden ibarettir. Ancak şairler bunu yaparken aslında şarabın bulucusu olan Cem’in ruhunu ta‘zim ettiklerini söylerler. Yani kadehteki içkinin bir yudumu Cem’in hakkıdır, derlerdi (Pala, 2003: 104). Aşağıdaki beyitte de bu âdete telmihte bulunmuş ve gülün açılması, cür‘anın dökülüp saçılması istenmiştir. Zâtî, ecel rüzgârı hazan yaprağına benzeyen ömrü savurmadan gül ve cür‘a gibi dökülüp saçılmalı, gülüp eğlenmeli demektedir:

Gül ü cür‘a gibi gül açıl u dökül saçıl

Varak-ı ‘ömr-i hazân eylemeden bâd-ı ecel

(C.2, G.845/2)

5.2.4.1.14. Çeşm (Göz)

Dîvân edebiyatında göz, âşîğın canına ve gönlüne kasteden kan içicidir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin güle benzeyen gözleri, âşîğın kanına susamış kan içici katil olarak tasavvur edilmiştir. Bu tasavvurda gülün kırmızı rengi ile kanın kırmızı oluşu esastır. Sevgili anlatmak istediklerini göz aracılığıyla gerçekleştirir. Bazen işve yapar bazen de bakış oklarıyla âşîğın bağırını deler. Beyitte de kan dökmektedir. Kan dökmesi, sevgilinin zalimliğini anlatmaktadır:

Tabî'at bâgını zeyn eylemişsin berg-i sebz ile

İki dâne kızıl **gül** olmasun mı **çeşm**-i hûn-hârun (C.2, G.745/3)

Âşîğın gözleri, mihnet (sıkıntı) bağındaki iki kızıl güle teşbih edilmiştir. Burada da renk yönünden ilgi kurulmuştur. Âşîk, kızıl güllerini taze tutmak amacı ile zaman zaman gözyaşıyla sulamaktadır. Dîvân şiirinde âşîğın sel gibi akan gözyaşları, kanlı olarak tahayyül edilir. “Dem” kelimesinin kan anlamı da kastedilerek kelime beyitte tevriyeli kullanılmıştır. “Çeşm, sirişk” ve “bâğ, gül” tenasüp oluşturmaktadır:

Dü **çeşmüm** bâg-ı mihnetde iki dâne kızıl **güldür**

Anı ter tutmaga dem dem sirişküm su seper hânım (C.2, G.916/4)

Sevgilinin tatlı dilli Hüsrev'e, ayva tüyelerinin ise onun atı olan Şebdîz'e teşbih edildiği aşağıdaki beyitte âşîğın gözleri Gül-gündür / gül renklidir. Beyitte Husrev-Şîrîn, Şebdiz-Gülgûn kelimeleri ihâm-ı tenasüp sanatını oluşturmuşlardır:

Bagrumı bir husrev-i şîrîn-zebândur hûn iden

Çeşmümi şebdîz-i dûd-ı hattıdur **gül-gûn** iden (C.3, G.1133/1)

5.2.4.1.15. Diken

Nasıl ki bülbül gülsüz olamıyorsa gül de dikensiz olamaz. Güller dikende açılır, dikene yakındır, eteğini diken tutar.

“O gonca ağızlı, gül bahçesine ağyarsız açılmaz. Dünya gülistânı içinde gül de dikensiz açılmamaktadır.” Güllerin bir arada bulunduğu yer olan gülistâna, gonca ağızlı sevgili, diken (rakip) olmadan açılmaz. Sevgili, âşîğa yüz vermediği için bu bahçede diken olarak tahayyül edilen rakip ile birlikte seyrân edecektir:

Gülşene açılmaz ol gonca-dehen agyârsuz

Gülsitân-ı ‘âlem içre **gül** açılmaz **hârsuz** (C.2, G.555/1)

Sevgilinin rakip ile birlikte görünmesi, bülbül olan âşığın feryat etmesine, ağlayıp inlemesine neden olur:

Gül gibi gülmiş açılmışsın rakîb-i **hâr** ile

Nice feryâd itmesün bu bülbül-i zârün senün (C.2, G.812/6)

Âşık, düşmanlar ile arkadaşlık eden sevgiliye serzenişte bulunmaktadır. Güle benzeyen sevgili, birçok rakiple arkadaşlık etmektedir. Onun hem bu davranışı hem de dikenli olması, bülbül olan âşığı üzmektedir:

Nigârâ hem-dem-i agyâr imişsin

Dirîgâ bir **gül**-i pür-**hâr** imişsin (C.3, G.1040/1)

5.2.4.1.16. Dîvân-Kitap

Yapraklarının kat kat ve dürülmüş gibi olması nedeniyle deftere, kitaba ve mecmuaya benzetilen gül, yapraklarının çokluğu ile de bu benzetmede yerini alır.

“Güzel huylu olan kişi, gül yaprağı gibi nazik yapraklardan oluşan Allah’ın lutf kitabını anlayabilir ve şerh edebilir.” şeklinde nesre çevirebileceğimiz beyitte gül yaprakları kitapla ilgili olarak kullanılmıştır:

Tab’ı lâtif olan kişi fehm eyler itdi şerh

Hakkun **kitâb**-ı lûtfını nâzûg varakda **gül** (C.2, G.852/2)

Dürüst kelimesi doğru, dürüst, tam, tam ayarlı sikke, emin, güvenilir gibi pek çok manaya gelmektedir (Kanar, 2005: 283). Aşağıdaki beyitte kelimenin “doğru” anlamına yer verilmiştir. Kendisini bülbül dilli olarak nitelendiren Zâtî, Dîvân’ını da güle benzetmektedir. Gül ile Dîvân’ın ilgisi, gülün her yıl bazen yılda birkaç kez açılması; şairin güzel ve eksiksiz bir dîvân oluşturma ve her yıl bir dîvân tamamlama isteği yönündendir:

Ger güle bakarsa yâri Zâtî-i bülbül-zebân

Gül gibi baglarsa her yıl tâze **dîvânı** dürüst (C.1, G.79/7)

Gülşen, bezm olarak tasavvur edilmektedir. Burada içki içilmekte ve kimi zaman da şiirler okunmaktadır. Gül, bu meclislerin vazgeçilmez parçasıdır. Beyte göre şairin elindeki Dîvân'ı gül gibidir:

Gülşen-i bezme gelüb gonca dehânın açacak
Zâtî'yâ **gül** gibi destündeki **dîvân**un idi (C.3, G.1740/5)

5.2.4.1.17. Dünyâ

“Benim sâlike benzeyen gözyaşım, göz yumup açınca kadar dünyayı güle ve gül bahçesine döndürür. Gösterdiği bu keramet az mıdır?” diyen Zâtî, dünya ile gül arasında ilişki kurmuştur. Âşığın gözyaşları gül gibi kırmızıdır ve ağladığında dünya güle ve gül bahçesine dönecektir. Bu da sâlik olan gözyaşlarının gösterdiği kerâmettir:

Bu kerâmet az mıdur kim sâlik-i eşküm benüm
Göz yumub açınca **dünyâyı gül** ü gül-zâr ider (C.1, G.238/3)

5.2.4.1.18. El

El ile gül arasında kurulan ilgi, şekil benzerliği ve sevgilinin gül fidanı olarak düşünülmesi sebebiyledir. Selamlaşma esnasında elini uzatan sevgilinin eli, tarâveti ile gülü andırmaktadır:

Merhabâya **elin** açarsa ider ol gonca
Bize bir **verd** ile beş gonca-i zambak teklîf (C.2, G.634/3)

5.2.4.1.19. Eşk (Gözyaşı, Yaş)

Gülgûn, gül renkli demektir. Ayrıca bir cins ata verilen isimdir. Hüsrev'in Şîrîn'e hediye ettiği at da bu adla anılır. Bu at, Hüsrev'in diğer atı Şebdîz ile aynı kısıraktan gelmemiş. Bu kısırak bir aygır heykeline sürtünmek yoluyla iki defa gebe kalmış. Birinde Şebdîz'i diğerinde Gülgûn'u doğurmuş. Dîvân şiirinde kelimenin asıl anlamı da göz önünde bulundurularak tevriyeli kullanılması meşhurdur. Sevgilinin yanağı ve âşığın gözyaşı yerine kullanılır (Pala, 2003: 184). Âşık, gül renkli yaşlar dökerek çevresini gül bahçesine çevirmiştir. Ona gül renkli gözyaşları döktüren sevgili, bülbül olan âşığı herkesin diline düşürmüştür:

Eşk-i gül-gûnumla çevrem gülsitân itdün yine

‘Âleme ben ‘andelîbün dâsitân itdün yine

(C.3, G.1242/1)

“Ey Hüsrev! Ferhad’ınım, gel bağrımı kan eyleme. Yaşımı tatlı dudağının hasreti ile gül renkli eyleme!” diyen Zâtî sevgiliyi Hüsrev’e, gözyaşını tevriyeli kullanarak Hüsrev’in atı olan Gül-gûn’a, âşığı da Ferhâd’a teşbih etmiştir. Beyitte âşık sevgilisinin tatlı dudağına ulaşamadığı için hasret çekmekte ve bu hasretle gül renkli gözyaşları dökmektedir:

Husrevâ Ferhâdunam gel bagrumı hûn eyleme

Yaşımı şîrîn lebün hecrüyle **gül-gûn** eyleme

(C.3, G.1346/1)

5.2.4.1.20. Ezkâr

Vird, belli zamanlarda okunması âdet edinilen dualar ve zikirlerdir. Özellikle seher vaktinde okunur. Virdi tarikatı kuran şeyh tespit eder. Genellikle âyetlerden ve hadislerden derlenen virdler bir çeşit ders sayılır. Mürid, vird okumadan tasavvuf yolunda ilerleyemez. Bir şeyi vird edinmek, dile dolayıp devamlı tekrarlamaktır (Pala, 2003: 487).

Zikir, tasavvufta dervişler tarafından Allah’ın belli adlarının muayyen sayıda tekrarına denir. Zikir kelimeleri ve esmâları genellikle şunlardır: Lâilâhe illa’llâh, Allah, Hû, Hayy, Hakk, Kayyûm. Zikir iki çeşittir: Zikir-i hafî (gizli zikir), gönülden yapılan zikirdir. Zikir-i celî (açık zikir) ise dervişlerin yüksek sesle ve bir ağızdan yaptıkları zikirdir (Pala, 2003: 506).

“Gül zikri, perişan bülbülün eğlencesi; dostun güzelliğini iyilikle anmak da duamız olsa ne olur?” diyen Zâtî, aşağıdaki beytinde istifham sanatı yapmıştır. Perişan bülbül (âşık), gülü, yani “dost” olarak nitelendirilen Hz. Muhammed’i anınca mutlu olmaktadır:

Virdümüz olsa nola zikir-i cemîl-i hüsn-i döst

Bülbül-i şûrîdenün **ezkâr-ı gül** eğlencesi

(C.3, G.1623/4)

5.2.4.1.21. Gelin

Gelin, evlenmek için hazırlanmış, süslenmiş veya yeni evlenmiş kadın ya da aileye evlenme yoluyla girmiş olan kadın için kullanılan bir tabirdir. Anadolu'nun değişik bölgelerindeki düğünlerde halen görüldüğü üzere eskiden gelinliklerin özellikle üst kısımları kırmızı renkli idi (Özkan, 2007: 208). Bu beyitte “gül-i sûrî” tamlaması ile düğünün gülü, yani gelin kastedilmiş; al giymesi ile de az önce bahsettiğimiz Anadolu'da gelinlerin giydiği üst kısmı kırmızı olan gelinliğin tarifi yapılmak istenmiştir. Gelin olan gül, mahallesinde allar giyerek yürümektedir:

Kûyında yürir al geyüb ol **gül-i sûrî**

Gûyâ ki ider seyr-i cinân Âl-i Muhammed

(C.1, G.125/2)

5.2.4.1.22. Gömlek (Pîrehen)

Türkiye Türkçesindeki yaygın şekli ile gömlek (gönlek), metinlerde yaygın olarak kullanılan Farsça şekli ile ise pîrâhen (pîrehen), vücudun üst kısmına giyilen çeşitli giyeceklerin genel adı olup aynı zamanda kız ve erkek her iki kesimin de giydiği ortak giysilerdendir. Dolayısıyla kız veya delikanlı güzel gençlerin, âşık gözü kamaştırır tenlerini örten gömlek giymeleri, çıkarmaları; gömleğin biçimi, çeşitleri, renkleri vb. türlü özellikleri âşıkâne, rindâne şiirlerde çokça işlenmiş ve klâsik Türk şiirinde en çok yer verilen giyim kuşam unsurlarından biri olmuştur (Kaya, 2006: 153).

Yakup'un Yûsuf'a olan hasretiyle ağlamaktan görmez olan gözleri, yine Yûsuf'un gömleğini gözlerine sürmesiyle açılmış ve görür olmuştur. Önceleri kanlı gömleğini koklamak sûretiyle teselli bulan Yakup, oğlunun bir tür müjde ve yaşadığının bir belirtisi olarak gönderdiği gömleğini yüzüne, gözüne sürmüş ve gözleri açılmıştır (Kaya, 2006: 189). Beyitte bu olaya telmihte bulunulmuştur. Sevgilinin Yûsuf olarak görülmesi, âşığın da Yakup olarak düşünülmesine yol açmıştır. Âşık, sevgilinin gül renkli gömleğine yüzünü sürmek ve bu yolla devâ bulmak istemektedir. Tevriyeli olarak kullanılan “mısır”, ülke anlamına gelmekte; aynı zamanda Mısır'ı işaret etmektedir. Ülke anlamından dolayı can, bir ülkeye teşbih edilmiştir. Mısır ile de Hz. Yûsuf'un Züleyha ile olan macerası telmih edilmektedir. Beyitte “gönül, cân” ve “Yakup, Yûsuf” leff ü neşr sanatını meydana getirmiştir:

Gönlüm gözüm açılrsa Ya'kûb-sıfat tan mı
Cân mısrına Yûsûf bir **gül-pîrehen** olmuşdur (C.1, G.262/2)

Şairin gözünde sevgili bir "Yûsuf-ı gül-pîrehen"dir. Âşığın gönlü ise kuyuya teşbih edilmiştir. Yakup ile ilgili olarak kullanılan kuyu (çâh), bize şu olayı telmih eder:

Yûsuf'un büyük kardeşleri onu kıskanır ve hile ile kıra götürüp bir kuyuya atarlar. Babalarına ise "Onu bir kurt yedi." der ve bir hayvanın kanını sürdükleri gömleğini de delil olarak getirirler. Bu olaya çok üzülen Yakup, hüznler evi adı verilen kulübesine çekilir, ağlamaktan gözleri görmez olur ve bu süre içinde o kanlı gömleği yüzüne sürmek ve koklamak sûretiyle kendini avutmaya çalışır. (Kaya, 2006: 189). Hz. Yûsuf, güzelliği bakımından sevgili için benzetilen olmaktadır. Kardeşleri tarafından kuyuya atılan Yûsuf'un gömleğinin Yakup'u avutması gibi gül gömleklili sevgilinin âşığın gönül kuyusuna girmesi de âşığı avutur:

Benim Ya'kûb gibi gönlümün çâhına ey gonca
'Aceb mi düşe gelsen Yûsuf-ı **gül-pîrehensin** sen (C.3, G.1176/3)

5.2.4.1.23. Gönül

Gönlün açılması, neşelenmek, ferahlamak, mutlu olmak anlamında kullanılan bir tabirdir. Gül ile açılması yönünden ilgi kurulmaktadır.

Zâtî, gönlünün gül gibi açılıp ferahlamasını isteyen kişinin gülşene güler yüzlü bir gonca (sevgili) ile gitmesi gerektiğini söylemektedir:

Gül gibi **gönlünün** açıldığını ister isen
Zâtî' yâ gülşene bir gonca-i handân ile git (C.1, G.76/5)

Aşağıdaki beyitte gül yanaklı, servi boylu sevgiliyle bağda gezinmek isteyen şair, muradına erdiği takdirde gönlünün gül gibi açılacağını söylemektedir:

Açıl Zâti ile bâğa açılson **gül** gibi **gönli**
Yetiş ey 'ârızî gül kâmeti serv-i hırâmânım (C.2, G.984/6)

Mahfel (mahfil) büyük camilerde hükümdarlara veya müezzinlere ayrılmış ve etrafı parmaklıkla çevrilmiş olan, yerden biraz yüksek mekân manasındadır. Aşağıdaki beyitte sevgili, müezzin olarak düşünülen bülbüle benzetilmiştir. O, tatlı diliyle

âşıklarına vaaz vermekte ve onları kendinden geçirmekte, hal böyle olunca dertli gönüller gül gibi açılıp refaha ermektedir. Mahfelin parmaklıkla çevrili olması, kafesteki bülbül ile ilişki kurulmasına neden olmuştur. Beyitte Cuma gününün zikredilme nedeni ise daha ziyade vaazların o gün verilmesindedir. Birinci mısradaki “bülbül” ile ikinci mısradaki “gül” ve yine ilk mısradaki “dil-ber” ile ikinci mısradaki “gönül” kelimeleri düzenli leff ü neşr sanatını oluşturmuştur:

Bülbül-i gûyâ idi mahfelde dil-ber cum‘a gün
Gül gibi açıldılar gam-gîn gönüller cum‘a gün (C.3, G.1171/1)

5.2.4.1.24. Gül-âb (Gülsuyu)

Eskiden bir temizlik maddesi ve tıbbî malzeme olarak kullanılan gülsuyu, aynı zamanda geleneksel ve dinî boyutu olan bir süs eşyasıydı. Çünkü onun elde edilişi, sosyal hayattaki kullanım alanları geleneksel ve dinî bir anlam ifade eder. Gülsuyunun yaygın bir süslenme eşyası oluşu, içerisinde dinen yasak kabul edilen alkolün bulunmaması ve Hz. Peygamber’in kokusunu hatırlatması inancıyla ilgilidir (Özkan, 2007: 325). Saçınmak, sürünmek anlamına gelmektedir. ‘Abîr, beyaz sandal, sümbül kökü, kırmızı gül, turunç ve iğde çekirdekleri gibi güzel kokulu bazı otlarla bir miktar misten meydana gelen bir ilaç terkididir. Aşağıdaki beyitte padişah olan sevgili, gül suyu ve ‘abir sürmüştür. Bende olan âşığa mihnet hamamında kan renkli ter ve ateş külü yetmektedir:

Sen saçın şâhum **gül-âb** ile ‘abîri bendene
Kühlân-ı mihnetde kan derlerle hâkister yeter (C.1, G.476/2)

Gülsuyu, rengi, sıvı halde bulunması ve güzel kokusu sebebiyle söz konusu edilmektedir. Bu özellikleri sebebiyle şarap, ter ve toprak olarak düşünülür (Sefercioğlu, 2001: 99). Sevgilinin saçına sürdüğü gülsuyu, bir nişan olarak düşünülmüştür. Başa toprak koymak, yas tutmak ve saçı kil ile yıkama âdetini ifade etmektedir. Âşığın işi, ayrı kaldığı sevgilisi için âh etmektir. Beyitte saç, tekrar; “gül-âb, müşg, anber” ile “saç, baş” tenasüp sanatını meydana getirmiştir:

Saçına ‘alem **gül-âb** ü müşg ü ‘anber saçına
Başa toprak koymag ola âh kim kârüm benüm (C.2, G.874/4)

Âşık, ayrılık şişesindeki gülsuyudur. Onu gülsuyu haline getiren ise, felektir. Âşığa oyunlar oynayan, onun yüzünü güldürmeyen felek, onu gülden elde etmiştir. “Gülden çıkarmak” tabiri aşağıdaki beyitte tevriyeli olarak kullanılmıştır. Gülden elde etmek ve gül olan sevgiliden ayırmak anlamlarına gelir:

Şişe-i hecr olsa yirüm nola mânend-i **gül-âb**

Ey felek bir tâze ter gülden çıkardun sen beni (C.3, G.1510/3)

5.2.4.1.25. Gül-bâng

Gül sesi, bülbül şakıması anlamına gelen gül-bâng, hep bir ağızdan yüksek sesle söylenen ilâhî veya duadır. Yeniçeriler, Kalenderîler, Bektâşîler ve Mevlevîler arasında yaygındır. Gül-bângların askeriyede davul çalınırken tekkelerde ve kudüm eşliğinde söylenmesi âdettir. Bektâşî ve Mevlevîlerin gül-bângı meşhurdur. Alevîler ile Bektâşîler gül-bâng esnasında “Allah Allah!” diye yüksek sesle gül-bânga eşlik ederler. Bektâşîlerde yeni talip nasip aldığı zaman içilen şerbetin sonunda ve ayrıca Yezîd ile taraftarlarını lanetlemek için gül-bâng çekilmiştir. Mevlevîlikte ise birkaç çeşit gül-bâng mevcuttur. Sımât gül-bângı, aşûre gül-bângı, hatîm gül-bângı, seyahat gül-bângı ve cenaze gül-bângı bunlardandır (Pala, 2003: 183–184). Aşağıdaki beyte göre, herkesin huzurunu kaçıran âşığın âhı karşısında endişelenmeye gerek yoktur; çünkü kargalar, o hümâ (sevgili) için dua etmektedirler. Beyitte “zağ, hümâ, uçmak” kelimeleri tenasüp içerisinde kullanılmıştır:

‘Âlemün nola huzûrı uça âhumdan benüm

Ol hümânun üstine **gül-bâng** uçurmuş zaglar (C.1, G.170/2)

5.2.4.1.26. Gülgûn-Şebdîz; Hüsrev-Şîrîn-Ferhâd

Hüsrev, Şîrîn, Ferhad ile Şebdîz ve Gülgûn, Fars ve Türk edebiyatlarında Sasanî hükümdarı Hüsrev Pervîz ile Ermen melikesi Şîrîn’in efsanevî aşklarını konu alan mesnevinin kahramanlarıdır (Pala, 2003: 232).

Şebdîz, Hüsrev’in atı; Gülgûn ise Şîrîn’in atıdır. Nizâmî-yi Gencevî’ye göre Şebdîz aslında sevgilisi Şîrîn’in atırken daha sonra Hüsrev’in malı olmuştur (Yıldırım, 2008: 654).

Beyitlerde Ferhâd, Şîrîn, Hüsrev, Şebdîz ve Gül-gûn ihâm-ı tenasüp içinde verilmiştir. Aşağıdaki beytinde Zâtî, “Ey Şîrîn! Seni her gören Ferhâd’ın olsa ne olur? Ey Hüsrev! Sana Şebdîz atı ile Gül-gûn kabâ yaraşır.” demektedir:

Her gören **Ferhâd**un olsa nola **şîrîn** yaraşur
Esb-i **Şebdîz** ile sanâ **Husrevâ gül-gûn** kabâ (C.1, G.14/4)

Dîvân edebiyatında sevgilinin ayva tüyleri, toz olarak tabir edilir. Aşağıdaki beyitte onlar, renk bakımından Şebdîze benzetilmiştir. Sevgilinin ayva tüyleri Şebdîz adlı bir at gibi koştduğundan beri, âşık Gül-gûn renkli gözyaşları dökmektedir:

Şebdîz-i hatt-ı dil-ber tozub tozub gelelden
Gül-gûn-ı eşk-i ‘âşık tutub tutub yenilmez (C.2, G.502/3)

Sevgilinin dudağının tatlılığının söz konusu edildiği beyitte onun ayva tüyleri Şebdîz, güzelliği Gülgûn olmuştur. Hüsrev olan âşığa, sevgilinin baştan çıkarıcı özellikleri nedeniyle aşk meydanı dar gelmektedir:

Gelmelü olmuş leb-i **şîrîne Şeb-dîz**-i hat
Âh kim **Gül-gûn**-ı hüsnün **Husrevâ** meydânı teng (C.2, G.680/3)

5.2.4.1.27. Gülşen (Gülistân)

Gülşen, gül bahçesi anlamına gelir ve güllerin bir arada bulunduğu yerdir. Zâtî’nin aşağıdaki beytinde gülşen, aşk bahçesine dönmüştür. Çünkü içinde güller (güzeller) ve bülbüller (âşıklar) vardır. Âşk bahçesindeki bülbül, sevgili gül yüzünü gösterdikçe ferahlamaktadır. Beyitte “ferâh” kelimesi ile tekrar oluşturulmuştur:

Gül yüzün ‘arz itdüğince verd-i handânum ferâh
Gülşen-i ‘ışk içre olur bülbül-i cânım ferâh (C.1, G.101/1)

Gül, rengi ve kokusuyla işret meclisinin süsüdür. Güller açıldığı zaman gülşende meclisler kurulur. Âşık, goncaya (sevgiliye) istifham yoluyla içki sohbetini kiminle yaptığını sormaktadır. Sevgili, içki içtiğini inkar edemez. Çünkü bu, onun gül bahçesine benzeyen yanaklarının kırmızılığından anlaşılmaktadır. Onun yanakları, şarabın insana verdiği hararet ile gül renkli olmuştur:

Gül ü mül sohbetin bilsem kimünle itdün ey gonca

Gülistân-1 ‘izârun tâb-1 mülden yine gülgüldür (C.1, G.375/3)

5.2.4.1.28. Gülün Kokusu

Gülün hoş bir kokusu vardır. İslâm inancına göre gül koklamak, Hazret-i Peygamberimizin kokusunu gönülde hissetmekle eş değerdedir.

“İtr” ve “muattar” kelimeleriyle iştikak sanatı oluşturulan aşağıdaki beyitte gül, bahar ve itr bayramı ile herkesin dimağı gül kokusu ile dolmuştur:

Bûy-1 gül ü bahâr ile bu ‘itr-1 ‘îd ile

Cümle mu’attar oldu cihân bu idi ümîd (C.1, G.121/3)

Gül kokusu sayesinde âşıklar kendinden geçer. Onun kokusunu âşıklara taşıyan, sabâ rüzgârıdır. Yani sabâ, âşıklara sevgiliden haber taşır. O, âşığın gözünde yüce bir kişidir. Âşığın ondan istediği ve umduğu şey de zaten budur. “Bu” kelimesi beyitte cinaslı olarak kullanılmıştır:

Ümîdüm bu idi Zâtî sabâdan

O verdün **bûy**ımı virdi teberrük (C.2, G.766/7)

Aşağıdaki beyitte de gülün güzel kokusundan söz edilmektedir. O kokuyu âşıklara taşıyan, Dîvân edebiyatında postacı, peyk olarak tasavvur edilen sabâ rüzgârıdır. Beyitte “sabâ, esmek, nefes, koku” kelimeleri tenasüp içerisindedir:

Ol **gülün râyihası** hem-nefesüm oldu deyu

Ey sabâ var esen ol koya bizi yiter es e (C.3, G.1302/3)

5.2.4.1.29. Gülün Ömrü

Bilindiği gibi gülün ömrü azdır. Kısa bir sürede solar.

Dünya bahçesinde, hiçbir güle uzun bir ömür nasip olmamıştır. Bu yüzden bülbül olan âşık, sevgili olan gül için feryat etmektedir:

Bir demde bülbül eylesün mi hezâr bâr

Dünyâda mâlik olmadı ‘ömr-i mezîde **gül** (C.2, G.850/6)

5.2.4.1.30. Hasan

Aşağıdaki beyitte Zâtî, Hasan'ın yüzünü gül bahçesine, kendisini de güle benzetmiştir. O aynı zamanda gökyüzündeki parlak bir aydır:

Gülşen-i bâg-ı cemâlün **gül**-i handânı **Hasan**

Evc-i eflâk-i kemâlün meh-i tâbânı Hasan

(C.3, G.1062/1)

5.2.4.1.31. Hz. Muhammed

Kültür ve edebiyatımızda gül, Hz. Muhammed'in sembolüdür. Peygamberimizle birlikte, müridi O'na götüren ve rûhî terbiye ile insanları sünneti yaşamaya teşvik eden tarikat şeyhleri ile Allah için sevilen dostlar da gül sembolü içinde ifade edilmişlerdir. Gonca, vahdeti; gül-i sad-berk bin bir alakayı ifade etmekte ve kırmızı gül de bir hadisin delâletiyle Allah'ın sembolü olmaktadır (Miyasoğlu, 1999: 32).

Hz. Muhammed'in sahabelerinden olan Ümmü Süleym, gönüller sultanı, güller gülü Efendimiz'in peygamberî aşkına susamışlardan biriydi. Arabistan'ın kavurucu öğle sıcaklığını yaşadığı günlerden biriydi. Hz. Peygamber yine onların evini teşrif etmiş, yemekten sonra da kaylule (öğle uykusu) için bir şilte üzerinde istirahatata çekilmişti. Şilte meşinden yapılmıştı ve öğle sıcaklığını âdeti ikiye katlıyordu. Biraz sonra güzeller güzeli Efendimizin yüzünden akan terler o meşin şiltede birikmeye başladı. Ümmü Süleym, cihana bedel bu çiğ tanelerine bakınca kaybolup gitmelerine razı olamayıp güzel kokularını mahremâne muhafaza ettiği pul şişesini getirdi ve o gül kokulu terleri topladı. Ümmü Süleym'in, Hz. Peygamber'den aldığı bu kıymetli hatırayı ömrü boyunca sakladığı ve O'nun hasretiyle zaman zaman şişeyi açıp gül ıtırlarını koklayarak anılara daldığı rivayet edilir (Pala, 1998: 17–18).

Peygamber ve gül sevgisi, gül şeklinde Hilye-i Şerif'ler yapılmasına da yol açmıştır. Verd-i Muhammedî yahut Gül-i Muhammedî denen bu ilgi çekici kompozisyonlarda, dal ve yapraklar ortasında açılmış tek gülün üzerinde Muhammed yazısı, yapraklarda da Ali, Hasan, Hüseyin, Fatma ve cennetle müjdelenenlerin adları okunurdu. Gülün yapraklarının üzerine de peygamberin eşlerinin adları yazılıdır: En uçtaki yaprakta Hatice, Âişe, bu yaprağın altında solda Sevde, Hafsa, Ümmü Seleme ve Ümmü Habibe adları yer alır. Onun altındaki yaprakta Sebe, sağda en uç taraftakinin altında Zeynep

binti Cahîş, Zeynep binti Harime ve Meymune bulunmaktadır. Alttaki tek yaprak üzerinde de Cubriye'nin adı okunur. Gül-i Muhammedî'nin diğer kısımlarına da Ashab-ı Kehf'in adlarıyla dört halifenin hususiyetleri kaydedilmiştir (Ayvazoğlu, 2008: 110–111).

“Gül-i Muhammedî”, süslemede gülle ilgisi bulunmayan bazı madalyonlara bile ad olmuştur (Kalpaklı, 1999: 357).

Aşağıdaki beyitte şair, Muhammed ümmetine (Müslümanlara) seslenerek gül yüzlü Peygamber Efendimizin yüceliğinin sınırsız olduğunu anlatır:

Gül yüzün ‘arz itdi aldı âl ile dil bülbülün

Hey Muhammed ümmeti bî-haddür âli **Ahmedün** (C.2, G.770/3)

“Gül zikri, perişan bülbülün eğlencesi; dostun güzelliğini iyilikle anmak da duamız olsa ne olur?” diyen Zâtî, aşağıdaki beytinde istifham sanatı yapmıştır. Perişan bülbül (Hakk âşığı), gülü, yani “dost” olarak nitelendirilen Hz. Muhammed’i anınca mutlu olmaktadır:

Virdümüz olsa nola zikr-i cemîl-i hüsn-i döst

Bülbül-i şûrîdenün ezkâr-ı **gül** eğlencesi (C.3, G.1623/4)

5.2.4.1.32. Hz. Yûsuf

Beyitte sevgili, Yûsuf-cemâl olarak vasıflandırılmıştır. Hz. Yûsuf, yüzünün güzelliği ile meşhurdur. Gül olan sevgilinin yüzü, onun güzel yüzüne teşbih edilmiştir. Goncanın açılıp güle dönüşmesi Yûsuf’un hapisten çıkıp Mısır’a sultan olmasını; aynı zamanda Züleyhâ’nın halvetinden yırtık eteğiyle çıkışını hatırlatmaktadır:

Şâh oldı Mısır-ı gülşene **Yûsuf-cemâl gül**

Ey gonca gülsitâna açıl gül-misâl gül (C.2, G.839/1)

Güzelliğin ülke (mısır) olarak kabul edilmesi nedeniyle Hz. Yûsuf beyitte söz konusu edilmiştir. Gül bahçesi, Mısır’a (ülkeye) benzetilmiştir. Beyitte Züleyhâ’nın eşi olan Mısır valisi Aziz’e telmihte bulunulmuştur. Tevriyeli olarak kullanılan aziz kelimesi, aynı zamanda sevgilinin yüceliğini anlatmaktadır. Dünya solmakta iken o yetişerek kırmızı rengiyle dünyayı gül bahçesine dönüştürmüştür:

Yetişdi **Yûsuf-1 gül** Mısır-1 gülşende ‘azîz oldu
Agarmışken Züleyhâ gibi dünya oldu ter tâze (C.3, G.1292/2)

Bu beyitte de sevgilinin yüzü, Hz. Yûsuf’un güzel yüzüne denk tutulmuştur. O gül yüzlü Yûsuf’un (sevgilinin) kıymetini bilenler, kendilerine Mısır verilse dahi onun bir kılını vermeyeceklerdir. “Mısır” ve “Yûsuf” kelimeleri tenasüp sanatını oluşturmuştur:

Virmezüz bir kılını Mısrı virürlerse bize
Bilirüz **Yûsuf-1 gül-çihremüzün** kıymetini (C.3, G.1709/4)

5.2.4.1.33. İnkâr

İnkârın kelime anlamı “yaptığını saklama, gizleme”dir. Gül, gonca halindeyken kapalıdır ve bu haliyle bir şeyler saklayan insanı andırır. Buna tezat olarak âşığın her zaman taze olan yarası ise gül gibi açıktır. Bu yaranın gül gibi açık olması aşkın belirtisidir:

Dâg tâze gül gibi ‘ışkın belürdür ‘âşıkun
Kendünün ey gonca gerçi **gül** gibi **inkârı** var (C.1, G.335/6)

5.2.4.1.34. Kabâ-Câme

Kabâ, üste giyilen elbise, cübbe demektir. Kabânın önü açık olup düğmesi yoktur. Dîvân şiiirinde âşığın yaralı bedeni gül işlemeli bir kabâyâ benzetilir. Bu bakımdan kabâ, insanın maddî varlığı yerine kullanılır (Pala, 2003: 257).

Kabâ ve gülün birbiriyle ilişkisi; kırmızı gülün elbisenin rengini anlatmak için kullanılması ile ilgilidir. Zâtî’nin beytinde kabâ, sevgiliye hile ile gönül almayı öğreten bir öğretmendir. Öğrenci durumundaki sevgili de tıpkı öğretmeni gibi gül renkli bir elbise giymiştir. Beyte baktığımızda, şair gül-gûn kabâyâ öğretmen vasfını yükleyerek onu kişileştirmiş, böylece teşhis sanatı yapmıştır. Ayrıca “âl” kelimesi tevriyeli olarak kullanılmıştır. Kelime, “kırmızı” ve “hile” anlamlarına gelmektedir:

Seyr ider geymiş bu gün bir dil-rübâ gül-gûn kabâ
Âl ile dil almak öğretmiş ana **gül-gûn kabâ** (C.1, G.14/1)

Kabânın önünün açık olması ile gülün açılmış, goncadan yırtılarak sıyrılmış bir çiçek olması arasında ilişki kurulmuştur. Âşık, her zaman, sevgiliyi bir kez olsun görme, ona kavuşma ümidiyle yaşamaktadır. Onu gördüğü anda da davranışları değişmekte, Mecnûn'dan daha Mecnûn olmaktadır. Sevgiliyi gördüğü anda sergilediği davranışlardan biri de yaka yırtmak (çâk-ı girîbân)tır. Ancak yakasını yırtan sadece âşık değildir. Çünkü âşığın pek çok rakibi vardır ve onlar da sevgili için yanıp tutuşmaktadırlar. Aşağıdaki beyitte sevgiliyi yakalarda, yamaçlarda görenler yakalarını yırtmıştır. Böylece gülgûn kabâ giyen sevgili, dünyayı yakasız bırakmıştır. Mübalağa-i gulüvv yapılan beyitte “yaka” kelimesi ile tekrar ve cinas sanatı yapılmıştır:

Yakalarda gören anı yakalar çâk itdiler

Yakasuz kodı cihânı Zâtî'yâ **gül-gûn kabâ** (C.1, G.14/6)

Bahar gelince çiçekler açar, içki meclisleri kurulur, gönüller hoş olur, elden kadehler düşmez. Aşağıdaki beyitte de güzel bir bahar tasviri yapılmıştır. İçki meclisi kurulmuştur ve elde kadehler hazırdır. Ancak gül (sevgili), bahar mevsimi münasebetiyle açılıp saçıldığı, diğer bir tabirle elbisesinden sıyrıldığı için kimsenin içmeye mecali kalmamıştır:

Câm elde dil-güşâde vü **câme**-derîde **gül**

Her kim ki ‘işret itmeye şimdi diri degül (C.2, G.850/1)

5.2.4.1.35. Kadeh (Ayak, Câm)

Ayak, câm kelimeleriyle de ifade edilen kadeh ile gülün ilişkisi renk ve şekil dolayısıyladır. Ayrıca bağıın işret meclisi olarak tasavvuru nedeniyle de gül ve kadeh bir arada kullanılmaktadır.

Şarap testisi bülbül şeklinde yapılır ve bülbüle olarak anılır (Yıldırım, 2008: 185). Kulkul, sürahideki şarabın kadehe dökülürken çıkardığı ses için kullanılır. Kulkul, “kul, kul” biçiminde yazıldığı zaman Arapçada söyle, söyle demek anlamına geldiği de göz önüne alınmalıdır.

Gulgul, kuşların bir ağızdan feryat etmeleri ve ötüşmelerine, ayyaşların açık saçık, saçma sapan sözlerine ve gürültü, çığırışma ve mâyiânın şişeden boşaltıldığı vakit

peydâ ettiği sadaya denir (Onay, 2007: 248). Beyitte bülbül sesi ve sürahiden dökülen şarabın sesini hatırlatacak şekilde tevriyeli kullanılmıştır.

Negam kelimesi cinaslı olarak kullanılmıştır. Bülbül ise iki kez tekrarlanarak tekrar sanatı meydana getirmiştir.

Zâtî için artık gül açılrsa (ortadan kaybolrsa, yok olsa); bülbül de, bülbülün nağmeleri de kalmasa, gam çekmeye değmez; gül olarak (gül renkli şarapla dolu) kadeh; bülbülün nağmesi olarak da, şarabın sürahiden dökülürken çıkardığı ses ona yetmektedir:

Açılup gül kalmasa hergiz negam bülbül ne gam

Câm gül Zâtî surâhî gulguli bülbül yiter (C.1, G.180/5)

Kadeh beyitte gül renkli olarak nitelendirilmiştir. Gonca, gül renkli kadehte güzelliğinin yansımaları görerek heyecana kapılmış ve heyecandan yakasını yırtmıştır. Şair, goncanın bu davranışının nedenini istifham yoluyla sormaktadır:

Bahâr-ı hüsninün ‘aksin mi gördün **câm-1 gül**-gûnda

Niçün çâk eyledün meclisde ey gonca girîbânun (C.2, G.739/6)

Karar eylemek, sürekli olmak anlamına gelir. İçki meclisindekiler, gülşende gül renkli kadehle sürekli içmek ve varını yoğunu aşk uğruna harcamak istemektedir:

Götürün **ayagı** gülşende karâr eyleyelüm

Gül gibi varumuzu ‘ışka nisâr eyleyelüm (C.2, G.898/1)

Gül renkli kadehten aşk şarabı içen bülbül, sarhoş olmuştur ve yine aklına aşkı düşerek feryat etmektedir. Beyitte “gül ve bülbül” ile “şarâb ve câm” tenasüp sanatını oluşturlar:

Câm-1 gülden nice nûş itmiş şarâb-ı ‘ışkı gör

Bülbül-i mestün kulak tut nâle vü efgânına (C.3, G.1271/2)

5.2.4.1.36. Kâmet (Boy)

Gül fidanı dik ve düzgün duruşuyla boya benzer. Sevgili, bezimde kırmızı kaftanıyla salınmaktadır. Bu görüntüsüyle o, bezme bir gül fidanı dikmiştir:

Al hıl'atlerle zeyn olmuş kıyâmet **kâmetün**
Bezmi-hüsne kırmızı **gül** nahli dikdi yâdigâr (C.1, G.368/4)

Âşık, güzelliğin gelip geçici olduğunu söylerken sevgilinin güzelliğine güvenmemesini, elif olan boyun bir gün gül dalı gibi olacağını söylemektedir. “Elif” ve “dal” kelimeleri tenasüp sanatını meydana getirmişlerdir:

Güzellige güvenme ki anun bakâsı yok
Ey **kâmeti** elif sana yetmez mi dâl **gül** (C.2, G.839/6)

5.2.4.1.37. Kan

“Ey gün yüzlü sevgili! Aya benzeyen alnının üzerindeki kurban kanını kim görse kırmızı gülün sudaki yansıması sanır.” Aşağıdaki beyitte gül, kırmızı renginden dolayı sevgilinin aya benzeyen alnının üzerindeki kurban kanına benzetilmiştir:

Kim ki görse âbda ‘aks-i **gül**-i hamrâ sanur
Ey yüzi gün meh cebînün üzre kurbân **kanını** (C.3, G.1597/3)

5.2.4.1.38. Kemân

Keman, sevgilinin kaşu olduğu gibi kirpikleri yerine de kullanılabilir. Gül kemânı, dikenidir. Bu diken, gül olan sevgilinin kirpikleridir ve bülbülün bedenine sayısız oklar atarak onun yaralanmasına sebep olmaktadır. Sevgilinin bakışları, bir ok gibi fırlayarak âşıkların, nişan tahtasına benzeyen gönlüne saplanır:

Görinen cism-i bülbülde benüm cânum degüldür per
Kemân-ı cevri **gülden** irdi ana bî-‘aded nâvek (C.2, G.734/3)

5.2.4.1.39. Kol

Dağ, yara anlamına geldiği gibi dövme anlamına da gelmektedir. Zâtî'nin beytinde goncaya benzeyen sevgili, kollarını dövmelerle süslemiştir. Bunu görenler kollarını güzellik bezmindeki iki gül destesi olarak nitelendirmektedir. Gül-deste ile tevriye sanatı yapılmıştır. Bektâşî inançlarına göre, Hz. Ali'nin öleceği sırada eline aldığı bir gül için “gül-deste” tabiri kullanılır:

Dâğlarla **kolların** ol gonca tezyîn eylemiş
Dir görenler bezm-i hüsn içre iki **gül**-destedür (C.1, G.439/5)

5.2.4.1.40. Kulak (Gûş)

Gülün kulak olarak tasavvur edilmesi, şekli ve renginden dolayıdır. Gül yuvarlaklığı, kıvrım kıvrım oluşu ve kırmızılığı nedeniyle kulağa benzetilir.

“(Ey sevgili!) Güllerin bülbüllerin sesine kulak vermesi gibi sen de gel bana kulak ver ki, bu lütf ile kışın kahrı unutulsun.” Gülün bülbüle kulak vermesi, bir yandan bahar mevsiminin gelip gülün açılmaya başlaması diğer yandan da gül olan sevgilinin bülbül olan âşığın sesini işitmesi şeklinde düşünülür. Gül, bülbüle kulak verdiği takdirde bülbül bir nebze de olsa kışın kahrını unutacaktır:

Bülbüllerün âvâzına gel **gül** gibi ur **gûş**
Bu lûtf ile tâ kahr-ı şitâ ola ferâmûş (C.2, G.586/1)

Aşağıdaki beyitte âşığın gamlı yüreğinden gelen feryadına gül gibi kulak verilmesi istenmektedir:

Gül gibi ey gonca **gûş** ur bülbülün feryâdına
Âdemün hâr-ı gamı hergiz getürmez yâdına (C.3, G.1269/1)

Zâtî, şiiirlerinin manasının derinliğini ve parlaklığını ifade için "rengîn" sıfatını kullanmıştır. Onun şiiirlerine gül gibi kulak vurulması söylenir. Şairin parlak şiiirleri ile sevgilinin yüzü olarak tahayyül edilen gülşen arasında ilgi kurulmuştur. O gülşeni, bülbül (şair) inşa etmiştir:

Gül gibi gel nazm-ı rengînine **gûş** ur Zâtî'nün
Bülbül itdi anı ey gonca cemâlün gülşeni (C.3, G.1763/5)

5.2.4.1.41. Külhân

Gül-hân, gul (ateş) ve hân (hane, ev) kelimelerinden meydana gelmiş olup dilimizdeki söyleniş şekliyle külhan, hamam ocaklarına verilen addır (Aybed, 1989: 67). Külhan ya da gül-hân, hanlarda ya da hamamlarda suyu ısıtmak için ateş yakılan yerdir. Eskiden Ramazan ayı dışında ve elinde bir fener olmadığı halde gece vakti sokağa

çıkmaq yasaktı, gece asayişinden sorumlu olan asesbaşı eğer sokakta birisini yakalarsa onu cezalandırabilirdi. Asesbaşının bu türden kişilere uyguladığı ceza da genelde onları çalıştırmaktı. Bu kişiler hamam işletmecisine teslim edilir, hamam işletmecisi de onları sabaha kadar külhanda odun taşımaya zorlardı. Bu iş üstün başın kirlenmesine neden olduğundan, serbest bırakıldıklarında elbiselerine bulaşmış toz topraktan, tutuklandıkları hemen anlaşılırdı. Bu yüzden bu kişilere kelime anlamı “fırın efendisi” olan; ama aslında “it, kopuk, serseri” anlamına gelen külhanbeyi lakabı verilmiştir (Mantran, 1991: 78).

Külhan, içindeki ateşler ve kızıl kor parçaları ile gül renklidir. Âşık, sevgilinin rakiplerle bir arada olmasını istememektedir. Rakipler, sevgiliye “Rengarenk bir hal alıp gönlüme gir.” diyerek sevgilinin, gönlüne saklanmasını istemektedirler. Kış mevsiminde her yer soğusa da külhan, gül bahçesinin gülü gibi olacaktır. Beyitte “ton” kelimesi cinaslı olarak kullanılmıştır:

‘Adûlar söylese ton ton yetiş gir gönlüme ey dôt
Şitâ olsa cihân tonya **gül-i** gül-zâr olur **külhân** (C.3, G.1162/4)

5.2.4.1.42. Mecnûn

Mecnûn, Leylâ’nın hasretiyle çöllere düştüğünde kendinden geçmiş ve aklını yitirmişti. Saçı başı karışmış, üstü başı toz toprak olmuştu. Kuşlar da bu dağınık çalı çırpıya benzeyen saçını görüp üstüne yuva kurmuşlardır (Pala, 2004: 155-159). Âşiyân, Farsça bir kelime olup kuş yuvası demektir. Yuva kuşların yumurtlamak, kuluçkaya yatmak ve yavrularını büyütme için hazırladıkları barınaktır. Şair beytinde bu olayı telmih ederken Mecnûn’un, Leylâ’nın gül bahçesinin dikenini kuş yuvası sanıp, gül gibi başının üzerine koyduğunu söylerken aslında sevgilinin dikenini için bile “başımın üstünde yeri var” demektedir:

Âşiyân-ı murgı hâr-ı gülşen-i Leylî sanub
Başı üzre **gül** gibi yir eyledi **Mecnûn** ana (C.1, G.49/2)

5.2.4.1.43. Memi

Çoğu zaman sevgili güle benzetilirken burada Memi'nin gül olduğunu görürüz. Memi, aynı zamanda Hayalî'nin lakabıdır. İlk zamanlar Hayalî ile Zâtî'nin arası iyi iken sonraları bozulmuştur. Şair bu durumu aşağıdaki beyitte dile getirmiştir. Gülşen burada şairler âlemi olarak düşünülebilir. Hayâlî artık o âleme Zâtî olmadan açılmaktadır:

Âh kim bensüz rakîb-i hâr ile sen gül gibi

Açılırsın gülşene ey **verd-i handânum Memi** (C.3, G.1629/6)

5.2.4.1.44. Menzil

Gül, mekân olarak gülzârda yetişir. Yani onun menzili, gül bahçesidir. Beyitte sevgili, gam dikenini Zâtî'ye batırmıştır ve onu bülbül gibi inletmektedir. Buna rağmen Zâtî, sevgiliye beddua yerine dua ederken “Menzilin gül gibi gül bahçesi olsun.” der:

Hâr-ı gamda Zâtî'yi bülbül gibi zâr eyledün

Menzilün gül gibi ey gonca-dehen gül-zâr ola (C.1, G.16/7)

5.2.4.1.45. Mey (Şarap)

Cennet pınarlarını ifade etmek üzere “selsebîl” kelimesi de kullanılmaktadır. “Selsebîl” adını taşıyan bu çeşmenin suyundan zencefil karışımlı bir tür içecek hazırlanarak müminlere sunulur:

“Onlara orada zencefil karışımı bir kadehten içirilir. Oradaki bir çeşme ki adına selsebîl denir” (el-İnsân 76/18). (Ergün, 2006: 52).

“Cennette bir çeşme ki adına selsebîl denir.” (el-İnsân 76/18)

Âyette ifade edilen selsebîl kelimesi, pınar adı veya içilen nesnenin sıfatı olmak üzere iki şekilde yorumlanmıştır. Bu görüşe katılmakla birlikte Ateş, kelimeyi, Zebîdî ve İbn Manzur'un eserlerinde açıkladıkları gibi “içimi gayet lezzetli, tatlı, boğazdan çok rahat geçen içki” şeklinde ifade etmektedir (Ergün, 2006: 56). Gülün kırmızı rengi dolayısıyla şarap olarak düşünüldüğü aşağıdaki beyitte o, selsebîl pınarının kaynağı olarak tasavvur edilmiştir:

Selsebîlün ‘aynıdır sôfî **mey-i gül**-fâmumuz

Yiridür kandîl-i ‘arş olursa sâfî cânumuz (C.2, G.566/1)

Ramazanda içki içilmediği bütün Müslümanlarca bilinmektedir. Yeme içme gibi yasaklar, Ramazan bayramıyla birlikte ortadan kalkmaktadır. Sevgili, beyitte âşıklara bu yasağı hatırlatarak onları şaraptan uzak tutmaya çalışmaktadır. Renginden dolayı şaraba benzetilen gül, bayramda ellerde dolaşmak üzere beklemektedir. Şiirin okunma zamanını sevgili tayin etmiştir:

Ramazân içre dir idün hele bayrâm olsun

Dilde eş‘âr elümüzde **mey-i gül**-fâm olsun (C.3, G.1093/1)

5.2.4.1.46. Mutrib

Çalgı çalan, çalgıcı; şarkı okuyan, şarkıcı gibi anlamlar taşır. Tasavvufta Mevlvî semahanelerinin giriş kapısı üstünde bulunan kısma mutribhâne denir. Camilerdeki müezzin mahfelini andırır. Dîvân şiirinde, bezmin vazgeçilmez unsurlarından biridir (Pala, 2003: 350).

“Dilini bülbül gibi oynatma zamanıdır, sazına el vur. Gül gibi açıl mutrip, gonca gibi suskun olma.” diyen şair, mûsikî terimlerini, gül-bülbül ilişkisi içinde sunmuştur. Dem, “kan, zaman, nefes” anlamlarıyla birlikte Türk müziğindeki bir makamın da adıdır. Mutribin bu makamdan bir şarkı söylemesi, kapalı bir kutuyu andıran gonca gibi olmaması istenmektedir. Onun bu makamda okuması, kan ağlayan bülbülünü anması anlamına gelir ve bundan sonra o bülbül, bir saz gibi inler durur:

Dilün bülbül gibi depret demidür sâzuna çeng ur

Açıl **gül** gibi **mutrib** gonca-âsâ olma dem-beste (C.3, G.1288/3)

5.2.4.1.47. Nâme

Gül ile mektup arasında, gülün yapraklarının kağıt olarak düşünülmesi nedeniyle ilgi kurabiliriz.

Âşıklar arasında mektuplaşma eskiden beri süregelen bir haberleşme çeşididir. Beyitte âşık, gülün (sevgilinin) mektubunun gelmesiyle birlikte onu görmek amacıyla yola çıkacaktır; ancak buna gücü yoktur. Dîvân’ında atasözleri ve deyimlere sıkça yer veren

Zâtî, burada da “göresi gelmek” deyimini kullanmıştır. Deyim, özlemek manasına gelir. Beyitte âşık da sevgilisini oldukça özlemiştir:

Göricek **nâme-i gül** göreyin ey dôt seni
Kudretüm yok ki varam geldi ziyâde göresüm (C.2, G.995/4)

5.2.4.1.48. Nişân

Aşağıdaki beyitte “Mahallendeki her köpeğin ayağındaki nişan bana bir gül, köpeklerin sesi ise bülbül feryadıdır.” diyen Zâtî, köpeklerin ayaklarındaki izi, güle benzetmiştir:

Her **nişân**-ı pây-i seg kûyunda bir **güldür** bana
İtlerün âvâzesi feryâd-ı bülbüldür bana (C.1, G.41/1)

5.2.4.1.49. Parmak

Gül dalı uzun ve ince şekli nedeniyle parmağa benzetilmiştir. Sevgilinin kınalı elleri ile de renk yönünden ilgi kurulmuştur. “Kına, o eliflerin (parmakların) tırnaklarını kırmızıya boyadı. Sanki lutf ile beş tane gül dalı bitirdi.” Şîbh-i hüsn-i ta‘lil sanatı yapılan beyitte “dâl” ve “elif” kelimeleri tenasüplü olarak kullanılmıştır:

Hınnâ ki itdi nâhunın al ol eliflerün
Gûyâ bitürdi lûtf ile beş dâne dâl **gül** (C.2, G.839/2)

5.2.4.1.50. Rûh

Sevgili âşığın öldüğüne memnun olursa, âşığın gül gibi olan ruhu da bu duruma sevinecektir. Çünkü bu, sevgilinin âşığı hatırlaması, anması anlamına gelmektedir. “O şuh ve neşeli olan sevgili eğer öldüğüme sevinirse gül gibi olan ruhum da şâd olsun.”:

Şâd oldugı ‘ayân ola **gül** gibi **rûhumun**
Ger öldüğüme şâd ola ol şûh u şengülüm (C.2, G.992/4)

5.2.4.1.51. Sevgili

Sevgili ulaşılamayan, âşıkla ilgilenmeyen, istiğna sahibi, âşığa eziyet etmekten hoşlanan, âşıkla rakibi birbirine düşürmekten haz duyan merhametsiz biridir. Tüm bu özelliklerine rağmen âşık için o, her zaman arzulanan bir kişidir.

Aşağıdaki beyitte bir bayram manzarası çizilmiştir. Bayram gelince herkes elbisesine kokular sürerek etrafa güzel kokular yaymaktadır. Ancak Zâtî bu güzel kokuları değil, güle benzeyen sevgiliyi istemektedir. Beyitteki “bu” kelimesinin bayram yerine kullanıldığını düşünebileceğimiz gibi, koku için de düşünebiliriz:

‘Îd geldi hil’atin ‘âlem mu’attar eyledi

Ol **gül**-i hôş-bûsuz ey Zâtî gerekmez bu bana (C.1, G.44/5)

Zâtî’nin bülbül olarak nitelendirildiği aşağıdaki beyitte gülen bir güle benzeyen sevgili, onun neden ağladığını hiç sormamıştır. İstifham yoluyla “Senin ağzın yok mudur?” diyen Zâtî, burada tecâhül-i ârif yapmıştır:

Hîç Zâtî ‘andelbüm ne için aglar dimedün

Bilmezin agzun senün ey **verd**-i handân yok mıdur (C.1, G.196/7)

Gül beyitte taze, genç bir sevgilidir. Gül mevsimi olarak adlandırılan bahar, onun güzelliğini ifade etmektedir. O taze gülün, gül bahçesine benzeyen mahallesinde binlerce âşık feryat etmektedir:

Hezârî ‘âşıkun feryâd ider gül-zâr-ı kûyında

O **verd**-i tâzenün Zâtî bahâr-ı hüsnî çağıdur (C.1, G.251/7)

Âşık, ağlamadığı takdirde aşk ateşi onun her bir parçasını yakıp kül edecektir. Bu aşk ateşi, âşığın gözyaşları ile sönmektedir. Eğer o gözyaşı dökmezse daha da yanar. Ağlaması sadece kendisine değil, güle (sevgiliye) de fayda sağlar. Gözyaşları ile sulanan gül, daha da canlanır ve tazelenir:

Aglamazsam kül ider eczâmı küllî nâr-ı ‘ışk

Hâlüm aglarsam eger ol **verd**-i handân ter düşer (C.1, G.384/5)

Gül-i ra’nâ dışı sarı, içi kırmızı olan iki renkli bir güldür. Çiçekler yalınkat, sarı-kırmızı renkli veya yarısı sarı diğer yarısı kırmızı renklidir (Baytop, 2001: 76–77). Şakır şakır taş atan gül-i ra’nâ (sevgili), bülbül olan âşığı taşlamaktadır. Bülbül, aldığı

darbelerin etkisiyle gam bahçesinde acı ile inlemektedir. “Şakır” kelimesi ile cinas ve tekrar sanatı yapılmıştır:

Taş urduğınca ol **gül**-i ra'nâ şakır şakır
Gam gülşeninde bülbül-i nâle kati şakır (C.1, G.410/1)

Aşağıdaki beyitte güle benzeyen sevgili, hilekâr olarak nitelendirilmiştir. Gül ile bülbül efsanesinin telmih edildiği beyitte sevgilinin yanakları, hile yaparak bülbüllerin kanını alıp yüzüne sürdüğünden kırmızı bir renk almıştır. Cinaslı olarak kullanılan “al” kelimelerinin ilki hile, ikincisi ise kırmızı anlamına gelir. Bülbül-gül ve yüz-ruhsâr kelimeleri leff ü neşr sanatını oluşturur:

Alub bülbüllerün âl ile kanın yüzine çalmış
Anunçün ol **gül**ün bu vech ile ruhsârı al olmuş (C.2, G.587/2)

Beyitte bulut, yaş döken, ağlayan bir insan olarak düşünülüp teşhis edilmiştir. Âşık, onun kuru olan yerleri ıslatmasını istemez. “Kuru yire” tabirini, boşuna anlamında da düşünebiliriz. Âşığa göre bulut, gözyaşlarını boş şeyler için harcamamalıdır. Ona göre bulut, önemsiz şeyler için ağlamaktadır. Eğer ağlanacaksa âşık gibi gülden (sevgiliden) ayrıldığında ağlanmalıdır:

Kuru yire nedür giryân olub ey ebr yaş dökmek
Benümçün ağla aglarsan **gül**-i handândan ayrıldum (C.2, G.867/3)

Âşık, Allah’tan, sevgilinin dikene benzetilen rakipleri terk etmesini dilemektedir. “Olasın sen” kelimeleri tekrar sanatını meydana getirmiştir. “Gül” ile “hâr” da tenasüplü olarak kullanılmıştır:

Hakdan dilerem târik-i agyâr olasin sen
Budur ki ümîzüm **gül**-i bî-hâr olasin sen (C.3, G.1085/1)

Zâtî, aşağıdaki beytinde sabâdan, dostlarının onun halini sorduklarında bülbül gibi gül için inlemekte olduğunu söylemesini ister :

Hâl-i Zâtî’den su’âl eylerse yârân ey sabâ
Bülbül-i gûyâ olubdur bir **gül**-i handân için (C.3, G.1196/5)

Güzelliği ile gülistân meclisini süsleyen gül (sevgili) açılıp âşıklara yüz vermemekte, bir tebessümü bile esirgemektedir:

Gerçi zînet virdi hüsnün gülsitâni meclise

Yüz virüb açılmadun ey **verd**-i handân kimseye (C.3, G.1398/3)

5.2.4.1.52. Sevgilinin Gülüşü

Gülün gülüşü, “handân” sıfatı ve “gülmek” eylemiyle ifade edilmiştir. Gül olarak nitelendirilen sevgilinin gülmesi, onun şuh bir güzel olduğunu gösterir. Sevgili, gülmek yoluyla âşıklarına naz yapar. Bir bitki olarak gül de çabuk solduğu için zaten nazlıdır. Gülün gülmesi diğer bir yandan gonca halinden gül haline gelmesi şeklinde yorumlanabilir. Dîvân edebiyatında bülbül, sabahlara kadar âh u zâr eden, sevgilinin aşkı ile hoş nağmeler fısıldayan âşıktır. Güzel, alımlı ve neşeli olan gül, âşğın bu halinden zevk alır. Duygularını bülbüle gülererek ifade eder. Aşağıdaki beyitte bülbül bu durumun nedenini çözememiş olacak ki, istifham ve tecâhül-i ârif yoluyla anlamaya çalışmaktadır:

Her seher feryâd idüb bülbül gibi zâr aglaram

Gül gibi ne için **güler** şol şûh-ı handânun bana (C.1, G.52/2)

Zâtî, güzellerle gülen gül gibi seyrân yerine açılmak istemektedir. Sevgili yerine kullanılan gülün her köşesinde yüz tane bülbül olması, bir yandan bülbüllerin gül dalına konmasını diğer yandan da sevgilinin etrafında yüzlerce âşğın bulunmasını ifade eder:

Açılsak goncelerle şâd u **handân gül** gibi ana

Kim anun Zâtî’ yâ her gûşesinde sad hezâr olsa (C.3, G.1420/5)

Sevgilinin yanağındaki ayva tüyleri, güle karabiber ekmiştir. Gül, sevgilinin yanağı; karabiber ise ayva tüyleridir. Tırmanıcı bir bitki olan karabiber, hapşırmaya ve gözlerin yaşarmasına neden olur. Beyitte bu hususa değinilmiştir. Şair, âşıkların sevgili için ağlamalarının nedenini karabibere bağlayarak hüsn-i ta’lil yapmıştır. Âşıklar kendileri ağlasa dahi sevgilinin gülmesini, mutlu olmasını istemektedirler:

Dil-rübânun hatt-ı haddi fülful ekmişdür güle

‘Aynumuz tâ kim yaşardub ol **gül**-i handân **güle** (C.3, G.1441/1)

Burada gülen, hem âşğın düşmanı olan rakipler hem de sevgilidir. Sevgili, başka âşıklarla dolaşırken mutlu olmakta bu yüzden de gülmektedir. Ancak bu durum âşğı

üzer ve gözyaşı dökmesine sebep olur. Tevriyeli olan kullanımından da anlaşıldığı gibi âşık, zaman zaman ağlamakta ve kanlı gözyaşları dökmektedir. Onun bu hali, sevgiliyle birlikte olduğu için zafer kazanmışçasına mutlu olan rakipleri güldürmektedir:

Dôstlar ben ‘andelîbi dem-be-dem giryân idüb
Güldürür düşmanları ol **verd-i handân**um benüm (C.2, G.884/6)

5.2.4.1.53. Söz

Beyte göre sevgili, bir gül gibi neşeli ve şen şakraktır. O, bu haliyle Zâtî’yi etkilemiş ve onun kalbine girmiştir. Bu yüzden şairin sözleri de gül gibi neşeli ve şendir:

Şûh u şengüldür alan gönlünü çünkim Zâtî
Nola olursa senün cümle **sözün şengül** ü şûh (C.1, G.102/5)

5.2.4.1.54. Sultan (Padişâh)

Padişah, Osmanlı’nın hiyerarşik düzeni içinde en üstte yer alan kişidir. Şâh, sultan gibi isimlerle de anılır. Hem Allah’ın dinini yeryüzünde temsil eden hem de devleti yöneten kişi olarak dinî ve siyasî otoritenin başıdır. Dîvân şiirinde bulunduğu konum gereği sevgiliyle özdeşleşir. Güç, otorite, ihsan, ulaşılmazlık, dokunulmazlık, ihtişam her ikisinin de ortak vasıflarıdır (Serdaroğlu, 2006: 59).

Gülşenin camiye teşbih edildiği bu beyitte müezzin olarak tasavvur edilen bülbül, gül padişahına methiyeler düzmektedir. Burada padişahın dinî yönünün ağır bastığı görülmektedir:

Her câmi‘-i gülşende yine bülbül-i hôş-hân
Sultân-ı güle okuduğı medh ü senâdur (C.1, G.154/2)

Gül, yapraklarının çokluğu, güzelliği, kokusu, suyu ve yağı gibi önemli vasıfları nedeniyle çiçeklerin şâhididir. Onun yanında diğer çiçekler değersiz sayılır. İhtişamlı gül padişahı yanında yasemin çiçeği başına kağıttan bir taç giymiştir:

Pâdişâh-ı gül öninde bî-nevâlık itmege
Başına geydi yine kâğıddan efser yâsemîn (C.3, G.1185/7)

5.2.4.1.55. Şadırvân

Etrafında bulunan birçok musluktan ve bir fiskiyeden su akan havuz tarzında kubbeli çeşmedir. Şadırvanlar daha ziyade cami avlularında halkın abdest almaları için yapılırdı.

“Gül bahçesi köşkünde taze gül, şadırvanın gözü olup gönlümü su gibi akıttı.”
Aşağıdaki beyitte âşığın gönlünün su gibi akmasının nedeni taze gül olan sevgilinin şadırvan gözü olmasına bağlanarak hüsn-i ta‘lil yapılmıştır:

Kasr-ı gülşende **gül**-i ter ‘ayn-ı **şâdırvân** olub

Su gibi akıttı gönlüm âferîn üstâdına (C.3, G.1269/2)

5.2.4.1.56. Şiir

Şairin şiiri güle benzemektedir. Gül gibi renkli, anlamlı ve insanlarda güzel duygular oluşturur. Zâtî’nin kendini övdüğü bu beyitte nasıl ki bülbül, sevgilinin yüzünü görünce şakımaya başlarsa onun güle benzeyen şiirleriyle de her yer gül bahçesine dönüşmektedir:

Kim görürse yüzini bir bülbül-i gûyâ olur

Pür **gül**-i ma‘nâ-yı rengîn ile bir gül-zâr **şi‘r** (C.1, G.346/3)

Gül-şeker, gül yaprağı ve bal karışımından elde edilen; balgamı kestiği, ciğeri kuvvetlendirdiği ve yemeği hazmettirdiği düşünülen bir çeşit macundur. Bu macun eskiden kuvvet şurubu olarak da kullanılmış (Önler, 1990: 184).

Zâtî’nin şiirleri, sevgilinin tatlı dudakları ve yanakları gibidir. Cana can katmakta, okuyana gül-şeker gibi kuvvet vermektedir. Ayrıca gökyüzündeki güneş gibi parlak, ışık saçan manalar içermektedir:

Ruhlarınla leblerün vafında **eş‘âr**um benüm

Gül-şekerdür âfitâb-ı mihr ile perverdedür (C.1, G.386/3)

5.2.4.1.57. Şirâr (Kıvılcım)

Şirâr, kıvılcım anlamına gelmektedir. Gül tohumu yuvarlak şekliyle kıvılcıma benzer. Gülün tohumu ile kıvılcım arasında renk ve şekil bakımından benzerlik kurulmuştur.

Zâtî, açan gülde görünenin tohum olmadığını, yanan âşğın âh ateşinin kıvılcımı olduğunu söylemektedir. Gül, sevgiliye benzemesi nedeniyle bülbülün (âşğın) gönlünü dağılayan bir ateş şeklinde düşünülmüştür:

Gülün tohmı degüldür ol açanda görinen hurde

Fütâde ‘andelîbün âteş-i âhı **şirârı**dur (C.1, G.246/3)

5.2.4.1.58. Tabîb

Hekim (tabîb), sevgili için kullanılan bir sıfattır. Sevgili, aşk derdinin çaresini bilen tek kişidir. “Tabîb-i cân”, “tabîb-i cân u dil” olarak vasıflandırılır. Maraz-ı ışkun ilacı vuslattır ve bu da sevgilide bulunur (Sefercioğlu, 2001: 78). Güldi kelimesi tevriyeli olarak kullanılmıştır. Hem gül çiçeğini hem de gülmek fiilini ihtiva eder. Can doktoru olan sevgili, gönül hastası olan âşğın gülü idi. O önceleri âşğı helak etti daha sonra da bir gülüşüyle ona can verdi:

Aglayub didüm helâk itsen nola ben hasteyi

Ol **tabîb**-i cân ü dil **güldi** ayıtdı hôş ola (C.1 G.11/2)

5.2.4.1.59. Tef

Sözcük olarak Arapçadan dilimize geçen ve “tef” de denilen çalgı, Türk mûsikîsinde bir usûl vurma aletidir. Kasnak şeklinde ele alınacak kadar küçük bir davul olan defin çeşitli şekilleri eski Mısır, Fenike, Yunan kavimlerinde mevcuttur. Eski İran ve Arap mûsikîlerinde de def vardır. Türkler vasıtasıyla Orta Avrupa’ya geçmiştir. Def, bir kasnağın yalnız bir tarafına geçirilmiş ince bir deri ile umûmiyetle sekiz çift zilden ibarettir. Kasnak, parmak ve tırnaklarla fiskelenmek sûretiyle vurulur ve her vuruşta ziller tını yapar (Öztuna, 2000: 78–79). Beyitte gül, yuvarlak şeklinden dolayı tefe benzetilmiştir. Müzik, meclisin en önemli unsurlarından biridir. Müziğin yanında şarkı ve şiirler okunur, eğlence meclisi iyice kızışırdı. Şairlerin de yer aldığı bu içki ve müzik meclislerinde insanın kanının kaynamaması mümkün değildi. Tabii bülbüle layık görülenin ney olması da tesadüfî değildir. “Gül tef, gonca dümbelek, bülbül neyzen olmuştur. Ey Zâtî! Bu hava (ortam) şairi tefsiz oynatacak kadar hareketlidir.”:

Def tutar **gül** gonca düblek nây-zendür ‘andelîb

Dumrısuz oynadur ey Zâtî bu demler şâ‘iri (C.3, G.1815/7)

5.2.4.1.60. Terlik

Terlik, eskiden külah ve kavuk altına giyilen ve serpuşun ter ile kirlenmesini önleyen bir takkeye verilmiş isimdir (Koçu, 1969: 229). Beyitte şair, sevgiliyi gül, onu çevreleyen yeşil yaprağı da üzerine giydiği terlik olarak hayal etmektedir. Kelimenin tevriyeli kullanıldığını göz önüne aldığımızda terliği, sevgilinin narin ayaklarına giydiği bir çeşit ayakkabı olarak düşünebiliriz. Ayrıca terlik için “üste giyilen ince elbise” tarifi yapılmaktadır. Bu durumda terliğin taze gül yaprağına benzemesi, yaprakların ince olması nedeniyledir:

Perîşân kalb ile ter gül temâşâ eyledüm anda
Nigârün geydügi **gül**-berg-i ter mânendi **terlik**dür (C.1, G.495/4)

5.2.4.1.61. Ümit

Âşığın bütün ümidi, sevgilisine kavuşmaktır. Ancak onu engelleyen Temmuz sıcağıdır. Sıcak havalar diğer çiçeklere olduğu gibi güle de zarar vermektedir. Böyle havalarda güller solmaktadır. Bu durum beyitte sevgilinin âşığı terk etmesi şeklinde tasavvur edilmiştir. Sevgilinin bırakıp gitmesi ile âşığın da ümitleri bir gül gibi solmuştur:

Zâtî' yâ irüb temûz-i hecr-i cânân günleri
Bâg-ı 'âlemde **ümîdüm güller**ün soldurdılar (C.1, G.231/5)

5.2.4.1.62. Üzölmek

Üzölmek, neşenin kaybolması ve bir halden başka hale geçmektir. Gonca halindeki gülün üzölmesi, onun hem gonca olmasını hem de açılmasını ifade eder.

Goncalar açıldıkça güller üzölür. Çünkü gonca olan ağzın açılması, gülün sırlarını ortaya çıkarması anlamına gelir. Kapalı bir kutu gibi kalmak isteyen gül, diğer bir açıdan da gençliğinin, tazeliğinin elden gitmesine üzölür. Çünkü gonca, gençliği; gül, ihtiyarlığı simgeler:

Güller üzölür gonca açılır
Güldükçe senün gonca dehenün (C.2, G.721/4)

5.2.4.1.63. Vakt-i gül (Fasl-ı gül, Bahâr)

Soğuk ve bazen çetin geçen kış aylarında baharı özleyen insanda baharla birlikte, bütün canlılarda olduğu gibi, birtakım değişiklikler meydana gelmektedir. Kışın soğuk ve güneşsiz günleri, yerini artık yavaş yavaş baharın neşesine ve sıcaklığına bırakır. Dîvân şiirinde yazılan bahar konulu şiirlerde, baharla ilgili bu olumlu intibaların ve insan ruhunda uyandırdığı yaşama sevinci duygularının izlerini görmek mümkündür. Şâirler, tabiatta meydana gelen bu canlanmayı, letâfeti oldukça coşkulu bir biçimde dile getirmişlerdir. Bahar, tazelik ve canlılık, adalet ve i'tidal mevsimi olarak işlenmiştir. Soğuk ve zulmetin gitmesi; etrafın gül, lâle, sünbül, nergis çiçekleriyle süslenerek âdeta cennet bahçesine dönmesi; suların çoğalarak akarsuların coşkun akması; sabâ rüzgârının can bağışlaması; yeryüzüne bir letâfet gelmesi; yeme, içme, gezmenin vakti olması vs. söz konusu edilmiştir. Baharla ilgili teşbih ve mecazlar genellikle bu konular etrafında şekillenmektedir. Bütün bu olumlu özellikleriyle bahar, insanların mutlu olmalarını ve yaşama sevinci duymalarını sağlar. Bununla birlikte tabiatta meydana gelen değişiklikler insan ruhunda birtakım dalgalanmalara sebep olur. Karamsar ve melankolik bir ruh hali ortaya çıkar, dahası bu mevsim bir cinnet mevsimine dönüşebilir (Göre, 2007: 284).

Bahar, fasl-ı gül ve vakt-i gül tamlamalarıyla da ifade edilmektedir. Bu mevsim, güllerin açıldığı zamandır. Bahar mevsiminde günler uzamaya, geceler ise kısalmaya başlar. Beyitte bu husus söz konusu edilmiştir. Sevgili, gece gibi siyah olan zülûflerini kesmiştir. Bu ayıplanacak bir durum değildir. Çünkü bahar geceleri de sevgilinin zülfü gibi kısadır:

Kesdi zülfin yüzi üzre didi yâr

Fasl-ı gülde tan mı kûtâh olsa şeb (C.1, G.69/4)

Gül mevsiminde âşîğa içkiyi bırakması gerektiğini söyleyen sôfiye âşîğın cevabı “Her şeyin bir zamanı vardır.” şeklinde olmuştur. Âşık bu mevsimde içkiyi bırakmak istemez. Çünkü bahar, bezm eğlencelerinin düzenlendiği, kadehlerin elden düşmediği mevsimdir:

Vakt-i gül sâkî mülâyim sôfiyâ meyden bana

Tevbe itdürme yûri her nesnenün eyyâmı var (C.1, G.229/2)

Gülün yavaş yavaş yetişip açılmaya başlaması ayrı bir olay ve bir o kadar da güzel bir hadisedir. Aynı genç bir kızın büyümeye başlayıp karşısındakini kendine hayran etmesi gibidir. Bahar gelince pek çok çiçek açılır. Gülmek mutluluk, neşe göstergesidir. Aşağıdaki beyitte baharın gelişiyle birlikte gülün açılması istenmiştir. Güle benzeyen sevgili, gül bahçesine açılarak âşıklara neşe katacaktır. Bahar, aynı zamanda içki meclislerinin kurulduğu mevsimdir. Şair beytinde sürekli içerek cür‘a gibi dökülüp saçılmasını istemektedir. Cinaslı olarak kullanılan “gül” kelimelerinden birincisi çiçek, ikincisi gülmek anlamındadır. Ayrıca “açıl, saçıl” kelimeleri cinaslıdır:

İrdi **bahâr gül** gibi gülşende gül açıl

‘Ayş it müdâm nite ki cür‘a dökül saçıl (C.2, G.843/1)

Dîvân şiirinde şâirler, bir yanda baharla ilgili olumlu duygularından bahsederken diğer taraftan bahar geldiği için âşıklıklarının, şeydalıklarının, rüsvalıklarının arttığından bahsederler ve bu mevsimin delilik zamanı olduğunu söylerler. Bahar geldiğinde etraftaki tarâvet, bu mevsimi aynı zamanda bir aşk mevsimi, dahası sevdâ mevsimi yapar. Âşıkların sevdâları artar, huzur ve sükûnları elden gider ve bu mevsim ayıplanmalarına sebep olur (Göre, 2007: 284). Aşağıdaki beytinde bunlardan söz eden Zâtî, “Ey sôfî, gel, biz seninle şaşkın ve deli olalım. Gül mevsiminde içip âleme rüsvâ olalım.” demektedir:

Gel e sôfî nice gün vâlih ü şeydâ olalum

Vakt-i güldür içelüm ‘âleme rüsvâ olalum (C.2, G.967/1)

Bahar mevsimi, yeme içme ve gezme zamanıdır. Bu mevsimde bezm kurulur ve orada toplanılır. Beyitte de böyle bir vakitte toplanıldığında gam, keder, tasa kalmayacağı, zevkin artacağı söylenmektedir:

İctimâ’ eyleyüben **fasl-ı gül** ü ‘îd-i şerîf

Güm olub gussa vü gam zevk mezîd oldı yine (C.3, G.1244/2)

5.2.4.1.64. Yanak (Ârız, Ruh, Ruhsâr)

Gül, renginden ötürü yanakla birlikte kullanılmıştır. Dîvân edebiyatında sevgilinin yanakları gül gibi kırmızıdır.

“Ey Zâtî! Sevgilinin soğuktan morarmış gül renkli yanaklarını gören, onun kırmızı üstüne laciverd renkli bir elbise giydiği sanır.” diyen Zâtî, kırmızı ve lâciverd renklerini tenasüplü olarak kullandığı beytinde hüsn-i ta‘lil yapmıştır:

Lâciverdî geydi san al üzre bir nazüg-beden

‘**Ârız**-ı gül-gûmı sovukdan gögermiş Zâtî’yâ (C.1, G.6/5)

Gül yanaklı sevgili, Zâtî’yi mahallesinden uzaklaştırmak istemektedir. Ancak şair, sevgiliye “Gül bahçeleri benim gibi bülbüllerle renklenir.” diye yanıt verir:

Zâtî’yi ey ‘**ârız**ı gül işigünden sürme kim

Bülbül-i gûyâ ile revnak bulur gül-zârlar (C.1, G.213/5)

Sabaha karşı goncanın üzerine düşen çiğ taneleri gül yanaklı sevgilinin dudaklarındaki uçuklara teşbih edilmiştir. Yanak, dudak gibi mazmunlar birbiriyle ilişkili olarak kullanıldığından tenasüp sanatını oluşturmuşlardır:

Subha karşı goncaya şeb-nem düşübdür gûyâyâ

Leblerinde Zâtî’yâ ol **gül-ruh**un teb-hâleler (C.1, G.419/5)

Bülbül olan âşık, gül yanaklı sevgilinin yanında feryat etmek isteyince sevgili ona uzakta durmasını / ötmesini söylemiştir. Beyitte öte tur’un tevriyeli olarak kullanıldığını görmekteyiz:

Nice bir feryâd idem yanunda ey **gül-ruh** didüm

Didi yüri öte tur feryâdı hōşdur bülbülün (C.2, G.719/2)

Aya kement atmak, muhâl (imkansız olan) ile uğraşmak manasındadır. Güya sihirbazlar okuyup üfürdükten sonra, hilal halindeki, aya kement atıp göklere çıkarlarmış. Kement, düşman veya hayvan boynuna uzaktan atılan ilmikli kalın ip demektir. Boyunlarına kement atılarak boğulan şehzade ve vezirler çoktur. Eskiden kadınlar alınları üzerine gelen saçlarını perçem yarım daire şeklinde hilal kıvrarak kaşları ucundan yüzleri üzerine bırakırlardı (Onay, 2007: 46). Beyitte de sevgilinin zülüflerinin bu şekilde olduğunu görmekteyiz. Kemend olan zülüfler, âşığın canında ve gönlünde yer etmiştir. Sevgilinin gül yanakları da âşığa âdetâ hile yapan bir sihirbazdır:

Gül-i gülzâr-ı **ruhsâr**un ider ‘âşıklara âli
Kemend-endâz-ı zülfeynün geçer c n u dile bendi (C.3, G.1588/4)

5.2.4.1.65. Yara (D ğ, Zahm)

Dağ ve zahm kelimeleriyle de ifade edilen yara, çoğunlukla âşığın gönlünde açılır. Kırmızı rengi ve yuvarlak şekliyle g l, yaraya benzer.

“Bir tek yara nedir ki? Ben bülbülün canına bin yara a  dedim. O gonca dedi ki; ârif olana bir g l (yara) yeter.” diyen Z t , sevgiliden gelecek cef yı hediye olarak gördüğünden bir değil, bin tane yara açılmasını istemektedir:

Bir nedür ben bülbülün **zahm**ı hez r ur c nına
Didüm ol gonca ayıtdı ‘ rife bir **g l** yiter (C.1, G.180/4)

Bende mecn ndan f z n âşıklık isti‘d dı var
 şık-ı s dik benem mecn nun ancak adı var Fuz l 

Beytinde olduğu gibi kimi zaman kendini Mecn n’dan daha üstün olarak gören âşık, s nesini bu denli yaralarla hiç kimsenin bezeyemeyeceğini, a k bahçesinde onun gibi bülbül olmadığını iddia etmektedir:

S nesin **d ğ** ile  ol kimse ki **g l g l** idemez
Gülşen-i ‘ı kına ol kendüyi bülbül idemez (C.2, G.545/1)

“Bülbüle, s nesinde açılan g l gibi yaralar ve inlemeler yeter. Bağda, bostanda ya da g list nda seyr n etmese de olur.” Z t , aşağıdaki beytinde bize Sa‘d ’nin “Bost n” ve “G l-sit n” adlı iki eserini telmih etmiştir:

S nem zde **d ğlar g l** n leler bülbül yeter
Seyr-i b ğ u b st n u g l-sit ndan f riguz (C.2, G.568/6)

Beyitte yara anlamına gelecek hiçbir kelime kullanılmamıştır; ancak ısırılan yerde kalan iz bize yaranın kastedildiğini göstermektedir. Sevgilinin dudağı, g l gibi kırmızıdır. Onun üzerindeki iz ise g l-i Őeft l dudur. Beyte göre sevgilinin dudağında bir yara izi olması tuhaftır.  nk  öperken onun dudağını ısırın olmamıştır:

Öper iken çün ısırmadılar ey gonce niçün

Gül-i şeftâlû belürdi leb-i handânunda (C.3, G.1404/5)

Dağlama metoduyla tedavinin Osmanlı tıbbında önemli bir yeri vardır. Tağlak (dağlak) adı verilen aletle yapılan dağlama, kanı ya da akıntılı yaraları kurutmak için ve hastalığın kronikleşmesini önlemek amacıyla vücudun değişik yerlerine uygulanırdı (Serdaroğlu, 2006: 175–176). Aşağıdaki beyitte âşık da kendine böyle bir tedavi şeklini seçmiş olacak ki, kendisine tebessümü bile çok gören sevgilinin yanağının ateşiyle yüz tane yarasını yakmıştır. Âşığın, sevgilinin yanak ateşinin şevkiyle yaralarını yaktığını söyleyen şair, hüsn-i ta‘lil yapmıştır. Ayrıca “gül, gonca” ve “hadd, leb, yüz” kelimelerini de tenasüplü olarak kullanmıştır:

Agladugum bu güle bakmaz yüze ol gonce-leb

Nâr-ı haddi şevkine yüz **dâğ** yakdum **gül** gibi (C.3, G.1547/2)

5.2.4.1.66. Yüz (Beniz, Cemâl)

Gülün çiçekler içinde güzelliği, renginin kırmızılığı ve kokusu itibarıyla çok değerli olduğunu daha önce söylemiştik. Sevgilinin yüzü de güzeller içinde en güzel güldür. Yüzün güle teşbihi, renk itibarıyla.

Kırmızı renkli güle benzeyen yüz, hile ile âşıkların gönlünü almış; ancak bunu inkar etmektedir. Zaten onun işi daima inkar etmektir:

Âl ile ol **yüzi gül** dil alub inkâr eyledi

Şöyle benzer dâyimâ anun işi inkârdur (C.1, G.221/5)

Âşık, sevgiliye güzelliğinden dolayı kibirlenmemesini söylemektedir. Onun güle benzeyen yüzü bahar mevsimi sona erince elbet solacaktır. Bahardan kinâye, gençlik çağıdır. Gülün bahardan sonra kaybolması gibi gençlik, güzellik de yıllar geçtikçe azalacaktır:

Hüsnüne girre olma sakın ey **gül-i cemâl**

Âhır bahârden çü bulur infisal gül (C.2, G.839/5)

Sâkî ile dertleşen âşığa göre sevgilinin kırmızı dudağı şarap, güzel yüzü ise güldür. Tüm bunlar bize bahar mevsiminde kurulan meclisleri hatırlatır. Bu meclis cennet bile olsa, içinde sevgili olmadığı takdirde âşığa cehennem gibi gelir:

Anda sâkî bir lebi mül **yüzi gül** olmayacak
Cennet olsa Zâtî'yâ meclis bana olur cahîm (C.2, G.998/5)

Bir gül çeşidi olan nesrîn, sarı renklidir. Beyitte âşığın solgun yüzü için kullanılmıştır. Onun yüzünün renginin değişme nedeni, gonca olan sevgiliyi diken olan rakiple görmesidir:

Ol gonca yine hâr rakîb ile salındı
Nesrîn gibi **benzüm** benüm anun çün alındı (C.3, G.1559/1)

Sevgilinin yanağından tazelik, hoşluk okunmaktadır. Onun yanağı, parlak ve ışıltılı bir görünüme sahiptir. Eziyet etmeyi âdet haline getirmiş olan sevgilinin yüzünde şimşekler çakmaktadır. İki renkli gül olan gül-i ra'nâ, sevgilinin iki yüzlü olduğunu belirtmek için kullanılır. Beyitte de sevgilide hem hoşluk hem de kırgınlık sezilmektedir. Onun yanağı, hoşluk sunmakta; yüzü ise öfke bildirmektedir:

'Arızından dil-berün sâfî tarâvet cevri ider
Berkdür bî-şübhe ey Zâtî **gül-i ra'nâ yüzi** (C.3, G.1600/7)

5.2.5. Gülnâr (Nar Çiçeği)

Gülnar, nar meyvesinin çiçeğine verilen isimdir. Nisan-Mayıs aylarında açmaya başlayan özel nar kırmızısı ve ender olarak sarı ve beyaz renkli çiçekler, sürgünlerin uçlarında 1-5 adet olarak bulunur (Ebcioğlu, 2002: 125).

Hekimlikte narın çiçeğinden faydalanılmaktadır (Öztekin, 2006: 580).

Dîvân edebiyatında nar çiçeği ile ateş arasında renk ve şekil bakımından münasebet kurulur. Nar çiçeğinin rengi kırmızı, şekli ise alev gibidir (Öztoprak, 1986: 81-82).

5.2.5.1. Gülnâr ile İlgili Tasavvurlar

5.2.5.1.1. Gözyaşı

Nar çiçeği, kırmızı renginden dolayı gözyaşına teşbih edilmektedir. Aşağıdaki beyitte âşığın dökülen gözyaşları, elbisesini nar çiçeğinin rengine boyamıştır:

Ruhların yüz âl ile bana geçelden nakş u reng

Gözlerüm yaşı libâsım boyadı **gül-nârîye** (C.3, G.1442/4)

5.2.5.1.2. Yanak

Sirâc, geceyi aydınlatan parlak, güçlü lamba demektir. Bir hadiste şöyle geçer: "Ömer Cennet ehlinin sirâcıdır." Bu hadis ile ilgili olarak şunlar söylenmiştir: "Hz. Peygamber bu ifadesiyle Ömer ile tamamlanan kırk kişinin hepsinin Cennet ehli olduklarını kastetmiştir ve Ömer onların arasında âdeti bir kandil gibidir. Çünkü onlar, Ömer'in Müslüman olması sayesinde güçlenmiş ve insanlara Müslümanlıklarını izhar etmişlerdir." Sirâcın başka bir anlamı, güneştir. Kur'ân-ı Kerîm'de sirâc, güneşe işaret eder: Göğe burçlar koyan ve sirâcı yerleştiren, ayı ise ışık veren olarak yerleştiren Allah münezzehdir." (Suad el-Hakîm, 2005: 568). Yanağın gül-nâr olarak vasıflandırılmasında etkili olan unsur, renk benzerliği yanında gül-nâr isminin içinde bulunan "nâr" kelimesinin ateş anlamı ve beyitte yer alan sirâc dolayısıyla yakıcılık unsurunun da söz konusu edilmesidir. "Ey Zâtî! Sirâc, yanağı nar çiçeği gibi olan sevgiliden bahsettiği için yanıp ateş ile tutuştu." diyen şair, sirâc ile âşığı kastetmektedir. Âşık ne zaman gülnâr yanaklı sevgiliyi ansa yanıp tutuşmaktadır:

Germ olub ol **ruh-i gül-nâr** ile bahs itdüğüçün

Zâtî'yâ âteş ile od gibi tutuşdı sirâc (C.1, G.96/5)

"Senin sünbüllerin bu gece hangi meclise reyhâncı oldu? Nar çiçeğine benzeyen yanağın acaba nerede açıldı?" şeklinde nesre çevirebileceğimiz beyitte kırmızı renkli olan nar çiçeği, sevgilinin yanağını tasvir etmek için bir aracıdır. Şair, aşağıdaki beyitte istifham ve tecâhül-i ârif sanatları yapmıştır:

Nice bezme oldı reyhâncı bu şeb sünbüllerün

Kande açıldı 'aceb **ruhsâr-ı gül-nâr**un senün (C.2, G.675/1)

Sevgilinin gamzesi yankesici olarak tasavvur edilmiş ve bu bakışlar, âşığın aklını başından almıştır. Sevgili, nar çiçeği renkli yanakları ile de âşığın gönlüne bir ateş (aşk ateşi) düşürmüştür. Sevgilinin yanakları ateş parçası kadar yakıcıdır ve âşığın gönlünü ısıtmakta ve onun hararetini artırmaktadır:

Od düşürdün dile cânâ **ruh-i gül-nârun** ile
'Aklum ugrıladun ol gamze-i 'ayyârun ile (C.3, G.1354/1)

5.2.5.1.3. Yüz

Sevgilinin yüzü gençliği, kokusu ve rengi sebebiyle nar çiçeğine benzetilir. Güzelliği hile ile âşıkların kalbini kazanır. Âşık, sevgilinin nar çiçeği gibi güzel yüzünün ateşiyle gönül mumunu yakmıştır:

Ey **yüzi gül-nâr** yandurdum gönül şem'in ana
Hüsnünün âl ile dil almaga gördüm şevkı var (C.1, G.150/2)

Cehennem ateş, azab ve zebâni münasebetiyle anılır. Âşığın ateşli âhı yanında o bir kıvılcım gibi kalır. Hatta, onun âhı cehennemleri yakıp mahveder. Ayrılık da cehenneme benzetilmektedir (Kurnaz, 1987: 79).

Zâtî'nin "Ey yüzü nar çiçeği (gibi güzel) olan (sevgili)! Eğer bana şeftali lutf eylemezsen, (görenler) âhımın ateşinin kıvılcımlarını narın tanesi sanırlar." dediği beytinde sevgilinin yüzü gençliği yani tazeliği, kokusu ve rengi sebebiyle nar çiçeğine, âşığın âhımın kıvılcımları nar tanelerine ve dudağı, dolayısıyla öpücüğü de şeftaliye benzetilir. Nar çok belirgin olmayan altıgen bir yapıya sahip, iri bir portakal büyüklüğünde küremsi meyveleri olan bir meyvedir. Sarı, kırmızı ve kahverengi alacalı ve derimsi bir kabukla örtülü meyvelerinin içi bölmelere ayrılmıştır. Her bölmede çok sayıda kırmızımsı renkli, saydam tane bulunur. Narın yenen bölümü bu tanelerdir. Âh ateşinin kıvılcımlarının rengi; şekli, çokluğu ve özellikle nar kelimesinin bir meyve adı yanında "ateş koru" anlamından da yararlanarak, kırmızı nar tanelerine benzetilmiştir. Sevgilinin yüzü için gül-nâr, yani nar çiçeğinin tercih sebebi ise beyitte yer alan nâr kelimesiyle olan yakın ilgisidir. Şairin beyitte asıl vurgulamak istediği, nar çiçeği kadar güzel bir yüze sahip olan sevgilinin şeftaliye benzetilen dudağını, yani vuslatını âşığına sunmaması halinde nasıl acı çekeceği ve bu acıyla dile getirdiği

feryadının nasıl ateşli olacağı, görenlerin bu ateşin kıvılcımlarını nar tanelerine benzetebileceğidir:

Şirârın âteş-i âhun sanurlar dânesi nârun

Bana lûtf eylemezsen ey **yüzi gül-nâr** şeftâlû

(C.3, G.1230/3)

5.2.6. Karanfil

Genellikle Akdeniz havzasında olmak üzere Avrupa, Asya ve Afrika'da doğal yayılım gösteren 300 kadar mevsimlik ya da her dem yeşil çok yıllık tür, bu cinsi oluşturur. 70'e yakın türleri ülkemizde doğal olarak yetişmektedir. Karanfillerin 2000 yıldan fazla süredir kültürleri yapılmaktadır. M.Ö. 200'lü yıllarda, Çin hükümdarının huzuruna çıkan insanların, ağızlarının kokmaması için karanfil çiğnedikleri biliniyor (Ceylan, 1999: 60).

Yılın birçok aylarında ve dikkate değer olarak özellikle serin camekânlarda daha da çok çiçek veren karanfil, diğer bitkilerden fazla sevilir. Yılın birçok ayında çiçek verdiği için ticarî bakımdan da önemli olup yediveren ve yaz çiçeği olarak tanınır (Kenber, 1995: 124).

Karanfil, yüzlerce şekilde stilize edilerek süsleme motifi olarak kullanılmıştır. Bilinen ilk örnekleri Selçuklu taş ve çini işlerindedir. Karanfil zevkimiz ve sevgimiz kesintisiz devam etmiş, XV. ve XVI. yüzyıllarda doruk noktasına ulaşmıştır. XVI. yüzyılda sadece çinilerde ve taş üzerine tezyinatta değil, kumaşlarda da seçkin bir motif olarak yerini almıştır. Karamemi'yle birlikte kitap sanatlarına da giren karanfil, Gazneli Mahmud albümündeki buketlerle Ali Üsküdârî'nin buketlerinde zarif biçimleriyle seçkin bir yer edinmiştir (Ayvazoğlu, 2008: 189).

Şükûfe-nâmelerde çok sayıda karanfil meraklısından ve yetiştirdikleri karanfillerden söz edilir. Zırnîhî Cüce Hüseyin Efendi, Hüseyin Ali Çelebi, Çiçekçizade Şeyh Mehmet Efendi, Câbî Hasan Efendi gibi. Eskilerden Cin Ali Çelebi en ünlü karanfilcilerdendir. Rûy-ı Arûs, Zîbâ, Yakutî, Dildâde adlı karanfilleri ilk defa o yetiştirmiştir. Pirî Paşazâde Cemâlî Bey tarafından yetiştirilen dört seçkin karanfilin adları da şöyleydi: Al Beyaz, Ayva Gülü, Gül Penbe, Bey Alı. Cerrah Ahmet Efendi, Mor Karanfil'i ile ünlüydü. Muharrem Usta'nın Ayazma Alacası ile Nasuh Hoca'nın

Nasuh Beyazı eşsiz karanfillerdi. Kapıcıoğlu Eyüplü Mehmet Efendi, yetiştirdiği Al Karanfil'i satarak evlenme çağındaki kızının çeyizini dizmişti. Şebçerağ, Gümüş Fincanı, Tuğlu Alaca gibi adlar verdiği seçkin karanfiller yetiştiren Mustafa Çelebi'nin hatırını kıramayacağı Nasuh adlı dostuna bir karanfil çeliği verdiği, bu çelikten kendisinde bile bulunmayan harika bir karanfil zuhur edince geri istediği; fakat dostunun adıyla tescil ettirdiği anlatılan çiçekçi hikâyelerindendir. Çiçeklerin en rağbette olanlarından söz edilen kitaplarda karanfilden de mutlaka söz edildiği gibi, sırf karanfil için yazılan kitaplar da vardır. Uşşâkî Efendi'nin "Karanfil Risalesi" ile Hekim Mehmed Aşkî'nin "Ferahnâme"si bunlardandır. Mehmed Aşkî'nin diğer çiçeklerden de söz ettiği "Miyârü'l-Ezhâr" adlı bir kitabı daha vardır. Bu iki kitaptan çok sayıda karanfil adını öğreniyoruz. Mesela Nûr-ı Sefîd, Necm-i Seher, Bedr-i Bahar, Nûr-ı Gülşen. Ayrıca Gümüş Fincan, Atık Gümüş Fincan, Büyük Gülbün, Gülrû, Kapıcı Alı, Kumkapılı Moru, Tezhîb-i Çemen, Tezhîb-i Gülşen... Tozkoparan ve Taburbozan gibi son derece ilgi çekici karanfil isimleri de vardır (Ayvazoğlu, 2008: 191-192).

Hint, Kadife-Hint, Pesend, Heddevigi, Dantelâlî, Gardner, Flon, Yıldız, Çiçekçi, Kırmızı, Margarit, Fantezi, Flaman, Misk, Yediveren gibi karanfil çeşitleri mevcuttur (Kenber, 1986: 79-86).

Karanfil, Karanfil-i Hindî, Karanfil-i Rûmî, Karanfil-i Berî ve Karanfil-i Bostânî gibi çeşitleri olan bir çiçektir. Karanfil-i Hindî, çiçekleri sarı olduğu için sarı zerrîn diye bilinen bir çeşididir. Bu karanfil yabanî yerlerde biter. Karanfil-i Rûmî, zühretü'l-karanfil de denilen her nevinin değişik kokusu olan karanfildir. Başa takılan karanfil çeşididir. Karanfil-i berî, yaban karanfilidir. Dere balığı da denmektedir. Servi ağaçlarının dibinde biter. Çiçeği mor renkli olup kokusu dârü'l-Çin gibidir (Kartal, 1993: 285).

Karanfil çiçeği, terletir, ateş düşürür. Mideyi kuvvetlendirir. Ağız kokularını giderir. Böbrek taşlarını düşürür. Diş çürüğüne konulur (Anadol, 1990: 146).

Ayrıca balgam söktürücü veya öksürük kesici olarak da kullanılır (Baytop, 1984: 272).

Klâsik Türk şiirinde karanfilin anlam çerçevesini; yara ve ben ile yüz, yanak, boy, göz, çene, zülf, güzel, gelin, sevgili, âşık, abdal, âbid, kuş ve yıldızlar gibi değişik öğeler oluşturmaktadır (Bayram, 2007: 215).

5.2.6.1. **Karanfil ile İlgili Tasavvurlar**

5.2.6.1.1. **Göz**

Göz ile karanfilin ilgisi şekil ve renk yönündendir. Karanfil taneleri yuvarlak, siyahtır ve bu haliyle göze benzer.

Sifâl, çanak, çömlek anlamına gelmektedir. Zâtî, belâ köşkünün manzarasına konmuş gözlerini, çömleğe benzeyen başındaki iki taze karanfile benzetmiştir:

Manzar-ı kasr-ı belâya konmuş iki **göz**lerüm

Bu sifâl-i serde iki ter **karanfüldür** bana (C.1, G.41/3)

5.2.6.1.2. **Yüz**

Katmer, bir karanfil çeşididir ve aşağıdaki beyitte âşığın ayrılıktan solan yüzü için kullanılmıştır. Gümüş bedenli sevgilinin ayrılık acısından dolayı dövünen âşığın yüzü pul pul olmuştur ve belâ bağındaki soluk katmer karanfile benzemektedir. Ayrılık, belâ bağı olarak nitelendirilmiştir:

Dögünmekden **yüzüm** ey sîm-ten hecründe pul puldur

Belâ bâğında bitmiş bir soluk katmer **karanfüldür** (C.1, G.375/1)

5.2.7. **Lâle**

Farsça lâle sözcüğü, hem genel olarak “surh” yani “kırmızı” rengi karşılamakta hem de özel olarak lâle çiçeğini ifade etmektedir. Lâlenin bu bilinen anlamı dışında iki anlamı daha vardır: “1. Vaktiyle mücrimlerin ve mecânînin boynuna vurulan halka. 2. İncir koparmak için ucu dört çatal açılmış değnek” (Öztekin, 2006: 268).

Batı dillerinde lâle, adını sarık manasına gelen “tûlbend” kelimesinden almış olup Latince tulipa gerneirana, Almanca tulpe, Fransızca tulipe, İngilizce tulip, İtalyanca tulipano, Rusça tul’pan kelimesiyle karşılanmaktadır (Kartal, 1988: 3).

Zambakgillerden bir bitki olan lâlenin yaprakları uzun ve mızraksıdır. Soğandan yetişen lâlenin sapında tek çiçek bulunur ve ilkbaharda açar. Lâle yetiştirmek için toprak oldukça kumlu ve gübrelî olmalı ve soğanlar sonbaharda dikilmelidir. Lâle soğanları kışın soğuktan toprağın derinliklerine çekilir. Lâleler ya tek kat ya da katmerli açarlar (Satoğlu, 1986: 54).

Sonbaharda dikilen lâle soğanları, ilkbaharda çiçek açar. Usta çiçekçiler tohumdan lâle yetiştirebilirler. Tohumdan çıkan lâleler 3-6 yıl çiçek vermezler. Sonbaharda dikilen lâle soğanlarından yeni bitki çıktıktan sonra soğanlar çürür, yerine yeni soğanlar meydana gelir. Her lâle soğanından bir tek lâle yetişir. Lâlenin çiçek kısmı gündüz, güneş ışığının etkisiyle iyice açılır. Akşamları ise yeniden toplanır (Kartal, 1988: 1).

Lâle, bir devre adını veren çiçektir. İran mitolojisine göre, bir yaprağın üzerindeki jaleye yıldırım isabet eder, yaprak alevlenir ve o halde kalır, lâleye dönüşür. Göbeğindeki siyahlık ise yıldırımdan arta kalan yanık izidir. Türkler bu çiçeği Anadolu’ya gelirken beraber getirmişlerdir. Anadolu’da o kadar sevilmiş ki, 17. ve 18. asırlarda bir süs bitkisi olarak bahçelerde bir süsleme motifi olarak çinilerde, minyatürlerde ve tezhiplerde büyük önem kazanmıştır. Bu önem, tarihçilerimiz tarafından Lâle devri olarak adlandırılan 1718–1730 yılları arası doruk noktaya çıkmıştır. Bu devirde lâleye olan ilgi o kadar artmış ki, çeşitli ülkelerden getirilme ve melezleme yolu ile lâle çeşitleri İstanbul’da 2000’e yaklaşmıştır (Güleç, 1993: 59).

Lâle, Batı Avrupa’ya 16. yüzyıl ortalarında getirilmiştir. Conrad Gesner, lâleyi ilk kez 1559’da Augsburg’ta, ender egzotikler koleksiyonuyla zamanında pek ünlü bir zat olan bilgin Danışman Nerwart’a ait bir bahçede gördüğünü söylemektedir. Bu baya, çiçeğin soğanlarını, lâlenin uzun süredir revaçta olduğu İstanbul’dan bir dostu göndermiş. Bu dönemden itibaren on-on bir yıl içinde, lâle özellikle Hollanda’da ve Almanya’da zenginlerin çok aradıkları bir meta haline gelmiştir. Amsterdam’daki varlıklılar, doğrudan doğruya İstanbul’a lâle soğanları ısmarlar ve onlara en aşırı fiyatları öder olmuşlardır. İngiltere’de ekilen ilk kökler, 1600’de Viyana’dan getirilmiş, 1634’e

gelineye değin, lâlenin yıldan yıla şöhreti artmış, öyle ki, zengin bir adamın lâle koleksiyonu olmaması zevksizliğin belirtisi sayılmaya başlamıştır (Mackay, 1989: 35).

Doğu şiirinin en eski imajlarından biri olan lâle, Anadolu'ya XIII. yüzyılda Mevlânâ'nın şiirleriyle gelir. Türk tezyinatında XIII. yüzyıldan itibaren stilize edilmiş olarak Selçuklu abidelerinde, yazma kitap ve kaplarında görülmeye başlar. Klâsik şiirimizde XVI. yüzyıla kadar sözü edilen lâlelerin yabanî türler olduğu muhakkaktır. Yabaniliklerinden, yani dağlarda, kırlarda yetişiyor olmalarından dolayı "taşralı"dırlar. Bunun için utangaç, usul erkân bilmez bir çiçek olarak düşünülen lâle, bir bakıma utangaçlığın, çekingenliğin sembolüdür (Ayvazoğlu, 2008: 121–122). Türk çinilerine, kumaşlarına, halı ve kilimlerine, cami ve mescit, türbe, medrese, sebil ve okul gibi eserlerin duvarlarına her renkten lâle işlenmiştir. Bunların yanında lâle resimleri padişah ve sultanların pabuçlarını, çizmelerini, peşkir ve uçkurlarını da süslemiştir. Bunlardan başka tahta, deri, sedef ve taş işlerinde süsleme unsuru olarak kullanılan lâle çeşm-i bülbül denilen küçük billur kadehler üzerine de nakşedilmiştir (Kartal, 1988: 3).

Çinide ilk defa XVI. yüzyılda, Şehzade Mehmed türbesindeki pencere üstlerinde yer alan kitabelerden birinde, yazılar arasındaki boşlukları dolduran bir motif olarak kullanılan lâle, Hadım Ali Paşa Camii, Haseki Hürrem Türbesi, İbrahim Paşa Camii, Rüstem Paşa Camii, Hekimoğlu Ali Paşa Camii ve Mehmed Ağa Camii'nin bazı panolarında da aynı tarzda kullanılmıştır. Lâle, motif olarak kumaş ve elbiselerde de karşımıza çıkmaktadır. XV. yüzyılda Fatih Sultan Mehmed ve XVI. yüzyılda II. Bâyezid'e ait olan kaftanlarda lâle motifi kullanılmıştır. XVII. asırda ise Sultan I. Ahmed türbesinden gelen altın telli bir çocuk kaftanı üzerinde lâle örnekleri mevcuttur (Kartal, 1988: 4–5).

Lâle kelimesi, XVI. yüzyıla kadar sadece bildiğimiz lâleyi ifade etmiyor, yabanî lâle türleriyle birlikte Manisa Lâlesi ve Lâle-i Nu'man gibi lâleye benzeyen yabanî çiçeklerin genel adı olarak kullanılıyordu. Dîvân şairlerinin çok sevdikleri Lâle-i Nu'man, Girit Lâlesi de denilen Manisa Lâlesidir. Ortasındaki siyahlık yüzünden Dîvân şairlerinin bir sürü söz oyunlarına konu olan ve Şakâyıku'n-Nu'man da denilen bu çiçek, rivayete göre, İslâm'dan önce Hîre hükümdarlarından Nu'man bin Münzir tarafından çok sevildiği için bu adı almıştır (Ayvazoğlu, 2008: 123).

Lâle-i Nu'mân, yaprakları kırmızı, ortası kara bir lâle türünün adıdır. Dağda-kırda, daha çok susuz yerlerde yetişen yabanî türün bahçelerde yetişenidir (İpekten, 2004: 78).

Lâle bahçelerine “lâlezâr”, bahçesinde lâle yetiştirenlere “lâlezârî”, lâleye ilişkin risalelere de “lâlenâme” denmiştir. İstanbul’da lâle adını taşıyan bir sürü semt vardır. Bu çiçek, Lâle Devri ile birlikte daha önceleri gündüz çiçeği iken Çırağan Eğlenceleri ile gece çiçeği olmuştu. Bunun için bu kısa dönemde İstanbul bir lâle pazarı oldu. İstanbul’da bunu yetiştiren Şükûfeciyân (Çiçekçiler) ve ticaretini yapan lâleci esnafı meydana çıktı, lâle soğanlarının fiyatı arttıkça arttı. Bu nedenle yetkililer lâle soğanına narh koydular, pahalı satanlara ceza uygulamaya başladılar (Hezarfen, 1995: 44).

İstanbul’da ıslah edilmiş ilk lâle çeşidini elde eden kişi, Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi’dir. Ebussuûd Efendi, elde ettiği ilk lâle çeşidine “Nûr-ı Adn (cennet nuru)” adını vermiştir (DİA, “Lâle”, C.27 / 2003: 79).

Lâle, Türk padişah ve devlet adamları tarafından sevilen, rağbet edilen bir çiçektir. Yavuz Sultan Selim, Kırım’ın güneyindeki Kefe’den 300000 adet lâle soğanı ısmarlamıştı. Muhteşem Süleyman, bir lâle tutkunuydu ve büyük dedesi Fatih gibi, lâle motiflerinin mutlaka yer aldığı zengin işlemeli kaftanlar giyerdi. IV. Mehmed, avlanmayı sevdiği kadar güzel yapılara, bahçelere, çiçeklere ve özellikle lâleye tutkun bir hükümdardı (Ayvazoğlu, 2006: 25–27). III. Ahmed döneminde lâle çerağanları artık ilkbaharın en gözde eğlencesi olmuş ve padişah bu eğlencelerin en kıymetli konuğu olmaya başlamıştır. Sa’d-abad adı verilen lâle bahçeleri ile süslü eşsiz mekânlar artık İstanbul’un en nadide eğlencelerine yurt olmaktadır (Hakverdioğlu, 2008: 474). Tabiidir ki, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa da iflah olmaz bir lâle tutkunuydu. Felemenk’ten, yani Hollanda’dan gelen bir lâleye “Lü’lü’-i Ezrak” adını vermiş ve bu lâleden yetiştirenlere ödüller vermişti. Lü’lü’-i Ezrak; Sa’d-abad, Çırağan ve Neşet-âbâd kasırlarının bahçelerinde yetiştirilir, sıcak havalarda, renkleri solmasın diye, üzerleri ihtimamla örtülürdü (Polat, 2001: 92).

Halk arasında da lâle tutkunları vardı. Halkın Tabak Ata diye tanıdığı Ataullah Efendi bunlardan biriydi. İşinden arta kalan zamanlarda lâle yetiştiren Ataullah Efendi’nin büyük zevklerinden biri de, lâlelerine isim verirken bazılarını kendi ismini izafe etmesiydi: Atâ-engîz, Atıyye-i Atâ, Şeref-i Atâ, Mâye-i Atâ gibi. Ataullah Efendi, Atâ

dizisinden sonra “mâye” dizisine başlıyordu: Maye-i Gülteng, Mâye-i Hayâl gibi. “Gencîne” dizisinde şunlar vardı: Gencîne-i İksir, Gencîne-i Kerem, Gencîne-i Cemâl. Atallah Efendi, daha sonra “kudret” yahut “kerem” dizisini yetiştirmeye koyulmuştur. Sâye-i Kudret, Feyz-i Kudret; Kerem-i Vedûd, Kerem-i Şekûr gibi (Ayvazoğlu, 2006: 25–27).

Çeşitli kültür yoluyla elde edilen lâlelere verilen şairâne isimlerin klâsik şairlerimizin şiirlerinde ebedileştiğini görmekteyiz. Tesbit edebildiğimiz lâle isimleri şunlardır: ‘Âlî-şân, Âfitâb-ı Gültâr, Âsaf-perver, ‘Ata-yı Hak, Bedî-i çemen, Bî-mânend, Cennât-ı Adn lâlesi, Dil-cûy, Duhânî lâle, Ferah-âver, Ferah-efzâ, Ferah-engîz, Feyz-i Hudâ, Gülmîh-i âfitâb, Gül- rîz, Gül- ruhsâr, Hâverân Lâlesi, Hüsn-âmîz, Hüsn-i Hasan, İkrâm-ı Hak, Kavş-ı Kuzah, Kızıl Lâle, Kudret-i Hak, La‘l-i Bedahşî, Lâle, Lâle-i ahmer, Lâle-i çemen, Lâle-i dâğ, Lâle-i dil-suhte, Lâle-i dil-sûz, Lâle-i ebr, Lâle-i hamrâ, Lâle-i hud-rû, Lâle-i hurşîd, Lâle-i mâh, Lâle-i mercân, Lâle-i Nu‘mân, Lâle-i Pervâzî, Lâle-i ra’nâ, Lâle-i sahrâ, Lâle-i sır-âb, Lâle-i sürh, Mâye-i Atâ, Müferrih, Müsellem-i ‘Alem, Nahl-i ergavân, Nâzende, Necm-i nâdir, Neş‘e-efgen, Nîze-i rummânî, Sâgar-ı la‘lîn, Semen-sîmâ, Subh-ı bahar, Şakâyık, Şakâyık-ı Nu‘mân, Şevk-bahş, Şevk-efrûz, Tâcidâr-ı Kerîm, Tûğ-ı Şâhî, Tuhfe-i Mîr, Vâlâ-şân, Yed-i Beyzâ, Zerrîn kadeh (Kartal, 1988: 13–26).

Ferah-efzâ lâlenin tohumu Süleyman Efendi’ye aittir. Defter-i Lâlezâr-ı İstanbul’a göre “yek-rengi gayet koyu ayva gülü, dü-rengi kendi renginin cüz’î koyusu ve beyaz ile döner, bün beyaz ve yaprakları hançerî, beraber ve ince, kitabeleri her yaprağında mavi, nîm çifteli fitilleri mor ve tohumuyla beraberdir” (Öztekin, 2006: 291).

Lâlenin değişik renkleri vardır: Kırmızı (al, hamrâ, sürh, ahmer, la‘l, la‘lîn, kızıl), kebûd (mavi), kibritî (açık sarı), sarı, duhânî (siyah), leylâkî (mor), sefid (beyaz), mînâ (açık mavi, gök mavisi), turuncu, lâciverd (Kartal, 1988: 27–30).

Tasavvufta lâle ile Allah kelimelerinin ebced hesabıyla sayı değeri 66 ettiğinden lâle, Allah’ı ve O’nun birliğini, güzelliğini simgeler. Bu yüzden lâle kutsal bir çiçek sayılmıştır. Hüsn-i hatta Arapça Allah yazılırken kelime lâleye benzetilmeye çalışılır (Uludağ, 2001: 40, 224).

İslâm dininin sembolü, hilâl şeklidir. Ancak hilâl gökyüzündeki hilâl şeklinden dolayı değil, yazılışındaki harflerden dolayı kutsal bir anlam taşır. Çünkü hilâl kelimesi, Allah isminin harfleriyle yazılır. Her iki ismin ebced hesabıyla sayısal değeri de eşittir. Toplam olarak altmış altı eder. Allah ve hilâl kelimeleri gibi “lâle” kelimesi de aynı harflerle yazılır, onun da ebced hesabıyla sayısal değeri altmış altıdır. Bu bakımdan lâlenin de kültür hayatımızda derin ve anlamlı bir yeri vardır. Minarelerin alemlerine, cami kubbelerine ve bayrağa hilali yerleştiren atalarımız, mehter çevgenlerine, bazı savaş aletlerine ve askerî kışlalara hep lâle sembolünü koymayı tercih etmişlerdir. Hilâli dinî amaçlar, lâleyi askerî amaçlar için kullanmışlardır. Böylece İslâmiyet’in barışçı özelliğine kan dökücülüğün gölgesini düşürmek istememişlerdir. Çünkü lâle, kırmızı rengi ile ateş ve kan rengini andırır (Işık, 1995: 6-7).

Dîvân şiirinde kırmızı rengi ile sevgilinin yanağı ve âşığın gözyaşları lâleye benzetilir. Lâlenin ortasındaki siyahlık, sevgilinin yanaklarına özenme ve onu kıskanma dolayısıyla bağrında meydana gelmiş bir yara, dağlama olur. Şekil yönünden kadehe benzeyen lâle, şarap, kan, la‘l, kâse-i mercân, câm, şem’, çerâğ, kanlı kefen, al sancak vs. olabilir (Pala, 2003: 296).

5.2.7.1. Lâle ile İlgili Tasavvurlar

5.2.7.1.1. Âsumân (Gökyüzü)

Duhânînin kelime anlamı “dumanlı”dır. Türkçede kapalı, bulutlu hava için dumanlı tabiri kullanılır. Duhânî lâle, bulutlu olan gökyüzünü anlatmak için kullanılmıştır.

Zâtî, gökyüzünü duhânî lâleye teşbih ederken lâlenin içindeki siyahlığı da tutulmuş aya benzetir:

Âsumân sahrâ-yi mihründe **duhânî lâledür**

Mâh-ı bedr-i münhasif anun içinde dâğıdur

(C.1, G.417/2)

5.2.7.1.2. Âşık

Aşağıdaki beyitte âşık, boynu eğik lâleye benzetilmiştir. O, artık lâle gibi başını yerden kaldırmak ve sevgilinin ayağına yüz sürmek ister. Beyitte ayrıca âşık, kanlı kefeneye sarılı olarak tahayyül edilmiştir:

Lâle-veş baş kalduram yirden sürem yüz pâyine

Ol kıyâmet gelse ben hûnîn-kefenden cânibe (C.3, G.1467/4)

5.2.7.1.3. Bağır (Sîne)

Sevgilinin ayrılık acısı, âşığın bağrını tıpkı lâle gibi yakar. Mitolojiye göre lâlenin ortasındaki siyahlık, yıldırımdan arta kalan yara izidir. Âşığa da sevgiliden geriye kalan bu yanık bağırır. “Ayrılığın bağrımı lâle gibi yaktı. Şu peykân yarasının bana daha neler edeceğini bilmiyorum.”:

Yakdı **bagrum lâle**-veş kâr itdi hicrânun bana

Dahi neyler bilmezem şol zahm-ı peykânun bana (C.1, G.52/1)

5.2.7.1.4. Çemen

Çimen, sulak bir mekândır. Orada çeşitli ağaçlarla beraber gül, gonca, lâle gibi çiçekler de bulunur. Lâlenin suyu çok seven bir çiçek olması nedeniyle çimenle bir arada zikredildiği görülmektedir. Bir lâle çeşidi olan ferâh-efzânın kelime anlamı ferahlık veren, ferahlığı arttırandır. Şair su gibi gönlünün akmasını, safa tecelli eden gönlünün ferahlığa ulaşmasını istemektedir:

Tâ tecellî ide dîzâr-ı safâ kalbümüze

İdelüm su gibi seyr-i **ferah-efzâ-yı çemen** (C.3, G.1183/3)

5.2.7.1.5. Çerâğ (Çıra)

Lâle, renginden dolayı çerağa (çıraya) benzetilir. Aşağıdaki beyitte lâle, çirasını sevgilinin nar çiçeğine benzeyen yanağından yaktığı için onun çirası mahşere kadar sönmeyecektir. Beyitte “nâr, çerâğ, şem” kelimeleri tenasüplü olarak kullanılmıştır.

Çerâğ ve şem‘ (mum) aydınlanma araçlarıdır. Etrafa ışık verirler. Ancak sevgilinin parlak yanağının yanında çerâğ sönük kalır:

Çün tarâvet şem‘ini gül-nâr-ı haddünden yakar

Haşra dek dinlemesün yanar **çerâğı lâlenün** (C.2, G.674/8)

5.2.7.1.6. Dâğ (Yara)

Çok eski bir tedavi yöntemi olan dağlamak, akan kanı durdurmak için ya da vücudun herhangi bir kısmındaki rahatsızlığın iyileşmesini sağlamak için orayı kızgın bir metal parçasıyla yakmaktır (Önler, 1990: 67). Aşağıdaki beyitte âşığın kalbi, ayrılık ateşiyle dağlanmaktadır. Böylece içi kan ağlayan âşığın kanı bir nebze de olsa durdurulmaktadır. Lâlenin ortasındaki siyahlık yara olarak tasavvur edilir. Ayrılık acısı, âşığın kalbinde lâleye benzeyen yaralar açılmasına sebep olmuştur. Zâtî, “lâle-var(vâr)” kelimesi ile bize güzel bir cinas örneği sunmuştur:

Ol goncanun ki bâğ-ı cemâlinde lâle var

Nâr-ı firâkı kalbüme **dâğ** oldu **lâle**-vâr (C.1, G.317/4)

Bir lâle çeşidi olan duhânî lâle, yara gibi siyah renklidir. Âşığın sînesi, duhânî lâleye benzeyen yaralarla kaplanmıştır. Zâtî bunu “Dövünmekten sînemde duhânî lâleler bitti.” şeklinde ifade etmiştir. Sabah vaktinde bazen çiçeklerin üzerine çiğ damlaları dökülür. Beyitte de âşığın yarasının üzerine gözyaşı (çiğ) damlaları dökülmektedir. Çiğ taneleri yuvarlak şeklinden dolayı gözyaşlarına teşbih edilmiştir:

Bitdi sînemde dögünmekden duhânî **lâleler**

Üstine anun sirişkünden saçıldı jâleler (C.1, G.416/1)

Lâlenin ortasındaki siyahlık, sevgilinin yanaklarına özenme ve onu kıskanma dolayısıyla bağrında meydana gelmiş bir yara, dağlama olur (Pala, 2003: 296). Bu kıskançlık ateşi, âşığın gönlünde lâle gibi kırmızı yaraların açılmasına neden olmuştur. Âşığın sevgilisini kıskanma nedeni, sevgilinin rakiplerle birlikte şarap içmesindedir. O kadar çok şarap içmiştir ki, yanakları lâle rengine dönmüştür. Bu haliyle mecliste olanların dikkatini daha fazla çekecektir. Çok fazla içki içildiğinde insanın yüzü kızarmaktadır:

Dile reşk âteşi **dâg** urmasın mı **lâle**-veş cânâ
Şarâb-ı bezm-i a‘dâdan ‘izârün lâle-gûn olmuş (C.2, G.609/2)

“Ey Zâtî! (Âşık) merhametsiz bir ayın (sevgilinin) aşk derdini çekmeseydi sûrette lâle yarası olmazdı.”:

Bir meh-i nâ-mihribânun derd-i mihrin çekmese
Zâtî’yâ olmaz idi sûretde **dâgı lâlenün** (C.2, G.674/9)

5.2.7.1.7. Eşk (Gözyaşı)

Şakâyık, müstakil bir çiçek olduğu gibi bir lâle çeşidinin de adıdır. Kırmızı rengi nedeniyle âşığın gözyaşlarının benzetilene olmuştur. Sevgilisine hasret duyan ve onu bayır bayır arayan âşık, kanlı gözyaşlarıyla bütün kırları kırmızıya boyamıştır. Şair “kandesin” ile istifham sanatı yapmıştır:

Kandesin ey gonca-i ter pür-şakâyıkdur bu gün
Eşk-i gül-gûnum habâbından bütün sahrâ yüzi (C.3, G.1601/4)

5.2.7.1.8. Hâl (Ben)

Ben ile lâle arasında siyah renk nedeniyle ilgi kurulmuştur.

Zâtî, sevgilinin gülmesiyle çukurlanan yanağını şekil ve renk itibarıyla lâleye teşbih ederken lâlenin içinde bulunan yarayı da siyah bene benzetmiştir:

Ol **lâlenün** olur içinde dâgı **hâl**-i siyeh
Gülüb yanağı çukurlansa lâle olsa gerek (C.2, G.761/4)

5.2.7.1.9. Kadeh (Ayak, Câm)

La‘l, taş veya mermer içerisinde bulunur. La‘l elde etmek için taşı kazma ile parçalamak lazımdır. Güneşin taşı, toprağı ve bazı madenleri terbiye ettiği, la‘lin de böyle meydana geldiğine inanılır. La‘l kadeh, kandil, tabak gibi eşya yapımında da kullanılır (Kurnaz, 1987: 171–172).

La‘lin ve lâlenin mermer içerisinde bulunması, la‘lin kadeh yapımında kullanılması ve lâlenin şekil olarak kadehe benzemesi onların aynı beyitte yer almasına neden

olmuştur. Aşağıdaki beyitte lâle, şekil yönünden kadehe benzetilmiştir. Lâle gibi elinde kadehi olanların vakitleri hoş ve güzel geçer:

Her kimün kim **lâle**-veş destinde la‘lîn **câmı** var
Gül gibi gâyetde vakti hûş güzel eyyâmı var (C.1, G.229/1)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin la‘l renkli ve şekil yönünden lâleye benzeyen kadehi eline alması istenmekte ve bağdaki her ağacın yâsemîn bedenli sevgili olduğu söylenmektedir:

Yürî la‘lîn **ayagı lâle** gibi destüne al
Her şecer bâğda hûb-ı semen-endâm oldu (C.3, G.1760/5)

5.2.7.1.10. Kan

Kan ile lâle, kırmızı renklidirler. Bu nedenle aralarında ilgi kurulur.

“Zamanın kan içicisi, ağzını dağın eteğine sildiği için her yer kana bürünmüştür. Bu görüntünün nedenini lâleye bağlamamak gerekir.” diyen şair burada hüsn-i ta‘lil yapmıştır. Lâlelerle bezenmiş bir kır, kıpkırmızı görünür ve bu manzara bize kanı hatırlatır:

Kan içüb bu dehr-i hûn-hâr ana silmiş agzını
Dâmen-i küh-sârı sanma kim kızardı **lâleden** (C.3, G.1016/3)

Zeminden kanın cûş etmesi, toprağın altında yatan şehitlerin kanının fişkırmasını hatırlatır. Bu, yerden yükselen lâle değildir. Zâtî de tıpkı fişkırkan kan gibi coşmalıdır:

Kanı cûş itdi zemînün kızaran **lâle** degül
Zâtî’ yâ cûş u hurûş eyle revân sen de yine (C.3, G.1241/7)

5.2.7.1.11. Kâsebâz-Parmak

Kâsebazlar, uzun sopaların ucuna kaseler takıp döndürerek havaya atan ve kırmadan tekrardan yakalayan, daha çok el çabukluğuna dayanan gösteriler yapan kişilerdir (Özkan, 2007: 171). Lâlenin uzun bir sapı, genellikle kırmızı renkli ve çanağa benzeyen bir çiçeği vardır. Bu nedenle beyitte lâle, uzun sapının üzerine (parmağına) çanağını takmış olan bir kâsebaza benzetilmiştir. Zâtî, çiçek kısmını ise kırmızı

çanağa, lâlenin çiçek kısmının ortasında bulunan sapını şekil olarak parmağa, lâleyi de parmakları üzerinde kırmızı çanağı çevirerek dans eden oyuncuya benzetmiştir:

Kâse-bâz olmuş çemen hengâmesinde var yine

Barmagı üstinde bir la'î'n çanağı **lâlenün** (C.2, G.674/4)

5.2.7.1.12. La'î

La'î, kırmızı renkli, değerli bir taştır. Lâle ile la'î arasında dağlarda bulunmaları yönünden benzerlik kurulur. La'î'nin en değerlisi Bedahşan dağlarında olmuştur.

Dîvân edebiyatında Ferhad, Şîrîn için Bîsütûn dağına deldiğinden “Kûh-ken” lakabıyla anılır. Mühendis olduğu için Şîrîn ondan bu dağı delmesini istemiştir. Ferhad, gerçekleşmesi güç olan işleri göze alan âşığı temsil eder. Beyte göre dağın içi, Ferhad'ın inlemeleriyle dolmuştur. Aslında olması istenen, dağların la'î renkli lâlelerle bezenmesidir:

Kûhun içi taşı pür olmadı **la'î-i lâleden**

Oldı pür-hûn Kûh-ken kılduğu âh u nâleden (C.3, G.1167/1)

5.2.7.1.13. Lala

Şehzadelerin yetişmelerinde görevli mürebbiler hakkında kullanılan lala tabiri saraya alınan acemilerin terbiyesine memur kimselerle ilgili olarak ve eskiden büyük memurlarla zenginlerin çocuklarını terbiye eden kişiler hakkında da kullanılırdı (Pakalın, 1993: 354). Aşağıdaki beyitte lâle, sevgilinin gül yanağının lalalığını üstlenmiştir. Çoğu zaman diğer çiçeklerden üstün tutulan gül, bu beyitte lâleden ders alan bir öğrencidir. Şair “lâle” ve “lala” kelimelerini cinaslı olarak kullanmıştır:

Devleti gör nergisi çeşmün karavaş eylemiş

Tanrı virmiş **lâleye** gül haddünün **lalalığın** (C.3, G.1025/6)

5.2.7.1.14. Lâlenin Renkleri

Lâlenin değişik renkleri vardır: Kırmızı (al, hamrâ, sürh, ahmer, la'î, la'î'n, kızıl), kebûd (mavi), kibritî (açık sarı), sarı, duhânî (siyah), leylâkî (mor), sefid (beyaz), mînâ (açık mavi, gök mavisi), turuncu, lâciverd (Kartal, 1988: 27–30).

Lâle ile ilgili olan bu beyitlerin çoğunu diğer tasavvurlarda ele aldığımız için biz burada sadece ilk ve son beyitleri inceleyeceğiz.

Lâlenin rengi olan laciverd aynı zamanda la'l ve mercan gibi kıymetli bir taşın da ismidir. Adından anlaşılacağı üzere rengi laciverttir. Tek mineral değildir. Kübik sistemde kristalleşir. Sodalit'in mavi renkli türüdür. Afganistan, Pakistan ve Sri Lanka'da çıkar (Ethem, 1990: 22). Beyitte lâlenin rengini bildirmek için seçilen bu kelime başka bir lâle rengi olan "al" ile birlikte kullanılmıştır. Bu durumda sevgilinin elbisesi, değerli taşlarla süslenmiş olur:

Ol iki rengîn kabâ gûyâ bahârı itdi zeyn

Lâciverdî al garrâ **lâle**lerle dil-berâ (C.1, G.6/4)

La'î'n (Bkz. 5.2.7.1.9. Kadeh),

Her kimün kim **lâle**-veş destinde **la'î'n** câmı var

Gül gibi gâyetde vakti hûş güzel eyyâmı var (C.1, G.229/1)

Duhânî (Bkz. 5.2.7.1.1. Âsumân),

Âsumân sahrâ-yi mihründe **duhânî lâle**dür

Mâh-ı bedr-i münhasif anun içinde dâğıdur (C.1, G.417/2)

Siyâh (Bkz. 5.2.7.1.20. Yanak),

Ey **lâle**-'izâr arasalar cümle cihânı

Bu hâl-i **siyâh** ile bulunmaz sana bendeş (C.2, G.604/2)

Kızıl (Bkz. 5.2.7.1.16. Sevgili),

Çıkdı mirkât-i tarâvetden melâhat kasrına

Kıpkızıl oldu bu vech ile yanagı **lâlenün** (C.2, G.674/2)

Kırmızı (Bkz. 5.2.7.1.18. Şâh),

Bendesidür hüsnünün mülk-i melâhat şâhıdur

Kırmızı atlasdan olmuşdur otagı **lâlenün** (C.2, G.674/5)

Sarı renklerini ele almıştır. "Teb" sıtma anlamına gelmektedir. Sıtmanın özelliği belirtilerin nöbetler halinde gelmesidir. Nöbet başlamadan birkaç gün önce halsizlik, neşesizlik, iştahsızlık, baş ağrısı, sırt ve bacak ağrıları olur. Nöbet, şiddetli titreme ile

yükselen ateşle başlar, terlemeyle sona erer. Hastalığın son evrelerinde olan âşığın yakalandığı sıtma, aşk sıtmasıdır. Bu aşk hastalığı ile vücudunu ateş kaplamakta, bu nedenle de feryâd etmektedir. Âşığın ateş kırmızısı olan yanakları, hastalığın etkisiyle sarı bir renk almıştır:

Niçe bir **nesrîn** olur tebden ‘izârun **lâlesi**

Niçe bir ben hastanun tutar cihânı nâlesi (C.3, G.1613/1)

5.2.7.1.15. Seher Yeri

Seher yeri, renginden dolayı lâleye benzer. Güneşin sevgilinin yanağının arzusu ile âh etmesiyle birlikte seher yeri kızarılarak lâle rengini almıştır. Sevgilinin yanağı, parlaklığından dolayı güneşe teşbih edilir. Beyte göre güneş, sevgilinin yanağını arzulamakta ve ona benzemek istemektedir. Seher, tan yerinin ağarmasından az önceki haldir. Kırmızıya yakın, kızıl renktedir. Sabaha doğru güneş bu renge bürünür. Gökyüzü bu haliyle lâleyi andırır. Beyitte “mihr, seher, meh ve gökyüzü” tenasüplü olarak kullanılmıştır:

Ruhun şevki ile âh itmiş meger kim ehli-i mihr ey meh

Seher yiri kızarmış gök yüzünde **lâle**-gûn olmuş (C.2, G.601/3)

5.2.7.1.16. Sevgili

Lâle, dağ eteklerinde, yakalarda, taşlık yerlerde, sert taşlarda (hârâ, seng-i hârâ), çöllerde, sahralarda, kabirlerde, bağ, çimen, sebze, vadi, zambak goncaları ve sümbüller arasında, gülistân, lâlezâr, sebzêâr ve besâtinde yetişir (Kartal, 1988: 41).

Sert taşlarda yetişen lâle eline bir kadeh almıştır. Burada lâlenin (sevgilinin) yetiştiği mekân dolayısıyla sert tavırlı, taş kalpli olduğu anlatılmak istenir. Sevgilinin eline kadeh alması, âşığa bir fayda sağlamamıştır. Çünkü o, taş kalplidir. Âşığına yüz vermez, oturup onunla birlikte içmez:

Seng-i hârâda bitüb **lâle** ayag aldı ele

Kalb-i sâfîye bu hâlet ne ‘aceb kılmağı kâr (C.1, G.487/8)

Zâtî, lâleyi yanakları kıpkızıl olan sevgiliye benzetmiştir. Sevgili, tazelik merdiveniyle güzellik köşküne çıkmıştır. Lâle yeni ekildiği zamanlarda tazedir, gençtir. Zaman

geçtikçe büyür, olgunlaşır, güzelleşir. Beytin ilk mısrasında lâlenin gelişimi sevgiliyle paralel olarak bu şekilde anlatılmaktadır. Güzelleşen sevgilinin yanakları da bir süre sonra kızarmaktadır. Tıpkı zamanla rengini bulan lâle gibi:

Çıkdı mirkât-i tarâvetden melâhat kasrına
Kıpkızıl oldu bu vech ile yanagı **lâlenün** (C.2, G.674/2)

Ömrünün zaten sona ereceğini bilen lâle, kadehini elinden hiç bırakmaz. Burada içkinin insana verdiği zarar hatırlatılmıştır. Hayatının sonuna geldiğini bilen kişi, her şeyi bir kenara bırakıp gönlünce yaşamaya çalışır. Sevgili de böyle davranmaktadır. Elden ayağı bırakmamak tabiri tevriyeli olarak kullanılmıştır. Kadehin elden hiç düşmemesini ifade etmekle birlikte çanak kısmını yere düşürmek istemeyen lâleyi de ifade eder. Lâlenin sapı, ele benzer. Ömrünü tamamlayan lâle, yuvarlak çanak kısmından ayrılmamak için gayret eder. Bu davranış, elindeki son kıymetli şeye sımsıkı sarılan insanlarda da görülür. Beyitte şarabı icat ettiğine inanılan Cem'e telmihte bulunulmuştur:

Bildi kim âhır yile varsa gerekdür taht-ı 'ömr
Cem gibi düşmez müdâm elden ayagı **lâlenün** (C.2, G.674/2)

5.2.7.1.17. Şafak

Şafak, gün doğmadan önceki aydınlıktır. Lâle ile arasında renk yönünden ilgi vardır. Gülün aya, çiçeklerin yıldızla benzetildiği beyitte lâle de kırmızı rengiyle şafağa benzer. Gökyüzü bu haliyle çiçek bahçesini andırır. “Gül, lâle, ezhâr” ve “eflâk, kamer, necm” ile şair tenasüp kurmuştur:

Geldi bir hôş dem yine eflâki döndürdi yeri
Gül kamer **lâle şafak** ezhâr necm-i zâhiri (C.3, G.1815/1)

5.2.7.1.18. Şâh

Dîvân edebiyatında padişah, han, hakan, sultan, şah, şehriyâr gibi isimlerle anılır. Padişahın askerleri ve kulları vardır. Reayaya adaletle muamele eder. İhsanı boldur. Kılıçla zulmü kaldırır. Halka “siyaset” ile intizam verir, ülkenin huzurunu temin eder.

Onunla ilgili olarak sayılan unsurlar kırmızı otağ, çetr, hayme, sırça saray, fildişi taht, altın tac, hazine (genc), tuğ, emir, hükm, tuğra vb.dir (Kurnaz, 1987: 157–159).

Padişahlar seferlerde kendileri için kurulan ihtişamlı çadırlarda konaklarlar. Sarayı andıran ve kırmızı atlas kumaştan yapılan çadır, hükümdarlık çadırı olarak bilinir ve padişahı temsil eder (Serdaroğlu, 2006: 59). Aşağıdaki beyitte padişah ile lâlenin ilişkilendirilmesinde kırmızı atlastan yapılan çadır rol oynamıştır. Kırmızı renkli olan lâle, bir padişaktır ve yukarıda da söylendiği gibi onun kulları vardır. Beyte göre, güzellik ülkesi onun kuludur ve padişah orayı fethetmiştir:

Bendesidür hüsnünün mülk-i melâhat **şâhı**dur

Kırmızı atlasdan olmuşdur otağı **lâlenün** (C.2, G.674/5)

Aşağıdaki beyitte lâle olan padişah, kendi saltanatı süresince yenip içilmesini, hayattan kâm alınmasını istemektedir:

Kim ki devrinde anun ‘ayş eylemezse menzili

Mahbes-i hirmân olur budur yasığı **lâlenün** (C.2, G.674/6)

5.2.7.1.19. Şehit

Ölen insanın, yıkandıktan sonra kefenlenerek mezara konması İslâmî geleneklerdendir. Ancak yine bu çerçevede şehitler yıkanmadan defnedilmektedirler (Özkan, 2007: 364).

Aşağıdaki beyitte şehitler, üzerindeki kanlar nedeniyle kırmızı bir lâleye benzer. Lâlelerin üzerine baştan başa dökülen yaseminler sanki kana bulanmış şehitlerin üzerine inen bir nurdur. Burada şehitlerin üzerine nur yağdığı inancı telmih edilmiştir:

Kana gark olmuş **şehîdân** üzre gûyâ nûr iner

Lâleler üzre döküldükçe ser-â-ser yâsemîn (C.3, G.1185/4)

5.2.7.1.20. Yanak

Kırmızı renkli lâle ile yanak arasında renk bakımından ilgi kurulur.

Zâtî'nin aşağıdaki beytinde lâle, sevgilinin yanağına edepsizlik edip öykündüğü için utancından kıpkızıl olup yere geçmiştir. Burada hüsn-i ta‘lil sanatı yapılmıştır. Lâlenin

yere geçmesinin sebebi ya yere yakın bir çiçek olmasından ya da kış mevsiminin gelmesindedir. Lâle soğanları soğuktan toprağın derinliklerine iner:

Bî-edeblik eyleyüb öykündüğü için **haddüne**

Kıbkızıl oldı utandı yire geçti **lâleler** (C.1, G.419/4)

Zâtî, aşağıdaki beytinde lâle yanaklı sevgilisine iltifatta bulunmaktadır. Lâlenin ortasında bulunan siyahlık, bene teşbih edilmiştir. Şaire göre sevgilinin siyah beninin eşi benzeri dünyada yoktur:

Ey **lâle-‘izâr** arasalar cümle cihânı

Bu hâl-i siyâh ile bulunmaz sana bendeş (C.2, G.604/2)

“(Ey sevgili!) Lâlenin bağı, dünya bahçesinde bir pul olsa da yanağın varken ona kalp nakdini vermeyiz.” diyen şair, lâle ile sevgilinin yanağını mukayese etmektedir. Bir dönemin en gözde ve en pahalı çiçeği olan lâle, sevgilinin yanağı karşısında değersiz kalmıştır:

Nakd-i kalbi virmezin ana **‘izâr**un var iken

Bir pula olsa cihân bâğında bâğı **lâlenün** (C.2, G.674/7)

“Lâle yanaklı ve taş kalpli olan sevgili nasıl bir taş vurdu ki, âşığın bağı duhânî lâlelerle (yaralarla) bezendi.” Lâlenin taşlık yerlerde yetiştiğini daha önce söylemiştik. Zâtî burada bunu telmih etmiştir. Yetiştigi yer taşlarla dolu olduğu için lâle ulaşması çok kolay olan taşlardan atmaktadır. Lâlenin taşlık yerde yetişmesi kimi zaman usûl erkân bilmemesi, kaba ve gaddar olması şeklinde yorumlanmaktadır. Âşığa taş atmasının bir nedeni de bu olabilir:

Her ne taş kim urdun ey sengîn-dil ü **lâle-‘izâr**

Sînemün bâğın duhânî lâlelerle itdi zeyn (C.3, G.1169/4)

5.2.8. Menekşe (Benefşe)

Benefşe Farsça olup Arapça “menefşe”, Türkçede ise “menekşe, menevşe” şeklinde kullanılır.

Kitâbu’n-Nebât’ta menekşe ile ilgili şu bilgiler verilmektedir: Ekseriya gölgelik yerlerde olur; çayırılıkta, duvar ve çit diplerinde, bayırlarda dahi bulunur. Yaprakları

değirmi (yuvarlak)dir leblâb (sarmaşık) yaprağı gibi velâkin ondan nazik ve küçüktür ve yeryüzünde yayılmışlardır. Sâkları (gövdesi) yoktur; ancak parmak kadar uzun sapları olup doruklarında mor renginde râyihâları (kokuları) latif çiçekleri olur. Bunların her birisinin beş yaprağı olup ortasında olanın bir küçük ve içi boş külahçığı vardır. Bunlar geçtikten sonra yerlerine birer yeşil düğme zuhur edip içinde darıya müşabih tohumu olur. Kökü uzun, ince ve saçaklıdır. Menekşenin üretilmesi iki şekilde olur. Biri dökülen tohumdan ve biri usûlünden (köklerinden) iplik gibi ince ve uzun nesnelere çıkar ve etrafa yayılıp yere dokunduğu mahalde köklenip başka bir kütük olur. Bunların bazı dahi âsmân (gök rengi) ve beyazdır velâkin tercih edileni mor olandır ve evvel zuhur edip cem olunandır veya gölgelik yerden alınandır. Zira güneşin hararetinden kuvveti zail olur. Menekşeden çeşitli yemekler yapılmaktadır. Mor menekşeden menekşe şarabı ve suyu, şeker tatlısı ve sirkesi yapılır (Koç, 2005: 127).

Genel olarak dört çeşidi vardır: Mor, laciverd, sarı ve beyaz. En çok mor rengi yaygındır (Öztoprak, 1986: 50).

Koyu mor, biraz siyaha çalan renkte olan menekşenin İran'da on dört türü bulunur ve aralarında en ünlüsü, Taberî menekşesidir (Yıldırım, 2008: 157).

Menekşenin hercai ve kokulu gibi türleri de bulunmaktadır. Hercai menekşe, bir senelik, otsu bir bitki olup Avrupa ve Anadolu'da yabanî olarak yetiştiği gibi birçok kültür formu süs bitkisi olarak da yetiştirilmektedir. İdrar söktürücü, yumuşatıcı ve kan temizleyici etkilere sahiptir. Deri hastalıklarına karşı kullanılır. Kokulu menekşe ise çok yıllık, 10 cm kadar yükseklikte, mor renkli ve kokulu çiçekli bir bitkidir. Yaprakları uzun ve kalp şeklindedir. Anadolu'da nadir olarak bulunur. Süs bitkisi olarak da yetiştirilmektedir. Dâhilen terletici, haricen lapa veya gargara halinde, yumuşatıcı olarak kullanılır (Baytop, 1984: 324–325). Eskiler, menekşenin tıp açısından birçok özellik taşıdığına inanırlardı: Uyku getirdiği, yumuşatıcı özellik taşıdığı, baş ağrılarına iyi geldiği, koklanmasıyla beyindeki sıcaklık ve kuruluşu giderdiği söylenir. Tansiyon ve akciğer zarı iltihabı ile zatürre gibi hastalıkların tedavisinde kullanılırdı (Yıldırım, 2008: 157). Ayrıca menekşe, öksürüğe iyi gelir. Bronşit, zatürre ve solunum sistemi hastalıkları tedavisinde kullanılır. Yarayı

iyileştirir. Terletir, vücudu rahatlatır, mide ve bağırsak tahrişlerini yok eder. Menekşe kökü de idrar söktürücü ve safra arttırıcıdır (Anadol, 1990: 169–170).

Mitolojide, menekşe ile ilgili olarak şunlar anlatılmaktadır: “Kybele, Frigya tanrısı olan Attis’i çılgınca seviyordu. Attis onun sevgisine önce karşılık verdi, sonra ölümlü bir kızla evlendi. Hakarete uğrayan tanrıça, düğünde konuklar arasında görünerek onları korkudan delirtti. Attis, dağlara kaçıp kendini öldürdü. Attis’in kanından menekşeler bitip çiçek açtılar.” (Necatigil, 2006: 30).

Menekşe, klâsik Türk şiirinde sevgilinin saç, zülfü, kâkülü ve âşık için kullanılır (Bayram, 2007: 215).

Dîvân edebiyatında sevgilinin ben’i menekşeye benzer. Ayva tüyü yerine kullanılabilir. Renk ve koku yönünden miske benzer. Demet demet olup pazarda satılması haliyle saç’ı andırır. Onun yuvarlağı ise saç bükümü gibidir. Ayrıca kulak, attâr, micmer, anber, hokka gibi benzetmeleri de vardır. Yere yakın oluşu ve boyunun kısalığı ile diğer çiçeklerden ayrılır (Pala, 2003: 317).

5.2.8.1. Menekşe ile İlgili Tasavvurlar

5.2.8.1.1. Anahtar

Menekşe, koyu rengi, parçalı yaprakları ve kısa boyu ile baharın müjdecisi olması özellikleriyle tasavvurlarda yer alır. Bu özellikleri, menekşenin anahtar olarak düşünülmesine sebep olur (Sefercioğlu, 1990: 408).

Hilalin görünmesi, ramazanın yani orucun başladığına delalet eder (Özkan, 2007: 370). Bayram günlerini eskiden, günümüzde olduğu gibi, önceden tespit etmek mümkün değildi. Çünkü bayramlar ayın hareketlerine göre tayin ediliyor ve ayın hareketlerini izlemekse ancak şartların uygun olmasıyla ve mevcut imkanlar dahilinde mümkün olabiliyordu. Bu yüzden bu konuda devlet tarafından bir heyet tayin ediliyor ve hilalin görünmesini müteakip de fermanlar vasıtasıyla bayram ilan ediliyordu (Özkan, 2007: 374).

Anahtar ve kilit birbirini tamamlayan gereçlerdir. Kilit kapanmanın, anahtar açılmanın vasıtasıdır. İlk açan çiçeklerden olan menekşe, baharın kapısını açan anahtardır (Sefercioğlu, 1990: 108). Zâtî'nin aşağıdaki beytinde işret kapısına kilit vuranlar oruç ve kıştır. Ancak anahtara benzeyen menekşe ve bayram hilali, bu kapıyı açmışlardır:

Açdı hilâl-i 'îd ü **benefşe anahtarı**

Urmışdı bâb-ı 'işrete savm u şitâ kilîd

(C.1, G.121/4)

5.2.8.1.2. Asâ-Hz. Mûsâ

Asa uzun el değneği, dayanacak uzun sopadır. Ekseriya başı topuzlu olur; altın ve gümüşle müzeyyen olarak bazı millet ve taifelerde riyâseti cismâniye ve rûhaniye alâmeti addolunur (Sami, 2002: 938).

Bizde bastondan önce yüzyıllar boyunca, hem bir dayanak, hem de mevkî, memûriyet alâmeti olarak protokol icâbı kullanılmıştır.

Yeniçeri Ocağında Çorbacı Ağa'dan itibâren büyük rütbeli zâbitler, Yeniçeri Ağası, Osmanlı Sarayının büyük rütbeli zâbitleri, Dîvân-ı Hümâyûn teşrifatında görevli büyük memurlar, Sadrâzam, Vezirler, Şeyhülislâm, Kadı askerler, ulemâ, tarîkat şeyhleri mevkîlerinin alâmeti olarak asâ kullanmışlardır.

Sultan İbrahim'in idâmı için saraya gidildiğinde, bu işi görmek istemeyen Cellâd Kara Ali kaçıp saklandığında, Sadrâzam ihtiyar Sofu Mehmed Paşa cellâdı saklandığı yerden elindeki asâ ile döve döve çıkarmıştı.

Abanozdan, gül ağacından, ayrıca tezyin edilmiş çok kıymetli asâlar yapılmıştır. Asânın bastondan farkı, baş tarafının bir topuzla bitmiş olması ve uzun olmasıdır; uzunluğu kullananın omuz boyu hizâsında olup asâ topuzundan tutulduğunda el de o hizâda kalkmış olur. Asâ ile yürünür iken asâ ekseriya baston gibi bitiminden değil, üst kısmında uygun bir yerinden tutulur (Koçu, 1969: 16–17).

Fir'avn idi çerisi nola helâk olursa

Mûsî-veş urdı çünküm Nîle '**asâ benefşe**

(C.3, G.1333/2)

Yukarıdaki beyitte menekşe asâ ile birlikte kullanılmıştır. Asanın baş kısmı topuz şeklindedir. Menekşenin yaprakları ve çiçekleri de tıpkı asânınki gibi yuvarlaktır.

Beyitte menekşe, Hz. Mûsâ gibi asâsını Nil'e vurup Firavun'u helâk etmiştir. Zâtî, bu mucizeye telmihte bulunmuştur. Bu mucize kısaca şöyledir: Mısır'dan kaçan İsrailoğulları Firavun'un ordusu ve Kızıldeniz arasında sıkıştı. Hz. Mûsâ'ya asâsını vurması Allah tarafından emredildi. İsrailoğulları o zaman 12 kabileden oluşuyordu. Hz. Mûsâ asâyı vurunca Kızıldeniz on iki yol halinde bölündü, deniz yol verdi. Firavun da İsrailoğullarını takip etmek için Kızıldeniz'e girdi. Kızıldeniz Firavun'un ordusu üzerine kapandı. Deniz kapanacağı sırada Firavun iman etmek istedi; fakat Allah son anda yapılan bu imanı kabul etmedi.

5.2.8.1.3. Âşık

“Ezel meclisinden ayrı düşen menekşe, ayrılık acısından dolayı vücudunu döverek mosmor etti.” Aşağıdaki beyitte menekşe, istiare yoluyla âşığın yerine kullanılmıştır. Değişik renkleri bulunan menekşenin mor renkli olanı da vardır. Şair, menekşenin mor renkli olmasını, bedenini dövmesine bağlayarak hüsn-i ta'lil yapmıştır:

Fürkat eliyle cismin dögmekden itdi göm gök

Tâ meclis-i ezelden düşdi cüdâ **benefşe**

(C.3, G.1333/7)

5.2.8.1.4. Bahâr

Menekşe, baharın ilk açan çiçeklerindedir. Bu yüzden de baharın müjdecisi olarak tasavvur edilir.

“Ey padişah! Menekşe, baharın yüzünün şevki ile çirasını yakmak için kibritini ateşe deġdirmiştir.” şeklinde nesredebileceğimiz aşağıdaki beyitte menekşe, baharın gelişiyile birlikte coşmuş ve çiçek açmaya hazırlanmıştır. Kibritini ateşe vermesi, çiçek açması anlamına gelmektedir:

Yakmag için **bahâr**un yüz şevk ile çerâġın

Kibrîtini degürmiş nâra şehâ **benefşe**

(C.3, G.1333/4)

5.2.8.1.5. Başı Göğermek

Başı göğermek, aşağıdaki beyitte tevriyeli olarak kullanılmıştır. Başın göğermesi, çarpmanın etkisiyle mora yakın mavi renk almasıdır. Beyitte bu durum, “Menekşe feleğe kafasıyla vurduğu için başı göğerde.” şeklinde açıklanmıştır. Menekşenin sapı, ayak olarak düşünülür. O, sapının üzerinde durduğu sürece çiçek açar. Yani, başı göğerrir. Zâtî başının göğermesini gökyüzüne çarpmasına bağlayarak hüsn-i ta‘lil yapmıştır. Aslında menekşe kısa boylu bir çiçektir; ama şair onu yüceltmıştır:

Başı göğermesün mi turdukda ayag üzre

Rif’at yönünden urdı çarha kafâ **benefşe** (C.3, G.1333/6)

5.2.8.1.6. Çevgân

Çevgân, ucu eğri bir çeşit sopaya verilen isimdir. Eskiden bu sopayla meydana top oynanır ve at üzerinde cirit oyunu oynayanlar bu sopayı kullanırlarmış. Ayrıca eskiden iç oğlanların ve çavuşların ellerinde tuttıkları değneklerle de bu isim verilmiş ve genel olarak ucu eğri değnekler için yaygın bir tabir olarak kullanılmıştır. Bu oyun bugün bütün dünyaya yayılmış olan polo oyununun menşedir (Eroğlu, 1963: 389).

Evliya Çelebi çevgân oyununu şöyle tarif eder: “Bir alanın her iki yanına sert kayadan bir sütun dikilirmiş, her iki yanda birer atlı toplanıp ellerinde kızılıktan eğri birer çevgân ile hazır beklerlermiş. Ortaya adam kellesi büyüklüğünde ağaçtan yapılmış bir top getirilirmiş. Mehter çalmaya başlayınca her iki yandan birer binici son hızla topa doğru at koşturup çevgânlarıyla topu kendi tarafına geçirmek için çabalarlarmış. Bazen topa havada vurulmuş. Bazen de vururken topu parçalarlarmış.” (Nutku, 1995: 80).

Topı nola bahârun gün gibi göke agsa

Çevgân eline aldı çün Zâtî’ yâ **benefşe** (C.3, G.1333/9)

“Ey Zâtî! Menekşe eline çevgân aldı. Baharın topu güneş gibi göğe yükselse buna şaşılmaz.” Topu göğe akmak; işleri yolunda gitmek, itibar bulmak demektir. Baharın gelişi ile çevgân oyununun birbirine benzetildiği yukarıdaki beyitte, menekşe eline çevgân alınca baharın topu yükselmiş, yani bahar mevsimi itibar bulmuş, değer kazanmıştır.

5.2.8.1.7. Ejderhâ

Farsçada ejder, ejdehâ, ejderhâ; Arapçada tinîn ve su'bân (büyük yılan) sözcükleriyle bilinen ejderha, büyük bir timsah görünümünde, yüzü ata benzeyen, iki kanatlı, ağzından ateş püskürten, yeraltı hazinelerinin koruyucusu olduğuna inanılan efsanevî bir yaratıktır. Rivayetlere ve Kur'ân'a göre Mûsâ'nın asâsı da ejderha şekline giriyor, büyücülerin bütün büyülerini yutuyor ve işi bittikten sonra yine asâ şeklini alıyordu (A'raf 7: 107; Şuara 26: 321) (Yıldırım, 2008: 274). Zâtî aşağıdaki beyitte menekşe vasıtasıyla Hz. Mûsâ'nın bu mucizesini telmih etmiştir. Ejderhaya teşbih edilen menekşe, Hz. Mûsâ'nın asâsı gibi kış sihrini bozmuştur. Çünkü o, baharda açan bir çiçektir:

Sahr-i şitâ 'aceb mi bâtlı olursa oldu

Mûsâ 'asâsı gibi bir **ejdehâ benefşe** (C.3, G.1333/3)

5.2.8.1.8. Ense

Menekşe, kısa boylu bir çiçektir. Yaprakları yere yakın olduğu için çiçeksiz olduğu dönemde sapı (ensesi) görünmez. Aşağıdaki beyitte onun açılması istenmektedir. Böylece ensesi görülecektir. Beyitte âşıkların gönüllerine ferahlık veren, sevgilinin gül kokulu ayva tüyleri ve yanağıdır. Menekşe olan sevgilinin açılması (yürümesi), âşıklar için bir lütuftur:

Hat-ı gül-bû-yi ruh-i yâr açar gönlümüzi

Ey **benefşe** kerem eyle açıl **ensen** görelüm (C.2, G.966/2)

5.2.8.1.9. Göz

Dîvân şiirinde nergis, göz yerine kullanılmaktadır. Bazen göz kelimesi hiç telaffuz edilmez, doğrudan nergis denir. Nitekim Osmanlı padişahlarından III. Selim, kızına yazdığı mektubunu “Nergislerinden öperim.” diyerek bitirmiştir (Gökyay, 1990: 19).

Benefşe, gülen gülün gözlerini kırmızıya boyamıştır. Böylece ortaya iki renkli gül çıkmıştır. Gül-i ra'na, dışı sarı, içi kırmızı olan iki renkli güldür. Dışının sarı rengini ona nergis vermiştir. Kırmızılığı ise menekşeden almıştır:

Benefşe nergisin sürh eylemiş ol verd-i handânun

Açılmış iki ra'nâ verdi gûyâ bir gülistânun

(C.2, G.737/1)

5.2.8.1.10. Gül

Gül ve menekşe bağda, bostanda, gülşende bir arada bulunur. Gül, gülşenin en değerli çiçeğidir. Bütün çiçeklerden üstün görülür. Edebiyatta sevgilinin yerine kullanılır. Sevgili, vefasızdır, sözünde durmaz. Beyitte bu husus dile getirilmiştir. Onun vefasızlığına karşın boynu bağlı olarak da tabir edilen menekşe daha vefalıdır. Menekşenin gül bahçesinde vefa kılması, gülün öfkelenmesine neden olmuştur. Çünkü gül, o bahçenin padişahıdır. Şair, hışm ile bakan gülü ve vefa kılan menekşeyi kişileştirerek teşhis sanatı yapmıştır:

Didüm ey **gül** kıl vefâ tutmuş **benefşe** gülşenün

Hışm ile bakdı ayıtdı ölümün gelmiş senün

(C.2, G.796/1)

5.2.8.1.11. Hâl (Ben)

Batı Türkçesinde yüzde yahut vücutta kumral veya siyah nişan; yüz benleri, yerine göre kadın veya erkek olan bir gencin yüzünde güzellik motifi olmuştur. Yüz beni, küçük ve bir kaç bir arada olursa onlara da “püskürme ben” denilmiştir; çizgileri düzgün ve kaş göz nakışı hoş yüzlere püskürme benler de ayrı bir halâvet, letâfet vermiştir.

Yüzün uygun bir yerinde bir benin yahut püskürme benlerin güzellik nişanı bilindiği zamanlar, bensiz dilberler, yüzlerinde seçtikleri bir yere ve yaraşık alan büyüklükte “lâden” denilen maddeden sunî bir ben yaptırmışlardır. Lâden, Girit Adası'nda yetişen bir cins çalıdan elde edilir zamktır; balmumu kıvamına getirilerek küçük bir parçası koparılır, ben yapılırdı.

Tanzimat'a kadar devam etmiş eski bir İstanbul âdetidir, gelinlerin yanağına lâdenden muhakkak bir ben konulur, bu sunî gelin benleri ayrıca altın ile yaldızlanırdı, buna da “hâl-i zer” derlerdi. O zamanın gelin duvakları da al valadan yapılırdı. Böylece al duvaklı, saçları altın telli gelin kız yanağında bir altın ben, diğer asımı takımı arasında muhakkak ki şirin bir süs olurdu (Koçu, 1969: 33–34).

Ben ve menekşe koyu renktedirler. “Sevgilinin yüzü, bağa iğneyle ben dizdi. Menekşe, onu ben süsledim derse ne olur?” şeklinde nesredebileceğimiz beyitte menekşe, yüz bahçesini süsleyen ben olarak tasavvur edilmiştir:

Rûy-i nigâr bâga sûzenle **hâl** düzdi

Ben zînet itdüm anı dirse nola **benefşe** (C.3, G.1333/5)

5.2.8.1.12. Hatt (Ayva Tüyleri)

Menekşenin yapraklarının tüylü, renginin ise koyu olması ayva tüyleri ile aralarında ilgi kurulmasına neden olmuştur. Aşağıdaki beyitte ayva tüyelerine benzeyen lacivert renkli menekşe, sevgilinin yanak bağını süslemiştir:

‘Ârızında Zâtî’yâ **hat** ‘ârız olmuş dil-berün

Lâciverd ile **benefşe** bâğı tezyîn eylemiş (C.2, G.608/5)

5.2.7.1.13. Kebûdî (Mavi) Elbise Giymesi

Yas tutmak, ölen kişinin ardından onu kaybetmenin verdiği üzüntüyle bazı davranışlar sergilemektir ya da değerli bir insanın kaybedildiğini söz, davranış ve bazı sembollerle ortaya koymaktır (Babinger, 2003: 349). Osmanlıda cenaze törenlerinde kullanılan bir ana renk bulunmamaktadır. Ancak çoğunlukla siyah, mor ve koyu kırmızı renkler kullanılmıştır (Ertuğ, 1999: 153–155). Eski Türk inançlarına göre beyaz, mavi ve siyah yas renkleridir. Ancak beyaz renk zamanla bu kategoriden sıyrılmıştır (Yeniterzi, 1999: 129).

Beyitte menekşenin mavi renkli elbise giydiğini görmekteyiz. Görenler, bu elbisenin ayva tüyelerinin gamının yasını tutmak için giyildiğini sanmaktadırlar. Anlaşılan onun mavi renkli elbise giymesi, yas tutmasından değildir. Mavi, onun kendi rengidir. Menekşenin çiçek açması, mavi elbise giymesi şeklinde tasavvur edilmiştir:

Hattun gamından olan yasını tutmadiyse

Niçün geyer **kebûdî** billâhi yâ **benefşe** (C.3, G.1333/8)

5.2.8.1.14. Menekşenin Kulağı

Menekşenin yuvarlak yaprakları kulağa benzer. Dîvân şiirinde çiğ taneleri (şeb-nem), şekil ve renk itibarıyla inciye benzer. Aşağıdaki beyitte şeb-nem, menekşenin kulağını incilerle süslemektedir. “Dür” kelimeleri şair tarafından cinaslı olarak kullanılmıştır:

Sahn-ı sarây-ı ravzada şeb-nem **benefşenün**

Zeyn itdi dürlü dürlü dür ile **kulagını** (C.3, G.1660/5)

5.2.8.1.15. Mürekkep

Havaların soğuması, kar yağması, saçaklardan buzların sarkması, insanların evlerine kapanmak zorunda kalması, tabiatın bütün canlılığını kaybetmesi, bu mevsimde gecelerin uzun olması hep kış ile ilgilidir. Kış mevsiminin sona ermesi ile birlikte insanlar baharda neşelenirler, gamdan kurtulurlar, gönülleri ferahlar. Aşağıdaki beyitte baharın geldiğini bildiren, menekşedir. Beyitte cinaslı olarak kullanılan “yaza” kelimelerinden ilki yaz mevsimini, ikincisi ise yazmak eylemini işaret eder. Yazmak fiilinden dolayı menekşe, mürekkep olarak tahayyül edilmiştir. Bunda etkili olan husus, onun mor veya lacivert renkte olmasıdır. “Şitâ” ve “yaz” kelimeleri ile tezat oluşturulmuştur:

Şitânun şiddeti geçdi irişdük çok şükür yaza

Benefşeyle humâr-ı gussayı ‘ârif olan yaza (C.3, G.1292/1)

5.2.8.1.16. Postacı (Berîd, Ulak)

Berîd postacı, ulak anlamına gelir. Teber ise ay şeklinde balta demektir. Teberin beyitte anılma nedeni, eskiden habercilerin elinde ay şeklindeki baltaları taşımalarıdır. Yeni ay ve menekşe, beyitte iki postacı olarak nitelendirilmiştir. Bahar ve bayram padişahının önünde yer alarak ay biçimindeki baltalarını kaldırmışlardır. Eskiden bayramların ayın hareketlerine göre tayin edilmesi, ayın, bayramın habercisi olarak düşünülmesine neden olmuştur. Menekşe de baharın habercisidir:

Mâh-ı nev ü **benefşe** götürmüş teberleri

Şâh-ı bahâr ü ‘îdün önince iki **berîd** (C.1, G.121/5)

5.2.8.1.17. Sevgili

Menekşenin bazı türleri kokuludur. Aşağıdaki beyitte sevgili, güzel kokulu menekşeye benzetilmiştir. Gülşende sevgiliyle yürüyenler onun güzel kokusundan dolayı kendilerinden geçerler. Bu öyle bir kendinden geçiştir ki, sonunda onu başkası omuzlarına almak zorunda kalır:

Gülşende **benefşe** ile yüri ol şu kadar mest
Gül-deste gibi götüreler tâ seni ber-dûş (C.2, G.586/6)

“Gül bahçesinde menekşe ile şöyle mest ol ki, dostlar seni gül destesi gibi omuzlarına götürsünler.” diyen şair, menekşenin (sevgilinin) kokusunu duyan âşıkların kendilerinden geçtiklerini ifade etmektedir. Zâtî, aşağıdaki beyitte çiçeklerin deste haline getirilerek omuzda taşınması âdetini telmih etmiştir:

Gülistânda **benefşe**yle yine şol denlü mest ol kim
Götürsün dûşına yârân seni mânend-i gül-deste (C.3, G.1288/4)

5.2.8.1.18. Şâh

Behmen, İran mitolojisine göre İsfendiyâr'ın oğlu olan Erdşir'in lakabıdır. Kelime sıfat olarak “zeki, anlayışlı” anlamlarına gelir. Şehnâme'de de Zerdüşt'e inen meleğin adı da Behmen olarak kayıtlıdır. İran hâkimleri akl-ı evvele de Behmen derler. Brehmen kelimesinin hafifletilmiş şekli olarak gösterilen Behmen, güneş takviminin on birinci ayı olarak da bilinir (Pala, 2003: 73). “Behmen'in at sürüsünü bozguna uğratan menekşe, bayrak çekti. O, bahar ülkesinin padişahı olsa revâdır.” Bahar ülkesinin padişahı olmaya layık olan menekşe, eski İran hükümdarı Behmen ile savaşmış ve onu yenilgiye uğratmıştır. Behmen'in savaşta yenik düşmesi, bize kelimenin “güneş takviminin on birinci ayı” anlamını da hatırlatmaktadır. Bahar mevsiminin başlangıç çiçeği olan menekşe açılınca o, yenik düşmektedir:

Çün sındı hayl-i behmen çekdi livâ benefşe
Mülk-i bahârun olsa **şâhı** revâ **benefşe** (C.3, G.1333/1)

5.2.9. Nergis

Aslı Latince “narcissus” olan bu sözcük Farsçada “nergis”, Arapçada “nercis” olarak geçmektedir.

Nergis, Avrupa ve Anadolu’da yetişen, 20–80 cm yükseklikte, soğanlı bir bitkidir. Çiçekler kuvvetli kokulu, 2–10 tanesi bir arada ve beyaz renklidir. Her bir çiçeğin ortasında sarı renkli bir taç bulunur. Eski devirlerde, Ege bölgesinde geniş mikyasta yetiştirilir ve çiçeklerinden esans elde edilirdi (Baytop, 1984: 342).

Nergis; dağ, bayır gibi kırlık yerlerde yetiştiği gibi sulu ve nemli yerlerde de yetişir. Baharın ilk açan ve çabuk solan çiçeklerinden biridir. Dik bir gövdeye sahip olan nergisin çiçekleri bu gövde üzerinde sıralanmıştır. Ortasında sarı bir taç bulunan nergis çiçeğinin sarı ve beyaz yaprakları aşağıya doğru eğiktir. Nergis, günümüzde en çok faydalanılan çiçeklerden biridir. Damar tıkanıkları, baş ağrısı, delilik, cüzam vb. birçok hastalıklara faydası olduğu bilinmektedir. Peygamber Efendimizin de bir hadis-i şerifi mevcuttur (Yıldır, 1990: 48–49). Peygamber Efendimiz bu hadisinde “Nergis çiçeği koklamaya devam ediniz. Zira kalpte delilikten, barastan, cüzamdan bir habbe vardır. Onları nergisten başka bir şey gideremez.” demiştir (Pamuk, 1981: 21).

Batının hikâye anlatıcıları derler ki, Narsis (Narcisos), bir ırmakla bir perinin oğlu olarak doğmuş çok güzel bir delikanlı idi ve bütün genç kızlar ona vurulmuş, aşkıyla dîvâne olmuşlardı. Narsis güzel olmasına güzeldi; ama kendini beğenmişin de biriydi ve âşıklarının sayısı arttıkça o da kibrini arttırıyor, helâk olmalarına ise hiç mi hiç aldırılmıyordu. Nihayet ormanlar perisi Ecko (eko: aks-i sada) onun aşkıyla son nefesini verdikten sonra taşa dönmüş ve kendisinden bir hatıra olmak üzere dünyada yalnızca bir ses kalmıştı. Bunun üzerine Narsis’in diğer âşıkları olan genç kızlar toplanıp onu mabutlarına şikâyet ve intikama havale ettiler. Günlerden bir gün Narsis bir ırmak kenarında otururken suda kendi aksini görmüş ve gördüğü güzelliğe vurulmuş. Kendi güzelliğiymiş bu. Meğer tanrıların gazabı Narsis’ten âşıklarının intikamını böyle almaktaymış. Narsis, sudaki güzelliğe vurulunca âşıklarının halini anlamış; ama iş işten geçmiş ve nihayet dayanamayıp o güzelliği kucaklamak için suya atlamış. Derinlerde güzelliği aramalar, bulunamayan için çırpınmalar nefesleri tükettince canını da teslim etmiş Narsis, boğulmuş. Tanrılar ibret olsun diye onun boğulduğu yerde, onun bedenini bir çiçeğe dönüştürmüşler; boynu bükük bir çiçeğe... Tohumunu da

Ecko'nun kayaya dönüştüğü yerlere, onun hemen ayak ucuna savurmuşlar (Pala, 2002: 14).

Mitolojiye göre, Narkissos öldükten sonra sarı göbeğini beyaz yaprakların kucakladığı bir çiçeğe dönüşmüştür: Nergis. Bu efsaneden gelen “narsisizm” terimi, psikolojide “kendi kendine hayranlık” diye tanımlanmaktadır. Narkoz ve narkotik gibi terimler de aynı kökten gelir. İlgi çekici olan, nergisin bünyesinde uyuşturucu bir maddenin bulunmasıdır. Bunun için Dîvân şairlerine göre nergis bîmârdır, mesttir, mahmûrdur. Çiçek toplumunda ise elinden kadehi düşmeyen biri olarak tasavvur edilmiştir (Ayvazoğlu, 2008: 162).

Edebiyatımızda nergis, genellikle göze benzetilmiştir. Şekil ve renk itibarıyla taç ve kadeh gibi eşyaya da teşbih edilmiştir (Yıldırım, 1990: 49).

Tasavvufta çeşm-i nergis, sâlikin iyi hallerinin, niteliklerinin ve yüksek mertebesinin örtülü tutulmasıdır. Bazen sâlik, veli olduğunu bilir; ama bunu halk bilmez. Bazen de halk bilir, sâlik bilmez (Uludağ, 2001: 96).

5.2.9.1. Nergis ile İlgili Tasavvurlar

5.2.9.1.1. Âşık

“Padişahım! Nergisi gör ki, gözünü ancak toprak doyurur. O gözü aç olan (âşık), (sevgilinin) yolunun toprağının sürmesine doymadı.” Âşık, sevgilinin mahallesinin sürme olan toprağına doymamıştır. “Aç gözü toprak doyurur” sözü, ihtiras bahsinde en sık kullanılan uyarıcı sözlerden biridir:

Şâhum ancak gözi toprak toyurur **nergisi** gör

Toymadı sürme-i hâk-i rehüne ol gözi ac (C.1, G.96/4)

Âşığın hastalıktan sararmış gözü, nergise benzemektedir. Sevgilinin cadıya benzeyen gamzesine hayran olan âşık, gözünü kırpacak gücü bile kendisinde bulamamaktadır. Âşık, sevgili karşısında çabucak gücünü yitirmektedir. Onun hayran olması, yani kendinden geçmesi, nergis çiçeğinin uyuşturucu etkisini akla getirmektedir:

Nergisün gözi süzülmiş yok mecâli kıpmaga

Dir o şûhun gamze-i câdûsının hayrânıyam

(C.2, G.1003/5)

Beyitte nergis diye âşığa seslenilmektedir. Gözünü açıp etrafa şöyle bir bakması, taze lâlelerin kırmızı rengiyle kadehi andırdığı söylenmektedir. Nergise gözünü açmasının söylenmesi hem göz ile olan münasebetinden hem de çiçek açmasının istenmesindedir. Nergis, baharın ilk açan çiçekleri arasındadır. O açınca bahar gelecek, bezm meclisleri kurulacak, elde lâlelerle (kadehlerle) dolaşılacaktır:

Gözün aç niteki **nergis** nazar it lâlelere

Her biri râh-ı tarâvetle tolu câm oldı

(C.3, G.1760/7)

5.2.9.1.2. Göz

Nergis şekil bakımından göze benzer.

Sevgilinin gözleri, kimi zaman şehlâ kimi zaman da mesttir. O, gözleri ve gamzesi ile âşıklarına pek çok şey anlatır. Bazen “Git!”, bazen “Gel!”, bazen de “Öl!” der. Aşağıdaki beyitte âşık, gonca dudaklı sevgilinin kendisini istemesi halinde canını bile vereceğini söylemektedir:

Nergis-i mestün senün ey gonca-leb

Cân virürdüm cânımı kılta taleb

(C.1, G.69/1)

Yunancadan dilimize geçen üsküf, yeniçeri serpuşlarından bir nevi olup bu da börk gibi keçe külahtır. Yalnız ondan farkı, başa giyilecek ağzının dört parmak eninde sırma ile işli oluşu ve geriye doğru yatırması bulunmayışıdır (Sertoğlu, 1986: 353). Tarihî kaynakların rivayetine göre bu başlık Murat Han Gazi zamanında kullanılmaya başlanmıştır (Özkan, 2007: 614). Üsküfün üst kısmından arkaya, zamanımızdaki bahriye neferlerinin palet denilen geniş mavi yakalarını andırır, müstatil şeklinde bir keçe parçası kıvrılır, börkün tepesinden neferin omuzlarına kadar iner ve enseyi tamamen örterdi. Bu keçe parçasına da “yatırtma” denilirdi (Koçu, 1969: 45). Altın üsküf takan yiğit, şehlâ nergisli (gözlü) güzellik padişahının (sevgilinin) kuludur ve adına “alagöz” derler. Alagöz hem ela hem de yiğit anlamına gelir. Şair bu kelimeyi tevriyeli olarak kullanmıştır:

Ey şeh-i şûh-ı cihân **nergis-i** şehlâ **gözünün**

Altun üsküfli kulı adına dirler alagöz (C.2, G.526/6)

Abîr, beyaz sandal, sümbül kökü, kırmızı gül, turunç ve iğde çiçekleri, nârenc gibi güzel kokulu bazı otlarla bir miktar dövülmüş miskten meydana gelen bir maddedir (Devellioğlu, 2003: 4). Sevgilinin zülüfleri, abîr kokuludur. Bu kokuyla âşığı kendinden geçirmekte, öldürmektedir. Onu kendinden geçiren bir başka şey ise sevgilinin nergise benzeyen baygın gözleridir:

Süzme ey gül **nergis-i mestânun** öldürdün beni

Çözme bu zülf-i ‘abîr-efşânun öldürdün beni (C.3, G.1497/1)

5.2.9.1.3. Kadeh (Ayak)

Nergis, Dîvân şiirinde şekli ve rengi yönüyle kadehle sıkı bir ilişki içerisinde kullanılmıştır. Nergis çoğu zaman sarhoş, mest ve humârdır. O, elinden kadehi hiç bırakmaz. Aşağıdaki beyitte de nergis mesttir ve bu nedenle göz süzmekte, kadehini eğri tutmaktadır:

Nergis gözünü süzdü ve tuttu **kadehi** keş

Mest oldu yine câm-ı tarâvet idüben nûş (C.2, G.586/3)

Kabak bir bitki adı olmakla birlikte Dîvân şiirinde kimi zaman şarap kabı kimi zaman da göz ve göz kapağı yerine kullanılır. Âşığın kabağa benzeyen göz kapakları, kışın eleminden dolayı gözyaşlarıyla dolmuştur. Onu bu kadar üzen, bahardan ayrı kalmasıdır. Bahar, işret mevsimidir. Beyitte nergis, kadehini eline almıştır. Bu, işret vaktinin geldiğini gösterir. Nergisin eline kadeh alması, kadehe benzeyen çiçeklerinin açılması şeklinde de düşünülmektedir:

Ey pür kılan şitâ eleminden kabagını

Aç gözün aldı **nergis** eline **ayagını** (C.3, G.1660/1)

5.2.9.1.4. Karavaş (Cariye, Hizmetçi)

Cariye çok eski zamanlarda “kadın hizmetkar” anlamında kullanılırdı. Arap ve Osmanlı zamanında var olan bir sistemdi. Kölelikle karıştırılmasına rağmen farklı

şeylerdi; ama İslâm'dan çok sonraları kölelikle bağdaştırılmış ve o şekilde gitmiştir. İslâmiyet öncesi Araplarda yaygın olan cariyelik sistemi Arapların İslâmiyet ile tanışmalarından sonra da devam etmiş; ancak Kur'ân, cariyelerin hak ve hukuku ile ilgili bazı durumları düzenlemiştir (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Cariye>, 09.02.2009).

Nergis ve lâle, sevgilinin güzel yüzünde, bazı konumlarda görev alan çiçekler olarak tasavvur edilmiştir. Lâle, bir lala; nergis ise bir hizmetçidir. Karavaş kelimesinin diğer anlamı da “kara gibi”dir. Beyitte tevriyeli olarak bu kelime aynı zamanda gözlerin rengini belirtmektedir:

Devleti gör **nergisi** çeşmün **karavaş** eylemiş
Tanrı virmiş lâleye gül haddünün lalalığın (C.3, G.1025/6)

5.2.9.1.5. Nesrîn

Bir gül çeşidi olan nesrîn ile nergisin ortak yanı, sarı renkli olmalarıdır.

Gülen gülün (sevgilinin) zayıflıktan sararmış olan nergisleri (gözleri), gül bahçesinde açan iki nesrîni andırmaktadır:

Sararmış za'fdan **nergisleri** ol verd-i handânun
Açılmış iki **nesrîni** sanasın bir gülistânun (C.2, G.736/1)

5.2.9.1.6. Sevgili

Âşık, nergis olan sevgiliyi gördüğü anda kendinden geçmiştir. Ancak kerem sahibi nergis, lütufta bulunarak âşığı tekrar diriltmiştir. Kıyâmet gününde ölülerin tekrar dirileceğine inanılır. Beyitte bu inanç telmih edilmiştir:

Gördüğüm sâ'at hayâtum gitmiş âfet **nergisin**
Ol kıyâmet zinde itmiş yine lûtfından beni (C.3, G.1509/4)

5.2.9.1.7. Zemzem

Zemzem, Mekke'de bulunan bir kuyu ve bu kuyudan çıkan suya verilen addır. Hz. İbrahim, Hacer ile evlendikten ve İsmail doğduktan sonra diğer hanımı Sâre'den onları korumak için Şam'dan çıkıp Mekke'ye geldi. Hacer ile İsmail'i, içi hurma dolu meşin

bir dağarcık ve içi su dolu bir kırba ile buraya bıraktı. O dönemde burada hiç hayat ve insan yoktu. Hacer, İsmail'i emziriyor ve kendisi kırbadaki suyu içiyordu. Nihayet su bitti. Hem Hacer hem de çocuğu çok susamışlardı. Çocuk susuzluktan çırpınmaya başladı. Hacer ise Safâ tepesine koştu. Orada su bulamayınca Merve tepesine koştu. Tam yedi kez bu geliş gidişi tamamladı. Hacıların sa'y etmeleri bu olayın hatırasınadır. Nihayet Merve üzerine son çıkışında çocuğun bulunduğu yerde bir melek gördü. Bu melek Cebrâil idi ve kanadıyla yeri kazıyordu. Nihayet su göründü. Bu suyun çocuğun topuk vuruşlarıyla ortaya çıktığı da rivayet edilir. Hacer bir yandan suyun etrafını kumla çeviriyor bir yandan da kırbasını dolduruyordu. Su ise avuç avuç alındıkça kaynıyordu. İşte Zemzem suyu bu sudur (Pala, 2003: 503–504). Aşağıdaki beyitte nergis, Zemzem kuyusunun gözüne benzetilmiştir. Çiğ taneleri her sabah safa bağıni tavaf ederek nergisi Zemzem kuyusunun gözü haline getirmektedirler. Beyitte Hz. Hacer'in Safâ ve Merve tepelerinin arasını yedi kez dolaşması ve nihayetinde Zemzem'e ulaşmasına telmihte bulunulmuştur. "Safâ, tavâf ve Zemzem" kelimeleri tenasüplü olarak kullanılmışlardır:

Şeb-nemler ider **nergisi** 'ayn-ı çeh-i **Zemzem**

Her subh tavâf-ı harem-i bâg-ı safâdur (C.1, G.154/3)

5.2.10. Nilüfer (Nîlfer, Nîlûfer, Nîlûper)

Değişik eserlerde nîlfer, nîlper, nîlûper, nîlûperg, nîlûfel ve nîlûpel isimleriyle geçen, Farsçada gul-i âbzâd (suda yaşayan çiçek), gul-i zindegî (hayat çiçeği), gul-i âferîniş (yaratılış çiçeği) ve nilüfer-i âbî (su nilüferi) isimleriyle bilinen nilüfer, Eski İran mitolojisinde, Nâhîd gülü olarak kabul edilmiştir. Yunancada nymphes olarak bilinen bu çiçek, Yunan mitolojisinde genç kız şeklinde (İran halk hikâyelerindeki periler gibi) tasvir edilir (Yıldırım, 2008: 553).

Bu çiçek, nilüfergiller familyasındandır. Diğer adları; su gülü, beyaz su gülü, su lâlesi, su zambağı, kalabak, devetabanı, çadır çiçeğidir. Dip çamurlarına gömülü, yatay sürünücü köksaplardan çıkan uzun sapların ucunda, 10–30 cm çapında, yüreksi iri yapraklarıyla durgun suyun yüzeyini kaplayan, Haziran-Eylül aylarında gündüzleri, uzun bir sapın ucunda 10–20 cm çapında, dört çanak yaprağın çevrelediği yirmi dolayında beyaz taçyapraktan oluşma, hoş kokulu, tek çiçekler açan, çok yıllık, otsu

bir bitkidir. Çiçeklerde nektar bulunmazken polen çoktur. Türkiye'deki nilüferler beyaz açarken, dünyada sarı, pembe, kırmızı, mavi açanlarına da rastlanır. Sarı nilüfer, durgun olmayan sularda da yetişir. Nilüferin nişasta deposu köksapları patates, tohumları da kahve niyetine tüketilebilir. Tarihte sepicilikte de kullanılan nilüfer, cinsel istek azaltıcı, uyku düzenleyici olarak bilinir. Cilt kızarıklıkları, yaralar ve saç bakımı için de kullanılır (Dara, 2006: 504).

Nilüfer ayrıca kalbi kuvvetlendirir, sinirleri yatıştırır (Eskioğlu ve Anadol, 1998: 316).

Erken çağlardan itibaren insanların ilgisini çeken nilüfer mimaride, özellikle sütun başlıklarında bezeme motifi olarak kullanılmış; çeşitli devirlerde ve kültürlerde cinsiyet, bereket, yeniden doğuş, temizlik ve saflık sembolü olmuş bir çiçektir. Budizm'de son derece zengin sembolik anlamlar taşımaktadır. Bunun için Budist Türklerin edebiyatında ve plastik sanatlarında geniş bir kullanım alanı bulmuştur (Ayvazoğlu, 2008: 187).

5.2.10.1. Nilüfer ile İlgili Tasavvurlar

5.2.10.1.1. Göz

Nilüfer suda yetişen bir çiçek olduğu için aşağıdaki beyitte âşığın her daim nemli olan gözlerine teşbih edilmiştir. Âşığın nilüfere benzeyen iki gözü, onun gönlünü akarsuya çevirmiş ve sevgilinin su gibi berrak yüzünün aksi de bu akarsuyun içinde görünmektedir:

Akar su gibi gönlüm didi yâ hûd iki **nîlûfer**

Cemâli âb-ı sâfîdür içinde görünür anun (C.2, G.736/4)

5.2.10.1.2. Libâs-ı asfar

Hârâ, sof gibi dalgalı bir çeşit kumaşın adıdır. Daima düz renklidir. Dalgalı tabirinden kasıt, mermerin üstündeki dalgalı damarlara benzeyen görünüşüdür. Hârâ aslında Farsça sert taş, mermer demektir ve kumaşa adı bu benzeyişten dolayı verilmiştir (Koçu, 1969: 128). “Ey can! Mavi hârâ içine düz renkli elbise giysen, gören, dalga dolu akarsuyun içindeki nilüfer sanır.” şeklinde nesredebileceğimiz aşağıdaki beyitte

nilüferin suda yetişen bir çiçek olması söz konusu edilmiştir. Zâtî'nin hüsn-i ta'lil yaptığı beyitte dalgalı bir kumaş olan hârâ akarsuya benzetilirken nilüfer de düz renkli bir elbise olarak tasavvur edilmiştir:

Cûy-ı pür-mevc içre **nilüfer** sanur cânâ gören

Mâ'i hârâ içine geysen **libâs-ı asfarı** (C.3, G.1578/2)

5.2.11. Reyhân (Fesleğen)

Reyhân, Arapça bir sözcük olup Türkçede de aynen kullanılmaktadır. Yurdumuzda bilhassa “fesleğen” adıyla tanınan bir çiçektir (Yılgör, 1990: 56). Ayrıca isperğem, isperhem, siperhem, siperem, şâh-ı isperem, şâh-ı sperğem, şâh-ı isperğem, reyhan, nâzbû ya da zemîrân adlarıyla da bilinir. Bazen de bu isim bütün güzel kokulu bitkiler için kullanılır (Yıldırım, 2008: 639).

Ballıbabagillerden, yaprakları güzel kokulu bir süs bitkisidir. Evlerde saksı içinde yetiştirilir. Fesleğenin ana yurdu Hindistan'dır. Oradan Avrupa'ya geçmiş, güzel kokusu için hemen her yerde yetiştirilmiştir. Yurdumuzda da çok sevilen bir süs bitkisidir. Beyaz ya da pembemsi çiçek açar. Kimi yerlerde bu çiçekler kurutulup nane, kekik gibi yemeklere tat vermek için kullanılır. Fesleğen oldukça kolay yetişebilen bir bitkidir. Bir saksıdaki anaç bitkiden, köke yakın yerlerdeki yeni sürgünler toprağı ile birlikte çıkarılıp başka bir saksıya dikilir (Hayat Ansiklopedisi, “Fesleğen“, C.3: 1239).

Fesleğen, Bizans devrinden beri İstanbul bahçelerinde yaşamıştır. Her yıl Hıristiyanlarca ilkbahar aylarında kullanılan bir çiçektir. Fesleğen yapraklarının özel kokusu, bunların saksılarda yetiştirilmesi, pencere ve balkon gibi daima göz önünde bulundurulmasını temin etmiştir. Bahçelerde orta bölmelerin mozaik resimlerinde bodur olan çeşitlerinin kullanıldığı görülür. Başlıca üç çeşidi vardır: Büyük yapraklısı o kadar makbul sayılmaz. Küçük veya ince yeşil fesleğen makbuldür. Bunun bir de yaprakları ve dalları patlıcan renginde olanı vardır (Kenber, 1986: 71).

Bu bitkinin ortaya çıkışı konusunda şöyle bir rivayet vardır: Sperğem, Nûşirevân zamanına kadar bilinmemektedir. Bir gün Nûşirevân halkının şikâyetlerini dinlerken tahtının altında bir yılan görünür. Melik, “Yoksa ona da mı bir zulüm yapıldı?”

deyince görevliler o yılanı izlerler. Yılan bir kuyunun ağzına kadar gider, sonra kuyuya iner ve hızla geri çıkar. Görevliler kuyunun dibine bakarlar. Başka bir yılanın can çekişmekte olduğunu görürler. Sırtından sokan büyük bir akrep yılanı işkence ediyordur. Kuyunun tepesinden akrebin sırtına bir mızrak saplayıp yakalayarak melikin huzuruna getirir ve olanları ayrıntılarıyla anlatırlar. Tam bir yıl sonra aynı yılan Nûşirevân'ın tahtının altına gelir. Ağzından bir miktar siyah tohum çıkarır. Nûşirevân'ın adamları tohumları alarak eker ve şâh-ı sperğem denilen bu güzel kokulu bitki meydana gelir. Kısra nezle olduğunda bu bitkiyi kullanır ve sağlığına kavuşurdu (Yıldırım, 2008: 639).

Reyhân tıbben de faydalı olan bir bitkidir. Tohumları birçok rahatsızlığın giderilmesinde ilaç olarak kullanılır. Bu sebeple de attarlarda satılmaktadır (Öztoprak, 1986: 91). Ayrıca bayılma hastalıklarına da faydalıdır. Dimağ tıkanıklıklarına, kulağa, siğillere iyi gelir. Arı sokmasında, ağız yaraları tedavisinde kullanılır. Sivrisinek ve tahtakurusu olan evlerde fesleğen bulundurulmalıdır. Fesleğen tohumu ise midevidir, öksürüğü keser, yatıştırıcıdır (Anadol, 1990: 122, 187).

Klâsik Türk şiirinde çokça kullanılan çiçeklerden biridir. Daha çok kuvvetli ve güzel kokulu olması açısından değerlendirilmiştir. Bu özelliği, reyhanın sevgilinin başta saç ve zülfü olmak üzere hattı, kâkülü ve perçemiyle ilişkilendirilmesine sebep olmuştur. Bunun dışında şekli, yazıyla ilişkilendirilmesinde etkili olmuştur. Ayrıca ben, hayran, reyhancı, şarap, duman ve etfâl reyhanın anlam çerçevesini oluşturan diğer öğelerdir (Bayram, 2007: 215).

5.2.11.1. Reyhân ile İlgili Tasavvurlar

5.2.11.1.1. Âşık

Ayva tüyleri söz konusu edilince reyhân kelimesi üzerinde oyun yapılır. Ayrıca reyhân kelimesi cinâs-ı nâkıs yoluyla “hayrân” kelimesini oluşturur (Pala, 2003: 389). Aşağıdaki beyitte de şair kelime oyunu yapmıştır. Gönlü perişan olan reyhân (âşık), bostanda “Sevgilinin anber kokulu ayva tüyelerinin tozunun hayranıyım.” demektedir. Dîvân edebiyatında ayva tüyleri, toz olarak düşünülür. Âşık, bu toza hayran olmuştur.

Gubârın diğerk anlamının “esrâr” olmasından dolayı kelimenin tevriyeli olarak kullanıldığını görmekteyiz. Bu esrârı içenler hayran, sarhoş olmaktadır:

Bûstânda bunu dir **reyhân** perîşân-kalb olub

Ben gubâr-ı hatt-ı ‘anber-bârınun hayrânıyam (C.2, G.1002/2)

5.2.11.1.2. Hatt

Arap alfabesiyle yazılan yazılara hat veya hüsn-i hat tabir olunur. Altı çeşit yazı vardır: Reyhân, sülüs, nesh, tevkî, rik’a ve muhakkak (Pala, 2003: 208–209). Muhakkak yazının anaklı harfleri, biraz köşeli harfe yaklaşır. Dikey harfleri biraz uzundur (Pala, 2003: 342). Bu yazının daha küçük hali ise reyhândır (Pala, 2003: 389).

Arapça izgi, yazı; gençlerde yeni çıkmaya başlayan bıyık ve sakala da (yüz levhası üzerinde yazıya benzetilerek) hat denilmiştir. Giyim, kuşam ve süslenmede vücut yapısı düzgünlüğü ile yüz çizgileri güzelliğinin elbet ki çok önemli tesiri vardır; bir dilber delikanlı yüzünde önemli değişiklik olan “hat”, bundan ötürüdür ki, bilhassa kızın ve kadının örtü altında bulunduğu devirlerde şairlerimizi çok meşgul etmiştir (Koçu, 1969: 128).

“Katip bugün, Gülistân olan yanağının ayva tüyelerini, reyhân yazısı ile bir günde yazıp bitirmiştir.” Zâtî aşağıdaki beyitte “reyhân” kelimesini tevriyeli olarak kullanmıştır. Bu kelime hem yazı hem de ayva tüyleri anlamına gelmektedir. Sa’di’nin “Gülistân” adlı eserinin telmih edildiği beyitte “muhakkak” kelimesinin kullanılması tesadüfî değildir. Muhakkak, bir yazı çeşididir:

Bu gün kâtib muhakkak hatt-ı haddündür ki bir günde

Gülistânı **hat-ı reyhân** ile yazmış bitürmişdür (C.1, G.418/2)

Tevriyeli olarak kullanılan “reyhân” hem âşığın kanına yazılmış bir yazı hem de sevgilinin yâkût dudaklarının üzerindeki ayva tüyeleridir. Bu ayva tüyleri, âşığın kanına işlemiştir:

Ey **hat-ı reyhân** ki yâkûtında sen cânânımın

‘Âşıkun kanına yazılmış hat-ı tezvîrsin (C.3, G.1024/2)

5.2.11.1.3. Reyhâncı

Reyhân, fesleğen olarak da adlandırılan bir çiçek türüdür. Dîvân şiirinde genellikle güzel kokusuyla ve sevgilinin saçları ile ayva tüyelerine teşbih edilmekle söz konusu edilir. Reyhâncı, çiçekleri sulayan, onlara bakan ve değişik meclislere çiçek sunan bir hizmetli ya da bir çiçekçi olarak karşımıza çıkar (Özkan, 2007: 245). Aşağıdaki beyitte bezm, yani meclis kelimesi geçmekte ve sevgilinin yanağı veya yüzü yerine kullanılmaktadır. O mecliste çiçeklerin hizmetini gören reyhâncı olan sünbül, sevgilinin gece gibi siyah olan ve yüzü çevreleyen, koruyan saçı konumundadır. Şair, beytinde istifham sanatı yapmıştır:

Nice bezme oldı **reyhâncı** bu şeb sünbüllerün
Kande açıldı ‘aceb ruhsâr-ı gül-nârun senün (C.2, G.812/2)

5.2.11.1.4. Reyhânın Kokusu

Reyhan, güzel ve kuvvetli kokulu bir çiçektir. Beyitte bu yönü ele alınmıştır. Şaire göre zenginlik bostanının kokusunu alanlar, hiç fakirlik görmemişlerdir. Onlar artık reyhan kokusunu istemezler. Hayatı sıkıntı içinde geçen Zâtî, bu durumunu aşağıdaki beyitte dile getirmiştir:

Fakr ile fahr itmeden anlar ki aldı râyihâ
Bûstân-ı agniyâdan **bûy-i reyhân** istemez (C.2, G.536/2)

5.2.12. Sûsen

Susam, sisam, mavi zambak adlarıyla da tanınmış olan sûsenler, soğanlı çiçekler sınıfındandır. Bunlar pek eskiden beri bahçelerimize girmiş ve özellikle yol ve havuz kenarlarının süslenmesi için kullanılmıştır. Sûsenlerin şekillerindeki acayıplığı ve özellikle renklerinin güzelliği bunların rağbet bulmasıyla sonuçlanmıştır. Bununla beraber eskiden beri bahçelerimizde yetiştirilmiş olanlar, yalnızca mor renkli olanlardır. Beyaz, sarı, kırmızı ve başka renklerle abraşlı, benekli, iki yüzü geçkin çeşitleri vardır. Bazı cinsleri şunlardır:

Pamila cinsi: Bu cins tamamen bodur çeşitleri taşır. Çiçekler büyük ve gösterişlidir.

Jermanika: Bu cinse bahçe sÛseni de denmektedir. Öteden beri bahçelerimizde yetiştirilen mor renkli sÛsenler bu cinsin en eski çeşididir. Çiçekleri büyük ve birer sap üzerinde 2–4 tane çiçek açarlar.

Entermediyer: Pamila ve jermanika cinslerinin melezlenmesinden elde edilen yeni bir cinstir. Mayıs ayının ortasından itibaren erken çiçek açmaya başlar.

Kempferi: Mevcut çeşitler arasında en güzel ve en zengin çeşitler bu cins arasındadır. Çiçekleri büyük ve katmerlidir (Kenber, 1986: 161–162).

Pîlgûş, filgûş, pîlgûş adlarıyla da bilinen sÛsen, özgürlük simgesidir. Bu bakımdan su tanrıçası Anahita'yla ilişkilendirilir. Beyaz sÛsen, on dilli olarak da bilinir. Hint rivayetlerinde büyük gök tanrılarında Vişnu'nun on ayrı görünümü ve tecellisi vardır. Mezopotamya, eski dünyada çeşitli dillerin merkezi olduğundan, İran'ın Hûzistân bölgesinde eski bir şehir olup on dilli nitelemesiyle bilinen Şûş da aynı anlamı taşır. Bu on dilli anlamlandırmasına Sümer tabletlerinde de rastlanır (Yıldırım, 2008: 645).

SÛsen kökü, idrar söktürücü ve safra arttırıcı etkilere sahiptir. Koku verici olarak geniş bir şekilde kullanılır. Diş tozları ve pudralara menekşe kokusu vermek için sÛsen kökünün ince tozu bir miktar katılmaktadır (Baytop, 1984: 384–385).

Tohumlarından şırlak veya şırlagan denilen susam yağı ve tahin helvası yapımında kullanılan tahin elde edilmektedir (Öztoprak, 1986: 91).

SÛsen, dili ile söz konusu olur. “Sad-zebânı olmak, söz açmak, dil uzatmak, hançerini ser-tîz etmek, tîg-i zebân çekmek, dilini depretmek, senâ okumak” gibi tabirler, onun bu yönüne işaret olarak sarf edilir. Ayrıca renkli ve bol olan yaprakları ve bütün şekli ile de ele alınmaktadır (Tolasa, 1973: 515–516).

Susam çiçeği de denilen sÛsen, sivri ve uzun yaprakları sebebiyle beyitlerde yer alır. Arapça “busbit” olan ve Türkçede “sarı sÛsen, göz çiğdem” şeklinde adlandırılan bir cinsine “kılıç otu” da denilen sÛsen, bu özelliği sebebiyle dil, kılıç, hançer, kirpik vs. ile ilgili tasavvurlarda yer alır (Sefercioğlu, 1990: 412).

5.2.1.1. Sûsen ile İlgili Tasavvurlar

5.2.12.1.1. Câme

“Ey sevgili! Giydiğin sûsen rengi elbise ve kırmızı renkli kabâdır. Sana gönül açan bahar desem yaraşır.” diyen Zâtî, burada sevgilinin elbisesinin rengini belirtmek için sûsenden faydalanmıştır. Sûsen çiçeği mavi, beyaz, sarı, kırmızı, mor renklerde olabilir. Gül-gûn ise gül renkli, yani kırmızıdır. Çiçekler baharın müjdecisidir. Şair, sevgilinin elbisesinin rengini tasvir ederken çiçeklerden faydalanarak bir nevi bahar manzarası çizmiş, sevgiliye “gönlü ferahlatan, gönül açan” gibi sıfatlar yakıştırarak ona iltifat etmiştir. Bilindiği gibi câme dışa, kabâ içe giyilen bir elbise türüdür. Beyte baktığımızda şair sevgilinin kıyafetini bu şekilde tamamlamıştır:

Sûsenî câme ile gül-gûnî kabâdur geydügün

Yaraşur dirsem sana cânâ bahâr-ı dil-güşâ (C.1, G.6/3)

5.2.12.1.2. Cism (Beden)

Sûsen, mavi renkli bir çiçek olması nedeniyle bedenle ilişkili olarak kullanılmıştır. Sûsen, âşığın gök rengi, yaralı sînesine benzemek istediği için sabâ yeli ona dayak atmıştır. Daha önce de değindiğimiz gibi, öykünme çabası içinde olanların başına kötü bir iş geleceğine veya cezalandırılacağına inanılırdı. Sabânın let vurma, aslında çiçeklerin açmasına yardımcı olmasıdır. Bilindiği üzere rüzgâr, çiçeklerin açmasını sağlar:

Öykünübdür sînem üstinde nişân-ı sengüne

Şöyle let urdı sabâ **cismi** gögerdi **sûsenün** (C.2, G.676/4)

5.2.12.1.3. Dil

Şekil bakımından uzun ve ince olan sûsen, dile benzer. Beyitte sûsenin dili değmiş olan bahar rüzgârı yorgunluktan güçsüz kalmış ve yavaş yavaş nefes almaktadır. Bahar rüzgârının âheste âheste nefes vermesi, yavaş yavaş esmesi anlamına gelir. Baharda rüzgâr şiddetli esmez:

Bî-mecâl olmuş virür âheste âheste nefes

Sûsenün degmiş **dili** benzer bahârün bâdına (C.3, G.1269/3)

5.2.12.1.4. Libâs (Elbise)

Aşağıdaki beyitte sûsen, sevgilinin giydiği elbisenin rengini belirtmektedir. Sûsen renkli elbise giymiş olan gül yüzlü gonca (sevgili), gül bahçesini seyr ederken yanına hançerini takmıştır:

Seyr ider bir gonce-i gül-çihre gördüm gülşeni

Yanına hançer dakub geymiş **libâs-ı sûsenî** (C.3, G.1509/1)

5.2.13. Sünbül

Sünbül, 15–20 cm yükseklikte, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Çiçekleri 6 parçalı, kuvvetli kokulu, açık veya koyu mavi renkli ve kısa saplıdır. 5–15 çiçek gövde üzerinde seyrek bir salkım yapar. Güney-Doğu Anadolu dağlarında yabanî olarak yetişir. Birçok bahçe çeşitleri süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir (Baytop, 1984: 384).

Sünbüllerin binlerce yıl öncesinden beri Anadolu’da kültürlerinin yapılmakta olduğu tahmin ediliyor. Bu güzel çiçeğe ait en eski hikâyeye eski Yunan’da, Ovidios adlı şairin yazmış olduğu efsanede rastlıyoruz. Efsaneye göre Hyakinthos, Apollon’un can ciğer arkadaşı olan bir gençmiş. Günün birinde tertip edilmiş bir disk atma müsabakası esnasında, Apollon’un atmış olduğu disk, kaza sonucu Hyakinthos’un başına isabet etmiş ve gencin ölümüne sebebiyet vermiş. Delikanlının başı, isabet eden disk sebebiyle bir çiçek sapı gibi kırılmış ve çimenler al kanlara boyanmış. Apollon, arkadaşının cesedini kolları arasına alarak “Ah, senin yerine keşke ben ölseydim.” demiş. İşte o anda çimenler yeniden gövermiş ve Hyakinthos’un öldüğü yerde şimdiye kadar görülmemiş güzellikte bir çiçek açmış. O andan sonra da bu güzel çiçeğe Hyacinthus, yani sünbül denmiş.

Evliya Çelebi’nin “Seyahatnâme”sinde de sünbül ile ilgili ilginç bir bilgiye rastlanır. Antakya yöresi Belen dağlarında yetişen sünbülleri anlatır Evliya Çelebi. Ona göre, Karaağaç Kımıkhan yolu üzerinde Bakras Kalesi çevresindeki köylüler, dağlardan çıkarmış oldukları sünbül soğanlarını Bursa ve İstanbul gibi büyük şehirlerde Bakras Sünbülü adıyla satar ve bu satıştan önemli bir gelir sağladıklarını. İyi sünbül soğanı yetiştirmenin sanat sayıldığı o dönemlerde, bazı nadide sünbül soğanlarına bir fındık altın ödendiği dahi olurmuş. Osmanlı döneminde, saray bahçelerinde kullanılacak olan

sünbül soğanlarının genellikle Maraş ve Halep'ten getirtildiklerini Osmanlı fermanlarından öğrenmekteyiz (Ceylan, 1999: 104–105).

Sünbül denince akla ilk gelen isimlerden biri, Halvetiyye'nin Sünbülüye kolunu kuran Sünbül Sinan'dır. Sinan, rivayete göre bir gün vecd halindeyken bahçesindeki sünbüllerin “tesbih okuduğunu” görmüş ve o günden sonra hiçbir çiçeği koparmadığı için Sünbül Sinan diye anılır olmuş. Sünbül Sinan'ın sünbül ile ilişkisi bu kadarla kalmamış, halifelerinden Şeyh Necmeddin Seyyid Hasan Efendi'nin yetiştirdiği sünbüllerden birine Şeyh Sünbülî adını vermiştir.

Türk çiçek tarihinde sünbül meraklıları da vardır. Katip Çelebi'nin katmer salkımlı mavi sünbülü meşhurdu. Uzun Ahmed Efendi ise on altı başlı eşsiz bir sünbül elde etmişti. İki lâtif beyaz sünbülü vardı ki, Dürr-i meknûn ve Hayâtü'l-kulûb adlarını taşıyordu. Anbarcızade'nin Anbarlı Sünbülü diye ün kazanan çivit mavisi sünbülü son derece seçkindi. Bâkîzâde Mehmed Efendi hem zerrînkadeh hem de sünbül yetiştirmede gerçek bir üstattı. Pîş-i kadem adlı sünbül ilk defa onda görülmüştü. Cerrah Ahmed Efendi'nin çivit mavisi, Rumeli Kadıaskeri Seyyid Ali Efendi'nin de beş başlı al katmer sünbülü dillere destandı. Eyüplü Veli Efendi de üç adet seçkin sünbülün sahibiydi (Ayvazoğlu, 2008: 175–177).

Klâsik tıp kitaplarında sünbülün ilaç olarak hastalıklarda kullanılması özelliğine değinilmiştir. Bu konudaki en önemli özellikleri mideyi güçlendirmesi, ısıtması ve balgamı dışarıya atması şeklinde sıralanmaktadır. Kedi, sünbül kokusunu son derece sever. Bu bitkinin yetiştiği bölgelerde engerekler ve diğer zehirli yılan türleri bulunur. Bu bitkinin türlerini iyi bilmeyip eli terliyken dokunanların öldüğü rivayet edilir. Eski dönemlerde bazı ülkelerde sultanlar, Hindistan'dan gelen sünbül yüklü gemiler limana vardığında, zararlı türden sünbülleri bulup imha eden uzman kişiler görevlendirmiştir (Yıldırım, 2008: 642).

Sünbül, menekşe gibi isimler eskiden kölelere verilirdi (Çavuşoğlu, 1998: 26).

Sünbülün Dîvân şairlerinin ilgisini çeken en belirgin bitkisel özellikleri sırayla; güzel kokulu olması; kıvrımlı, dalgalı ve karmaşık görünümü; genellikle siyaha yakın rengi ve açıldığı dönem itibarıyla baharın habercisi olmasıdır. Klâsik Türk şiirindeki temel

işlevi; sevgilinin saçı, zülfü, kâkülü vs. için doğal bir benzerlik ögesi olarak değerlendirilmesine dayanır (Bayram, 2007: 213).

Şekilce dağınık ve kıvrımlı olan sümbül, bazen süpürge veya gölgelik de olabilir. Ayrıca sarık kenarına ve kulak arkasına takılma âdeti oldukça yaygındır (Pala, 2003: 428).

5.2.13.1. Sümbül ile İlgili Tasavvurlar

5.2.13.1.1. Bend

Bend, bağdır. Dîvân edebiyatında sevgilinin hasreti, gamı ve saçı âşık için birer benddir. Zindan ile birlikte çok kullanılır. Delilerin bağlanması bir tedbir şeklidir. Ayrıca bend, “tuzak” anlamına gelir (Pala, 2003: 76). Sümbülün bend olarak tasavvur edildiği aşağıdaki beyitte âşık, eski günlere özlem duyarak “Benim, servi boylu, sümbülünden her gece boynumda bendi olan bir sevgilim vardı. O günler şimdi nerede?” diye sormaktadır.:

Kanı ol günler ki bir serv-i bülendüm var idi

Sümbülünden her gece boynumda **bendüm** var idi (C.3, G.1480/1)

5.2.13.1.2. Boy Beyi

Aşağıdaki beyitte hoş kokulu sümbüller, padişahın ayağına kapanan, ayak öpen boy beyine benzetilmişlerdir. Bu boy beyleri, padişahın yoluna baş koymuşlardır. “Baş, ayak” kelimelerinin tenasüplü olarak kullanıldığı beyitte padişah, sevgili; boy beyi olan sümbül ise onun uzun saçlarıdır:

Bu **sümbül**-i hôş-bû ki düşer pâyına gûyâ

Şâh ayagına baş komış **boy begidür** (C.1, G.195/2)

5.2.13.1.3. Gönül

Aşağıdaki beyitte şekil ve renk yönünden gönül ile sümbül arasında ilgi kurulmuştur. Sevdâ, “çok kara, simsiyah” anlamına gelir. Âşık, sevgilinin simsiyah saçlarına gönül vermiştir. Sümbül kıvrım kıvrım, yani karışık bir görünüm içindedir. Sevdaya

yakalanmış gönül de aşkına karşılık bulamayınca perişan ve darmadağın olur. Beyitte “perî-şân” ve “perîşân” kelimeleri aracılığıyla güzel bir cinas örneği sunulmuştur. “Dostlar, o peri şanlının sünbülünün sevdasına düştüğümden beri gönlüm sünbül gibi perişandır.”:

Ol perî-şânun düşelden sünbüli sevdâsına
Dôstlar gâyet perîşândur **gönül sünbül** gibi (C.3, G.1547/5)

5.2.13.1.4. Hindî (Hintli)

Hindî'nin anlamı, Hintlidir. Hintlilerin siyâhî ırktan olmaları sebebiyle Dîvân şiirinde birçok güzellik unsurları Hindî'ye benzetilir. Bu bakımdan köle, asker, tüccar, perdedar, hırsız vs. anlamlar yüklenmiştir (Pala, 2003: 221). Beyitte de bu kelimenin köle anlamında kullanıldığını görmekteyiz. Eskiden kölelere Menekşe, Sünbül gibi isimler verilmiş. Beyitte Hintli sünbül, sevgilinin zülûflerine benzediği için değer kazanmıştır. Bu yüzden de kendini dirhem dirhem satmaktadır:

Gör nice satar kendüzini dirhem ü dirhem
Zülfine şebîh olduğün **sünbül-i hindî** (C.3, G.1590/4)

5.2.13.1.5. Kabâ

Kaftan veya haftan da denilen bu giysi, cenkte zırh üzerine giyilen pamuklu libas demek iken sonraları astarsız uzun kumaş entariye denilmiş ve gitgide hil'at gibi ipekli kumaştan yapılan libas manasında da kullanılmıştır. Ayrıca meydanî denilen al beyaz çizgili bir ipekli dokumadan yapılan yan etekleri çift yırtmaçlı, göğüs kısmı açık ve yakası topuğa kadar kesik ve bütün yakası sırma ve ipek gaytanla işlenmiş bir entaridir (Onay, 1992: 288). Aşağıdaki beyitte “Ey servi boylu! Sünbülün, makastan çıkan güzel misk kokulu kabâdır. Onu sırtına giy. Bu elbise sana çok yakışır.” denmektedir. Sünbülün miskî kaba olması, onun koyu rengini ve güzel kokusunu ifade eder. Bu sünbül renkli ve kokulu elbise, sevgilinin servi boyuna çok yakışmaktadır:

Sındıdan çıkma güzel miskî **kabâdur sünbülün**
Gey yaraşur egnüne ey serv-kâmet bu libâs (C.2, G.569/3)

5.2.13.1.6. Nâfe

Nâfe, ceylanın göbeğindeki ur ve derisinden kürk yapılan hayvan postlarının karnı altındaki deri kısmı anlamlarına gelir. Renk itibarıyla siyah olduğundan sünbül ile bir arada kullanılmıştır. Ayrıca bu madde, sünbül gibi güzel kokar. Aşağıdaki beyitte sünbül, nâfeyi kışkırttığı için ona bir darbe indirmiş ve böylece nâfeye kan oturmuş, deri ile sarılmıştır:

Bir darb urdu **nâfeye** kim reşk-i **sünbülü**

Cismine kan oturdı sarıldı deri ile

(C.3, G.1357/4)

5.2.13.1.7. Reyhâncı

Reyhân, fesleğen olarak da adlandırılan bir çiçek türüdür. Dîvân şiirinde genellikle güzel kokusuyla ve sevgilinin saçları ile ayva tüylerine teşbih edilmekle söz konusu edilir. Reyhâncı, çiçekleri sulayan, onlara bakan ve değişik meclislere çiçek sunan bir hizmetli ya da bir çiçekçi olarak karşımıza çıkar (Özkan, 2007: 245). Aşağıdaki beyitte bezm, yani meclis kelimesi geçmekte ve sevgilinin yanağı veya yüzü yerine kullanılmaktadır. O mecliste çiçeklerin hizmetini gören reyhâncı olan sünbül, sevgilinin gece gibi siyah olan ve yüzü çevreleyen, koruyan saç konumundadır:

Nice bezme oldı **reyhâncı** bu şeb **sünbüllerün**

Kande açıldı ‘aceb ruhsâr-ı gül-nârun senün

(C.2, G.812/2)

5.2.13.1.8. Saç-Zülf

Karanlığın, çokluğun ve hakikatten ayrılmanın ifade edildiği bu mazmun, görünüşüne, rengine ve kokusuna göre değişik şekillerde kullanılmış ve bu üç özelliği ile ayrı ayrı manalar ifade edilmiştir. Saçlar görünüşü itibarı ile “dağınıklığı, perişanlığı, sümbülü, yılanı, akrebi” ve Arap alfabesinden “dal, lam ve ayn” gibi harfleri hatırlatır (Şahiner ve Yaşar, 1988:189). Beyitte siyah renkli olan saç, sünbül ile ifade edilmiştir. Sevgili uzun saçlarını güzellik denizine salmış; ancak o denizin dibine ulaşamamıştır. Çünkü sevgilinin güzelliğinin sonu yoktur:

Sünbülün saldı velî kendüzini boy virüb

Kulzüm-i hüsnünün ol iremedi gavrine dib

(C.1, G.65/1)

Sünbül, hoş kokulu bir çiçektir. Kimi zaman saç kimi zaman da kâkül için kullanılan sünbül beyitte zülf için kullanılmıştır. Sünbül zülüflü sevgili, güzel kokusuyla bayram yerini misk ve amber ile doldurmuştur:

‘Îd-gâhı müşğ ü ‘anberden mu‘attar eyledün
Çok şükür ey **zülfi sünbül** bu idi senden ümîd (C.1, G.128/2)

Dîvân şiirinde sevgilinin saçı, sünbül; yüzü ise beyazlığı ile Rûm’dur. Siyah olan saç, yüze dökülmekte ve misk gibi güzel kokmaktadır:

Sünbülünçün Rûma gelmişdür ‘alâka kat‘ idüb
Nâfe-i hôş-bû ki mülk-i Çîn ü Mâçînden çıkar (C.1, G.409/6)

Miskin husûlü şöyledir: Bu hayvan, insan veya hayvan ürkütmesiyle yahut birbirleriyle oynaşmakla harâret kesbedermiş. Bu yüzden nâfesine birkaç damla kan damlarmış. Böylelikle nâfe miskle dolar; vakti gelince düşermiş. Düşükten sonra -kokmadığı için- bazı ilaçlarla terbiye ederlermiş. Bazılarına göre misk, lâle ve sünbül otlamaktan hâsıl olurmuş (Onay, 2007: 27). Aşağıdaki beyitte Zâtî, sevgilinin ayva tüylerini miske, zülfünü de taze sünbüle teşbih etmiştir:

Hattuna dirlerse misk-i nâb benzer benzemez
Zülfüne yâ sünbül-i sîr-âb benzer benzemez (C.2, G.546/1)

Zâtî, talihsizliğinden dolayı yolunmaktadır. Yolunmak, “çok kederlenerek çırpınmak” yerine kullanılan bir tabirdir. Sevgilisinin saçlarına ulaşamayan şair, bunun yerine kendi dağınık saçlarını yolmaktadır:

Yolınursan sen yolın bâğ-ı cihânda Zâtî’yâ
Tâze **sünbül** yirine jûlîde mûdur yoldugun (C.2, G.677/5)

“Ey sevgili! Sünbülün gibi perişan olma, lutf et de ağlama. Senin Zâtî gibi miskinin yoktur.” diyen şair, sevgilinin dağınık saçlarını sünbüle teşbih etmiştir:

Sünbülün gibi perîşân olma lûtf it ağlama
Olmayubdur dahi cânâ Zâtî miskînün senün (C.2, G.811/5)

Çalılık, taşlık, ormanlık ve dağlık yerler sökülüp temizlendikten sonra asma çubukları, meyve fidanları dikilmek sûretiyle bağ yapılır; ihmal edilirse bağ iken dağ olur. Atalarımız “Bakarsan bağ olur, bakmazsan dağ olur.” demişlerdir. İşte dağ halinde

iken bağ haline konan yer için dağ üstü bağ derler. Bir de baş ve göğüste, kollarda dağ vurmak sûretiyle açılan yaraya sarılan sargıya da “bağ” denildiği için, yara üzerindeki sargı yerine “dağ üstü bağ” demişlerdir. Dağ üstü bağ sözü, kederden sevince; zaruretten refaha intikal gibi manalarda da kullanılmıştır (Onay, 2007: 106). Zâtî, sevgilinin sümbül kokulu saçlarına kavuşmak ümidiyle bulut gibi dağlara çıkmıştır. Onun dağlara çıkması, sümbülün orada yetişmesindedir. Dağa çıkan Zâtî’ye yardım edebilecek tek kişi, sevgili (gül yanaklı servi)dir. Onun gelişiyile dağlar bağa dönüşür, yani âşık kederinden kurtulur:

Hevâ-yı **sümbül**ünle tağa düşdi ebr-veş Zâtî

Yetiş ey serv-i gül-ruhsâr ana tag üsti bâg olsun (C.3, G.1091/5)

5.2.13.1.9. Silsile (Zincir)

Delilik, âşığın ve gönlünün hastalığıdır. Mecnûn kelimesinin lügat manası ile oyun yapılır. Delilerin zincire vurulması, ilkbaharda ve ay başlarında hilâli görünce deliliğin şiddetlenmesi, onların köpükler saçarak konuşması, halkın onlarla eğlenmesi ve bazen taşa tutması, delilerin ay ile konuşması gibi hususlar bu münasebetle anılır (Kurnaz, 1987: 179). Beyitte Leylâ ve Mecnûn mesnevîsinin kahramanlarına telmihte bulunulmuştur. Sevgilinin gece gibi siyah olan saçı, bütün âşıkları mecnûn (deli) edip sümbül zincirine vurur:

Ol saçı leylî kamu ‘âşıkı mecnûn idüben

Zâtî’yâ **silsile-i sümbül-i** hûş-bûya çeker (C.1, G.427/5)

5.2.14. Şakâyık

Şakâyıkgiller familyasındandır. Diğer adları; ayı gülü, eşek gülü, bocurdur. Bursa köylerinde şu adlarla anılır: Yörük çiçeği, dağ zambağı, karatülbent, kâme, yaban lâlesi, kançiçeği. 40–60 cm boylarında, köksaplı, Mayıs-Haziran aylarında 14 cm’lik çapa ulaşanları da bulunan, 5 taçyapraklı, büyük, kırmızı, tek çiçekler açan, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Yüksek rakımlarda, aydınlık, yarı gölge bölgelerde kümeler halinde rastlanan ender kır çiçeklerindedir. Bitkinin anayurdu, Türkiye ve Güney Avrupa’dır. Doğa bilgini Plinius’un bildirdiğine göre, tarihte ilk yetiştirilen çiçek, şakâyıktır.

Şakâyıkın 1–2 cm çapındaki iğ biçimli köksapı esmer renkli, hafif acıbadem kokuludur. Park ve bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirildiği gibi kesme çiçekçiliğe de son derece uygundur (Dara, 2006: 610).

Yatıştırıcı ve kabız özelliklere sahiptir. Sara nöbetleri ve öksürüğe karşı yatıştırıcı olarak kullanılmaktadır. Doğu ülkelerinde (bilhassa Mısır) bu bitkinin kökü, hastanın göğsü üzerinde haç şeklinde gezdirilerek sara'ya karşı kullanılmaktadır. Bu nedenle Mısır'da bu droga "haçotu" ismi verilmektedir. Eski yayınlarda sara'ya karşı bu bitkinin meyveleri ile tütsü yapılması veya kökünün hastanın boynuna asılmasının faydalı olduğu kayıtlıdır (Baytop, 1984: 388).

Şakâyık kırmızı renkte ve dağ yamaçlarında tasavvur olunur (Çavuşoğlu, 1971: 281).

Beyitlerde bu çiçek, kırmızı renginden dolayı gözyaşına teşbih edilmiştir. Sevgilisinin hasretiyle âşık, kanlı gözyaşları dökmektedir:

Kandesin ey gonca-i ter pür-**şakâyık**dur bu gün

Eşk-i gül-gûnum habâbından bütün sahrâ yüzi (C.3, G.1601/4)

Bu beyitte ise şakâyık (gözyaşı), Mecnûn'un Leylâ'ya sunacağı nadide bir hediye olarak karşımıza çıkar. İki beyitte de geçen sahrâ kelimesi, şakâyıkın yetiştiği yere işaret eder:

Temâşâ itmege sahrâya varsa Leylî Mecnûnı

Sunardı bir **şakâyık** her habâb-ı meşk-i mey-gûnı (C.3, G.1719/1)

5.2.15. Yâsemîn (Semen)

Yaprakları karşılıklı ve 5–9 yaprakçıklı, çiçekleri beyaz renkli ve kuvvetli kokulu olan tırmanıcı bir bitkidir. Vatanı Batı Asya olmakla birlikte Akdeniz ülkelerinde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Çiçekleri uçucu yağ taşır. Uçucu yağ, bilhassa parfümeri endüstrisinde kullanılır. Çiçeklerinden hazırlanan infüzyon dâhilen göğüs yumuşatıcı, sinir yatıştırıcı ve kabız olarak kullanılmaktadır. Çiçekler koku vermek için çaya da katılmaktadır. İtalyan, Arap, Amerikan, Hint, yaban gibi türleri vardır (Baytop, 1984: 405).

Pembemsi beyaz çiçekleri ilkbaharda çok güzel kokar. Yılbaşına kadar çiçeğe zorlanabilen zarif bir bitkidir (Korkut ve İnan, 1995: 169).

Çiçeklerinin güzel kokusundan ve zarif görünüşünden dolayı park ve bahçelerde yetiştirilir. Bazı bölgelerimizde dallarından ağızlık yapılıdır (Dara, 2006: 687).

Klâsik Türk şiirinde yumuşak dokulu, beyaz ve sarı çiçekli, güzel kokulu ve tırmanıcı özellikleriyle dikkat çekmiştir. Bu bitkisel özellikleriyle bağlantılı olarak yaseminin klâsik Türk şiirindeki temel işlevi; sevgili ve sevgilinin saçı, zülfü, yüzü, yanağı, sinesi, teni gibi uzuvlarıyla benzerlik ilişkisine dayanır (Bayram, 2007: 214).

5.2.15.1. Yâsemîn ile İlgili Tasavvurlar

5.2.15.1.1. Ak Tûtî

Papağanlar beyaz, yeşil ve kırmızı renkte olabilirler. Aşağıdaki beyitte “Bahçedeki yasemin çiçeği, kanatlarını açıp sevdiğimin köyüne doğru uçmaya kalkan beyaz bir papağandır (sanki).” diyen şair, beyitte papağan ile yasemin arasında renk bakımından ilgi kurmuştur. Yasemin çiçeği, tıpkı bir papağan gibi uçarken tasavvur edilmiştir:

Bâgda **ak tûtî**dür kûy-i nigârumdan yana

Uçmag ister uçmaga turur açub per **yâsemîn**

(C.3, G.1185/8)

5.2.15.1.2. Efser (Taç)

Aslen Arapça olan taç kelimesi, hükümdarlar ile bazı şeyh ve dervişlerin başlarına giydikleri süslü başlığın adıdır. Farsça karşılığı ise efserdir. Hükümdarların cüluslarından sonra merasimle taç giyişlerine “taç giymek”, tarikat mensuplarının yine merasimle taç giymelerine ise “taç giydirmek” denilirdi (Özkan, 2007: 612). Taçlar her şeyden önce bir saltanat alametidir. Onu ancak sultanlar giyerdi. Onların giydiği taçlar altından yapılıdır, kıymetli inci ve diğer mücevherlerle süslenirdi. Taçlar bazen başın iki yanı ile ön kısmını örtecek şekilde arka kısım açık, yarım ay şeklinde yapılıdır, üzerleri açık olurdu (Aybed, 1989: 246–247). Padişah olan gül, değerli taşlardan taç giyerken onun yanında aciz olan yasemin, kağıttan bir taç giymiştir. Burada yaseminin gülün

yanında kıymetsiz kalışı söz konusu edilmektedir. Yaseminin kağıttan taç giymesi, çiçeklerinin kağıt gibi beyaz ve ince olmasındandır:

Pâdişâh-ı gül öninde bî-nevâlık itmege

Başına geydi yine kâğıddan **efser yâsemîn** (C.3, G.1185/7)

5.2.15.1.3. Endâm (Beden)

Yasemin ile sevgilinin bedeni arasında renk ve şekil ilişkisi kurulmuştur. Sevgili, beyaz renkli, uzun ve ince bir bedene sahiptir. Bu beden semen-endâm olarak nitelendirilmektedir. Beyitte, bağdaki ağaçların sevgilinin yasemin gibi beyaz bedenine öykündüğü belirtilmektedir:

Yüri la'îfn ayagı lâle gibi destüne al

Her şecer bâğda hûb-ı **semen-endâm** oldı (C.3, G.1760/5)

5.2.15.1.4. Göğüs

Eski mahalle mekteplerinde akşam paydosuna ve mübarek günlerde yapılan tatillere âzâd derlerdi. Tatil gününe âzâd günü, tatil edilmeye de âzâd olmak denirdi (Onay, 2007: 55).

Mübarek Cuma gününde âzâd olup okuldan çıkan bembeyaz göğüslü servi (sevgili), nazlı nazlı salınmaktadır. Bunu gören Zâtî'ye gün doğmuştur. "Gün doğmak" deyimi, isteklerini gerçekleştirmek için iyi bir duruma erişmek veya eline olağanüstü bir fırsat geçmek anlamına gelir. Sevgilinin meydanda görünmesi de şair için büyük bir fırsattır:

Zâtî'yâ günün togar mektebden âzâd oluban

Salınur nâz ile ol serv-i **semen-ber** cum'a gün (C.3, G.1171/9)

5.2.15.1.5. Kebûter (Güvercin)

Güvercin ile yasemin arasında renk yönünden ilişki vardır. Beyitte güvercine teşbih edilen yasemin (sevgili), kudret ülkesinden başa beyaz renkli bir tarâvet kağıdı getirmiştir. Burada güvercinlerin haberleşmede kullanıldığı telmih edilmiştir:

Aldı geldi milket-i bâga tarâvet kâgıdın

Mülk-i kudretten bir ak garra **kebûter yâsemîn** (C.3, G.1185/6)

5.2.15.1.6. Kimyâger

Edebiyatta sevgilinin teni, gümüş madeni ile birlikte kullanılır ve sîm-ten tamlaması ile ifade edilir. Kimyâger olan yasemin, gümüşe (sevgilinin tenine) hâkimdir. O, hâkim olduğu bu konu sayesinde zengin olmuştur:

Olmasa ger sîme vâsıl **kimyâ-ger yâsemîn**

Olmaz idi akçası bî-‘ad tûvân-ger yâsemîn (C.3, G.1185/1)

5.2.15.1.7. Lenger (Çapa)

Lenger gemiyi yerinde mıhlamak için denize atılan zincir ve bu zincirin ucundaki çapadır. Yasemin, yemyeşil denizde tarâvet gemisine yeşil halatla gümüş bir çapa düzmüştür. Bu çiçek, renginden dolayı çapa ile bir arada yer almıştır. “Bahr, fülk, resen, lenger” kelimelerinin tenasüplü olarak kullanıldığı beyitte yaseminin tazeliği ve yapraklarının yeşilliği söz konusu edilmiştir:

Bahr-i ahdarda yine düzdi tarâvet fülkine

Bir yeşil nâzûk resenle sîm **lenger yâsemîn** (C.3, G.1185/3)

5.2.15.1.8. Micmer

Kokulu ağaç parçalarının ve buhur çubuklarının yakıldığı tütsü kabına, micmer (buhurdan) denilmektedir. Kömür ateşinin konulduğu yarım küre şeklinde bir mangalı, onun üzerinde de, yarım küreye benzer kafes biçiminde, ajurlu (delikli) kapağı (kubbesi) vardır (Duru, 2007: 132). Kokulu maddeler, tarihte bilinen ilk medeniyetlerden beri tüm çok tanrılı ve tek tanrılı dinlerde özellikle dinî törenler esnasında kullanılmış; hatta bazen ateşe güzel koku serpmek merasimlerin önemli şartlarından sayılmıştır. Ateşe buhur atarak tanrıları memnun ettiklerini düşünen insanlar zaman içerisinde, içinde buhur yakılan ve tütsü yapılan buhurdanlar, micmerler yapmışlardır (Erdem, 1992: 383–385). Yasemin güzel kokulu bir çiçektir.

Aşağıdaki beyitte bu çiçek, dünyanın dimağını güzel kokularla donatmak için saf gümüştten micmer düzmüştür:

Düzdi bir hâlis gümişden hûb **micmer yâsemîn**

Kılmaga dehrün dimâğını mu'attar yâsemîn (C.3, G.1185/2)

5.2.15.1.9. Nûr

Nurun beyaz renkli olduğuna inanılmaktadır. Bu yönüyle beyaz renkli bir çiçek olan yasemin ile bir arada kullanılmıştır. İslâm inancına göre, şehitlerin üzerine nur yağar. Onlar, yıkanmadan defnedilirler. Beyitte bu inanç telmih edilmiştir. Lâle kırmızı renkli bir çiçek olduğundan kana bulanmış şehitler, beyaz renkli yasemin ise nûr olarak tasavvur edilmiştir:

Kana gark olmuş şehîdân üzre gûyâ **nûr** iner

Lâleler üzre döküldükçe ser-â-ser **yâsemîn** (C.3, G.1185/4)

Nur sûresinin âyet âyet indirilmesi bu sûrenin ilk âyetinde şu şekilde ifade edilmiştir: “Bir sûre ki, onu biz indirdik ve biz farz kıldık. İçinde belki belleyip tutarsınız diye apaçık âyetler indirdik.” (Yazır, 2002: 351). Bu sûrenin âyet âyet indirilmesine telmihte bulunan Zâtî, nûr ile ilişki kurduğu yaseminin de dallardan çimenliğe tıpkı Nûr sûresi gibi yavaş yavaş indiğini söylemektedir:

Sûre-i **Nûr** âyet âyet nâzil olur gûyiyâ

Şâhdan sebze döküldükçe münevver **yâsemîn** (C.3, G.1185/5)

5.2.15.1.10. Tüvân-ger (Zengin Kişi)

Aşağıdaki beyitte akçe vasıtasıyla beyaz renkli yasemin ve tüvân-ger arasında ilişki kurulmuştur. Yasemin, çiçeklerinin fazlalığı nedeniyle de zengin birine benzetilmiştir. Beyitte akçe hem küçük gümüş parayı hem de yaseminin beyaz çiçeklerini anlatmaktadır:

Olmasa ger sîme vâsıl kimyâ-ger yâsemîn

Olmaz idi akçası bî-'ad **tüvân-ger yâsemîn** (C.3, G.1185/1)

5.2.15.1.11. Yanak

Sevgilinin yanağı beyazlığından ve parlaklığından dolayı nur ile ilişkilendirilmiştir. “Ey Zâtî! Yasemin daima Nûr duasını okuduğu için ona nûraniyyet verildi.” diyen şair, yaseminin Nûr duasını okuduğunu söyleyerek teşhis sanatı yapmıştır:

Ana nûraniyyet andan ‘âriz oldı Zâtî`yâ
Dâ`imâ eyler du`â-yı nûrı ezber **yâsemîn** (C.3, G.1185/9)

5.2.15.1.12. Yüz

Yüz ile yasemin arasında renk bakımından ilişki kurulur. Sevgilinin bembeyaz, nurlu yüzü yasemin çiçeğinin beyazına benzer.

“Ey yüzü gül, dudağı gonca (olan sevgili)! Bağda yanağının aynasını sun ki, yasemin yüzünün beyazlığını görsün.” Sevgilinin yanağı ayna olarak vasıflandırılmıştır. O, güzelliğinin yansımalarını yasemin çiçeğine sunarak beyaz bir yüzün nasıl olması gerektiğini öğretmektedir:

Bâgda billâhi ‘arz it ‘ârizun mir`âtini
Ey yüzi gül gonca-leb görsün **yüzi** agın **semen** (C.3, G.1035/3)

Bu beyitte ise yanak aynası hem beyaz güle hem de yasemine öğretmenlik yapmaktadır:

Âyine-i ‘izârunı ‘arz eyle bâga gel
Görsün gül-i sefîd ü **semen yüzi** agını (C.3, G.1660/6)

5.2.16. Za‘ferân (Safran, Zerde)

Dünyanın pek çok dilinde küçük değişikliklerle kullanılan za‘ferân sözü (Al. Safran, Fr. Safran, İng. Saffron, Rus. Shafran, Yun. Zafora, İtl. Zafferano), “sarı” anlamındadır ve Arapça asıllıdır. Botanik literatüründeki karşılığıyla “crocus sativus” denen bu çiçeğin Ortadoğu ziraatındaki diğer adı “kürkûm”dur. Arap kaynaklarına göre “câdî, kurûkus, ebler, Reyhükân, halûk” sözcükleri de halk arasında za‘ferânı karşılar. Bir hayli eski ve köklü bir bitki kültürüne sahip olan Türklerin dilinde de, Dîvânü Lugâti’t-Türk’te geçen ve za‘ferân olabileceği tahmin edilen “kayaçuk” kelimesinin sonraki

asırlarda kullanılmadığını ve Farsçada olduğu gibi za‘ferânın tercih edildiğini görüyoruz. Metinlerde Kutadgu Bilig’den itibaren rastladığımız bu bitki, Anadolu sahasında verilmiş edebî eserlerde ve eski tarım yazmalarında da za‘ferân şeklinde geçer. Kelimenin telâffuz kolaylığı sağlayan şekli safran da halk ağzında uzun süreden beri yaygındır. Hatta Cumhuriyet döneminde yayımlanmış eski-yeni bitki adları sözlüklerimiz madde başı olarak safranı belirler. Halk arasında mor çiğdem ve koyun çiğdemi adlarıyla da bilinen bitkinin Hint safranı, Yemen safranı, Selanik safranı, Arnavut safranı vb. türleri oldukça ünlüdür. Rengi, kokusu ve işlevleri ile safrana benzeyen; fakat daha ucuz ve kalitesiz bir bitki olduğundan safran satıcılarınca ticaret hilelerinde kullanılan aspire de “yalancı safran” denir (Ceylan, 2005: 2).

Bu bitki, süssengiller familyasındandır. 20–30 cm boylarında, sonbaharda ortaya çıkan ince uzun yapraklarını izleyerek koyu mor-erguvânî renkli, iri çiçekler açan, yumrulu, çok yıllık, otsu bir kültür bitkisidir (Dara, 2006: 550). Çiçekleri güneşle beraber açılır. Tamamen açılır açılmaz ve özellikle alacakaranlıkta toplanır. Bileşiminde şeker, organik asit, uçucu yağ ve kırmızıya boyayan krosin maddesi vardır (Ceylan, 2005: 3). Safran çiçeğinin içinden yukarıya doğru çıkan kırmızımsı turuncu renkli ipliksi kısımlar çok değerlidir. Bu ipliksi kısım, uçta üç parçaya ayrılır. Anayurdu Batı Asya, Türkiye, İran ve Yunanistan’dır. Bugün ülkemizde az miktarda, adını kendisinden alan Safranbolu’ya bağlı Davutobası köyünde ve Urfa’da yetiştirilir (Dara, 2006: 550).

Ziraatı insan gücüne ve sabra dayalıdır. İyiye temizlenmiş toprağa Ağustos-Eylül arasında ekilen za‘ferân soğanları 3-4 yıl boyunca titiz bir bakım ister. İlk yıl sonunda varla yok arası bir verim alınır. Her bahar sonunda filizlenen pürçükleri hayvanlardan ve özellikle tavşandan korunmalıdır. Şiddetli yağmuru sevmez. Soğanların çıkarılarak bir başka yere ekildiği son hasada kadar alınan verim dekar başına birkaç kilodur. 1 kg. kuru safran 100.000 ila 140.000 çiçekten elde edilebilir. Za‘ferân ekimi yapılan toprağa yedi yıl boyunca bir daha za‘ferân ekilmez. Hasat zamanı toplanan safran elekten geçirilir. Elek altında kalan ve nispeten değersiz olan tozu şekerli gıda maddesi üreticilerince kullanılır. Elek üstündeki saf safransa pişirilerek kurutulur ve öğütülüp toz haline getirilir. Bu zahmetli süreçten sonra elde edilen safranın değeri altınla yarışmakta ve gram hesabıyla satılmaktadır (Ceylan, 2005: 3).

Bir gramı kendi ağırlığının 100.000 katı sıvıyı renklendirebilen za‘ferân, bileşimindeki maddelerle doğal bir koku ve renk verici olarak gıda, boya, tekstil ve ıtriya sanayisinde kullanılmaktadır. Türk mutfak kültürünün de en eski baharatlarından biridir. Osmanlı döneminden beri zerde, aşure, lokum vb. tatlıların malzemeleri arasındadır. Za‘ferânın en köklü kullanım alanlarından biri de tıptır. Eski tıba göre sıcak/kuru bitkilerdendir ve tarçın gibi o da yumuşaklığı sebebiyle farklı pek çok rahatsızlığa iyi gelir. Vücuda zindelik ve ferahlık verir. Uykuyu düzenler, sinir sistemini yatıştırır/uyarır, hafakanı önler ve neşelendirir. Kalp çarpıntılarını giderir. Ter ve idrar atımını hızlandırarak zayıflatır. İştah kesici ve mîdevîdir. Hazmı kolaylaştırıcı ve kas gevşeticidir. Tıkanıklıkları açar, kaşıntıyı keser, astım ve öksürüğü tedavi eder. Kulak ağrısını geçirir; çiğnendiğinde diş etlerini, sürme gibi sürüldüğünde gözleri kuvvetlendirir. Fazla miktarlarda alınırsa baş ağrısına, şarapla birlikte içilirse baygınlığa sebep olur (Ceylan, 2005: 4).

Za‘ferân aynı zamanda önemli bir iştah kesicidir. Bir yandan kilo vermeyi sağlarken bir yandan da mideyi kuvvetlendirir. Bu özelliği sebebiyle “za‘ferân-ı za‘f” adıyla da bilinir (Ceylan, 2005: 9).

Marifetnâme’ye göre; sekiz cennetin her birinde za‘ferân bitmiş yetmiş bin ravzanın bulunması, ihtimal, ferah vericiliği sebebiyledir (Onay, 2007: 417).

Safranın ferahlık ve neşe verici özelliği ön plandadır. Bunun için cennette de za‘ferân bahçeleri var imiş. Dîvân şiirinde rengi dolayısıyla çok anılır (Pala, 2003: 500).

Za‘ferân hem rengi ile hem de sahip olduğu bazı tıbbî hususiyetleri ile beyitlere girer. Renk itibarıyla açık sarı olan za‘ferân, âşğın yüzü ile teşbih halindedir (Tolasa, 1973: 515).

Zerde, hem bir çeşit tatlı hem de safrandır. Bu kelime, Zâtî’nin beyitlerinde tevriyeli olarak kullanılmıştır.

5.2.16.1. Za‘ferân ile İlgili Tasavvurlar

5.2.16.1.1. Âşık

Dîvân şairlerinin za‘ferân hakkındaki en yaygın dikkatlerinden biri de onun neşe verici ve güldürücü özelliği ile antidepresif ilaçlardan oluşudur. Za‘ferân, dârüşşifalarda melankoli hastaları için hazırlanan ilaç terkiplerine katılır, onlara koklatılır ve üzerlerinde bulundurulur. Bu sayede ruhî çöküntü içerisindeki hastanın neşelenmesi ve gülmesi sağlanır. Hatta eserindeki za‘ferân maddesini onun tamamen bu özelliğine ayıran Ahmet Talat Onay, düğünlerde za‘ferânlı zerde-pilav ikram etmenin ya da eski İstanbul medreselerinde haftada iki öğün zerde çıkarılmasının, neşeyi artırmak amacıyla tesis edilmiş âdetler olabileceğini söyler. Mübalağayı ve hüsn-i ta‘lîli seven şairlerimiz, kendileri aşk derdiyle perişan halde iken sevgililerinin neşelerinden bir şey kaybetmemelerini, sararıp za‘ferâna dönmüş yüzlerine bağlarlar (Ceylan, 2005: 9). Farsça bir kelime olan zerde, safran manasına gelmektedir. Zâfî beytinde, istiare yoluyla zerde (safran) olarak nitelendirdiği âşığın, beyaz pilav olarak düşünülen sevgili ile yiyip içmek, yani bir arada olmak istediğini söylemektedir. Böyle bir durumda âşığın neşesi artacaktır:

Aklıkda sen pilâv ü ben sarulıkda **zerde**
Hem-sofra olalum gel bir hōş lâtf yirde (C.3, G.1457/1)

5.2.16.1.2. Güldürücü Özelliği

Safranın neşeyi artırdığına ve güldürücü özelliği olduğuna daha önce değinmiştik. “Budakta kalan nar, handan olursa ne olur? Yaprak yine safran özelliği gösterdi.” şeklinde nesre çevirebileceğimiz aşağıdaki beyitte yaprağın safran etkisi gösterip çiçek açmaya başladığı anlatılmak istenmiştir:

Handân olursa nola budakda kalan enâr
Gösterdi berg hâsiyet-i **za‘ferân** yine (C.3, G.1239/3)

Âşık, aşk derdiyle perişan halde iken sevgilisinin ona gülmesini hoş karşılamaktadır. Zaten onun istediği de budur. Sevgili, gülen haliyle safran almış olabileceğini hatıra getirmektedir. Çünkü safran, neşe verici ve güldürücü özelliği ile antidepresif

ilaçlardandır. Diğer yandan da âşığın bu hali, sevgilisini mutlu etmekte ve onun neşesini katlamaktadır. Çünkü o, acımasızdır ve âşığa hiç yüz vermez:

Dâ‘im benüm yüzüme gülersen ‘aceb degül

Tab‘-ı cihânda hâsıyyet-i **za‘ferân** kodı (C.3, G.1741/6)

5.2.16.1.3. Nûr Duası

Tılsımlı olduğuna inanılan bazı duaların yazıldığı kâğıt parçalarının üstte taşınması ya da kollara bağlanması (bâzû-bend) çok eski âdetlerdendir. Kötülükleri ve kem nazarları savuşturmak için düzenlenmiş bu muskaldan biri de taşıyanı sevimli gösteren şirinlik muskasıdır. Üzerinde mercan duâsı ya da şirinlik duâsı denilen bir duânın bulunduğu kâğıt parçası, güzel koku veren birtakım maddeler de eklenerek katlanır. Misk ve gül suyu gibi za‘ferân da koku verici olarak muskaların içine konan maddelerden biridir (Ceylan, 2005: 10). Zâtî bu eski âdeti telmih ettiği aşağıdaki beytinde, yanağındaki ayva tüylerine misk ve safranla Nûr duası yazılmış olan sarışın bir güzel gördüğünü söylemektedir:

Saruşın bir güzel gördüm ‘izârında hatı Zâtî

Yazılmış san **du‘â-yı nûr** müşg ü **za‘ferân** ile (C.3, G.1389/5)

5.2.16.1.4. Vücut

Vücut ile safran arasındaki ilgi, safranın sarı renkli olmasına dayanır. Hasta, ihtiyar bir beden sarı renkte olur.

Tekke olarak düşünülen vücut artık eskisi gibi dinç değildir. O gençlik yıllarında beyaz, parlak iken ihtiyarlayınca safran gibi sararmıştır. “Pilav zerde çekildi.” tabiri ile Zâtî, tevriye sanatı yapmıştır. Bir yandan tekkelerde pilav ve zerde tatlısı dağıtılmasını hatırlatırken diğer yandan da safran renkli bedeninin sağlığını kaybettiğini anlatmak istemiştir:

Vücûdum tekyesine geldi kondı pîrlik çün kim

Pilâv **zerde** çekildi rîş ü rû gördi o mihmânı (C.3, G.1797/2)

5.2.16.1.5. Yüz

Yüzün sararması gibi aşırı derecede zayıflamak da aşk hastalığının belirtilerinden ve Dîvân şiirindeki âşıkların alâmetlerindedir. Sevgiliye seslenen Zâtî, ondan merhamet beklemektedir. Zira yüzü, sarı renkli safrana; bedeni de ipliğe dönmüştür:

Rahm eyle Zâtî'ye ki **yüzi za'ferân** olub

Gâyet za'îf ü zerd ü nizâr oldu rişte-vâr (C.1, G.309/9)

5.2.17. Zambak (Zambak)

90–100 cm yükseklikte, beyaz çiçekli ve çok yıllık bir bitkidir. Çiçekler kuvvetli kokulu, soğan ise sarımsı beyaz renklidir. Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirildiği gibi Batı Anadolu'da yabanî olarak yetişir. Taşlık ve kayalık yerleri sever. Dâhilen infüzyon halinde, idrar arttırıcı ve balgam söktürücü, haricen ise çıbanları olgunlaştırıcı olarak kullanılmaktadır. Zambakgiller familyasından olan ak zambak, Türkiye'de doğal olarak yetişen 6 türün arasında tek beyaz çiçekli olanıdır. Hoş kokulu çiçeklerinden ötürü “mis zambağı” da denen ak zambak, Türkiye'de çok sevilen bir süs bitkisidir. Güney ve Batı Anadolu'da, kireçtaşları ve kumtaşları üzerinde yapraklarını döken ağaçlardan oluşmuş orman ve çayırliklar arasında yetişir. Bu türün çiçeklerinden parfüm sanayisinde yararlanılmaktadır (Çağın, 2005: 37).

Bir başka zambak türü olan İstanbul zambağı çiçekleri pembe renkli, taç yaprakları benekli, boyu 30–120 cm kadar boylanabilen, soğanımsı bir bitkidir. İstanbul zambağı, İstanbul Belgrad Ormanları'nda rastlanabilen, Osmanlı döneminde “sultan zambağı” olarak da bilinen bir zambak türüdür. Daha çok Kuzeybatı Anadolu bölgesinde yabanî olarak bulunur ve bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir (Çağın, 2005: 38).

Zambak suyu, cilt lekelerinin ve sivilcelerin tedavisinde kullanılmaktadır. Çiçeklerinden kokulu maddeler elde etmek için eski Yunanlılar döneminde, Batı Anadolu'da geniş ölçüde yetiştirilirdi (Baytop, 1984: 411). Ayrıca zambak, vücut ve diş ağrılarını dindirir. Diş iltihaplarını kurutur. Şişlikleri indirir. Çayı, soğuk algınlığına iyi gelir (Eskioğlu ve Anadol, 1998: 362).

Bazı kaynaklarda ssenle karıştırılan ve güzel kokulu bir çiçek olan zambak, klâsik Türk şiirinde, genellikle şekli ve rengi açısından değerlendirilmiştir. Dîvân şairleri, çok az beyitte kullandıkları zambağı ince ve uzun, beyaz taç yapraklı, güzel bir çiçek olarak düşünmüşlerdir. Doğal olarak zambağın anlam çerçevesini güzel, serdâr, yüz, zekân, parmak, yara, kirpik, boy, arz-ı hâl, kefi Mûsâ, yed-i Beyzâ, Hz. Mûsâ, bâzûbend, şem', lû'bet, şiir, devât ve nâme gibi öğelerin oluşturmasında ince, uzun, beyaz, güzel ve zarif özelliklerinin etkili olduğu açıktır (Bayram, 2007: 216).

“Zambak goncasındaki çiğ taneleri değildir. Bahçe, baharın lütuflarını görerek parmağını dişlemiştir.” Sözle ifade etmekte güçlük çekilen konular, beden diliyle anlatılır. Bedenle, belki de en fazla yüzle, yani mimikler kullanılarak üzüntü, sevinç, şaşkınlık gibi duygular ifade edilir. Aşağıdaki beyitte de parmak ısırılarak şaşkınlık belirtilmiştir:

Gonca-i **zambak**dağı jâle degüldür bûstân

Gördi eltâf-ı bahârı dişledi barmagını (C.3, G.1723/5)

5.2.17.1. Zambak ile İlgili Tasavvurlar

5.2.17.1.1. Boyun

Sublag, uzun ve biçimli anlamına gelmektedir (Yeni Tarama Sözlüğü, 1983: 194). Aşağıdaki beyitte sevgilinin zambağa benzeyen boynunun bu çiçek gibi uzun ve biçimli olduğu söylenmektedir:

Safâ mülkine bir mâlik-rikâb ol boynına kol sal

Ayardub gonca-i **zambak** gibi bir **boynu** sublagı (C.3, G.1531/5)

5.2.17.1.2. Hz. Mûsâ-Yed-i Beyzâ

“Açılıp Hz. Mûsâ gibi mucize gösteren zambak, yine Yed-i Beyzâ'nın sırrını ortaya çıkardı.” Aşağıdaki beyitte zambak, mucize gösteren Hz. Mûsâ'ya teşbih edilmiştir. Zâtî'ye göre onun açılıp beyaz çiçeğini ortaya çıkarması bir mucizedir. Beyitte zambağın çiçekleri, Yed-i Beyzâ olarak tasavvur edilmiştir. Yed-i Beyzâ, Hz.

Mûsâ'nın Firavun'a karşı mucize olarak ışıklı görünen parlak elidir. Beyitte bu mucize telmih edilmiştir:

İtdi **zanbak** yine sırr-ı **Yed-i Beyzâyi** 'ayân
Açılıb mu'cize gösterdi görün **Mûsî-vâr** (C.1, G.487/5)

5.2.17.1.3. Parmak

Aşağıdaki beyitte zambak, gonca olan sevgilinin beyaz, uzun ve ince parmakları için teşbih unsuru olarak kullanılmıştır. Selamlaşmak amacıyla el uzatan sevgilinin eli güle, parmakları da zambağa benzetilmiştir:

Merhabâya elin açarsa ider ol gonca
Bize bir verd ile beş gonca-i **zanbak** teklîf (C.2, G.634/3)

5.2.17.1.4. Sâk (Sap)

Sâk, sap anlamına gelmektedir. Bağda bütün çiçekler bir aradadır ve orada çeşitli ağaçlar da bulunur. Servi de onlardan biridir. Servinin toprağa yakın kısmı, dâmen olarak tabir edilir. Onun ayağa düşmesi, toprağa yakın olmasındandır. "Zambağın sapı, eğer servinin eteğine düşmeseydi benim canımı alırdı." şeklinde nesredebileceğimiz aşağıdaki beyitte Zâtî, zambak sapının sivri olmasından dolayı ölüme sebep olacağını söylemektedir:

Cânım alırdı o **sâk**-ı gonca-i **zanbak** benüm
Ayasına düşmese ol serv-i nâzun dâmeni (C.3, G.1509/3)

5.2.17.1.5. Tûmâr

Tûmâr, dürülmüş nesne anlamındadır. Zambak goncası, kapalı haliyle tomarı andırır. Bu çiçeği bahçede görenlerin içi açılmaktadır:

Budürür mefhûmı bu bâga gelenler açılır
Gonca-i **zanbak**da gördüm bir güzel **tûmâr** var (C.1, G.143/6)

5.2.17.1.6. Yumruk

Yumruk, parmakların kapanmasıyla elin aldığı biçimdir. Kapalı halde bulunan zambak guncası, yumruğa benzemektedir.

Bülbül olan âşık, gül yanaklı goncadan (sevgiliden) ihsanda bulunup haline acımasını isteyince sevgili, âşığın gözünün üstüne zambak guncası gibi yumruk atmıştır:

Didüm ey gül-ruh nazar kıl hâline ben bülbülün

Gonce-i **zambak** kodı ol gonce nergis üstüne (C.3, G.1313/4)

5.2.17.1.7. Yüz

“Ey Zâtî! O gül yanaklı sevgilinin parlak güzellik aynası, zambağa ve beyaz güle yüzünün beyazını gösterir.” Aşağıdaki beyitte zambak, sevgilinin yüzüne bakarak beyazlığının nasıl olması gerektiğini öğrenmektedir:

Zambak u verd-i sefîde **yüzi** ağın gösterür

Zâtî’ yâ o gül-ruhun mir’ât-i hüsn-i rûşeni (C.3, G.1509/5)

5.2.18. Zerrîn

Nergisgillerden, soğan köklü bir bitki ve bu bitkinin zerrîn ve nergis adlarıyla da anılan güzel kokulu çiçekleridir (Türkçe Sözlük, 2005: 718).

Vatanı Batı Asya ve Akdeniz ülkeleri ile Avrupa’dır. İlkbaharın ilk çiçeklerinden olup son derece zarif görünümlüdürler. Pek çok çeşidi vardır:

“Nisan gözyaşları” adı verilen bir çeşidi, küçük kayalıklı bahçelerde yetişmekte olup boyları 15–30 cm civarındadır.

Çiçek yapısı geniş taçlı, iç kısmındaki çiçek yaprakları uzun ve iri olanlara “trompet yapılı zerrînler” denir.

Bunlardan başka küçük çiçek kâsesi olan zerrînler de vardır. Bunların kenarları kırmızımtırak, içleri de sarıdır (Öge, 1997: 142–143).

Bu çiçek, çinilerde ve duvar resimlerinde sıkça kullanılmıştır. Kitap sanatlarında da rastlanılmaktadır. Türkler daha çok yalınkat zerrîn türlerini sevip yetiştirmişlerdir. Çiçek tarihimizin ünlü zerrînkadeh yetiştiricileri arasında Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ile Çiçekçiler Başbuğu Sarı Abdullah Efendi yerini almıştır. Ebussuûd sarısı, Ebussuûd müşâbihi, Ebussuûd beyazı ünlü zerrînlerdi. Sarı Abdullah Efendi ise yedi zerrîn yetiştirmişti. Zerrîn yetiştirmede Eyüplü Veli Efendi ile yarışacak kimse çıkmamıştır. Yetiştirdiği on dokuz zerrînden bazılarının adları şöyleydi: Nûr-ı Muhammedî, Büyük Süleymanî, Cihantâb, Mesned-ârâ, Cihangir-âsâ, Cilve-i Ruhsar, Nev-zuhur Süleymanî, Şâhâne Süleymanî, Sultanî, Bedahşî vb. Memekzâde Tezkireci Mehmed Efendi de zamanının bütün zerrîn türlerinden yetiştirmişti. Her zerrînkadehine Tuhfetü'l-Ezhâr, Tuhfetü'l-Mülûk, Tuhfetü'l-Cinân, Tuhfetü'l-Arus, Serâmed-i La'lîn, Ferîd-i Cihân, Câm-ı Cem, Aşüfte La'lîn gibi güzel adlar verirdi. Kalenderhaneli Hacı Mustafa adlı meraklının da Akçeli adıyla ün kazanmış bir zerrîni vardır (Ayvazoğlu, 2008: 165–166).

Zâtî'nin beyitlerinde tevriyeli kullanıma sahip olan zerrînin “altın” anlamı ön planda olmakla birlikte “çiçek” anlamının da göz önünde bulundurulduğunu görmekteyiz.

5.2.18.1. Zerrîn ile İlgili Tasavvurlar

5.2.18.1.1. Beden

Tevriyeli kullanıma sahip olan zerrîn ile beden arasında renk bakımından ilişki kurulmuştur. Daima aşk hastası olan âşğın bedeni, hastalık belirtisi olan sarı renktedir.

“Sevgililer, sarı bedenli âşıklara gümüş renkli (beyaz) mancınıkla parlak gümüşten top attılar.” şeklinde nesre çevirebileceğimiz beyitteki mancınık, topun bulunmasından önce, kaleleri dövmek için taş gülle fırlatmakta kullanılan bir tür büyük sapandır. Güzellerin attığı bu top zerrîn bedenli âşıklara isabet etmiştir:

Urdılar **zerrîn-beden** ‘âşıklara mahbûblar

Mancınîk-ı sîm ile garrâ gümüşden tûplar

(C.1, G.342/1)

5.2.18.1.2. Kadeh (Ayak, Câm)

Aşağıdaki beyitte de zerrîn tevriyeli olarak kullanılmıştır. Bu kelime hem “altın” hem de “çiçek” anlamına gelmektedir. Zerrîn çiçeğinin şekli kadeh gibidir. Bu kadehin içindeki su taneleri ise gümüş topa benzer:

Câm-ı zerrîn içre sôfî gûy-i sîmîndür habâb

Tevbe vü zühd ü salâhun kalfasın eyler harâb (C.1, G.60/2)

“La’l dudaklı, gümüş bedenli sâkî (sevgili), sunmayınca içki ehli zerrîn kadehi ne yapısın?” Beyitte âşıklar, sâkî olan sevgilinin elinden içki içmek istemektedirler:

Sunmayacak sâkî-i la’lîn-leb ü sîmîn-beden

Ehl-i ‘ayş alub ele **zerrîn ayagı** neylesün (C.3, G.1072/4)

BÖLÜM 6: MEYVELER

Meyve kavramı Eski Türkçeden beri “yimiş” kelimesi ile ifade edilmektedir. Uygur dönemi metinlerinde “meyve” anlamında “yimiş ve tüş” kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir (Kültürel, 2006: 351).

Meyve, bitkilerde döllenmenin ardından yumurtalığın gelişerek yapısal bir değişikliğe uğraması sonucu oluşan bir ya da daha çok sayıda tohum içeren organdır. “Meyve” terimi günlük dilde, genellikle çiğ olarak tüketilen kayısı, muz, üzüm gibi tatlı, etli ya da sulu bitkisel besin maddeleri için kullanılır. Oysa görünüşleri yaygın meyve anlayışına uymasa da fasulye, mısır tanesi, hıyar, meşe palamudu ve ceviz gibi bitkisel ürünler de gerçekte birer meyvedir (Ana Britannica, “Meyve”, C.22 / 1994: 348).

Meyve, bitkilerin en önemli unsurlarından biridir. İnsanlar bunlardan ekseriyetle gıda maddesi olarak ve çeşitli şekillerde faydalanırlar. Meyve, ağaçların dallarında yetiştiği için meyve veren ağaca veya fidana “mîvedâr (meyve veren)” ismi verilir. Ağaçların meyve vermeleri, makbuliyet derecelerinin artmalarına sebep olur (Öztoprak, 1986: 43).

Türk kültüründe meyve, minyatürlerde, mimarîde, hat, ahşap, maden, çini sanatlarında, seccadelerde, peşkirlerde, oyalarda, yazmalarda, işlemelerde, halk resimlerinde, mezar taşlarında sevilerek kullanılan bir unsur olmuştur. Anadolu’da meyveler ile ilgili çeşitli inançlar doğması neticesinde meyveler sembolleşmiştir. Sünnet çocuklarına takılan “armudiye nazarlıklar” ile çok çeşitli “armudiye tılsım”ların varlığı bilinmektedir (Özsayiner, 2008: 88).

Meyvelerden sabun imalatında da faydalanılmıştır. Türk kültürünün önemli bir ögesi olan misk meyve sabunu, Edirne’ye özgüdür. Hamur halindeki sabunun özenli bir çalışma neticesinde meyve görünümlü hale getirilmesi ile yapılan misk meyve sabunu 17. yüzyıldan itibaren Edirne’nin simgelerinden biri olmuştur. Misk meyve sabunu, Osmanlı sultanlarına hediye olarak sunulmuştur. Bu sabun, itina ile hazırlanmış çeyiz takımlarında yer almıştır. Padişah kızlarının ve cariyelerin çeyizlerinde, odalarında bu sabunu görmek mümkündür. Padişahlar, yabancı devlet başkanlarına gönderdikleri hediyeler arasına misk meyve sabunu da koymaya özen göstermişlerdir (Özbil, 2006: 448–449).

Meyveler, askılarda da kullanılmışlardır. Askı, “başlıca gelin odasında süs için asılan şeyler, perdezar, çiçek vs. donanma” anlamına gelmektedir. Evvelleri şaldan askı asılırken sonraları biri mevsim meyvelerinden diğeri mevsim çiçeklerinden olmak üzere iki çeşit askı asılırdı. Meyveden yapılacaksa ve mevsim ilkbaharsa kiraz, erik; yaz ise şeftali, elma, armut, kayısı gibi yemişler asılırdı. Çiçekten yapılacaksa gül, yasemin, fulya ve emsali çiçekler tercih edilirdi. Yapma çiçek asıldığı da olurdu. Çiçek ve meyve askısı, İstanbul’a mahsustu (Pakalın, 1983: 95).

Bazı meyveler hayvanları tedavi etmek üzere halk veterinerliğinde de kullanılır. Mesela, Balıkesir ve civarında “ötürük” olarak adlandırılan hayvan ishalinde, sürgünün kesilmesi için hayvana ekşi dağ eriği yedirilir (Duymaz, 2006: 381).

Sufiler, muhataplarına düşüncelerini daha iyi anlatabilmek için zaman zaman örnekleme yolunu kullanmışlar ve bu gayeyle diğeri sembollerin yanı sıra meyvelerden de yararlanmışlardır. Yunus Emre’nin “Çıktım erik dalına anda yedim üzümü” şeklindeki ifadesi, onun tasavvuf yolunda ilerleyip önce fenafillâh sonra da bekaillâh mertebesine ulaştığı ve bu ikinci mertebede vahdet ile kesreti birlikte idrak ettiği şeklinde yorumlanabilir. Zira erik tek çekirdekli bir meyve olup vahdeti, yani Allah’ın birliğini, üzüm ise birkaç çekirdekli olup kesreti sembolize ediyor olabilir (Tosun, 2006: 55–56). Mutasavvıflar rüyalarında meyvenin görülmesine de değişik anlamlar yüklemişlerdir. Rüyada meyvesiz ağaç görmek kötü ahlakın, meyveli ağaç görmek ise güzel ahlakın sembolü olarak kabul edilmektedir. Tatlı meyve görmek hayra alamet iken ekşi meyve görmek tevbe edilmesi gerektiğine delalettir (Tosun, 2006: 62).

Meyve ile ilgili pek çok âdetimiz vardır. Eskiden bayram eğlencelerinin düzenlendiği yerlerde meyve satılırdı. Badem üzerine olduğu gibi eskiden haşhaş, hünnap, elma vb. meyve veya bitki üzerine muska amacıyla yazı yazma âdeti de vardı. Hasta ziyaretlerinde iyi geleceği düşünülerek hastaya ekşi meyve götürmek Anadolu’da hala yaşamakta olan bir âdettir. Tıbbın henüz gelişmediği dönemlerde bilhassa ateşli hastalara ekşi meyve yedirmek, bunlardan elde edilen ekşi suyu içirmek, ekşi sularla ıslatılmış bezi vücudun ateşli bölgelerine koymak sağlıkla ilgili uygulamalardandır. Eski dönemlerde kışın yemek maksadıyla ayva, elma, armut vb. meyveler saklanırdı. Günümüzde modern usullerle yapılan saklama işi, eskiden ya saman içinde ya da pamuğa sarılarak sandıklamak şeklinde yapılırdı. Şişe ve sürahi gibi ağzı dar cam

kaplar içine elma, turunç, karpuz, salatalık, yumurta, gül vb. maddeler koymak eskiden âdetti. Meyve vb. maddelerin kendi hacimlerinden daha küçük ağızlı bir şişenin içine konmaları hüner isteyen bir işti. Bu sebeple, böyle içi doldurulmuş şişeler evlerde vitrin görevi gören yerlere konarak konuklara sergileniyordu. Turfanda meyve ve sebzeleri öpmek, koklamak, yüze, göze sürmek; meyvenin en güzelini misafire ikram etmek; fes vb. başlıkların etrafına gerçek veya yapma meyve takmak; duvarlara elma vb. meyve nakışı yapmak; çeşitli amaçlarla kış için meyve kurutmak; mimarîde meyve nakışları yapmak; kına gecesi yemiş çıkarma vb. meyveyle ilgili diğer âdetlerdendir (Öztoprak, 2006: 565–578).

Meyvelerimiz, atasözlerinin kuruluşunda da yer almaktadır. “Kel ölür, sırma saçlı olur; kör ölür, badem gözlü olur.”, “Yarım elma, gönül alma.”, “Baba oğluna bir bağ bağışlamış, oğul babaya bir salkım üzüm vermemiş.”, “Baba koruk (erik, ekşi elma) yer, oğlunun dişi kamaşır.” “Felek kimine kavun yedirir, kimine kelek” vb. atasözlerinde olduğu gibi (Demirtaş, 2006: 169–171).

6.1. Meyveler ile İlgili Tasavvurlar

Zâtî’nin beyitlerinde meyvelerle ilgili benzetmeler genellikle sevgilinin her biri birer güzellik unsuru olan uzuvları ve gam, lütuf, murat, şefkat gibi soyut kavramlar ile ilgili olarak kullanılmıştır.

6.1.1. Belâ-Cefâ

Sevgili, âşıklara cefâ etmekte ve bu cefâ meyvesini onlara bir yük gibi taşıtmaktadır. Âşıklar, sevgiliden gelen cefâyâ katlanmaya razıdır; ama sevgilinin rakibe vefa göstermesi onları üzer. Bu davranışlar, sevgilinin adaletsizliğini gösterir. Beyitte cinaslı olarak kullanılan “bâr” kelimesi hem meyve hem de yük anlamına gelmektedir:

Cânâ ne revâ bâr-ı vefânı göre agyâr

‘Uşşâk **cefâ bâr**ı ile deng ola her bâr

(C.1, G.171/3)

Aşağıdaki beyte göre, dünya bağında belâyâ uğrayan Zâtî’ye rahat meyvesi nasip olmaz. Onun yerine yük yük belâ meyvesi gelir:

Nice deng olmasun Zâtî cihân bâğında hayretten
Eser yok bâr-ı râhatden velî **bâr-ı belâ** yük yük (C.2, G.715/5)

6.1.2. Dudak

Meyvenin dudakla olan ilgisi, lezzet, renk ve şekil benzerliğine dayanır. Hastalara meyve götürmek eski bir âdettir. Hasta olan âşık da bu âdet üzere sevgilinin lezzetli dudaklarını sunmasını istemektedir. Ölmek üzere olan âşığın son arzusu, bu dudaklardan bir ısırık almaktır. O belki de şifalı dudaklarla sağlığına tekrar kavuşabilir:

Çâre eyle ben ölümlü hastanam idinmişem
Mîve-i bûs-i leb-i la'lün be-gâyet ârzû (C.3, G.1231/2)

6.1.3. Güzellik (Melâhat)

Kaş, sevgilinin en önemli güzellik unsurlarından biridir. Renk, şekil, çift oluşu ile yakın münasebette bulunduğu göz, kirpik, gamze ve yanak yüzünden değişik tasavvurlara sebep olur. Bilhassa gözün kâtil olarak tasavvuru, kaşın bu kâtilin gamze ve kirpik oklarını attığı bir yay gibi düşünülmesine sebep olur (Sefercioğlu, 2001: 161). “Ey Zâtî! Yüz bahçedeki kaşına bakanlar, iki dal güzellik meyvesinden dolayı eğilmiştir, dediler.” Zâtî’nin kaşları, güzellik meyvesinden dolayı eğilmiştir. Bu da güzelliğin fazlalığını gösterir. Meyvesi fazla olan dallar eğilir:

Didiler **bâr-ı melâhat**den eğilmiş iki şâh
Zâtî’yâ bâğ-ı cemâlinde bakanlar kaşına (C.3, G.1281/5)

6.1.4. Hayret

Hayret veya hayranlık Allah’ın kudretine, yaratıcılığına, hikmetine karşı duyulan en son duygu mertebesidir ki, ifadeye sığmaz. Orada ancak susulur ve o hal yaşanır (Kurnaz, 1987: 106). Âşığı deng eden (şaşkına çeviren, hayret içinde bırakan) sevgili, sanki ona hayret meyvesi sunmuştur. Âşığın isteği, sevgilinin kendisine dönmesidir:

Bâr-ı hayret urub ey bî-mihr gerdûn üstine

Döne döne ‘âşıkı deng eyleme dön üstine (C.3, G.1305/1)

6.1.5. Hinzîre (Domuz)

Geviş getirmeyen çift parmaklı memelilerden olan domuzun ağır, şişman bir vücudu vardır. Başı kalın ve kısa bir boyunla gövdeye bağlıdır. Köpekdişleri çok gelişmiştir, bilhassa erkekleri bunları korunma silahı olarak kullanırlar. Domuzlar daha çok bitkisel besin maddeleriyle beslenirse de, evcil olanları ayrıca hayvanî maddeler, hatta pislik bile yiyerek beslenirler. Yemek artıkları, ölmüş hayvan eti, bozulmuş otlar gibi akla gelebilen her şey, domuzların büyük bir iştah, açgözlülükle yiyebileceği maddelerdir (Hayat Ansiklopedisi, “Domuz”, C.2: 955).

Domuz, meyvelere zarar veren bir hayvandır. Bağda bahçede ne varsa telef eder. İslâmiyet inancına göre etinin yenmesi haram sayılan domuz, Dîvân şiirinde pek de sevilmeyen rakip için bir benzetme unsuru olur. Âşığın düşmanı olan rakip, güzel bir meyve olan sevgili ile yârenlik etmektedir. Bu durum âşığı çok kızdırmıştır. Aşağıdaki beyitte âşık bu yüzden “Allah, meyvenin iyisini domuza nasip eyler.” demektedir:

Ey döst düşmen ile gören seni ayıttı

Hinzîre mîvenün Hak hûbın nasîb eyler (C.1, G.389/3)

6.1.6. Kavuşma (Visâl)

“Dostum, Zâtî dururken kavuşma bağının meyvesini edepsiz düşmanlarla yemek neden?” diyen şair, aşağıdaki beytinde sevgiliye, vuslat meyvesini rakiplerin değil, kendisinin yemesi gerektiğini söylemektedir:

Döstum Zâtî tururken ber-murâd olmak neden

Mîve-i bâg-ı visâlünden ‘adû-yı bî-edeb (C.1, G.54/5)

6.1.7. Lutf

Aşağıdaki beyitte âşık, çaresizce sevgiliden lütufta bulunmasını beklemektedir. Ancak serviye benzeyen sevgili, baştan başa cefâ yaprağı ile donanmıştır. Servi meyve vermeyen bir ağaç olduğu için de lutf ve vefâ meyvesinden yoksundur:

Berg-i cevri ü nâz ile zeyn olmuş ol serv-i revân

Mîve-i lûtf u vefâdan ah kim âzâdedür

(C.1, G.239/2)

6.1.8. Murâd

Çoğu Dîvân şairinde görülen “zamandan şikâyet” temi, Zâtî’de de görülmektedir. Aşağıdaki beyitte devrân (zaman), onun dünya bahçesinden ümit ağaçlığındaki murat meyvesini toplamasına izin vermemiştir:

Ne hâsıl bâg-ı ‘âlemden bana derdürmedi devrân

Murâdum mîvesin veh kim ümîdüm şâh-sârından

(C.3, G.1055/2)

6.1.9. Rahat

“Zâtî, dünya bahçesinde hayretten neden serseme dönmesin? Rahat meyvesinden eser yoktur; ama belâ meyvesi yük yüküdür.” diyen şair, dünyada daima belâyâ uğradığı, rahat yüzü görmediği (rahat meyvesinden yemediği) için serseme dönmüştür. Bu yüzden de aşağıdaki beytinde serzenişte bulunmaktadır:

Nice deng olmasun Zâtî cihân bâgında hayretten

Eser yok **bâr-ı râhat**den velî bâr-ı belâ yük yük

(C.2, G.715/5)

6.1.10. Söz

Aşağıdaki beyitte sevgilinin aşkı, güneşe; Zâtî’nin sözleri de meyveye teşbih edilmiştir. Meyveler güneş sayesinde olgunlaşır ve lezzetli olurlar. Şairin sözlerine tat veren, sevgilinin aşkıdır:

‘İşkunla düşdi **sözlerüm** ey şâh-ı ter lezîz

Mihrün harâretinden olur **mîveler** lezîz

(C.1, G.135/1)

6.1.11. Şefkat

Aşağıdaki beyte göre, çok nazlı olan sevgili, şefkatten yoksundur. O bir türlü âşığa şefkat meyvesini yedirmez. Onun bu meyveyi yedirmemesinin nedeni aslında servi olmasındandır. Bilindiği üzere servi, meyve vermeyen bir ağaçtır. “Kandedür”,

nerededir anlamında bir soru kelimesidir ve şair bu kelime ile istifham sanatı yapmıştır:

Dôstlar ol nâzı çok nâzüg efendim kandedür

Bâr-ı şefkâtden berî serv-i bülendüm kandedür (C.1, G.453/1)

6.1.12. Şîve (Nâz)

Serviye benzeyen sevgili, yeşil bir elbise giymiştir. Âşık, yeşillikler içindeki sevgiliden şîve ve naz meyvesi ummaktadır. Ancak unuttuğu husus, servinin meyve vermeyen bir ağaç olmasıdır:

Bize bir sebz-kabâ serv-i ser-efrâz olsa

Bergi vü **bârı** anun **şîve** ile **nâz** olsa (C.3, G.1394/1)

6.1.13. Taalluk

Tasavvufta servi, vahdeti ifade eder. Ta'alluk ise dünya ilgisi; asılı olma; sevme gibi anlamlara gelir. Tasavvufî anlamıyla beyit şu şekilde nesredilebilir: "Eğer dünya bağının meyvesinden kurtulup dünyadan el çekersen iki âlemin de âzâd olmuş servisi olursun." Serv-i âzâd, dalları özgürce düz olarak uzanan, eğilmeyen ve başka ağaçların dallarına karışmayan servidir (Yıldırım, 2008: 616). Başka ağaçların dallarına (kesrete) karışmaması nedeniyle o, bir sâliktir ve hem bu dünyayı hem de diğer âlemi hak etmiştir. Beyti beşerî yönden açıklayacak olursak servi taalluktan (sevmeden) yoksun olan sevgilidir. O, sevgiden elini eteğini çekmiştir ve özgürce dolaşmaktadır:

Eger **bâr-ı ta'alluk**dan berî olub çekersen el

Olasın iki 'âlem bâğının bir serv-i âzâdı (C.3, G.1816/4)

6.1.14. Ter (Taze)

Zâtî aşağıdaki beyitte yemekten sonra taze meyve yeme âdetine yer vermiştir. "Ey oğul! Zâtî, mahlasta la'l dudakları ansa ne olur? (Unutma ki) yemek sonrası taze meyve (yemek) lezzet verir." Yemekten sonra taze meyve leziz olduğu gibi, mahlas beytinde de dudakları anmak leziz olur:

Mahlasda ansa la‘lünü Zâtî nola olur

Ba‘d-et-ta‘âm **mîve-i ter** ey püser lezîz

C.1, G.135/5

6.1.15. Vefâ

“Vefa bahçesinin meyvesini bana nasip etmediğin gibi bir de cefâ meyvesini yükleyip Zâtî kulunu şaşkına çevirme!” diyen Zâtî, sevgilinin vefasızlığından yakınmaktadır:

Nasîb olmadı çün ana **vefâ** bûstânınınun **bârı**

Cefâ bârın urub deng itme Zâtî bendeni bârî

(C.3, G.1714/5)

6.1.16. Zenahdân (Çene)

Dîvân şiirinde sevgilinin çenesi elma, ayva gibi meyvelere benzetilir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin çenesi, taze bir meyve olarak tasavvur edilmiştir:

Ol **zenâhdân**-ı ‘arak-rîzün ne bih-ter **mîvedür**

Lezzetini mâ‘il-i sîb-i gülâbîler bilir

(C.1, G.382/3)

6.2. Meyve Çeşitleri

6.2.1. Ayva (Bih, Eyvâ)

Gülliller familyasındandır. Anayurdu kesin olarak bilinmemekle birlikte yabanî ayva bitkilerine Kafkasya, Kırım, Yunanistan ve bize komşu bazı ülkelerde rastlanmaktadır. Ayva ağacı tek gövdeli yetiştiğinde 8 metreye kadar boylanabilir. Oysa çoğu kez çalı ya da ağaççık formunda gelişir ve bu durumlarda boyları 2,5–3,5 m kadar olur. Seyrek dallı bir ağaç olan ayvanın kısa saplı yaprakları yuvarlak, yuvarlakça ve bazen elips biçimli, 5–10 cm uzunlukta ve kenarları düzdür. Mart sonları ile Nisan ayı başlarında açan ayva çiçekleri, açık pembe ya da beyaz renkli ve 4–6 cm çapında olup yabanî güle benzer. Ayva meyvesi taze olarak yendiği gibi reçeli, kompostosu ve bazı yörelerde yemekleri yapılarak tüketilir (Ebcioğlu, 2003: 154).

Ekmek ayvası, Gördes ayvası, şeker ayvası, misket ayvası, ayıboğan, limon ayvası, altın ayvası, tavşanbaşı ayvası gibi birçok çeşitleri vardır (Hayat Ansiklopedisi, “Ayva”, C.1: 409).

Bu meyvenin pek çok faydası vardır. Bronşit ve öksürüğe karşı kullanılır. İnce bağırsak iltihabında faydalıdır. Kalbe kuvvet verir. Kalpteki sıkıntıları giderir. Ağız kokularını yok eder. Hararet keser. Mideye kuvvet verir (Eskioğlu ve Anadol, 1998; 177–178).

Ayva yaprağı, uykusuzluk ve sinirlilik hallerinde yatıştırıcı olarak etkilidir. Zayıf bir ateş düşürücü özelliği de vardır. Kumaş boyamakta da kullanılmaktadır (Baytop, 1984: 174).

Dîvân şiirinde sarı rengi ve şekli sebebiyle beyitlerde yer alan ayva da elmada olduğu gibi sevgilinin çenesi için benzetme unsuru olur (Şanlı, 2006: 232–233). Bu meyve, sarı renkli ve yuvarlak olmasından dolayı klâsik Türk şiirinde en çok âşığın yüzü ile ilişkilendirilmiştir. Âşığın yanağı, sevgilinin çenesi, güneş ve ay ile ilişkilendirilmesi de aynı özelliklerinden kaynaklanır (Bayram, 2007: 222).

6.2.1.1. Ayva ile İlgili Tasavvurlar

6.2.1.1.1. Âh (Feryâd)

“Eyvah” veya “eyvay” kelimeleri tevriyeli kullanılarak “ayva satmak” sözü hatırlatılır (Şanlı, 2006: 232–233).

Zâtî, aşağıdaki beytinde ecel ateşinin, insanın her bir uzvunu yakıp kül edeceğini söylemiş, “eyvâ” kelimesini de tevriyeli olarak kullanmıştır. Ona göre nâr (ateş) ile eyvâ (feryat) akrabadır:

Kül ider eczâ-yi insânı irür nâr-ı ecel
Akribâsı ser-be-ser feryâd ile **eyvâ** satar (C.1, G.376/6)

Zâtî aşağıdaki beytinde “eyvây” kelimesini tevriyeli olarak kullanmıştır. “Dünya bahçesini ayva / âh ile doldursam ne olur? Ben bu kızıl gözler ucundan tutuşup nar / ateş oldum”:

Bâg-ı dehri nola **eyvây** ile pür eyler isem
Bu kızıl gözler ucundan tutuşub nâr oldum (C.2, G.919/3)

6.2.1.1.2. Gabgab

Gabgab, “çene altı, ikinci gerdan, çene altında meydana gelen kıvrım” anlamlarına gelmektedir. Dîvân şiirinde beyaz oluşu ile saçların zıttı olarak ele alınır. Sevgilinin şarabı andıran dudaklarının altında o bir meze olur. Sevgilinin gabgabı can ve gönüllerle doludur (Pala, 2003: 171).

Ayvânın diğeri adı da bih’tir. Arak, rakı ve ter anlamlarında kullanılır. Aşağıdaki beyitte sevgilinin gabgabı, yuvarlak şekliyle dolayısıyla ayvaya benzetilmiştir. Ayvaya benzeyen bu gabgabdaki ter âşığa göre çok güzeldir:

Gözüm a‘râk gördi **gabgab**ında

Ayıtdı kim be-gâyet **bih**-ter olmuş (C.2, G. 596/2)

6.2.1.1.3. Göz

Ayvânın yuvarlak şekli, göz ile aralarında ilgi kurulmasına neden olur. Gam elması ile âşğın bağrını delen sevgilinin gözleri, boy fidanının üzerinde bulunan iki ayva gibidir. Fidan, tazedir. Ayvaların fidan üzerinde bulunmaları daha onların taze, parlak olduklarını gösterir. Meyve bahçesini andıran beyitte “ayn” kelimeleri cinaslı olarak kullanılmıştır. İlk mısradaki ayn, göz; ikincisindeki ise tıpkı anlamına gelir:

Gamı elmâsı ol bagrum delen dil-dârûmun ‘**ayn**

Nihâl-i kaddi üzre ‘aynı olmuş iki **ayvân**un (C.2, G.736/6)

6.2.1.1.4. Yanak (Ârız)

Yuvarlak şekli ve sarı rengi ile ayva, âşğın yanağını tasvir etmek için kullanılır. Aşk derdinden sararıp solan âşğın gözleri, teni, yüzü gibi yanağı da sapsarıdır. Aşağıdaki beyitte “eyvâ” kelimesi tevriyeli olarak kullanılmıştır. “Beni (sevgilinin) dert ateşi, dünya bağındaki ayva yanağımı yakıp kavurmuştur / Yanağımı görenler bana acıyarak ‘yazık’ demişlerdir.”:

Şöyle itdi bâg-ı ‘âlemde beni kim nâr-ı derd

‘**Ârız**um Zâtî görenler didiler **eyvâ** benim (C.2, G.882/5)

6.2.1.1.5. Yüz

Ayva ile yüz arasındaki benzerlik, şeklinin yuvarlaklığı ve renginin sarılığı yönündendir. Genellikle âşğın sararmış yüzü ile ilgili olarak konu edilmektedir.

“Dostlar, dert ateşi yüzümü saratmıştır. Ona kim bakarsa ayva / eyvâh der.” Aşağıdaki beyitte tevriyeli olarak kullanılan “ey vâ” kelimesi âşğın sarı yüzünün rengini ve eyvah, yazık anlamlarını ifade etmektedir:

Nâr-ı derdi dâstlar şöyle sarardubdur **yüzüm**

Kim nazar eylerse dir bu vech ile **ey vâ** bana (C.1, G.33/3)

Sevdiğinden ayrı düşen ve ona bir türlü kavuşamayan âşık, bu aşk derdi yüzünden yemeden içmeden kesilir ve gün geçtikçe zayıflayıp halsiz düşerek hastalanır. Bunun neticesinde de benzi sararır. Benzin sararması, şairin, âşğın yüzünü renk bakımından ayvaya benzetmesine vesile olur:

Tabâbüm nâr-ı derdün Zâtî’yi bir derde tuş itdi

Saru **benzin** görenler didiler **eyvâ** be bu olmuş (C.2, G.597/5)

Sevgilinin şeftaliye benzeyen dudağından alamayan âşğın yüzü sarı renkli ayvaya ve turunca dönmüştür:

Nasîb olmadı şeftâlû-yi la’lün

Yüzüm ayvâ ile döndi turunca (C.3, G.1324/6)

6.2.1.1.6. Zekân (Çene)

Sevgilinin çenesi, yuvarlak şeklinden dolayı ayvaya teşbih edilir. Burada söz konusu edilen bir diğer özellik, ayvanın ve çenenin sulu, lezzetli olmasıdır.

Taze (bih) olan ayva, sevgilinin çenesidir. Âşık, ona ulaşma arzusundadır; ancak ona yar olmayan bu ayva âşğı âh etmeye itmektedir. Bu beytin ikinci mısrasında da “eyvâ” kelimesinin tevriyeli olarak kullanıldığını görmekteyiz:

Ayvayı o kim bih diye yârün **zekânından**

Yâr olsun ana dünyede feryâd ile ey vâ (C.1, G.19/3)

Günleri eyvâ ile (ayva satarak, âh ederek) geçen âşığa göre sevgilinin çenesi, taze bir ayvadır:

Güni ey vâ ile geçsün cihânda

O kim eyvâyî bih dir ol **zekândan** (C.3, G.1029/4)

6.2.2. Bâdem (Bâdâm)

Gülgiller familyasındandır. Anayurdu İran ile Afganistan yaylaları olan badem ağacı, eski Yunanlılar ve Romalılar tarafından Akdeniz bölgesine getirilmiş ve yöreye çok iyi uyum sağlamıştır. Anadolu’da uzun yıllardan beri yetiştirilen, 10 metreye kadar boylanabilen, şeftaliye benzeyen; ama ondan daha uzun boylu ve uzun ömürlü bir ağaçtır. Yaygın ya da dik dikensiz dalları, ince uzun ve kenarları ince dişli oval yaprakları vardır. İlkbahar başında açan çiçekleri beyaz, ender olarak pembe renkli olur. Ağaç, çiçekli iken önce beyaz sonra açık pembe renkli görünür ve sonra yapraklanarak yeşile döner. İlkbaharın sonlarına doğru ağaçta üzeri tüylü, yeşil renkli, çağla denilen meyveler görünür. Bademler öncelikle “tatlı badem” ve “acı badem” olmak üzere iki ana türe ayrılır. Tatlı badem, yağ bakımından zengin, lezzetli bir besindir (Ebcioğlu, 2003: 31).

Besleyici ve lezzetli bir yemiş olan bademden sarı renkte, zeytinyağı kıvamında bir yağ çıkarılır, buna badem yağı denir. Bu yağın tatlı ve acı denilen çeşitleri vardır. Tatlı bademyağı müshil olarak çocuklara verilir. Acı bademyağı ise ayakkabı boyası ve diğer deri yumuşatıcı maddelerin yapılışında kullanılır (Hayat Ansiklopedisi, “Bâdem”, C.1: 423).

Badem yağı ayrıca haricen yumuşatıcı ve yara iyi edici olarak kullanılır. Memleketimizde badem yağı genellikle çiçek yağı ile karıştırılmakta ve hatta bazen badem yağı ismi altında saf çiçek yağı satılmaktadır (Baytop, 1984: 175).

Bademin bronşit, anjin, boğaz yanması, boğaz ağrıları, akciğer hastalıklarına faydası vardır. Nekahet devrelerini kısaltır. Bedenî ve zihnî yorgunlukları ortadan kaldırır. Böbrek hastalıklarına faydası vardır. Bağırsak parazitlerini döker (Anadol, 1990: 86).

Bademle ilgili bilmecelerimiz de vardır. “İki salın arası / Altın küpe sarısı” bilmecesinde bademin kabukları sala benzetilmiş, badem de bu iki sal arasında kalmış, altın küpe sarısı renginde tarif edilmiştir (Yaldız, 2006: 175–176).

Klâsik Türk şiirinde sık kullanılan meyvelerden olan badem, bol ve renkli çiçekler açması, iki içli olması, yağ ve şekerleme yapımında kullanılması ve şekli açısından değerlendirilmiştir. Bu özellikleriyle bağlantılı olarak klâsik Türk şiirindeki temel işlevi, sevgilinin gözleriyle benzerliğine dayanır (Bayram, 2007: 221).

Badem daha çok gözle olan şekil benzerliğinden dolayı kullanılır. Badem gözlü tamlaması bugün bile halk arasında yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu tamlama atasözlerinde dahi vardır: “Kel ölür, sırma saçlı olur; kör ölür, badem gözlü olur.” Şeklinin ovalliğinin yanı sıra sert kabuklu oluşu, içinin beyazlığı, meyve olarak geçirdiği safhalar ve tatlı oluşu nedeniyle ele alınır. Badem ayrıca içki meclislerinin vazgeçilmez mezesi, çerezidir. Özellikle tuzlu ve kavrulmuş badem içi çok lezzetlidir. Mezarlıklara da badem ağacı dikilir (Tosun, 2004: 295).

6.2.2.1. Bâdem ile İlgili Tasavvurlar

6.2.2.1.1. Bahar

Zevk ve safâ vakti ile anlatılmak istenen, bahardır. Aşağıdaki beyitte âşık, gaflet uykusundadır ve bu uykunun sebebi, mevsimin kış olmasındandır. Ancak artık bu uykudan uyanmak gerekir. Çünkü mevsim bahar olmuş ve şehir badem çiçekleriyle süslenmiştir:

Hâb-ı gafletden uyan zevk u safâlar demidür

Gözün aç şehrin içi pür-gül-i **bâdâm** oldu

(C.3, G.1760/4)

6.2.2.1.2. Dil

Aşağıdaki beyitte badem ile dil arasında şekil yönünden ilgi kurulmuştur. Gurur şarabından içip kendinden geçen sevgilinin dili, badem şekeri gibi tatlıdır. Onun dilinin bu kadar tatlı olmasının nedeni, ne yazık ki, içtiği şarabın tesiriyle kendinden

geçmesidir. O, bu halde iken ne yaptığını, ne söylediğini bilmez. Kendinde olduğu zamanlarda işi, âşıklara cefâ etmek, kibirli davranışlar içinde olup nazlanmaktır:

Ol mest-i mey-i câm-ı gurûrun deheninde

Bir sükker-i **bâdâm** imiş ey Zâtî **lisânı** (C.3, G.1670/5)

6.2.2.1.3. Dudak

Farsça “pâlûde”, “pâlûzec” veya “pâlûz”, şeker ve bademle yapılan bir çeşit helva tatlısı anlamındadır. Bir Osmanlı tatlısı olarak nişasta ile meyve sularından yapılan bir nevi tatlı, pelte adıdır (Pakalın, 1993: 752). Zâtî aşağıdaki beytinde pâludeyi, içine badem konması sebebiyle kullanmıştır. Dil vermek, bir yandan gönül vermek diğer yandan da konuşma kudreti vermek anlamına gelen ve beyitte tevriyeli kullanılan Türkçe bir deyimdir. Badem, sevgilinin tatlı dudağına öykündü diye pâlûdeye güç katmasaydı, onu güzelleştirmeseydi, bu tatlı böylesine taze olmazdı:

Sâfî pâlûde ter olmaz idi **bâdâm** ana

Leb-i şîrînine öykündü diyu virmese dil (C.2, G.831/2)

6.2.2.1.4. Göz

Bademin de gözün de oval bir şekle sahip olmaları, aralarında ilişki kurulmasına neden olur. Aşağıdaki beyitte sevgilinin dudağı, şeftali; gözleri ise bademdir. Âşık, badem gözlü sevgilinin kendisine ihsanda bulunarak sulu şeftaliye benzeyen dudaklarından sunmasını; zira çocuğa benzeyen gönlünün (canın) bu meyveyi çekebileceğini dile getirir:

Ey **gözi bâdâm** şeftâlû-yi la‘l-i nâbunı

Lûtf u ihsân it kerem kıl gönlüm oglandur umar (C.1, G.350/3)

Gözün şekil itibarıyla bademe teşbih edildiği aşağıdaki beyitte şair, helva tadındaki şiirlerinde sevgilinin badem gözlerini anışını, helva tatlısına badem konulması şeklinde yorumlar. Böylece şiirleri daha da tatlanacaktır:

Nigârün **çeşmin** an şi‘rinde Zâtî

Be-gâyet hûb olur halvâda **bâdâm** (C.2, G.910/5)

“Şimdi sen başkalarıyla gidip şeker yiyorsun. Olsun ey dudağı şeker, gözleri badem (gibi) olan sevgili olsun!” Gözleri badem, dudakları badem şekeri gibi tatlı olan sevgili âşığa ihsanda bulunmamakta onun yerine rakiple eğlenmektedir:

Şimdi yirsin varub agyâr ile şekker bâdem
Olsun ey la’li şeker **gözleri bâdâm** olsun (C.3, G.1093/2)

6.2.2.1.5. Gözyaşı

Eskiden gül, hem “çiçek” hem de “kırmızı renkli bitki” olarak kullanılmaktaydı. Günümüzde ise çiçek anlamı unutulup gitmiştir. Badem çiçeği önceleri beyaz iken sonra kırmızıya yakın pembe renkte olur. Aşağıdaki beyitte sevgilinin gözyaşları billur renkli iken sonraları renk değiştirmiştir. Şarap içerek mest olan sevgili, artık şarabın rengi gibi kırmızı badem çiçekleri (gözyaşları) dökmektedir:

Mest olub ol serv-kâmet gözlerinden dökdi **yaş**
Bezmümüz bir bâğa döndi kim gül-i **bâdâmı** var (C.1, G.229/4)

Klâsik şiirimizde “serv-i gül-endâm” diye anlatılan, üstüne sarmaşık gülleri veya yediveren gülü dediğimiz gülün sarıldığı servidir. Bu gül, serviyi öyle kaplamıştır ki, servi görünmez olmuştur (Çavuşoğlu, 2003: 23). Aşağıdaki beyitte bu servi çeşidine benzetilen sevgili, kendinden geçip badem çiçeği gibi gözyaşları dökmüştür:

Mest olub agladı ol serv-i gül-endâm bu gün
Gözünün yaşı döküldi gül-i **bâdâm** gibi (C.3, G.1552/3)

6.2.3. Dut (Dûd)

Dutgiller familyasındandır. Ak dut Çin, kara dut İran, mor dut ise Kuzey Amerika’nın doğusundan türemedir. Ak dut, ipekböceklerine yedirmek üzere yaprağı ve ağacı için yetiştirildiği gibi, sarkık dalları olanları park ve bahçelerde dekoratif amaçla da yetiştirilir. 10–15 m boylarında, kışın yapraklarını döken bir ağaçtır. Yaprakları geniş ve yumurtamsıdır. Günümüzde ipekböcekçiliği gerilediği için dut ağaçları daha çok meyvesi ve dekoratif amaçla yetiştirilmektedir. Dut taze olarak tüketildiği gibi

pekmez, pestil olarak da tüketilmektedir. Karadut, reçelleri renklendirmek amacıyla da kullanılır (Dara, 2006: 189).

Dut ağacı, çalgı yapımında özellikle tekneleri yekpare ağaçtan oyma enstrümanların yapımında tercih edilir. Oyma tekniği ile bağlama ve ailesi sazlarının tekne kısımlarının yapımında kullanılır (İyigün, 2006: 438).

Osmanlı başkentinin en büyük meydanlarından Bâyezid Meydanı dut ağaçlarından geçilmiyordu. Reşat Ekrem Koçu, “Bindirek Batakhanesi” adlı eserinde Bâyezid Meydanı’nın 17. asırdaki manzarasını şöyle anlatmaktadır: “Bâyezid Meydanı’nın dutları, üç dört yaşına bastığı halde konuşamayan, dili bağlı çocuklara, korkudan dili tutulmuş hastalara, kekemelere şifa niyetine yedirilirdi. Bunlar kırk kadar ağaçtı. Her yıl dut mevsimi, çarşının çıraklarından on beşer on altışar yaşlarında çocuklar dutları silkelere ve kepeçlerle İstanbul halkına dağıtırlardı.” (Gürlek, 2001: 67–68).

Dut; idrar söktürücüdür, vücutta biriken suyu boşaltır, hazmı kolaylaştırır. Akdut, bağırsak parazitlerini düşürür. Karadut veya ondan yapılan şurubu, pamukçuk hariç, ağız-boğaz enfeksiyonlarını iyileştirir. (Anadol, 1990: 113)

Nejat Sefercioğlu, “Meyve Redifli Gazeller” adlı makalesinde Zâtî’nin beytini şu şekilde yorumlamıştır:

Şairin, “Ey Zati! Cihanı dut ve ayva ile doldursam ne olur (bunda şaşılacak ne var)? Şeftali, hasret eliyle canıma nar vurmaktadır.” dediği beytinde dūd, ayva ve nar kelimelerinin meyve adı olmaları yanında sırasıyla duman, âh u vah ve ateş koru anlamları rol oynamaktadır. Dut, böğürtlene benzeyen, beyaz renkli tatlı ve ekşimsi, lezzetli morumsu kara renkli cinsleri olan bir meyvedir. Bu sebeple kelimeleri ikinci anlamlarıyla aldığımız zaman “Ey Zati! Cihanı âh dumanı ve âh u vah ile doldursam bunda şaşılacak ne var? Şeftali, hasret eliyle canıma ateş vurmaktadır.” şeklinde nesre çevirebiliriz. Şair burada, şeftaliye benzetilen sevgilinin dudağına olan hasretini ifade ederken, belki de çok hoşlandığı şeftali meyvesine olan hasretini de anlatmıştır. Ulaşımın ve meyve sebzeleri korumanın bugünkü kadar kolay olmadığı şüphesiz olan 16. yüzyılda, belli bir bölgede yetiştiği ve pahalı olduğu için herkesin kolayca ulaşamadığı bir meyve olması bakımından şeftaliye duyulan hasret yadırganamaz (Sefercioğlu, 2008: 337):

Nola Zâtî cihâmî **dûd** u ayvâ ile pür kılsam

Urubdur cânuma hasret eliyle nâr şeftâlû

(C.3, G.1230/9)

6.2.4. Elma (Alma, Sîb)

Türkçe bir kelime olan elmanın Arapçası “tüffâh”, Farsçası ise “sîb”dir. Yumruktan küçük, yuvarlak meyveleri vardır. Parlak, sert kabukludur; kırmızıdan yeşile kadar türlü renkte, değişik kokuda olur. Elma ağacı, orta boylu bir ağaçtır. Ilık, nemli yerlerde yetişebildiği gibi yaylalarda da kolayca yetişir. Gövdesinin üzeri açık renkli bir kabukla kaplıdır. Yürek biçimindeki yaprakların bir yüzü parlak, bir yüzü hafif tüylüdür. Elma çiğ olarak yenilebildiği gibi komposto, reçel, ezme, marmelât, hoşaf da yapılır. Ekşi, bol sulu elmalar sıkılarak elde edilen sudan elma şarabı yapılır. Yurdumuzda zengin elma çeşitleri vardır. En ünlüleri Amasya’nın yuvarlak, kırmızı, güzel kokulu “misket elması”; ince, uzun, sarımsı renkli, yumuşak “Sapanca elması”; mayhoş, kışa dayanıklı “demir elma”; “tavşanbaşı elması”, “Kırşehir elması”, “Van elması”dır. “Ekşi elma” ise yazın çıkar. Öteki elmalardan daha iridir ve rengi de yeşildir (Hayat Ansiklopedisi, “Elma”, C.3: 1160).

Elma hakkında Tanrı tarafından cennette bulunurken Âdem’e yasak edilen yemiş olduğu söylentisinden başlayarak halk arasında bazı hikâyeler yayılmıştır. Zümrüd-i Anka’nın elma kabuğunun yakılan dumanı ile beslenmesi veya hastalanması gibi hikâyeler bunlar arasındadır. Alevî âyîn-i cemlerinde tekbirle elma kurban edilir. Bu, elmanın cennetten kurban olmak üzere Cebrail tarafından Muhammed Peygamber’e getirildiği inancından ileri gelmiştir (Karabay, 2001: 65).

Elma, Türk mitolojisinde de yerini almıştır. Rivayete göre, dünyanın ortasında bir dağ ve bu dağın üzerinde bir elma ağacı vardır. Adı, Jambu’dur. Bu elmaya sahip olmak için dünyanın dört bir yanından hükümdarlar gelmektedir. Türkler ise kuzeyden gelmişlerdir. Bu elmaya sahip olan, dünyaya da sahip olacaktır. Manas Destanı’nda da, Manas’ın doğuşunu anlatan bölümde, elma kadınların çocuk doğurmalarında başta gelmektedir (Gökyay, 1986: 10).

Birçok destan, halk hikâyesi ve masalda Hz. Hızır (pîr, dervîş, veli) tarafından verilen elma, “zürriyet motifi” olarak değerlendirilir ve neslin devamını sağlar. Ayrıca, halk

hekimliğine bağlı olarak, bazı elma çeşitlerinin çocuk sahibi olmada faydalı olduğu tespit edilmiştir. Bazı bölgelerde, damat tarafından gelinin başına atılan elma da, çocuğu olmayan hanımlar tarafından şifa niyetine yenir.

Evlilik törenlerinde elma, çeşitli aşamalarda, birbirinden farklı gayelerle kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi davetiye yerine “okuntu” olarak elmanın verilmesidir. Ayrıca, elma atma geleneği vardır. Bunlardan birincisi, daha çok masalarda görülen, elma atarak eş seçme geleneği; ikincisi ise, gelin, oğlan evine geldikten sonra, damat tarafından bir elmanın gelinin başına atılmasıdır (Azerbaycan, Erzurum, Erzincan, Ağrı, Tunceli, Elazığ vs.). Ayrıca bayrak direğinin süslenmesinde ve şah bezeme geleneğinde de elma vardır.

Bazı yörelerde cennet meyvesi addedilen elma, ölen kişinin mezarına konularak, onun da cennete gideceğine inanılır (Şimşek, 2008: 194–195).

Şeklinin yuvarlaklığı, renginin kırmızı, sarı veya yeşil oluşu, tadı, sulu olması, altında ve üstünde siyah bir çukurluğun bulunması, sertliği gibi özellikleriyle konu edilen elma pek çok nesne için teşbih unsuru olmuştur. Dîvân şiirinde sevgilinin çenesi ve gabgabı daima elmaya teşbih olunur (Pala, 2003: 417).

Âşığın gözyaşı ile elma arasında da şekil benzerliği kurularak “elmasını” ifadesiyle hem elma hem elmas kastedilerek elmas ile de ilgi kurulur (Sefercioğlu, 1990: 415).

6.2.4.1. Elma ile İlgili Tasavvurlar

6.2.4.1.1. Göz

“Gözlerim belâ meclisinde iki kızıl elma, âh ateşimin kıvılcımları ise nar tanesidir.”
Aşağıdaki beyitte âşığın gözleri, kızıl renkli iki elmaya benzetilmiştir:

Bezm-i belâda iki kızıl **sîb** gözlerüm

Âhum odı şîrâreleri nâr dânesi (C.3, G.1609/2)

6.2.4.1.2. Gûy-ı zemîn

Gûy, top anlamına gelmektedir. Aşağıdaki beyitte yeryüzü topu, elmaya teşbih edilmiş ve zelzelenin, bu topu elma gibi oynattığı söylenmiştir:

Anda mihründen eser var ey felek-rif‘at meger

Zelzele **gûy-ı zemîni** oynadur **elma** gibi (C.3, G.1543/3)

6.2.4.1.3. Zenâhdân (Çene)

Çene, Dîvân şiirinde çene, zekân, zenahdân ve enek adları altında anılır ve çok zaman ortasındaki çukurluk söz konusu edilerek kuyu veya zindana benzetilir. Böylece âşığın gönlü âdeta bir suçlu gibi kuyu veya zindana düşer. Kuyu veya zindan imajı dışında çenenin yer yer elma, şeftali, turunç ve top olarak da ele alındığı olur. Bu tür benzetmelerde ana özellik ve benzetme yönü çenenin yuvarlaklığıdır (Pala, 2003: 502).

Beyitte sevgilinin yuvarlak çenesi, elmaya teşbih edilmiştir. Taze ve lezzetli bir meyve olan çeneden ter dökülmektedir:

Ol **zenâhdân-ı** ‘arak-rîzün ne bih-ter mîvedür

Lezzetini mâ’il-i **sîb-i** gülâbîler bilür (C.1, G.382/3)

6.2.5. Erik

Gülgiller familyasındandır. 6 metre boylanabilen, dikenli ya da dikensiz meyve ağaçları ve bu ağaçların sert ve tek çekirdekli etli meyveleridir. Ağaç kışın yapraklarını döker, ilkbaharda beyaz çiçekler açar. Meyveleri daha çok taze olarak yenir. Ancak hoşaf, reçel, marmelât ve pestil olarak da tüketilir. En çok bilinen erik çeşitleri can eriği, papaz eriği, mürdüm eriği, üryan eriği, türbe eriği, kiraz eriğidir (Dara, 2006: 203).

Bardak ve çakal gibi türleri de vardır. Çakal eriği yabanîdir, çok ekşi olur. Ağacı da dikenlidir (Hayat Ansiklopedisi, “Erik”, C.3: 1179).

Birçok erik çeşidi, ana dallardan çıkan kısa dallar ya da uç sürgünleri boyunca çiçek tomurcukları verir. Her tomurcukta en az bir, en çok beş; ama genellikle iki ya da üç

çiçek vardır. Çiçekler fincana benzeyen birer çiçek tablasından oluşur (Çağın, 2004: 53).

Erik ağacının odunu, hemen bütün meyve ağaçlarında olduğu gibi gözeneksiz, sert ve sık dokulu, orta ağırlıkta bir odundur. Üstün akustik özelliklere sahiptir. İyi işlenir ve iyi cila tutar. Çalgı aleti yapmak amacıyla klâsik ve Karadeniz kemençesinin tekne yapımında oyma olarak kullanılır. Bağlama ve ailesi, ud, lavta sazları teknesi yapımında dilimli olarak tek veya başka bir ağaçla birlikte kullanılır. Erik ağacı sert ve gevrek dokusu, neme karşı dayanıklılığı ile nefesli sazlarımızın aranılan ağacıdır. Zurna, ney, klarnet ve kaval yapımında kullanılmaktadır. Piyano aksamlarının yapımında da kullanılır (İyigün, 2006: 441).

Erik, B vitamini ihtiva eder. Zihin yorgunluğunu giderir, sinirleri kuvvetlendirir, böbrekleri dinlendirir, kansızlığa iyi gelir, hazmı kolaylaştırır, kan temizleyicidir, idrar söktürücüdür, bağırsakları yumuşatır, kramplara iyi gelir, öksürüğü geçirir, ateş düşürür, dişleri temizler (Anadol, 1990: 119).

Klâsik Türk şiirinde çok az rastlanan meyvelerden olan erik, mayhoş ve ekşimsi tadı ve olgun halindeki siyah rengi açısından, şeftali ile tezat oluşturacak şekilde kullanılmıştır (Bayram, 2007: 223).

Beyitte sevgilinin dudağının şeftaliye benzetildiğini görüyoruz. Erik, cinslerine göre yeşil, sarı, mor gibi değişik renklerde, farklı büyüklüklerde ve şekillerde, sulu, ekşi ve tatlı bir meyvedir. Beyitte yer alan erik âşığın, rakibin yüzünde sevgili tarafından meydana getirilmesini istediği çürüklere, morluklara benzetilmiştir. Kastedilen koyu renkli siyah eriktir ve benzerlik şekil ve renk yönünden kurulmuştur. Ayva, altın sarısı renginde, hoş kokulu ve iri bir meyvedir. Ayva kelimesi ise beyitte bu anlayış içinde, özellikle sevgiliden dayak yiyen, yüzü gözü siyah eriğe benzeyen yaralarla donanan rakibin âh u vahını, yani feryatlarını ifade etmektedir. Şairin burada ayva kelimesinin, ayva veya eyva şeklindeki telaffuzunun eyvah şeklindeki feryat ifadesiyle benzerliğinden yararlandığını söyleyebiliriz. Ayvanın taş ile olan benzerliğini göz önünde tutarsak “Rakibi ayva atarak yanından uzaklaştır.” demek istediğini de söylemek mümkündür. Bunun yanında bir şeftali-dudak, dudak-vuslat ilgisinden hareket ederek, “Ey sevgili senin dudağın, yani vuslatını isteyen rakibi, erik ayva gibi daha az değerli şeyleri -bu belki bir gülümseme, belki bir tatlı söz vb. olabilir- ver

gönder, başından sav.” dediği de düşünülebilir. Ancak, şairin burada şeftali-dudak, erik-dayak izi ve ayva-âh u vah ilgisini ön planda tuttuğu açıktır. Beyitte almak fiilinin alma şeklinde, elma adlı meyveyi hatırlatacak şekilde kullanılmasına da dikkat etmek gerekir. Şairin bu kullanılışa, meyve konulu bir manzumeye daha uygun düşeceğini düşünerek yer verdiği şüphesizdir (Sefercioğlu, 2008: 335):

Eriklerle yüzün zeyn it anı ayvâ ile gönder

Eger la'lünden alma isteye agyâr şeftâlû (C.3, G.1230/4)

6.2.6. Hurma

Türkçeye Farsçadan geçen hurma kelimesi değişik dillerde “hörme, kurma” şeklinde telaffuz edilir. Hurma ile ilgili kelime ve tabirler bakımından en zengin dil, Arapçadır. Hurma ağacı için “nahl”, meyvesi için “temrin” kullanıldığı görülür. Katar’dan Kuveyt’e kadar Basra Körfezi’nin Arap Yarımadası kıyıları ile Bahreyn ve Feyleke adalarını kapsayan ve tarihte Dilmun adıyla bilinen bölge eskiden beri hurmalıklarıyla meşhurdur. Hurma, Mezopotamya ve Arap Yarımadası ile Akdeniz’in güney ve doğu sahillerinde bulunan ülkelerin kültürlerinde daima önemli bir yer işgal etmiştir. Bu sebeple Sümer, Akad, Asur, Mısır ve eski Arap metinlerinde adına, görsel sanat eserlerinde de ağacının tasvirine çok sık rastlanır. Mezopotamya’dan günümüze ulaşan mermer vazolar ve çanak çömlekler üzerinde, sihirli şeyler arasında sayıldığı bilinen hurma dalı çizim ve kabartmaları yer alır. Dinî merasimlerde giyilen kırmızı elbiselerin beline bir hurma dalı bağlanması âdetti. Güç, fetih, zafer, barış, inanç ve bereket sembolü olarak kabul edilen ve bundan dolayı Mezopotamya saray ve mabetlerinin giriş ve duvarlarında sıkça rastlanan hurma ağacı kabartmaları, Hz. Süleyman’ın sarayında da bulunuyordu. Hurma ağacı motifi, bazı sikkelerde, tarihî paralarda ve mühürlerde de kullanılmıştır. Bazı Hıristiyan azizlerinin mezarlarında lahde işlenmiş hurma dalı veya ağacı görülmekte ve bunun şehitlik ve saflık simgesi olduğu sanılmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de yirmi üç yerde “hurma ağacı, hurma bahçesi, hurma, hurma kütüğü, hurma dalı, hurma lifi” şekillerinde hurmadan bahsedilmektedir. Çeşitli vesilelerle hurma ağaçları, hurma bahçeleri ve hurma meyvesi herkesin mâlik olmayı arzuladığı, kaybetmeyi istemediği birer servet ve rızık niteliğinde sayılmakta, bunların aynı kökten çıkmış çatallı, çatalsız şekilleri ve farklı özellikleri üzerinde akıl

sahiplerinin düşünüp ibret alması gerektiği bildirilmekte (el-Bakara 2/266; er-Ra'd 13/4; Yâsîn 36/34), hurmadan yemenin yanında içecek yaparak da faydalandığı hatırlatılmakta (en-Nahl 16/67), ağacının güzelliği anlatılmakta (eş-Şuarâ 26/148; Kâf 50/10; er-Rahmân 55/11), hurmanın Allah'ın hem dünyadaki hem de cennetteki nimetlerinin arasında yer aldığı (er-Rahmân 55/11, 68) belirtilmekte ve Âd kavminin helâki, rüzgârla sökülmüş veya içi boşaltılmış hurma kütüklerinin düşüşüne benzetilmektedir (el-Kamer 54/20; el-Hakkâ 69/7). Meryem kıssasında onun Hz. İsa'yı bir hurma ağacının altında dünyaya getirdiği, kendisine ağacı silkelemesinin ve üzerine dökülen taze hurmadan yemesinin vahyedildiği anlatılmaktadır (Meryem 19/23, 25). Arabistan'ın başlıca bitkisi olan hurma hem ağacı hem meyvesiyle Hz. Peygamber'in ve ashabının hayatında önemli bir yer tutmuştur. Ağacın gövdesi, Mescid-i Nebevî'nin ve hâne-i saadet odalarının yapımında direk, yaprakları tavan örtüsü, yapraksız dalları da Kur'ân-ı Kerîm'in yazılışında malzeme olarak kullanılmıştır. Hurmanın gıda değerlerine işaret eden Resûl-i Ekrem, içinde kuru hurma bulunan hane halkının aç kalmayacağını belirtmiştir (DİA, "Hurma", C.18 / 1998: 391–392).

Medine'de diktiği bir hurma fidanının bir anda yemiş vermesi, Hz. Peygamber'in mucizeleri arasındadır (Levend, 1984: 140).

Hurmanın birçok cinsi vardır. Bunların en değerlileri, "acve" ve "bernî" cinsleridir. Hurma ahşabı kereste ve odun olarak kullanılmaktadır. Hurma kütüğünden fiçı yapılır. Dallarından baston yapıldığı gibi lifinden hasır yaygı dokunur, sepet örülür; ayrıca bu madde yatak, yastık ve palan, havut gibi hayvan donanımları için dolgu maddesi olarak da kullanılır (DİA, "Hurma", C.18 / 1998: 391–392). Hurmadan şarap da elde edilir. Farsça bir sözcük olan "nebîz", hurma veya üzüm şarabıdır (Özkan, 2007: 196).

Hurma, şeker bakımından zengin bir maddedir. Göğüs yumuşatıcı ve kuvvet artırıcı özelliklere sahiptir (Baytop, 1984: 256). Meyveleri lif içerdiği için kabızlık giderici etki gösterir (Dara, 2006: 273). Ayrıca kansere karşı koruyucudur, bedenî ve zihnî yorgunlukları giderir, kan yapar, diş etlerini onarır, cerahatleri iyi eder, kirpikleri çoğaltır, göz hastalıklarını geçirir, soğuk algınlığını ve cilt lekelerini geçirir, boğaz ağrılarını dindirir (Anadol, 1990: 135).

Küçük, etli, lezzetli bir meyve olması ve fidanı; Dîvân şairlerinin hurmayı başta sevgilinin dudağı olmak üzere dilber, tesbih ve sevgilinin boyu ile ilişkilendirmelerine sebep olmuştur (Bayram, 2007: 222).

6.2.6.1. Hurma ile İlgili Tasavvurlar

6.2.6.1.1. Dudak

Renginin kırmızıya yakın kahverengi ve şeklinin oval olmasının yanı sıra yumuşaklığı ve tatlı oluşu itibarıyla hurma, aşağıdaki beyitte dudağa benzetilmiştir. O tatlı dudaklardan her kim almak isterse gideceği yer, ateş olacak ve o ateşte yanacaktır. Bu yanışın bir sebebi belâya uğramak ise de daha çok sevgilinin dudaklarını öperken ateş basmasıdır:

Güzeller **lebleri hurmâsınun** şeftâlûsın alma

Ana her kim ki kasd itdiyse âhır yiri nâr oldı

(C.3, G.1801/6)

6.2.6.1.2. Tûmâr-ı şî'r

Şair bu beyitte hurma vasıtasıyla şiirlerini övmektedir. Onun şiirleri, içinde sevgilinin la'1 dudaklarının özelliklerinin yazılı olması nedeniyle tatlı ve taze hurma gibidir. Taze şiir, orijinalliği çağrıştırmaktadır. Zâtî bununla meslektaşlarının daha önce kullanmadığı tabirleri kullandığını anlatmak istemektedir. Tatlılığı ise okuyanda hoş bir duygu, zevk uyandırmasındandır:

Vasf-ı la'1-i yâr ile **tûmâr-ı şî'r**üm 'âleme

Geh ney-i kand ü gehî şîrîn ü ter **hurma** satar

(C.1, G.377/2)

6.2.7. İncir

Dutgiller familyasının meyve ağacı olan incir, yüksekliği 1 m ile 8–10 m arasında değişen ağaççık veya küçük ağaç görünümünde bir bitkidir. İki evcikli olan incirde yaşlı ağaçlarda gövde kabuğu çatlaksız ve beyazımtırak gridir. Sürgünleri oldukça kalın, yeşilimtırak kahverengi ve çıplaktır. Genç sürgünler kesildiğinde beyaz renkte

bir süt salgılanır. Kışın dökülen yaprakları kalın saplı, pürtüklü yüzeyle, derin parçalı, ışınsal damarlı, 3–5 loplular, ender olarak tamdır. Biraz ovalayınca cildi tahriş eden yapraklarının üst yüzü sert, alt yüzü yumuşak tüylüdür. Çanak şeklindeki çiçek tablasının, iç yüzünü kaplayan dişi çiçeklerle birlikte etlenip, kalınlaşan incir meyveleri genellikle küremsi veya armut şeklindedir. Olgunlaştığında 5–8 cm uzunluğa erişerek yeşilimsi veya kahverengimsi mor bir renk alır. Meyve şekline ve rengine göre birçok kültür formları bulunmaktadır (Günel, 2008: 563).

Taze olarak kullanılan başlıca incir çeşitleri karayaprak, bardacık, şeker inciri, mor incir, yediveren inciri, patlıcan inciri, kavak ve Sultan Selim inciridir. Kavak ve Sultan Selim inciri, İstanbul'a has bir çeşittir (Hayat Ansiklopedisi, "İncir", C.3: 1657).

Yabanî incir ise sahil ilçelerinde yetişir. Meyveleri biraz buruk olsa da çocuklar ve bahçesinde iyi cins inciri olmayanlar tarafından yenir. Beğenilmeyenler kurdun, kuşun hakkı olarak dalında bırakılır. Yabanî incirin biraz tatlı olanlarının meyveleri reçel yapımında kullanılır (Tan ve Tan, 2003: 730).

Türkler Anadolu'ya geldiklerinde incire; kutsal kitaplarda adının geçmesi ve önerilmesinden, sevilen bir ürün olmasından dolayı gereken ilgiyi göstermişlerdir. Kur'an-ı Kerim ve İncil'de incire yer verilmiştir. "Zeytin ve incir çok yararlı olduklarından diğer meyvelerden üstün tutuldu. Denildi ki, incir ve zeytinin oldukları yer iki dağ olmakla beraber birine Tûr-ı Sinâ, diğerine de Tûr-ı Tina denilir." İncir, boya madde olarak kullanılmaktadır (Altınoluk, 1987: 36).

İncir tembel mideyi çalıştırır, sinirleri kuvvetlendirir, yanık ağrılarını keser, bronşları yumuşatır, boğaz ağrılarını dindirir (Eskioğlu ve Anadol, 1998: 261).

İstisnaî ölçüde az kullanılan meyvelerden olan incir, hem gerçek anlamıyla hem de içindeki küçük tohumcuklarının yıldızlarla benzerliği açısından dikkat çekmektedir (Bayram, 2007: 224).

İncir, Kur'an'da adı geçen bir meyve olması yanında; yanak ve dudak için teşbih unsuru olmuştur. Bugün de incire yemiş denildiğini biliyoruz (Gülhan, 2008: 359).

6.2.7.1. İncir ile İlgili Tasavvurlar

6.2.7.1.1. Merhem

Kur'ân-ı Kerîm'de incirin şifalı bir meyve olduğu söylenmektedir. Bu nedenle diğer meyvelerden daha fazla değer verilmiştir. Onun merhem olarak tasavvur edilmesi, aşağıdaki beyte göre, ayrılık yarasını iyileştirmesindedir. İncir halk hekimliğinde yaraları iyileştirici olarak kullanılır. İncir denizinden kasıt, incirin içindeki süt rengi maddedir. O süt, ayrılık acısı gibi hiç tükenmeyecek, âşığa şifa verecektir:

Ger cihân cerrâh olub **merhem** ola deryâ-yı **tîn**

Sürile hep bitmeye tîg-i firâkun yarası

(C.3, G.1614/2)

6.2.7.1.2. Sevgili

Rakibin domuza benzetildiği aşağıdaki beyitte domuz ile ilgili atasözüne yer verildiği görülmektedir. Âşık, incire benzeyen sevgili ile rakibi bir arada görünce şaşırılmış ve “Allah yemişin iyisini domuza nasip eder.” demiştir:

Agyâr ile gördi seni deng oldu didi dil

Bârî **yemişün** hûbını eyler tonuza buk

(C.2, G.684/6)

“O güzellik bağının meyvesi nâdân-perestmiş. Yemişlerin iyisi domuzun çıkınında olur.” şeklinde nesre çevirebileceğimiz beyitte sevgili, güzellik bağının en güzel yemişidir:

Ol bâg-ı hüsn mîvesi nâdân-perest imiş

Olur **yemişlerün** iyisi tonuzun böki

(C.3, G.1788/4)

6.2.7.1.3. Sûre

Tîn sûresi altı âyetten teşekküldür. Bu sûrede şöyle buyrulmaktadır: “Yemin olsun o incire ve o zeytine ve Sinâ dağına, bu güvenli şehre ki, biz insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra da onu çevirip aşağıların en aşağısına ittik. Ancak iman edip yararlı işler yapan kimseler başka; onlar için kesilmeyen bir mükafat vardır. O halde sana, dini aydınlatan şey nedir? Allah, hâkimlerin hâkimi değil mi?” (Yazır, 2002: 598). Kim Tîn

sûresini okursa, sağ olduğu müddetçe Allahu Teâlâ ona (dünyâda) yakîn ve âfiyet verir. Vefât ettiği zaman da bu sûreyi okuyanların adedince sevap verir. Aşağıdaki beyitte kabir başında Tîn sûresini gönülden okuyanların iyi niyette buldukları söylenmektedir:

Dimiş gönülden anun kabri üzre **sûre-i tîn**

Okuyayın varayın vay ne hûb niyet olur

(C.1, G.493/2)

6.2.8. Kavun (Kelek)

Bir yaz meyvesi olan kavun, kabakgiller familyasındandır. Kabak, karpuz gibi kavunun da dalları yerde sürünerek uzar. İlkbaharda gelişmeye başlayan kavun, küçük sarı çiçekler açar. Birçok çeşitleri vardır. Bazıları dayanıklı değildir, beklemeye gelmez. Bazıları ise kış ortalarına hatta kış sonlarına kadar dayanır. Kavunların ağırlığı 1 kilogramdan 4 kilografa kadar değişir. Kavunun anayurdu Güneybatı Asya'dır. Anadolu'da yetiştirilen çeşitlerinden biri XVI. yüzyılda İtalya'ya götürülmüş, Roma yakınlarında Cantalupo'da yetiştirildiği için batıda "cantalup" adını almıştır. Bugün Avrupa ve Amerika'da en çok aranan kavun çeşidi budur. Yurdumuzda "topatan, Kırkağaç, çitli, Hasanbey, altınbaş, dilimli, hallaç" gibi çeşitleri yetiştirilmektedir (Hayat Ansiklopedisi, "Kavun", C.4: 1923).

Kavunun yatıştırıcı etkisi vardır. Kavun çekirdekleri idrar arttırıcı, öksürük kesici, ateş ve parazit düşürücü; çiçekler kusturucu ve balgam söktürücü etkiler gösterir. Kavun kozmetik amaçlı da kullanılır. Cilde tazelik, pürüzsüzlük; gözlere ve saçlara parlaklık kazandırır (Dara, 2006: 345).

Klâsik Türk şiirinde çok az geçen kavun, daha çok olgunlaşmamış haliyle ve olumsuz çağrışımlarla değerlendirilmiştir (Bayram, 2007: 224).

Olgunlaşmamış halde olan kavun için kelek adı kullanılır. Zâtî aşağıdaki beytinde bu meyveyi, feleğe hakaret etmek için kullanmıştır. Gökyüzündeki yıldız, âşığı muhabbet bahçesinde toprak etmiştir ve bu yüzden âşık, feleğe "kelek" demektedir:

Kıldı bôstân-ı mahabbetde sitârem beni hâk

Dimez isem **feleke** yiridür ey mâh **kelek**

(C.2, G.706/2)

6.2.9. Kayısı (Kaysı)

Gülgillerden bir ağacın ve meyvesinin adıdır. Bütün ılık iklimlerde yetişen kayısı ağacının anavatanı Orta Asya'dır. Erken çiçek açtığı için ilkbaharı donlu geçen yerlerde yetişmez. Kayısı ağacı, yaprağı bakımından eriğe, kabuğu bakımından şeftaliye benzer. Kayısının birçok çeşitleri vardır. Yurdumuzda en çok Malatya, Erzincan, Ankara, İzmir, Manisa, Bursa, Kırşehir, Çorum, Kayseri, Amasya ve Niğde'de yetişir. Başlıca kayısı çeşitlerimiz; şekerpare, imrahor, turfanda, kurukabuk, Muhittinbey, hacıkız, çöloğlu, Şam vb (Hayat Ansiklopedisi, "Kayısı", C.4: 1926).

En çok 6–7 metre boya sahip olabilen küçük; ama yaygın tepeli bir ağaçtır. 50–60 yıl yaşayabilen kayısı ağacı erik, kiraz ve şeftali ağaçları grubunun en sert yapılı üyesidir. Okside olmadan önce kiraza sarı ve pembemsi renkler hâkimdir. Zamanla koyulaşarak kıvılcık kahverengiye kadar değişebilir. Diğerlerine göre en zengin çizgili, en pullu odun kayısı odunudur. Freze kesimlerde uzun, yer yer koyu çizgili, bol parlak pullu ve güzel görünümlüdür. Sık ve sert dokulu gözeneksiz bir yapısı vardır. Anadolu'da halk arasında küçük ve ekşi meyveli kayısı çeşidine zerdali denir. Zerdali ağacı aşısız, yani tohumdan üretilen kayısı ağacıdır. Kayısı ve zerdali ağaçlarının Anadolu'da bol bulunmaları, onları özellikle halk müziğimizin otantik ve nefesli sazlarımızın geleneksel malzemesi yapmıştır. Kaval, zurna ve mey yapımında erik ağacından sonra aranan ilk meyve ağacı odunudur. Ud ve bağlama teknelerinin yapımında dilimli, geleneksel bağlama, klâsik kemençe ve Karadeniz kemençesi gibi oyma tekneli sazların gövdelerinde kullanılmaktadır (İyigün, 2006: 442).

İranlı bir şair, bu sağlık ağacına "güneşin tohumları" adını vermiştir. Bu tarımsal meyve taze olarak tüketildiği gibi kurutularak ya da pestil yapılarak da değerlendirilir. Reçel ve komposto yapımında da kullanılır (Çağın, 2004: 71).

Kayısı kulak hastalıkları ve burun ağrıları tedavisinde kullanılır, kansızlığa faydalıdır, gözlere kuvvet verir, cildi güzelleştirir (Anadol, 1990: 150).

Klâsik Türk şiirinde nadir görülen meyvelerdendir. Daha çok leziz ve yumuşak bir Cennet meyvesi olarak sevgilinin tatlı dudağı ile ilişkilendirilir (Bayram, 2007: 222).

Kayısı, yenilebilir bir meyve olması ve rengi yönünden konu edilmiş; dudak kayısına benzetilmiştir. Aşağıdaki beyte göre kayısı, cennet bahçesinde yetişmektedir:

Bu **kaysı** bâg-ı cennetde bitübdür diye ey servüm

Eger ‘unnâb-ı la‘lünden ala tâtâr şeftâlû

(C.3, G.1230/2)

Zâtî'nin “Can kayısı özler, bu hasta gönül ise şeftaliyi; bana ağzınla şeftali sunsan daha hoş gelirdi (olurdu).” dediği aşağıdaki beyitte çok yakından tanıdığımız iki güzel meyve, kayısı ve şeftali, mukayese edilir. Kayısı canın arzu ettiği ve ihtiva ettiği değerler bakımından canın beslenmesine daha faydalı bir meyve olarak ele alınırken, şeftali hasta olan gönlün hoşuna giden, insanların daha çok hoşlandığı, gönül verdiği bir meyve olarak takdim edilmektedir. Bunda sevgilinin dudağının renk, şekil, lezzet ve tat bakımından şeftaliye benzetilmesi ile dudağın Dîvân edebiyatında âşığın hayatı için taşıdığı anlam önemli bir yer tutar. Çünkü dudak vuslatı, ölümsüzlüğü ifade eder ve bu sebepten de âb-ı hayât, yani ölümsüzlük suyuna benzetilir. Tasavvufî açıdan da vahdetin, yani ebedî hayatın sembolüdür. Şairin, sevgilinin ağzıyla şeftali sunacağı ihtimalini hoş olarak vasıflandırmasının sebebi de budur:

Bana cân **kaysı** özler bu dil-i bîmâr şeftâlû

Hôş idi eylesen agzunla ger ikrâr şeftâlû

(C.3, G.1230/1)

6.2.10. Kiraz (Kirâs)

Gülliller familyasındandır. Türkiye'deki yabanîleri 10–15 metreye, Avrupa'dakileri ise 30 metreye çıkan; ama meyve ağacı olarak genellikle 3–5 metre boylanabilen, dikenli veya dikensiz bir ağaçtır. Uzunca, yumurtamsı, dişli kenarlı yaprakları vardır. Birkaçı bir arada bir salkım oluşturan beyaz çiçekler açar. İnce kabuklu, tek çekirdekli, tatlı, sulu meyveleri vardır. Bunlar kırmızı, açık sarı, bazen de siyaha yakın renklindedir. Anayurdu Kuzeydoğu Anadolu'dur. Giresun'un adının o çevrede yetişen ve “ceresia” denilen yabanî kiraz ağacından geldiği ileri sürülür. Kirazla ilgili ilk yazılı bilgiler M.Ö. 324'te Theophrastos'tan gelmektedir. Daha o yıllarda Avrupa'da kiraz bahçeleri vardır (Dara, 2006: 385).

Kiraz taze olarak yendiği gibi kurutulup hoşaf da yapılır (Hayat Ansiklopedisi, “Kiraz”, C.4: 2002).

Bazı kiraz çeşitleri şunlardır: Dalbastı, sultanî, almayî, dereganî siyah, küre, beyaz, al dereganî, beyaz dereganî, beyaz dalbastı, alhisar, elifli dereganî, elifli albastı, siyah albastı, fındık çukuru, dağ-i siyah, sapıkısa, çötre (Tan, 2007: 64).

Kirazın pek çok faydası vardır. Sivilceleri iyi eder, damar sertliğine iyi gelir, böbreklerdeki zararlı maddeleri atar, çiçekleri göğsü yumuşatır, öksürüğü keser (Eskioğlu ve Anadol, 1998: 288).

Kirazın besleyici yönü zayıftır. Özelliği, kanı alkaliye dönüştürerek temizlemesidir. Kiraz bol fosforu ile sinirleri kuvvetlendirir, sükûnet verir. Yapılan bir araştırmaya göre, kiraz yemek, ağrıların dindirilmesinde aspirinden çok daha etkili olmaktadır (Reyhanlı, 2005: 121).

Orta sertlikte, uçuk pembeden esmer kırmızıya kadar değişebilen, gözeneksiz, sert ve sık dokulu bazen hareli ya da janjanlı bazen çizgili ve belirgin pulludur. Diğer meyve ağaçları gibi klâsik ve Karadeniz kemeçesinin tekne yapımında oyma olarak, bağlama ve ailesi sazlarının tekne kısımlarında dilimli olarak kullanılır. Kiraz ağacı kabuğu ise mızraplı sazlarımızın icrası için kullanılan mızrap (tezene) yapımında kullanılmaktadır (İyigün, 2006: 441).

Kiraz, klâsik Türk şiirinde şekil, renk ve tat açısından sevgilinin dudağı için benzerlik ögesi olarak değerlendirilir (Bayram, 2007: 223).

Zâtî sadece bir beytinde kullanmış olduğu kirazı gözyaşına benzetmiştir. Âşığın kirpiklerinin ucundan dökülen gözyaşları, sevgilinin kırmızı dudaklarının yansımasıyla renk bulmaktadır. Şair burada hüsn-i ta'lil sanatı yapmıştır. Âşığın kiraza benzeyen gözyaşlarının kırmızı renkli olmasının nedeni, sevgilinin dudaklarının yansımış olmasındandır:

Şâh-ı müjemde kim salınur katre katre **eşk**

‘Aks-i lebünle her biri bir dâne ter **kirâs** (C.2, G.575/3)

6.2.11. Limon (Lîmon)

Turunçgiller familyasındandır. Anayurdu Hindistan ve Uzakdoğu ülkeleri olan limon, M.Ö. 1000–1200 yıllarında İspanya ile Sicilya’ya getirilmiş, daha sonra Haçlı

Seferleriyle Avrupa ve Ortadoğu'ya yayılmıştır. 3–6 metre boylanabilen ve kışın yapraklarını dökmeyen bir ağaçtır. Gövde ve dallarının kabuğu koyu gridir. Yaprakları açık yeşil renkli, derimsi dokulu ve sivri uçludur. İlkbahar aylarında açan hoş kokulu, dışı pembemsi ve içi beyaz renkli çiçekleri ya tek tek ya da birkaçı bir arada bulunur. Limon meyvesinin suyu ya da dilimleri kimi yemeklere, çorbalara ve salatalara katılır. Sevilen bir içit olan limonata yapımında kullanılır. Bazı sebze yemekleri ve reçellerin yapımında, bunların kararmaması için eklenir. Uçucu yağ ve esans içeren limonun kabuğu sıkılarak ve damıtılarak elde edilen limon esansından kozmetikte yararlanır (Ebcioğlu, 2003: 103–104).

Limondan pelte, tatlı yapıldığı gibi kolonyacılıkta da faydalanılmaktadır (Hayat Ansiklopedisi, “Limon”, C.4: 2188).

Limon, kullanım şekli değişen üç parçadan oluşur: Kabuk, posa ve çekirdekler. Kabuk çiğlendiğinde çok acı, hafif buruk ve içten içe keskin bir tada sahiptir. Ayrıca ılık sayılabilecek ısısını ve bariz kuruluşunu gösteren ve açıkça hissedilen bir râyihası (kokusu) vardır. Acılığı, burukluğu ve râyihası sayesinde mideyi güçlendirir. İştah açıcı, sindirime yardımcı, nefes kokusunu giderici, bağırsakları çalıştırıcı ve temizleyici, kalbi koruyucu ve ruh sağlığını düzeltici özelliğe sahiptir. Aynı zamanda zehirlerin tesirine ve iltihaplı salgılara karşı bir panzehirdir. İşte bu yüzden de bir ilaç olarak değerlendirilir. Bir besin olarak sindirimi zor ve yavaş, besleyiciliği azdır (Glidden, 2008: 106).

Güçlendirici, uyarıcı, ateş düşürücü, damar güçlendirici, tansiyon düşürücü, kan temizleyici, kan yapıcı, susuzluk giderici özelliklere de sahip olan limon yorgunluğa ve bitkinliğe de iyi gelir (Dara, 2006: 440).

Sarı renkli olmasından dolayı limon, klâsik Türk şiirinde âşığın benzi, çehresi ve sevgilinin elbisesi için benzerlik ögesi ve niteleme sıfatı olarak kullanılır (Bayram, 2007: 223). Limon, âşığın gamdan sararmış yüzü için benzetilen olmaktadır (Kurnaz, 1987: 539).

Aşağıdaki beyitte Zâtî kendisine seslenerek zayıflıktan sararmış olan sevgilinin gözlerinin, sanki limon renginde bir elbise giydiğini söylemekte ve hüsn-i ta'lil yapmaktadır:

Geyübdür **câme-i lîmonî** gûyâ kim iki merdüm
Sararmış za‘f-ı tebden gözleri ey Zâtî cânânun

(C.2, G.736/7)

6.2.12. Nar (Enâr, Nâr, Ya‘kut-ı Rümman)

Nargiller familyasının örnek bitkisidir. Anayurdunun Doğu Akdeniz Havzası olduğu sanılan nar yumuşak iklimli, sıcak ve kurak yerleri; kalkerli, derin ve yumuşak toprakları seven; 4–5 metreye kadar boylanabilen küçük bir ağaçtır. Kimi yerde meyvesi için, kimi yerde ise süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir. Kimi türlerinde kışın dökülmeyen yaprakları genelde kısa saplı, kenarlar düz, ucu sivri, parlak ve karşılıklı dizilmiş durumda bulunur. Çiçekleri Mayıs ayında açmaya başlar (Ebcioğlu, 2003: 122).

Narın çiçeği ve kabuğu şifa verir. Nar çiçeği kalbi kuvvetlendirir, zayıflığa iyi gelir, midevîdir; nar kabuğu ise kaşıntıları iyileştirir, kan kesicidir, tenyaları düşürür (Anadol, 1990: 177).

Meyve olarak nar Kur’an’da üç âyette yer almaktadır. Bu âyetlerin birinde nardan, cennet meyvesi, diğer ikisinde ise dünya nimeti olarak övgüyle bahsedilmektedir. İnsanı özendirecek şekilde cennet nimetleri içinde zikredilmesi narın önemine işarettir. Övülen bir dünya nimeti olarak zikri geçtiği iki yerde nar, üzerine yemin edilmiş olan zeytinle (et-Tin, 95/1) birlikte, hemen onun akabinde yer almakta, böylece âdeta nar da üzerine yemin edilmiş olan zeytin gibi bir değer kazanmış olmaktadır. Ayrıca söz konusu her iki âyette, başta Allah’ın varlık ve birliğine olmak üzere O’nun kudret, yaratma ve rızık verme gibi sıfatlarına delil olmaları açısından diğerlerinin yanında özellikle nar da zikredilmiştir. Binlerce sebze ve meyvenin arasından Allah’ın varlık ve birliğine ve diğer bazı sıfatlarına delil olarak bu meyvenin de zikredilmiş olması, narın değerini artıran bir başka husustur.

Narın bir cennet meyvesi olarak geçtiği âyet meali şöyledir: “İkisinde de her türlü meyveler, hurma ve nar var.” (Rahman, 55/68) Burada, Allah’ın huzurunda hesaba çekilmekten korkanlar için ahirette iki cennetin olduğundan, özelliklerinden ve orada bulunan bazı nimetlerden bahsedilirken bu iki cennette her türlü meyvenin olduğu

belirtilmiş, hemen akabinde özellikle hurma ve nar açıkça zikredilerek onlara vurgu yapılmıştır.

Narın Allah'ın varlık ve kudretine delalet eden bir dünya nimeti olarak zikredildiği iki âyet şöyledir: “Gökten su indiren O’dur. Sonra biz, onunla her çeşit bitkiyi çıkarırız. O bitkiden bir filiz, ondan da büyüyüp birbirinin üstüne binmiş taneler, başaklar çıkarırız. Hurma tomurcuklarından sarkan salkımlar, üzüm, zeytin ve nar (bahçeleri) yetiştiririz. Bunlardan kimi birbirine benzer, kimi benzemez. Her birinin meyvesine, bir ilk meyve verdiği bir de tam olgunlaştıklarında bakın. Elbette bütün bunlarda iman edecekler için alınacak birçok dersler vardır.” (el-En‘am, 6/99).

“Çardaklı çardaksız bağları, ürünleri çeşit çeşit hurmaları, ekinleri, zeytin ve narları birbirine benzer ve benzemez şekilde yaratan hep O’dur. Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin. Devşirilip toplandığı gün de hakkını (sadaka ve zekâtını) verin, fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.” (el-En‘am, 6/141).

Eski çağlardan beri İran toplumlarında nar ağacı en kutsal bitkilerden sayılır. Tevrat’ta defalarca nar ağacından söz edilir. Yunan mitolojisinde nar ağacı “verimlilik, üretkenlik, bolluk” simgesidir. Ateşkedelerde de birkaç nar ağacı dikilir ve dalları kutsal törenlerde bersem olarak insanların ellerinde bulundurulur. Günümüzde de imamzade türbelerinin yakınlarında, tepelerde ve kutsanan yerlerde bulunan nar ağaçları, özellikle de tek olanları kutsanıp adak için ziyaret edilir. İran kültüründe nar ağacı yapraklarının keskin yeşilliği, goncalarının şekil ve renkleri, âteşdâna benzeyen çiçekleri açısından her zaman kutsanmıştır (Yıldırım, 2008: 285).

Klâsik Türk şiirinde en çok adı geçen meyve olan nar daha çok kırmızının değişik tonlarında bulunan küçük, sulu ve tatlı taneli yuvarlak meyveleri, bu meyvelerin küçük tanecikleri ve renkli çiçekleri açısından dikkat çekmiştir. Bu özellikleri; narın sevgilinin yüzü, yanağı, sinesi, ağzı, dudakları ve göğüsleri için kullanılmasına sebep olmuştur (Bayram, 2007: 220).

Aşağıdaki beyitten Bursa’da yetişen kırmızı, sulu narların ünlü olduğunu anlamaktayız:

Yüri yagmalayı gör zevk u safâ esbâbın

Bâgda Bursa gibi **nâr** ‘ayân oldı yine

(C.3, G.1246/2)

6.2.12.1. Nar ile İlgili Tasavvurlar

6.2.12.1.1. Ağız

“Yaprak, safran etkisi gösterdi. Budakta kalan nar, gülerse ne olur?” şeklinde nesredebileceğimiz aşağıdaki beyitte nar, gülen ağza teşbih edilmiştir:

Handân olursa nola budakta kalan **enâr**

Gösterdi berg hâsiyet-i za'ferân yine (C.3, G.1239/3)

6.2.12.1.2. Gözbebeği

Yuvarlak şekli ve kırmızı rengi dolayısıyla nar, gözbebeğine benzetilmiştir. Beyitte sevgili, âşîğın nara benzeyen gözbebeğidir. Onun en çok değer verdiği, baş tacı ettiği kişidir. Ancak sevgili, âşîğa yaklaşmaz, onu uzaktan seyreder. Bu durum karşısında âşîğın bedeni hilal gibi ikiye katlanmıştır:

Bedenüm ola bu derd ile yakın kaldı hilâl

Ol gözüm **nârı** beni veh ki ırakdan gözedür (C.1, G.305/3)

6.2.12.1.3. Gözyaşı

Gözyaşı, kırmızı renkli ve yuvarlak olduğu için nara benzetilir.

Aşağıdaki beyitte narven gibi uzun boylu olan sevgili, nar gibi kırmızı gözyaşı dökün, yüzü sararıp solmuş bir âşîk istemektedir:

Gözlerüm kim **eşki** âl ü sûreti nârencîdür

Nârını ey nârven-kâmet sever **nâr** incidür (C.1, G.167/4)

Musaffâ, süzölmüş manasına gelmektedir. “Aradığın padişah, gönöl tahtında karar kılmıştır. Sanki süzölmüş nar, parlak gözdedir.” şeklinde nesredebileceğimiz aşağıdaki beyitte parlak gözlerden nar renkli gözyaşları süzölmektedir:

Aradugun şâh taht-ı dilde kılmışdur karâr

Gûyiyâ **nâr**-ı musaffâ dîde-i rûşendedür (C.1, G.334/3)

Gözlerinden nar tanesi gibi yaş döküldüğünü görenler Zâtî'ye, muhabbet bağında böyle bir nar görmediklerini söylemektedirler:

Bu dâne dâne **yaş** ile gören dir çeşmüm ey Zâtî

Enâr olmaz mahabbet bâgınun bu çâk nârınca (C.3, G.1453/5)

6.2.12.1.4. Yara

Aşağıdaki beyitte “nâr” ve “ayvâ” kelimeleri tevriyeli olarak kullanılmışlardır. Narın yaraya benzetilme nedeni, şekil ve renk dolayısıyladır. Âşîğın kalbi bir bağdır ve içi nar (yara) ile doludur. Sevgilinin aşkı ise ayva (âh) dolu bir bostandır:

Benüm bir bâğdur kalbüm içi başdan başa pür-**nâr**

Anun bir bôstândur ‘ışku uçdan uca ayvâlî (C.3, G.1501/4)

6.2.13. Şeftali (Şeftâlû)

Şeftali ağacı 8–10 metre yükseklikte, pembe çiçekli bir ağaçtır. Birçok kültür çeşidi Türkiye’de yetiştirilmektedir (Baytop, 1984: 390). Şeftali de tıpkı kayısı gibi Çin kökenli bir meyve ağacıdır. Başta Marmara olmak üzere sırası ile Ege, Akdeniz, Doğu Karadeniz ve Orta Anadolu üretimin yaygın olduğu bölgelerimizdir. Şeftali kendi haline bırakılırsa kayısı kadar boylanır, yani küçük bir ağaçtır. Kısa ömürlüdür, 20–25 yıl meyve verebilir ve en çok 30 yıl kadar yaşar. Ağaçlar, meyvenin sağlıklı gelişimi ve toplama kolaylığı gibi nedenlerden ötürü sıkça budanır. 3–4 metre boyda tutulur. Bu durum zaten küçük çaplı bir ağaç olan şeftali ağacının verimli bir odun kaynağı olmasına izin vermez. Kereste olarak kullanımı çok azdır. Odunu genel olarak diğer meyve ağaçları ile benzer karakterdedir. Belirgin damarlı ve çizgilidir. Rengi sarımsı pembeden kızıl kahverengiye kadar dumanlı alacalı geçişler gösterir. Ferze kesimlerde çok küçük pullu, paralel kesimlerde desenlidir. Orta sert, gözeneksiz, sık dokulu ve güzel görümlü bir malzemedir. Kolay ilenir, iyi cila tutar. Şeftali odunu, kayısı ve erikten sonra nefesli sazlarımızın yapımında aranılan meyve ağaçlarındanır. Bağlama, ud, lavta gibi mızraplı sazlarda, teknede tek olarak veya başka bir ağaçla birlikte dilimli kullanılır (İyigün, 2006: 442–443).

Şeftali tohumu, halk arasında karın ağrısı ve şeker hastalığına karşı kullanılmaktadır (Baytop, 1984: 390). Ayrıca şeftali, bağırsakları temizler, vücudu rahatlatır, safra kesesi ve böbreklere devadır, yatıştırıcıdır, boğmacaya ve astıma faydalıdır, deri hastalıklarının tedavisinde kullanılır (Anadol, 1990: 198).

Dîvân edebiyatında şeftali, sevgilinin dudakları ve bûsesi için benzetilen olur ve sulu oluşu üzerinde durulur (Şanlı, 2006: 234).

6.2.13.1. Şeftali ile İlgili Tasavvurlar

6.2.13.1.1. Ağız

“O sevgili kendi ağzıyla bana şeftali vereceğine söz verdi; hemen o anda durup ağzını öpesim geldi.” diye nesre çevirebileceğimiz aşağıdaki beyitte Zâtî, şeftali ile ağız arasında ilgi kurmuştur. Aşırı mutluluk, sevinç anlarında kullanılan bir tabir olan “Ağzını öpesim geldi.” sözü beyitte dikkati çekmektedir:

Hemân ol sâ‘at anun turub **agzın** öpesim geldi

Bana ‘ahd eyledi agzıyla ol dil-dâr **şeftâlû** (C.3, G.1230/10)

6.2.13.1.2. Bûse

Sevgilinin dudaklarından dökülen bûseler, tatlı olmaları bakımından şeftaliye benzetilir. Zâtî de aşağıdaki beytinde şeftaliyi bûseye teşbih etmiştir. Onun hurmaya benzeyen dudaklarından şeftali (bûse) alanın sonunun yanmak olduğunu söyleyen şair, bu temas esnasında hararetlenildiğini anlatmak için “nâr” kelimesini tercih etmiştir:

Güzeller lebleri hurmâsının **şeftâlûsın** alma

Ana her kim ki kasd itdiyse âhır yiri nâr oldı (C.3, G.1801/6)

6.2.13.1.3. Dil

Dil, rengi ve tatlılığıyla şeftali gibidir. Âşıklar, sevgilinin şeftaliye benzeyen dili için can verirler. Ancak can, bostanda bitmez. Ona ulaşanlar bir kez ölür ve bir daha dirilmez:

Kûyunda cân virür **dil şeftâlûs**ına yârun

Bunı bilür egerçi cân bûstânda bitmez (C.2, G.563/3)

6.2.13.1.4. Dudak

Şeftalinin kırmızı, sulu, tatlı ve yumuşak olması, sevgilinin dudağının bu meyveye teşbih edilmesine neden olmuştur. Vuslat bağında sevgili ile bir araya gelmek isteyen âşığa göre, sevgilinin dudağı sulu şeftaliye benzemektedir:

Beni bâg-ı visâle sal disen cânânuna lâyık

Sulu **şeftâlû**ye benzer **tutagı** cânuna lâyık (C.2, G.644/1)

Sevgili, âşığı sarhoş etmesi nedeni ile macuncu; dudakları ise şeftalidir. Âşık bu özelliklerinden dolayı sevgiliye hayrandır. Şair, “hayrân” kelimesi ile tekrar sanatını oluşturmuştur:

Bir güzel ma‘cûncınun pehlûsınun hayrânıyam

Agzum akar suyu **şeftâlûs**ınun hayrânıyam (C.2, G.1003/1)

Sevgilinin şeftaliye benzeyen dudağı, âşık için çeşme-i hayvân (âb-ı hayât)dır. Çeşm-i hayvânı ibtidâ Hızır ve İlyas peygamberler bulup içmişler; sonra Allah bu pınarı insanların gözünden sakladığından İskender Zulümât’a kadar gittiği halde suyu bulamamıştır (Onay, 2007: 1):

Lebi şeftâlûsı anun kime oldıysa nasîb

Hızrdur buldı ola Çeşme-i Hayvânı yine (C.3, G.1245/5)

6.2.13.1.5. Kadd (Boy)

Şairin, “(Ey sevgili)! Senin boyunla bûseni yeni bir gazel ettim (senin boyununu ve bûseni konu alan yeni bir gazel yazdım), onun her dala benzeyen her beytinin ucunda bir şeftali var.” dediği beytinde sevgilinin boyununu bir şeftali ağacına ve yazdığı gazele benzetirken, her beytin sonunda redif dolarak yer alan şeftâlû kelimesini de bu ağacın dallarında yetişmiş şeftali meyvesine benzetiyor. Manzûme kelimesinin tanzim edilmiş, ölçülü ve düzgün anlamları ile sevgilinin düzgün, uzun ve mütenasip boyu arasında kurulan ilgi, Dîvân şiirinde çok sık olmasa da karşılaştığımız bir benzetmedir.

Sevgilinin boyunun değer verilen ağaçlara benzetilmesi ise sıkça rastlanılan ilgidir. Zati'nin bu beyitte şâh kelimesini, imlasının anlamına uygun olarak, dal anlamında kullandığı açıktır; ancak ses benzerliği göz önünde tutularak bir an için şâh kelimesi padişah anlamıyla alınırsa her şah beyti ifadesinden gazelin en güzel beytini hatırlayabiliriz. Böyle bir yaklaşım bize şairin bu beytinin bir fahriye anlamı taşıdığını ve şiirinin her beytinin bir şah beyit güzelliğinde olduğunu ifade etmek istemiş olabileceğini de düşündürebilir:

Senün **kaddünle** bûsen vasfını bir ter gazel itdüm

Anun bir şâh her beyti ucında var **şeftâlû**

(C.3, G.1230/6)

6.2.14. Şeker Kamışı (Ney-şeker)

Dünyadaki en önemli şeker kaynağı olan, çok yıllık bir bitkidir. Bu bitkinin kökeninin Yeni Gine olduğu ve insanlar aracılığıyla Güneydoğu Asya, Hindistan ve Polinezya'ya yayıldığı sanılmaktadır. Bitkinin gövdesindeki özsudan şeker çıkarıldıktan sonra geriye kalan artık yani melas rom üretiminde ve hayvan yemi olarak kullanılır. Şeker kamışı kalın, uzun gövdeleri boğumlardan oluşan ve her boğumda tomurcuk bulunan tipik bir kamışsı bitkidir. Mısır yapraklarını andıran ince uzun yapraklarının tabanı gövdeyi sararak boğumlardaki tomurcukları korur. Ergin bitkilerde gövdenin uzunluğu 3–8 metreyi bulur. Rengi beyazdan sarıya, koyu yeşile, kırmızıya ve mora kadar değişir. Gövdelerin ucunda püskülsü çiçek demetleri bulunur. Şeker kamışı, yetiştirildiği bölgelere özgü atmış kadar bitki hastalığına karşı çok duyarlıdır (Ana Britannica, “Şeker Kamışı”, C.20: 258–259).

Şeker kamışı çiçek açtıktan 3 ay kadar sonra olgunlaşır. Toprağa yakın yerinden kesilir, yapraklarından ayrıldıktan sonra işlenmek üzere şeker fabrikalarına gönderilir (Hayat Ansiklopedisi, “Şeker Kamışı”, C.6: 2993).

Bu bitki, aşağıdan yukarıya yuvarlak vaziyettedir ve dalı yoktur (Çavuşoğlu, 1971: 282).

Taze şeker kamışının yaprakları ezilerek şişlik ve çıbanların iyileştirilmesinde kullanılır. Şeker kamışının suyu çıkarılarak içilirse idrar söktürür (Pamuk, 1981: 275).

“Şeker ve kalem yapımında kullanılması, ince ve uzun boylu olması, rüzgâra karşı hassas olması” gibi bitkisel özellikleri; anlam çerçevesinin “şeker, boy, kemer, dudak, dil (gönül), ten, kirpik, kıl (mûy), tüy, şiir, kalem, ok, mızrak (nîze), âsâ, ejderhâ ve âşik” gibi öğelerden oluşmasında etkili olmuştur (Bayram, 2007:84).

6.2.14.1. Şeker Kamışı ile İlgili Tasavvurlar

6.2.14.1.1. Kadd (Kâmet, Boy)

Şeker kamışı şekil olarak çeşitli tasavvurlar içinde yer alır. Edebiyatta sevgilinin boyu şeker kamışından üstün tutulur (Kartal, 1993: 431). Muska, içinde dinî ve büyüleyici bir gücün saklı olduğu sanılan; taşıyanı, takanı veya sahip olanı zararlı etkilerden koruyup iyilik getirdiğine inanılan bir nesne veya yazılı kağıt, hamaylı ve üçgen şeklinde katlanmış olan şeydir (Özkan, 2007: 422). “O şeker kamışı gibi uzun boylu sevgili, bana baştan başa tatlı geliyor. Meğer boyunca şirinlik muskası yazdırıp taşıyormuş.” Aşağıdaki beyitten muskanın içine katlanarak yerleştirilen kağıtların zaman zaman insan boyu uzunluğunda olabildiği, aynı ifadeden insanların şirinlik muskasının etkisine samimiyetle inandıkları anlaşılmaktadır. Şeker kamışı gibi uzun boylu olan sevgilinin hoş görünmesi, şirinlik muskasından ileri gelmekteymiş. Zâtî bunu hüsn-i ta’lil ile anlatmaktadır:

Bana tatlu gelür başdan başa ol **ney-şeker-kâmet**

Meger kim yazdurub boyınca şîrînlık götürmişdür (C.1, G.426/6)

Bâlî, Tacizâde Cafer Çelebi'nin oğlu olan Bâlî Çelebi'dir. Şiirlerinde Câferî mahlasını kullanmıştır. İçki ve afyona düşkünlüğü ile bilinmiştir. Hasan Çelebi tezkiresinde, “Dâima bâde-i gülgûn ile berş ü afyon cem iderdi. Ahır berşden gıdâsı yirmi yedi dirheme vardıkda tabiâtı mukavemet etmeyüp zehr-i berş âfetin almış vücûdın deryâ-yı ademe salmışdı.” ifadesiyle Bâlî Çelebi'nin ölümünün içki ve afyondan olduğunu belirtmiştir (Erkal, 2007: 36–37). Bir başka kaynağa göre, Bâlî, Rumeli'den tımar sahibi şâirlerdendir. Sultan Selim devrinde göçmüştür. Arap ülkeleri, Halep ve Şam fethedildiği ve Mısır alındığı sırada ölmüştür. Dinlenebilecek nitelikte gazelleri ve beğenilen şiirleri vardır (İsen, 1999: 127).

Zâtî, aşağıdaki iki beyitte de çağdaşı olan Bâlî'ye iltifatta bulunmaktadır. Onun uzun boyu şeker kamışına, dudağı da bala benzemektedir. Zâtî aşağıdaki her iki beyitte de “bâlî” kelimesiyle cinas oluşturmuştur:

Yine bir şûh-ı şîrîne düşürdüm husrev-i bâli

Kıyâmet **kaddi ney-şekker** lebi şehd adıdur Bâlî (C.3, G.1501/1)

Bâlî'nin baştan başa tatlı olmadığını söylemek hata olur. Çünkü onun sözleri şîrîn; boyu şeker kamışı gibi uzun; dudakları ise oğul balıdır. Baharda çıkan arı yavrularının yaptığı beyaz ve iyi bala oğul balı adı verilir:

Sana kim dir ki başdan başa pür-lezzet degül Bâlî

Sözün şîrîn ü **kaddün ney-şekker** la'lün oğul balı (C.3, G.1639/1)

6.2.14.1.2. Kalem

Kalem, kamışa aynı zamanda kamışın yontulmuş olanına denir. Kesilmiş olanına “mibzer”, kesilmemiş olanına ise “kasab veya yerâa” denilir. İnce ve sarı kamıştan yapılan kalemin rengi sarıdır. Kamış kalem kullanılmadan önce yontulur, sonra makta' üzerine konulup sol elle sıkıca tutularak ucu kesilir (Yazır, 1974: 164–165). Şeker kamışının kalemlerle bir arada kullanılması bu sebeptendir. Şair beytinde, kâtibe, şeker kamışından yapılmış olan kalemiyle sevgilinin tatlı ve taze olan dudaklarının vasfını yazmasını söylemektedir:

Ey münşî-i nâzüg **kalemün ney-şekker** eyle

Evsâf-ı leb-i dil-beri şîrîn ü ter eyle (C.3, G.1376/1)

6.2.14.1.3. Kemer-Kuşak

Kemer, bir şerit şeklinde yapılan ve giyilen elbiseyi sıkı tutmak için veya sadece süs olarak kullanılan ve bele yalnız bir defa dolanarak önden bir toka ile tutturulan eşyadır. Eskiden kumaşlardan, derilerden kemerler yapıldığı gibi altından kemerler de yapılmaktaydı (Koçu, 1969: 152).

Kuşak, bele sarılan kumaştır. 16. yüzyıl toplumunda yaygın kullanımı olan kuşağın, âşığın en büyük rakiplerinden biri olduğu unutulmamalıdır. Sevgilinin belini sarmak

arzusuyla yanıp tutuşan âşîğın, kuşağın bunu her gün yaptığını görünce ona karşı kıskançlık duymaması imkansızdır. “Gayret kuşağını şeker kamışı gibi mutlulukla sürekli bağlayan kişi, üzüntü görmesin.”:

Acılık görmesün ol kimse ki gayret **kuşağın**

Ney-şeker gibi safâ ile mükerrer kuşanur (C.1, G.430/4)

Kemer, şeker kamışı gibi uzun ve incedir. Sevgili, ince beline defalarca sarılan ve şeker kamışına benzeyen kemer ile daha bir tatlı olacaktır:

Rif’atün nahli bülend ola ve şîrîn olasın

Ney-şeker gibi eger ola mükerrer **kemerün** (C.2, G.668/4)

6.2.14.1.4. Tîr (Ok)

Ok anlamına gelen tîr, uzun ve keskindir. Şeker kamışı ile arasında ilgi kurulmasının sebebi, şeker kamışının da uzun ve sivri bir görünüme sahip olmasıdır. Sevgiliden gelen şeker kamışı okları, âşîğın yaralanmasına neden olur:

Zahmum idinüb bir nice peykânunı dişler

Şekker kamışı gibi gelen **tîrünü** dişler (C.1, G.446/1)

6.2.15. Turunç (Nârenc)

Turunçgiller familyasındandır. Portakala çok benzeyen, onun gibi hep yeşil, sık dallı, yuvarlak tepeli, 6–10 metre boylarında bir ağaçtır. Anayurdu Güney Asya olmakla birlikte XI. asırdan itibaren Akdeniz bölgesine ve Avrupa’ya getirilmiştir. Meyveleri portakala benzerse de lezzeti acı ve ekşidir. Halk hekimliğinde turuncun çiçekleri, yaprakları, meyveleri ve meyve kabukları kullanılır. Çiçek ve yapraklardan parfümeri ve kozmetik sanayisinde kullanılan esans elde edilir. Kabuklarsa reçel, şurup ve pasta yapımında kullanılır (Dara, 2006: 655).

Turunç sinirleri yatıştırır, hazmı kolaylaştırır, mideyi kuvvetlendirir. Turunç kabuğu ise midevîdir, iştah açar, kuvvet verir, diş ağrılarını keser, burundaki ağrıyı dindirir (Anadol, 1990: 203).

Dîvân şiiirinde renk, lezzet, şekil veya koku yönünden söz konusu edilir. Sevgilinin çenesi, gabbabı ve güneş, birer turuncu andırır (Pala, 2003: 474).

6.2.15.1. Turunç ile İlgili Tasavvurlar

6.2.15.1.1. Ayak (Kadeh)

Câm, ayak, piyâle, peymâne gibi adlarla da kullanılan kadeh, şekil itibarıyla yuvarlaktır. Yarım bir nârenc de kadehin ağız kısmına benzer. Beyitte sâkînin elindeki kadehin altın renkli olması, nârenc ile kadeh arasında renk ilişkisi kurulduğunu da gösterir.

Delim, “çok, birçok, fazla” anlamlarına gelir (Yeni Tarama Sözlüğü, 1983: 63). İstiare yoluyla sevgilinin yerine kullanılan sâkî, elinde yarım turunç şeklindeki altın kadehi tutmaktadır. Âşık, sevgiliden bu kadehi sunmasını istemektedir. Zira aşk derdi, onu serseme çevirmiştir:

Sâkîyâ destündeki altun **ayak nârenc**-i nîm
Âbın anun çâre kıl derdüm humâr itdi delim (C.2, G.998/1)

6.2.15.1.2. Sevgilinin Güzelliği

Dîvân şiiirinde daha çok ışığı, parlaklığı, ısısı ve ısıtması ile ele alınan güneş, aşağıdaki beyitte sevgilinin güzelliğini anlatmak için kullanılmıştır. “Güzelliğini güneşe benzetenler, süslü köşkün içinde iki altın turunç var, dediler.” Sevgiliyi köşkte görenler, onun güzelliğinin güneş gibi parlak ve aydınlık; altın renkli turunç gibi değerli ve göz alıcı olduğunu söylemişlerdir:

Didiler şemse teşbîh eyleyenler **hüsnini** yâ hîd
İki **torunca**-i zerdür içinde kasr-i zîbânun (C.2, G.736/3)

6.2.15.1.3. Yüz

Âşığın yüzü, çektiği sıkıntılardan ve aşk yolunda bitkin düşmesinden dolayı sararmaktadır. Sarı rengiyle yüz, turunca benzer.

Âşığın boyu ve beli, “Padişahım!” diye seslendiği sevgili yüzünden kemer gibi bükülmüş; yüzü de altın renkli turunca dönmüştür. Bu aşk ona zarar verse de o, sevgisinden bir şey kaybetmez ve sevgilisini gönül tahtının sultanı olarak görmeye devam eder:

Ser-â-ser ‘ışkun içre pâdişâhum

Kemer kaddüm **yüzüm** altun **turunca** (C.3, G.1324/5)

Zâtî, “Ey sevgili! Dudağının şeftalisi bana nasip olmadığı için (hasretimden ve üzüntümden) yüzüm ayva ile turunca döndü.” diyerek âşığın yüzünü turunca teşbih etmiştir:

Nasîb olmadı şeftâlû-yi la’lün

Yüzüm ayvâ ile döndi **turunca** (C.3, G.1324/6)

Aşağıdaki beyitte de âşığın yüzünün rengi hem turunca hem de ayvaya benzetilmiştir:

Ne nârencât yazmış dūd-ı hattı nâr-ı haddinde

Yüzüm rengin müşâbih itdi eyvâ ile **nârence** (C.3, G.1453/4)

6.2.16. Unnâb (Çiğde, Hünâb, Ünnâb)

2–8 metre yükseklikte, dikenli bir ağaçtır. Meyvesi olgunken koyu kırmızı veya siyahımtırak renkli ve tatlıdır. Meyvesi için daha ziyade Batı ve Güney Anadolu’da yetiştirilmektedir. Bilhassa Arap hekimleri tarafından göğüs yumuşatıcı, öksürük kesici, müşhil ve kan temizleyici olarak kullanılmıştır. Anadolu’nun bazı bölgelerinde şeker hastalığına karşı da kullanılmaktadır. Dal kabuğu ve yaprakları midevî etkilere sahiptir. Evliya Çelebi Karabiga toprağının vasıflarından bahsederken bu bölgede yetişen ünnâb ağacından şöyle bahsetmektedir: “Beğenilen şeylerden bağ ve bahçelerinde ünnâb ağacı dünyayı tutmuştur. Ünnâb meyvesi gayet meşhurdur. Bu halk, ünnâb suyu kullandığında boğmaca ve diğer boğaz hastalıklarına yakalanmaz.” (Baytop, 1984: 257).

Diğer adları hünnap, innap, çiğde, çiyde olan ünnâbı Ünlü İslâm hekimi Râzî tansiyona karşı yemeyi önerir (Dara, 2006: 275).

Ünnâbın klâsik Türk şiirindeki temel işlevi, sevgilinin dudağı ile benzerlik göstermesine dayanır. Buna ünnâbın meyvesinin küçük, leziz ve renkli olması sebep olmuştur (Bayram, 2007: 222). Zâtî, ünnâbın dudakla olan ilgisini anlatırken ikisinin de kan renginde olduğunu, sevgilisinin bu kandan ona sunmayınca cansızlaştığını, ölüme daha da yaklaştığını söyler:

Bana sunmadın ol kan olıcağı

Eyâ ‘**unnâb-ı leb** kanum kurutdun (C.2, G.720/2)

Şairin “Ey servi boylu (sevgilim)! Bu kayısı cennette yetişmiştir diye Tatar, dudağının ünnâbından şeftali almak ister.” dediği beytinde sevgilinin dudağı unnab ya da hünnap adını da verdiğimiz meyveye benzetilmektedir. Ünnâb, olgunlaştığı zaman kırmızımsı kahverengi olan, eriğe benzeyen bir meyvedir. Benzerlik renk ve şekil yönündendir. Burada tat unsurunun da gözetildiği düşünülebilir. Beyitte dudağın benzetildiği meyve kayısıdır; ancak bu kayısı cennette yetişen, daha üstün özellikleri olan bir kayısıdır. Tatarın, sevgilinin ünnâba benzeyen dudağından şeftali, yani öpücük alma isteği de sevgilinin dudağının cennette yetişen kayısıya benzetilmesine dayanmaktadır:

Bu kaysı bâğ-ı cennette bitübdür diye ey servüm

Eger ‘**unnâb-ı la’lünden** ala tâtâr şeftâlû (C.3, G.1230/2)

6.2.17. Üzüm (Asma, Engûr, İneb, Koruk)

Asma, insanlık tarihinin en eski kültür bitkilerinden biri olarak tarihteki yerini ve önemini daima korumuştur. Dünya üzerinde geniş bir coğrafyaya yayılan 10000–20000 farklı üzüm çeşidinin bulunduğu tahmin edilmektedir. İnsanlar ilk olarak tanıştıkları yabanî asmanın meyvelerini öncelikle hem taze hem de güneşte kurutarak kullanmışlar, ayrıca şıra ve şaraba da dönüştürmüşlerdir (Tanlı, 2006: 19, 21).

Tarih öncesi çağlardan beri yetiştirilen üzüm, Türk halk kültüründe gerçek ve sembolik anlamlarıyla önemli bir yere sahiptir. Tatlı ve sulu taneli salkımlardan oluşan meyvenin bitkisi asma, içkisi de şaraptır. Özellikle iftar zamanlarında halkın, Peygamberimizin kişiye afiyet ve sıhhat verdiğini tavsiye etmesi üzerine üzüm, hurma ve zeytin ile oruç açması, bu şekilde Allah’a şükür etmesi bir âdet olmuştur. Ülkemizin hemen hemen bütün illerinde yetişen üzümün en meşhur olduğu yöreler; Aydın,

Denizli, Elazığ, Erzincan, Gaziantep, İzmir, Manisa ve Tekirdağ'dır. Üzümün çeşitleri de sofralık, kurutmalık ve şaraplık olmak üzere oldukça çoktur. Sadece Elazığ yöresinde bilinen çeşitleri; “boğazkere (hakiki şaraplık üzüm, siyah renklidir), öküz gözü (fındık büyüklüğünde, siyah renkli ve oldukça şirindir), şintil üzümü (öküz gözü büyüklüğünde, biraz ekşimsi ve suludur), tenhebi, siyah ağmıker, geçemcek, siyah kurutma, kırmızı üzüm, şirfoni, beyaz üzüm ve kokulu üzüm” olmak üzere on bir çeşittir (Şenocak, 2007: 164).

Üzüm ürünlerini şöyle sıralayabiliriz: Sofralık yaş üzüm, şıra ve üzüm suyu, şarap, sirke, pekmez, kuru üzüm, pestil, sucuk, köfter, salamura yaprak (Tanlı, 2006: 59).

Üzümünden elde edilen ürünlerden birisi de “müselles”tir. Bir kilo kuru üzüme iki kilo su katılarak bir kilo kalıncaya kadar kaynatılmasından elde edilen bir üzüm içeceği olan müselles, ulemanın da haram saymayıp içtiği içeceklerdendir. Üzüm şirasından da yapılabilen müsellesin sarhoşluk verici bir özelliği de bulunmamaktadır (Harmancı, 2006: 116).

Üzüm halk hekimliğinde kullanılan meyvelerdendir. Kan yapar, mafsalsız ağrıları keser, nekahet devresini kolayca atlattırır, besleyicidir, bedenî ve zihnî yorgunlukları giderir, mide ülseri tedavisine yardımcıdır (Eskioğlu ve Anadol, 1998: 355).

İran mitolojisinde üzüm, insan hayatının temel kaynağı olan “kan”ı simgeler. Klâsik metinlerde asma çınarla birlikte anılır; çünkü çınar kralı, asma da eşini simgeler. Asma ve çınar ağacının sarmaş dolaş büyümeleri, saltanatın ve egemenliğin kan yoluyla devamlılığına işaret eder. Hıristiyan edebiyatında üzüm asması dikip ondan şarap elde etme geleneğinin Nûh Peygamber ile başladığı belirtilir. Rivayetlere göre, İbrahim Peygamber'in huzuruna ekmek ve şarap getirilmiş, Lût Peygamber'in iki kızı da babalarına şarap içirmişlerdir. Bazı rivayetlerde de Âdem ile Havva'nın cennette ilk el attıkları şeyin üzüm olduğu, bunu yedikten sonra eğlenceye dalıp neşelendikleri, son yedikleri yasak yiyeceğin buğday olduğu, onu yemelerinin ardından üzüntü ve pişmanlık duydukları söylenir. Bu yüzden üzümün mutluluk ve neşe, buğdayın da üzüntü ve sıkıntı kaynağı olduğu anlayışı yaygındır. Üzümle ilgili hikâyelerden birinde Allah'ın Hz. Âdem'e hediye olarak üzüm gönderdiği, ancak İblis'in onu çaldığı ve bunun üzerine aralarının açıldığı, Cebrail'in de onları barıştırdığı aktarılır (Yıldırım, 2008: 286).

Kur'an-ı Kerîm'de, Nebe sûresinin 31–32. âyetlerinde müminler için güzel bağlar ve bahçeler olduğu yazılmaktadır: “Şüphesiz ki, korunanlar için büyük bir kurtuluş ve büyük bir meram vardır. Bahçeler ve üzüm bağları vardır.” (Yazır, 2002: 584). Yasin sûresinin 34. âyetinde de üzüm bağlarından söz edilmektedir: “Biz, orada hurmalıklardan ve üzüm bağlarından bahçeler kıldık ve içlerinden pınarlar fışkırttık.” (Yazır, 2002: 443).

Hayatın geçiş aşamalarından birisi olan evlenme âdetlerinde, üzümün saç geleneğinde ve şah bezemede karşımıza çıktığını görüyoruz. Saçı geleneği (saçı saçma), Türk halkının düğünlerde hâla uygulamaya devam ettiği hâkim unsurlardan biridir. Düğün günü gelin oğlan evine varınca gelinin başına para, elma, şeker, üzüm, çerez, susam, darı, buğday gibi şeyler saçılır. Burada gelinin başına saçılan kuru üzüm; bolluk ve bereketin sembolüdür. Şah bezeme geleneği daha çok Azerbaycan ve Kars yöresinde görülmektedir. Düğün alayının önünde taşınacak olan yedi veya dokuz dallı ağaç; üç, yedi veya dokuz türde kırk adet meyve ve şeker ile süslenir. Üç, yedi, dokuz tür meyvenin içerisinde üzüm de yer almaktadır. Üzüm salkımlarının sembolik anlamda aileyi, bölünmezliği ve bereketi temsil ettiğini söyleyebiliriz (Şenocak, 2007: 166).

Üzüm gerek anlatmaya dayalı türlerde gerekse günlük yaşantımızda olsun mucizeler yaratan bir meyvedir. Bir Gaziantep efsanesine göre, kadının çocuğu hastalanır. Zamanın bütün hekimlerine başvurur, çare bulamaz. İçlerinden biri vahşî ve evcil hayvanların sütlerinin karışımını içirmesini söyler. Kadın dağ dağ, diyar diyar gezer ve süt karışımını getirir ama geç kalmıştır. Çocuğunu kaybeden kadın getirdiği süt karışımını bahçesine döker. Bahar vakti ekinlikten, şimdiye kadar görmediği bir bitki çıkar. Kadın bu fidana oğlunun hatırası olarak bakıp, onu büyütür. Birkaç yıl sonra bitki kol atar, meyve verir. Kadın tadına bakar ve çok beğenir. Bir kısmının suyunu çıkarır, şişelere koyup tavan arasına kaldırır. Birkaç yıl sonra tavan arasına çıktığında unuttuğu şişeler gözüne takılır ve onu içince neşelenip oynar, nara atıp şarkı söyler. Sesi duyan eşi, komşuları da şişedeki kalmış üzüm şirasından içip aynı şekilde davranırlar. Efsanede iki şey dikkatimizi çekmektedir. Bunlardan ilki; çaresiz bir derde yakalanan çocuğun vahşî ve evcil hayvanların sütünü içerek iyileşceğidir. Diğer ise olağanüstü özelliğe sahip olan süt karışımının döküldüğü topraktan, üzüm asmasının oluşmasıdır. Halk, üzümün mitolojik bir temele bağlı olarak yetişmesi, pek çok derde

şifa olduğu düşüncesini de uzun tecrübeler sonucu hafızalarına yerleştirmiştir (Şenocak, 2007: 166–167).

Üzüm kelimesi, uzun tecrübelerin ürünü olan atasözlerinde, deyimlerde de karşımıza çıkar. Bazen “Üzümün çöpü var, armudun sapı var” diyerek, herkese bir kulp takıp evde kalan genç kızlar ifade edilirken, “Üzüm üzüm üzülme” deyimiyile çok fazla üzülmenin, acının çokluğunun tercümanı olur kelimelerde... Bazen de “Üzüm çekirdeğinden pekmez çıkartmak” deyimiyile yetenekli, işini bilen kişiler anlatılmak istenir. “Çöpsüz üzüm” deyimiyile de yakın hısımları bulunmayan eş anlamında kullanılır ve çokluk, bereket kavramlarından yoksunluk ifade edilir (Şenocak, 2007: 169). Zâtî de aşağıdaki beytinde “Üzüm üzüm baka baka kararır.” atasözünü kullanmıştır. Şairin bu atasözüyle irsâl-i mesel yaptığı beyitte, göz ile siyah üzüm arasında şekil ve renk benzerliği söz konusudur. “Gözünü karartmak”, her şeyi göze almak anlamında kullanılan bir deyimdir. Âşık, sevgiliden uzak kaldığından beri başına gelecekleri göze almaktadır. Üzüm üzüm baka baka kararır atasözü, iki şeyin zamanla birbirine benzemesini anlatır. Sevgilinin üzüm tanesine benzeyen gözlerine bakan âşığın gözleri de bu yüzden siyahtır:

Göz karardub sana il düşeli karardı gözüm

Üzüm göre kararır bu meseldür ki **üzüm**

(C.2, G.978/1)

Halkımızın rüyasında gördüğü sembolik işaretleri yorumlayarak ona göre davranması, rüyaların halk inanışında önemli bir yer tuttuğunu gösterir. Hz. Yûsuf, Uluğ Türk, Türk kültür geleneğinde rüya tabirciliği yapan ünlü şahsiyetlerdir. Rüyada üzüm görmek çeşitli kaynaklarda şu şekilde tâbir edilmiştir: Rüyada görülen yaş üzüm, en güzel rızktır, topluca mala erişilmesine; siyah üzüm sıkıntı, tasa ve hastalığa; beyaz üzüm ise hayır ve şifaya işarettir (Şenocak, 2007: 170).

Zâtî'nin âb-ı engûr ile ilgili bir fıkrası vardır: Şair Zâtî, zenbil içinde üzüm götürüyormuş. Onun çardağında oturan bir genç ne götürdüğünü sorunca Zâtî şu zarifâne cevabı vermiş: İn gör! (Onay, 2007: 1).

Dîvân edebiyatında mecâz-ı mürsel yoluyla şarap yerine kullanılır. Şarabın üzümden yapılmış kırmızı renkte bir içecek oluşu, çok zaman sevgilinin dudağına teşbih

edilmesine yol açar (Pala, 2003: 149). Üzüm ayrıca salkım şeklinde bulunması münasebetiyle anılır. Mey-i engûr, üzüm şarabıdır (Şanlı, 2006: 235).

6.2.17.1. Üzüm ile İlgili Tasavvurlar

6.2.17.1.1. Ben

“Yüz bağındaki bu zülf ile benler nedir desem, o nefesi misk gibi olan (sevgili), ‘Misket üzümünün salkımıdır.’ der.” Aşağıdaki beyitte sevgilinin zülfü ile üzüm salkımı arasında ilgi kurulmuştur. Bu ilgede koku, siyah renk ve halka halka şekil rol oynamıştır. Sevgilinin benleri de yuvarlak şekliyle dolayısıyla misket üzümünün tanelerine benzetilmiştir:

Disem bâg-ı cemâlünde nedür bu zülf ile **benler**
Dir ol müşgîn nefes hûşe-i **engûr**-i misketdür (C.1, G.248/2)

6.2.17.1.2. Göz

Balıkesir’de iki çeşit üzümün söz edilebilir. İlki yabanî olan ve daha çok “koruk” adıyla bilinen türdür. Diğeri ise doğal değil, kültür olarak yetiştirilen ve “asma” tabir edilen üzüm cinsidir. Balıkesir’de yabanî üzüm için “goruk, koruk” sözü daha çok kullanılır; ancak “köpek üzümü, yaban üzümü, dağ üzümü ve deli asma” da kullanılmaktadır (Duymaz, 2006: 376).

Üzümün ilk gençlik çağı koruk, Osmanlı toplumunda çeşitli sebeplerle kullanılan bir ürün olmuştur. Koruk safrayı ve susuzluğu kesmesi, kumayı önlemesi, hazmı kolaylaştırıp sıcak sebebiyle oluşan baş ağrısına iyi gelmesi bakımından bir tedavi aracı olmuştur. En faydalısı, taze sıkılmış olanıdır ve sıkılıp süzildükten sonra güneşte bekletilerek saklanır ve kaynatılmış şıranın üzerine eklenerek şarâb-ı ineb yapımında kullanılır. Eski yemek kitaplarında özellikle et ve balık yemeklerinin hazırlanmasında sirke ve koruk suyunun kullanıldığı görülmektedir. Mürekkebin iyi akması için içine nar kabuğu suyu, sirke yanında koruk suyu konulduğu da bilinmektedir (Harmancı, 2006: 118).

Eskiden mikroplarını temizlemek ya da parlatmak amacıyla göze koruk sıkılırdı (Öztoprak, 2006: 568). “Ey Zâtî! (Sevgili) vuslat bahçesinden gözüme koruk sıkamaz, deme. Sabırla koruk helva olur.” Sabır, insanlar üzerinde olgunlaştırıcı rol oynar. Zâtî’ye sevgiliye kavuşma konusunda acele etmemesi, elbet bir gün vuslata ereceği öğütlenmektedir. Şair bu beyitte göze koruk sıkma âdetini telmih etmiştir:

Gözüme koruk sıdurmaz bâg-ı visâlınden dime

İvme Zâtî sabr ile âhır koruk halvâ olur

(C.1, G.353/5)

6.2.17.1.3. Helvâ

“Koruk” kelimesi, dilimizde “Sabırla koruk helva olur, dut yaprağı atlas.” ve “Dedesı koruk yemiş, torunun dişi kamaşmış.” vb. atasözlerinde ayrıca “gözüne koruk sıkmak” deyiminde yaşamaktadır. “Sabırla koruk helva olur” ifadesi ile hiç olmayacakmış gibi görünen bir işin sabredilmesi halinde zamanla olabileceği anlatılmaktadır. Çok acı olan koruk, sabredilirse zamanla olgunlaşır, tatlanır, üzüm olur. Üzüm sıkılır ve suyundan pekmez daha sonra da helva yapılır (Öztoprak, 2006: 567). Aşağıdaki beyitte sevgilisinden ayrı olan âşğın sabretme nedeni, şu an acı veren ayrılığın, kavuşma sonrasında helvaya döneceği umududur. Beytinde “sabr” kelimesi ile tekrar sanatı yapan Zâtî, bunları şu şekilde dile getirir:

Sabr idelüm ki fûrkat ola visâle tebdîl

Sabr itmek ile cânâ **halvâ** olur **koruklar**

(C.1, G.461/3)

6.2.17.1.4. Sôfi

Sôfi, tasavvuf yolunda olan kişidir. Onlar Allah aşkına baş koydukları için sevgiliye meyletmezler. Onun güzellik bağına dönüp bakmazlar. Çünkü kendi hücresinin önündeki çardakta zaten asma bulunmaktadır:

Bâg-ı hüsnine nigârün nazar itmez **sôfi**

Zâtî’yâ hocresi öninde ol **asmalı** imiş

(C.2, G.591/5)

6.2.17.1.5. Şarap

Üzüm, suyu çıkarılarak şarap haline getirilen bir meyvedir. Şarap ile üzüm bu nedenle birlikte anılmıştır. “Bintü’l-‘ineb” tamlaması ile şaraba cinsiyet ve körpelik izafe edilmiştir.

Aşağıdaki beyitte şair, dünyanın kahr dolu bir yer olmasından ve hayatında pek de himmet görmemesinden şikâyet etmektedir. Gam, bir kuyuya teşbih edilmiştir. Zâhid, ona her ne kadar şarap içmemesini öğütse de bu kuyuya düşmek üzereyken onu kurtaran şey, şarap olmuştur. Çünkü şarap, içene ferahlık vermekte ve acılarının o an için dinmesine yardımcı olmaktadır:

Dehr kahrından düşerdüm ka‘r-ı çâh-ı gussaya
Zâhidâ rahm eyleyüb ger tutmasa **mâ’-i ‘ineb** (C.1, G.53/3)

Duhter-i rez üzümün kızı, şarap anlamlarına gelmektedir. Arapça bintü’l-ineb tamlamasının Farsça karşılığıdır (Pala, 2003: 135).

Şair, kendisine nasihat veren kişiye şöyle cevap verir: “İçme dediğin şarap bana zevk vermektedir. Ne zaman bırakacağımı sorar isen, ancak dünya bezminden elimi eteğimi çektiğimde derim.” Beyitte şarabın içene hoşluk, zevk verdiği ve içmeye alışanın kolay kolay bırakmadığı vurgulanmaktadır. “Tâkem” ve “tâ kim” kelimeleri güzel bir cinas örneğidir:

Beni hôt tutar ey nâsîh mahabbet **bint-i tâkem** ben
Bu ‘âlem bezm-gâhından gidüb ölince tâ kim ben (C.3, G.1204/1)

Duhter-i rezin sôfiye neden haram olduğu Ahmet Talat Onay’ın kitabında şu anekdotla açıklanmıştır: Atatürk Beykoz’da rast geldiği bir sarıklı hocaya “Niçin üzüm yenildiği halde haram olmuyor da suyu haram oluyor?” diye sorduğunda hoca da; “Bir insanın karısı kendisine helaldir. Fakat o kadından doğan kızı haramdır.” demiştir (Onay, 2007: 195). Aşağıdaki beyitte şarabın veya bir kişinin kızının kendisine haram olduğu söylenmektedir:

Nola **bintü’l-‘ineb** vasfın dilersem
Degüldür zâhidâ kimse halâli (C.3, G.1523/6)

6.2.17.1.6. Şerbet

Arapça bir kelime olan şerbet, Osmanlıda sudan sonra en çok içilen içecektir. Şerbetin orta halliler için basit, zenginler için teferruatlı çeşitleri vardır. Birinci durumda sadece bal ve şeker kullanılır. Diğerinde ise limon yahut portakal suyu, ağaç kavunu, menekşe, gül, safran, ıhlamur suyu vs. katılır. Eğlencelerde ve mevlitlerde şerbet ikramı âdettir (Öztekin, 2006: 207). “Ey nazik huylu! Gül mevsimidir, durma, bağı seyr et! Üzüm şerbetini gam derdine ilaç et.” Beyitte üzümünden şerbet yapıldığını görmekteyiz. Tatlı olması nedeniyle şerbet, gam derdinin ilacıdır:

Fasl-ı güldür seyr-i bâğ it turma ey nazüg-mizâc

Şerbet-i engûr ile derd-i gama eyle ‘ilâc (C.1, G.98/1)

6.2.17.1.7. Zülf

Zülf, yüzün iki yanında, kulakların önünde sarkan, ucu yanağa doğru kıvrılmış saç lülesidir. Ancak zaman zaman saç yerine de kullanılmıştır. Dîvân şiirinde zülf sevgilinin güzellik unsurlarından biri olarak sık sık söz konusu edilir. Geleneğe göre saç, her ne kadar örüklü; sarık, fes veya ferâce altında gizli; sarışın, kızıl renkli vs. ise de Dîvân şairi onu daima kara ve dağınık görür, gösterir (Pala, 1993: 22–23). Sevgilinin zülfü ile üzüm salkımı arasında ilgi kurulmuştur. Bu ilgide koku, siyah renk ve halka halka şekil rol oynamıştır. Beyitte sevgilinin benleri de misket üzümünün tanelerine benzetilmiştir:

Disem bâğ-ı cemâlünde nedür bu **zülf** ile benler

Dir ol müşğîn nefes hûşe-i **engûr**-i misketdür (C.1, G.248/2)

BÖLÜM 7: BİTKİLERİN YETİŞTİĞİ MEKÂNLAR

7.1. Bağ (Bostan, Firdevs, Ravza)

Klâsik edebiyatımızda “bahçe” karşılığı olarak kullanılan eş anlamlı birçok kelime vardır. Bunlardan bağ, bahçe, bûstân Farsça; Firdevs ve ravza Arapçadır (Ayvazoğlu, 2008: 61).

Çiçeklerin önemine uygun olarak bahçeler Türk evlerinin ayrılmaz parçasıdır. Özellikle Baykara devrinde Nevâyî'nin eseri olan bahçeler çok şöhret kazanmıştı. Keza Babür de bu konuda büyük bir maharet göstermişti. Bu bahçelerde tabiat planlanır, kanallar açılır; fakat çok dokunulmazdı (Okuyucu, 2004: 47).

Sedat Hakkı Eldem'e göre, Türkler, Orta Asya'da natüralist bahçenin en eski ve en büyük ustaları olan Çinlilerden çok şey öğrenmiş; ancak öğrendiklerini hazmederek işledikleri alanlara kendi güzellik anlayışlarını aşlamayı bilmişlerdir. Bahçe için en uygun yerleri seçmede büyük maharet gösteren atalarımız, işledikleri tabiat parçalarına pek fazla müdahale etmez, yine Sedat Hakkı Eldem'in ifadesiyle, tabiata duydukları saygı ve sevgiyi bahçelerinde gösterdikleri itidal ve alçak gönüllülükle ifade ederlerdi (Ayvazoğlu, 2008: 54).

Bahçe düzenleme sanatının kaynağında dinî inançlar yatar. Bilinen en eski örneklerin yer aldığı Mısır, Mezopotamya, İran gibi yörelerde ve daha sonra geleneği oralardan alan Greklerle Romalılarda bahçe, kutsal ruhların yaşadığına inanılan toprak parçaları üzerinde ve tapınakla ilişkili olarak düzenlenirdi. Zamanla zevk için de bahçe düzenlenmesi yaygınlaştı. Ancak bunlarda yine tapınak bahçelerinden kalma bazı dinî unsurlar bulunmakta, ayrıca birçok bahçenin yanında tabii şekilde tertiplenmiş geniş avlanma parkları da yer almaktaydı (DİA, “Bahçe”, C.4 / 1991: 477–478).

Bağ, Hz. Nuh ile birlikte de anılır. Nuh, bir bağ dikmişti. Şeytan aleyhilla'ne o bağa üfördü ve bağ kurudu. Nuh (a.s.) kederlendi. Acaba niye böyle oldu diye düşünceye daldı. Şeytan gelip düşüncesinin sebebini sordu. Nuh durumu anlatınca şeytan: “Ey Allah'ın nebisi! Eğer bağının yeşermesini istiyorsan izin ver, bağın için ayrı ayrı cinslerden yedi kurban keseyim.” dedi ve izin alarak birer adet aslan, ayı, kaplan, çakal, köpek, tilki ve horoz boğazlayarak kanlarını bağdaki kütüklerin dibine döktü. Daha önceleri bir çeşit mahsul veren bağ derhal yeşillenerek yedi çeşit üzüm verdi. Bu

sebeple şarap içenler aslan gibi cesur, ayı gibi kuvvetli, kaplan gibi hiddetli, çakal gibi halini belli edici, köpek gibi dövüşken, tilki gibi yaltaklanmayı sevici ve horoz gibi yaygaracı oldu (Demirî, 1973: 20).

Bir mürşidin izni olmadan hakikate ulaşamayacağını anlatmak için “ Destursuz bağa girilmez.” atasözü kullanılır. Herhangi birinin haremine izinsiz girilmemesi gerektiği, yine bu atasözü ile anlatılır. “Destur” diyen kişiye “Hû” sesi gelmezse bu söz iki defa daha tekrarlanır, cevap alınamazsa evdeki kişinin bir mazereti olduğuna hükmedilerek geri dönülür (Cebecioğlu, 2004: 165).

Dîvân edebiyatında bağ, sevgilinin yüzü, yanağı, güzelliği, âşığın yaralı vücudu, sinesi, savaş meydanı vb. unsurların benzetilene olarak ele alınır. Dünya, bâğ-ı âlem, bâğ-ı cihân şeklinde ifade edilir.

Bostan, diğerlerine nispetle az işlenen bir unsurdur. Bûstân-ı dehr, bûstân-ı ser-i kûy, bûstân-ı cân, bûstân-ı cihân şeklinde benzetmelere konu olur. Âşığın gönlü ve sinesi de bostan gibi düşünülür. Özellikle bülbül, gül ve servi, bostanın vazgeçilmez kuşu, çiçeği ve ağacı olarak görülür. Akarsu veya ırmak da mutlaka mevcuttur. Onu sulamaya yarayan dolap zikredilir. Bostan aynı zamanda bir gezinti yeridir (Kurnaz, 1987: 519).

Sevgiliye ait güzelliklerin birçoğu bağlarda, bahçelerde olan özelliklerdir. Çiçeklerden, meyvelerden, ağaçlardan söz edilirken bağdan da elbette bahsetmek gerekir. Şair de bunu yapar ve sevgilinin güzelliğini, özellikle yüzünü ve yanağını bahçeye benzetir. Bağ, çok zaman cennetle birlikte anılır ve cennet bahçeleri hatırlatılır.

Şairin sözünü ettiği bağ ve bahçede bir akarsu (şairin gözyaşları), çiçek (sevgilinin gül yanağı, gonca dudağı vs.), kuşlar (âşık denen bülbül) bulunur. Bu haliyle o tam bir güzellik manzumesidir. Ancak bu bahçeden bahar hiç eksik olmaz. Bahar gelince bağ bezenir, süslenir, güzelleşir. Servisi, gülü, sümbülü, yasemeni, menekşesi, nergisi, lâlesi, çınarı, narı; bülbülü, kumrusu, papağanı, tâvûsu ve bulutu ile bu bahçe bir seyrân yeridir. Şair bu bahçede kendini mutlu hisseder. Bağ olunca bahçevan da olur. Çünkü oranın daima taze ve suya kanmış olması gerekir. Böyle yerlerde bezm ve eğlence düzenlenir. Bu bahçe, şiiir denen meyveler verir. Bütün bu dekorlar ile bağ bazen dünya bazen söz bazen de ömür ve can olur. Dünya gibi bu bağ da geçicidir. Öyleyse ondan azamî ölçüde istifade etmek gerekir (Pala, 2003: 63).

7.1.1. Bağ ile İlgili Tasavvurlar

7.1.1.1. Âşık

Bahar canlılık, dirilik, gençlik ve yaşama sevincini ifade etmek için, sonbaharı ise ihtiyarlık, bitkinlik, yaşlılık ve ölüm simgesi olarak kullanılır. Bahar mevsiminde yemyeşil olan bahçeler, hazan mevsiminin gelişyle sarı yapraklarla kaplanır.

“Ey bahçe! Benzini güz mevsimi mi sararttı? Yoksa başı dışarı bakar (uzun boylu, vefasız) salınan bir servin (servi boylu sevgilin) mi var?” Bu beyitte bahçe ve servi, kişileştirilerek âşığa ve sevgiliye teşbih edilmiştir. Şair tecahül-i ârif yaparak soruyor: Ey bahçe (âşık), sararıp solmanın sebebi, sonbahar mı, yoksa servinin (sevgilinin) vefasızlığı veya başını dışarıya sarkıtması mı? Başı taşra deyimi akli, gözü dışarıda yani vefasız anlamındadır. Baharını beklemekten usanan âşık sonunda bitkin düşerek hastalanmıştır:

Benzüni ey **bû-sitân** fasl-ı hazân mı itdi zerd

Yohsa başı taşra bir serv-i hırâmânun mı var

(C.1, G.406/2)

7.1.1.2. Aşk

Aşk konusu Zâtî'nin şiirlerinde ilâhî ve maddî-beşerî yönleriyle ele alınmıştır. Klâsik edebiyatımızda aşk, basit ve çekici bir arzudan hastalık derecesine varan alışkanlık ve tutkulara kadar çeşitli boyutlarda işlenmiştir. Bu aşk ilk bakışta bir cinsellik izlenimi uyandırıyor da platonik bir zevk ve bağlılık olma düşüncesi daha kuvvetlidir. Klâsik şiirdeki anlayışa göre dünya zevklerinden kaynaklanan aşk, hayatta kavuşma ve dokunma arzusu taşır. Uğrunda çekilen sıkıntılar sınırlıdır. Beşerî aşk, bireylerin karşılıklı veya karşılıksız sevgisidir (Karaismailoğlu, 2001: 88–91). Sevgili, aşk bağında, âşığa çoğunlukla sıkıntı vermektedir. Dolaba benzeyen felek bu sıkıntıyı daha da artırmaktadır. Çünkü o, âşığa talihsizlikten başka bir şey göstermez:

İki güldür ay ü gün gül-zâr-ı hüsnünden senün

Bâg-ı 'ışkunda felek dölâb-ı bî-mikdârdur

(C.1, G.221/2)

Aşk bahçesindeki sevgili, âşığın sararıp solan yüzünü ve dövünmekten moraran bedenini görmesine rağmen ona acımamaktadır. Bu duruma sevinircesine “Senin halin

beni üzmez. Nasılsa bu bağda daha pek çok âşık vardır ve hepsi de emirlerime âmâdedir.” der:

Ruh-ı zerd ü dem-âlûd u gögermiş cismümi gördi

Eyitdi **bâg-ı ‘ışk** içre emîr-i ‘âşıkânım var (C.1, G.490/2)

7.1.1.3. Bağ-bân (Bostancı)

Bahçıvan anlamına gelen bu iki kelime, bir bahçenin düzenlenmesi ve bakımıyla görevli kimse için kullanılır. Ağaçların, çiçeklerin ve diğer bitkilerin ekilip sulanması, budanması vs.den sorumludur. Bostancı, aslında hasbahçeleri bekleme işini yaparken sonraları padişah sarayını korumakla görevlendirilen bir sınıf asker, saray gözetçisidir.

Bahçıvan, sevgilinin sulu yanağını görünce sulamada kullandığı suyun yönünü değiştirmiş; ayva tüylerini görünce de yeşillik ekmeye başlamıştır. Tüm bu yaptıkları, sevgilinin güzellik unsurlarının ona verdiği coşkudandır. Bahçıvan olan âşık, onun yanağına hasret duymakta ve ayva tüylerinin özleminden de bahçeye yeşillik ekmektedir:

Gördüğince ‘ârızunla hattumı

Suyı savar **bâg-bân** sebzi eker (C.1, G.266/4)

Hal; keyfiyet, durum anlamlarına gelir. Döndükçe iniltili bir ses çıkaran dolabın sesi, bostancıların keyfini kaçırdığı için onu ortadan kaldırmışlardır. Burada söz edilen dolap, âşığın inleme sesidir:

Hâlet ugurlar diyu dîlâb inildümden benüm

Zâtî’ yâ **bôstâncılar** su gibi anı çekdiler (C.1, G.438/5)

Bahçıvanın bahçede kazma ile uğraşması ve toprağa kazmayı vurması, fidanın beline dayak vurması şeklinde tasavvur edilmiştir. Fidanın bu muameleyi görmesinin nedeni, sevgilinin boyuna benzemeye çalışmasıdır:

Nihâl öykindügiyçün kadd-i yâra

Biline **bâg-bân** urdı tayagı (C.3, G. 1485/7)

7.1.1.4. Bekâ (Sonsuzluk)

Bekânın kelime anlamı “sonsuzluk”tur. Sonsuzluk bahçesi ise cennet bahçesidir. Aşağıdaki beyitte cennet bahçesine uçmak için can bülbülüne sevgilinin oku ile bir çift kanat yeterli görülmektedir. Beyitte sevgilinin mahallesi cennete teşbih edilmiştir:

Dôstlar uçmag için **bâg-ı bekâ** gülzârına

‘Andelîb-i câna tîr-i dôst bâl-ü-per yiter (C.1, G.307/5)

7.1.1.5. Belâ

Dîvân şiirinde âşık, belâların en kötüsüne kendisinin uğradığını söyler. Aşağıdaki beyitte Zâtî, belâ bahçesinde perişan bir bülbüldür:

İşiden bülbüle ânî olur hâmûşluk ‘ârız

Belâ bâgında Zâtî bir ‘aceb şûrîde bülbüldür (C.1, G.375/5)

7.1.1.6. Belâgat

Belâgat; iyi, güzel, pürüzsüz söz söyleme anlamlarına gelir. Zâtî, belâgat bahçesindeki şiirlerinin güzelliğini anlatır. Ona göre şiirleri renkli, okuyana bahçede dolaşırçasına ferahlık veren şiirlerdir:

Şi ‘ri rengînün **belâgat bâg**ının gül-zârıdur

Hûb ü nâzûg ‘andelîb-i hôş-nevâ ter yârıdur (C.1, G.253/1)

Zâtî, belâgat bağının bülbülü olmayan kişinin, gonca olan gönlünün gül gibi açamayacağını söylemektedir:

Açamaz gül gibi ey Zâtî gönüller goncasın

Söz deminde bülbül-i **bâg-ı belâgat** olmayan (C.3, G.1158/5)

7.1.1.7. Bezm (Bezm-gâh)

Bezm, toplanılan, sohbet edilen, içki içilen ve çalınıp oynanılan bir toplantı yeridir. İlbaharda çimende, kırlarda veya bir gül bahçesi vs. güzel yerlerde gezip eğlenmek, içip coşmak halen rağbet edilen bir eğlence şeklidir. Eskiden bu âdet daha çekici imiş.

Sevgilisi, sâkisi, mutribi, gazelhanı, yârânı ve içkisi, mezesiyle meclis, şairlerin en râğbet ettikleri mekânlardan biridir. Bezm sevgilinin yüzü, dünya, güzellikler vs. yerine kullanılabilir (Pala, 2003: 81). Aşağıdaki beyitte servi boylu sevgilinin kendinden geçerek bademe benzeyen gözyaşları dökmesi sonucu bezmin bahçeye döndüğü söylenmektedir. Sevgilinin şarap içmesiyle gözyaşlarına boğulması sonucu meclis, bağa dönüşmüş, yani bahçe gözyaşlarıyla sulanarak çeşitli bitkilerin yetişmesine vesile olmuştur:

Mest olub ol serv-kâmet gözlerinden dökdi yaş

Bezmümüz bir bâga döndi kim gül-i bādâmı var (C.1, G.229/4)

Bu beyitte ise bezm kelimesi geçmese dahi tasvir edilen yer, orasıdır. Baharın gelmesi ile birlikte işret vakti de gelmiştir. Artık bağ kapısı açılacak ve gönüller coşacaktır. Rind olan kişi, gül renkli şaraptan vazgeçmemektedir:

Açıldı bâb-ı **bâg**-ı ‘ayş u ‘işret fasl-ı gül geldi

Mey-i gül-gûndan itmez rind olan ol bâbdan tevbe (C.3,G.1402/4)

İlkbaharda bağa seyrâna varılır. İçki, eğlence, mûsiki ve sohbet meclisleri kurulur (Kurnaz, 1987: 518). Zâtî de bize bunları hatırlatırken meclise varınca gamın ve kederin dağılacağını söylemektedir:

Şu ki **bezm-gâh** ana **bâg** ola

Gama sanma kim oturag ola (C.1, G.17/1)

7.1.1.8. Bülbül

Bülbül, bağda diğer çiçeklerle birlikte bulunur ve bu mekânı ötüşleriyle güzelleştirir.

Gonca dudaklı, gül yüzlü sevgilinin, aşk bağında, binlerce gönlü sıkıntı içinde olan bülbülü (âşığı) vardır. Onlar can acısıyla bağda âh etmektedirler:

Ol nigâr-ı gonca-leb kim çihre-i gül-rengi var

Bâg-ı ‘ışkında hezârân **bülbül**-i dil-tengi var (C.1, G.225/1)

7.1.1.9. Cennet

Eski İnan dillerinde Firdevs “büyük ve geniş bahçe, ferah yer, etrafı duvarlarla çevrili, içinde çok çeşitli ağaç türleri, rengârenk bitkiler ve yararlı hayvan türlerinin bulunduğu yer” anlamlarına gelir (Yıldırım, 2008: 324).

Kur’ân’ın Kehf sûresinin 107. âyeti şöyle der: “İnanıp iyi işler yapanlar yok mu, onların konakları Firdevs cennetleri olacaktır.” İbare burada bahçe anlamında kullanılmıştır. İslâmlıktan önce de verimli vadi (münbit vadi) anlamını getiriyordu (Hançerlioğlu, 1984: 107).

Beyitlerde Behişt, Firdevs, Cinân, Me’vâ ve Ravza adlarıyla yer alan cennetin zikrediliş sebeplerinin başında sevgilinin cennete layık bir varlık olarak düşünülmesi gelir. Bu düşünce, sevgilinin kûyunun cennet olarak vasıflandırılmasına sebep olur. Onun olmadığı bir yer ise âşık için cehennemden farksızdır. Her yer zindan olur. Beytü’l-ahzân, hüznün evi demektir. Yakup peygamber, oğlu Yûsuf’u kaybettikten sonra yıllarca ağlamış ve ızdırap çekmiştir. İşte Hz. Yakup’un hüznü ve ızdırap içinde yaşadığı bu evine Beytü’l-ahzân denilmiştir (Pala, 2003: 80). Şair beytinde bunları telmih etmiştir. Güzelliği ile Hz. Yûsuf’a benzeyen sevgiliyi kaybettiğinde Yakup (âşık), hüznünden buraya çekilecektir. Sevgilinin olmadığı cennet bahçesi, âşık için zindandan farksızdır:

Bâg-1 cennet dil-rübâsuz bend ü zindândur bana

Her serâ-yı dil-güşâsı beytü’l-ahzândur bana (C.1, G.38/1)

Zâtî, sevgilinin cennet bahçesinde (mahallesinde) dolaşmayınca ve orada onun yüzünü görmedikçe huzur bulmaz. Onun güzel yüzünü göremediği cennet, mümin için zindan olur. Mümin ve cennet kelimelerinin zikredilmesinden de anlaşıldığı üzere beyitte tasavvufî mana söz konusudur. Mümin, cennette yaşasa bile Allahu Teâlâ’nın yüzünü görmek, O’nunla bir arada olmak ister. Bunlara ulaşamadıktan sonra mümin, cenneti neyler:

Görmez isem rûyını Zâtî gerekmez kûyını

Bâg-1 cennet mü‘minün dîdârsuz zindânıdır (C.1, G.285/5)

“Dövünmekten morarmış göğsüm ve sayısız yaralarım (öyle göz alıcı oldum ki), sevgilinin semtinde cennet bağından gelmiş bir tâvûsa döndüm.” diyen Zâtî, tâvûsun

cennetten çıkarılmış bir kuş olduğunu telmih etmektedir. Âşık bu haliyle renkli tüyleri olan tâvûsu andırır:

Dâg-ı bî-hadd ü dögünmekden gögermiş sadr ile
Dönmişem kûyında bir **Bâg-ı İrem** tâvûsına (C.3, G.1282/2)

7.1.1.10. Cünûn (Cinnet)

Cünûn delirme, delilik, çıldırma anlamlarına gelir.

Baharın cinnet mevsimi olmasına Ahmet Talat Onay şöyle bir açıklama getirir: “Bahar ve sonbahar; vücutlarda kan deverânının tebeddül zamanıdır. Cinnet, beyindeki akıl ve muhakeme hücrelerine kanın fazla hücumundan ileri gelir, yani bir nev’i dimâğî nezfdir.” Onay, ayrıca bu mevsimde insanların vücutlarına zindelik yayıldığı için delikanlıların kabına sığmadığını belirterek delilerin cinnetinin özellikle bu mevsimde arttığına dikkat çekmektedir (Göre, 2007: 284).

Kuşların bir ağızdan feryat etmeleri ve ötüşmelerine, ayyaşların açık saçık, saçma sapan sözlerine gulgul denir. Gürültü, çığırtma ve mâyiânın şişeden boşaltıldığı vakit peydâ ettiği sadaya da bu ad verilir (Onay, 2007: 248).

Perişan bir bülbül olan âşık, sevgilinin aşkından dolayı cinnet bahçesini kendine mesken edinmiştir. Onun bu bahçede duyduğu zincir sesi, kuşların (âşıkların) feryadıdır. Çünkü âşıklar, sevgilinin aşkı yüzünden delirmiş ve zincire vurulmuşlardır:

Meskenüm **bâg-ı cünûn** bir bülbül-i şûrîdeyem
Dôstlar âvâze-yi zencîr gulguldür bana (C.1, G.41/2)

7.1.1.11. Dolap

Dolap kuyudan su çıkarmaya yarayan, ağaçtan veya demirden yapılmış çark anlamına gelmektedir. Dolap bağda bulunur. Beyte baktığımızda âşık, gözyaşıyla dolabı döndüren ve döndükçe dolap misali inleyen kişidir:

Yiri bôstân ü **bâg** iken temâşâ eyle **dolâbı**
Döküb gözyaşımı devrân elinden zâr zâr inler (C.1, G.301/4)

7.1.1.12. Dünya

Dünya, insanların doğup büyüdüğü, bağ ise bitkilerin yetiştiği yerdir. Dünya gibi bu bağ da geçicidir. İnsanlar ümit ettiği sürece yaşarlar. Ancak öyle bir an gelir ki, dünyadan elini eteğini çekmek isterler. Zâtî de böyle bir ümitsizliğe kapılmıştır. Dünya bağında yetişen ümit gülleri, sevgilinin ayrılığı ile birlikte solmuştur:

Zâtî'yâ irüb temûz-i hecr-i cânân günleri

Bâg-ı 'âlemde ümîdüm güllerün soldurdılar (C.1, G.231/5)

7.1.1.13. Eşek Başı

Dîvân edebiyatının baş tiplerinden olan rakip, sevilmeyen biri olduğundan çeşitli hayvanlara benzetilmektedir. Zâtî, aşağıdaki beytinde rakibin başını eşek başına benzeterak onu aşağılamaktadır. Âşığın gözünde rakip duygusuz, kaba görünüşüyle sevgiliyi korumaktan başka görevi olmayan biridir. Zâtî, aslî görevinden dolayı onu sevgilinin köyünde bostan korkuluğuna benzetir ve sevgiliye rakibin mahallesinde ne işi olduğunu sorar. Sevgili de onun eşek başından bostanlara oyuk yapılır, diye cevap verir. Rakibin eşek olarak tasavvurunda nâdânlık özelliği de söz konusudur:

Didüm rakîb neyler kûyunda didi dil-ber

Olur **eşek başından bôstân**lara oyuklar (C.1, G.461/5)

7.1.1.14. Gönül

Gönül ile bağ arasında mekân olma özellikleri açısından ilişki kurulmuştur. Gönül, insanların iyi ya da kötü duygular besledikleri yerdir. Bu mekân, sevincin ve kederin kaynağıdır. Üzülünce insanlar gönlüm daraldı, der. Sevinçli bir hal için ise gönlü şen tabiri kullanılır. Bağ da içinde çeşitli bitkilerin yetiştiği bir yerdir. Baharın gelmesi ile o da şen olur. Hazan mevsiminde ise üzüntüye kapılır ve yüzü sararıp solar.

Aşağıdaki beyitte sevgilinin aşkı, gönül bağında yetişen bir ağaçtır. Bu ağacın meyvesi ve yaprağı ne yazık ki, belâ, gam ve sıkıntıdır:

Gönül bâgında bitmiş bir şecerdür 'ışkun ey servüm

Belâ vü mihnet ü gussa anun bergi vü bârıdur (C.1, G.246/2)

7.1.1.15. Gül

Gül cennette de bulunduğuna inanılan bir çiçektir. Cennette sekiz yüz çeşit gül olduğu söylenmektedir. Soğuk hava, cennet gülünün kokusunu içine çekip ondan koku alamaz. Çünkü o, cennette bulunmaktadır. Onu, Allahu Teâlâ koruması altına almıştır:

Anun ki vire dimâgına berd-i ‘unf fesâd

Revâiyih-i **gül-i Firdevsi** itmez istinşâk (C.2, G.657/5)

Aşağıdaki beyte göre, bağa gelenler sonunda gül gibi açılır. “Açılmak” kelimesi ile suskun olanların konuşmaya başlaması, dertlerin anlatılmaya başlanması ya da içtikçe kendinden geçilmesi kastedilmiştir. Gonca bu mekânda gönlü şâd olan sevgilidir. Bülbülün kendisi için feryat etmesi hoşuna gitmektedir:

‘Âkıbet bu **bâga gül** gibi gelenler açılır

Nâlişine bülbülün ey gonca niçün şâdsın (C.3, G.1064/2)

7.1.1.16. Güzellik

Peygamber Efendimizin adının Arapça karşılığı Ahmed’dir. “Pek çok övülmüş olan” anlamına gelir.

Sahabeleri Peygamberimiz (sav)’in güzelliğini şöyle anlatıyorlardı:

"Allah Resulü sallallahu aleyhi ve sellem çok yakışıklı ve alımlı idi. Mübarek yüzü ayın on dördündeki dolunay gibi parlardı... Burnu gayet güzel idi... Gür sakallı, iri gözlü, düz yanaklı idi. Ağzı geniş, dişleri inci gibi parlaktı... Boynu sanki bir gümüş hüzmesi idi... İki omuzu arası geniş, omuz kemik başları kalın idi..."

Enes b. Malik (r.a.) anlatıyor:

"Resûlullah Efendimizin boyu; ne çok uzun, ne de fazla kısa idi. Teni de ne duru beyaz, ne de koyu esmerdi. Saçları ise ne düz, ne de kıvrıkcık idi. Kırk yaşına geldiğinde, Allah Teâlâ O’nu peygamber olarak gönderdi. Peygamber olduktan sonra, Mekke’de 10 sene, Medine’de de 10 yıl kaldı ve 60 yaşlarında vefat etti. Bu fani hayata veda ettiklerinde, saçında ve sakalında 20 tel ak saç yoktu." (Büyük Hadis Külliyyatı, C.5 / 2005: 31–33).

Hz. Peygamber (s.a.s.) yaklaşık dokuz veya on yaşlarında iken himayesinde kaldığı amcası Ebu Talib'in ticaret maksadıyla düzenlediği bir Suriye seferine katılmıştı. Mekke'den Suriye'ye giden yol üzerinde Kudüs ile Dımeşk şehirleri arasında bulunan bir yerde bir Hıristiyan manastırı vardı. Ebû Talib'in kervanı her zaman olduğu gibi bu manastıra yakın bir yerde konaklamışken bu tapınakta yaşayan Bahira adındaki din adamının dikkatini çeken bir husus olur. Kervan uzaktan manastıra doğru yaklaşırken onu âdeta sıcaktan koruyan bir bulut parçası sürekli olarak kafilenin üzerinde ve onunla birlikte yürüyordu. İşte bu bulut, Allah'ın lütuflarından biridir. Beyitte bu olaya telmihte bulunulmuştur. Allah'ın lutfu gece gündüz yağın bir bulut gibidir ve Hz. Muhammed'in güzellik bağına hiç durmadan yağmaktadır:

Ebr-i lûtfından Hudânun rûz u şeb turmaz yagar

Hüsünün bâğına bârân-ı letâfet Ahmedün (C.2, G.769/4)

7.1.1.17. Hamâkat (Ahmaklık)

Bağ güzel olan şeylerle ilgili olarak kullanılmasına rağmen, zâhidde durum pek de öyle değildir. Onun bağı ahmaklık bağıdır. Çünkü o, sevgilinin mahallesi varken cenneti istemektedir. Bu nedenle ahmak bir kuş olarak nitelendirilir. “Ey zâhid, senin ahmaklık, bönlük bağında eşin yoktur. Sevgilinin mahallesini bırakıp cennet (uçmak) istersin, ne acayip kuşsun.” diyen şair, uçmak kelimesini tevriyeli olarak kullanmıştır:

Senün bâğ-ı hamâkatde nazîrün yokdur ey zâhid

Koyub kûy-ı nigârı uçmag istersin ‘aceb kuşsun (C.3, G.1079/4)

7.1.1.18. Harem

Harem, “herkesin girilmesine izin verilmeyen saygıdeğer ve kutsal yer” anlamına gelmektedir.

Aşağıdaki beyitte sevgilinin bulunduğu yer olan bağ, harem olarak nitelendirilmiştir. Oraya herkes giremez; ancak sevgili bunu pek önemsemeyerek rakiplerin girmesine izin vermiştir. Bu yüzden de âşık, bu kutsal yeri feryatları ile doldurmuştur. Beyitteki “harem, mahrem” kelimeleri iştikâk sanatını oluştururlar:

Toldurdı bülbülün **harem-i bâgı** nâlişi

Nâ-mahrem ile gülmek açılmak gülün işi (C.3, G.1663/1)

7.1.1.19. Hz. Muhammed

Ravza, yeşilliği bol olan ve içi ferahlatan bahçe, bağdır. Bu nedenle uluların mezarı ve cennet bahçeleri için “ravza” tabiri kullanılır (Pala, 2003: 388). Peygamberimizin cennette bulunması sebebiyle söz konusu edilir.

“Senin yanağının vafını şiiirlerimde görenler şevklenir ve Hz. Peygamber'in bahçesinde nûrdan şimşek çaktığını sanırlar.” diyen şair, Peygamberimizin nurlu yüzünün güzelliğini tasvir etmektedir. Sahabelerin anlattığına göre Hz. Muhammed'in yanakları kırmızıya çalar renkte beyazmış. Onun bu güzelliği şiiirlerde söz konusu edildiğinde okuyanlar şevklenmektedirler:

Nazmum içre görene vaf-ı ruhun şevk virür

Berk urur **Ravza-i Ahmedde** sanasın kim nûr (C.1, G. 360/2)

7.1.1.20. İrem

Bağ-ı İrem, Âd kavminin kralı olan Şeddâd tarafından Tanrılık iddiası ile cennet bahçelerinin özelliklerine benzetilerek yaptırılan bahçedir. Bu bahçe Allah'ın gönderdiği bir tufan ile yere geçti. Şairler güzel bahçeyi ve sevgilinin güzel yüzü ile güzelliklerini bu bahçeye benzetirler (Pala, 2003: 64).

Beyitte bu bahçeye telmihte bulunmuş ve sevgilinin ağzı İrem bahçesindeki fıstığa benzetilmiştir. Bu fıstığın dünyada benzeri yoktur:

Pisteh-i **bâg-ı İrem** dirsem ‘aceb mi ana ben

Hey kıyâmet mâ-hasal dünyâda yokdur ol dehen (C.3, G.1036/1)

7.1.1.21. Karar

Karar, “kişinin, yaşamın önemli ayrıç noktalarında içine düştüğü gerilim ve bunun sonucu yapılan seçme” anlamına gelir.

Nevbahar olarak nitelendirilen sevgili, âşığın karar bağından gidince âşık artık bu bağda yeni ürünler (ümitler) yetiştiremez olmuştur. Sevgilinin ayrılığı, âşığı meyvesiz bir bağa döndürmüştür:

Nev-bahârum çün sefer itdi diyârumdan benüm
Hâsıl umman döstlar **bâg-ı karâr**umdan benüm (C.2, G.886/1)

7.1.1.22. Kavuşma

Aşağıdaki beyitte Zâtî, kendisi dururken sevgilinin vuslat bağında rakiplerle eğlenmesine anlam verememektedir:

Dôstum Zâtî tururken ber-murâd olmak neden
Mîve-i **bâg-ı visâl**ünden ‘adû-yı bî-edeb (C.1, G.54/5)

7.1.1.23. Kitap

Bôstân, mesnevî tarzındaki dört ciltlik ve 4000 beyit civarındaki meşhur eserdir. Beyitte Bôstân ve Gülistân kelimeleri tevriyeli olarak kullanılmışlardır. Bu eserler, Sa‘di-i Şirâzî’ye aittir. Aşağıdaki beyitte Zâtî, dîvânının tazelik ve güzellikle dolu olduğunu söylemektedir:

Döndi **bôstân**da gülistân ey gül-i bâg-ı cemâl
Tâze hüsnîyyât ile pür Zâtî’nün dîvânına (C.3, G.1271/5)

7.1.1.24. Kûy (Köy, Mahalle)

Dîvân şiirinde üzerinde çokça durulan ve şairlerce bin bir benzetme ve mübalağa ile dile getirilen unsurlardan biri de sevgilinin mahallesidir. Şiirlerde mahalleyi anlatırken tercih edilen kelime “kûy”dur. Farsça olan bu kelime karye, mahalle ve sokak anlamlarına gelmekte olup sevgilinin yaşadığı çevre anlamında “kûy-ı yâr, kûy-ı dilber” gibi kalıplaşmış ifadelerle sıkça karşımıza çıkmaktadır. Mahallenin şiire konu edilmesi, sevgilinin yaşadığı mekân olması sebebiyledir. Sevgilinin fizikî ve ruhî yapısını, hâl ve tavırlarını türlü hayaller ve mübalağalarla şiire konu eden şairler, onun

yaşadığı mekânı ve bu mekânda bulunanları da değişik şekillerde ele alarak binlerce beyitte işlemişlerdir (Kaçar, 2008: 38).

Dîvân şiirinin genel anlayışında sevgili her zaman ulaşılmaz bir mevkide yer alır. Onun mahallesinde her daim feryatlar, ağlamalar işitilmektedir. Çünkü kendisine âşık olmuş birçok kişi mahallede ağlayarak gezmekte, onun yüzünü görme umuduyla mahallede sabah akşam nöbet tutmaktadır. Sevgili ise ilgisiz hâlini sürdürerek naz yatağında uyumaya devam etmektedir. Âşıkların kendisi için ağlayıp sızlamalarının, hatta aşkıyla ölenlerin canının hiçbir kıymeti yoktur. Aşağıdaki beyitte de âşık, taze gül olan sevgili için ağlayarak mahallesinin bahçesini sulamaktadır. Ebr, bahçedeki bitkilerin canlılığını sürdürmesi için gereken suyu temin eder. Beyitte bu görevi âşığın gözleri üstlenmiştir:

Ey gül-i ter bahr-ı ‘ışkundan alub dâyim sular
Ebr-i çeşmüm **bû-sitân-ı kûyunu** her dem sular (C.1, G.243/1)

“Kûy-ı yâr”, âşığın devamlı bulunmak istediği fakat türlü engeller yüzünden bir türlü erişemediği, erişse bile rahat edemediği bir mekândır. Âşığın gözünde orası çok kıymetlidir (Kaçar, 2008: 38). Âşık o yüzden sevgilinin mahallesini cennet bahçesine benzetmektedir. O, sevgilinin mahallesi dururken hata edip de cennete yüz döndürürse yanıp yakılacağını söyler:

Ravza-i kûyun koyub ‘âşık varursa cennete
Ayda od oldı yirüm yolum yanıldum bilmedüm (C.2, G.937/4)

Sevgilinin mahallesine benzetilen bostanda dönüp duran dolap, âşıktır. O, sevgilinin mahallesinde, yüzünü görme umuduyla dolaşmaktadır:

Döne döne inlerem yaşum akar başum döner
Bûstân-ı kûy-i yârun dönmüşem dölâbına (C.3, G.1277/4)

7.1.1.25. Letâfet

Letâfet, “güzellik, hoşluk, yumuşaklık” demektir. Yanakları güle benzeyen sevgili, Zâtî’nin şiirini görünce “Letâfet bağının bülbülü, aferin.” demiştir. Burada şairin kendisini övdüğünü görmekteyiz. Bülbül olan şair, gül aracılığı ile şiirlerinin güzelliğinden bahsetmektedir:

Gördi bu şi'ri didi ol 'ârızı gül Zâtî'ye
Âferîn ey bülbül-i **bâg-ı letâfet** âferîn (C.3, G.1018/5)

7.1.1.26. Melâmet

Melâmet, “iddia sahibi olmama, riyâdan sakınma, şöhretten uzak durma, nefsi itham ederek onun ayıpları ile meşgul olma, amelleri görmeme” şeklinde ifade edilmiştir (Selçuk, 2007: 488).

Âşığın “sararmış benzi, kanlı gözyaşı” özelliklerinin yanında, “âh çekme, inleme ve feryat etme” gibi alâmetleri kınanma sebebi olmaktadır. Bu yüzden o, daha aşk derdine düşmemiş kişiye (selâmet ehline) bu derde hiç bulaşmamasını öğütlemektedir. Çünkü bu haliyle âşık, toplum tarafından dışlanmıştır:

Melâmet bâgı içre eylerüz biz nâle-i sârı
Selâmet ehline eydün sakınsun derdümüz sârî (C.3, G.1714/2)

7.1.1.27. Mihnet

Bağ bu kez sıkıntı (mihnet) yeri olarak karşımıza çıkmıştır. Bahçedeki iki kızıl güle benzeyen gözleri ve onları taze tutmak için gözyaşıyla sulaması, âşığın sıkıntılarının dışı vurmasıdır. Onun sıkıntısının nedeni, muhakkak ki sevgilidir:

Dü çeşmüm **bâg-ı mihnet**de iki dâne kızıl güldür
Anı ter tutmaga dem dem sirişküm su seper hânım (C.2, G.916/4)

7.1.1.28. Saray

“Cenneti kıskandı diye saraya benzeyen bahçeye altın yaygı döşendi, deseler yeridir.” diyen Zâtî, aşağıdaki beytinde sonbahardan söz etmektedir. Bahçede altın yaygılar bulunması, mevsimin sonbahar olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Dökülen yapraklar yaygı görevi görürler:

Bir ferş-i zer döşendi gören dirse yiridür
Sahn-ı **sarây-i ravzaya** reşk-i cinân yine (C.3, G.1239/4)

7.1.1.29. Sıtma

Kelime olarak Farsçadan dilimize geçen sıtma, “hararet, ateş” anlamlarına gelmektedir (Öztekin, 2006: 577). Eskiden humma, sıtma gibi ateşli hastalıklarda nar şerbeti verilirmiş (Onay, 1993: 411).

Sıtma hastasının ateşini düşürmek için hastaya okunmuş su içirmek, boynuna sıtma ipi bağlamak devrin tedavi usulleri arasındadır. Tas içerisine bırakılan, üzerinde “Biz: ‘Ey ateş! İbrahim’e karşı serin ve zararsız ol’ dedik. Ona düzen kurmak istediler; fakat biz onları hüsrana uğrattık.” (Enbiyâ, 21/69-70) mealindeki âyet-i kerîmenin yazılı olduğu kâğıdın suyunu hastaya içirmenin de iyi geleceğine inanılır (Çöm, 2002: 217).

Âşık, sevgilinin aşkı yüzünden sıtmaya yakalanmıştır. Vücudunun her bir yanını ateş sarmakta, bu ateş yüzünden zayıf düşmektedir. Onu bu halde görenler dizlerinin düğüm olduğunu sanmaktadırlar. “Bağ” kelimesi tevriyeli olarak kullanılmıştır. Bir şeyi bağlayan sargıya da bağ denir. Bu durumda sıtmanın bağ olması, âşıkla sevgili arasındaki bağın aşk ateşi olduğu anlamına gelir:

Teb-i ‘ışkı beni şol denlü za‘îf eyledi kim

Sıtma bâğında gören dizlerümi sandı düğüm (C.3, G.1033/4)

7.1.1.30. Sîne

Âşığın sînesi, içinde sevgilinin aşkını büyüttüğü için bağ olarak düşünülmüştür. Bu bağ hasret elinin kesilmesi sonucu yara almıştır. Sevgiliye kavuştuğu takdirde yaralar iyileşmeye başlayacaktır:

Görinenler dâğlardır sanma **bâğ-ı sîne**de

Dest-i hasret kesdi sabrum servin anun yiridür (C.1, G.242/2)

7.1.1.31. Şehir

Bostanın şehir olarak düşünülmesi, şehriyâr olan bahârın burada yaşaması nedeniyledir. Baharın bu şehre gelmesi, şehir halkının da zevk ve safa sultanı olmasını sağlar:

Yüri var ‘âlem-i zevk ü safâ sultânı ol sen de
Bahâr irişdi **şehr-i bûstâna** şehriyâr ol (C.3, G.1806/7)

7.1.1.32. Şîve

Sevgili, şîve (naz) bostanındaki uzun boylu nihaldir. Onun yaprağı ve meyvesi ise güzellik ile letâfettir:

Nihâl-i **bôstân-ı şîve** kim dirler ana Bârî
Melahatdur anun bergi letâfetdür anun bârı (C.3, G.1500/1)

7.1.1.33. Ülke

Aşağıdaki beyitte bağ, bir ülke olarak tasavvur edilmiştir. Bu ülkeye askerler çadır kurmuşlardır. Çiçeklerle bezenmiş olan ağaçlar, bu ülkeye çadır kurmuşlardır:

Milket-i bâga letâfet leşkeri kondı yine
Her dıraht-ı pür-şükûfe kurdı bir hôş çâderi (C.3, G.1815/2)

7.1.1.34. Vefâ

Bostanda çeşitli meyveler yer alır. Şaire göre, vefa da o bahçenin meyvelerinden biridir. Ancak âşığa cefâ meyvesini reva gören sevgili, âşığın vefa bahçesindeki meyveyi yemesine izin vermez:

Nasîb olmadı çün ana **vefâ bûstân**ınun bârı
Cefâ bârın urub deng itme Zâtî bendeni bârı (C.3, G.1714/5)

7.1.1.35. Yanak (Ârız)

Bahar, çiçeklerin açılmaya başladığı mevsimdir. Bu dönemde açılan çiçeklerden biri de güldür. Beyte göre gül, sevgilinin yanağıdır ve bu güllerle bağ şenlenmiştir:

Gülüşüb güller bahâr anı nice tonatmasun
‘**Ârız-ı** dil-dâr ile Zâtî mu‘âriz oldı **bâg** (C.2, G.627/5)

7.1.1.36. Yüz

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzü bir bağ olarak tasavvur edilmiştir. Orada lâle (yanak) bulunmaktadır. Ayrılık ateşi, âşğın kalbinde lâle gibi yaralar açılmasına sebep olmuştur:

Ol goncanun ki **bâg-ı cemâl**inde lâle var
Nâr-ı firâkı kalbüme dağ oldu lâle-vâr (C.1, G.317/4)

7.1.1.37. Zarâfet

Zarâfet, “incelik, naziklik” anlamına gelen bir kelimedir. Bülbül, zarâfet bahçesinde şarkı söylemektedir:

Bülbül-i gûyâsı olmaga **zarâfet bâg**ınun
Ol gül-i bâg-ı cinân koymış gülistân koynına (C.3, G.1424/2)

7.1.1.38. Zindân

Âşık, sevgilinin zülûflerinin ve kuyuya benzeyen çenesinin hasretini çekmekte ve sevgiliye “Bana bahçeleri zindan etme.” demektedir. Zâtî, aşağıdaki beytinde “zenahdân-zindân” ve “zülûf-bağ” ile leff ü neşr sanatı yapmıştır:

Hasret-i çâh-ı zenahdân ü ser-i zülûfünle
Zâtî’ye **bâg**ları eyleme bâg u **zindân** (C.3, G.1118/5)

7.2. Çemen (Çayır, Mergzâr, Sebz, Sebzezâr)

Çemen bildiğimiz çayıra, yeşilliğe denildiği gibi bağ, bostan, gül bahçesi gibi iç açıcı yerlere de denir (Aybed, 1989: 90).

Ayrıca maydanozgillerden kimyon türü ve bunun kokulu tohumuna da çemen adı verilmektedir (Meydan Larousse, “Çemen”, C.3: 193).

Çemen, ağaç ve çiçeklerin bulunduğu çayır, bahçenin oturulacak gölgelik, çayırılık kısmıdır. Bu sebeple yeşillik unsuru yanında ağaç dolayısıyla çiçek, meyve ve koku unsurlarını da taşır. Oturulacak bir yer olması, ona kullanılan bir mekân olma özelliğini kazandırır (Sefercioğlu, 1990: 418).

Çemen, Dîvân edebiyatındaki seyir ve temaşa yerlerindedir. Sebz, sebze-zâr ve merg-zâr gibi şekillerde kullanılan kelime, yeşil otlarla dolu kır-bayır anlamındadır. Bağ için geçerli olan bütün özellikler hemen hemen çemende de vardır (Pala, 2003: 109).

Çemen, su ile neşv ü nema bulur, güzelliğini kazanır. Bulut, bu vesile ile “çemen-ârâ” olur (Tolasa, 1973: 497).

Mergzâr, kuş avlanan yer ve bülbüllerin toplu olarak bulunduğu mahal olarak tasvir edilir (Çavuşoğlu, 1971: 272). Mergzârda seher vakti binlerce kuşun öttüğü söylenir (Kurnaz, 1987: 520).

Sebz, yeşil, çayır, çimen, yeşillik olan yer demektir. Esmer benizli güzel ve siyah manalarında da kullanılır (Aybed, 1989: 90).

7.2.1. Çemen ile İlgili Tasavvurlar

7.2.1.1. Adem (Yokluk)

Akıl, uçup gitmesi ve değişik düşüncelere takılıp kalması yönüyle kuş olarak tasavvur edilmiştir. Sevgilinin oka benzeyen kirpikleri, âşığın akıl kuşunu avlamıştır (Aklını başından almıştır). Bundan böyle âşığın akıl kuşu, adem bahçesini kendine yurt edinir:

Bir nâvek urdı mihr-i müjen murg-ı ‘akla kim

Ey mâh **merg-zâr-ı ‘ademde** yuvalanur (C.1, G.413/2)

7.2.1.2. Âhû

Bozkır ve yarı çöllerde dolaşan, ürkek bir hayvan olan âhû, beyitte sevgilinin yerine kullanılmıştır. Sevgili güzel gözlü ve ürkek olduğu için bu benzetme yapılmıştır. Sevgili, âşıktan çayır çayır kaçarken çimenlikte rakiplerden kaçmamaktadır:

Dirîgâ kaçmaz ayrukdan **çemende**

Kaçar çayır çayır benden ol **âhû** (C.3, G.1217/3)

7.2.1.3. Bülbül

imende çeşitli ağaçlar ve çiçekler bulunur. Bülbül de bu bitkilerin üzerinde terennüm eden güzel bir kutur.

Beyitteki imen tasvirinde bülbül ve gl de yerini almıştır. Gl, süslü bir güzel; imen tazeliği ile ön plan çıkmış olan bir mekn; bülbül de resim gibi olan bu tabloyu nakeden bir nakkatır. Böyle güzel bir manzarada ehl-i hev olanların coması pek tabiidir:

Gl dil-ber-i zb v **emen** tze hav hb

Bülbül gibi iderse nola ehl-i hev nak (C.2, G.611/3)

7.2.1.4. Cn-Dil (Gönül)

Can, elle tutulur gözle görülür bir varlık olmamasına rağmen insanı hayatta tutan en önemli unsurdur. Canın vücudu terk etmesiyle hayatın son bulduğuna inanılır (Sefercioğlu, 2001: 305). Sebzezr da bağ gibi sevgililerin gezindiği bir mekndır. ığın can ve gönül bahçesi, perişan haldedir. Susuz kaldığı için darmadağın olmuştur. Sk (sevgili), temmuz scağında ona bir bardak su vermez:

b-ı sf yok mı kim tb-ı temz-i gussadan

Sky bu **sebze-zr-ı cn**  **dil** pijmrdedr (C.1, G.293/2)

7.2.1.5. Cennet

Yeillikle dolu olan imen, dümdüz bir çöl olan sahrayı bile cennete evirmı ve oraya kuları davet etmiştir:

Cennet itdi yine sahrda her aray **emen**

Da‘vet itdi bizi murg-ı suhan-r-y emen (C.3, G.1183/1)

ığın gönlü, sevgiliden yana uçmak istemektedir. Sevgilinin mahallesinin gönülde zuhr etmesi ile kara yer cennet gibi çimenliğe dnmtir:

Biten gönlünde ol olsun o yana uçmaga bâl aç
Kara yir sahn-ı **cennet** gibi cümle **sebze-zâr** oldu (C.3, G.1806/5)

7.2.1.6. Devâ

III. Ahmed, bağda çimende gezmenin gönlü açtığını, gönle ferahlık verdiğini ve bu yolla bazı sıkıntılardan kurtulanacağını söylemiştir. Beyitte de bu düşünceye yer verilmiştir. Bunların yanı sıra sevgilinin güzel yüzü ve şarap da gam hastalığının iyileşmesine yardımcı olur:

Akar su güzel sûret ü **sebz** ü mey-i sâfî
Zâtî maraz-ı gussa vü endûha **devâdur** (C.1, G.154/5)

7.2.1.7. Dünyâ

Bahar mevsiminde tabiatın canlanması ile insanların yeşil alanlara çıkıp eğlenmeleri ve kışın verdiği sıkıntılardan kurtulmaları da edebiyatımızda işlenen konulardandır. Çimen, cennet bahçelerini kıskandığı için dünyayı yemyeşil yapmıştır. Bu yüzden dünyanın zevki sürülmeli, işret meclislerinde içip gam ve tasa unutulmalıdır:

‘Ayşâ harc it yûri dünyâyı cihân zevkini sür
Reşk-i Firdevs-i berîn eyledi **dünyâyı çemen** (C.3, G.1183/8)

7.2.1.8. Gençlik

“Ey Zâtî! Çimenlik, yasemin bahçesine döndü ve bu bahçe ölüm kokusu verdi. Allah’tan ümidim budur ki, imanı yoldaş etsin.” Yasemin, ölümlerin yıkanma suyuna eklenip kokusundan faydalanılan bir çiçektir. Beyitte bu özelliği vurgulanmıştır. Yeşil renkli olan çimenler, yasemin çiçekleri nedeniyle beyaz renge bürünmüştür. Yani gençlik solmuş ve ölüme yaklaşmıştır:

Semen-zâr oldu **sebzün** Zâtî’yâ bûy-ı fenâ virdi
Ümîdüm bu durur Hakdan ki yoldaş ide îmânı (C.3, G. 1797/7)

7.2.1.9. Gözyaşı

Aşağıdaki beyitte âşığın gözyaşları, etrafı ıslatarak çimenler yetişmesine neden olmuştur. Ayrıca ekinlerin suya olan ihtiyacından dolayı, âşığın gözyaşlarının ekinleri büyüttüğü söylenmektedir. Beyitte şair mübalağa-i gulüvv yapmaktadır:

Didüm ki **gözüm yaşı** çevrem **çemen** itmişdür

Ol dil-ber-i gendüm-gûn didi nem ekin eyler

(C.1, G.471/3)

7.2.1.10. Hançer

Ucu sivri, iki tarafı keskin kamaya benzer bıçaktır (Şemseddin Sami, 2002: 589).

Tanzimat'tan önceki eski toplum hayatımızda hançer, erkek tuvaletinin, aynı zamanda mertlik nişanı olan en önemli süslerinden biriydi. Erkek çocuğun delikanlılık çağı, belindeki kuşağın kıvrımına sokulmuş bir hançer taşıması ile başlardı.

Hançerin kını ve kabzası, memleketimizde yüzyıllar boyunca en zengin kuyumculuk konularından biri olmuş, irili ufaklı zümrütler, yakutlar, elmaslar, pırlantalar ile süslenmiş, yüksek kıymetlerine kıymet biçilmesi güç ve güzelliklerinin seyrine doyum olmaz hançerler, Osmanlı Padişahları tarafından vezirlere, serdarlara, yabancı hükümdarlara hediye olarak verilmiş, gönderilmiştir. Osmanlı Padişahları bizzat kendileri de en muhteşem hançerleri taşımışlardır. Kadifeden, ipekten altın sırma ile incilerle işlenmiş kıymetli kumaşlardan esvapların, kaftanların arasında murassâ bir hançer kabzası, göz kamaştırır şahne tuvalete ayrı bir revnak vermiştir (Koçu, 1969: 127).

Çimen, sivri şekli itibarıyla hançere benzer. Âşık, gözleri cellâd olan sevgili olmadan sahrada gezmeye kalkışsa keskin hançer olan çimenler onu yaralar:

Seyr-i sahrâ eylesem ol gözleri cellâdsuz

Bana Zâtî her **çemen** bir **hançer**-i bürrân olur

(C.1, G.206/5)

7.2.1.11. Kûy (Mahalle)

Âşığa huzur ve zevk veren yerlerden biri de sevgilinin semtidir. Âşık gönlündeki aşk ve şevkle gelip çimenliğe benzeyen semtinde sevgilinin yüzünü seyretmek ister. Onunla sabah seyrine çıkabilmek en büyük arzusudur:

Seyr ideyin cemâlünü **kûy**unda ‘ışk ile
Olur **çemende** yâr ile seyr-i seher lezîz (C.1, G.135/3)

7.2.1.12. Mantıku’t-tayr

Bazı nüshalarında adı Makâlât-ı Tuyûr, Makâmât-i Tuyûr, Tuyûrnâme şeklinde kayıtlı olan ve nüshalar arasındaki farklılıklar dikkate alındığında 5000 beyti biraz aşan eser, otuz bir bölüm halinde remel bahriyle kaleme alınmıştır (Sevgi, 2003: 29).

Feridüddin Attar’ın Mantık’ut-tayr adlı eseri dilimize Mevlvî Fedâyi Dede tarafından H.1045/M.1635 yılında Mantıku’l-Esrâr olarak çevrilmiştir. Eserin aslı Farsça olup birçok değişik dile ve dilimize çeşitli çevirileri olmuş, yakın zamanlarda birkaç kez de günümüz Türkçesi ve kendi yazım biçimi olan nazım şeklinde yayımlanmıştır.

Feridüddin Attar bu eserinde, insanların belirli özelliklerini yansıtabilmek için kuşları simgesel öğeler olarak kullanmıştır. Onun bu yapıtında, insanların temel özellik ve nitelikleri, yaşamları süresince karşılaştıkları çeşitli sorunları temsil olarak birçok kuş tarafından dile getirilmiştir. Bu eserde kuşların, sultanları olan Simurg’u arama ve onu bulma, ona kavuşma özlemiyle çıktıkları uzun yolculuk sürecinde bir mürşit tavrı sergileyen Hüdhüd’ün onların sorularını yanıtlaması, sorunlarını çözmesi ve onlara kılavuzluk etmesi işlenmiştir.

Kuşların insanları simgelediği bu eserde, onların rehberleri olan Hüdhüd kuşu aklın, bilgenin ve yol gösterici bilginin simgesi konumundadır. Yüce Tanrı’nın sıfatlarıyla tecellisi ve bir yansıması olan Simurg da, onların aradıkları ve kavuşmak istedikleri sultanlarıdır.

Masallar, kuşların bir araya gelip: “Her ülkenin bir yöneticisi, bir sultanı var; bizim ise böyle bir sultanımız yok. Sultanı olmayan ülkenin dirliği, düzenliği olmaz. Onsuz edemeyiz. Sultansız vatan cansız beden gibidir. Biz de kendimize bir sultan seçelim.”

demeleriyle başlar. Bu sırada, kendisinin Hz. Süleyman'ın sırdaşı olduğunu söyleyen Hühüd kuşu çıkagelir ve: “Sizin bir sultanınız zaten var; fakat siz ondan uzaksınız. O ise size sizden yakındır ve adı da Simurg'dur. Binlerce perdenin ardında gizlenmiştir. Gelin beraberce onu arayalım, bulalım.” der. Sonra hep birlikte yola koyulurlar, masallar da böylece sürer gider (Kırıkçı, 2007: 7–9).

Attâr, Mantıku't-tayr'da vahdet-i vücûd inancını anlatmıştır. Eserinde bu inancı kuşların dilinden temsilî bir tarzda hikâye etmiş, hühüd ile çeşitli kuşlar arasında geçen konuşmalar aracılığı ile tasavvufî düşüncelerini açıklamıştır (Sevgi, 2003: 29).

Aşağıdaki beyitte bu esere telmihte bulunulmuştur. Çimendeki kuş, onu dinleyen güle (sevgiliye) Mantıku't-tayr okur. Bu manzara karşısında gül, goncayı susturup çimenin hoş sesli kuşuna kulak vermiştir:

Gonceyi eyledi dem-beste gül urdı ana gûş

Mantıku't-tayr okıdı murg-ı hûş-âvâ-yı **çemen** (C.3, G.1183/6)

7.2.1.13. Meh-i âzer (Ateş Ayı)

Zâtî bu beytiyle bize bir muamma sunmuştur. “Aks” ve kalb” kelimelerinin delaletiyle kalb-i kül yaparak “hilâl” kelimesini ters çevirdiğimizde “lâlê”; “şitâ” kelimesini ters çevirdiğimizde de “âteş” kelimesi karşımıza çıkıyor (Arslan, 2000: 314). Sevgiliye ay diye seslenen şair, ateş ayının (yazın) yaklaştığını ve hilalin ortaya çıktığını söylemektedir. Yazın gelmesiyle çimende ay gibi güzeller, âşıkları ateş gibi yakacaktır:

Seyr it **çemeni** ey meh irişdi **meh-i âzer**

Gör ‘aks-i hilâl ile nice kalb-i şitâdur (C.1, G.154/4)

7.2.1.14. Revân (Âb-ı Revân)

Çimende yeşil otlar biter. Yağmur yağıp sulanınca onların daha çabuk bittiği belirtilir. Bu münasebetle âb-ı revân'a yer verilir. Onun tarâvetinden bahsedilir (Kurnaz, 1987: 519–520). Çimenler, su ile sulandığı için aşağıdaki beyitte “revân” kelimesi kullanılmıştır. Âşığın gönlü su gibi sevgiliye revân olmaktadır. Onunla çimende dolaşmak çok güzel olur:

Gül gibi açılalum ‘ışk ile ol yana **revân**
Hûb olur yâr-ı ‘azîz ile temâşâ-yı **çemen** (C.3, G.1183/2)

Su, bütün canlıların hayatını sürdürmesi için gereklidir. Sebze-zârda yeşil otlar biter. Yağmur yağıp sulanınca onlar daha çabuk büyürler. Âşık, sevgilinin çimene benzeyen ayva tüyelerini gözyaşları ile sulamaktadır. Zâtî yeşilliğin susuz olup olmayacağını istifham yoluyla sormaktadır:

Görüb hatun nola ağlarsam ey serv
Olur mı **sebze-zâr âb-ı revânsuz** (C.2, G.531/6)

7.2.1.15. Sehâb (Bulut)

Bulut anlamına gelen sehâb, sevgilinin ve övülen kişinin cömertliği, lutfu, kahrı ve şefkatini gösterir. Âşığın gamı ve yaşlarla dolu olan gözü, buluta benzer. Bahar mevsiminde vermiş olduğu yağmurlarla tabiatın yeniden canlanmasına yardımcı olan da buluttur. Bunun sonucunda her yer güzelleşir (Pala, 2003:140). Beyitte de onun ağlar görünmesi, yağmur yağdırarak her yeri yeşillige çevirme gayretinin sonucudur. O ağladıkça çimen sevinir. Bununla birlikte suya ihtiyaç duyan gülün de yüzü gülmektedir. Bulut gibi ağlayan biri daha vardır. O da bülbüldür. Bütün bu benzetmelerde görüldüğü gibi şair cansız varlıkları kişileştirerek teşhis sanatı yapmıştır. Bülbül olan âşığın gözyaşları, çimeni sulamaktadır. Bülbül inledikçe gül olan sevgili güler. Bu duruma şair içlermiştir. Onun ömrü kimisi için yas kimisi için de düğündür:

Güler gül ‘andelîb inler **sehâb** ağlar **çemen** hurrem
Kimine yas olur ‘ömrüm zamân kimine düğündür (C.1, G.181/3)

7.2.1.16. Tarâvet (Tazelik)

Tarâvet, tazelik anlamına gelir. Sebze-zârdaki bitkiler de sulandıkları müddetçe taze kalırlar. Allah, taze bir servi olan sevgiliyi güzellik çeşmesinde sulamıştır. Bu yüzden o her dem taze ve yeşildir:

Tarâvet sebze-zârında boyı bir serv-i ra’ nâdur
Melahat çeşme-sârında suvarmışdur anı Bârî (C.3, G.1500/2)

7.1.1.17. Yeşil Sof (Yün)

Sof, yün anlamına gelmektedir. Yumuşak ve beyitte yeşil renkli olması nedeniyle çimen ile yeşil yün arasında ilgi kurulmuştur.

Çimenin yeşil bir denize teşbih edilmesi nedeni ile dalgalar yeşil bir yün gibi düşünülmüştür. Bu dalgaları birbirine bağlayan ise sabâ rüzgârıdır. Artık her yer yemyeşildir:

Bir **yeşil sôf** gibi bağladı emvâc-ı latîf

Zâtî'yâ bâd-ı sabâdan yine deryâ-yı **çemen** (C.3, G.1183/9)

7.2.1.18. Zelîhâ

Farsça “yeni gün” anlamına gelen Nevrûz, Orta Asya Türklerinin yılbaşı olarak kabul ettiği ve bayram şeklinde kutladıkları gündür. Nevrûzda tabiatın yeniden canlandığına inanılır; baharın gelişi, tabiatın yenilenişi ve canlanmasıyla ilgili törenler yapılır. Osmanlı şiirinde bahar ve Nevrûz çoğu kez birlikte kullanılmış ve Nevrûz, baharın müjdecisi olarak gösterilmiştir. Şiirlerde tabiatın canlanıp tazelendiği bir bayram ve mübarek, uğurlu bir gün olarak anılmış; şairler bahar tasvirleri yapıp Nevrûzdaki eğlencelerden bahsetmişlerdir. Bahariyelerdeki bahar tasvirleri gibi Nevrûziyyelerde de bahara ilişkin benzer motifler kullanılır. Bahar tasvirleri yapan şiirler yazılmış, bahar eğlenceleri anlatılmış, baharın verdiği neşe klâsik edebiyatımıza bir canlılık katmıştır (Kalender, 2002: 10).

“Çimen Zelîhâsı kar ile ağarmışken Nevrûz Yûsuf”una kavuşup yine yeni gelin oldu.” Kış sonunda tabiat karla kaplı ve renksizdir. Yaşlı bir insan görünümü arz eder. Baharın gelişini müjdeleyen Nevrûzla birlikte tabiat renklenir ve canlanır. Zelîhâ yaşlı iken Yûsuf’a duyduğu aşk ile tekrar gençleşmiş (bahar gibi yeşil ve rengarenk çiçekler açmış) ve Yûsuf ile evlenmişti. Beyitte Nevrûz ile Yûsuf, sarardıktan sonra karlar altında kalıp yeşeren çimenle de Zelîhâ arasında ilgi kurulmuştur:

Nev-‘arûs oldı yine berf ile ağarmış iken

Yetişüb Yûsuf-ı nev-rûza **Zelîhâ**-yı **çemen** (C.3, G.1183/4)

7.3. Gül Bahçesi (Gülistân, Gülşen, Güzâr)

Gül bahçesinde zemin yeşildir, elvan çiçekler üstünde ve yeşillikte şebnem veya çiğ taneleri vardır. Çiçeklerden benefşe, gül ağacı, gül, semen, lâle, sümbül adı zikredilenlerdendir. Belli başlı ağaçlar, fidanlar dâhil olmak üzere, serv, çınar, ar'ar, şimşâd; hayvanlar ise bülbül, tûtî, kumru, gurâb, hatta yılan ve tâvûstur. Kenarı su veya cûybâr ile çevrilmiş olup dolapla sulanmaktadır. Bir kapıdan girilen gülşende sabâ ve nevrûz rüzgârı eserken çeşitli ağaçlarda kuşlar öter, işret meclisleri kurulur (Çavuşoğlu, 1971: 271–272).

Bir bahçe olarak bağ'a ait özellikler taşır. Kokusu ve rengi nedeniyle ele alınan gülistân, sevgilinin birer gülü andıran yanakları, yüzü, kulakları ve bir gonca olan ağzı ile bir araya getirilir. Güzelliği, tazeliği ve geçiciliği de dile getirilen özellikleri arasındadır. Bazen sevgilinin semti, vuslatı, aşkı ve kendisi de bir gülistâna benzetilir. Bazen de şairin şiirleri ve dîvânı, sabah, felek, saadet vs. birer gül bahçesi olurlar. Şair, can gülşeninden bahsediyorsa sevgilinin yüzünü anlatıyor demektir. Ayrıca Hz. İbrahim peygamberin ateşe atıldığı zaman kendisini bir gül bahçesinde bulması, gülgeşt eğlenceleri, güllerin toplanması vs. de gülistândan bahsedilmeye neden olur. Güzâr kelimesindeki “gül” ve “zâr” kelimeleri cinas yoluyla kullanılabilir (Pala, 2003: 184).

Gülistân-ı bâğ-ı İrem, Türk halklarının birçok efsane ve sihirli hikâyelerinde “dünyanın en güzel yeri”, “Cennet bağı” anlamında yerini almıştır. Bu efsunlu bağın Hz. Süleyman'a özel olduğuna inanılırdı. Efsanelere göre Kaf dağının ortasında veya doğusunda olduğu varsayılan Gülistân-ı bâğ-ı İrem, cennetin bir köşesi gibidir. Güneş neslinden olan periler ve cinlerden başka hiç kimsenin o bağa girmeye cesareti yoktur, devlerin bile. Çelimsiz yaratıkların bekçiliğini yaptığı bağın toprağına ayağı değen bir insan 100 adım kenara fırlatılır. Müslümanların cennet hakkındaki düşüncelerinin bir örneği olan Gülistân-ı bâğ-ı İrem ile ilgili başka bir görüş de, kızgın güneş altında yanan harabelerin ortasındaki bir dağın eteğinde bağlık bir yer olmasıdır (Beydili, 2005: 225).

Gül-izâr aynı zamanda, düğâh perdesinde duran mürekkep makamlardan biridir (Arel, 1991: 220).

7.3.1. Gül Bahçesi ile İlgili Tasavvurlar

7.3.1.1. Aşk

Memi, Zâtî'nin çağdaşı olan Hayâlî Bey'dir.

“Memi” lakaplı bir diğer şair ise Hevâî'dir. Şair Hevâî, İstanbul'da bugünkü sahaflar çarşısında mürekkepçilik yaptığı için “Mürekkepçi Memi” lakabıyla tanınmıştır. Şair Zâtî de ihtiyarlığında onun dükkânının kenarında ve cami avlusunda remilcilik yapar, muska yazar ve gelip geçenlere uygun beyitler söyleyerek geçimini temine çalışmıştır. Bu arada kendisi için lazım olan mürekkebi de Hevâî'den bedava sayılacak bir fiyatla almaya alışmış. Bu durum, Hevâî'nin canını sıkar olmuş. Günlerden birinde Zâtî yine hokkasını eline alıp dükkândan içeri girmiş. Hevâî hiç oralı olmamış. Zâtî biraz oyalanmış. O sırada içeriye yeni yetme bir civan beyzade dalmış. Hevâî hemen yerinden fırlamış ve:

—Aman efendim, şeref verdiniz sultanım. Peder-i âlîleriniz afiyettedir inşallah. Zât-ı devletiniz fakirhaneyi ne zaman teşrif edeceksiniz gibi birçok sitayişle piyaza başlamış.

Delikanlı gayet mahcup:

—Mürekkep rica edecektim efendim.

Hevâî, büyük bir kibarlık ve itina ile ona doğru yaklaşmış ve:

—Hokka-î şerîfi lütfediniz sultanım deyip hokkayı almış.

O zamanların mürekkebi fabrikasyon olmadığından küçük kaplarda değil yuvarlak ve büyükçe bir kavanozda bulunur, oradan küçük kaplara aktararak satılmış. Kavanozda dura dura mürekkebin koyu kısmı bir tortu gibi dibe çöker. Dipte kalan koyu mürekkep en âlâ mürekkeptir. Şair Hevâî için inceliğini bildiğinden beyzadenin hokkasını alınca dipteki bu tortulu kısımdan doldurmak ister kepeğini en dibe daldırıp mürekkebi hokkaya boşaltır. O sırada kepeği elindeyken Zâtî'yi de başından savmak ister ve:

—Şair eskisi ver bakalım hokkanı der. Bu söz bir nevi hakaret ve azarlamadır. Zâtî çaresiz hokkayı uzatır. Ancak Hevâî mürekkebin üstte kalan duru kısmından hemen bir

parçacık koyup hokkayı Zâtî'ye geri uzatır. Zâtî bu harekete iyiden iyiye içerler ve füceten şu beyti söyler:

Be mürekkepçi Memi bilmem bu çocuk senin nen olur

Ona döndün koyu verdin bana döndün duru verdin

(<http://forum.lider.tc/turk-islam-tarihi/12953-hevai-ile-zati>, 03.12.2008).

Aşağıdaki beyitte Zâtî, Memi ile dertleşmektedir. O, aşkı gül bahçesine benzetmiştir. Orada bulunan bülbülün (şairin) derdi bitmek tükenmek bilmez. Onu yazmaya kalkışsalar dertleri bir iken bin olur. Bülbül, hoş nağmeler fısıldayan ve akıcı bir halde konuştuğu varsayılan bir kuştur. Zâtî, şiirlerinin âhenkle söylendiğini anlatmak için kendisini hezâra (bülbüle) teşbih etmiştir:

Gül-sitân-ı 'ışk içre derdini ben bülbülün

Yazsalar bir bir hezâr olurdu destânüm Memi

(C.3, G.1629/2)

7.3.1.2. Bâzâr (Pazar)

Bâzâr pazar yeri, alışveriş anlamlarını taşır. Gülistân, güllerin satıldığı ve kalabalık olan bir pazar olarak karşımıza çıkmıştır.

Gazel, Arapçada “kadınlarla sevgi üzerine konuşmak, söyleşmek” demektir. Gazel okuyan kişiye “gazel-hân” denir. Güllerin dolaştığı gül bahçesinde âşık, gazel okuyan bir bülbüldür. Gül de bu bahçede bülbüle hile yapan kişidir. Onun kırmızı yaprakla açılması, bülbülün kanını almasındandır:

Bâzâr-ı gül-sitânda gazel-hân-ı bülbüle

Evrâk-ı âl ile açıldı yeşil bir cerîde gül

(C.2, G.850/5)

7.3.1.3. Bezm

Bezm, içkili, eğlenceli meclis demektir. İlkbahar mevsiminde çimende, kırlarda veya bir gül bahçesi vs. güzel yerlerde gezip eğlenmek, içip coşmak bir eğlence çeşididir. Eskiden bu âdet daha çekiciymiş (Pala, 2003: 819).

Her yıl yaşanan ve her vuslatın bir ayrılıkla sonuçlanacağını anlatan bu hazin son, bülbülü her geçen yıl daha da çılgınlaştırır. Kış gelip gülşendeki yuvasını berbat

etmeden yaşayacağı bu bir iki günlük mutluluk bülbüle çok görülmemelidir. “Bülbül, her kavuşmanın bir ayrılıkla neticelendiğini görünce gül bahçesindeki meclisi feryatlarla doldurdu.”:

Gördi ki cümle vuslatun âhır firâkı var

Toldurdu **bezm-i gülşeni** bülbül figan ile (C.3, G.1421/4)

“Ey Zâtî! Birkaç peri yüzlü güzeli davet edip gülistânda içmeyen insan değil.” Aşağıdaki beyitte bezm kelimesi geçmese de “ayş u işret”ten bezmin kastedildiğini anlamaktayız. Zâtî, sevgiliyi bir kenara bırakıp yanına birkaç güzel alarak gül bahçesinde işret etmeye âdeta and içmiştir:

Zâtî’yâ da‘vet idüb birkaç perî-peykerleri

Gülsitânda ‘ayş ü ‘işret itmeyen insân degül (C.2, G.824/5)

7.3.1.4. Bülbül

Nasıl ki, gül bahçesi gülsüz olmazsa bülbül de o bahçenin olmazsa olmazıdır. Sesi ile gülşeni şenlendirir, sadakati ile âşıkları kendine özendirir. Kısacası o, bahçenin süsüdür.

Aşağıdaki beyitte güle seslenen Zâtî, bülbülün gülşene feryadı ile renk kattığını söylemektedir:

Hezârî ‘âşıkun kûyunda ko her şeb figân itsün

Eyâ gül **gülşene** revnak viren feryâd-ı **bülbüldür** (C.1, G.186/3)

Aşağıdaki beyitte şair, gonca ağızlı sevgilinin yüzünü görenlerin cennete meyletmeyeceğini söylemektedir. Çünkü bu yüz, cennetden daha üstündür. Bülbül, gülşene uçmak için can atmaktadır:

Dil cemâlün koyuban cennete olmaz mâyil

Bülbül ey gonca-dehen konmaga **gülşen** gözedür (C.1, G.305/5)

Zâtî aşağıdaki beytinde cennet bahçesinin goncası olan sevgilinin mahallesine açılıp orayı bülbülün mekânı olan gülistân haline getireceğini söylemektedir:

Açılıb ol gonca-i bâg-ı cinânun kûyına

Bülbülün gûyâ mekânın **gülsitân** itsem gerek (C.2, G.788/5)

Zâtî, kendisini bülbüle benzetmektedir. O, şiirler yazıp okuyan bir bülbüldür. Ona ilham veren ise, güldür. Eğer o gül, baharın sona ermesi ile gitmek zorunda kalırsa Zâtî de gül bahçesinden ayrılır:

Zâtî'yâ itse gerek ol verd-i handânum sefer

Bülbülem gûyâ **gülistân**umdan ayrılısam gerek (C.2, G.805/7)

Bülbülün gönül acısı ile ettiği âh, dünya gülşenini yakmaktadır. Onun bu denli feryat etmesi, bütün güllerin (güzellerin) eteğini bir dikenin (rakibin) tutması dolayısıyla:

Gülşen-i dehri yaka sûziş-i âh-ı **bülbül**

Küllî hûbun ne revâdur ki tuta hâr etegin (C.3, G.1149/6)

7.3.1.5. Câmi‘

Câmi, Müslümanların ibadet mekânıdır. Aşağıdaki beyitte gülşen, bu mekâna teşbih edilmiştir. Bülbül, o câminin müezzinidir ve gül padişahı için medh ü senâ okumaktadır. Bilindiği gibi padişahlar adına câmide hutbe okunurdu. Bülbül de sultan için câmide hutbe okumaktadır:

Her **câmi**‘-i **gülşende** yine bülbül-i hôş-hân

Sultân-ı güle okudugı medh ü senâdur (C.1, G.154/2)

7.3.1.6. Cennet

“Alev haline getirip Halil gibi beni ateşe atsan onun her köşesi cennet gülzârı olur.” Aşağıdaki beyitte gül-zâr, Hz. İbrahim’in ateşe atıldığı, bir peygamberlik mucizesi olarak Allah tarafından gül bahçesine dönüştürülen ateşi telmihen söz konusu edilmiştir:

Yalın idüb âteşe atsan Hafîl-âsâ beni

Kim anun her gûşesi **gül-zâr**-ı **cennetdür** (C.1, G.40/2)

7.3.1.7. Dert

Şair aşkı demirden bir kafese; âşıkları da papağana benzetmiştir. Çılgına dönmüş bülbüller (âşıklar) için gül bahçesi ise dert yeridir. Çünkü orada güller bulunur ve gülün dikenleri (eziyet unsuru olduğundan) bülbülün feryat etmesine sebep olur. Sevgilinin aşkı, âşığı deliye döndürür ve bülbül can havliyle çırpınarak bağırır:

‘İşk bir âhen kafes biz tutî-i gûyâsıyuz

Derd bir **gül-zâr**dur biz bülbül-i şeydâsıyuz (C.2, G.528/1)

7.3.1.8. Dil (Gönül)

Âşığın gül bahçesine benzeyen gönlünde gam kargası ötüp durmaktadır. Bu beyitte bülbüle olarak adlandırılan bir çeşit sürahi, bülbül ile yarışa girmiştir; ancak galip gelememektedir. Bülbülün feryadı; sürahinin, içindeki sıvı ile çıkardığı sestten daha güçlüdür. Bu sebeple gönülden gam kargası eksik olmamaktadır. Bilindiği gibi içki sarhoş eden bir maddedir ve insanın kendisinden geçip bir süre de olsa dertlerini unutmasını sağlar. Ancak âşığa tesir edemediği için âşık dert çekmeye devam etmektedir:

Öte gitmez sâkîyâ **gül-zâr-ı dilden** zâg-ı gam

Bülbüle gulgulde gâlib olmayınca bülbüle (C.3, G.1441/2)

7.3.1.9. Dünyâ

Gül-zâr, çeşitli maddî güzelliklerle dolu olması bakımından varlık âlemi, yani dünya olarak tasavvur edilmiştir. Âşığın sâlik olarak görülen gözyaşları o kadar hızlı akmaktadır ki, göz açıp kapatıncaya kadar dünyayı gül bahçesine döndürmektedir. Âşığın gözyaşı kırmızı renkte olduğundan gül ve gül-zâr ile ilişkilendirilmiştir:

Bu kerâmet az mıdur kim sâlik-i eşküm benüm

Göz yumub açınca **dünyâyı** gül ü **gül-zâr** ider (C.1, G.238/3)

Beyitte iftihâr kelimesinin içinde hem “fetâ” kelimesi hem de “dâmen” kelimesinin delaletiyle sonunda “hâr” kelimesi olduğu ifade edilmektedir. Çünkü muamma çözme usulünde kelimenin sonunu işaret eden ipucu kelimelerden birisi de “dâmen”

kelimesidir (Arslan, 2000: 312). Gül bahçesi, içinde gülün ve dolayısıyla dikenin bulunduğu dünyadır. Aşağıdaki beyitte gül, sevgilidir. O, gül bahçesinde âşığın yüreğini iğdiş eden diken (rakip) ile bir arada bulunur:

Olsun ey gül **gülşen-i ‘âlemde küllî iftihâr**
Bir perî şânlı fetâsın dâmenünde var hâr (C.1, G.488/1)

Dünya gülşeninde gülsüz diken, yani rakiple bir arada olmayan sevgili bulmak imkansızdır. Bu nedenle bülbül inlemektedir ve bu feryatları nedeniyle o kınanmamalıdır:

Gülşen-i ‘âlemde bir gül bulmayubdur hârsuz
Bülbülün ey gonca ta‘yîb eyleme nâlişlerin (C.3, G.1202/4)

7.3.1.10. Gam

Gonca dudaklı sevgili, gül gibi açılıp gülmemektedir. Bu da âşığın, gam gülşeninde bülbül gibi inlemesine neden olmaktadır:

Ol gonca-leb gülmez açılmaz gül gibi
Gülşen-i gamda ‘aceb mi inlesem bülbül gibi (C.3, G.1547/1)

7.3.1.11. Gönlü Açık Yâr

Beyitte dünya, içinde bin türlü engel, sıkıntı, kötülük vs. olduğu için dikenliğe benzetilmiştir. Gonca (sevgili), Zâtî’yi bu dünya dikenliğinde yaralayarak gülşen gibi gönlü açık sevgili etmiştir:

Zâtî’yâ geh geh bu hâristân-ı ‘âlemde seni
Goncalardur **gönli açuk yâr** iden **gülşen** gibi (C.3, G.1761/7)

7.3.1.12. Gül

Adından da anlaşıldığı üzere gül bahçesi, güllerin bir arada bulunduğu yerdir.

Âşığı gül-zârda gören güller (güzeller), gülüşmeye başlamışlar ve gonca dudaklı sevgilinin nerede olduğunu sormuşlardır. Beyitte bir alay söz konusudur. Âşığın

sevgiliye kavuşamayacağı herkesçe bilinen bir gerçektir. Buna rağmen onlar, âşığın üzüntüsünü artırmak istercesine sevgilinin nerede olduğunu sorarlar:

Gül-zârda görüb beni **güller** gülüşdiler

Kani o gonca-leb diyu başuma üşdiler (C.1, G.332/1)

Gül bahçesindeki gül (sevgili), eline kadeh almış ve bülbülü (âşığı) işret meclisinde şarkıcı yapmıştır. Gülün çok eğlendiği ortadadır. Ancak bülbül şarkı söylese de gönlü ferah değildir:

Aldı mey-gûn ayagı **gül** yine **gülşende** yine

‘Andelîb oldı anun bezmine gûyende yine (C.3, G.1241/1)

7.3.1.13. Gülşen-i Râz

“Ey sevgili! Mahzen-i Esrâr ile Gülşen-i Râz’ı istersen dudağının vasfındaki şiirlerimi seyret.” diyen Zâtî, şarkın büyük hikâyelerinden olan “Mahzen-i Esrâr” ve “Gülşen-i Râz” mesnevîlerine telmihte bulunmuştur:

Lebün vafında eş‘ârum temâşâ eyle gel cânâ

Dilersen Mahzen-i Esrâr ile ger **Gülşen-i Râzı** C.3, G.1536/5

7.3.1.14. Hüsn (Güzellik)

Sevgili, güzellik gülşenindeki taze bir güldür. Bülbüller onun tazeliğine hayrandır. Gülün tazeliği, sevgilinin gençliği ve neşeli halidir. Onun solması, bahar mevsiminin sona ererek gül bahçesinden ayrılması anlamına gelir. Gül, gülşenden ayrılınca bülbüller neşelerini (güllerini) kaybedip acı ile öterler:

Gülşen-i hüsn içre bir mahbûb verd-i tâzesin

Görmesünler bülbül-i şûrîde-diller soldugun (C.2, G.677/4)

Kuş dili; genellikle çocukların, kelimelerin başına, hecelerinin arasına başka hece ekleyip kelimelerin biçimlerini değiştirerek uydurdukları bir tür konuşmadır. Bülbül, hoş nağmeler fısıldayan bir kuştur. Beyitte Dîvân edebiyatında pek de görülmeyen bir durum söz konusudur. Âşığına cefâ çektirmesi ile meşhur olan sevgili (taze gül), kuş dili ile “Zâtî, sen benim güzellik gülistânımın kuşusun.” demiştir:

Kuş dili ile ol gül-i ter didi sensin Zâtî'yâ

Gülsitân-ı hüsnüme murg-ı hoş-elhânüm benüm (C.2, G.885/5)

7.3.1.15. Hz. İbrâhîm

Kur'ân'da adıyla anılan bir sûre bulunan Hz. İbrahim, çok yumuşak huylu ve sabırlı idi. Özü ve sözü pek doğru bir peygamberdi. Hakk'a yönelen ve O'na itaat eden bir önderdi. Allah'ın nimetlerine şükrederdi. Hz. İbrahim, Allah'ın katında gayet fazilet sahibi bir peygamberdir ve onun faziletlerine sınır yoktur. Ona on sahife vahyedilmiş, onun soyundan gelenlere de peygamberlik ve kitap verilmiştir. O, müminlerin atasıdır. Hz. Muhammed de onun soyundandır. Ataları içinde yaratılış ve ahlak yönünden Hz. Muhammed'e en çok benzeyen, Hz. İbrahim'dir. Allah, Hz. İbrahim'i dost edinmiştir. Bu dostluğun ifadesi olarak "Halîl, Halîl-i Hakk, Halîlullah, Halîl İbrâhîm" gibi sıfatlarla anılmıştır. Hz. İbrahim, putlara tapan Babil halkına hak dini tebliğ etmek ve onları hidayete erdirmek için Allah tarafından elçi olarak görevlendirilmiştir. Kavmini, tapmakta oldukları putlardan vazgeçirip onları Allah'ın birliğine davet etti; fakat onlar, Hz. İbrahim'e itibar etmediler. Bunun üzerine Hz. İbrahim, kavmi şenlik için şehir dışına çıktığında put evine girer ve en büyük put hariç diğer bütün putları kırar. Nemrut ve kavmi, putlarını kıran kişinin Hz. İbrahim olduğunu tahmin ederler ve onu sorguya çekerler. Putları Hz. İbrahim'in kırdığını öğrendiklerinde, cezalandırmak için büyük bir ateş yakarlar ve onu mancınıkla bu ateşe atarlar. Allah'ın "Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol!" hitabıyla ateş, bir gül bahçesine döner ve Hz. İbrahim buraya düşerek kurtulur (Güfta, 2004: 139–141).

Aşağıdaki beyitte Zâtî, bu hadiseyi telmih etmiş; Hz. İbrahim'in yüzünü göremezse cennet bahçesinin gülünün, kendisine Nemrut'un ateşi olacağını söylemiştir:

Gül-i **gül-zâr**-ı cennet âteş-i Nemrûd olur ey dil

Görinmezse eger kim gözüme didâr-ı **İbrâhîm** (C.2, G.974/4)

7.3.1.16. Hz. Muhammed

Peygamber Efendimiz, gül ile birlikte anılmaktadır. Kendisi, nurlu yüzü ve güzel kokulu teri, güle teşbih edilir.

Kıyâmet, bütün ölülerin dirilerek mahşerde toplanacakları zamandır. Diğer bir anlamı da belâ, gürültüdür. Âşık, Allahu Teâlâ'dan kıyâmet gününde, cennete benzeyen gül bahçesinde Hz. Muhammed ile bir arada olmayı dilemektedir:

Hâlüm kıyâmet eyle yirüm **gülşen**-i cinân

Haşr ol benümle eyle bana şefkati **Nebî** (C.3, G.1645/5)

7.3.1.17. Kasr

Kasr, bahçe içinde yapılmış süslü ev, köşk anlamına gelir. Beyitte gülşen köşke teşbih edilmiştir. Âşık bu köşkte perişan bülbül gibi, gül olan sevgili ile hoş vakit geçirmek istemektedir:

Zâtî' yâ bülbül-i şûrîde gibi bir nice gün

Kasr-ı **gülşende** nedîm-i gül-i ra'nâ olalum (C.2, G.967/5)

7.3.1.18. Kitap

Beyitte Sa'di-i Şîrâzî'nin eserine telmihte bulunulmuştur. "Sevgilinin yanağının vasfını yazdığında her beytin şerhi Gülistân kitabı gibi olur." diyen Zâtî, "Gülistân" kelimesini tevriyeli olarak kullanmış ve sevgilinin yanağının bir gül bahçesine benzediğini söylemiştir:

Zâtî sıfât-ı 'ârızını şöyle it ki vasf

Her beyti şerhi ola **Gülistân** gibi **kitâb** (C.1, G.71/5)

7.3.1.19. Kûy (Mahalle)

Kûy, güzele ve güzelliğe bağlı bir mazmundur. Güzelin ve güzelliğin bulunduğu yeri ifade etmek maksadıyla kullanılmıştır. Bu mazmunla aynı zamanda bağ, bahçe, çimenlik, gül, sümbül ve lâle bahçeleri de ifade edilmek istenmiştir; fakat burada esas olan mekânın güzelliği değil, mekânı güzelleştiren değerdir. Onun için değer verilen güzellikler nereye giderse kûy mazmunu ile orası ifade edilmiş olur (Şahiner ve Yaşar, 1988: 220).

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilinin gül bahçesine benzeyen mahallesinden günde bin defa geçmek ister; ancak sevgili buna taraftar değildir:

Gülşenünden günde bin kez geçmek ister gönlümüz

Didüm ol gonca didi geçme bu râdan Zâtî' yâ (C.1, G.10/5)

“Mahallende dudağını tatlı tatlı övsem ne olur? Bülbülün tatlı dili, gülşene parlaklık verir.” diyen âşık, sevgiliyi ikna etme çabasıdadır ve onun tatlı dudaklarını övmek istemektedir. Çünkü bülbülün tatlı dilinden dökülecek sözler gülşeni canlandırır:

Tatlu tatlu la'lüni **kûy**unda medh itsem nola

Gülşene revnak virür şîrin zebânı bülbülün (C.2, G.747/7)

Sevgilinin gülşene benzeyen mahallesinde âşığın feryadını işitenler, ona “hezâr” lakabını takmışlardır:

Bir lakab kor işiden ey gonca feryâdum benüm

Gülşen-i kûyunda olmuşdur hezâr adum benüm (C.2, G.877/1)

7.3.1.20. Külhân

Gülhan olarak da anılan külhân gul (ateş) ve hân (ev) kelimelerinden meydana geldiği için gülşen ile sanat oluşturacak şekilde kullanılır. Âşık, rüyasında gülşenin külhan olduğunu ve gül bahçesindeki sevgilisine kavuştuğunu görmüştür:

Gördüm bu gece düşde bir **külhân** olur **gülşen**

Hicrân umarın vasla ey gonca ola tebdîl (C.2, G.860/4)

7.3.1.21. Mısır

Mısırın ülke anlamına gelmesi nedeniyle gülşen, Hz. Yûsuf'un ve Züleyha'nın yaşadığı bir yer olarak karşımıza çıkar. Züleyha yaşlanmak üzereyken Yûsuf peygamberle tanışmıştır ve bu karşılaşmadan sonra gençleşip güzelleşmiştir. Sevgili, gül yüzü nedeniyle Hz. Yûsuf'a benzetilir. O gül, gülşende yetişir ve çiçeklerin en yücesidir. Dünya ağarmışken (kış mevsimini yaşarken) Hz. Yûsuf yetişerek orayı bahara çevirmiştir. Beyitte “Yûsuf u Züleyhâ” adlı aşk mesnevîsine telmihte bulunulmuştur:

Yetişdi Yûsuf-1 gül **Mısr-1 gülşende** ‘azîz oldu

Agarmışken Züleyhâ gibi dünya oldu ter tâze

(C.3, G.1292/2)

7.3.1.22. Nâr-ı firâk (Ayrılık Ateşi)

Beyitte Hz. Muhammed ile İbrahim Peygamber (Halîl) bir arada zikredilmiş, Hz. İbrahim’in içine atıldığı ateşin gül bahçesine dönüşmesine telmihte bulunulmuştur. Âşık, Allah’tan, Peygamber Efendimizin yüzü suyu hürmetine ayrılık ateşini gül bahçesine döndürmesini dilemektedir. Beyitte “Halîl” sevgili yerine kullanılmıştır:

Nâr-ı firâkı yüzi suyına Muhammedün

Yâ Rabbi **gülşen** eyle bana ol Halîl ile

(C.3, G.1335/4)

7.3.1.23. Rüstem

Rüstem, Sam’ın torunu, Zâl’in oğludur. İnan’ın ünlü kahramanlarındandır. Efsanelere karışmış büyük bir kahraman olan Rüstem, şairler tarafından çeşitli vesilelerle kullanılmıştır. Rüstem, daha ziyade memdûh için bir kıyas malzemesi olur. Bazı şairlerce aşkın çeşitli maceralarını anlatmada da kullanılmıştır. Bu durumda genelde sevgilinin kirpikleri öldürücülüğü, acımasızlığı yönünden Rüstem’in yayına benzetilmiştir. Rüstem’in sıfatı olan dâstân kelimesi aynı zamanda hile anlamına da geldiğinden, şairler sevgilinin kaş, göz, kirpik, gamze vs. unsurlarını Rüstem’le beraber kullanmışlardır (Tkel, 2000: 247, 256). Daha delikanlılığında birçok devi öldürmüş ve olağanüstü başarılar göstermiştir. Babası Zâl, bu lakabı saçı, kaşı ve kirpikleri beyaz olarak doğduğu için almıştır. Bu hali uğursuzluk sayan babası Sam, “Bu benim oğlum değildir.” diyerek onu Elburz dağına atmış. Zâl orada simurg tarafından beslenip büyütölmüş ve kendisine “Dâstân” denilmiş (Pala, 2003: 395).

Zâtî, aşağıdaki beyitte hem Rüstem’den hem de babası Zâl’a telmihen Dâstân’dan bahsetmiş; ancak “Dâstân” kelimesini “destan, hikâye, kıssa” anlamıyla verip iham yapmıştır. Bülböl, Rüstem’in (sevgilinin) taze ve ıslak gül bahçesi gibi yüzüne her gün güzellik destanını okumaktadır. Çünkü sevgili dillere destan olacak kadar güzeldir. Burada “hezâr” ile de kelime oyunu yapıldığını görmekteyiz. “Bin” anlamının yanı sıra “bülböl” anlamını da vererek güzellik destanının günde bin kez okunduğu veya her gün bülböl tarafından okunduğu anlatılmak istenir:

Dâsitân-ı hüsnin okursa nola her gün hezâr
Tâze vü terdür cemâli **gülsitânı Rüstemün**

(C.2, G.768/2)

7.3.1.24. Sa'di-i Şirâzî

Sa'di-i Şirâzî, İslâm âlimlerinden ve büyük velilerdendir. Asıl adı Müslihüddin Şeyh Sa'di'dir. 1193 (H.589)te Şiraz'da doğdu. 1292 (H. 691)de orada vefat etti. Abdülkadir Geylani hazretlerinin halifesinin talebesidir. Onun derslerinde yetişerek kemale geldi. Ömrü ilim öğrenmekle, talebe yetiştirmek ve insanlara doğru yolu göstermekle geçti. Sa'di, 1257'de "Bostân" adlı eserini ve bir yıl sonra "Gülistân" adlı eserini yazdı. Bu eserleri sayesinde kısa zamanda şöhreti memleketinin dışına taşı. Gülistân, nesir kısımlar arasına birtakım manzumeler ilavesiyle meydana gelmiş bir önsöz ve sekiz bölümden ibarettir. Bu bölümlerde hükümdarların hal ve hareketleri; dervişlerin ahlakı; kanaatin fazileti; susmanın faydası; sevgi ve gençlik, takatsizlik ve ihtiyarlık; terbiyenin önemi ve sohbet adabıyla ilgili menkıbeler anlatılmaktadır. Bu hikayelerin bir kısmı kendi müşâhedelerine bir kısmı da İslâm âlimlerinin sohbetlerinde duyduklarına ve okuduklarına dayanmaktadır. Eser üslup ve tertip bakımından mükemmeldir. Bütün bölümler sıralanırken birbirleriyle bağlantılıdır. Nesir ve manzum kısımlar arasında bir ilgi sağlanmış ve fikirler açık bir şekilde ifade edilmiştir (Yeni Rehber Ansiklopedisi, "Sa'di", C.17: 89).

Zâtî beytinde kendi şiirleri ile Sa'di'nin eserini karşılaştırmaktadır. Dünyaca tanınan bir eser olan Gülistân'ın onun şiirleri yanında zayıf kalacağını söyleyen şair, "Sa'dî, Şirâz, Gülistân" kelimeleri ile tenasüp sanatı meydana getirmiştir:

Gülsitânınun eczâsın kül ide bülbül-i **Sa'dî**

Benüm eş'âr-ı rengînüm irişse şehr-i Şirâza (C.3, G.1294/6)

7.3.1.25. Şehir

Gülistân şehri, neşeden, mutluluktan güm güm ötmektedir. Bu sesler, bülbülün feryatları değildir:

Güm güm öter şâdlıktan yine **şehr-i gül-sitân**

Ol sadâlar 'andêlbün itdügi efgân degül (C.2, G.824/2)

7.3.1.26. Şiir

Aşağıdaki beyitte Zâtî, şiirlerini renkli manalar içeren güle ve gül bahçesine benzeterek şairliğini övmektedir. Onun bu kadar güzel şiirler yazmasının nedeni, sevgilidir. Çünkü sevgilinin yüzünü kim görse konuşan bülbül olmaktadır:

Kim görürse yüzini bir bülbül-i gûyâ olur
Pür gül-i ma'nâ-yı rengîn ile bir **gül-zâr şi'r** (C.1, G.346/3)

7.3.1.27. Tarâvet (Tazelik)

Tarâvet, tazelik anlamına gelir. Gül bahçesindeki goncalar, gülün ilk halleri olma sebebi ile taptazedirler. Çiçekler sulandıkça daha da tazelik kazanırlar. Onlara su veren, âşîğın gözyaşlarıdır. Suyu kanan goncalar artık gülere (açılarak) güle dönüşebilirler:

Tarâvet gül-sitânında o gonca gül gibi gülsün
Nice kim Zâtî âb-efşân ola bu çeşm-i giryânım (C.2, G.916)

7.3.1.28. Tekye (Tekke)

Bülbülün nefis sahibi, gönül ehli bir derviş olarak düşünülmesi neticesinde onun mekânı olan gül bahçesi, tekke olarak tasavvur edilmiştir:

Bir nemed-pûş ehl-i dil sâhib-nefs gûyendedür
Tekye-i gül-zâr olmuşdur mekânı bülbülün (C.2, G.747/2)

7.3.1.29. Ten

Aşağıdaki beyitte sevgili, papağana; âşîğın dili, serviye; can, bülbüle; ten ise gül bahçesine teşbih edilmiştir. Can bülbülü ten gülşeninden çıkınca, yani ölünce, dili serviye benzeyen âşîğın istediği tek şey, konuşan papağan olan sevgilinin adının dilinden düşmemesidir:

Bülbül-i cân **gülşen-i tenden** gidince gitmeye
Tûtî-i zikrün senün serv-i zebânımdan benüm (C.2, G.997/2)

7.3.1.30. Tûr

Tûr, Sina çölünde Hz. Mûsâ'nın İlâhî hitabı işittiği dağdır. Tasavvufta ise nefis yerine kullanılır; “Tûrun sağ yanından ona seslenmiştik.” (Meryem Sûresi 80) mealindeki âyet “Ona nefis yönünden seslenmiştik.” anlamına gelir. Hz. Mûsâ Allah'a ibadet ederken üzerinde bulunduğu dağda Allah ona nefis yönünden hitap etmişti. Allah ehlullâha mağarada, vadide ve halvethanede tecelli ettiği gibi Hz. Mûsâ'ya da dağ başında tecelli etmişti. Dağın darmadağınlık ve hak ile yeksan oluşu (A'raf Sûresi 143) nefsin Allah ile fani olması demektir. “Tûr'u başlarına kaldırdık.” (Bakara Sûresi 63, 93) ifadesi nefslerini azdırdık, başlarına belâ ettik anlamındadır. Tûr, insan nefsinin bâtı olup bu da İlâhî hakikatten ibarettir. Gazalî'ye göre, Tûr-i Sina sinedeki tûrdur; tûr ise feyz ve marifet sularının menbai ve fışkırdığı kaynaktır. Sular dağdan fışkırdığı gibi marifet ve feyz de tûrdan kaynaklanır (Uludağ, 2005: 361).

Gülşen ve gül ile Tûr bir arada kullanıldığında bülbül de Kelîm sıfatıyla anılır. Kelîm, Tûr-i Sînâ'da Cenâb-ı Hak'la konuşması dolayısıyla Hz. Mûsâ'nın unvanıdır. Âşık, Hz. Mûsâ'nın Allah ile konuşması gibi sevgiliyle konuşmak istemektedir. Bu sebeple bülbül, sevgilinin Tûr-ı gülşeninde Mûsâ olmuştur:

Tûr-ı gülşende Kelîm olsa ‘aceb mi bülbül

Ana yüz şevk ile gül eyledi ‘arz-ı dîdâr (C.1, G.487/4)

7.3.1.31. Vâmık u Azrâ

Fars edebiyatının önemli aşk hikâyelerindendir. Vâmık ve Azrâ birbirlerine delicesine tutkun iki sevgilidir. Vâmık “âşık” Azrâ ise “delinmemiş inci, bakire kız” anlamlarına gelir. Vâmık ve Azrâ'nın yakıcı aşkları ve çektikleri sıkıntılar Dîvân edebiyatında oldukça yankı bulmuştur. Bu hikâye ilk defa İran şairi Unsurî tarafından nazmen yazıya geçirilmiş, sonraları birçok şaire de konu olmuştur. 16. yy.ın meşhur siması Lâmiî Çelebi tarafından Türkçeye aktarılmıştır (Tulum, 2001: 346). Azrâ aynı zamanda, kimsenin keşfedemediği ve vakıf olamadığı yüce hakikat demektir (Cebecioğlu, 2004: 73).

Vâmık ve Azrâ'nın konusu şöyledir: Birçok defa evlenmesine rağmen çocuğu olmayan Çin hükümdarlarından Talmus, özel ressamı Beşir'in görerek yapmış olduğu resimdeki

Turan şâhının kızını beğenir ve onu kendine eş olarak alır. Allah onlara bir erkek çocuğu verir. Adını Vâmık koydukları çocuğun dünyaca ünlü güzelliği her taraftan duyulur. Bu güzellik Gazne padişahının kızı Azrâ'nın kulağına gider. Azrâ'nın güzelliği de dillere destandır. Azrâ daha görmeden Vâmık'a âşık olur. Azrâ'nın dadısı da boş durmayıp Azrâ'nın resimlerini Vâmık'a göndererek Vâmık'ın da Azrâ'yı sevmesini sağlar. Vâmık, Azrâ'ya kavuşmak için arkadaşı Behmen ile birlikte yola çıkarlar. Yolda pek çok maceralar yaşarlar. Sultan Erdişir'in kızı Dilpezîr onlara defalarca yardımda bulunur ve sonunda Behmen'e âşık olur. Behmen Tûr'a esir olunca Dilpezîr, Vâmık'ı Kala-i Dilgüşa'ya götürür. Oradan Lahicân ve Feri adlı cin ve devlet tarafından Kaf dağına kaçırlır. Bu arada Azrâ da Vâmık'ı aramaya çıkmıştır. Pek çok maceradan sonra Vâmık ile Azrâ birbirlerine kavuşarak vuslata ererler (Aktaş, 2002: 190).

“Gül bahçesine açılıp bir bak da gör. Vâmık gibi bülbül-i gûyâsı olanın, gül yanaklı Azrâ gibi sevgilisi oldu.” diyen Zâtî bize bu mesneviyi telmih etmiştir. Vâmık, sevgilisi uğruna pek çok güçlüğe katlanan âşığı, Azrâ da güzelliği ile baş döndüren sevgiliyi temsil eder. Onlar aşk bahçesinin (gül-zârın) gülü ve bülbülüdür:

Görüb **Vâmık** gibi bir bülbül-i gûyâsı olanun

Açıl **gül-zâra** kim bir dil-beri ‘**Azrâ**-‘izâr oldu (C.3, G.1806/4)

7.3.1.32. Yanak

Zamanla bir ilim olarak değerlendirilen fal inancı, Osmanlı toplum hayatında hemen her sosyal tabakanın başvurduğu bir inanış olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta öyle ki, Osmanlı sarayında bu tür işler için müneccimbaşı adıyla anılan bir görevli bile bulunmaktaydı. Halk arasında “esnaf” kimliği taşıyan remilciler, falcılar bulunmaktaydı (Yekbaş, 2009: 1133). Bilindiği gibi şairimiz Zâtî de remilcilik yaparak geçimini sağlamaktaydı. Remil, geleceğe yönelik tahminlerin yapıldığı bir fal çeşididir. Remile bakmak için bir kâğıda veya kolay olsun diye bir tahtaya kum konur, üzerine rastgele dört sıra nokta atılır. Daha sonra noktalar ikişer ikişer birbirleriyle çizgi çekilerek birleştirilir. Her sıranın sonunda açıkta tek nokta kalırsa bir tarafa bir işaret konur. Açıkta nokta kalmamışsa bu sefer çizgi çekilir. Böylece bütün noktalar birleştirildikten sonra ortaya çıkan şekle göre anlam çıkarılırdı. Kendisi de bir remmâl

olan Zâtî'nin bahtı sevgilinin güzelliği ve yanağı gibi aydınlıktır. “İçimden sevgilinin yanağını tuttum ve remmale kişiliğimi bil dedim. Remmal de bana, Zâtî tuttuğun müzeyyen olan gül bahçesidir, dedi.” diye nesredebileceğimiz beyitte süslenmiş olan gülistân, sevgilinin yanağıdır:

Gönülde ‘**ârızun** tutdum zamîrüm bil didüm remmâl
Didi kim tutdugun Zâtî **gülistân**-ı müzeyyendür (C.1, G.279/5)

7.3.1.33. Yüz

Yüzü güle ve gül bahçesine benzeyen sevgili, bülbül olan âşık için bir inci tanesidir. Ancak o sevgili, âşığı her zaman inletmekte, ağlatmakta ve incitmektedir. Aşağıdaki beytinde şair, “gül-zâr” ve “incidür” kelimeleri ile cinas sanatı yapmıştır. Incidür, inci ve incitmek fiillerini ifade etmektedir:

Âh kim ben bülbülin ol **yüzi gül-zâr** incidür
İncidür her dem hezâr ol yüzi gül zâr incidür (C.1, G.167/1)

Sevgilinin duru yüzü gülistân, cennete benzeyen mahallesi de sonsuz hayat vadeden bir cennettir:

Safâ-yi safvet-i **rûyun** sıfât-ı **gülsitân** ancak
Havâ-yi cennet-i kûyun hayât-ı câvidân ancak (C.2, G.638/1)

7.3.1.34. Zâtî-Zâtî'nin Canı

Gül yanaklı sevgili, gül bahçesine goncalarla (diğer güzellerle) birlikte açılmıştır. Zâtî'nin canı bu yüzden gül bahçesinde:

Ol gül-‘izâr açıldı gül-zâra goncalarla
Sen bundasın egerçi **gülşende Zâtî cânun** (C.2, G.696/5)

Zâtî, şairliğini konuşturarak gül bahçesinde gül yanaklı, gonca ağızlı sevgilileri övmüştür. Bu övgüler karşısında goncalar şenlenmiş ve ağızlarını açarak güle dönmüşlerdir:

Gülşende sabâh agzunı medh eyledi **Zâtî**
Ey ruhları gül goncalarun agzı sulandı (C.3, G.1587/4)

7.4. Hârgâh (Hâristân, Dikenlik)

Dikenlik, çalılık anlamlarına gelir (Devellioğlu, 2003: 332).

Kalın çalı örtüsüyle kaplı olan, üzerinde yalnız çalı, funda, katır tırnağı gibi yabanî bitkilerin bulunduğu geniş araziye çalılık denir. Çalılık sözü aslında ağaçsı bitkilerin hâkim durumda bulunduğu bitki örtüsünü ifade eder. Bu bakımdan tabii bir oluşum değildir. İnsanların zayıf ormanları tahrip etmesi ve arkeolojik şartların yozlaşmayı kolaylaştırması sonucunda ortaya çıkar. Çalılığa yağışlı tropik bölgelerde rastlandığı gibi yarı kurak iklimlerde de rastlanır. Bazı çalılıklar belki de daha önceki bitki örtüsünün yanması sonucunda oluşmuştur veya ancak bir kısım bitkiler kalmıştır (Meydan Larousse, “Çalılık”, C.3: 126).

7.4.1. Hârgâh ile İlgili Tasavvurlar

7.4.1.1. Âlem (Dünya)

Dünya, içinde bin türlü engel, sıkıntı, kötülük vs. olduğu için dikenliğe benzetilmiştir. “Ey Zâtî! Bu dikenliğe benzeyen dünyada seni zaman zaman, gülşen gibi gönlü açık yar eden, goncalardır.” diyen şair, dikenin yaralayıcı özelliğini vurgulayarak gonca dikenleriyle yaralandığını ve gönlünün açıldığını söylemektedir:

Zâtî’yâ geh geh bu **hâristân**-ı ‘âlemde seni

Goncalardur gönli açuk yâr iden gülşen gibi

(C.3, G.1761/7)

7.4.1.2. Çarh-ı atlas

Atlas, ipekten dokunmuş esvaplık bir kumaş olup al, mavi, yeşil, sarı renktedir. Daima düz renklidir ve üzerinde hiçbir tezyinat bulunmaz. El ile dokunulduğu zaman kendine has tatlı bir hışırtı çıkarır (Koçu, 1969: 17).

Boş ve her türlü cisimden arınmış olan dokuzuncu felek, içinde hiçbir yıldız veya herhangi bir nokta ve nişan olmadığı ve bu haliyle desensiz bir kumaşı andırdığı için çok defa "çarh-ı atlas" diye de anılır. Aşk ülkesinin padişahı olan âşığın âhı dokuzuncu

feleğe kadar ulaşır. Âşık duyduğu acıdan dolayı âh etmektedir. Âşığın dikenliği, çarh-ı atlas olsa yeridir:

Mülk-i 'ışkun şâhıyam zerrîn 'alem âhum benüm
Yiridür ger **çarh-ı atlas** olsa **hâr-gâhum** benüm (C.2, G. 876/1)

7.5. Lâle-zâr

Lâle-zâr, gül-zâr gibi çok ve geniş olarak işlenmez. O da bir lâle bahçesi veya lâlenin bol olduğu bir mahaldir (Tolasa, 1973: 499).

Lâle bahçelerinde mumlar yakılır. Böylece geceleri de içki içip eğlenilmeye devam edilir (Aybed, 1989: 100).

Kırmızı rengi sebebiyle savaş meydanı, kan, yaralı vücut, sine, kanlı gözyaşı şeklinde hayal edilir. Bu unsurların benzetileni olarak ele alınır. Orada lâleden başka servi de bulunmaktadır. Hafif hafif bahar yeli eser (Kurnaz, 1987: 521).

Kırmızı kaftanlar giyen sevgilinin hayali, âşığın sîne sahrasını ve göz vadisini lâle bahçesine döndürmüştür. Âşığın yaraları, rengi dolayısıyla kanlı ve lâlenin ortasındaki siyahlık gibidir. Şair, sînesinin ve gözlerinin lâle bahçesine dönmesini sevgilinin kırmızı kaftanlar giymesine bağlayarak hüsn-i ta'lil yapmıştır:

Al hıl'atler geyen yârun hayâli eyledi
Vâdî-i 'aynumla sahrâ-yı derûnum **lâle-zâr** (C.1, G.368/8)

7.6. Neyistân (Şekeristân, Tarla, Kışzâr, Mezra')

Neyistân, kamışlık; şekeristân ise şeker kamışı tarlasıdır.

Tarla, âşığın gönlü, emelleri ve cihan olarak tasavvur edilir. Her üç tasavvurda da hareket noktası, verimsizliktir. Cihan tarlasının verimsizliğinin sebebi, âşığın kesret olan gözyaşlarıdır (Sefercioğlu, 1990: 422).

7.6.1. Neyistân vb. ile İlgili Tasavvurlar

7.6.1.1. Akıl

Akıl isim itibâriyle birdir. Gücü eksilir ve artar. Akıl, tâbî olunan ve şubeleri bulunan bir şeydir. Erkânının kuvvetiyle kuvvetlenir, gücünün artmasıyla ziyâdeleşir. Aklın ilk makamı akl-ı fitrattır. İşte bu, çocuk ve adamı delilik vasfından çıkararak akıldır. Bu akılla kendisine denilen şeyi anlar. Çünkü yasak ve emrin muhâtabı olan odur. İyilik ve kötülüğü akıyla ayırt eder, üstün ve değersiz olan şeyleri, kazancı ve zararı, çevrelerin uzaklığını ve yönlerin yakınlığını akıyla bilir. Aklın diğer bir makamı akl-ı hüccettir. (Onunla) kul, Allah'ın hitâbına mazhar olur. Kişi ergenliğe ulaştığında, te'yid nûruyla vasıflanan aklın nûru zorunlu hale gelir, böylece akıl desteklenmiş olur. Dolayısıyla Allah'ın hitâbına ulaşır. Diğer bir makam, tecrübe akıldır. Bu, mezkur üç makamın en faydalısı ve en üstünüdür. Çünkü bu akıl, kişiyi tecrübeler yoluyla hikmet sâhibi yapar. Böylelikle kişi, olanın delâletiyle olmayanı bilir.

Akıl, öncelikle nefisle anlaşmaya muhtaçtır. Ona birtakım vazifeler verir, şartlar ileri sürer ve onu kurtuluş yoluna götürür (Erginli, 2006: 78–79).

“Kendimi ve akıl tarlamı yitirsem ayıp mı? Eline orak alıp her zaman biçen, o iki kaştır.” Aşağıdaki beyitte sevgilinin kaşları, şekil yönünden orağa benzetilmiştir. Âşık o kaşları hayal ettikçe kendini kaybetmektedir. Beyitte “kendüm” kelimesi tevriyeli olarak kullanılmıştır. Kişiliği ifade etmekle beraber buğday anlamını da içerir. Âşığın bir tarlayı andıran akılı, buğday taneleri gibi dağılmıştır:

Yitürsem kendümi tan mı bu ‘aklum kişt-zârını

Eline dâs alub her dem biçen ol iki ebrûdur

(C.1, G.233/4)

7.6.1.2. Dil (Gönül)

Çekirge daha çok sıcak memleketlerde, kırlarda ve tarlalarda yaşayan, ürüne, bitkilere korkunç zarar veren bir böcektir. Düzkanatlılar takımından olan bu böceklerin başlıca özellikleri uzun ve kuvvetli arka ayakları sayesinde çok iyi sıçramalarıdır.

Çekirgelerin bazen milyarlarcası bir araya gelerek pek uzaklara kadar giderler, önlerine ne çıkarsa silip süpürürcesine kemirip mahvederler (Hayat Ansiklopedisi, “Çekirge”,

C.2: 796). Zâtî, aşağıdaki beytinde çekirgelerin bu özelliklerine değinmiştir. Onun gönlü, aşk bitkisinin yetiştiği bir tarladır. Gam askeri olan çekirge, o tarlayı talan etmiş ve ne safa ne de gönlü ferahlatan bir yeşillik bırakmıştır:

Komadı **mezra**‘-ı **dilde** eser-i sebz ü safâ
Zâtî’yâ leşker-i gam geldi havâdan çü melâh (C.1, G.108/5)

Sevgili, âşğın gönül tarlasına muhabbet tohumu (ben) ekmiştir. Âşık elindeki ürünü kaybetmemek için Allah’a dua etmektedir:

Dôstlar Allâh onara **mezra**‘-ı **dilde** ser-be-ser
Tohm-ı mahabbeti yine benleri ekdi hâsılı (C.3, G.1703/4)

7.6.1.3. Dünyâ

Allahu Teâlâ, bir tarla olan dünyayı bize hediye etmiştir. Ona istediğimizi ekmek bizim irademizdedir. İyi işler yapıp sevap kazanabileceğimiz gibi o tarlaya kötü tohumlar ekerek günah da işleyebiliriz. Bu dünyada rızığımızı elde etmemize yardımcı olan tarla aslında diğer dünya için de bize rızık (sevap, günah) temin etmektedir. İşte bunların bilincinde olan kişi, dünya tarlasında istediği gibi hareket edebilir. Aşağıdaki beyitte Zâtî, dünyayı tarlaya teşbih etmiştir. O, bu dünya tarlasında sessiz kalmayacağını, oraya iş gücü için geldiğini söylemektedir:

Ol Fahr-ı cümle ‘âlem **dünyâ**ya didi **mezra**‘
Niçün turam ben epsem tahsîl ü kâra geldüm (C.2, G.868/3)

7.6.1.4. Halâvet (Şirinlik, Tatlılık)

Halâvet, “tatlılık, şirinlik” anlamlarına gelmektedir.

Sevgili, tatlılık şekeristânında bulunan eşsiz bir avcı kuş gibidir. Sevgili gönül alan bir avcı olursa avlanan da papağan olur. Zâtî, kendisini şeker ile beslenen ve tatlı sözler söyleyen bir papağana teşbih etmiştir. Papağan olarak nitelendirilen şair, aslında bu şekeristândaki güzel sevgili ile beslenir. Ondan güç alarak tatlı tatlı şiirler yazar:

Şekeristân-ı halâvetde o şûh olsa ferîd
Hem-demi Zâtî-i tûfî-i suhan-sâz olsa (C.3, G.1394/7)

7.6.1.5. Karar-Sabır-Tâkat

Beytin anlam çerçevesi dahilinde “karar, sabır ve takat” aşk ile ilgili manevî kavramlardır. Âşık, sevgilisinin kaşlarının hasretini çekmekten gücünü ve sabrını kaybetmiştir. Buna neden olan da sevgilinin orağa benzeyen kaşlarının, âşığın sabır ve güç tarlasını biçmesidir. Âşık bu yola ilk çıktığında fidan boylu iken zamanla ihtiyarlamış, beli bir orak gibi bükülmüştür:

Kişt-zâr-ı tâkat ü sabr u karârum biçmege

Hasret-i ebrûlarun kadd-i hamîdem kıldı dâs

(C.2, G.569/5)

7.6.1.6. Kirpik

Kamışlık anlamına gelen neyistân ile âteşin bir arada bulunmaları, kamışların ateşte yakılarak gövdesine delikler açılması uygulamasıyla ilişkilidir.

Rivayete göre Peygamberimiz İlâhî aşk sırrını Hz. Ali’ye söylemiş. Bu sırrın yükü altında ezilen Hz. Ali gidip Medine dışında kör bir kuyuya bu sırrı anlatmış. Kör kuyu bu sır ile coşup köpürmüş ve taşmıştır. Su her yeri kaplayınca kenarlarında kamışlar yetişmiş. Oralardaki bir çoban bu kamışlardan birini kesip muhtelif yerlerinden delmiş ve üflemeğe başlamış. Çıkan ses kalplere coşku ve heyecan verip İlâhî sırrı anlatır olmuş (Pala, 2003: 371). Zâtî beytinde neyistânla ilgili hikâyeyi telmih etmiştir. Kirpiklerin çevrelediği gözlerdeki kana bakanlar, göl kenarındaki kamışlığa ateş vurulduğunu sanmaktadırlar. Beyitte kirpikler şekil bakımından kamışlığa teşbih edilmiştir:

Nazar iden bu **kirpük**ler içinden gözdeki kana

Sanur âteş uruldu göl kenârında **neyistâna**

(C.3, G.1322/1)

7.7. Sahrâ

Kır, ova, çöl anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 2003: 913).

Kasaba, köy vb. meskûn yerlerin dışında kalan boş ve geniş arazilere de sahra denilmektedir (Ayverdi, 2005: 2640).

Sahra, tasavvufta rûhânî âlemi ifade eder. Rüyada sahra görmek kötüye işarettir (Cebecioğlu, 2004: 537).

Âşık, aya benzeyen sevgilisine her sabah sahrada görünenin çiğ damlası değil, âh ateşinden feleğin eriyen yüreğinin yağı olduğunu söylemektedir:

Her seher **sahrâ**da ey meh görinen şeb-nem degül

Nâr-ı âhumdan erir çarhun yüregi yağıdır (C.1, G.240/4)

Na'ra, sarhoş veya külhanbeyi bağırmasıdır. Aşk şarabını içerek sarhoş olan âşık, kendini kaybetmiştir. Bu aşktan aldığı güçle kırları, dağları inletmektedir:

'İşkun şarâbı 'âşika kendin unutturur

Sahrâ vü kûhı na'ra ile güm güm ötdürür (C.1, G.415/1)

7.7.1. Sahrâ ile İlgili Tasavvurlar

7.7.1.1. Âhû

Alımlı, zarif ve narin yapılı olan bu hayvanlar, bozkır ve yarı çöllerde genellikle 5-10 tanesi, bazen de yüzlercesi bir araya gelerek sürüler halinde dolaşırlar. Çevikliği ve güzelliğiyle tanınan bu hayvanların omuz yüksekliği 60-90 cm arasında değişir. Postları genellikle kahverengi, karınları ve butları beyazdır; vücudun iki yanında çoğu kez koyu renkli bir şerit uzanır. Boynuzları genellikle lir biçiminde kıvrıktır ve İran ceylanı (gazella) dışında hem erkekte, hem dişide boynuz bulunur (Ana Britannica, "Âhû", C.5: 485).

Misk, Hıta (Doğu Türkistan) ülkesinde yaşayan bir çeşit ceylanın göbeğindeki urdur. Buna nâfe de denir. Bu ur, hayvanı rahatsız edermiş. Hayvan, sürtünmek yoluyla bu uru düşürebilirmiş. Misk avcıları sahralara kazık çakar ve ceylanların bu kazığa sürtünerek misk urunu düşürmelerini sağlayıp öz haldeki bu siyah madde düştükten sonra etrafa kokusu yayılır ve yerini belli edermiş. Hammadde olarak kullanılan bu urdan, şişeler dolusu koku elde etmek mümkünmüş, Günümüzdeki kozmetik sanayisi miskten çok yararlanır. Ancak günümüz misklerinden birçoğu sun'idir. Dîvân şiirinde en çok söz konusu edilen koku ve maddelerden biridir. "Miskin" ile tevriyeli olarak kullanıldığı yerler çoktur. Çin, Hıta, Hutun kelimeleri, miskin çıktığı yeri bildirir.

Makbul ve pahalı bir koku oluşu, kokusunun gizlenememesi, her yeri kaplaması, elde edilişi vs. birçok yönlerden ele alınır. Âhû, sevgiliyi kıskandığı için, içine kan oturur ve sonuçta misk meydana gelirmiş. Çünkü misk, aslında kurumuş kandan ibarettir (Pala, 2003: 337).

Sahra ile âhû arasında âhûların bozkırlarda dolaşması nedeniyle ilişki kurulmuştur. Güzel gözlü, güzel kokulu ve ürkek olduğu için âhû, edebiyatımızda çoğu zaman sevgiliye benzetilir. Zâtî, aşağıdaki beyitte âşığı misk âhûsunun karnındaki nâfeye benzeterек onu sevgilinin bir parçası olarak tasavvur eder. Ancak âhû bu nâfeyi düşürmüş (âşığı bırakmış) olmalı ki, âşık sahra sahra gezerek onu aramaktadır:

Nâfe-i misk-i Hitâ-veş bir deriye sarlanub
Araram **sahrâ**-be-sahrâ ol gözi **âhû**yı ben (C.3, G.1051/2)

7.7.1.2. Dil (Gönül)

Aşk ırmağının gönül sahrasına doğru akması beklenir. Çağlayarak akan bu ırmak, gönlü coşturacaktır. Aşağıdaki beyitte felek, bu ırmağın suyunu döndüren dolap olduğu için âşikten bu aşkı uzaklaştırmaktadır. “Irmak” kelimeleri cinaslı olarak kullanılmıştır:

Mahabbet ırmagın **sahrâ**-yı **dilden** ırmag olur mı
Felekler çarha girmişdür o cûyun âsiyâbidur (C.1, G.252/3)

7.7.1.3. Melâmet

Melâmet kınamak, kötülemek, yermek manalarına gelir. Nefislerini kınadıkları ve her zaman halk tarafından yerildikleri için bu yolu tutanlara melamî, melâmetî, melâmet ehli denilir. Âşık, daha doğrusu şair bir melâmet halini yaşar. Selâmet ehli ile düşüp kalkmaz. “Nâ-kâmlık”tan kâm alır. Vücudu yaralar içindedir. Melâmet ateşine yansa da âh etmez. Melâmet zencirinde bir divanedir. Melâmet ülkesinin sultanıdır. Onu anlamayan insanların, bilhassa “selâmet ehli” olan zâhidin onu taşıdığı ifade edilir (Kurnaz, 1987: 107).

Âşık hem aşk hem de melâmet ülkesinin sultanıdır. Onu rezil eden, kötü duruma düşmesine neden olan şey, gönül mehteridir. Bu mehter, melâmet bahçesine âşığın hâr-gâhını kurmuştur:

Pâdişâh-ı mülk-i ‘ışkam mehter-i dil dôtlar
Kurdı **sahrâ-yı melâmetde** benüm hâr-gâhumı (C.3, G.1516/4)

7.7.1.4. Safâ

Semend, kula at demektir. Bu renk, at kısmında sarıya meyilli olan, al ile kır arası renktir. Güzel ve çevik attır (Bozkaplan, 2007: 1115). Âşığın şarap gibi gül renkli atı (sevgilisi), sahrada koşmaktadır. Bu yüzden âşık, safâdadır ve sevgiliyi safâ sahrasında sürekli seyretmektedir:

Ben nice seyr itmeyem sâfi **safâ sahrâsını**
Mey gibi ayaklı bir gül-gûn semendim var iken (C.3, G.1172/5)

7.7.1.5. Yaş (Gözyaşı)

Sevgilinin kapısı, mahallesindeki özelliklere uygun olarak, son derece önemli, erişilmesi zor ve yüksek bir yer olarak tasavvur edilir. Âşığın bütün arzusu, o makama ulaşmaktır. Sevilenin ve övülenin kapısı ve eşiği, onun nazarında, terkedilmişlerin ve şikâyetçilerin sığınağıdır (Sefercioğlu, 2001: 237).

El yumak, vazgeçmek anlamına gelen bir deyimdir (Serdaroğlu, 2006: 140).

Yüce makamlı sevgilinin kapısı, sahradır. Sevgili, âşıktan vazgeçmek, onu kapısından uzaklaştırmak (ırmak gibi akıtmak) istemektedir. Bu kötü durum karşısında âşığın gözyaşları akarsu gibi sahraya doğru akmaktadır:

Benden el yuyub beni kapundan ırmag isteme
Cûy-i câriler gibi **yaşum** yeter **sahrâya** sal (C.2, G.819/3)

7.7.1.6. Zincir

“Ey peri! Güzellik baharının dîvânesi olan çaresiz su, kırlarda zincirini sürükleyip gider.” Aşağıdaki beyitteki çaresiz su, sevgilinin aşkıdan deliye dönmüş olan âşıktır. Onun zincirini sürüklemesi, suyun zincir olarak tahayyül edilmesindedir. Şair burada bize delilerin zincire vurulması uygulamasını telmih etmektedir:

Ey perî **sahrâda zincirin** sürüyüb seyr ider
Nev-bahâr-ı hüsnünün dîvânesi bî-çâre su (C.3, G.1220/5)

7.8. Semenzâr (Yasemin Bahçesi)

Semenzâr, yaseminlik anlamına gelmektedir.

7.8.1. Semenzâr ile İlgili Tasavvurlar

7.8.1.1. Beyaz Sakal

“Sebze bahçen eğer yasemin bahçesi olsa (sakalın beyazlaşsa) gönlüm buna üzülmez. O yana baktıkça şeker parçası sanır.” diyen Zâtî, yasemin bahçesine (beyazlaşan sakallarına) baktıkça üzülmeceğini, onları şeker parçası sandığını söylemektedir. Beyitte gam yemek hem üzülmek hem de esrâr içmek anlamında tevriyeli kullanılmıştır. Esrâra bağımlı olanların seyrek olarak acıktıklarında, canları tatlı ister. Beyitte şeker kııntısına bu sebeple yer verilmiştir:

Sebze-zârun ger **semen-zâr** olsa gönlüm gam yimez
Hurde-i şekker sanur oldukça nâzır ol yana (C.1, G. 5/3)

7.8.1.2. Bûy-ı fenâ (Ölüm Kokusu)

“Ey Zâtî! Çimenlik, yasemin bahçesine döndü ve bu bahçe ölüm kokusu verdi. Allah’tan ümidim budur ki, imanı yoldaş etsin.” Yasemin, ölümlerin yıkanma suyuna eklenip kokusundan faydalanılan bir çiçektir. Beyitte bu özelliği vurgulanmıştır. Yeşil renkli olan çimenler, yasemin çiçekleri nedeniyle beyaz renge bürünmüştür. Yani gençlik solmuş ve ölüme yaklaşmıştır:

Semen-zâr oldu sebzün Zâtî' yâ **bûy-ı fenâ** viridi

Ümîdüm bu durur Hakdan ki yoldaş ide îmânı

(C.3, G. 1797/7)

7.9. Şâh-sâr-Bük (Ağaçlık, Çalılık, Koruluk)

Şâh-sâr; dallık, ağaçlık, çalılık, koruluk anlamlarına gelir (Devellioğlu, 2003: 976).

Bük de çalılık anlamına gelmektedir (Yeni Tarama Sözlüğü, 1983: 42).

Koruluk; bakımlı ve muhafazalı, bitki örtüsü açısından ormana benzeyen; ama orman sayılmayacak kadar küçük olan alandır. Tohumdan meydana gelen ve tohum üretmeye başlayana kadar gelişen ve yeniden gençleşmesi yine tohumla olan ormanlara koru ormanı denir (Türkçe Sözlük, 2005: 1219).

Türkler ve Moğollar, büyük ağaç, yalnız ağaç, yaşlı ağaç; ağaççıklar ve bir koruluk ya da bir orman meydana getiren ağaç toplulukları hakkında çok sayıda mit ve inanç geliştirmişlerdir. Bunların hemen hepsi belli başlı iki kavrama, hayat ağacı ve kozmik eksen kavramlarına dayandırılabilir.

Uygurlarda, Kıpçaklarda, Oğuzlarda çok sayıda eski mit, büyük insanların doğumunda ağaca bir rol verir, onu babaları ya da anaları yapar. Bazen ağaç ve insan arasındaki akrabalık, onun çocuklarına verdiği öğütlerle vurgulanmıştır. Günümüzde Yakutlar ilk insanın, kozmik ağacın içinde, belinden yukarısı çıplak bir kadın tarafından beslendiğine inanırlar. Anadolu'da bir ağacı kesmek üzere olan oduncunun onun gövdesinde bir kızın belirdiğini gördüğü hala anlatılır. Bu kavram, XIX. yüzyılda Orta Asya'da ve Sibirya'da çok iyi tanınan ağaç tanrıçasını ortaya çıkartmış olmalı. Yakutlar hayvan sürülerine göz kulak olduğu ve av hayvanlarını koruduğu için ona gönül borcu duyarak ondan dilekte bulunurlar. Türkiye Türkleri geceyi bir ağacın dibinde geçirirler ve yaşlı bir adamın onları ziyaret edeceğini düşlerler. Yakutlar da ölüyü bir ağaç altına gömerlerdi (Yılmaz, 2000: 27-28).

7.9.1. Şâh-sâr ile İlgili Tasavvurlar

7.9.1.1. Dil (Gönül)

Tarak anlamına gelen şâne, Dîvân şiirinde gelin, koku, meşşâta ve ayna ile birlikte kullanılır. Sevgilinin saçları için mutlaka bir şâneye ihtiyaç duyulur. Bazen onu bağlayıp tutar bazen dağıtır. Sevgilinin saçında yer edinmiş olan gönüllerin dökülmesine neden olur (Pala, 2003: 433). Beyitte çalılık olarak tasavvur edilen gönül, sevgilinin saçlarına kendini kaptırmıştır. Bu yüzden âşık, çokluğu bakımından saç ile ilgi kurabileceğimiz gönül çalılığını sevgilinin taramasını ister:

Çok dili agzı tokındı kâkülünde gönlüme

Dil bükin görsün eyâ Zâtî nigârün şânesi (C.3, G.1610/5)

7.9.1.2. Ümîd

Aşağıdaki beytinde Zâtî, dünyayı bağa teşbih etmiştir. Felek, dünya bağından ve ümit çalılığından âşığa murad meyvesi yedirmemiştir. Zâtî bunu şikâyet yolu ile dile getirmektedir. Beyitte “bâğ, şâh-sâr” ve “murâd, ümîd” tenasüp sanatını oluşturmaktadır:

Ne hâsıl bâğ-ı ‘âlemden bana derdürmedi devrân

Murâdum mîvesin veh kim **ümîdüm şâh-sârından** (C.3, G.1055/2)

Bu beyitte de şair, umduğunu bulamamaktan yakınmaktadır. Bir hırsız olarak gördüğü ümitsizliğin onun ümit meyvesini çaldığını, yani rızkını elinden aldığını söyler:

Ser-â-ser düzd-i hirmân derdi olmadı bana rûzî

Dirîgâ kim **ümîdüm şâh-sârınınun simârından** (C.3, G.1055/4)

BÖLÜM 8: HUBÛBÂT

Tahıl, buğday, arpa, çavdar gibi un veren taneli bitkilerin genel adıdır. Tahılın eski karşılığı da “hubûbât”tır. Hubûbât, Arapça “taneler” manasındadır. Tahıl bitkilerinin en çok göze çarpan müşterek vasıfları, meyvelerinin küçük tanecikler şeklinde olması ve umumiyetle un haline getirilerek kullanılmasıdır. Bu sebeple tahıl bitkilerine çeşitli dillerde “taneli bitkiler” veya “un veren bitkiler” gibi isimler verilmiştir (Yeni Rehber Ansiklopedisi, “Hubûbât”, C.9 / 1993: 157).

Hubûbât tarlalarda ekilmek sûretiyle yetişerek güneşin tesiriyle sararıp solduktan sonra yani olgunlaştıktan sonra harmanlanır (Öztoprak, 1986: 100).

8.1. Harman

Harman, ekinlerin taneleriyle saplarının birbirinden ayrıldığı daire şeklindeki yerdir. Burada altında kesici taşları bulunan dövenlerle ekinler saplarından ayrıldığı gibi saplar da parçalanarak kısa kısa olup saman haline getirilir (Öztoprak, 1986: 100).

8.1.1. Harman ile İlgili Tasavvurlar

8.1.1.1. Akıl

Akıl ile harman arasında ikisinin de yanıp kül olması, yok olması bakımından ilgi kurulmuştur. Harmanda sap, saman ve diğer yanıcı tahıllar bulunduğundan şair sevgilinin aşkıyla yanan aklını harmana benzetmiştir. Beyitte “meh” kelimesinin tercih edilme sebebi, ayın etrafında görülen haleye de harman denmesindedir. Aya bu hâleyi kazandıranlar, âşıkların şevk ateşleridir:

Hırmen-i ‘aklı yanar kim görse anı şevkden

Şevkumuzdan kim vire rûşen haber ol meh-veşe (C.3, G.1258/4)

Yavı kılmak; kaybolmak, görünmez olmak anlamlarına gelir (Yeni Tarama Sözlüğü, 1983: 239). Sevgilisini görmeyeli beri âşık, akıl harmanını dağıtıp kendini kaybetmiş, yani aklını kaçırmıştır. Onun kendini toparlaması, vuslata ermesine bağlıdır:

Hırmen-i ‘aklım tagıldı yavı kıldum kendümi
Görmeyelden gelmedüm ol dil-sitânı kendüme (C.3, G.1447/2)

8.1.1.2. Aşk

Âşık, aşk harmanında kendinden geçmektedir ve bu yüzden cevap vermek için ancak bir arpa boyu kadar gücü kalmıştır:

Hâsılı bir cev kadar kalmış cevâba kudretüm
Hırmen-i ‘ışk içre gendümden geçerven gâh gâh (C.3, G.1248/2)

8.1.1.3. Ay

Her türlü yığına, kümeye; ayın etrafında görülen haleye harman denir (Aybed, 1989: 370). Tevriyeli olan “hırmen” kelimesinin akla ilk gelen anlamı ile ayın ilişkilendirilmesi, harmanın da ayın da daire şeklinde olması dolayısıyladır. Harmanın “hâle” anlamından dolayı gökyüzü tasvirinin yapıldığı beyitte sarı ve küçük olan yıldızların tohuma benzetildiğini görürüz. Ay harmanı yanınca yıldız tohumları kül olmaktadır. Âşığın siyah renkli âh dumanı, dünyayı karanlığa bürümüştür ve bu âh dumanından sakınmak gerekir:

Hırmen-i mâh yanar dâne-i encüm kül olur
‘Âlemi zulmet ider dūd-ı siyâhum hazer it (C.1, G.77/3)

8.1.1.4. Dâğ (Yara)

Aşağıdaki beyitte şair, yüreğindeki yaraları harmana teşbih etmiştir. Bunun sebebi, yürekteki yaranın harman yeri gibi yuvarlak ve büyük olmasıdır. Beyitte darı anlamına gelen erzen de âşık olarak tasavvur edilmiştir:

Gerçi kim mikdârda kendüm hemân erzen gibi
Dâğlar var yüregümde her biri **hırmen** gibi (C.3, G.1761/1)

8.1.1.5. Dil (Gönül)

Gönül ile harman arasında mekân ilişkisi vardır.

Zâtî, gönül harmanına sevgilinin yanağının parlaklığı vurduğundan beri, kendine gelemediğini söyler:

Dil hırmenine şevk-ı ruhundan ireli lem'

Ve'l-hâsılı ben kendümi hiç idemedüm cem' (C.2, G.623/1)

8.1.1.6. Felek

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgiliye seslenmekte ve seher vakti gökyüzü harmanının yandığını söylemektedir. Gökyüzünün yanmasının sebebi, âşığın feryat etmesidir. Bilindiği gibi âşığın feryadı gökyüzüne kadar yükselmektedir. Zâtî, beytinde zulme uğrayan kimsenin bedduasının etkisini göstermesi anlamına gelen “âhı yerde kalmamak” deyimini kullanarak bir nevi felekten intikam aldığını söylemektedir:

Ey meh **felekün hırmenin** od tutdı seher-gâh

Yâ yirde mi kalsa gerek idi benüm âhum (C.2, G.903/2)

8.1.1.7. Karar

Âşığın karar harmanı ateş almış ve âfet olan sevgili, oraya yıldırım gibi yetişmiştir. Bilindiği gibi yıldırım, gökyüzü âfetlerindedir ve beyitte sevgilinin âfete teşbih edilmesinin nedeni de budur:

Karârum hırmenine urdı âteş

Yetişdi yıldırım gibi ol âfet (C.1, G. 82/2)

8.1.1.8. Letâfet (Güzellik)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin boynu letâfet harmanı, onun üzerindeki ben ise tohuma teşbih edilmiştir. Zâtî'ye göre bu ben, nûra benzeyen boyundaki bir nokta; sevgiliye göre ise güzellik harmanındaki bir tohumdur:

Ben didüm boynunda hâlün nûr üzre noktadur
Ol didi Zâtî **letâfet hırmeninde** dânedür

(C.1, G.338/5)

8.1.1.9. Sabır

Âşığın sabır harmanını ayrılık ateşi yakmış ve bunun sonucunda çöpe dönen âşık, kendini bilmez hale gelmiştir. Sabır harmanının yanması, âşığın bu ayrılık yüzünden sabrının tükenmesidir:

Hâsılı bir kâha döndüm bilmez oldum kendümi
Urdı **sabrum hırmenine** âh kim nâr ayruluk

(C.2, G.650/3)

8.1.1.10. Zillet (Hakirlik, Aşağılanma)

Sevgili, âşığı hep hor görür. Bu yüzden, horlanan âşık için sevgilinin aşkı, zillet harmanıdır. Aşağıdaki beyitte Zâtî, kendisini çöpe, samana benzetmiştir. Sevgili, eğer şairi zillet harmanından ayırmak isterse lutf rüzgârını eksik etmemelidir. Çünkü harmanda saman ile taneler rüzgâr yardımıyla birbirinden ayrılır:

Hırmen-i zilletden ayırmak dilersen Zâtî'yi

Eksük itme bâd-ı lûtfun dem-be-dem ol kâhdan

(C.3, G.1044/5)

8.2. Ades (Mercimek)

Baklagillerden bir takım bitkisi ve bunun besin olarak kullanılan yuvarlak yassı tohumudur. Alçak boylu, sarılgan bir bitkidir. Pek çok türü vardır. Yemeklik mercimek, Akdeniz çevresinde ilk çağın başlangıcından beri yetiştirilir. Mercimek, beyaz çiçekli, bir yıllık bir bitkidir. Geniş ve kısa badıcında sarı renkte, çok besleyici iki tane bulunur. Mercimek, yem bitkisi olarak da yetiştirilir (Meydan Larousse, "Mercimek", C.8: 626).

Hız. İbrahim ile ilgili olan Ades kıssası şöyle hikâye edilmektedir: "Hz. İbrahim, ailesi ve inananlarla birlikte Filistin'e göç eder. Bir süre orada kalmaları için Cebrail vasıtasıyla Allah'tan emir gelir. Fakat bir zaman sonra bölgede kuraklık ve kıtlık baş

gösterir. Civarda Hz. İbrahim’i seven zengin bir dostu vardır. Zahire almak için ona gider. Ancak onda da yoktur. Dostu, bulursa satın alması için ona altın verir; fakat satın alacak kişi bile yoktur. Bunun üzerine İbrahim (a.s.) boş dönmek için çuvallara kum doldurtur, evlerine dönerler. Çok üzgün bir şekilde oturmakta olan Hz. İbrahim (a.s.)’e karısı Sara gelir. Dostunun dünyada hiç görülmedik buğday ve mercimek verdiğini söyler. Hz. İbrahim çok şaşırır, çuvallara bakar ve çuvallardaki kumun Allah’ın lütfuyla buğday ve mercimek olduğunu görerek Allah’a şükürler eder. Bu buğday ve mercimeği halkı arasında paylaştırıp bir kısmını tohumluk ayırır, tohum isteyene verir, İlâhî lütufla bu tohumlardan bereket hiç eksik olmaz. Bu buğdaya “sultânî buğday”, mercimeğe “Halîlî mercimek” denir. Dünyada ekilip biçilen buğday ve mercimek de bu tohumdandır...” (Tunç, 2005: 125).

Peygamber Efendimiz’in mercimek hakkındaki bir hadisi şöyledir: “Mercimek yemeye devam ediniz. Mercimeği yetmiş peygamber övmüştür.” (Pamuk, 1981: 19).

Mercimek iştah açar, anne sütünü artırır, sinirleri kuvvetlendirir, kan yapar, beden ve zihin gücünü artırır (Eskioğlu ve Anadol, 1998: 308).

Ağızda bakla veya mercimek ıslanmamak sözü, sır saklamamak ifadesidir. Rüyasında, sevgilinin mercimeğe benzeyen benini öptüğünü söyleyen âşığa sevgili bu deymi söylemiştir. Bu deyimle âşığın o bene asla ulaşamayacağı anlatılmak istenmiştir:

Hâlün hâlîlüm öpdüm uyurken didüm didi

İslanmaz agzun içre senün Zâtî mercimek

(C.2, G.695/5)

Hz. İbrahim, Halil sıfatıyla tevriyeli olarak veya teşbihle sevgiliyi veya güzeli karşılayacak şekilde kullanılırken; sevgilinin güzelliği sofraya, yüzündeki hâl (ben) de o sofradaki mercimeğe benzetilmiştir. Beyitte Halîl sıfatlı Hz. İbrahim’in ‘ades kıssasına telmihte bulunulmuştur. Zâtî ayrıca mercimeğin kanı durdurma, sakinleştirme özelliğine değinmiştir:

Rûmda bir beg iken hâlüne bendeş geçinür

Nice kanum kurıdur gör ki halîlüm ‘adesi

(C:3, G. 1618/3)

8.3. Arpa (Cev, Şa'îr)

Arpa kelimesinin karşılığı Farsçada “cev”, Arapçada “şa'îr”dir. Bir hubûbât çeşidi olan arpa, Türkiye’de ve dünyanın birçok yerinde yetişmektedir. Arpa ince, uzun bir sap üzerinde başağı olan bir bitkidir. Sapının uzunluğu toprağın yapısına ve iklim özelliklerine göre değişir. Kelle ismini de alan başağını oluşturan taneleri kabukludur (Öztoprak, 1986: 101–102).

50–80 cm boylanabilen bitkinin yuvarlak kesitli, boğumlu ve içi boş bir gövdesi vardır. Arpanın, buğdaydan ayrılan yanı, ondan biraz daha kısa boylu olması ve erken yetişmesidir. Yaprakları buğdaydan daha açık yeşildir, başak kulakçıkları daha uzundur. Arpa tarih öncesi çağlardan bu yana insan soyunun hizmetinde olan bir bitkidir. İlk arpa üretiminin Güneydoğu Asya ile Etiyopya’nın yüksek kesimlerinde yapıldığı sanılmaktadır. Arpadan ekmek ve hayvan yemi yapımında faydalanılır (Dara, 2006: 58).

Arpa halk hekimliğinde idrar söktürücü, pamukçuğu iyileştirici, balgam söktürücü olarak kullanılır (Eskioğlu ve Anadol, 1998: 167).

Kavrulmuş arpa tanesi kahve yerine kullanılmaktadır (Baytop, 1984: 170).

8.3.1. Arpa ile İlgili Tasavvurlar

8.3.1.1. Kudret

Âşık, aşk harmanında çalışmaktan yorgun düşmüş, ancak bir arpa boyu gücü kalmıştır. Burada arpanın kısa boylu ve küçük bir tahıl olduğu vurgulanmaktadır:

Hâsılı bir **cev** kadar kalmış cevâba **kudretüm**

Hırmen-i ‘ışk içre gendümden geçerven gâh gâh (C.3, G.1248/2)

8.3.1.2. Rûzigâr (Rûzgâr)

Harmanda buğday ve arpa birbirinden ayrılmaya çalışılmaktadır. Bu işlemi yerine getiren, rûzgârdır. Ancak o da hain olduğu için düzenbazlık yaparak buğday yerine arpa satmaktadır:

Hâsıl umma hırmeninden **rûzigâr**-ı hâyinün
Gaflet itme sana gendüm gösterür **arpa** satar

(C.1, G.376/5)

8.4. Buğday (Gendüm)

Arapçada “bürr, hinta” kelimeleri ile Farsçada ise “gendüm” kelimesi ile ifade edilen buğday, Dîvânü Lugatî't- Türk'te “bugday, budgay” şeklinde yer alır. Anadolu'da da “buğda, bağda, bıyday, bulday, boda, buyda, buyday” vb. adları ile bilinir (Emiroğlu, 1984: 32).

Buğdaygiller familyasındandır. 80–100 cm boylanabilen bitkinin yuvarlak kesitli, boğumlu ve içi boş bir gövdesi, ince uzun yaprakları, başakçıkların birleşmesiyle oluşmuş başakları vardır. Un yapılan taneler bu başakların içindedir. Geri kalan toprak üstü kısımları da hayvan yemi ve saman olarak değerlendirilir. Buğdayda en yararlı kısımlar tanelerin kepeğindedir. Kepekli buğday unuyla yapılmış ekme ve öteki besinler sindirimi kolaylaştırır. Depresyondan astım ve şeker hastalığına, kansızlıktan bazı kanser türlerine, kalp rahatsızlıklarına kadar pek çok rahatsızlıkta şifa kaynağıdır (Dara, 2006: 114).

Buğday ayrıca eskiden kullanılan ölçülerden birinin adıydı. Dirhem'in küsuratından sayılırdı. Dirhem dört kısma taksim edilerek beher kısmına “denk”, her denk dörde ayrılarak her bir kısmına “kırat”, bir kırat dörde ayrılıp beher kısmına “buğday” denilmiştir (Pakalın, 1983: 245).

Âdem'in yaklaşmasının yasaklandığı ve yediğinde de cennetten kovulduğu yasak nesnenin buğday olduğu rivayetlerin çoğunda yer alır. İblis hileyle cennete girdiğinde onu sonsuz bir hayat kazandıran ağaç olarak tanıtmış ve “Eğer bu cennette ebedi kalmak istiyorsanız bu ağaçtan yemelisiniz.” demiştir. Buğdayı yedikten sonra yeryüzüne indirilen Hz. Âdem, iyice acıktığı sırada büyük meleklerden Mikail ya da Cebrail ona bir avuç buğday getirmiş, “Bu senin ve çocuklarının rızığıdır. Kalk, toprağı işle, tohum ek.” demiş; tohum ekip ürün elde etmeyi ve ondan ekme yapmayı öğretmiş, böylece Hz. Âdem'in cennetten çıkmasına neden olan buğday, insanların dünya hayatında rahat ve huzur bulması için bir araç haline gelmiştir (Yıldırım, 2008: 331).

Buğday, Selçuklular zamanında daha başaklarındaki taneler sertleşmeden önce alevde ütülür sonra da dövülerek yenirdi. Ekseriye kışın ateşte kızartılarak yenmekteydi (Köymen, 1982: 37).

Dîvân edebiyatında buğday, ekilip mahsul elde edilmesi ve değerli bir yiyecek olması sebebiyle marifet tohumuna benzetilir (Sefercioğlu, 1990: 416).

8.4.1. Buğday ile İlgili Tasavvurlar

8.4.1.1. Âsiyâ (Değirmen)

Gendüm kelimesi, “kendim”i ve Âdem peygamberin cennetten kovulmasına sebep olan buğdayı ifade eder (Sefercioğlu, 2001: 25). Aşağıdaki beyitte de bu kelime tevriyeli olarak kullanılmıştır. Değirmen anlamına gelen âsiyâ, akarsu kenarlarına kurulur ve buğday, arpa gibi tahıllar buradaki değirmen taşında dövülerek un haline getirilir. Sevgilinin bir akarsu gibi durmadan akan elemi, âşığı gam denizinde yüzdürmektedir. Bu duruma katlanamayan âşık, kendini bir buğday gibi dövmek ve un haline gelerek acılarından kurtulmak istemektedir:

Âsiyâ-veş dögeyin taşlar ile **kendümi** kim
Cûy-bâr-i elemün kimsene bendin yigmez (C.2, G. 552/2)

8.4.1.2. Beniz-Ten

Buğday tenli sevgili, Zâtî'nin halini sorduğunda onun cevabı, “Buğdayı un haline getiren değirmen gibi dönüp duruyorum.” olacaktır. Beyitte “gendüm” ve “âsiyâ” kelimeleri tenasüp sanatını oluşturmaktadır:

Nedür ahvâl-i Zâtî dirsene ey dil-dâr-i **gendüm-gûn**
Dönüb bir âsiyâ-bâda hevân ile semâ' eyler (C.1, G.362/6)

Sevgilinin benzi, yüzü çoğunlukla buğday renklidir. Onun tohuma benzeyen benlerine el uzatan âşık, cennetten (sevgilinin semtinden) uzaklaştırılmıştır. Beyitte Hz. Âdem'in şeytanın verdiği bir avuç buğday yüzünden cennetten kovulmasına telmihte bulunulmuştur:

Habb-1 hâline o **gendüm-gûnum**un el sunmuşın
Sürdi kûyından ba'îd itdüm cinânı kendüme (C.3, G.1447/3)

Âşık, buğday tenli, şeker gibi tatlı gülüşlü yarini göremediği için kendini kaybetmiş ve tatlı canından olmuştur. Zâtî acı veren bu durumunu tatlılık ifade eden “şîrîn” ve “şekker” kelimeleriyle anlatmıştır:

Cân-1 şîrîni yitürdüm yavı kıldum kendümi
Görmeyelden yâr-1 **gendüm-gûn** u şekker-handümi (C.3,G.1691/1)

8.4.1.3. Rûzigâr (Rüzgâr)

Buğday gösterip de arpa satmak tabiri, hilekarlık yapmayı ifade etmektedir. Sahtekarlık ve dolandırıcılık en büyük ayıplardan sayılır. Beyitte rüzgârın harmanından hasılat elde etmenin beklenmemesi gerektiği söylenir. Çünkü o haindir. Ne zaman eseceği ve ne göstereceği belli olmaz:

Hâsıl umma hırmeninden **rûzigâr**-ı hâyinün
Gaflet itme sana **gendüm** gösterür arpa satar (C.1, G.376/5)

8.4.1.4. Sîne

Aşağıdaki beyitte beni mercimeğe benzeyen sevgilinin, âşığın sînesini buğday gibi parça parça ettiğini görünce burçağa benzeyen terler döktüğü söylenmektedir. Açık sarı renkli olan buğday bu yönüyle âşığın parça parça olmuş sînesine benzer:

Bu gün ol hâli ‘ades derledi burçak burçak
Gördi çâk itdügümi **sînemi bugday** gibi (C.3, G.1557/3)

8.4.1.5. Un

Âsiyâ (değirmen), insan ömrünün dâne olarak tasavvuru sebebiyle dünya ve felek olarak düşünülür. Felek için “dokuz göz bir âsiyâb” ifadesi kullanılır (Sefercioğlu, 2001: 86). Felek beyitte bir değirmendir ve âşığın bedenini döverek un haline getirmiştir. Burada bir tahıl çeşidi olan buğdayın değirmende un haline getirilmesi

işlemi anlatılır. “Gendüm” kelimesi tevriyeli olarak kullanılmıştır ve kendi dönüşlülük zamiriyle birlikte buğdayı ifade etmektedir:

Çârh-ı kec-reftâr elinden âsiyâ-veş **gendümi**

Döne döne taşlar ile dögmeden **un** eyledüm (C.2, G.950/2)

Bu beyitte değirmen olarak tahayyül edilen âşık, aşk ırmağında kendini / buğdayı, döne döne un haline getirmiştir:

Âsiyâ-âsâ benem ‘aşk ırmağında **gendümi**

Döne döne dögmeden taşlarla cânâ **un** eden (C.3, G.1133/5)

8.5. Burçak

Baklagiller familyasından bir yıllık bir bitkidir. Güney Avrupa ve Anadolu’nun yerli bitkisidir. Dört köşe gövdeli, 20–60 cm yükseklikte ve çalı görünümündeki bitkinin, küçük yaprakçıklardan oluşan bileşik yaprakları, sarımsı beyaz renkli ve erguvanî çizgili çiçekleri, 2–4 kadar tohum içeren boğumlu meyveleri vardır. Burçak hayvan yemi ve yeşil gübre olarak kullanılır (Ana Britannica, “Burçak”, C.7 / 1993: 36).

Burçak ezik, çürük ve isiliklerde kullanılır (Anadol, 1990: 95).

Beyitte burçak, yuvarlak şeklinden dolayı tere teşbih edilmiştir. Sevgili, âşığın sînesini buğday gibi parçaladığını görüp burçak burçak terlemiştir:

Bu gün ol hâli ‘ades derledi **burçak** burçak

Gördi çâk itdügümi sînemi buğday gibi (C.3, G.1557/3)

8.6. Darı (Erzen)

Buğdaygiller familyasındandır. 50–100 cm yükseklikte, tüylü, bir yıllık ve otsu bir bitkidir. Çiçek durumu dağınıktır. Meyvesi sarımsı beyaz renkli, küçük, sert ve parlaktır. “Akdarı, süpürge darısı, kirpi darısı, konak darısı, kuş darısı, kum darı, saçak darı, boza darısı, dağdağan darısı” gibi çeşitleri vardır (Baytop, 1984: 217).

İyisi kızılca renkli olup dağ topraklarında yetişenidir. Kokusu çok hoştur. Ekseriya hurma şarabına maya yerine bir parça katarlar. Şarabı ekşimekten korur. Vücuttaki

ağrılara ve sinir spazmlarına karşı suyu ile banyo yapılması çok iyi gelir (Hayâtizâde Mustafa Feyzi Efendi, 1978: 227).

İbn-i Batuta, Hindistan'da yetiştirilen güz hubûbâtlarından bahsederken küzru adını zikretmektedir. Küzru bir cins darıdır. Orada en çok bu yetiştir (İbn-i Batuta: 305).

Darı unu, göğüs hastalıklarına ve yüksek ateşe karşı kullanılır. İdrar arttırıcı ve alerji giderici etkileri de vardır (Dara, 2006: 171).

Türk geleneğine göre gelin, güveyi evine gelince avluda para, şeker, buğday, darı vb. saçı serpilir. Gelinin başına atılan bu saçığı düğüne katılanlar ve özellikle çocuklar kapışır. Buradaki paranın servet, şekerin ağız tadı, buğday ve darının da nimet duası için remz olduğu sanılır (Pala, 2003: 117).

Dîvân şiirinde az kullanılan bir tahıl olan erzen, “kümes hayvanlarının yemi olması, öğütülmesi ve zor şartlarda yetişmesi” gibi özellikleriyle bağlantılı olarak “kuş, yıldız, akıl, âşık, şerâr (kıvılcım), la‘l, güher, tılâ (yaldız, boya) ve çöl (dest)” ile ilişkilendirilir (Bayram, 2007: 86–87).

8.6.1. Darı ile İlgili Tasavvurlar

8.6.1.1. Akıl

Âşık, aklını harmanda taşlarla dövülmüş bir avuç darıya benzetmektedir. O, sevgilinin derdinden dolayı bu duruma düşmüştür:

Taşlarla döge döge kendümi hırmen gibi

‘**Aklı** tagıtdum döğülmüş bir avuc **erzen** gibi

(C.3, G.1762/1)

8.6.1.2. Âşık

Aşağıdaki beyitte “kendüm” kelimesi tevriyeli olarak kullanılmıştır. Bu kelime buğday ve kendim anlamlarına gelmektedir. Beyitte âşık, kendisini darı olarak görmektedir. Onun yüreğinde harman gibi yaralar vardır:

Gerçi kim mikdârda kendüm hemân **erzen** gibi

Dâğlar var yüregümde her biri hırmen gibi

(C.3, G.1761/1)

8.7. Ekin

Tahılın tarlaya atıldığı andan harman oluncaya kadar aldığı durumdur (Türkçe Sözlük, 2005: 609).

Buğday tarımının yaygın olduğu bazı yörelerde, hasadın son günü “ekin sonu” adı verilen bir tören düzenlenmektedir. Bir tür bolluk töreni niteliğindedir. Ekin biçme işinin bitiminden bir gün önce mal sahibine haber gönderilir, o da ertesi gün için yemekler hazırlar. Son gün tarlada çalışanlar maniler, türküler söyler ve işin bitimine az bir zaman kala “Güzün ekerler ekini, yazın keserler kökünü, Tanrım bunun sebebi, verelim Muhammed’e salâvat” diyerek hasadı bitirirler. Herkes son başak demetini başının üzerinde döndürerek havaya savurur, hep birlikte yemek yenip eğlenilir. Bu törenin gelecek yılın bereketli olmasını sağlayacağına inanılır (Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, “Ekin”, C.6 / 1986: 3571).

Kur’ân-ı Kerîm’de, Nahl sûresinin 10-11. âyetinde ekinlerin su vasıtasıyla husule gelmesi ve çeşitli meyvelerin, ağaçların yetişmesinde de suya ihtiyaç duyulduğu anlatılmaktadır: “Size içecek olarak gökten su indiren O’dur. Yine ondan hayvanlarınızı yayacağınız ağaçlar, otlar biter. Onunla size ekin, zeytin, hurmalıklar, üzümler ve türlü türlü meyveler bitirir. Elbette bunda düşünen bir topluluk için ibret vardır” (Yazır, 2002: 269).

Aşağıdaki beyitte ekinlerin suya olan ihtiyacından dolayı, âşığın gözyaşlarının ekinleri büyüttüğü söylenmektedir. Ayrıca bu gözyaşları, âşığın çevresini çimenliğe çevirmiştir:

Didüm ki gözüm yaşı çevrem çemen itmişdür

Ol dil-ber-i gendüm-gûn didi nem **ekin** eyler

(C.1, G.471/3)

8.8. Pirinç (Birinç)

Buğdaygiller familyasındandır. 100 cm boylarında, bir yıllık bir kültür bitkisidir. Bütün buğdaygillerde olduğu gibi boğumlu bir gövdesi vardır. Boğumlardan ince, uzun ve yassı yapraklar çıkar. Bileşik salkım biçiminde çiçekler açar. Pirincin tarımı günümüzden 5000 yıl önce Hindistan'da başlamıştır. Türkiye'de pilav, dolma, çorba ve sütlaç yapımında kullanılan pirinçten nişasta ve un da yapılır. Pirincin yüksek tansiyonu düşürücü ve üreyi dengeleyici etkileri vardır (Dara, 2006: 535).

Pirinç ayrıca vücudun kuvvetlenmesini sağlar. Kirpik, saç ve kaşları uzatır. Unu, yaraları kurutmak için kullanılır (Eskioğlu ve Anadol, 1998: 326).

İbn-i Baytar'a göre hiçbir şey yemeyip yalnız pirinç yiyen kimsenin ömrü uzun olur. Vücudunda hiçbir illet kalmaz. Bazı doktorlara göre pirinç kabuğu zehirden sayılır. Yalnız pirinç kabuğu yiyen kimsenin dili şişer, dişleri dökülür (Hayâtizâde Mustafa Feyzi Efendi, 1978: 18).

Peygamber Efendimiz, pirinç ile ilgili olarak şunları söylemiştir: “Yerden biten her bitkide şifa ve zehir vardır. Pirinç ise öyle değildir. Onda yalnız şifa vardır.” (Pamuk, 1981: 21).

Esrarkeşler esrar bulamadıkları zaman tırnaklarını kesip içerler. Bu da tükendiği zaman zefir, pirinç, çay, süpürge tohumu, kuru tönbaku içerler (Erkal, 2007: 31). Aşağıdaki beyitte esrarkeş, pirinç tanesi yemektedir. O, ağzına attığı pirinç (esrar) sayesinde kendinden geçmiştir (hayrân olmuştur). Ancak yutulması zor olduğundan ve kendini kaybettiğinden zorlanmaktadır:

Yâ koyubdur agzına dâne **birinci** yir harîf

Şöyle hayrândur ki yok yutmaga anda iktidâr

(C.1,G.429/2)

8.9. Tohum (Dâne, Habb, Habbe)

Dâne Farsça bir kelimedir ve “tane, tohum, çekirdek” anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 2003: 164).

Bitkilerde dölleme ve yumurtacığın gelişmesi sonucu oluşan, filizlenmeden sonra yeni bir bitkinin oluşmasını sağlayan organdır. Meyvenin tohum sayısı bitkilere göre değişir. Tohumun bir kabuğu bir de içi vardır. Kabuğun yüzeyi kimisinde pürüzsüz, kimisinde dikenli ya da baştanbaşa tüylüdür. Tohumlar rüzgârla, kuşlarla, böceklerle, suyla ya da onları çok uzaklara fırlatan karmaşık mekanizmalarla etrafa dağılır. Böylece ürün gelişme gösterir (Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, “Tohum”, C.19: 11575–11576).

Bir kısım bitkiler dâne şeklindeki tohumları sayesinde çoğalırlar. Toprağa atılan bir dâne, birçok olarak yetişir. Halk arasında “bire bin verdi” ifadesi bunun içindir (Öztoprak, 1986: 100).

Yasin sûresinin 33. âyetinde tohumdan, taneden söz edilmektedir: “Ölü bir toprak, onlara bir delildir. Biz ona hayat verdik ve ondan taneler çıkardık da, ondan yiyip duruyorlar.” (Yazır, 2002: 443).

Dîvân şiirinde tohum, nebatların vücut bulmasına ve meyve vermesine sebep olmasından dolayı insanın arzu ve emellerine benzetilir (Sefercioğlu, 1990: 417).

8.9.1. Tohum ile İlgili Tasavvurlar

8.9.1.1. Arak (Ter)

Tohumun ter ile ilişkilendirilme nedeni, yuvarlak şeklidir. Ter, berrak renklidir. Sevgiliden geldiği için hoş kokulu ve değerli kabul edilmektedir.

Ben, sevgilinin zülfünün gölgesinde bulunmaktadır. Bu benin üzerine damlayan ve tohuma benzeyen ter, sevgilinin ay yüzüne ışık verir. Bu yüzden, ışık saçan bir canlı olan ateşböceği ile aralarında ilgi kurulmuştur. Sevgilinin şâm renkli zülfünün aksine o ter, yüzü aydınlatır; bir bakıma geceyi gündüze çevirir:

Sâye-i zülfünde hâlün üzre bir **dâne ‘arak**

Berk urur ey mâh gördüm şâmda şeb-tâb-veş

(C.2, G.726/2)

8.9.1.2. Âşığın Ömrü

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yanağındaki ayva tüyleri, karınca ayağına benzetilmiştir. Bu tasavvurda etkili olan benzetme yönü, karınca ayağının tüylü olmasıdır. Yanağının üzerindeki bene âşık olan gönül hastasının ömür tohumunu tüketen şey, bu dâne olmuştur. Sevgilinin beni, âşığın ölümüne sebep olacak kadar güzeldir ve âşığın artık dayanacak gücü kalmamıştır:

Tâ ki derdi dâne-i hâli ruhundan mûr-ı hat

‘Âşık-ı dil-hastenün cânâ dükendi **dânesi** (C.3, G.1610/4)

Sevgilinin benleri yanak, yüz, dudak veya ayva tüyleri ile birlikte bulunur. Dâneye benzeyen benler bir araya geldiğinde (neredeyse) âşığın ömrü son bulacaktır. Çünkü benler, beraberinde sevgilinin güzellik unsurlarını da getirir:

Mûr-ı hat benlerünün dânelerin dirdüğü dem

‘**Âşıkun dânesi** dükendi vü geldi eceli (C.3, G.1666/4)

8.9.1.3. Bağdat

Bağdat toprakları tüm zamanların en verimli topraklarıdır. O topraklar uğruna savaşlar dahi yapılmıştır. Oradaki tohumlar bu nedenle çok değerlidir. Verimli toprakların tohumları, elbette ki güzel ürünler verir.

Zâtî, beytindeki Bağdat tohumunu rakip olarak tasavvur etmiştir. “Âşık ile sevgilisinin muhabbetine engel olanın tohumunu, Bağdat’tan gelse bile hile ile ekin.” diyen şair Bağdat’tan gelen tohumların değerli olduğunu vurgulamıştır. Beyitteki “âşık” ve “mâşuk” kelimeleri ile iştikak sanatı yapılmıştır:

Sohbet-i ‘âşık u ma‘şûkda engel olanı

Tohmı geldi ise de **Bagdâd**dan âl ile ekün (C.2, G.711/2)

8.9.1.4. Bel

Dîvân edebiyatında bel daima kıl kadar ince ve dardır. Sevgilinin ağzı gibi küçücük görünür. Aşağıdaki beyitte bu nedenle tohuma teşbih edilmiştir. Sevgilinin beli dâne

olunca Zâtî'nin gönül kuşu da o yana doğru kanatlanıp uçmak ister. Bilindiği üzere kuşlar, taneler ile beslenir:

Bir **dâne**dür ol **beli** bir ince kıla benzer

Murg-ı dil-i Zâtî nola açsa o yana bâl (C.2, G.856/5)

8.9.1.5. Cihân (Dünya)

Rivayete göre buğday, Hz. Âdem'in cennetten kovulmasına neden olan bitkidir. Beyitte buna telmihte bulunulmuştur. Âşık, bir tane karşılığında dünya beyliğini satın almayacağını söylemektedir. Çünkü o, sevgilinin mahallesinin fakiridir. Bu yüzden dünya beyliğine ihtiyaç duymaz:

Almazuz bir **habbeye** mülk-i **cihânun** begligin

Biz gedâ-yi kûy-i yâruz lâ-übâli 'âşıkuz (C.2, G. 561/4)

8.9.1.6. Dil (Gönül)

Aşağıdaki beyitte gönül bir tohuma benzetilmiş ve bu tohumu hüma olan sevgilinin toplaması istenmiştir. Ayrıca Zâtî ömrünün hümâ kuşu gibi olmasını istemektedir:

Devşürse **dâne-i dili** inse hümâ yire

Zâtî dir idi zülfüne 'ömrüm hümâ gibi (C.3, G.1546/7)

8.9.1.7. Fitne

Fitne tohumu; huzursuzluk, ara bozma sebebi olacak şeyleri yapmak, ekmek manasında kullanılan bir tabirdir Sevgilinin benleri, âşığın kalp tarlasında çiftçidir. Onlar fitne tohumu ekerler:

O benler **fitne tohmın** ey cefâ-kâr

Olupdur mezra'-i kalbümde hâris (C.1, G.92/6)

8.9.1.8. Gözbebeği

Tohum, yuvarlak olması sebebi ile gözbebeğine benzer. Sevgilinin elinden cefâ çeken bir âşîğın portresinin çizildiği bu beyitte âşîğın belâ bezmindeki gözleri, ağlamaktan kıpkızıl olmuştur. Gözbebekleri ise misk kokulu tohumlar gibidir. Yandıkları için etrafa koku saçmaktadırlar:

Kızıl közdür belâ bezminde çeşmüm dûdı müjgânım

Gözüm merdümlerinün habb-ı miskînün buhûr itdüm (C.2, G.959/2)

8.9.1.9. Gözyaşı (Eşk, Yaş)

Aşağıdaki beyitlerde “dâne” kelimesi tevriyeli olarak kullanılmış olup tane ve tohum anlamlarına gelmektedir.

Beyitte kuş avcılığından bahsedilmektedir. Kuş avcılığının daha ziyade spor olarak yapıldığını düşünmek mümkündür. Bu avlar sırasında ise şahin ve köpek gibi birtakım hayvanların yardımcı olarak kullanıldıkları görülür. Avcı kuşlar uçurulduktan sonra ardından tazı ve zağarlar salınır ve yırtıcı kuşlar havada parendeler atıp avları üzerinde dalış ve inişler yaparlarken gözden kaybedilmemeleri için atlar da bütün hızlarıyla o istikamete sürülürdü (Huş, 1967: 20). Avlanan kuşlar arasında turna, sülün, keklik, balıkçıl, yaban kazı, ördek, karatavuk, bıldırcın, serhap, çil vb. önceliklidir. An’aneye bir çeşit yaban ördeği olan kıkuyruk avlandığı zaman bunu sunana bir çil akçe verilirdi (And, 1970: 18). “Ey gözü fettân! Gözüm, gözyaşı yemini döküp göz göz tuzak kurmakta ve hayalinin kuşu durmadan avlamaktadır.” Kuş ile dânenin bir arada zikredilme nedeni, kuşların dâne ile beslenmesi ve onları avlamak için bu yemin tuzak olarak kullanılması nedeniyledir. Beyitte “çeşm, eşk, göz” ve “murg, dâne” kelimeleri ile tenasüp oluşturulmuştur:

Dâne-i eşkin döküb çeşmüm kurub göz göz duzag

Dem-be-dem murg-ı hayâlün ey gözi fettân tutar (C.1, G.162/4)

Gözyaşı, yuvarlak şekli nedeniyle tohuma benzetilmiştir. Âşîğın gözlerinden sevgiliden ayrı düştüğü için zaman zaman bu tohumlar dökülmektedir:

Hûşe-i sabr-ı dili dest-i firâkun dâneler
Gözlerümden dem-be-dem dökülmesün mi **dâneler** (C.1,G.460/1)

Âşığın sel gibi akan gözyaşları, aşk değirmeninin inleyerek çalışmasına sebep olur.
Değirmeni döndüren bu yaşlar ile Zâtî, gözyaşı dökmede bir tanedir (tektir):

‘Işk âsiyâbı içre oluk demde Zâtî’yi
Bin **dâne eşk** dökmede bir dâne eyledün (C.2, G.690/5)

Melekler sabah vakti âşığın sevgisini görünce yere çiğ damlası yerine tohuma
benzeyen (tane tane) gözyaşları dökmüşlerdir:

Degül şeb-nem görüb mihrüm seher-gâh
Melekler dökdi **yaşın dâne dâne** (C.3, G.1293/5)

Aşk değirmenine giren kişi dövünmedikçe tohumu andıran gözyaşı taneleri
tükenmemektedir. Âşık, aşkı için dövünüp kendini bitirene kadar teselli bulmayacaktır:

Dögünmeyince **dânesi yaş** dükenmedi
Her kim ki girdi vü adı ‘ışk âsiyâbına (C.3, G.1437/5)

8.9.1.10. Hâl (Ben)

Benlerin renginin siyahlığı ve küçüklüğünden sık sık bahsedilir. Onlar bu haliyle
tohuma benzerler. Yüzde, yanakta, dudakta buldukları gibi boyunda da
bulunabilirler. Beyitte de sevgilinin beni, beyazlığı ile Rum’a benzeyen boyundadır.
Eşi benzeri olmayan benler âşık için bir tanedir. Şair “dâne” kelimesiyle cinas
kurmuştur. Beyitte “ben” ve “tek” anlamları kastedilmiştir:

Gerdeninde **hâli** yârun Rûmda bir **dânedür**
Ey gönül billâhi bir dâne degüldür yâ nedür (C.1, G.338/1)

Aşağıdaki beyitte Zâtî, sevgilinin benini, boyundaki bir nokta olarak görmekte; ancak
sevgili buna itiraz ederek o benin güzellik harmanındaki bir tohum olduğunu
söylemektedir:

Ben didüm boynunda **hâlün nûr** üzre noktadır
Ol didi Zâtî letâfet hırmeninde **dânedür** (C.1, G.338/5)

Âşık, sevgilinin cennete benzeyen mahallesinden sürülmek pahasına benlerini öpmek ister. Sonuçta atamız da bir dâneye cenneti değişmiştir. Beyitte atadan kasıt, Hz. Âdem'dir. Âdem peygamber, dünya zevki için sonsuz mutluluğun olduğu cennetten vazgeçmesi sebebiyle söz konusu edilir:

Öpeyin **hâlin** nola sürerse kûyından beni
Atamız satdı birâzer cenneti bir **dâneye** (C.3, G.1388/4)

8.9.1.11. Kebûter (Güvercin)

Orta büyüklükte, kısa boyunlu, küçük başlı, kısa ayaklı bir kuştur. Dünyanın her yerinde yaşar. Birçok cinsi vardır. Güvercinler ya çift çift ya da büyük topluluklar halinde yaşarlar. Yalnız tanelerle beslenirler (Hayat Ansiklopedisi, "Güvercin", C.3: 1418).

Beyitte de güvercinlerin tanelerle beslendikleri anlatılmaktadır:

'Acebdür hâceler gûyâ **kebûter**
Döner bir **habbe** üzre bin mu'allak (C.2, G. 649/4)

8.9.1.12. Kirm (Kurt)

Kirm, kurt anlamına gelmektedir. Yaranın kurtlanması nedeniyle söz konusu edilir. Âşığın yuvarlak tohuma benzeyen kurtları, çatlayan bir narın içindeki tanelerin görünmesi gibi ortadadır. Nar tanesi, kırmızı renktedir. Bu yüzden yara ile aralarında ilgi kurulmuştur:

Kanayub bu zahm rengîn olduğınca **kirmler**
Dâneler zâhir olur gûyâ ki çâk olub enâr (C.1, G.429/4)

8.9.1.13. Muhabbet

Aşağıdaki beyitte sevgilinin boyu, Zâtî'nin gönlüne muhabbet tohumu ekmiştir. Böylece bu aşk boy vermiş, olgunlaşmıştır:

Dil-i Zâtî'de boyun **tohm-ı mahabbet** ekeli
Dûd-ı âhun güzelüm serv-i bülendin yigmez (C.2, G.552/7)

Bu beyitte ise sevgilinin benleri, âşığın gönül tarlasına muhabbet tohumu ekmiştir:

Dôstlar Allâh onara mezra‘-ı dilde ser-be-ser

Tohm-ı mahabbeti yine benleri ekdi hâsılı (C.3, G.1703/4)

8.9.1.14. Nukl (Meze)

Tuzak, kuş ya da kimi hayvanları yakalamak için kurulan düzeneğin ismidir. Şiirlerde tuzak kurmaktan sıklıkla söz edilmiş ve dâm kurmak, duzag kurmak, ag kurmak gibi ifadelerle zikredilmiştir (Özkan, 2007: 462).

Aşağıdaki beyitte sevgili mezeyi tohum, kadehi tuzak yapıp âşığın çocuk gönlünü avlamakta ve ona gösteriş yapmaktadır:

Sayd idüb anı tekellüf eyle gönül tıflına

Dâne kıl **nukli** safâ murgına câmı eyle dâm (C.2, G.927/5)

8.9.1.15. Ümit

Zâtî, vefalı bir sevgili bulmayı ümit etmektedir. Ancak sevgili taş kalpli olduğu için bu ümit tohumunun yetişi, boy atması beklenmemelidir:

Tohm-ı ümîd ekersin sebz-i vefâlar için

Ol şûh seng-dildür Zâtî ol anda bitmez (C.2, G.563/5)

8.9.1.16. Yıldız

Dîvânda ahter, kevkeb, necm, encüm, sitâre gibi adlarla anılan yıldızlar; ışıklı oluşları, çoklukları ve gökyüzünde bulunuşları sebebiyle ele alınmıştır. Aşağıdaki beyitte şekil, renk ve çokluk bakımından tohuma benzetilmişlerdir ve onlar ay harmanı yanınca kül olmaktadır:

Hirmen-i mâh yanar **dâne-i encüm** kül olur

‘Âlemi zulmet ider dūd-ı siyâhum hazer it (C.1, G.77/3)

BÖLÜM 9: DİĞER BİTKİLER

9.1. Afyôn (Esrâr, Gam, Gubâr, Gussa, Ma‘cun, Müferrih, Tiryâk)

Afyon kelimesinin aslı Grekçe “opion” olup anlamı, “sütlü bitki”dir. Latince ve Batı dillerinde “opium” şeklinde kullanılır. Türkçeye Farsçadan “afyon” imlasıyla girmiştir. Bazı özel işlemlerle haşhaştan elde edilen afyonun tarihi, M.Ö. 5000 yıllarına kadar uzanır. Mezopotamya ve Küçük Asya’da karın ağrıları ve öksürük için ilaç olarak, İslâmî devirlerde ise daha çok ilaçların yapımında ve tedavide uyuşturucu olarak kullanıldığı bilinmektedir. Hindistan, İran ve Mısır’da ziraatı yapılan haşhaş, Anadolu’da Türklerin hâkimiyetinden sonra özellikle Karahisar dolaylarında yaygın biçimde yetiştirilmiştir. Nitekim burası daha sonraları Afyonkarahisar adını almıştır (DİA, “Afyon”, C.1 / 1988: 442).

Ham afyon esmer renkli, özel kokulu, acı lezzetli, topak veya parçalar halindedir. Taze iken yumuşaktır. Zamanla kurur ve sertleşir (Baytop, 1984: 245). Afyon yutarak, çiğnenerek alınabileceği gibi sigara ile de içilebilir. Hangi şekilde kullanılırsa kullanılsın aynı tesiri gösterir (Erkal, 2007: 26). Uyuşturucu madde olarak afyon kullananlarda önce zevkli bir sarhoşluk meydana gelir, sonra hayal görme dönemi başlar. Afyon sarhoşluğunda kişi rüyada gibi gördüğü hayallerle yaşar. Hayaller döneminden sonra uyku gelir. Uyku bazen sakin bazen de rüyalı olur. Uykudan sonra yorgunluk ve sersemlik olmaz (DİA, “Esrâr”, C.11 / 1995: 431). Başlangıçta varsa ağrıları azalır, üzüntüler kaybolur, sıkıntılar geçer ve geçici bir keyif hali başlar. Afyonkeşler bu keyif haline “balayı” derler; fakat bu keyif hali çok kısa sürer. Ardından mide bulantısı, baş dönmesi, renk solması, kalp ve solunum yavaşlaması ile birlikte zehirlenme hali baş gösterir. Afyon çok miktarda ve birden alınmışsa içen kimseyi komaya sokar ve ölüm tehlikesi belirir. 19. yüzyılın en yaygın kullanım biçimi ise çocukların kolayca uykuya dalabilmesi için verilen afyon katkılı sıvı ve şuruplardır. Yüzyılın ünlü afyonkeşleri bağımlılıklarının çocukluklarında içtikleri afyonlu ilaçlarla başladığını söylerler. Afyona mercimekten daha küçük bir miktarla başlanır, yavaş yavaş iri fındık büyüklüğüne kadar yükseltilir. Zamanla birkaç misline çıkararak, bu kadar afyonla bile yetinemediği için içine ‘ak sülümen’ denen zehri koymaya mecbur olan tiryâkiler vardır. Bunun dışında afyonun tütünle karıştırılarak nargileyle de içildiği gibi sıvı halinde de içildiği görülmüştür. Ayrıca kahvehanelerde tiryâki

müşterilerine kahveden evvel bir fincan afyon şurubundan vermek âdeti. Tiryâkiler, Ramazan ayında afyonu macun haline getirir, macunu iki üç kat kâğıda sararak sahurda iki üç tane yutarlarmış. Böylece kâğıt mide öz suyunda eriyince macun midede dağılır ve birkaç saatliğine keyif devam edermiş. Ancak bu planın yolunda gitmediği, afyon kâğıdının zor parçalandığı yahut kana karışması geciktiği durumlarda tiryâki krizlere girer ve dış dünyadan âdeta kopuverir. Afyonu patlayıp kana karışınca kadar da farklı tepkiler verir. Konuşulan veya yapılan şeye uygun karşılık verilmeyen, anlama ve algılamada geciken durumlarda ‘daha afyonu patlamamış’ deyimini kullanılması da bundandır. Ramazan aylarında ayyaşlar iftarda şarap yerine afyon şurubu (berş) içerlerdi. Esrar içenler yüksek sesle kahkahalarla gülmeye başlar, kendi kendine bir sürü anlamsız sözler söyler, arada bir sebepsiz hiddet fırtınalarına kapılır ve gülünç duruma düşerlerdi. Kibarlar da nedimlerine ve dalkavuklarına içine esrar koydukları yaş veya kuru incir yedirir, bunun sebep olduğu garip ve tuhaf hallerine bakarak eğlenirlerdi. Esrarkeşler esrar bulamadıkları zaman tırnaklarını kesip içerler. Bu da tükendiği zaman zefir, pirinç, çay, süpürge tohumu, kuru tönbaku içerler. Esrarkeşlerin baş ve şehâdet parmaklarının ortaları esrar kırmaktan çürümüştür. Esrar kırmak için tırnaklarının uygun yerlerini kesmezler. Osmanlı döneminde abdalların ve Bektâşîlerin de esrar kullandıkları bilinmektedir (Erkal, 2007: 26–33).

Tiryak, zehirlenmeye karşı kullanılan panzehirdir. Özellikle yılan ve akrep gibi hayvanların sokmasına karşı kullanılır. Kelimenin afyon anlamından dolayı tiryâki tabiri türetilmiştir (Pala, 2003: 472). Zehir öldürücüdür, ancak tiryakilere, yani afyonkeşlere tesir etmez. Osmanlı’da bazı kimseler çok az miktarlarda; ama uzun süre zehir alarak bünyelerini zehre alıştıırıp bağışıklık kazanırlarmış. Tiryâk çeşitleri arasında “tiryâk-ı fârûk” ve “tiryâk-ı erbaa” sayılabilir. Tiryâk-ı erbaanın tesiri iki yıl kadar sürer. Tiryâk-ı fârûk, Venedik şeker tortusunun melâsının en çok tutulan türünün adı olup ilaçların sultanı olarak ünlüdür (Serdaroğlu, 2006: 170–171).

Afyon ve esrar genellikle gam ve gussa ile anılmaktadır. Dert, tasa, keder, belâ anlamlarına gelen gam, gussa aynı zamanda esrardır. Esrar, gam ile beraber ele alınır (Erkal, 2007: 54).

Toz anlamına gelen gubâr, Dîvân şiirinde sevgilinin yüceliğinin ve değerinin büyüklüğünü anlatmada kullanılır. Aynı zamanda toz halindeki esrar demektir (Erkal, 2007: 55).

Dîvân şairleri keyif ve sarhoşluk verici maddeleri şiirlerinde çokça anmışlardır. Bundaki asıl istinad noktası, âşığın sevgilisine tiryaki oluşudur. Âşığa sevgilisi uğruna yuttuğu zehirler alışkanlık kesbetmiştir. Zaman zaman sevgilisinin ayağı tozu da bir çeşit toz afyon olarak karşımıza çıkar (Pala, 2003: 19).

Bili, “bilgi, ilim, idrak; zihin, fikir” anlamlarına gelir (Yeni Tarama Sözlüğü, 1983: 33). Esrar içenlerin zihinleri bulanır, dikkatleri dağılır, söylenenleri anlamakta güçlük çekerler. Beyitteki esrarkeşler, kendilerini bilmez hale gelmişlerdir. Onları bu durumlarından dolayı kınayanlara veya esrarın zararını anlatıp ondan vazgeçirmeye çalışanlara bu halim sizi ilgilendirmez dercesine şunları söylemişlerdir: “Siz bizi dert etmeyin, zihin bizim zihnimizdir, zihin bizim zihnimiz.” Kelimeler, esrarın etkisiyle iki kez tekrar edilmiştir:

Bilmez itdük mey-i **esrâr** ile biz kendümüzi

Bili bizüm bilimüzdür bili bizüm bilimüz

(C.2, G.497/4)

9.1.1. Afyôn vb. ile İlgili Tasavvurlar

9.1.1.1. Ağz-Dudak

Dîvân edebiyatına göre sevgilinin dudaklarında esrar özelliği vardır; içeni sarhoş eder (Pala, 2003: 151).

Sevgili, âşığı kendisine hayran bıraktığından dolayı onun dudakları esrar gibidir. Âşığı etkileyerek esrar içmiş gibi kendinden geçmesini sağlar. Zâtî, âşıklara seslenerek dudakları tiryâk özelliği taşıyan sevgilinin aç olmadığını; çünkü günde bin kase gam zehri ile beslendiğini söyler. Sevgilinin bin kase gam ile beslenmesi, çevresinde pek çok âşığın bulunması nedeniyledir. O, âşıkları gam ile zehirlemekte ve bu gam ona gıda olmaktadır:

‘Uşşâk sanma ey **lebi tiryâk** ac ola

Bin kâse günde zehr-i gamundan gıdâsı var

(C.1, G.405/3)

Müdâm, sürekli, devamlı anlamlarının yanında şarap anlamını da taşır. Sâkî, meyhanede şarap sunan kişidir. Beyitte âşığa ısrarla şarap sunmak istemektedir. Ancak âşık, dudağı tiryâk olan sevgili olmadan bu şarabın ona zehir gibi geleceğini söyleyip içmez. Şarap ile tiryâk beyitte bir arada verilmiştir. Eskiden esrar vb.nin şarap ile birlikte de içildiği bilinmektedir. Bazıları sadece esrar içerken bazıları da hem şarap hem de esrar içmekteydiler. Şairimiz de esrarı şarapla birlikte içenlerdendir:

Sâkî müdâm ol **lebi tiryâk**süz bana

İbrâm idüb de iç didigün zehr yutdurur (C.1, G.415/4)

Hayrân şaşmış, şaşırmış manalarına geliyorsa da, Dîvân şiirinde âşık için aşırı tutkun olma hâlini belirtir. Hayrân aynı zamanda esrar sarhoşu demektir. Sevgilinin esrar olan ağzı, âşığı kendinden geçirmiştir. Âşık artık o ağzın müdâvimidir. Ancak sevgili, ağzını açıp da âşığa bir iki söz söylememektedir. Bu durum âşığın toz gibi dağılmasına neden olmaktadır. Esrârın “sır” anlamından dolayı, sevgilinin ağzını açmamasının, içindeki sırların ortaya dökülmesinden korktuğundan dolayı olduğunu söyleyebiliriz. Beyitte toz anlamına gelen “gubâr” ile yine tozla ilgili bir unsur olan “zerre” tenasüp sanatını oluşturmuş, tevriyeli bir şekilde kullanılan “esrâr” ile “hayrân” tenasüp oluşturmuştur:

Ana hayrânâna bana açmaz **dehân**ın zerrece

Ben bu **esrâr**ın vukûfindan gubâr olsam gerek (C.2, G.807/5)

Âşık, goncaya benzeyen sevgiliye gül çeşitlerinden bahsedince dudakları tiryâk özelliği taşıyan sevgili, tiryâkın zehir taşımasının da etkisiyle âşığa zehir gibi sözler söylemiştir:

Didüm bir goncaya verdün nice cinsi olur nâzüg

Bakub ol **lebleri tiryâk** hışm ile didi agı (C.3, G.1531/6)

9.1.1.2. Âşık

Macun da keyif veren maddeler arasındadır. Macun; afyon, beng, haşhaş gibi maddelerin baharat ile karıştırılarak kaynatılması sonucu elde edilen kıvamlı tatlıdır. Dîvân şiirinde afyonun yoğrulmuş şekline macun dendiği gibi, kuvvet ve şifa verici ilaçlara da bu ad verilmiştir (Erkal, 2007: 51).

Dîvân şiirinde âşığın sevgili karşısındaki durumu, hayranların esrar içmiş hallerine benzetilir. Hayran esrar içince kendinden geçer, manalı manasız konuşur ve aynı zamanda garip hareketlerde bulunur. Kendisini izleyenleri güldürür ve komik duruma düşer. Âşık da sevgilinin karşısında hayrân gibidir.

“Ben âlem tası içinde öyle taze bir macunum ki, dudağının kırmızı hokkasının öpücüğünün hayranıyım.” diyen âşık, kendisini macuna benzetmiştir. Burada hemen macunun ezilerek kıvama getirildiğini hatırlamak gerekir. Âşık dünyanın ona pek de vefa göstermediğini, hayatının sıkıntılarla geçtiğini anlatmak için kendisini macuna teşbih etmiştir. O, sevgilinin hokka dudaklarına tutulmuştur. Hokka, esrar içilen kaptır. Beyitte “macun, tâs, hokkâ, hayrân” kelimelerinin şair tarafından tenasüplü kullanıldığını görürüz:

Turfa **ma‘cunam** be-gâyet tâs-ı ‘âlem içre ben

Hokkâ-i la‘l-i lebinün bûsınun hayrânıyam

(C.2, G.1003/3)

9.1.1.3. Aşk

Dîvân edebiyatında aşk, basit ve çekici bir arzudan hastalık derecesine varan alışkanlık ve tutkulara kadar çeşitli boyutlarda işlenmiştir. Bir alışkanlık haline gelen aşk, esrâr gibidir. Beyitte tüm bu yönlerden aşk ile esrâr arasında ilgi kurulmuştur. “Her kim, âşıklara sevgilinin tatlı dudağını tarif ederse, onun aşkına hayran olanlara helva satmış olur.” şeklinde nesre çevirebileceğimiz beyitte aşkın kendinden geçiren, içildiğinde zevk veren ve değişik hallere sokan bir duygu olduğu vurgulanmıştır:

Kim ki ‘uşşâka leb-i şîrînüni ta‘rîf ider

‘İşkunun **esrâr**ınun hayrânına halvâ satar

(C.1, G.377/6)

Sevgilinin aşkı herkesi hayran etmiştir. “Deng” kelimesi “hayran, şaşkın” anlamlarına gelir. Âşık, kendini bilmez bir halde olduğu için sevgili ona her istediğini yaptırmaktadır:

Hayrânıdur cihân kamu **esrâr**-ı ‘İşkunun

Deng oldu bu deyu ne yığarsın bana yüki

(C.3, G.1779/5)

9.1.1.4. Cevr-Gussa-Kahr

Bu unsurlar, eziyet verme özelliği taşırlar. Onların afyonla ilişkilendirilmeleri sonucunda acı verme özellikleri kaybolmuş, yerini zevk ve safa almıştır. Her iki beyitte de afyonun alışkanlık yapma özelliğine değinilmiştir.

Âşık gam ile öyle içli dışlıdır ki, gamla yaşamak onun için bir zevke dönüşür. Eğer bir kimse sürekli gam afyonu yerse, sonunda o zehir etki etmez hale gelir:

Bir kişi kim **gussanun afyônuna** mu'tâd ola

Dâyimâ zehr-i helâhil yirse te'sir eylemez (C.2, G.550/3)

Eskiden şarapla birlikte afyon alanlar da vardı. Beyitte kadeh ve afyon bu sebeple bir arada kullanılmıştır. Âşığa göre sevgilinin sebep olduğu dertler, afyondan daha da öldürücüdür. Buna rağmen âşık, bu kahr afyonuna alışmış ve hayran olmuştur. Sâkînin şarap sunması onu daha fazla eğlendiremeyecektir:

Kahrun **afyôn**ı ile mutad oldu tab'um sâkîyâ

Destüme sunma ayak zevk ü safâ hâcet degül (C.2, G.862/2)

“Eğer bana eziyet ve cefâ etmezsen ben ölürüm. Çünkü gönül ve ruh, senin eziyetinin afyonuna müptelâ olmuştur.” Mükeyyifâta bağımlı olanlar, alışkanlıklarından kolay kolay vazgeçemedikleri gibi tam aksine sürekli olarak onları kullanmak, yemek isterler. Aşağıdaki beyitte afyon bağımlısı olan kimselerin bu hali anlatılmaktadır. Sevgilinin eziyetini afyon gibi gören âşık, ona müptelâ olduğu için ondan mahrum kaldığında öleceğinden korkmaktadır:

Ölürin cevr ü cefâ itmez isen bana eger

Cevrin afyônunun olmuş dil ü cân mu'tâdı (C.3, G.1745/4)

9.1.1.5. Çâh (Kuyu)

“Eğer nebiz şarabı beni merhamet edip de tutmasaydı, kendimi gam kuyusuna atacaktım.” diyen şair, bu beytinde şarabı esrardan üstün tutmuştur. Gam, âşık için içinden çıkılması zor olan bir kuyudur. Gamdan kurtulmanın bir yolu, içkiye sarılmaktır:

Kahr ile **çâh**-1 **gama** atar idüm kendüzümi

Merhamet eyleyüben ger beni tutmasa nebîz

(C.1, G. 133/3)

9.1.1.6. Gam Yemek

Gam yemek üzülmek, endişe etmek anlamlarında kullanılan bir tabirdir. Bu tabir, aşağıdaki beyitte tevriyeli olarak kullanılmıştır. Âşığı her daim ağlatan, yüzünü güldürmeyen sevgili onun bu halden kurtulmasını istememektedir. Âşık, gamını dağıtmak için çareyi esrar içmekte bulmuştur:

Nice aglamayam agladugumca şâd olur dil-ber

Nice **gam yimeyem** her dem beni gamdan helâk ister

(C.1, G. 447/3)

9.1.1.7. Güftâr (Söz)

Esrar nasıl ki, içeni sarhoş ediyorsa sevgilinin sözleri de âşıkları kendinden geçirmektedir. Ancak ölüleri bile diriltme özelliğine sahip olarak Hz. İsa özelliğinde olan sevgili, ağzını açıp da âşıklara bir iki söz söylememektedir. Beyitte sevgilinin ağzı hokkaya, âşıklar ise ölüye teşbih edilmiştir. Esrâr, sır anlamını da içererek tevriyeli olarak kullanılmıştır. Sevgilinin ağzını açmama nedeni belki de sırlarının ifşa olmasından korkmasıdır:

Dehânun nutka gelse mürdeler ihyâ ider cânâ

O şîrîn hokkanun **esrâr**-1 **güftâr**ında hayrânuz

(C.2, G.541/3)

Sözleri esrar niteliği taşıyan sevgili, tatlı dudaklarından çıkacak olan sırlarını ortaya dökmemekte, yani ağzını açmamaktadır. Âşık, onun esrar özelliği taşıyan ağzının etkisiyle kendinden geçmektedir:

Her dem ol şîrîn-dehen **esrâr**dan virmez haber

Cân u dilden ben anun **güftâr**ınınun hayrânıyam

(C.2, G.1002/4)

9.1.1.8. Hân (Sofra)

Hân, yemek, yemek sofrası anlamlarına gelmektedir. Dîvân şiirinde sevgili, meleğe benzetildiği gibi beyitte olduğu gibi periye ve Hz. Âdem'e de benzetilmektedir. Sevgili, bir peri olması nedeni ile yeryüzünde değil, gökyüzünde bulunur. Âşık, peri

olan sevgilinin aşkı yüzünden ayrılık orucu tutmaktadır. O, bu orucu gussa sofrasına oturarak bozmak ister. Yoksa hem kederin hem de ayrılığın etkisi ile ölecektir:

Yimesem ger **hân-ı gussan** savm-ı fûrkat öldürür
Ey perî-peyker köki yerden degüldür âdemün (C.2, G.803/4)

9.1.1.9. Hurde-i şeker (Şeker Kırıntısı)

“Sebze bahçen eğer yasemin bahçesi olsa (sakalın beyazlaşsa) gönlüm buna üzülmez. O yana baktıkça şeker parçası sanır.” diyen Zâtî, yasemin bahçesine (beyazlaşan sakallarına) baktıkça üzülmeyeceğini, onları şeker parçası sandığını söylemektedir. Beyitte gam yemek hem üzülme hem de esrâr içmek anlamında tevriyeli kullanılmıştır. Esrâra bağımlı olanların seyrek olarak acıktıklarında, canları tatlı ister. Beyitte şeker kırıntısına bu sebeple yer verilmiştir:

Sebze-zârun ger semen-zâr olsa gönlüm **gam** yimez
Hurde-i şeker sanur oldukça nâzır ol yana (C.1, G. 5/3)

9.1.1.10. Mesmûm (Zehirlenmiş)

Mesmûm, “zehirlenmiş, zehirli” anlamlarına gelmektedir. Beyitte esrârın zehirleyici etkisi olduğu vurgulanmaktadır. Âşık, zâhîde seslenmektedir: “Ben şarap küplerinin içine düşsem ne fayda verir ki? Zaten gamımdan ölmüşüm. Bilmez misin ki, esrâr yüzünden zehirlenenlerin sonu ölümdür.”:

Gamdan öldüm zâhidâ düşsem nola küp küp meye
Cân virür **mesmûm** olanlar çünkü **tiryâk** üstine (C.3, G.1311/9)

9.1.1.11. Mey (Şarap)

Dîvân şiirinde afyon ve esrâr, içkiye (şaraba) alternatif olarak gösterilmiş; ancak yine içki, afyon ve esrâra üstün tutulmuştur. Afyon ve esrârı tek başına kullanmak fazla keyfiyet vermez. Onun keyfi meyle beraber çıkar (Erkal, 2007: 42–44). Aşağıdaki beyitte esrâr anlamında kullanılan gam ve gussa, şairin uzak olmayı dilediği keyif maddeleridir. O, şarabı esrârdan üstün tutmuştur:

Yüri Zâtî'yâ **meye** ol yakın

Gam u **gussa** senden ırag ola (C.1, G. 17/7)

Nûş-dârû, tiryak anlamına gelmektedir. Esrâr, sindirimi zor olan bir maddedir. Buna karşılık şarabın sindirimi kolaydır. Yediklerini hazmedemeyen esrârkeş, sâkîden panzehir olarak şarap istemektedir:

Yidügüm sinmez humâr-ı **gam**dan ey sâkî kani

Nûş-dârû-yi **şarâb**-ı hoş-güvâr öldüm meded (C.1, G. 131/6)

Müferrihin kelime anlamı “ferahlık veren, iç açan, iç açıcı; ferahlık veren ilâç”tır. (Erkal, 2007: 51). Bir diğer anlamı ise esrâr benzeri maddedir. İkinci anlamı da düşünülerek kullanılan müferrih beyitte düşmanlarla birlikte yenmekte ve bu da âşığın gamdan ölmesine neden olmaktadır:

Müferrihler yiyüb **mey**ler içersin sen ‘adûlarla

Ben öldüm dostum gamdan bunu kim ihtiyâr eyler (C.1, G. 394/2)

9.1.1.12. Pâ-mâl

Ayak altında kalmış, çiğnenmiş anlamına gelen bu kelime, esrârkeşlerin hallerini anlatır. Onlar, sarhoş olarak sokaklarda dolaşır ve bazen dengesini kaybederek yere düşer. Gelip geçenler onların bu haliyle alay eder. Bu duruma düşmek istemeyen âşık, sâkî olan sevgilisinden şarap istemektedir. Gamdan kurtulmanın çaresi, onun alternatifi olan şaraba meyletmektir. Beyitlerde tevriyeli olarak kullanılan gam, âşığı küçük duruma düşürür. Gamın etkisi ile ne yapacağını bilemez halde olan âşık, çareyi meyhane köşelerinde arar. Şarap, acısını biraz olsun dindirmekte, gönlündeki gamı dağıtmaktadır:

Sâkîyâ ayagı yürütmez isen

Gam u **gussa** ider bizi **pâ-mâl** (C.2, G. 847/2)

9.1.1.13. Sôfi

Osmanlı döneminde sôfilerin, abdalların ve Bektâşîlerin esrâr kullandıkları bilinmektedir. Güzel davranışlar sergileyen bir kişi olarak bilinen sôfi, nefesine yenik düşmüş ve esrâra alışmıştır. Âşık onu bu alışkanlığından vazgeçirmeye çalışmaktadır:

İncinürsin ‘âşika bed-nefs oldun **sôfiyâ**
Gel ferâgat eyle ol zehr olası **tiryâk**den (C.3, G.1191/2)

9.1.1.14. Şiir

Abdallar temel ihtiyaçları için gerekli olan malzemeleri beraberlerinde taşırlardı. Mesela, keşkûlün yanında bellerinde bir de tahtadan yapılmış büyük, sapına aşık kemiği asılmış sarı bir kaşık bulunmaktaydı (Serdaroğlu, 2006: 63). Zâtî, beytinde şiirin, abdalların taşıdığı cür‘adanın içindeki esrâr kadar etkili olduğunu söyleyerek benzetme yoluyla kendi şiir gücünü ifade etmektedir:

Hokka-i ‘âlemde sen bir turfa ma‘cunsın velî
Cür‘a-dân-ı **nazmun** içre Zâtî’yâ **esrâr** var (C.1, G.143/7)

Esrâr kelimesi Dîvân şiirinde “sırlar” anlamında tevriyeli kullanılır. Şairin esrâr özelliği taşıyan “şiirlerini” (sırlarını) okuyanlar, âdeta esrâr içmiş gibi hayran olmuşlardır:

Cür‘a-dân-ı ‘ışk ile **esrâr**uma vâkıf olub
Oldı hayrân okıyanlar dâsitânımdan benüm (C.2, G.997/3)

9.1.1.15. Zâtî

Afyon haplarının konulduğu kutuya hokka denilmektedir. Bunlar genellikle mavi renktedirler. Beyitteki dokuz hokka ile kastedilen, felektir. Şair gökyüzünü hokkaya, kendisini de hokkanın içindeki macuna teşbih etmiştir. Zâtî’nin işi gücü hayran olmak ve ağlamaktır. Esrâr içenlerin bir süre sonra gülme krizine girdikleri bilinmektedir. Şair, beytinde buna değinmiştir:

Bu tokuz hokkada **Zâtî** be-gâyet turfa **ma‘cundur**
İşi hayrân u zâr olmak anun kârında hayrânuz (C.2, G.541/5)

9.2. Çer çöp-Saman (Çûb, Çöp, Hâr u Has, Haşâk, Kâh)

Çer çöp, “çalı çırpı kırıntısı; döküntü, süprüntü” anlamlarına gelmektedir (Türkçe Sözlük, 2005: 416).

Kâh ise saman anlamına gelir. Ekinler harmanda taneleri sebebiyle dövülür. Bu esnada sap parçalanarak saman haline gelir (Öztoprak, 1986: 101).

Başkalarına sezdirmeden menfaat temin eden yahut insanları birbirine düşürüp ortalığı karıştıranlar için “saman altından su yürütmek deyiimi” kullanılır. Bu deyimle ilgili bir hikâyeye vardır: Vaktiyle bir ova köyünde, köylüler tarlalarını sulamak için ırmağın suyunu nöbetleşe kullanmak üzere anlaşmışlar. Köyün açık gözlerinden biri, daha fazla su alabilmek için tarlasında derin; ama ince bir kanal kazıp üzerini çalı çırpı ve taşla kapatmış. En üste de saman koymuş. Bir süre sonra suyun azalması üzerine şüphelenen köylüler durumu araştırmışlar ve gerçeği anlamışlar. Hile yapan arkadaşlarına “Saman altından su yürütürsün ha!” diyerek onu değneklemişler (Pala, 2007: 179–180).

Dîvân edebiyatında çer-çöp, değersizlikleri ve ayaklar altında bulunmaları sebebiyle cefâ olarak tasavvur edilir. Çer-çöpün sarı rengi ve inceliği, hasta ve zayıf olan âşığın bedeniyle ilgi kurulmasına sebep olur (Sefercioğlu, 1990: 417). Aşağıdaki beyitte de çöpün değersiz oluşu söz konusu edilmiştir. Âşık, serviye benzeyen sevgilisi yanında olmayınca yedi dünya sultanlığının gözünde çöp kadar değeri olmadığını söylemektedir:

Bu yedi ma‘mûrenün sultânlığı bir servsüz
Çöpçe gelmez ‘âşık-ı mest-i harâbun ‘aynına (C.3, G.1463/3)

9.2.1. Çer çöp-Saman ile İlgili Tasavvurlar

9.2.1.1. Âşıklar

Aşağıdaki beyitte âşık, bir saman gibi incecik kalmış ve sararmıştır. O, kendini bilmez halde oradan oraya savrulmaktadır. Âşığı bu hale getiren, sevgilinin ayrılığıdır:

Hâsılı bir kâha döndüm bilmez oldum kendümi
Urdı sabrum hırmenine âh kim nâr ayruluk (C.2, G.650/3)

Nesîm, hafif rüzgârdır. Nesîm-i subh ise “sabah rüzgârı” demektir. Bu beyitte Zâtî, sevgilinin atını sabah rüzgârına benzetmektedir. Sevgili, atı önünde âşıkları sabah rüzgârının önündeki saman çöpü gibi estirmektedir:

Yiler ‘âşıklar^ı atı önince

Nesîm-i subh önince gûyîyâ **kâh** (C.3, G.1251/3)

9.2.1.2. Beden

Âşığın bedeni daha çok zayıflığı, sarı rengi ve harap oluşu sebebiyle söz konusu edilir. Söz konusu edilişinin diğer önemli bir sebebi, fânî oluşudur. Tasavvuf açısından dünyanın bedene ait olması, gerçek hayata ancak ruhun ulaşması ve geçici olan bedenın ölüm olayıyla bırakılması sık sık ele alınmaktadır. Zayıflığı sebebiyle o, âşığın gözyaşları ve rüzgârla bile sürüklenecek bir yaprak, bir çöp olarak hayal edilir (Sefercioğlu, 2001: 295).

Cefâ-pîşe sevgili, gaddar; pîşe ise sanat, meslek, huy anlamlarına gelmektedir. Âşığa cefâ çekirtmeyi sanat haline getiren sevgili, onun bedenini çöpe döndürmüştür. Âşık bu durumdan şikâyet ettiğinde ise sevgili, sanatın değersiz gibi görünen şeylerin altında gizli olduğunu söylemiştir:

Didüm **cismüm çöpe** döndürmeyince cânım almazsın

Ayıtdı ol cefâ-pîşe çöp altında olur san‘at (C.1, G. 86/4)

Aşağıdaki beyitte âşığın bedeni, sele benzeyen gözyaşları vasıtasıyla sevgilinin kapısının önüne sürüklenmiş, âşık böylece arşdan daha yüce olmuştur. Burada âşığın bedeninin, sevgilinin kapısının önüne sürüklenmesi, bedeninin çöpe dönmesindedir. Sevgilinin her zaman temiz olan kapısının önünü, âşığın gözyaşı seli temiz tutmaktadır. Beyitte ‘hâşâküm’ kelimesi cinaslı kullanılmıştır:

Seyl-i eşküm kapına iltürse **hâşâküm** benüm

‘Arşdan kadrüm bülend olmaya hâşâ kim benüm (C.2, G.879/3)

9.2.1.3. Müjgân-ı tîr (Kirpik Oku)

Melekler, nurdan yaratılmış olan varlıklardır. Onlar sevgilinin bulunduğu yeri tavaf eder, kirpiklerini ve saçlarını eşiğine süpürge yaparlar (Pala, 2003: 315).

“Muhabbet gülü, beni latif bir gül bahçesine döndürdü. Meleklerin kirpiklerinin oku, çöpüm olamaz.” diyen âşık, kendisinin, sevgilinin ona değer vermesiyle meleklerden daha üstün hale geldiğini, onların ancak sevgilinin eşiğini süpürdüklerini söylemektedir. Beyitte kirpikler, şekil yönünden çöp ile ilgili olarak kullanılmıştır:

Eyledi verd-i mahabbet beni gül-zâr-ı lâtîf

Tîr-i müjgân-ı melâyik olamaz **hâr u hasum** (C.2, G.995/3)

9.2.1.4. Rüzgâr (Yel)

Çöp ile rüzgâr arasındaki ilişki, küçük ve hafif şeylerin rüzgârda kolayca savrulması yönündendir. Zâtî, beytinde yel esmeyince çöpün bile kıpırdamayacağını söylemektedir:

Çün düşmedim hevâna niçün yilerin yâ ben

Yil esmeyince hûd güzelim **çöp** kıvıldamaz (C.2, G.521/2)

9.2.1.5. Ten

Âşığın teni, sarı renginden dolayı samana benzetilmiştir.

Âşık, sözü ok gibi yaralayıcı ve kaşları yay gibi olan sevgiliyi kendine doğru çekebilseydi (onu kendine âşık edebilseydi), aşk derdi ile bu denli sararıp solmayacağını söylemektedir. Beyitteki “ok, kemân, çekmek” kelimeleri ile güzel bir tenasüp sanatı oluşturulmuştur:

Dôstlar bir kez çekeydüm **kâha** dönmezdi **tenüm**

Sözi ok gibi geçen ebrû-kemânı kendüme (C.3, G.1447/5)

9.2.1.6. Tennûr (Fırın)

Tennûr fırın anlamına gelmektedir. Âşığın aşk ateşi ile yanan sînesi bir fırındır. Bu fırının ateşini harlayan ise çer çöptür:

Bu harâret issi sînemle benüm bahs itdiler

Yidiler **tennûrlar** ol cürm ucundan **çûblar** (C.1, G.342/4)

9.3. Fındık

Kayingillerden bir ağaççıktır. Sert bir kabuk içindeki yemişlerine de fındık adı verilir. Kuzey yarımkürenin ılık iklimli birçok yerlerinde, yurdumuzun Karadeniz bölgesinde geniş ölçüde yetişir. İlbaharda başka ağaçlar gibi zengin çiçeklerle bezendiği görülmez. Fındığın erkek çiçekleri, dallara asılmış tırtıla benzer. Dişi çiçekler ise çok küçük olduğundan uzaktan gözle görülmez. Fındık, tarihte kutsal bir meyve olarak geçmiştir. Din adamları, fındığın bir cennet meyvesi olduğuna inanmışlardır. Hz. Âdem, gökten yere indiği zaman Allah'ın emriyle 30 çeşit meyveyi de birlikte getirmişti. Bunların arasında fındık da vardı. Eski Türklerin din hayatında pek önemli bir yer tutan fındık, aynı zamanda "barış, esenlik" timsali de sayılıyordu. Yunanlıların ticaret tanrısı Hermes'in asası bir fındık dalıydı. Eski Romalılar da fındığa önem verirdi. Düğünlerde, çeşitli şenliklerde bir teke, fındık dallarına sarılarak yakılır, böylece tapınağa kurban edilirdi. Araplara göre, elinde fındık dalı bulunan bir kişi kendini bütün kötülüklerden koruyabilirdi. Ayrıca su kaynakları ile su hazinelerinin de fındık dallarının yardımıyla bulunduğu inananlar da çoktu (Hayat Ansiklopedisi, "Fındık", C.3: 1243–1244).

Fındığın 17 değişik türü bulunmaktadır. Günümüzde fındık üretimi yabanî fındık, badem fındık ve tombul fındık türlerinin melezlenmesiyle yapılmaktadır (Ebcioğlu, 2003: 56). Fındık kuruyemiş olarak tüketildiği gibi pastacılıkta, çikolata, şekerleme ve bonbon üretiminde; eczacılıkta, parfümeride ve fındık yağı yapımında da kullanılır (Dara, 2006: 211).

Fındığın yaprakları, diğer idrar arttırıcılarla birlikte idrar arttırıcı olarak kullanılmaktadır (Baytop, 1984: 207).

Fındık ayrıca bedenî ve zihnî yorgunlukları giderir, varislere faydalıdır. Fındık yağı, böbrek ağrılarını, kum ve taşlarını; solucanları düşürmeye yardımcı olur (Eskioğlu ve Anadol, 1998: 237).

Dîvân şiirinde nadir geçen bitkilerden olan fındık, küçük ve yuvarlak şeklinden dolayı genellikle yıldızlarla ilişkilendirilmiştir (Bayram, 2007: 223).

9.3.1. Fındık ile İlgili Tasavvurlar

9.3.1.1. Burun

Dîvân şiirinde sevgilinin burnu, küçük olarak düşünülmüştür. Ufak bir meyve olan fındık bu yüzden burna benzetilmiştir.

Şairin badem ve fındık ile kastettiklerinin, âşığından esirgemeyip ara sıra gösterdiği sınırlı güzellikleri, sözleri ve asla yerine getirmeyeceği vaatleri olduğu söylenebilir. Beyitten de anlaşıldığı gibi, âşığa sevgili tarafından yapılan vaatler arasında, şeftali olarak vasıflandırılan dudağı, dolayısıyla vuslat vaadi de vardır. Âşık ise her zaman olduğu gibi sevgilinin dudağına, yani vuslatına can nakdi ile taliptir. Ama sevgili bu sözünde asla durmaz ve âşığına dudağını, yani vuslatını sunmaz. Burada dudağın ölümsüzlük bağışlayan bir unsur, âb-ı hayât, tasavvufî açıdan vahdet, yani ebedi ölümsüzlük anlamına geldiğini düşünürsek, bu alış-verişten âşığın daha kârlı çıkacağı açıktır. “O dilbere can paramı al ve bana şeftali (bûse) ver desem o, badem üzerine fındık koyar; fakat sözünde durmaz.” Şair, badem ile ağzı kastederken fındık ile de onun üzerinde yer alan burnu anlatmak istemiştir. Zira burun, küçüklüğü sebebiyle fındığa benzer. Güzelde makbul olan, fındık burundur:

Kor ol bâdâm üzre **finduk** ammâ ‘ahdine turmaz

Disem cân nakdini al lûtf kıl her bâr şeftâlû

(C.3, G.1230/8)

9.3.1.2. Nücûm-Sitâre (Yıldız)

Fındık, Osmanlı’da İstanbul altınına halk arasında verilen addır (Serdaroğlu, 2006: 413). Bunlara fındık denilmesi, etraf kenarlarına dairen vazolunan nokta ve tâbir-i diğerle habbelerin fındığa teşbih olunmasından ileri gelmiştir (Pakalın, 1993: 626). 1724’te yayımlanan bir fermanla bu şekilde adlandırmak yasaklanmıştır. Fındık aynı zamanda “kurşun” demektir (Serdaroğlu, 2006: 413).

Âşığın özelliklerinden biri olan âh, gökyüzüne ulaştıkça bir nişan tahtasına benzeyen gökyüzü, delik deşik olmuştur. Hüsn-i ta’lil yoluyla yapılan bu benzetmede ayrıca ay tablaya, yıldızlar ise altın kurşunlara benzetilmiştir:

Fındık sitâre tabla meh ü kavs mâh-ı nev

Dükkânınun müşâhebeti âsumânadur

(C.1, G.324/2)

Okçuluk, Osmanlı toplumunun en önemli sporlarından biriydi. Padişah dahil olmak üzere toplumdaki çoğu kişi, ok atmayı yiğitlik olarak görüyordu. Osmanlı sultanlarıyla bütün hükümet erkânının okçuluğa gösterdikleri bu rağbet, İstanbul’da Okmeydanı adıyla bilinen müstakil bir yer tahsisine neden olmuştur. Bir spor olmasının yanı sıra, asker eğitiminde de ok ve okçuluğun büyük bir yeri vardı. Tîr, tabla, keman gibi terimler okçulukla ilgilidir (Serdaroğlu, 2006: 411–412).

Beyitte altınlı fındıklar sarı renklerinden ve küçüklüklerinden dolayı yıldızlara benzetilmiştir. Ok atma taliminin anlatıldığı bu beyitte ay ve güneş tabla, gökyüzü ise nişan tahtasıdır. Burada ok görevi yapan ise, âşığın âhıdır. Âşığın âhı çok hızlıdır ve yükseklere kadar çıkar:

Tablalardur mihr ü meh altunlu **fındıklar nücûm**

Tîr- âh-ı ‘âşıkâ ta‘lîm-hâne âsumân

(C.3, G.1014/2)

9.4.Fıstık (Piste, Pisteh)

“Çamfıstığı”, “yerfıstığı”, “Antepfıstığı” gibi yemişlere verilen ortak addır. Çamfıstığı, fıstık çamının kozalak şeklindeki meyvesinden çıkartılan, sert kabuklu, yağlı, nişastalı bir tohumdur. Kuş üzümü ile birlikte pilav, dolma gibi yemeklere çeşni vermesi için konur. Helvalarda da kullanılır. Antepfıstığı, ayrı taçyapraklıların Antepfıstığıgiller familyasından bir bitkidir. Daha çok sıcak yerlerde yetişir. İnce, sert kabuklu, yağlı yemişleri olur. Yerfıstığı, sıcak bölgelerde yetişen bir bitkidir. İki çenekli ayrı taçyapraklıların baklagiller familyasındandır. Sarıçiçekleri toprağa gömülerek baklamsı meyveler verir. Yağı başka yağlarla karıştırılarak kullanılır. Sabunculukta da faydalanılır (Hayat Ansiklopedisi, “Fıstık”, C.3: 1243).

Bilmeceler, uzun kış gecelerinde, eğlence amacıyla oluşturulmuş bir çeşit oyundur. Bu yüzden bilmecelerde halkın çoğunlukla haşır neşir olduğu nesnelere yer alır. Meyvelerle ilgili bilmeceler, uzun kış gecelerinde eğlence ve beyin jimnastiği olarak kendine yer

bulmuştur. “İki çatak çıkıcık” bilmecesinde fıstığın kabukları yemişi sıkıştıran iki çatala ve çıkıya benzetilir. Çıkı, azık konulan bezdir (Yaldız, 2006: 175–176).

Fıstık, ellerinde titreme olanlara, mide yanması ve ekşimesi olanlara iyi gelir (Anadol, 1990: 123).

Klâsik Türk şiirinde sıkça kullanılan bir meyvedir. Küçük olması, kavrulmuş kabuğunun çatlatılması ve lezzetli olması; sevgilinin dudağı ve ağzı için temel bir benzerlik ögesi olarak değerlendirilmesinde etkili olmuştur (Bayram, 2007: 222).

“Ben o ağza İrem bağının fıstığı desem tuhaf mıdır? O kıyamet koparan ağzın dünyada benzeri yoktur.” diyen Zâtî, aşağıdaki beyitte sevgilinin fıstığa benzeyen ağzını övmektedir. Ona göre bu fıstık, cennet bahçesinde yetişmektedir:

Pisteh-i bâg-ı İrem dirsem ‘aceb mi ana ben
Hey kıyâmet mâ-hasal dünyâda yokdur ol **dehen** (C.3, G.1036/1)

Dîvân şiirinde sevgilinin ağzı, yok denecek kadar küçüktür. Zâtî bunu anlatmak için “mülk-i ‘adem” tamlamasını kullanmıştır. Zâtî, sevgilinin fıstığa benzeyen ağzının ve kıl kadar ince olan belinin hasretiyle ölmekten korkmaktadır:

Hasret-i mûy-i miyânunla eyâ **piste-dehen**
Korkaram Zâtî’yi mülk-i ‘ademe gönderesin (C.3, G.1119/5)

9.5. Hardal

Turpgillerdendir. Avrupa ve Asya’da yabanî ve yaygın olarak yetişen, en az 2000 yıldır tarımı yapılan, türlerine göre 30 cm ile 5 m arasında boylanabilen bir yıllık, otsu bir bitkidir. Türkiye’de yetişen üç önemli türü, kara hardal, esmer hardal ve ak hardaldır. Bunlardan sağlığa yararlı etkileri en fazla olan kara hardal, 1–5 m arasında boylanabilir. Oval biçimli, sivri uçlu ve yakıcı kokulu yapraklarının üstü koyu ve altı daha açık yeşil renklidir. Küçük, küremsi biçimli, kırmızımtırak kahverengi tohumları yakıcı kokulu ve tahriş edicidir. Kara hardal terleticidir. Ateşlilik hali, soğuk algınlığı, grip ve bronşitin atlatılmasına yardımcı olur. Midevîdir, iştahı açar ve sindirimi kolaylaştırır. Romatizma ağrılarını hafifletir ve kan dolaşımını uyarır (Ebcioğlu, 2003: 64).

Ak hardal, 20–50 cm yükseklikte, sarı çiçekli, parçalı yapraklı, genellikle tüylü, bir yıllık otsu bir bitkidir. Tohumları kırmızımtırak sarı renkli, üzeri balmumu görünümünde olan tanelerdir. Tedaviden ziyade sofrada hardalı yapımında kullanılmaktadır (Baytop, 1984: 243). Ak hardalın yaprakları roka gibi yenir. Ak hardal idrar söktürücüdür; bademciği, öksürüğü, anjini iyileştirir (Dara, 2006: 249).

“Bu sabah gözümü açtım, bir ulu sahra gördüm. Onda hardal tanesi gibi bir dünya gördüm.” diyen Zâtî, hardal tohumunu yuvarlak şeklinden dolayı dünyaya benzetmiş, ayrıca hardalın kırlarda yetişmesine değinmiştir:

Gözüm açdum bu seher bir ulu sahrâ gördüm

Anda bir dâne-i **hardal** gibi dünyâ gördüm

(C.2, G.864/1)

9.6. Haşhaş

Haşhaş, Hititler döneminden beri, Orta Anadolu’da ekimi yapılmakta olan bir bitkidir. Bu maddenin Hitit dilinde karşılığı olan “haşşikka” kelimesinin bugün kullanılan haşhaş kelimesi ile olan yakınlığı çok ilgi çekicidir. Ayrıca bu kelime, Hititçede “uyumak, teskin olmak” kelimeleriyle de yakından ilgilidir (Baytop, 1984: 245).

Gelincikgillerden olan haşhaş, 30–200 cm boyunda bir yıllık otsu bir bitkidir. Yaprakları sapsız ve kenarları dişli, dalların ucunda tek başına açan beyaz veya mor renkli çiçekleri büyük ve meyveleri küre biçimindedir. Meyvesi tepeciğinin altından delikler halinde açılanına “açık haşhaş”, açılmayanına “Anadolu haşhaşı, kör haşhaş” denir. Dünya genelinde birçok kültür formu bulunan haşhaşın eskiden beri Türkiye’de hemen hemen yalnız kör haşhaş tarımı yapılır. Bu türün, çiçekleriyle tohumları beyaz veya mor olmak üzere iki önemli çeşidi vardır. Beyaz çiçekli olanı afyon, diğeri yağ elde etmek için ekilir. Haşhaş kapsülüne haşhaş başı veya kellesi denir. Kapsül henüz olgunlaşmadan özel bir bıçakla çizilmesi sonucu kısa sürede katılaştıran bir süt salgılar. Bu sütlerin bir araya toplanıp yoğrulmasıyla afyon denilen uyuşturucu ve ağrı kesici madde elde edilir (DİA, “Haşhaş”, C.16 / 1997: 403).

Haşhaş yağı ve tohumu ile Orta Anadolu’da bazı özel yemek, ekmek ve tatlı çeşitleri yapılmaktadır. Tohumlar bazı çörek ve ekmek çeşitlerine lezzet vermek için kullanılır.

Hititlerin zengin ekmek çeşitleri arasında haşhaş tohumlu ballı bir ekmek çeşidi de bulunmaktadır (Baytop, 1984: 248).

Haşhaş uykusuzluğu, deri ve boğaz iltihaplarını giderir, bronşiti iyileştirir, nezleye iyi gelir (Anadol, 1990: 128).

9.6.1. Haşhaş ile İlgili Tasavvurlar

9.6.1.1. Ağız

Badem üzerine olduğu gibi eskiden haşhaş, hünnap, elma vb. meyve veya bitki üzerine muska amacıyla yazı yazma âdeti de vardı (Öztoprak, 2006: 567).

“Ey sevgili! Ağzın üzerindeki ayva tüylerini gören, Yakut bir haşhaş tanesi üzerine Kevser sûresini yazmış der.” diyen Zâtî, aşağıdaki beytinde haşhaş tanesi üzerine Kevser sûresinin yazılışını konu etmiştir:

Agzun üzre hatt-ı la‘lün dir gören Yâkûti gör
Yazdı Kevser Sûresin bir dâne **haşhaş** üstine (C.3, G.1308/4)

9.6.1.2. Âşık

Beyitte haşhaş tohumu, değersiz olarak görülmüştür. Otsu bir bitki olan haşhaş, o dönemde kolayca yetişebildiği ve neredeyse her yerde bulunduğu için beyitte pek rağbet görmeyen bir şey olarak gösterilmiştir. Bu yüzden haşhaş âşık olarak düşünebiliriz. Nitekim ay yüzlü sevgili de kendisine gönül veren âşığa tenezzül etmemektedir:

Dil virmek ol meh-rûya inen minnete geçmez
Bî-kadr olırsar kanda ki var dâne-i **haşhâş** (C.3, G.1821/4)

9.7. Kabak (Kedû)

Meyveleri sebze olarak yenen, otsu bir bitkidir. Gövdesi, yaprakları kıllarla örtülüdür. Gövde ya yerde sürünür ya da sırıklarla tutunarak tırmanır. Kabak büyük, sarı çiçekler açar (Hayat Ansiklopedisi, “Kabak”, C.4: 1822).

Kabağın birçok çeşidi vardır. Helvacı kabağı, bal kabağı, sakız kabağı, lif kabağı bunlar arasındadır. Helvacı kabağının meyvesi küremsi, üzeri dilimli, pürtüklü veya düz, kirli sarı veya kırmızımtırak renklidir. Genellikle tatlı yapılarak yenir. Bal kabağının meyvesi kalın ve silindirik biçiminde, üzeri genellikle düzgün, etli kısım sarı-turuncu renklidir. Sakız kabağı ise beyazımtırak, meyvesi silindiriktir. Lif kabağı koyu sarı çiçekli, bir yıllık, kuvvetli ve tırmanıcı bir bitkidir. Meyve silindirik biçimde olup olgunlukta kurur ve içi liflidir. Elde edilen lifli kısım, “bitkisel sünger” ismi altında temizlik aracı olarak kullanılmaktadır (Baytop, 1984: 264). Bir kabak çeşidi olan su kabağı, bostan cinsinden olup yerde büyüyen, karpuzu andıran kurs’u ucunda da kart hıyar büyüklüğünde boyun kısmı bulunan bir tür sebzenin meyvesidir. Özelliği, dalında uzun süre bekletilince içinin gitgide koflaşması ve hafiflemesidir. Şekil itibarıyla çini vazolara benzer. Dış yüzeyi pürüzsüzdür. Su kabağı olgunlaştığı zaman boyun kısmı ile birlikte uzunluğu 80 cm’yi bulur. Su kabağı tarladan toplandıktan sonra boyun kısımlarının ucundan kesilip içlerindeki lifleri bir müddet ıslak tutmakla yumuşatılıp temizlenir. Ağızına bir tıpa uydurulduktan sonra değişik amaçlarla kullanılır. İçine ister su, sirke, zeytinyağı, susam doldurulur yahut maşrapa, tas, sürahi, erzak kesesi yerine kullanılabilir. Eskiden Kalenderî dervişleri, bellerine matara yerine su kabağı asarlarmış. Bunların çok küçük ebattaki su kabaklarından nargile kesimi esrâr çubukları yaptıklarını esrâr içmeye “kabak çekmek” demelerinden anlamaktayız. Askerler eskiden talim atışları için bir sırğın tepesine kabak diker ve onu nişangâh edinirlermiş. Kabak eskiden can simidi olarak da kullanılmıştır (Pala, 1997: 7–9).

Kabaktan çeşitli yemekler yapılmaktadır. Kalye ve kabakbastı bunların sadece iki tanesidir. Kalye, Arapça “kalya” sözcüğünden dilimize girmiştir ve yağda kavrulduktan sonra etsiz pişmiş olan yemeklere verilen addır. Kabakbastı ise kabak, soğan, domates, dereotu, kuzu ya da koyun eti, tuz, biber ve tereyağı karıştırılarak yapılır (Öztekin, 2006: 179–180).

Dîvân şiiirinde özellikle su kabağı için kullanılmıştır (Pala, 2003: 257).

Dilenci çanağı, derviş keşkülü olarak kabak kullanılmış (Onay, 2007: 212).

Anadolu’da seyahat eden abdâllar bel kemerlerine keşküller ile beraber matara gibi su kabağı asarlardı. Torbalarında da Hindistan cevizinden yapılmış icabında nargile halini alan abdâlin esrâr çekmesine yarayan bir alet bulunurdu ki, buna ‘kabak’ derlerdi. Bununla esrâr içmeye ‘kabak çekmek’ denirdi (Erkal, 2007: 50).

Kabakla şarap içilirken et, kebab, bilhassa ciğer kebabı mezesi yemek eski ayyaş şairlerce âdetmiş (Onay, 2007: 212).

Meyhanelerde kabak asmak, âdeta oturduğu köşeyi benimsemek, bir nevî balta asmak sayılmış (Onay, 2007: 212).

9.7.1. Kabak ile İlgili Tasavvurlar

9.7.1.1. Âh Okları

Askerler eskiden talim atışları için bir sırtın tepesine kabak diker ve onu nişangâh edinirlermiş. Talimlerde kabağı vurana ihsan olunacak hediye, kabağa asılır ve kabak parçalanınca okçuya verilirmiş. Hatta bazen kabağın içi altın ile doldurulup bir ağaç tepesinde hareketli bir hedef haline getirilir sonra da dört nala koşan atların sırtındaki sipahilere ok attırıp yere düşürtülürmüş (Pala, 1997: 7–9). Beyitte de Zâtî bu uygulamaya yer vermiştir. Âşıklar, gümüş sütunlardaki altın renkli kabakları âh oklarıyla vurmaktadırlar:

Âh oklarımı urmaga pervâneler ana

Her bir sûtûn-ı sîmde zerrîn **kabagı** var (C.1, G.341/5)

9.7.1.2. Âşık

Şarap kadehinin üzerine çeşitli eşkâl çizmek âdettir. O kabağa “çemâne” derler. Çemâne, kadeh manasına gelir. Kabağı elvân ve münakkaş edip şarap içerler (Onay, 2007: 212).

Aşağıdaki beyitte nakışlı kabak, sevgilinin yanına takılmak (onunla birlikte gezmek) istemektedir. Buradan kabağın âşık yerine kullanıldığını anlamaktayız. Tevriyeli kullanılan “yanına takılmak” tabiri hem kabağın yan tarafa asılması âdetini hem de bir arada gezmeye isteğini bildirmektedir. Nakışlı bir kabak olan âşığın her yanını nakşetmesi, vücudunda yaralar açmasıdır:

Bu nakş ile diler dakıla yanuna senün

Nakş itdi ser-be-ser özin ey meh-likâ **kabak** (C.2, G.652/3)

9.7.1.3. Baş (Ser)

Baş ile kabağın birlikte anılma sebebi, başın bir kabak gibi yuvarlak olmasındandır. Ayrıca yerde sürünerek yetişen kabağın yapraklı uzun bir parçası vardır. İnsan başı da bedene bağlıdır.

Sevgilinin yolunda dökülen kanlar deniz oluşturmuştur. Bu denizin içindeki başlar da kabak olarak tahayyül edilmiştir. Eskiden su kabakları koltuk altlarına takılırdı ve bu şekilde yüzülürdü. Zâtî bu âdete telmihte bulunmuştur:

Dil-berün yolında deryâ oldı kan yoldaşlar

Yüzmege tenler o deryâda **kedûdur başlar** (C.1, G.155/1)

“Ey Zâtî! Kabağa benzeyen başımız kesilseydi aşk denizinin âşinâsı olurduk.” şeklinde nesre çevirebileceğimiz bu beyitte kabağa benzeyen başlar, aşk denizinde yüzmektedir:

Olurduk âşinâ-yı kulzüm-i ‘ışk

Kesilse olsa Zâtî **ser kedûmuz** (C.2, G.506/5)

9.7.1.4. Boynu Bağlı Bende (Köle)

Kabak, içi oyulduktan sonra lifleri çıkartılıp kurutulmak sûretiyle farklı amaçlarla kullanılan bir bitkidir. Bu işlemlerden geçtikten sonra bir ip geçirilmekte ve amaca uygun olarak kullanılmaktadır. Bu özelliğinden dolayı beyitte boynu bağlı bir köle olarak düşünülmüştür. Eskiden kölelerin boynuna ip geçirilmekteydi. Şair, beytinde bize bu uygulamayı hatırlatmıştır. Âşık, sevgilinin güzel yüzünü gördükten sonra ona kabak gibi boynu bağlı bir köle olmuştur:

Bir kerre tâ ki gördi kemâl-i cemâlünü

Bir **boynu baglu bende** olubdur sana **kabak**

(C.2, G.652/2)

9.7.1.5. Göz

Gözler, yuvarlaklığı nedeniyle kabak olarak nitelendirilmişlerdir. Onlar, kendilerini bırakıp giden sevgili için yaş dökmektedirler. Dökülen yaşlar sonunda bir deniz oluşturacak kadar çoktur:

Fürkatde dem-be-dem **gözümün** merdümi revân

Deryâ-yi eşkde yüzer iki **kabagi** var

(C.1, G.399/3)

“Kadehi sabah vakti gibi şarapla dolmayanın, başına gün doğup sohbet arkadaşı bir güneş olmaz.” Sabahleyin güneşin doğuşu sırasındaki kızılılıkla kadeh içine konan şarabın kırmızılığı arasında bir benzerlik kuran şair, durumuna sabah vaktini örnek gösteriyor. Subh-dem kadehini şarapla doldurduğu için başına güneş doğmuştur. Şair “başa gün doğmak” deyimini sabah vakti için kullanarak teşhis sanatı yapmıştır. Sabah vakti kadehini şarapla doldurduğu için başına gün doğmuş, sohbetine bir âfitâb gelmiştir. Öyleyse böyle yapmayanın başına gün doğmaz, o mutluluğu tadamaz. Zâtî, kabak kelimesi ile gözleri kastetmiştir. Gözler, şarap rengi gözyaşlarıyla dolu olmazsa kişinin başına gün doğmaz. Şair, sabaha kadar gözyaşları döken, gözleri kan çanağına dönerek Allah’a ibadet eden bir Allah âşığından söz ediyor olabilir. Böyle yapmayan kimselerin başına gün doğmayacak, mükafat olarak Allah’ın cemâli güneş gibi doğmayacaktır:

Anun kim subh-dem gibi **kabagi** pür-şarâb olmaz

Togub gün başına hem-sohbeti bir âfitâb olmaz

(C.2, G.500/1)

Def, zilli ve pullu bir çembere gerilmiş deriden ibaret çalgıdır (Çalka, 2008: 183). Yuvarlak olduğu için sîneye benzer. Sînesi def olan âşık, sevgilinin aşkından dolayı ağlamakta ve kabağa benzeyen gözlerini yaşlara boğmaktadır:

Ben mest-i mey-i ‘ışka çıkubdur yine sohbet

Def sîne vü ney nâle tolu iki **kabagum**

(C.2, G.924/2)

Kabak, sıvı maddeler koymaya yarayan araçtır. İçine su, şarap vs. konulabilir. Beyitte de göze benzeyen kabağa şarap renkli gözyaşları doldurulmuştur. “Kandan” sözü “nereden” manasına geldiği için istifhâm sanatını oluşturmuştur. Bu kelimeyle aynı zamanda tevriye yapılmıştır. Kelime, “kan ile” anlamını da taşımaktadır:

Gözümde eşk-i mey-gûnum görenler

Didi kandan pür itdün bu **kabagı** (C.3, G.1485/5)

9.7.1.6. İnsan

Esrâr içilen âlete kabak denildiği için şairler kelime oyunları yaparlar (Pala, 2003: 257). Esrâr içen kişi sürekli gülmektedir. Şair bu beyitte kabağı gülen bir kişi olarak düşünmüş ve onu kişileştirmiştir. Kabak, sevgilinin ağzını öpünce kahkaha ile gülmeye başlamıştır. Burada sevgilinin kabak ile bir sıvı içmesi neticesinde kabağın onun ağzına değmesi ve mutluluktan gülmeye başlaması anlatılmak istenmiştir:

Öpdi dehânunı meger ey dil-rübâ **kabak**

Kim kahkaha ile vay ki güler dâ'imâ **kabak** (C.2, G.652/1)

9.8. Karabiber (Fülfül)

Karabibergiller familyasındandır. 10 m boylanabilen, bir ağaca sarılarak yükselen, yapraklarını dökmeyen, çok yıllık, odunsu bir bitkidir. Karabiber bitkisinin tropikal iklimde, zengin, taze ve nemli toprak yanında, ona gölge yapacak, kendisini koruyacak bir ağaca ihtiyacı vardır. Bu bitki, anayurdu olan Hindistan ve Doğu Hint adalarının yüksek bölgelerinde yetişir. Bunun yanında Çin Hindi'nde, Sri Lanka'da, Madagaskar'da ve Brezilya'da yetiştirilir. Koyu yeşil ve parlak yaprakları vardır. Bir salkım oluşturan 50 dolayındaki küçük beyaz çiçekleri, yine salkım halinde ve yeşil renkli, küremsi meyvelere dönüşür. Bunlar “yeşil”, “siyah” ya da “beyaz biber” olmak üzere olgunluklarının farklı aşamalarında toplanırlar. Meyveler tam olgunlaşmadan toplanıyorsa yeşil, olgunlaşıp kızarıp kuruyunca toplanıyorsa karabiber olur. Karabiber meyveleri suda birkaç gün tutulup iç kısımları güneşte kurutulursa beyaz biber olur. Tarihte baharatın oynadığı rol çok önemlidir. Romalılar yararlılıklar

göstermiş askerleri bununla ödüllendirirlerdi. Ortaçağ'da karabiber para yerine geçer ve yiyeceklere çeşni katmada, onları korumada kullanılırdı (Dara, 2006: 322).

Karabiber iştah açar, sınırları kuvvetlendirir, uyarıcıdır, soğuk algınlığını giderir, enerji verir (Anadol, 1990: 143).

Eski tıpta sıcak ve kuru maddelerden kabul edilirdi. Mide ve bağırsak rahatsızlıklarına iyi gelir, sınırları teskin edermiş. Öksürük ve göğüs rahatsızlıkları için en iyi ilaçlardandır. Edebiyatta fülful, sevgilinin ben'i yerine kullanılır. Yine yıldız olarak da ele alınır (Pala, 2003: 169).

9.8.1. Karabiber ile İlgili Tasavvurlar

9.8.1.1. Hâl (Ben)

Halîl, Hz. İbrahim'in lakabıdır. O, bereketli sofrasıyla meşhurdur. Bu kelime sevgili yerine de kullanılmaktadır. Öyle olunca sevgilinin yüzü bir sofraya olarak düşünülür. Küçük ve siyah renkte olan benler, bu sofrayı zenginleştirmektedir:

Anun mülk-i melâhatde bulunmaz begdeşi hergiz

Halîlüm hân-ı hüsnünde **benün** bir dâne **fülfuldür** (C.1, G.186/4)

9.8.1.2. Hindû (Hintli)

Hindû, Hintli anlamına gelmektedir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin dudağındaki ben, siyahî Hindû'ya teşbih edilmiştir. Beyitte “yürek acıtmak” deyimiyle karabiberin acı, yakıcı olması özelliği vurgulanmıştır:

Dil-berün şîrîn lebinde hâline **hindû** diyüb

Yüregüm acıtdılar Zâtî benüm **fülful** gibi (C.3, G.1547/7)

9.8.1.3. Hindûstân (Hindistan)

Siyah rengiyle bir fülful olan ben, Hindistan'ı da beraberinde bulundurur. O bazen Hintli anlamına gelen bir Hindû'dur. Bunun nedeni, siyah renkli oluşlarıdır (Pala, 2003: 221). Beyitte geçen Hindistan, karabiberin anayurdu olması sebebiyle önemlidir.

Hintlilerin ten renginin siyah olup olmadığını şair istifham yoluyla sormaktadır. Sevgilinin beni, yanağındadır ve o Hindistan fülfulü sevgilinin beniyle yarışmaya çalışmaktadır:

Hôş yüzi kara degül mi **fülful-i Hindûstân**

‘Ârızında hâl-i yâra Zâtî’ yâ begdeş çıkar

(C.1, G.217/5)

9.8.1.4. Kul

Kölelerin genellikle siyah renkli olmasından dolayı fülful, kul olarak nitelendirilmiştir. Bir diğer husus da fülfulün dövülerek toz haline getirilmesidir. Köleler zaman zaman kötü muamele görmüşler, hatta dövülmüşlerdir:

Benün ‘âlemde bir bendür nice begdeş olur **fülful**

İl anı döge döge kullanur Hindî siyeh **kuldur**

(C.1, G.375/2)

9.9. Kenevir Tohumu (Şeh-dâne)

Kenevir bitkisi 0,5–3,5 m yükseklikte, kısa ve sert tüylü, çift eşeyli, bir yıllık otsu bitkidir. Yapraklar uzun saplı ve 3–7 parçalı, parçalar ise sivri uçlu ve dişli kenarlıdır. Çiçek örtüsü yeşilimsi renklidir. Meyvesi sert taneler biçimindedir. Vatanının Orta Asya ve Batı Asya olduğu sanılmaktadır. Lif, tohum veya uyuşturucu madde elde etmek amacıyla ılıman bölgelerde çok eski çağlardan beri yetiştirilmektedir. Kenevir, biçim özellikleriyle yetiştiği bölgelere ve kimyasal yapısına göre başlıca iki türe ayrılmaktadır: Lif keneviri ve Hint keneviri. İlk dönemlerde uyuşturucu elde etmek için kenevir yaprakları yakılarak dumanı çekilmekte veya yapraklardan hazırlanan hap ve macunlar yutulmaktaydı. Tütün kullanımının yaygınlaşmasından sonra kenevir yaprakları tömbeki ile karıştırılarak nargilede içilmeye başlanmıştır (DİA, “Kenevir”, C.11 / 1995: 431–432).

Kenevir, yeryüzünde ip yapmakta kullanılan ilk bitkidir. Keneviri ilk defa M.Ö. 3000 yıllarında Çinliler kullanmıştır. Çinliler kenevirden, kumaş yapımında faydalanmışlardır. Kenevir sapındaki liflerden halat, çuval, sicim gibi kaba örgüler

yapılır. Kenevir çok sağlam olduğu için halı ipi ve yelken bezi yapımında da kullanılır (Hayat Ansiklopedisi, “Kenevir”, C.4: 1948).

Kendir, esrâr otu, aptal otu, kınnap otu gibi adlarla da anılan kenevirin tohumları kavrulup yenebilir ve kuş yemi olarak kullanılabilir. Daha çok sabun sanayisinde kullanılan bir yağ elde edilir (Dara, 2006: 364).

Beyitte kenevir tohumu, yuvarlak şeklinden dolayı bene benzetilmiştir. Onunla birlikte anılan bir diğer bitki de karabiberdir. Karabiberin de bene ve dövülerek kullanıldığı için köleye benzetildiğini görmekteyiz:

İl anı döge döge kullanur gulâm-ı siyâh

Nice ola bendeşi **şeh-dâne** hâlünün fülful

(C.2, G.857/2)

9.10. Keten (Kettân)

Ketengiller familyasının örnek bitkileridir. Anayurdu Akdeniz havzasıdır. 100 kadar keten türü vardır. 30–100 cm boylanabilen bir yıllık bir tarım bitkisi olan ketenin yeşil gövdesi, sivri ve uzun yaprakları, yaz boyunca açan gök mavisi beş taçyapraklı, süs çiçeği gibi güzel görünümlü çiçekleri vardır (Ebcioğlu, 2003: 88).

Keten tohumu, eski Mısırlılar döneminden beri tanınıp bilinen bir drogdur. Dâhilen müshil olarak tesir eder. İnfüzyon halinde sindirim sistemi iltihapları ve tahrişlerine karşı koruyucu olarak kullanılır. Haricen yumuşatıcı ve ağrı azaltıcı olarak etkilidir (Baytop, 1984: 291).

Keten soğuk algınlığı, diş apseleri ve çıbanlar için kullanılmaktadır (Eskioğlu ve Anadol, 1998: 284).

Boyacılar boya vuracakları ketenleri, pamuklu kumaşları beyazlatmak için yıkayıp çimen üzerine serdiklerinden ve bir gece orada bıraktıklarından çimenler arasında olan ozon uzvî maddeler üzerine tesir eden oksitli bir halde bulunduğu için kumaşlardaki renkleri tahrip ederek beyazlatır. Bu keyfiyet tekerrür ede ede kumaşların dokularına da tesir eder, çürütür (Onay, 2007: 237).

Ma’rifetnâmede ayın keteni çürüttüğü inancı şu şekilde anlatılmaktadır: “Keten muhtelif kumaşların imal edildiği bir bitkidir. Eskiden mehtabın keten üzerine tesiri

olduğu inancı yaygındı. Eski kimya bilginleri bu tesirin, ketenler üzerindeki lekeleri ortadan kaldırması şeklinde ortaya çıktığını dile getirmişlerdir. Yine ay ışığının kamış ve keten gibi bazı bitkileri de çabucak kuruttuğuna inanılmıştır” (Erzurumlu İbrahim Hakkı, 2003: 112). Beytinde bu inanca yer veren Zâfî, sevgiliyi parlak aya benzetmiştir. Bir türlü yüzüne gülmeyen talihinin onu keten gibi ezmek istediğini söylerken içten içe çürüdüğünü anlatmak istemiştir:

Tâli‘üm gör kim beni **kettân** gibi ezmek diler

Şevkumı ‘arz itdüğümce ol meh-i tâbânuma

(C.3, G.1262/2)

9.11. Kına (Hinnâ)

Bir ağacın ve bu ağacın yapraklarından elde edilen boyanın adıdır. İki çeneklilerden olan kına, bu ağacın yapraklarının kurutulduktan sonra iyice dövülmesiyle elde edilir (Hayat Ansiklopedisi, “Kına”, C.4: 1967).

Kuzeydoğu Afrika, Hindistan, Pakistan ve Seylan gibi ülkelerde yetiştirilen kınanın boyar madde özelliği eski Mısırlılardan beri bilinmektedir. Yakınoğu memleketlerinde saç, sakal ve parmakları boyamakta kullanılır. Haricen bazı deri hastalıklarında ve mantar üremesine karşı etkilidir. Esmer ve yeşil olmak üzere iki çeşit kına bulunmaktadır. Doğal olan esmer renklidir. Yeşil kına, özel bir boya ile canlı yeşil renge boyanmaktadır (Baytop, 1984: 293).

Kına, kutsal sayılan bir boyadır. Buhârî’nin Ebû Hüreyre’den naklettiği bir hadisinde Hz. Muhammed şöyle demektedir: “Yahudilerle Hıristiyanlar saç ve sakallarını boyamazlar. Siz kınayla boyayarak onlara ayrılık gösterin.” Bundan ötürü kına yakmak dinsel bir ödev sayılmıştır. Evlenecek genç kızlara kına gecesi düzenlenmekte ve kına yakılmaktadır. Kurban edilecek hayvanlara da kına yakılır. İslâm hükümdarları, atlarının kuyruklarını kınayla boyarlardı (Haçerlioğlu, 1984: 249).

Kına yeni evli kız ve erkeğin eline de yakılır. Bu âdetin anlamı, ikisinin de birbirine adanmış, kurban edilmiş olmasıdır (Serdaroğlu, 2006: 322).

Hız Muhammed'in kınayla ilgili diğer bir hadisi de şöyledir: "Kınaya devam ediniz. Şüphesiz ki, saçınızı, başınızı parlatır, kuvvetleştirir. İnsanın bedenine kuvvet verir, kabirde şahitlik yapar." (Pamuk, 1981: 19).

Kına, eski tıpta ikinci derecede soğutucu olarak bilinir. Yağı, sinirleri yumuşatır. Bir süs eşyası olarak ellere ve saçlara sürülür. Sevgilinin eli için âşığın kanı bir kına olur (Pala, 2003: 215)

9.11.1. Kına ile İlgili Tasavvurlar

9.11.1.1. El

Dans -Osmanlı'da yaygın olmasa da- meclis ve şenliklerin önemli bir parçasıdır. Minyatürlerden çıkarabildiğimiz kadarıyla dansçılar çalpâre, zil gibi birtakım müzik aletlerini ellerinde çalarak tempo tutup oynamaktaydılar. Hıristiyan şenliklerinin aksine Türk kadın ve erkekleri beraber dans etmezdi. Ayrıca yüksek mevki sahibi erkekler de dans etmezdi. Dans yalnızca kadınlara mahsus görülürdü (And, 1993: 275).

Köçek, kadın kıyafetleri giyerek rakeden genç erkeklere verilen addır. Köçek yerine "rakkas" ya da "tavşan" deyimi de kullanılır. Köçekler kız gibi giyinir, saçlarını uzun bırakırlardı (And, 2000: 194).

"Sürahi, sâkîye köçektir. Biz ona seyirci olalım. Kınalı eli ile sakiye altın gerdanlık tabakdır." diyen şair burada da sevgilinin ellerini kınalı olarak düşünmüştür. Tabanın gerdanlığa benzetilmesi, gerdanlığın yuvarlak olan boyna takılmasındandır:

Sürâhî sâkîye köçek biz olalum ana cavk

Tabakdur ana **muhanâ** eliyle altun tavk (C.2, G.665/1)

9.11.1.2. Kan

Kan da kına gibi kırmızı renklidir. Bu özelliği nedeniyle kına ile bir arada yer alır. Ayrıca kurbanlık hayvanların alınlarına kına yakılır. Zâtî bize bu âdeti telmih etmiştir.

Dîvân edebiyatında sevgili, âşıkları kendine kurban eden kişidir. Âşık, sevgilisinin yolunda binlerce kez kurban olmaya hazırdır. Beyitte sevgilinin elinde görünen kına

değil, âşıkların kanıdır. Bu haliyle sevgili, âşıkları katleden bir katil imajı çizmektedir. Zâtî, aşağıdaki beytinde kurban edilecek hayvanların alınlarına kına yakılması âdetini telmih etmiştir:

Görinen **hunnâ** degül destinde anun **kandur**

Günde bin ‘âşık ider kurbân elinden el-gıyâs (C.1, G.90/8)

“Senin vuslatına ermek için yoluna kurban olan âşıkların kanı yeter. Kurban bayramında eline niçin kına yakasın?” diyen şair aşağıdaki beytinde istifham sanatı yapmıştır. Âşıklar için sevgiliye kavuşmak, bir bayramdır:

Vuslatun ‘îdine kurbân olanun **kanı** yeter

‘Îd-i adhâda niçün destüne **hunnâ** yakasın (C.3, G.1211/4)

9.11.1.3. Melâhat (Güzellik)

Kına yakmak, halk arasında eskiden beri yaygın olarak özellikle de bayram ve düğün gibi önemli günlerde uygulanan bir âdettir. Günümüz sosyal hayatında önemli bir yeri olan kına yakma âdeti, Osmanlı toplumunda da yaygındı. Nitekim Dîvân şiiri metinlerinde kına yakmak ile ilgili zengin tasavvurlara yer verilmiştir (Özkan, 2007: 341). Âşık, sevgilinin kendisini yerle bir ettiğini söyler iken ona bir serzenişte de bulunmaktadır. Sevgilinin güzelliği, renkli bir kına gibidir. Ancak kına bir süre sonra elden çıkar. Şair tevriyeli kullandığı “elden gitmek” deyimiyile bir yandan bunu hatırlatırken diğer yandan da güzelliğin gün gelip kaybolacağını söylemiştir:

Başun için nakş idüb ayaga salma ‘âşıkı

Reng-i **hunnâ**-yı **melâhat** ey nigâr elden gider (C.1, G.288/2)

9.11.1.4. Nâhun (Tırnak)

Nâhun, tırnak anlamına gelmektedir. Kına yakıldıktan sonra sadece parmaklarda veya avuç içinde değil, tırnakların renginde de bir farklılık meydana gelmektedir. Zâtî “nâhun (tırnak), elif (el)” kelimeleriyle bize bunları anlatmaktadır:

Hunnâ ki itdi **nâhun**ın al ol eliflerün

Gûyâ bitürdi lûtf ile beş dâne dâl gül (C.2, G.839/2)

9.11.1.5. Parmak

Sevgilinin parmakları kınalıdır ve onları rakibe sunmaktadır. Âşık bu durum karşısında kıskançlıkla şunları söylemektedir: “Kınalı parmaklarını rakibin gözüne sokma! Rakip nankördür ve sen onun gözünü altın iğneyle çıkarsan bile o yine de kıymet bilmez.” Burada söz edilen altın iğne, sevgilinin parmaklarıdır. Beyitte “gözüne sokmak” deyimine yer verilmiştir:

Sokma **engüşt-i muhannâ**nı rakîbün gözine

Altun iğne ile çıkaran gözin ana yaramaz

(C.2, G.559/2)

“Sevgili, o kınalı parmaklarıyla şiirlerimi yazıp ‘Her sözünü altın kalemlerle yazmalı.’ dedi.” Zâtî’nin sevgilisi, kınalı parmaklarıyla şairin şiirlerini yazmakta ve bir taraftan da şiirlere iltifat ederek onun her sözünün altın kalemlerle yazılacak kadar değerli olduğunu söylemektedir. Beyitte sevgilinin kınalı parmakları renk ve görüntü yönüyle altın kaleme teşbih edilmiştir:

Şi‘rüm **engüşt-i muhannâ**larla yazdı didi dîst

Söz gelir altun kalemlerle yazmalu dîvânen

(C.3, G.1143/3)

9.12. Ot

Türkçe bir sözcüktür. Toprak üstündeki kısımları odunlaşmayıp yumuşak kalan ve her sene kuruyup dökülen, pek çoğu bir yıllık, bazıları iki yıllık, pek azı çok yıllık küçük bitkilerin genel adıdır (Yılgör, 1990: 55).

Otlar gerek yaşken gerekse kurduktan sonra hayvanlara yem olarak verildiği gibi bunlardan insanlar da çeşitli yollarla faydalanırlar. Ömürleri bakımından otlar “yıllık”, “iki yıllık” ve “birkaç yıllık” olarak bölümlere ayrılırlar. Bazı otlar kısa zamanda üreyerek tarlaları kaplar, üretilmek istenen asıl bitkinin besin maddelerini sömürerek hem toprağın kuvvetini düşürür hem de asıl bitkinin gelişmesini önler. Bunlara “zararlı otlar” denir (Hayat Ansiklopedisi, “Ot”, C.5: 2562–2563).

Dilimizde ot ile ilgili bazı deyimler mevcuttur. “Ot, kökü üstünde biter.” bunlardan bir tanesidir. Bu deyimle anlatılmak istenen şudur: Çocuk, ailesinin genel durumuna; eğitim veren, eğiticinin tutumuna uygun olarak yetişir (Aksoy, 1988: 403).

Çanına ot tıkmak, “sesini çıkaramayacak, kötülük edemeyecek bir duruma getirmek, susturmak” anlamına gelir. Beyitte sevgilinin mahallesi, kilisenin çanına ot tıkmıştır. Yıkık kilise ile anlatılmak istenen âşığın canıdır. Sevgili bu canı mecalsiz bırakmış, konuşamaz hale getirmiştir:

Billâhi ‘aceb mi yıkılıb gitse kilîsâ

Ot tıkdı senün kûyun anun **çanına** cânâ (C.1, G.19/1)

9.12.1. Ot ile İlgili Tasavvurlar

9.12.1.1. Ağz

Bir konuda anlaşarak aynı biçimde konuşmaya “ağz birliği” denir. Âşığın yaraları ağz birliğine varıp onun canını yakmaya karar vermişlerdir. Bu durum karşısında âşık da ağz otu ekip işlerini bitirmiş, yarasını iyileştirmiştir. Ağz otu, ağz ağrısı için kullanılan bir ilaçtır:

Yaralar ağz bir idüb cânuma kasd itdiler

Tutdum **agzın otların** ekdüm bitürdüm işlerin (C.3, G.1202/3)

9.12.1.2. Saç

Saç ile ot, uzunluk ve dağınık olma yönleriyle birbirine benzetilmiştir. Sünbül, sevgilinin saçına benzemek isteyince sevgili bu duruma öfkelenmiştir. Onun, saçına benzemesinin mümkün olmadığını, onların sadece bir ottan ibaret olduğunu söyleyerek sünbüle hakaret etmiştir:

Didüm ne kimsedür **saçuna** sünbül öykine

Bin hışm ile bakub yüzüme didi **ot** köki (C.3, G.1788/3)

9.12.1.3. Yara

Tâli‘, “talih, şans, baht, kismet” anlamlarına gelmektedir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin derdinden iyileşmeyip gönüllerde biten yara, bir komutan olarak tasavvur edilmiş ve

bu yarayı (otu) da Zâtî'nin talihi ekmiştir. Burada anlatılmak istenen, Zâtî'nin sevgiliden iltifat yerine cefâ görmesidir:

Ekdi ey yare senün **tâli'**-i Zâtî **otunı**

Unmayub bitmemiş olanlara sensin başbug (C.2, G.630/5)

9.13. Pamuk (Penbe)

Ebegümeçigiller familyasındandır. 1,5 metre boylanabilen, bir yıllık bir kültür bitkisidir. Saplı yaprakları 3-7 dilimlidir. Beyaz, koyu sarı, erguvanî renkli beş taçyapraklı çiçekleri vardır. Çiçekler solunca yerlerinden koza denilen yeşilimsi meyveler çıkar. Bunların içinde de tohumlar ve bunu çevreleyen lifsi bir yumak bulunur. Bu lifler, meyve olgunlaştığında çatlayıp dışarı sarkar, küçük beyaz bir bulut görüntüsü alır. Bunlar toplanıp dokuma sanayisinde pamuk adıyla değerlendirilir. Pamuğun 5000 yıl önce Mısır'da, 3000 yıl önce de Hindistan'da üretimi yapılmıştır (Dara, 2006: 519).

Tedavide hidrofil pamuk kullanılır. Bu adi pamuğun taranması, kalevi ile yağının alınması ve yıkanması ile elde edilir. Bu pamuk arınmış hale getirildikten sonra kan kesici ve yaralarda pansuman malzemesi olarak kullanılır. Pamuk yağı, pamuk tohumlarından sıkma yoluyla elde edilir. Donuk sarı renkli, kokusuz ve tatlımsı bir sıvıdır. Saflaştırıldıktan sonra gıda olarak kullanılır (Baytop, 1984: 347). Pamuk tohumu ise apse boşaltır, saç uzatır, ateş düşürür. Kulak sancısında da kullanılmaktadır (Anadol, 1990: 182).

İnci yahut elmas gibi kıymetli mücevherler pamuk içinde hıfz olunur. Çünkü bunların çizilmeleri, bozulmaları veya oturtulan madenin tagayyüre uğraması ihtimali vardır. Misk ve itr-i şâhî gibi kokular da küçük kutularda pamuk içinde saklanırdı (Onay, 2007: 308).

Pamuğun Dîvân edebiyatında yer almasına sebep olan özelliği, beyaz rengi, yumuşaklığı ve pembe kelimesinin dilimizde kazandığı renk kavramıdır. Bu özellikleri sebebiyle pamuk; bulut, kar ve âşığın kanlı yaralarına basılmış şekliyle gül olarak hayal edilir (Sefercioğlu, 1990: 416-417).

9.13.1. Pamuk ile İlgili Tasavvurlar

9.13.1.1. Berf (Kar)

Kar, havada beyaz ve hafif billurlar biçiminde donarak yağın su buharıdır. Renk bakımından pamuğa benzetilmiştir.

Hallâc, sözlük anlamıyla pamuk, yatak, yorgan atan kimsedir. Pamuk, yay ve tokmakla atılır. Aşağıdaki beyitte feleğin kemeri yay (Hallâc) olarak düşünülmüştür. Bu yay, servi olan sevgilinin yeşil elbisesine pamuk (kar) atmaktadır:

Ey çarh yeşil hil'atine serv-i sihînün
Hallâc imiş **penbe** atar yine kemânun (C.2, G.718/6)

Toprak anlamına gelen hâk, anâsır-ı erbaadan bir tanesidir. Özellikle tenasüp yoluyla bu tür kullanım yanında topraktan bazen sevgilinin övgüsü hususunda faydalandığını görürüz. Bu durumda toprağın içinde mücevherler, hazineler ve kıymetli şeyler bulunur. Kara olarak nitelendirilen toprak, insanın yaratılışı nedeniyle anıldığı gibi; ölenlerin toprak olacakları gerçeği de hatırlanır. Ancak ölen kişi âşık ise, onun toprağı etrafa aşk kokuları saçır, toz haline gelip yerine ulaşır, sevgilinin elini ve dudağını öper. Âşık, sevgilisi uğruna toprak olur, sevgilisinin üstüne basmasını diler. Böylece değer bulacaktır (Pala, 2003: 194). Beyitte de âşıklar, sevgilinin yoluna toprak olmuşlardır. Âşıkların bağındaki yaraları görenlerin, onların lâleye benzediğini düşünmemelerini, onların pamuğa benzeyen kar yüzünden oluştuğunu söylemektedir. Bilindiği gibi soğuk hava yüzünden vücutta yaralar açılmaktadır:

Lâleler sanman havâ ol hâk olan 'âşıklarun
Penbe-i berfi alub fâş itdi bağırî dâğını (C.3, G.1723/2)

9.13.1.2. Ebr (Bulut)

Bulutun pamukla ilgisi renk, şekil, örtme ve gizleme özelliğine dayanır.

Sevgili, gökyüzündeki aya benzetilmiştir. Onun güzelliği karşısında melekler bile kendilerinden geçercesine âh etmişlerdir. Pamuğa benzeyen bulutlarda bir şimşek belirmiştir. Aslında bu, şimşek değil, âh ateşidir:

Tutdı od **penbe-i ebri** görinen berk degül
Gökden ol mâhı melekler görüben âh didi

(C.3, G.1649/6)

9.13.1.3. Ecel

Bir suçlunun idam edilebilmesi ve bu idamın gerçekleştirilebilmesi için fetva ya da ferman gereklidir. Fetva ya da ferman alındıktan sonra idam gerçekleştirilirdi. Boğma, asma, kazığa geçirme, çengele çıkarma gibi pek çok idam şekli vardı. Hanedan halkı kanın yere dökülmemesi için boğularak idam edilirdi (Serdaroğlu, 2006: 211–212). Zâtî aşağıdaki beyitte bize bu uygulamayı hatırlatmakta ve idam edilecek kişiyi “Gözünü aç, sakalın ağarmaktadır. Ecelinin sabahı seni gece gibi pamukla boğar.” diye uyarmaktadır. Sakalı ağaran bir kişinin ölüm vakti yaklaştı demektir. Artık o, eceliyle ölmeye hazırdır. Ecel genelde insanı yatakta yakalar. Bu vakit, sabaha karşıdır. Sabah eceli bu yüzden insanı, gece ile gündüz arası bir vakitte yakalayacaktır:

Gözün aç ey kara günli agarubdur sakalun

Seni **penbe** ile bogar şeb gibi subh-ı **ecelün**

(C.2, G.701/1)

9.13.1.4. Gönül

“Sihirle ateşi ve pamuğu bir araya getirdim. O nedir diye sorduğumda gönül pamuk, şiiir de nar dedi.” diyen şair, pamuğu gönle benzetmiştir. Pamuk, kolay yanan bir maddedir. Gönülün pamuk olarak tasavvur edilmesi, çabucak yanması ve iyi huylu, yumuşak olması nedeniyledir:

Sihr ile cem‘ eyledüm bir yire nâr ü penbeyi

Ol nedür didüm didi **dil penbe** kâğad nâr şî‘r

(C.1, G.347/6)

9.13.1.5. Kulak (Gûş)

Pamuk manasına gelen penbe, meyhanelerde içki sürahilerinin ağızlarına kapatılmaktaydı (Serdaroğlu, 2006: 378). Beyitte şarap, söz dinlemesi istenen ve kadehe secde etmesi gereken bir içecek olarak tasavvur edilmiştir. Söz dinleyebilmesi için sürahinin kulağındaki (ağzındaki) pamuğun çıkarılması gerekmektedir:

Secdeler kılsun müdâm ayaguna söz dinlesün

Penbeyi sâkî surâhînün **kulağ**ından çıkar (C.1, G.237/6)

Bu beyitte kulağına pamuk tıkayan, felektir. Âşığın âhı yeri göğü inlettiği için rahatsız olmak istemeyen felek, kulaklarına pamuk koymuştur:

Zâtî kodı bu pîr-i felek **gûş**ına **penbe**

Âh-ı seherümden tutulur gördi ki her sem‘ (C.2, G.623/5)

9.13.1.6. Pamukla Su Sıkmak

Günlük hayatımızda hijyenle ilgili olarak sıkça kullanılan pamuk, o günün toplumunda değişik fonksiyonlara sahipti. Bir inanışa göre ölüm esnasında şeytan elinde bir bardak suyla hastaya gelerek onun susuzluğundan istifade etmeye çalışır. İmanı karşılığında suyu vereceğini vaad eder. Şuurlu bir dinî hayat yaşamış kişi buna kanmaz ve yanında yapılan telkinin de yardımı ile kelime-i tevhidi tekrarlayarak ruhunu teslim eder. Bu inanca bağlı olarak ölüm halindeki bir hastaya pamukla ağzına su vermek sûretiyle onun imanını kaybetmemesi istenir (Serdaroğlu, 2006: 152–153). Aşağıdaki beyitte bu inanış telmih edilmiştir. Âşık, sevgilinin aşkının hararetinden hasta olmuştur ve dudakındaki uçuklar onun ağzına pamukla su sıkmaktadırlar:

Şöyle bîmâr itdi kim cânâ teb-i ‘ışkun beni

Penbe ile su sokarlar agzuma teb-hâleler (C.1, G.416/2)

9.13.1.7. Yed-i Beyzâ (Bembeyaz El)

Aşağıdaki beyitte eller, yumuşaklık ve beyazlık yönünden pamuğa teşbih edilmiştir. Sevgilinin elleri öyle beyaz ve narindir ki, başka bir şeye gerek duymadan insanı onlarla boğazlar. Âşık ölüme razıdır. Yeter ki o eller, boğma amacıyla da olsa tenine değsin:

Şöyle nâzügdür ki **penbeyle** bogazlar âdemi

Nola cân virsem **yed-i beyzâ**larınınun bûsına (C.3, G.1435/2)

9.14. Soğan (Basal, Piyâz)

Zambakgiller familyasından, şişkin toprakaltı bölümleri sebze olarak kullanılan bu bitki, eski sınıflandırma sistemlerine göre de ayrı bir familyada yer alıyordu. Güneybatı Asya kökenli olduğu sanılan soğan, en eski tarım bitkilerinden biridir. Hindistan'da, Çin'de ve Ortadoğu'da tarihöncesi çağlarda bile soğan yetiştirildiği sanılmaktadır. Hatta eski Mısırlılarca yuvarlak biçimli soğanlar, evrenin simgesi olarak kabul edilmiştir (Çağın, 2005: 96).

60–100 cm yükseklikte, soğanlı ve otsu bir bitki olan soğanın yaprakları boru biçiminde, içi boş, mavimsi yeşil renklidir (Baytop, 1984: 369).

Eskiler, soğanın kökeninin Asya olduğundan söz ederler. Günümüzde Türkmenistan, Afganistan ve Gürcistan'da çok sayıda yabanî soğan türleri bulunduğu ve dünyada 400 çeşidinin olduğu bildirilmektedir. Ticari nezle ilaçları ortaya çıkmadan önce bitki uzmanları tıkanmayı hafifletmek için soğan suyu ile balı karıştırarak bir şurup yaparlardı. Soğanın faydaları şunlardır: Kansere karşı koruyucu, iyi balgam söktürücü, sindirimi düzenleyici, kalp hastalığını önleyici, mantarları giderici, tükürük ve bezlerinin salgısını arttırıcı, mikrop öldürücü, gençleştirici (Ustaer, 2005: 129–130).

9.14.1. Soğan ile İlgili Tasavvurlar

9.14.1.1. Acı Olması

Soğan, acı bir bitkidir. Beyitte bu özelliği vurgulanmaktadır. Her zaman rakiplerle dolaşan sevgili, bu kez âşıkla dolaşmaktadır. Onları gören rakiplerin yürekleri soğan gibi acımıştır:

Kat kat yürekleri **acı**dı nitekim **piyâz**

Gördi beni 'adûlar o şîrîn zebân ile

(C.3, G.1421/3)

9.14.1.2. Rakip

Rakip, âşığa acı vermesi ve pek sevilen biri olmaması nedeniyle soğana benzetilmiştir. Aşağıdaki beyitte âşıklara, ölmek üzere iken rakibi anmalarını söylenmektedir. Ancak

yolculuğa benzeyen ölüme giderken acı soğan bile baldan tatlıdır. İslâm inancına göre, ölüm esnasında şeytan ölen kişinin yanına gelecek ve onu imanını kaybetmesi için kandırmaya çalışacaktır. Beyitte rakip de şeytan gibidir ve âşıklara ölüme giderken dahi oyun oynamaktadır:

‘Uşşâk cân virürken anma **rakîbi** gerçi

Acı **basal** ‘aselden şîrîn olur seferde (C.3, G. 1457/6)

9.15. Tütün (Dütün)

Patlıcangillerdendir. 30–150 cm boylarında, dik gövdeli, pembe ya da beyaz borumsu çiçekli, bir yıllık bir kültür bitkisidir. Tütünün anayurdu Amerika kıtasıdır. Burada 3000 yıldan bu yana üretimi yapılır. Amerika’nın keşfinden önce tütün, din adamları ve şamanlar tarafından kullanılan kutsal ve yaratıcı esinler uyandıran bir bitki sayılır. Onun aracılığıyla ruhlarla ilişki kurulur ve acılar dindirilmeye çalışılır. İspanya ve Portekiz saraylarında uzun süre bir süs bitkisi olarak kalır ve ancak 16. asrın ortalarında keyif verici ya da tıbbî amaçlarla kullanılmaya başlanır. Günümüzde Türkiye’de de tarımı yapılmaktadır (Dara, 2006: 658).

Tütün Osmanlı İmparatorluğu’na 1605 yılında Hollandalı ve Venedikli tacirler tarafından sokulmuş, kullanılışı kısa sürede yayılmıştır. Tütün içmeyi yasaklayan fetvalara ve Sultan IV. Murad döneminde uygulanan ölüm cezasına rağmen kullanılmasının önüne geçilememiştir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde tütün içenler dumandaki zararlı maddelerin bir kısmını tutmak için uzun çubuklar kullanırlardı. Tütün çubukları yasemin, kiraz, mahlep, gül ve fındık gibi az çok kokulu bitkilerin dallarından yapılırdı. Tütün yapraklarından hazırlanan hulasalar haricen vücut parazitlerine, ziraatta ise haşerelere karşı kullanılır. Bu şekilde kullanılış kaza sonucu bazı zehirlenmelere yol açabilir (Baytop, 1984: 400–401).

Bazı din adamları arasında tütünün haram olup olmadığı konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Kimi din adamları, “Sarhoş eden şeyler zararlıdır; fakat her zarar veren şey, zararlı değildir.” diyerek tütünün mübah olduğunu savunmuşlardır.

Kâtip Çelebi'nin “Mizânü'l-Hakk fî İhtiyârî'l-Ehakk” adlı eseri, tütün hakkındaki tartışmalardan bahseden önemli bir kaynaktır. Kâtip Çelebi bu eserde tütün hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra yapılan tartışmalardan bahsetmiştir (Naskali, 2003: 14–15, 17–18).

Merhum Gazi Sultan IV. Murad Han'ın yasaklaması ve şiddet zamanında halkın nicesi lülelerle içmeye yol bulamayıp yaprağı dövüp burnuna çekerek nefislerini körletirlerdi; lakin sonra o ahmaklıktan vazgeçtiler, çünkü çekinmeden içilir oldu.

İş buraya vardıkdan sonra kimi sıkı dindarlar dine bağlılık gösterip kendi içmez, içene de karışmaz; kimisinin tuttuğu yola uygun değildir, onun için içmez, bu kitabı yazan gibi. Nihayet kimisi ahmaklık edip

Dağıt bu duhânın bulutun sabr yeliyle
Aklın güneşine hâyıl oldu kerem eyle

“Bu tütünün bulutunu sabır yeliyle dağıt
Kerem et, çünkü aklın güneşini kapattı” diye karıştıka tiryaki cevap verip

Lezzet ü ta' mı dühânın şehd ile şekerde yok
“Tütünün içimi ve tadı bal ile şekerde yok” diye içer, bildiğinden kalmaz.

En iyisi budur ki bu konuda kimseye karışılıp sataşılmamalı (Kâtip Çelebi, 2008: 44).

Tütünün girişinden itibaren başlayan bu tartışmaların 19. yüzyılın yarısına kadar devam ettiği görülmektedir. Bu tartışmalar devam ederken devletin tütüne yaklaşımı ise yasaklama şeklinde olmuştur (Naskali, 2003: 14–15, 17–18).

Tütün, hafızayı ve sınırları zayıflatır. Baş dönmesine neden olur. Akciğer kanseri ve astım hastalığına sebebiyet verir (Eskioğlu ve Anadol, 1998: 352).

9.15.1. Tütün ile İlgili Tasavvurlar

9.15.1.1. Âh

Âşığın âhı, bir duman gibi gökyüzüne kadar çıkar ve gökyüzünü yeşile boyar. Aşağıdaki beyitte onun âh etme nedeni olarak gönlünün ayrılık yüzünden gamlanması gösterilmiştir:

Gökleri göke boyarsa nola **âhum dütüni**

Urdı gam mülk-i dile nâr benüm begcegüzüm (C.2, G. 934/5)

Âşığın göklere yükselen âhının dumanına sebep olarak sevgilinin ayva tüyelerinin ve yanaklarının gösterildiğini görmekteyiz. Bu âh dumanının yeşil olması sevgilinin ayva tüyleri, kızıl olması ise yanakları dolayısıyladır:

Hat u haddünden **âh** itsem çıkar yaşıl kızıl **dütün**

Sanur kavs-i kuzah ey meh feleklerde gören anı (C.3, G.1525/2)

Beyitte “mısır” ve “şâm” kelimeleri tevriyeli olarak kullanılmıştır. Mısır bir ülke olup kelime anlamı da “şehir”dir. Şâm da Suriye’de bir şehirdir ve “akşam” anlamına da gelmektedir. Âşığın âhı sabah ülkesini yakıp akşama çevirmiştir. Onun seher feryadından başka arkadaşı yoktur. Seher vaktiyle âh tütününün ortak yanı, kızıl renkleridir:

Subhumun mısırını şâm eyler anun da **dütünü**

Hem-demüm yok benüm **âh**-ı seherümden gayrı (C.3, G.1733/4)

9.15.1.2. Elif Nemed

Tennûrenin üstüne sarılan kuşağın adı olan elfî-nemed; elifî-nemed, elf-i lâm, elf-i lâmend, elfe-nemed, elif-nemed, eliflâmed biçimlerinde de telaffuz edilmekteydi. Nemed, keçe demektir. Elfe-nemed’e, keçe parçasıyla dostluk etmek; elifî-nemede ise, elif gibi keçe manası verilmektedir. Yünden yapılp, 10 cm eninde, üç veya yedi dolam şeridi ile bele sarılan tarikatın mühim belirleyicilerinden olan bu kemer mürşit tarafından tarikata girişte nev-niyâzın beline sarılırdı. Âyin esnâsında muhakkak kuşanılırdı. Yahya Agâh b. Salih, elfi-nemed’in Hz. Peygamber’in İmam Ali’ye

verdiği Düldül'e bakan kölesi Kanber'in derviş fakirlerine hediye ettiği bel kuşağı olduğunu söyler (Duru, 2007: 127).

“Ben senin gam tekkenin dervişiyim; âhım, başıma yeşil kızıl tütünden elif nemed sardı.” şeklinde çevirebileceğimiz beyitte elif nemed adı verilen derviş kuşağının rengini belirtmek amacıyla yeşil kızıl tütünden yararlanılmıştır. Dervişler arasında yeşil renk çok rağbet görmektedir. “Âh, gam” ve “derviş, tekye, elif nemed” kelimeleri ile tenasüp sanatı yapılmıştır:

Dervîş-i tekye-i gamunam sardı başuma
Âhum yeşil kızıl **dütün**inden **elif nemed** (C.1, G. 116/5)

9.15.1.3. Gözyaşı

Kızıl renkli tütün, renk dolayısıyla âşığın gözyaşlarına benzetilmiştir. Onun sarı yüzünde bu gözyaşlarını görenler, âşığa, âşıkların başkanı olduğunu söyler. Çünkü ağlayıp üzülme, aşk derdiyle yüzün solması, âh etmek, hep âşıklık alâmetlerindedir:

Nâr-ı âhumdan çıkan yaşıl kızıl **dütün**leri
Rûy-ı zerdümde gören dir bana mîr-i ‘âşıkân (C.3, G.1015/3)

9.16. Üzerlik Tohumu (Sipend)

70 cm kadar yükselebilen, tüysüz, parçalı yapraklı, beyaz çiçekli, çok yıllık, çalı görünüşünde bir bitkidir. Orta Anadolu'da geniş alanlar kaplar. Meyvesi bir nohut büyüklüğünde ve çok tohumludur. Tohumlar kırmızımtırak esmer renkli, kokusuz ve hafif acıdır. Meyvelerinin sırayla ipe dizilmesi ile değişik şekilli nazarlıklar yapılır. Bu nazarlıklar Orta Anadolu'da pek çok köy evinde bulunur. Tohumlardan Cezayir'de “Türkiye kırmızısı” adı verilen ve kumaş boyamakta, haslığı nedeniyle çok değerli olan, kırmızı renkli bir boyar madde elde edilir (Baytop, 1984: 402).

Üzerlik tohumu iki çeşittir. Biri kırmızı, diğeri beyaz olur. Beyaz cinsine “harmal Arabî ve harmal ebyaz” denir. Yaprığı söğüt yaprağı gibidir. Çiçeği beyaz ve yasemin gibidir. Onun gibi de kokar. Göğüste, ciğerde olan balgamı söker. İdrar söktürücüdür. Kırmızı cinsine ise “harmal gani” adı verilir. Tabiatı üçüncü derecede sıcak ve

kurudur. Mafsal ağrularına iyi gelir. Böbrek hastalıklarına faydalıdır (Hayâtizâde Mustafa Feyzi Efendi, 1978: 181).

Nazar değmemesi için üzerlik tohumu ateşte yakılıp tütsülenirmiş. Nazar değmiş olan kişilerin önünde de üzerlik tohumu yakılıp koklatılır. Özellikle küçük çocuklara bu işlem hala uygulanmaktadır. Üzerlik tohumu kısmen güzel bir koku ifraz eder. Bu nedenle tekkelerde de öd ağacı gibi yakılırmış. Yanarken çıtırtı çıkarması, nazar cinlerinin kaçıp gitmesine delilmiş (Pala, 2003: 419).

9.16.1. Üzerlik Tohumu ile İlgili Tasavvurlar

9.16.1.1. Hâl (Ben)

“Ey ateşe düşmüş üzerlik tohumunun kokusunu bilmeyen kişi! Sevgilinin yanağındaki anber kokulu benlerinin ayva tüylerine bak!” Beyitte sevgilinin benleri, yuvarlak şekliyle dolaylı üzerlik tohumuna; bu benler üzerindeki ayva tüyleri ise renk itibarıyla bu bitkinin dumanına teşbih edilmiştir:

Âteşe düşmüş **sipendün** dūdını ey görmeyen
Kıl nazar haddinde mûy-i **hâl**-i ‘anber-bârına (C.3, G. 1276/3)

9.16.1.2. Hatt (Ayva Tüyleri)

“Sevgili, ben dolu yanağının ayva tüylerini her gün tıraş eder. (Bu yüzden) can meclisinin micmerinin üzerlik dumanını beğenmez.” Aşağıdaki beyitte şair, âşığı can meclisindeki micmere ve sevgilinin ayva tüylerini üzerlik tohumunun dumanına teşbih etmiştir. Dîvân şiirinde ayva tüyleri, renginden dolayı dumana benzetilmekte ve güzel kokusu söz konusu edilmektedir. Sevgili, kendisinin güzel kokulu, duman renkli ayva tüyleri varken üzerlik tohumunun kokusuna rağbet etmemektedir. Diğer yandan da üzerlik dumanını, âşığın âhı olarak düşünmek mümkündür. Sevgili, ayva tüylerinin kokusu dururken can meclisinin micmeri olan âşığın âh dumanının kokusunu istememektedir:

Ruh-ı pür-hâli **hat**ın her gün ider yâr trâş
Bezm-i cân micmerinün dūd-ı **sipendin** yigmez (C.2, G. 552/5)

SONUÇ

Yapmış olduğumuz çalışmayla, Zâtî Dîvânı'nın, aynı zamanda en hacimli bölümü olan gazellerinin tamamını ayrıntılı bir şekilde taramak sûretiyle mevcut bitki unsurları ve bunlarla ilgili kurgulanmış olan çeşitli benzetme, tasavvur, tahayyül vb. kullanımları belirlemeye çalıştık. Tespit edilen ve hayli zengin olduğu görülen bu malzemenin değerlendirilmesiyle Zâtî'nin şiirlerinde bitkilerin ne şekilde ele alındığını, onlara ne tür anlamlar yüklendiğini, ne tür benzetme ve çağrışımlara vasıta kılındıklarını ortaya çıkarmaya gayret ettik.

Dokuz bölüme ayrılan tezimizin ilk bölümünde Zâtî'nin hayatı, edebî şahsiyeti ve eserlerine yer verilmiştir. Çalışmamızın ikinci bölümünü “Genel Olarak Bitkiler”e, üçüncü bölümünü “Dîvân Edebiyatında Bitkiler” konusuna ayırdık. Bu bölümde Dîvân şairlerinin bitkileri gerçekçi, simgesel ve karma olmak üzere üç temel bakış açısıyla değerlendirdiklerini gördük. Tezimizin müstakil bölümlerinden birini oluşturan ağaçlara yirmi ayrı isimle yer verildiğini belirledik. Bunlardan “servi” 245 beyitle en fazla konu edilen ağaç durumundadır. Çiçek kelimesi 15 beyitte “şükûfe” ve “ezhâr” adları ile birlikte kullanılmıştır. Tezimizin beşinci bölümünü oluşturan “Çiçekler”den ise en fazla “gül” ve “gonca”ya yer verildiğini tespit ettik. Sadece “gül” ve onun eş anlamlısı olan “verd” kelimesi 374 beyitte, “gonca” 154 beyitte geçmektedir. En az kullanılan çiçek ise sadece bir beyitte geçen “çengel çiçeği”dir. Çalışmamızın “Meyveler” bölümünde, bizzat “meyve” kelimesine 52 beyitte yer verilmiştir. Bu bölümde toplam 17 çeşit meyve bulunmaktadır. Bunlardan “nar”, 35 beyitle en fazla kullanıma sahip olan meyvedir. “Bitkilerin Yetiştği Mekânlar” başlıklı yedinci bölümümüzde “bağ” 238; gül bahçesi anlamına gelen “gülistân”, “gülşen”, “gülzâr” kelimeleri ise 171 kez geçmektedir. Harmanı da kapsayan ve sekizinci bölüme adını veren “Hubûbâtlar” dokuz çeşittir. Bu bölümde, “tohum (dâne)” kelimesi 51 kez kullanılmakta olup en çok adı geçen hubûbât çeşididir. “Burçak”, “pirinç” gibi hubûbâtlar ise yalnızca birer beyitte geçmektedirler. “Afyon”, “haşhaş”, “hardal”, “kabak”, “soğan” gibi bitkiler dokuzuncu bölümde “Diğer Bitkiler” başlığı altında toplanmışlardır. Bunlardan “afyon” 190 beyitte; “keten”, “kenevir” ve “hardal” ise birer beyitte kullanılmıştır. Dîvânda hemen bütün bölümlerde yoğun bir çeşitlilik ve zenginlik söz konusudur. Sözelimi ağaçlar yirmi, çiçekler on dokuz; meyveler ise on

yedi çeşittir. Bütün bunlar aynı zamanda şairimizin zengin bir bitki kültürüne sahip olduğunu, bitkilerin çeşitli yönlerini ele alıp işlediğini, ayrıca onların yararlı yanlarını belirtmeyi de ihmal etmediğini göstermektedir.

Zâtî, bitkileri gerçek anlamlarının yanı sıra mecazî anlamlarıyla da kullanmış ve onları şekil, renk, koku, küçüklük, büyüklük, fayda, zarar gibi türlü özellikleriyle ele almıştır.

Beyitlerde bitkiler aracılığıyla dinî ve tasavvufî unsurlara telmihler de yapılmıştır. Mesela bitkilerin yetiştiği mekânlardan olan gülşen aracılığı ile Hz. İbrahim'in ateşe atılmasına, gül aracılığı ile de Hz. Yûsuf'un gömleğinin yırtılmasına telmihte bulunulmuştur. Bunların yanı sıra ders verici beyitlere de yer verilmiştir. Hz. İbrahim'in içine düştüğü ateşin kendisinin imanı sebebi ile bir bahçeye dönüştüğü, ilgili beyitte açıkça belirtilmiştir. Yine başka bir beyitte sevgilinin gül gibi olması sebebi ile güzel, gururlu ve itibarlı olmasının önemli olmadığı, faniliğin muhakkak onu da yakalayacağı ifade edilmiştir. Zâtî'nin bu mahiyetteki bir başka beyti ise Hz. Âdem'in cennetten kovulmasına sebep olan meyve aracılığı ile kendisine bir derviş gibi dünya malından feragat etmesini öğütlediği beyittir.

Ayrıca bitkilerin şekil, renk vb. özellikleri ile halkın günlük hayatta kullandığı çeşitli eşya ve nesnelere benzetildiğini görmekteyiz. Gül-kitap; servi-sürahi; dal-ok örnekleri, bunlardan sadece birkaçıdır. Bunların yanı sıra, bitkiler vasıtasıyla bazı âdetlere de yer verilmiştir. Saçı gülsuyu ile yıkama; külaha misvâk, sünbül vb. takma; hastalara meyve götürme; haşhaş, badem, kâfûr gibi bitkilerin üzerine dualar yazma âdet ve uygulamaları bunlardan bazılarıdır. Dîvânında atasözleri ve deyimleri de çokça kullanmış olan Zâtî; meyve, mercimek, üzüm, koruk gibi kelimelerin geçtiği bu türlü birçok örneğe de yer vermiştir. “Meyveli ağacı taşlarlar”, “Ağzında mercimek ıslanmamak”, “Üzüm üzüme baka baka kararır”, “Sabırla koruk helva olur” vb. Bunlar aracılığıyla şairin yaşadığı dönemin kültürel ve sosyal hayatına, özellikle de kullanılan dile ilişkin önemli bilgiler elde etmekteyiz.

Remilcilik yani bir nevi falcılıkta uğraşan ve beyitlerinde kozmik unsurlara yer vermeyi de ihmal etmemiş olan Zâtî, bitkilerin sadece toprağın üzerinde olan bölümüyle değil, onların mitolojideki kökleriyle de ilgilenmiştir. Sözelimi lâlenin ortasındaki siyahlık, yıldırımdan arta kalan yara izidir. Şair bir lâle çeşidi olan duhânî lâle ile yarayı bağdaştırırken bize bu çiçeğin mitolojideki yerini de hatırlatmıştır. Yine

Zühre, yerküreden daha küçük ve güneşe daha yakın bir gezegendir. Bu yıldızın tesiri altındaki burçlarda doğanlar güzel, zarif, zeki, maharetli ve sanatkâr olurlar. Zühre yıldızına bakmak gönlü rahatlatır, ruha neşe doldururmuş. Zâtî Zühre'nin Yunan mitolojisindeki anlatımından hareketle öd ağacını (ud) sanatlı bir şekilde kullanarak mitoloji ve astronomi bilgisini bize sunmuştur. Diğer bölümlerde ay ve güneş, sevgilinin güzellik bahçesindeki güller; turuncu güneş; fındık ve tohumlar ise yıldız olarak tasavvur edilmiştir.

Son söz olarak belirtmek gerekirse, Zâtî Dîvânı'nda bitkiler oldukça geniş yer tutmaktadır. Öyle ki, Zâtî Dîvânı'nın gazeller kısmını oluşturan 1825 gazelin 2814 beytinde bitkilere yer verilmiştir. Bu çalışma ile 16. yüzyıldaki bitki çeşitliliğini, şairin bitkiler hakkındaki geniş bilgisini, bitkilerin hem Dîvân şiirindeki hem de şairin dünyasındaki özel yerini belirlemiş bulunmaktayız.

Biz çalışmamızda, yaklaşık yedi yüzyıllık bir ömre ve son derece zengin bir içeriğe sahip olan Dîvân şiirinin, yalnız bitkilerle ilgili yönüne, üstelik sadece Zâtî Dîvânı ekseninde dikkat çekmeye çalıştık. Bu şiirin tüm yönleri ve zenginliğinin ortaya çıkarılabilmesi için öncelikle benzer çalışmaların diğer şairler ve unsurlar için de yapılması, ardından aynı veya farklı yüzyıllarda yaşamış olan şairlere ait metinlerin karşılaştırılması, var olan ortak noktalar ile farklı yanların belirlenmesi gerekmektedir. Tezimizin bu yoldaki çabalara bir nebze de olsa katkı sağlamış olması aynı zamanda temennimizdir.

KAYNAKLAR

- ADİBEŞ, Mahir (2000), “Türk’ün At Sevdası”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, Sayı: 326, s.28.
- AK, Coşkun ve Mehmet Akkaya (1993), *Zâtî Dîvân’ından Seçme Gazeller*, Alem Kitabevi, Balıkesir.
- AKARCA, Döndü (2003), *Şitaiyye Nesiplerinde Dil, Anlatım ve Muhteva Özellikleri*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKÇAY, Mustafa (2008), “İslâmiyet’te Nar”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/5, Fall, s.114–115.
- AKMAN, Prof. Dr. Yıldırım ve Yard. Doç. Dr. Kerim Güney (2006), *Bitki Biyolojisi: Botanik*, Palme Yayıncılık, Ankara.
- AKSOY, Ömer Asım (1988), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İnkılap Yayınevi, İstanbul.
- AKTAŞ, Hasan (2002), *Çağdaş Türk Şiirinde Tarihi Şahsiyetler ve Eserler*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- ALBAYRAK, Nurettin (2003), “Ötme Bülbül”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, Sayı: 361, s.66.
- ALEMDAROĞLU, Doç. Dr. Tülay (1998), *Ağaç Kimyası*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- ALPAY, Günay (1961), “Zâtî ve Şem ü Pervâne Mesnevisi”, *Türk Dili ve Edebiyatı*, C. XI, s. 129–131, 133, İstanbul.
- ALTINOLUK, Ülkü (Aralık 1987), “Batı Anadolu’da İncir Kültürü ve Mimari Biçimlenme”, *Tarih ve Toplum*, C.8, Sayı: 48, s. 36.
- ALTUN, Melek (Mart 2005), “Güle Dair”, *Türk Edebiyatı*, Sayı: 377, s. 68.
- ALTUNBAŞ, Kurtuluş (Eylül 1987), “Vasfî’nin Tabiat Anlayışı”, *Millî Kültür*, Sayı: 58, s. 86.

- Ana Britannica* (19??), “Âhû”, C.5, s. 485, Ana Yayıncılık, İstanbul.
- Ana Britannica* (1993), “Burçak”, C.7, s. 36, Ana Yayıncılık, İstanbul.
- Ana Britannica* (199?), “Şeker Kamışı”, C.20, s. 258–259, Ana Yayıncılık, İstanbul.
- Ana Britannica* (1994), “Meyve”, C.22, s. 348, Ana Yayıncılık, İstanbul.
- ANADOL, Cemal (1990), *Şifalı Bitkiler ve Sular Ansiklopedisi*, Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- AND, Metin (1970), “XVI. yy.’da Av ve Avcılık”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı: 12, s.18.
- AND, Metin (1993), *16. Yüzyılda İstanbul: Kent, Saray, Günlük Yaşam*, Akbank Yayınları, İstanbul.
- AND, Metin (2000), *40 Gün 40 Gece: Osmanlı Düğünleri, Şenlikleri, Geçit Alayları*, Toprakbank Yayınları, İstanbul.
- AREL, Hüseyin Saadettin (1991), *Türk Müsikîsi Nazariyatı Dersleri*, Haz: O. Akdoğdu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ARSLAN, Mehmet (2000), *Osmanlı Edebiyat, Tarih, Kültür Makaleleri*, Kitabevi, İstanbul.
- ATASOY, Nurhan (2005), *Derviş Çeyizi Türkiye’de Tarikat Giyim Kuşam Tarihi*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- AYBED, Nahid (1989), *Fuzûlî Dîvânı’nda Maddî Kültür*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- AYDEMİR, Yaşar (Temmuz-Ağustos 2006), “Ağlatan Çiçek: Çiçek Hastalığı”, *Eğitim Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 77–78, s. 58.
- AYVAZOĞLU, Beşir (2008), *Güller Kitabı*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- AYVAZOĞLU, Beşir (Mayıs 2006), “Lâle-i Rûmî’nin Sırrı”, *Türk Edebiyatı*, Sayı: 391, s. 25–27.

- AYVERDİ, İlhan (2005), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C.3, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.
- BABINGER, Franz (2003), *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, Çev: D. Körpe, Oğlak Yayınları, İstanbul.
- BAĞCI, Serpil (1996), “İslam Toplumlarında Mâtemi Simgeleyen Renkler, Mavi, Mor, Siyah”, *İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*, TTK Yayınları, Ankara.
- BAKTIR, Mustafa (1988), “Afyon”, *DİA*, C.1, s. 442, İstanbul.
- BANARLI, Nihat Sami (1976), *Şiir ve Edebiyat Sohbetleri*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.
- BANARLI, Nihat Sami (1997), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- BATİSLAM, Doç. Dr. H. Dilek (2000), “Dîvân Şiiriyle Halk Şiirinde Ortak Bir Söyleyiş Biçimi (Mürâca'a-Dedim-Dedi)”, *Folklor/Edebiyat*, C.VI, S. 22, s.150, Ankara.
- BATİSLAM, H. Dilek (2002), “Dîvân Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hümâ, Anka ve Simurg”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 1*, s. 187, İstanbul.
- BATİSLAM, H. Dilek (2003), “Dîvân Şiirinde Hazan”, *Diriözler Armağanı*, Bizim Büro Yayınları, s. 155, 171–172, Ankara.
- BAYRAM, Yavuz (2007), “Dîvân Şiirinde Tarımsal Ürünler”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı, s. 86–87, Ankara.
- BAYRAM, Yavuz (2007), “Klâsik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4, Fall, s. 209, 211–216.
- BAYRAM, Yavuz (2007), “Klâsik Türk Şairlerinin Gözüyle Meyveler”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4, Fall, s. 220, 222–223.

- BAYTOP, Prof. Dr. Turhan (1994), *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- BAYTOP, Turhan (1984), *Türkiye’de Bitkiler ile Tedavi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- BAYTOP, Turhan (2001), *Türkiye’de Eski Bahçe Gülleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- BAYTOP, Turhan (1995), “Esrâr”, *DİA*, C.11, s. 431–432, İstanbul.
- BAYTOP, Turhan (1997), “Haşhaş”, *DİA*, C.16, s. 403, İstanbul.
- BAYTOP, Turhan ve Cemal Kurnaz (2003), “Lâle”, *DİA*, C.27, s. 79, Ankara.
- BAYTOP, Turhan ve Ahmet Özel (2005), “Misvâk”, *DİA*, C.30, s. 190–191, İstanbul.
- BERK, İlhan (1982), *Şifalı Otlar Kitabı*, Karacan Yayınları, İstanbul.
- BEYDİLİ, Celal (2005), *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt Kitap-Yayın, I. Baskı, Ankara.
- BİLKAN, Yrd. Doç. Dr. Ali Fuat (1998), *Nâbî, Hikmet, Şair, Tarih*, Akçağ Yayınları, I. Baskı, Ankara.
- Botanik* (1982), MEB Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- BOZKAPLAN, Şeref Ali (2007), “Kutadgu Bilig”deki Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4, Fall, s. 1115.
- BOZKURT, Nebi (1998), “Hurma”, *DİA*, C.18, s. 391–392, İstanbul.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi* (1986), “Ekin”, C.6, s. 3571, Gelişim Yayınları, İstanbul.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi* (1986), “Kumru”, C.12, s. 7157, Gelişim Yayınları, İstanbul.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi* (19??), “Tohum”, C.19, s. 11575–11576, Gelişim Yayınları, İstanbul.

- CEBECİOĞLU, Ethem (2004), *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul.
- CEYLAN, Dr. Gürkan (1999), *Dış Mekân Süs Bitkileri ve Peyzajda Kullanımları*, Flora Yayınları, İstanbul.
- CEYLAN, Dr. Gürkan (1999), *Osmanlıdan Günümüze Dört Gözde Çiçek Güller, Karanfiller, Lâleler ve Sümbüller*, Flora Yayınları, İstanbul.
- CEYLAN, Ömür (2007), *Kuşlar Dîvânı-Osmanlı Şiir Kuşları*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- CEYLAN, Doç. Dr. Ömür (2005), “Taşramın Altın Çiçeği Safran”, *Osmanlı Tarihi Araştırmaları XXVI*, Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu’na Armağan II, s. 2–6, 9–10, İstanbul.
- CEYLAN, Ömür (2005), “Bülbülüz, Gülsitansız Olmazız”, *Önce Aşk Vardı*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Çağdaş Dünya Ansiklopedisi Hayvanlar ve Bitkiler* (1980), “Bitki Nedir?”, C.2, s. 67, 70, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- ÇAĞIN, H. Kemal (2004), *Bitkilerin Gizli Dünyası II*, Bulut Yayınları, İstanbul.
- ÇAĞIN, H. Kemal (2005), *Bitkilerin Gizli Dünyası III*, Bulut Yayınları, İstanbul.
- ÇALKA, Mehmet Sait (2008), Nev’î Dîvânı’nda Mûsikî Terimleri, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/2, Spring, s. 183.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet (2003), *Dîvânlar Arasında*, Kitabevi, İstanbul.
- ÇAVUŞOĞLU, Prof. Dr. Mehmet (1998), *Dîvânlar Arasında*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ÇAVUŞOĞLU, Dr. Mehmet (1971), *Necâtî Bey Dîvânı’nın Tahlili*, MEB Devlet Kitapları, I. Baskı, İstanbul.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet ve M. Ali Tanyeri (1987), *Zâtî Dîvânı*, C.3, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

- ÇELEBİOĞLU, Amil (1994), *Kanuni Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı*, MEB, Ankara.
- ÇELEBİOĞLU, Amil (1998), *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yayınları, İstanbul.
- ÇELTİK, Halil (1998), *Ömer Ferit Kam ve Âsâr-ı Edebiye Tetkikatı*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ÇÖM, Erol (2002), “Nev’î Dîvânı’nda Günlük Hayat”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 11, s. 217.
- ÇULPAN, Cevdet (1961), *Serviler*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul.
- DALBY, Andrew (2004), *Tehlikeli Tatlar Tarih Boyunca Baharat*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- DARA, Ramis (2006), *Vefalı Dostlarım Şifalı Otlarım*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- DEMİREL, Doç. Dr. Şener (25–27 Nisan 2007), “Türk Şiirinde Erguvân Üzerine Bir Deneme”, Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu, Erzurum Atatürk Üniversitesi, s. 1, 6.
- DEMİREL, H. Gamze (2000), *Nef’î Dîvânında Tabiat*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DEMİRHAN ERDEMİR, Ayşegül (2002), *Şifalı Bitkiler, Doğal İlaçlarla Geleneksel Tedaviler*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- DEMİRÎ, Kemaleddin (1973), *Hayatu’l-Hayvan*, Meral Yayınevi, İstanbul.
- DEMİRTAŞ, Ahmet (2006), “Meyveli Atasözleri”, Editörler: GÜRSOY NASKALİ, Emine ve Dilek Herkmen, *Meyve Kitabı*, Kitabevi, s. 169–171, İstanbul.
- DENİZ, Sebahat (2006), “Meyveli Teşbihler”, Editörler: GÜRSOY NASKALİ, Emine ve Dilek Herkmen, *Meyve Kitabı*, Kitabevi, s. 580, İstanbul.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2003), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi Yayınları, 20. Baskı, Ankara.

- DURU, Yrd. Doç. Dr. Necip Fazıl (2007), “Şâir Muhayyilesinde Mevlevî Kisvesi”, *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi Mevlânâ Özel Sayısı*, s. 127, 132, 135.
- DUYMAZ, Ali (2006), “Balıkesir’de Yabanî Meyve Kültürü”, Editörler: GÜRSOY NASKALİ, Emine ve Dilek Herkmen, *Meyve Kitabı*, Kitabevi, s. 367, 381, İstanbul.
- EBCİOĞLU, Nejat (2003), *Sağlığımız İçin Yararlı Bitkiler*, Remzi Kitabevi, II. Basım, İstanbul.
- EBCİOĞLU, Nejat (2002), *Sağlığımızın Yapıtışları Sebze ve Meyveler*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- EMİROĞLU, Kudret (1984), Uygarlık ve Bitki Adları, *Tarih ve Toplum*, C.2, Eylül, S.9, s.32.
- ERDEM, Sargon (1988), “Abanoz”, *DİA*, C.1, s. 9–10, İstanbul.
- ERDEM, Sargon (1992), “Buhur, Buhurdan”, *DİA*, C.6, s. 383–385, İstanbul.
- ERGİNLİ, Zafer (2006), *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yayınevi, İstanbul.
- ERGÜN, Cemal (2006), *Kur’an’ın Cennet Cehennem Anlayışının Diğer Dinlerle Karşılaştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERKAL, Abdülkadir (2007), “Dîvân Şiirinde Afyon ve Esrâr”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 33, s. 26–33, 35–39, 42–44, 50–51, Erzurum.
- EROĞLU, Muammer (1963), “Çevgân”, *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, C.3, , s. 389, İstanbul.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı (2003), *Marifetnâme*, Haz: Durali Yılmaz, Çelik Yayınevi, İstanbul.
- Erzurumlu İbrâhim Hakkı, (2008), *Mârifetnâme*, Âlem Yayıncılık, İstanbul.

- ESKİOĞLU, Prof. Dr. Ali Nihat ve Cemal Anadol (1998), *Şifalı Bitkiler Ansiklopedisi Koruyucu Hekimlik ve Şifalı Sular*, Milli Gazete, İstanbul.
- ETHEM, Mehmet Yaşar (1990), *A'dan Z'ye Kıymetli ve Yarı Kıymetli Taşlar (Süs Taşları)*, Mars Matbaası, Ankara.
- Evliya Çelebi (2006), "*Seyahatnâme*", Yeni Şafak, İstanbul.
- EVYAPAN, Gönül (1991), "Bahçe", *DİA*, C.4, s. 477-478, İstanbul.
- GİBB, E.J. Wilkinson (1999), *Osmanlı Şiir Tarihi III-V*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- GLIDDEN, Harold W. (İlkbahar 2008), "Asya ve Avrupa'da Limon", Çev: Cem Deniz Kut, *Yemek ve Kültür*, Sayı: 12, s. 106.
- GÖK, Ali Tiyar (2006), *Kırda Bayırda Gezginin Cep Kitabı*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- GÖKYAY, Orhan Şaik (Nisan 1990), "Dîvân Edebiyatında Çiçekler", *Tarih ve Toplum*, C.13, Sayı: 76, s. 30.
- GÖKYAY, Orhan Şaik (Temmuz 1990), "Dîvân Edebiyatında Çiçekler Kasideler", *Tarih ve Toplum*, C.14, Sayı: 79, s.18-20.
- GÖKYAY, Orhan Şaik (Ocak 1986), "Kızıl Elma Üzerine", *Tarih ve Toplum*, C.5, Sayı: 25, s. 10.
- GÖKYAY, Orhan Şaik (1992), "Zâtî", *Tarih ve Toplum*, C.18, Sayı: 108, s. 11.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1977), *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul.
- GÖRE, Zehra (2007), "Dîvân Şiirinde 'Cünûn Eyyâmı' Olarak Bahar", *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/3, Summer, s. 284.
- GÜFTA, Hüseyin (2004), *Dîvân Şiirinde İlim*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- GÜLEÇ, İsmail (Temmuz 1993), "İstanbul Lâlesi", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 115, s. 59.

- GÜLHAN, Abdülkerim (2008), “Dîvân Şiirinde Meyveler ve Meyvelerden Hareketle Yapılan Teşbih ve Mecazlar”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/5, Fall, s. 359.
- GÜNAL, Nurten (2008), “Türk Dünyasında İncir Kültürü”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/5, Fall, s. 563.
- GÜNGÜL, Gülay (Ocak 2000), “Gül ve Ben Üzerine”, *Türk Edebiyatı*, Sayı: 315, s. 31.
- GÜRLEK, Dursun (Mayıs 2001), “Dut Ağacına Asılan Osmanlı Subayı”, *Türk Edebiyatı*, Sayı: 331, s. 67–68.
- GÜRSOY NASKALİ, Emine (2003), *Tütün Kitabı*, Kitabevi, İstanbul.
- HAKVERDİOĞLU, Metin (2008), “Lâle Devri ve Lâle İsimleri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/4, Summer, s. 474.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan (1984), *İslâm İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan (1993), *Dünya İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- HARMANCI, M. Esat (2006), “Klâsik Türk Şiirinde Üzüm”, Editörler: GÜRSOY NASKALİ, Emine ve Dilek Herkmen, *Meyve Kitabı*, Kitabevi, s. 116, İstanbul.
- HATEMİ, Hüsrev (Eylül 1992), “Çiçekli Geçmiş”, *Dergâh*, C. 3, S: 31, s. 8.
- Hayat Ansiklopedisi (19??)*, “Ağaç”, “Ayva”, “Bâdem”, C.1, s. 45–46, 409, 423, Doğan Kardeş Yayınları.
- Hayat Ansiklopedisi (19??)*, “Bitki”, “Bülbül”, “Çekirge”, “Domuz”, C.2, s. 611-612, 615, 698-699, 796, 955, Doğan Kardeş Yayınları.

Hayat Ansiklopedisi(19??), “Elma”, “Erguvân”, “Erik”, “Fesleğen”, “Fındık”, “Fıstık”, “Güvercin”, “İncir”, C.3, s. 1160, 1179, 1239, 1243–1244, 1418, 1657, Doğan Kardeş Yayınları.

Hayat Ansiklopedisi(19??), “Kabak”, “Karaağaç”, “Karabiber”, “Kavun”, “Kayısı”, “Kenevir”, “Kına”, “Kiraz”, “Kökнар”, “Limon”, C.4, s. 1822, 1875, 1923, 1926, 1948, 1967, 2002, 2049, 2188, Doğan Kardeş Yayınları.

Hayat Ansiklopedisi(19??), “Mercân”, “Ot”, “Papağan”, C.5, s. 2310, 2562–2563, 2596, Doğan Kardeş Yayınları.

Hayat Ansiklopedisi(19??), “Şeker Kamışı”, “Yaprak”, C.6, s. 2993, 3279, Doğan Kardeş Yayınları.

Hayâtizâde Mustafa Feyzi Efendi (1978), *Yabânî Bitkilerin Tıbbî İlaç Olarak Kullanılışları*, C.2, Çev: Hadiye Tuncer, İstanbul Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Dairesi Başkanlığı, İstanbul.

HEZARFEN, Ahmet (Mayıs 1995), “18. Yüzyılda Eyüp’te Lâle Yetiştirenler”, *Tarih ve Toplum*, C. 23, Sayı: 137, s. 44.

<http://forum.lider.tc/turk-islam-tarihi/12953-hevai-ile-zati>, 03.12.2008.

http://www.neyzen.com/ney_kamis.htm, 07.01.2009.

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Cariye>, 09.02.2009.

IŞIK, Emin (Ağustos 1995), “Hilâl ve Lâle”, *Türk Edebiyatı*, Sayı: 262, s. 6–7.

İbn-i Batuta (1??), “*Büyük Dünya Seyahatnamesi*”, Yeni Şafak, İstanbul.

İmam Muhammed Bin Muhammed bin Süleyman er-Rudani (2005), *Büyük Hadis Külliyatı Cem'ul-fevaid min Cami'il-usul ve Mecma'iz-zevaid*, Mütercim: Naim Erdoğan, C. 5, İz Yayıncılık, İstanbul.

İPEKTEN, Haluk (1986), *Dîvân Edebiyatında Edebi Muhitler*, MEB, Ankara.

İPEKTEN, Haluk (1996), *Dîvân Edebiyatında Edebi Muhitler*, MEB Yayınları, İstanbul.

- İPEKTEN, Prof. Dr. Haluk (2004), *Bâkî Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- İPEKTEN, Prof. Dr. Haluk (2004), *Nef'î Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ Yayınları, 4. Baskı, Ankara.
- İPEKTEN, Haluk, M. İsen, R. Toparlı, N. Okçu, T. Karabey (1988), *Tezkirelere Göre Dîvân Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- İSEN, Mustafa (1999), *Latîfî Tezkiresi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- İSEN, Dr. Mustafa, Dr. O. Horata, Dr. M. Macit, Dr. F. Kılıç ve Dr. İ. H. Aksoyak (2005), *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- İYİGÜN, Naim (2006), “Çalgı Yapımında Meyve Ağaçları”, Editörler: NASKALİ GÜRSOY, Emine ve Dilek Herkmen, *Meyve Kitabı*, Kitabevi, s. 437–438, 441–443, İstanbul.
- KAÇAR, Mücahit (Haziran 2008), “Sevgilinin Mahallesi ve Mahallenin Köpekleri”, *Türk Edebiyatı*, Sayı: 416, s. 38–42.
- KALAFAT, Yaşar (1990), *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- KALENDER, Arzu (2002), “*Taze Can Buldu Cihan*”: *Osmanlı Şiirinde Bahar*, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KALPAKLI, Mehmet (1999), *Osmanlı Dîvân Şiiri Üzerine Metinler*, YKY, İstanbul.
- KANAR, Mehmet (2005), *Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Derin Yayınları, İstanbul.
- KANAR, Mehmet (1995), *Şem ve Pervâne*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- KANDEMİR, M. Yaşar (1991), “Bal”, *DİA*, C. 4, s. 552, İstanbul.
- KARABAY, Mustafa (Ağustos 2001), “Ma'dûmiyyet-i Elma Yahut English Apples and Les Pommes Françaises”, *Türk Edebiyatı*, Sayı: 334, s. 65.

- KARAİSMAİLOĞLU, Adnan (2001), *Klâsik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KARTAL, Ahmet (1988), *Klâsik Türk Şiirinde Lâle*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KARTAL, Nuray (1993), *16. Yüzyıl Şairlerinden Bâkî, Fûzûlî, Hayâlî, Nev'î ve Yahyâ Bey Dîvânlarında Bitkilerle İlgili Bazı Hususiyetler*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Kâtip Çelebi (2008), *Mîzânü'l-Hakk Fî İhtiyâri'l-Ehakk*, Türkçesi: GÖKYAY, Orhan Şaik ve Süleyman Uludağ, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- KAYA, Bayram Ali (2005), *Mesnevî'den Seçmeler*, Metropol Yayınları, İstanbul.
- KAYA, Bayram Ali (2006), "Klâsik Türk Şiirinde Gömlek", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 15, s. 153, 189, İstanbul.
- KENBER, Lütfi Arif (1986), *Pratik Çiçekçilik*, İnkılab Kitabevi, İstanbul.
- KENBER, Lütfi Arif (1995), *Süs ve Salon Bitkileri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- KIRIKÇI, Recep (2007), *Kuşların Dilinden Masallar*, Kutup Yıldızı Yayınları, İstanbul.
- KOÇ, Dr. Mustafa (Kış 2005), "Kitâbu'n-Nebât'tan Yemek Tarifleri", *Yemek ve Kültür*, Sayı: 1, s. 127.
- KOÇU, Reşad Ekrem (1969), *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Yayınları, Ankara.
- KOÇU, Reşad Ekrem (2002), *Tarihte İstanbul Esnafı*, Doğan Kitap, İstanbul.
- KORKMAZ, Zeynep (2003), "Eski Türklerdeki Ağaç Kültürünün İslâmî Devirlerdeki Devamı", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, C. I, s. 101.
- KORKUT, Doç. Dr. Aslı ve Prof. Dr. İ.Hakkı İnan (1995), *Saksılı Süs Bitkileri*, Hasad Yayıncılık, İstanbul.

- KÖYMEN, Prof. Dr. Mehmet Altay (1982), “*Selçuklular Zamanında Beslenme Sistemi*”, Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- KURNAZ, Yrd. Doç. Dr. Cemal (1987), *Hayâlî Bey Dîvânı Tahlili*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, I. Baskı, Ankara.
- KURNAZ, Cemal (1996), “Gül”, *DİA*, C.14, s. 219–220, İstanbul.
- KUTLUER, İlhan (2000), “İlm-i Nebât”, *DİA*, C.22, s. 134, İstanbul.
- KÜLTÜRAL, Zuhâl (2006), “Meyve Kelimesi”, Editörler: GÜRSOY NASKALİ, Emine ve Dilek Herkmen, *Meyve Kitabı*, Kitabevi, s. 351, 358, İstanbul.
- KÜRKCÜOĞLU, Kemal Edib (1973), *Tahirü'l-Mevlevî Lugatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- LEVEND, Agah Sırrı (1984), *Dîvân Edebiyatı Kelimeler Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- MACKAY, Charles (Aralık 1989), “Lâle Deliliği (Tulipomania)”, Çeviren: Ayşe Füsün Öksüzöğlü, *Tarih ve Toplum*, C.12, Sayı: 72, s. 35.
- MANTRAN, Robert (1991), *XVI. XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, Çev: M.A. Kılıçbay, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi* (1969), “Budak”, C.2, s. 612, Meydan Yayınevi, İstanbul.
- Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi* (19??), “Çalılık”, “Çemen”, C.3, s. 126, 193, Meydan Yayınevi, İstanbul.
- Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi* (19??), “Mercimek”, C.8, s. 626, Meydan Yayınevi, İstanbul.
- MİYASOĞLU, Mustafa (Şubat 1999), “Gül Şiirleri Antolojisi”, *Türk Edebiyatı*, Sayı: 304, s. 32.
- Muallim Naci (2000), *Osmanlı Şairleri*, Akçağ Yayınları, Ankara.

- NECATİGİL, Behçet (2006), *Mitologya Sözlüğü*, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- NUTKU, Özdemir (1995), *Tarihimizden Kültür Manzaraları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- OKUYUCU, Cihan (2004), *Dîvân Edebiyatı Estetiği*, L&M Yayınları, İstanbul.
- ONAY, Ahmet Talat (1992), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Haz: Cemal Kurnaz, TDV Yayınları, Ankara.
- ONAY, Ahmet Talat (1996), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Haz: Cemal Kurnaz, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- ONAY, Ahmet Talat (2007), *Açıklamalı Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Haz: Cemal Kurnaz, Birleşik Yayınevi, Ankara.
- ÖĞE, Hatif R.(1997), *Çiçekler, Kaktüsler ve Etli Bitkiler*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- ÖNLER, Zafer (1990), *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa)/Müntahab-ı Şifa I*, TDK Yayınları, Ankara.
- ÖZBİL, Alev (2006), “Misk Meyve Sabunu”, Editörler: GÜRSOY NASKALİ, Emine ve Dilek Herkmen, *Meyve Kitabı*, Kitabevi, s. 448–449, İstanbul.
- ÖZKAN, Abdullah (2003), *Başlangıcından Cumhuriyete Türk Şiiri Antolojisi*, Boyut Dosya Yayınları, İstanbul.
- ÖZKAN, Ömer (2007), *Dîvân Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, Kitabevi, İstanbul.
- ÖZKIRIMLI, Atilla (1983), *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 5, s. 571, Cem Yayınevi, İstanbul.
- ÖZSAYINER, Zübeyde Cihan (2008), “Hat Sanatında Meyve İstifli Hatlar”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/5, Fall, s. 88.
- ÖZTEKİN, Özge (2006), *XVIII. yy Dîvân Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri Dîvânlardan Yansıyan Görüntüler*, Ürün Yayınları, Ankara.

- ÖZTOPRAK, Nihat (1986), *Hayretî Dîvânı'nda Bitkiler*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZTOPRAK, Nihat (2006), “Meyve ile İlgili Âdetler”, Editörler: GÜRSOY NASKALİ, Emine ve Dilek Herkmen, *Meyve Kitabı*, Kitabevi, s. 565–578, İstanbul.
- ÖZTUNA, Yılmaz (2000), *Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- ÖZTÜRK, Ali (Şubat 2001), “Türk Destanlarında Ağaç Motifi”, *Türk Edebiyatı*, Sayı: 328, s. 54.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, MEB, İstanbul.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, MEB, İstanbul.
- PALA, İskender (2003), *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, L&M Yayınları, İstanbul.
- PALA, İskender (2004), *Dîvâne Güzeller*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- PALA, İskender (Mart 1998), “Habibim Fasl-ı Güldür Bu”, *Türk Edebiyatı*, Sayı: 293, s. 17–18.
- PALA, İskender (2007), *İki Dirhem Bir Çekirdek*, Kapı Yayınları, 29. Basım, İstanbul.
- PALA, İskender (Temmuz 1997), “Kabak Kimin Başında Patlamıştı?”, *Türk Edebiyatı*, Sayı: 285, s. 7–9.
- PALA, İskender (Eylül 2002), “Kanadını Aşk Mumuna Yandıran Pervâne”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, Sayı: 347, s.16.
- PALA, İskender (2000), *Kırklar Meclisi*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- PALA, İskender (2004), *Mir'at*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- PALA, İskender (Ocak 2002), “Uyku Kokulu Mahmur Nergis”, *Türk Edebiyatı*, Sayı: 339, s. 14.

- PAMUK, Arif (1981), *Şifalı Bitkiler ve Emraz*, Pamuk Yayınları, İstanbul.
- POLAT, N. Hikmet (2001), *Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine (Cevat Rüştü'den Bir Güldeste)*, Kitabevi, İstanbul.
- REYHANLI, Dr. Mustafa (2005), *Sağlıklı ve Dengeli Beslenmede Gıda Rehberi*, Elit Yayınları, İstanbul.
- SAMİ, Şemsettin (2002), *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- SATOĞLU, Abdullah (Mart 1986), “Tarihimizde Lâle ve Lâle Devri”, *Milli Kültür*, Sayı: 52, s. 54.
- SAVRAN, Yard. Doç. Dr. Ömer (2007), “Dîvân Şairlerinin Gözüyle Aşk Yolu”, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, Sayı: 18, s. 153.
- SAY, Ahmet (2002), *Müzik Ansiklopedisi*, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, İstanbul.
- SEFERCİOĞLU, Yrd. Doç. Dr. Nejat (1990), *Nev’î Dîvânı’nın Tahlili*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, I. Baskı, Ankara.
- SEFERCİOĞLU, Dr. M. Nejat (2001), *Nev’î Dîvânı’nın Tahlili*, Akçağ Yayınları, II. Baskı, Ankara.
- SEFERCİOĞLU, Nejat (2008), “Meyve Redifli Gazeller”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/5, Fall, s. 334–336.
- Sehî Bey Tezkire Heşt Behişt*, Tercüman 1001 Temel Eser (1980), İstanbul.
- SELÇUK, Dr. Bahir (2007), Fuzûlî’de Melâmet Kavramı, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 16, Sayı: 2, s. 487.
- SERDAROĞLU, Vildan (2006), *Sosyal Hayat Işığında Zâtî Dîvânı*, İSAM Yayınları, İstanbul.
- SERTOĞLU, Midhat (1986), *Osmanlı Tarih Lûgatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- SEVGİ, H. Ahmet (2003), “Mantıku’t-tayr”, *DİA*, C. 28, s. 29, Ankara.
- SOMÇAĞ, Selim (2005), *Türkiye Kuşları*, YKY, İstanbul.

- Suad el-Hakîm (2005), *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, Çev: Ekrem Demirli, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- ŞAHİNER, Necmeddin ve Selahaddin Yaşar (1988), *Edebî Sanatlar ve Mazmunlar*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul.
- ŞANLI, İsmet (2006), “Ahmet Paşa, Necati Bey, Fuzuli, Hayali ve Baki Dîvânlarına Göre Dîvân Şiirinde Meyve”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:7, Sayı:11, s. 232–235.
- ŞAVKAY, Tuğrul (1996), *Eskimeyen Tatlar: Türk Mutfak Kültürü*, Ed: PEKİN E., A. Sümer, Vehbi Koç Vakfı Yayınları, İstanbul.
- ŞENGÜN, Necdet (2008), Klâsik Türk Şiirinde Kalem Kasideleri (Kalemiyyeler), *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/4 Summer, s. 731, 734, 736.
- ŞENOCAK, Yrd. Doç. Dr. Ebru (2007), “Türk Halk Kültüründe ve Mitolojik Bağlamda Üzümün Yeri”, *Millî Folklor*, Yıl: 19, Sayı: 76, s. 164–167, 169–170.
- ŞENÖDEYİCİ, Özer (2007), “Çiçek Dili (Lisân-Ezhâr) ve Osmanlı Zenpâreleri”, Edith: Gülçin AMBROS, *Turkish Studies*, Volume 2/4, Fall, Tunca Kortantamer Özel Sayısı II, s. 106.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (1996), *Klâsik Osmanlı Edebiyat Tiplerinden Sûfî yahud Zâhid Hakkında*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- ŞENTÜRK, Atilla (1999), *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, YKY, İstanbul.
- ŞENYURT, Ayten (Haziran 2000), “Gül Kasidesi Üzerine”, *Türk Edebiyatı*, Sayı: 320, s. 60.
- ŞİMŞEK, Esmâ (2008), “Ölümsüzlük İlacı Elma”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/5, Fall, s. 194–195.
- ŞİMŞEKLER, Yard. Doç. Dr. Nuri (2002), *Konya'dan Dünyaya Mevlânâ ve Mevlevîlik*, FSF Matbaacılık&Reklam Hizmetleri Ltd. Şti., Konya.

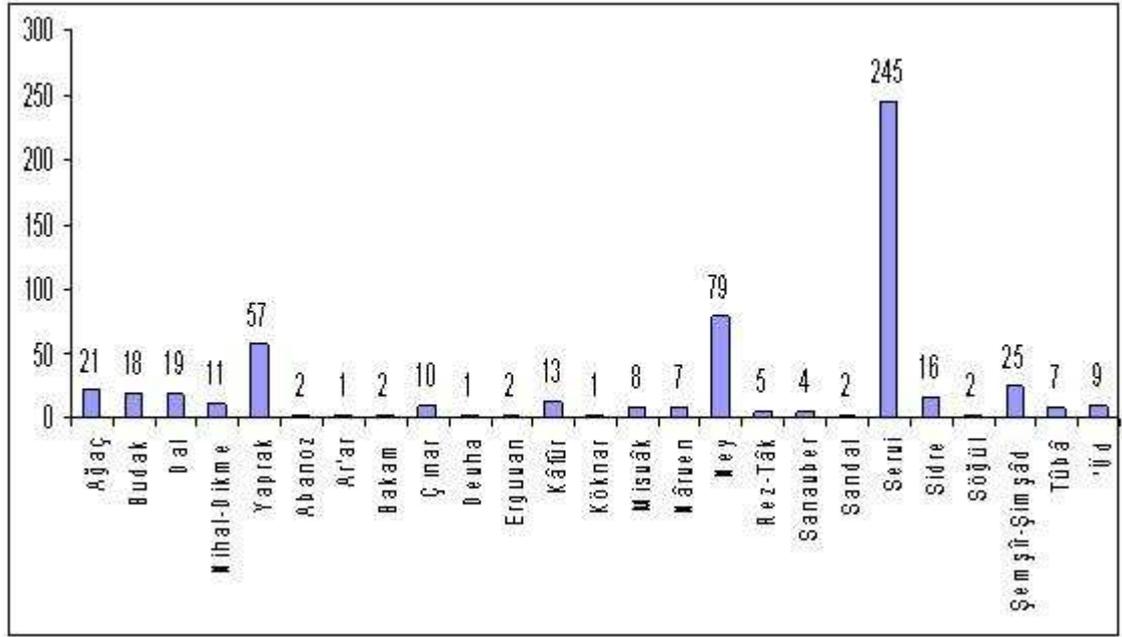
- TAN, Nail ve Özdemir Tan (2003), “Kastamonu’da Doğada Kendiliğinden Yetişen Bitki ve Meyvelerle Beslenme”, *Yemek Kitabı Tarih Halk Bilimi Edebiyat*, Hazırlayan: M.Sabri Koz, Kitabevi, s. 730, İstanbul.
- TAN, Nail (2007), Kastamonu İl Halk Kütüphanesindeki Çok Önemli Bir Yazma, *Milli Folklor*, Yıl: 19, Sayı: 76, s. 64.
- TANLI, R. Ertan(2006), *Bağlar Güzeli Üzüm ve Üzüm Kültürü*, YKY, İstanbul.
- TANYU, Hikmet ve Bekir Topaloğlu (1988), “Ağaç”, *DİA*, C.1, s. 456–457, İstanbul.
- TARIM ERTUĞ, Zeynep (1999), *XVI. Yüzyıl Osmanlı Devleti’nde Cülüs ve Cenaze Törenleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- TARLAN, Ali Nihad (1967), *Zâtî Dîvânı*, C.1, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- TARLAN, Ali Nihad (1970), *Zâtî Dîvânı*, C.2, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- TARLAN, Ali Nihat (2005), *Fuzûlî Dîvânı Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- TOLASA, Dr. Harun (1973), *Ahmet Paşa’nın Şiir Dünyası*, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:286, Ankara .
- TOSUN, Necdet (2004), “Tasavvuf Kültüründe Meyve”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı: 13, s. 295.
- TOSUN, Necdet (2006), “*Tasavvufta Meyve*”, Editörler: GÜRSOY NASKALİ, Emine ve Dilek Herkmen, *Meyve Kitabı*, Kitabevi, s. 55–56, 62, İstanbul.
- TÖKEL, Dursun Ali (2000), *Dîvân Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- TULUM, Mertol (2001), *Tazarru’nâme*, MEB Yayınları, Ankara.
- TUNÇ, Semra (2005), “Dîvân Şiirinde Hz. İbrahim ve ‘Ades Kıssasına Dair”, *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 17, s. 125, 129.

- Türk Ansiklopedisi* (1966), “Diken”, MEB, C.13, s. 242–243, Ankara.
- Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi* (1983), “Zâtî”, C.10, s. 5622, Anadolu Yayıncılık, İstanbul.
- Türkçe Sözlük* (2005), 10. Baskı, TDK Yayınları, Ankara.
- turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/murat_arikan_osmanli_saray_yemek.pdf.
- UĞURLU, Nurer (2002), *Dîvân Bahçesi*, Örgün Yayınları, İstanbul.
- ULUDAĞ, Prof. Dr. Süleyman (2001), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- ULUDAĞ, Süleyman (Temmuz 1998), “Tasavvuf Kültüründe Köpek”, *Dergah Edebiyat Sanat Kültür Dergisi*, C. IX, Sayı: 101, s. 19.
- ULUDAĞ, Prof. Dr. Süleyman (1991), “Aşk”, *DİA*, C. 4, s. 11, İstanbul.
- URAZ, Murat (1967), *Türk Mitolojisi*, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul.
- USTAER, Prof. Dr. Celal (2005), “Mutfağın İmparatoru Soğan, İmparatoriçesi Sarımsak”, *Yemek ve Kültür*, Sayı: 3, s. 129–130.
- USTAER, Celal (İlkbahar 2005), “Doğal Bir Tatlı Üreticisi: Bal Arısı”, *Yemek ve Kültür Dergisi*, Sayı: 2, s. 141.
- ÜZGÖR, Tahir (1990), *Türkçe Dîvân Dibâceleri*, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- YAKAR, Prof. Dr. Nebahat (2004), *Renkli Türkiye Bitkileri Atlası*, Büke Kitapları, İstanbul.
- YALDIZ, Adem (2006), “Meyveli Bilmeceler”, Editörler: GÜRSOY NASKALİ, Emine ve Dilek Herkmen, *Meyve Kitabı*, Kitabevi, s. 175–176, İstanbul.
- YARDIM, Mehmet Nuri (2005), *Edebiyatımızın Gülüyüzü*, Selis Kitaplar, İstanbul.
- YARDIMCI, İlhan (Nisan 1990), “Çiçekleri Bir Bilerseniz”, *Milli Kültür*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, Sayı: 71, s. 45.

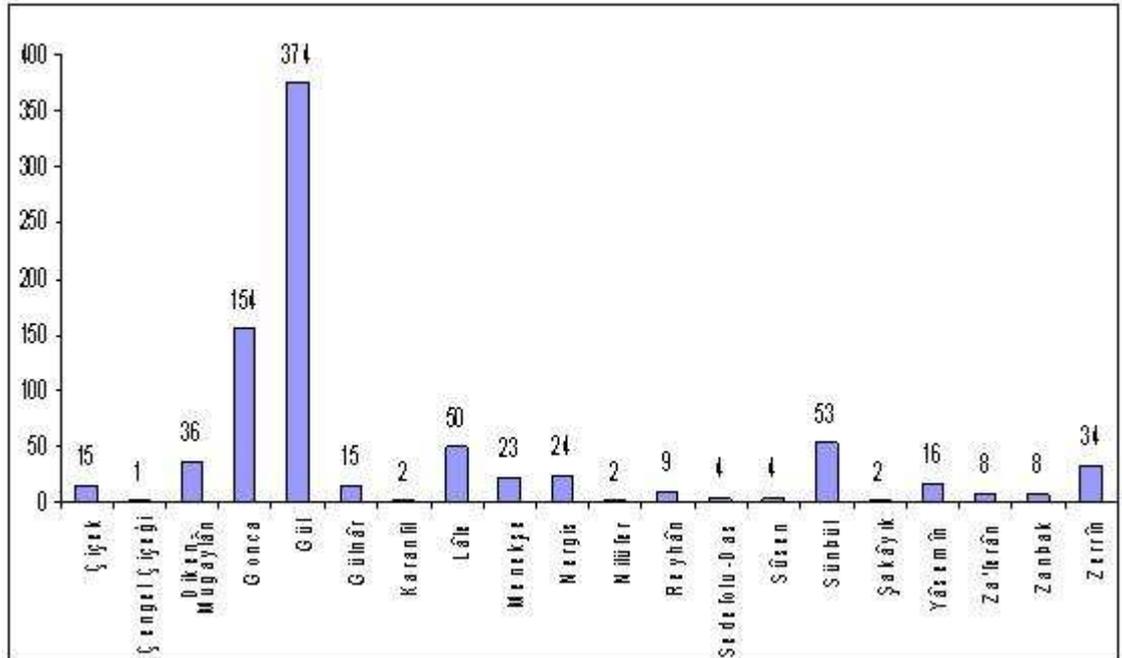
- YAZIR, Bedreddin Mahmud (1974), *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâmiyet Medeniyetinde Kalem Güzeli*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- YAZIR, Elmalılı Hamdi (2002), *Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli*, Haz: Kasım Yayla, Merve Yayınları, İstanbul.
- YEKBAŞ, Hakan (2009), "Zâtî Dîvânında Halk İnanışları", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/2, Winter, s. 1131.
- Yeni Rehber Ansiklopedisi* (199?), "Kâğıt", C.3, s.112, İhlâs Gazetecilik Holding A.Ş., İstanbul.
- Yeni Rehber Ansiklopedisi* (1993), "Hubûbât", C.9, s.157, İhlâs Gazetecilik Holding A.Ş., İstanbul.
- Yeni Rehber Ansiklopedisi* (199?), "Sa'dî", C.17, s.89, İhlâs Gazetecilik Holding A.Ş., İstanbul.
- Yeni Tarama Sözlüğü* (1983), Düz: Cem Dilçin, TDK Yayınları, Ankara.
- YENİTERZİ, Prof. Dr. Emine (1998), "Dîvân Şiirinde Sağlık ve Hastalıklarla İlgili Bazı Hususlar", *S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.4, s. 98.
- YENİTERZİ, Prof. Dr. Emine (1999), "Dîvân Şiirinde Ölüme Dair Bazı Hususlar", *S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 5, s. 129.
- YILDIRIM, Prof. Nimet (2008), *Fars Mitoloji Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- YILGÖR, Asuman (1990), *Fuzûlî'nin Türkçe Dîvânı'nda Bitkiler*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YILMAZ, Levent (2000), *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, C.1, Dost Kitabevi, Ankara.
- YORULMAZ, Hüseyin (2005), *Dîvân Şiirinden Seçmeler*, Metropol Yayınları, İstanbul.

TABLolar

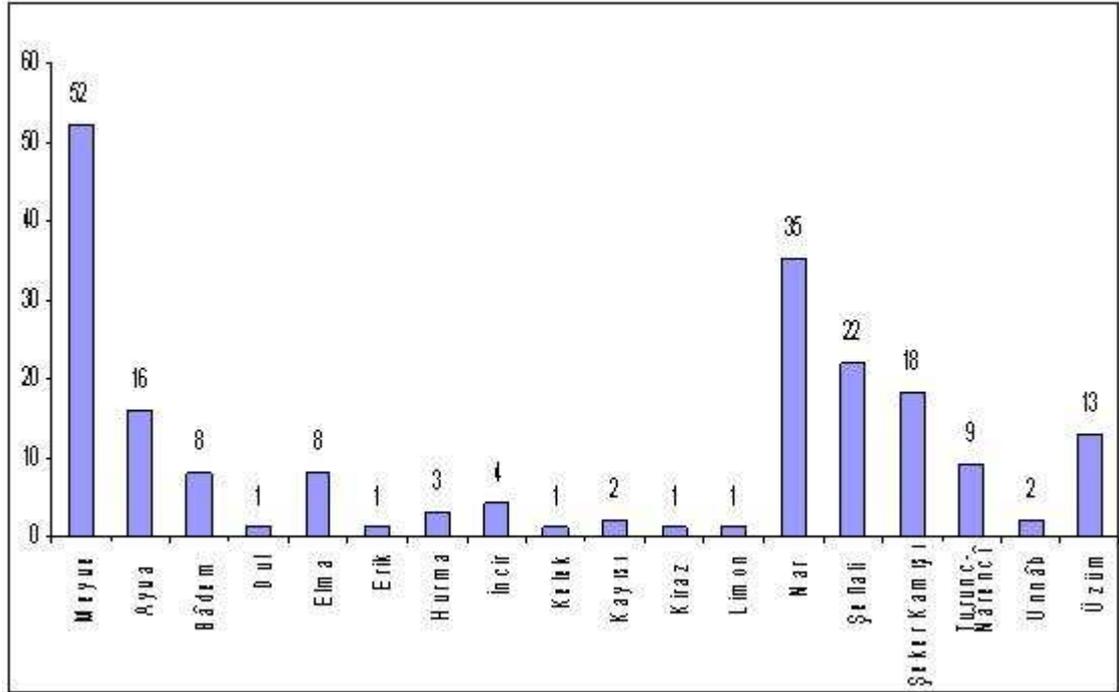
Tablo 1: Ağaçlar ve Ağaçlarla İlgili Unsurlar

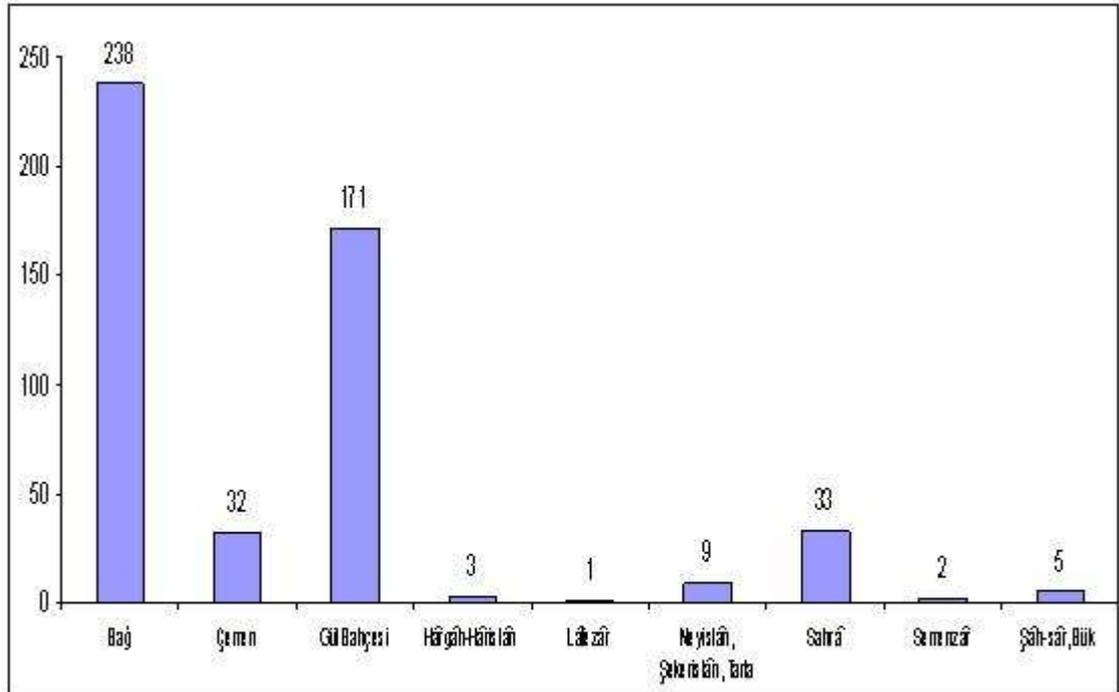
Tablo 2: Çiçekler

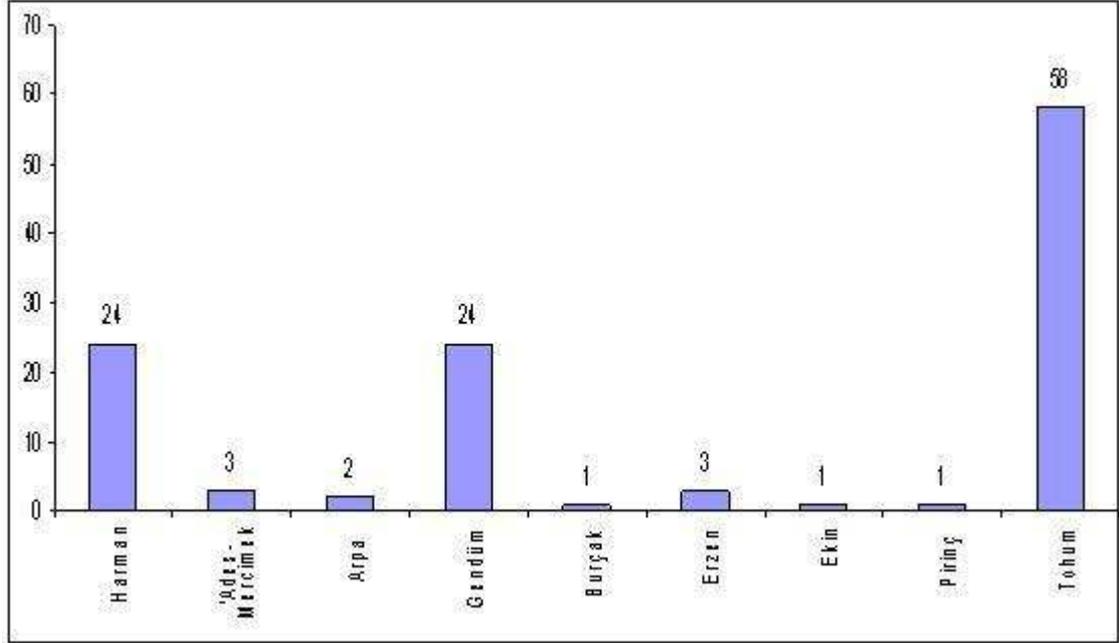
Tablo 3: Meyveler

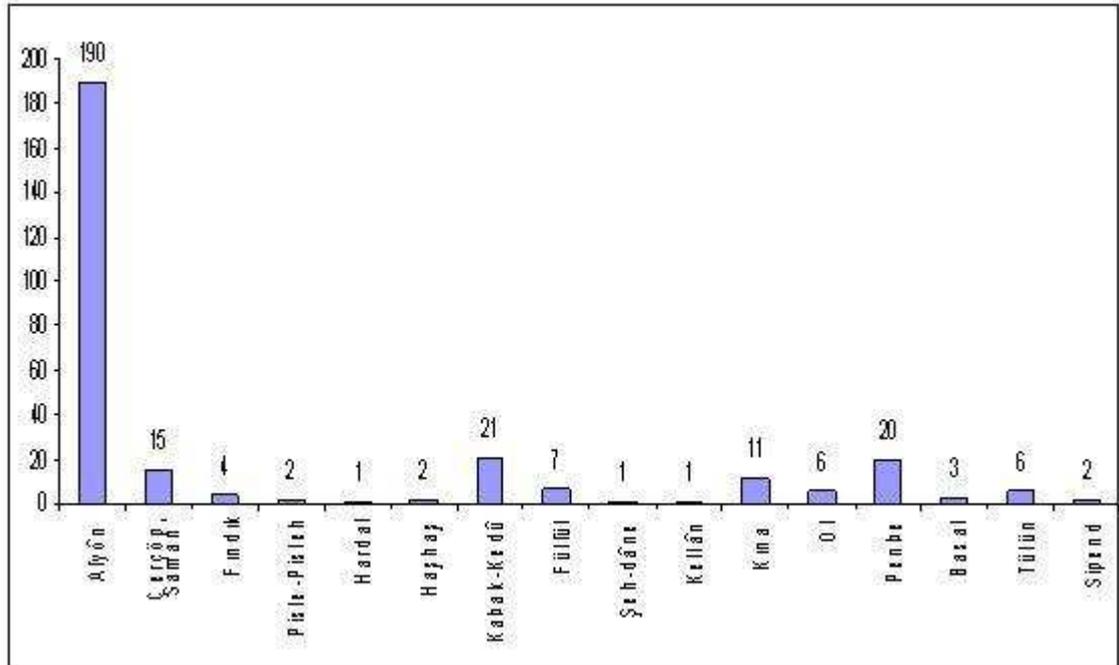
Tablo 4: Bitkilerin Yetiştığı Mekânlar

Tablo 5: Hubûbat

Tablo 6: Diğer Bitkiler

İNDEKS

A

Abanoz (Âbenûs, Âbnûs): C.2, G.572/3, 725/4.

Ağaç (Dâr, Diraht, Eşcâr, Şecer): C.1, G.103/8, 142/2, 145/4, 246/2; C.2, G.597/1, 725/4, 832/5, 853/7, 919/5; C.3, G.1013/2, 1013/4, 1180/7, 1239/6, 1240/2, 1244/6, 1760/5, 1761/5, 1806/2, 1806/3, 1806/6, 1815/2.

Ar'ar (Ardıç): C.3, G.1099/3.

Arpa (Cev, Şa'îr): C.1, G.376/5; C.3, G.1248/2.

Ayva (Bih, Eyvâ): C.1, G.19/3, 21/1, 33/3, 57/5, 376/6; C.2, G.591/3, 596/2, 597/5, 736/6, 882/5, 919/3; C.3, G.1029/4, 1230/4, 1324/6, 1453/4, 1501/4.

Afyon (Esrâr, Gam, Gubâr, Gussa, Ma'cun, Müferrih, Tiryâk): C.1, G.17/7, 37/1, 39/2, 40/4, 44/4, 53/3, 63/7, 99/1, 99/3, 101/2, 131/3, 120/3, 131/6, 141/2, 143/7, 161/4, 177/4, 198/2, 221/4, 225/5, 233/6, 257/3, 265/4, 305/8, 339/4, 339/7, 346/1, 351/4, 366/3, 377/6, 381/2, 392/3, 400/4, 405/3, 412/4, 415/4, 417/6, 445/2, 447/3, 451/7; C.2, G.497/4, 501/2, 523/5, 528/5, 541/1, 541/3, 541/5, 548/2, 550/3, 574/4, 586/4, 606/5, 619/4, 620/4, 661/3, 675/7, 694/1, 712/2, 745/2, 745/5, 757/7, 781/2, 803/4, 807/5, 808/3, 822/2, 823/2, 828/2, 828/4, 838/4, 847/2, 849/5, 861/4, 862/2, 865/7, 894/1, 895/1, 893/3, 898/5, 902/7, 921/4, 922/4, 926/3, 927/3, 927/4, 951/5, 953/5, 971/6, 975/4, 976/1, 982/3, 991/3, 997/3, 998/2, 1002/1, 1002/2, 1002/4, 1003/3; C.3, G.1008/5, 1038/5, 1048/7, 1076/2, 1082/3, 1090/2, 1096/4, 1099/5, 1099/6, 1105/5, 1107/4, 1133/6, 1148/7, 1153/6, 1158/4, 1184/5, 1191/2, 1197/5, 1200/3, 1205/7, 1216/4, 1225/5, 1242/4, 1244/2, 1244/4, 1264/2, 1281/3, 1284/2, 1286/5, 1290/6, 1292/1, 1293/4, 1294/5, 1298/2, 1300/2, 1311/9, 1324/7, 1362/4, 1366/4, 1395/2, 1396/4, 1403/3, 1418/7, 1420/1, 1420/2, 1420/4, 1439/2, 1474/5, 1487/1, 1494/1, 1494/2, 1494/3, 1494/5, 1514/3, 1524/1, 1531/6, 1541/5, 1544/2, 1545/2, 1553/3, 1570/1, 1570/2, 1570/3, 1572/1, 1573/1, 1573/3, 1575/3, 1602/3, 1656/2, 1674/3, 1674/4, 1674/5, 1697/4, 1708/5, 1724/1, 1724/4, 1725/2, 1725/3, 1725/4, 1734/4, 1738/4, 1745/4, 1751/3, 1757/3, 1767/3,

1767/5, 1772/6, 1777/4, 1778/2, 1779/5, 1799/2, 1802/4.

B

Badem (Bâdâm): C.1, G.229/4, 350/3; C.2, G.831/2, 910/5; C.3, G.1093/2, 1230/8, 1552/3, 1670/5.

Bağ (Bostan, Firdevs, Ravza): C.1, G.17/1, 27/2, 38/1, 41/2, 54/5, 98/2, 98/3, 103/8, 107/2, 143/6, 154/3, 159/1, 165/1, 170/5, 203/2, 211/5, 221/2, 225/1, 229/3, 229/4, 231/5, 237/3, 242/2, 243/1, 246/2, 248/1, 248/2, 253/1, 262/3, 266/4, 285/5, 301/4, 305/1, 307/5, 317/4, 330/4, 336/5, 341/9, 353/5, 356/4, 360/2, 367/1, 375/1, 375/5, 379/6, 401/5, 406/2, 417/1, 417/4, 421/5, 438/5, 442/5, 446/4, 461/5, 490/2, 463/7, 487/2; C.2, G.507/1, 507/2, 519/1, 527/5, 536/2, 540/1, 541/4, 563/3, 564/2, 568/6, 585/4, 591/5, 591/3, 593/2, 601/1, 608/5, 627/5, 629/4, 644/1, 645/2, 645/6, 645/7, 649/5, 674/1, 674/7, 677/5, 685/1, 694/3, 695/2, 699/2, 706/2, 715/5, 723/2, 741/5, 745/3, 747/6, 760/4, 769/4, 770/2, 791/1, 792/2, 803/2, 817/4, 824/1, 824/4, 826/5, 827/4, 832/5, 840/1, 869/4, 880/2, 882/5, 886/1, 916/4, 919/3, 921/2, 932/2, 937/4, 962/7, 971/1, 984/6, 988/5, 990/2, 1002/2; C.3, G.1013/1, 1010/4, 1013/4, 1017/4, 1017/5, 1018/5, 1020/5, 1021/5, 1031/3, 1033/4, 1035/3, 1036/1, 1054/1, 1055/2, 1062/1, 1064/2, 1064/5, 1072/3, 1079/4, 1091/5, 1095/5, 1105/6, 1118/1, 1118/5, 1121/1, 1158/5, 1174/2, 1185/8, 1198/1, 1198/5, 1205/6, 1215/5, 1230/7, 1230/2, 1239/1, 1239/2, 1239/4, 1239/6, 1244/6, 1246/2, 1246/3, 1246/5, 1247/1, 1247/3, 1262/3, 1271/5, 1273/1, 1275/7, 1277/4, 1282/2, 1281/5, 1291/3, 1300/4, 1311/8, 1332/3, 1333/5, 1350/1, 1355/2, 1366/6, 1374/3, 1387/1, 1393/1, 1402/4, 1424/2, 1453/1, 1453/5, 1462/4, 1476/4, 1485/4, 1485/7, 1500/1, 1501/4, 1504/7, 1531/2, 1531/3, 1531/7, 1562/5, 1598/5, 1603/3, 1603/5, 1620/3, 1627/1, 1627/7, 1629/1, 1630/6, 1631/3, 1632/2, 1639/4, 1641/1, 1660/4, 1660/6, 1663/1, 1683/2, 1714/2, 1714/5, 1723/1, 1723/5, 1723/7, 1723/6, 1730/2, 1742/1, 1747/2, 1760/5, 1770/5, 1771/3, 1787/3, 1788/4, 1795/7, 1806/7, 1806/10, 1810/5, 1815/2, 1815/3, 1816/4.

Bakkam (Bakam): C.2, G.947/2, C.3, G.1784/2.

Bitki (Nebât): C.1, G.26/5, 79/4, 85/2, 110/2, 298/4, 331/3, 487/7; C.2, G.615/1, 620/2, 890/5; C.3, G.1558/2, 1613/3, 1764/5.

Budak: C.1, G.30/3, 98/3; C.2, G.645/1, 645/2, 645/3, 645/4, 645/5, 645/6, 645/7, 738/3, 853/7; C.3, G.1010/2, 1054/3, 1239/3, 1239/5, 1660/2, 1660/7, 1742/7.

Buğday (Bürr, Gendüm, Hınta, Kamh): C.1, G.233/4, 362/6, 376/5, 471/3; C.2, G.552/2, 623/1, 650/3, 680/4, 950/2; C.3, G.1041/2, 1133/5, 1248/2, 1251/3, 1260/4, 1447/2, 1447/3, 1447/5, 1504/5, 1557/3, 1691/1, 1693/2, 1761/1, 1762/1, 1787/2.

Burçak: C.3, G.1557/3.

Ç

Çemen (Çayır, Mergzâr, Sebz, Sebzezâr): C.1, G.5/3, 108/5, 135/3, 154/4, 154/5, 168/4, 181/3, 206/5, 262/3, 293/2, 413/2, 471/3; C.2, G.531/6, 586/5, 611/3, 674/4, 684/2, 997/3; C.3, G.1183/1, 1183/2, 1183/3, 1183/4, 1183/5, 1183/6, 1183/7, 1183/8, 1183/9, 1217/3, 1420/1, 1500/2, 1630/4, 1806/5.

Çengel Çiçeği: C.3, G.1045/4.

Çer çöp, Saman (Çüb, Çöp, Hâr u Has, Haşâk, Kâh): C.1, G.86/4, 146/3, 191/3, 342/4; C.2, G.521/2, 650/3, 879/3, 995/3; C.3, G.1044/5, 1251/3, 1260/4, 1447/5, 1463/3, 1504/5, 1621/3.

Çınar (Çenâr, Çınâr): C.1, G.137/1, 198/4, 288/4, 485/4; C.2, G.681/1, 743/2; C.3, G.1500/3, 1572/4, 1591/2, 1649/2.

Çiçek (Ezhâr, Şükûfe): C.1, G.98/2, 487/2; C.2, G.637/1, 651/1, 824/1, 827/2, 845/1, C.3, G.1531/2, 1565/3, 1723/1, 1772/6, 1806/6, 1806/10, 1815/1, 1815/2.

D

Dal (Şâh): C.1, G.38/2, 164/4; C.2, G.545/2, 572/3, 671/5, 701/2, 725/4, 806/2, 814/3, 827/1, 827/5, 832/5, 839/2, 839/6, 858/5, 929/7; C.3, G.1281/5, 1770/5, 1795/3.

Darı (Erzen): C.3, G.1761/1, 1761/6, 1762/1.

Devha (Uluğağ): C.1, G.107/2.

Diken (Hâr, Mugaylân): C.1, G.16/7, 49/2, 143/4, 265/3, 269/3, 406/3, 488/1; C.2, G.540/1,

555/1, 675/6, 747/3, 747/4, 747/8, 807/4, 812/6, 839/4, 879/3, 930/4; C.3, G.1031/3, 1035/7, 1038/2, 1040/1, 1043/2, 1085/1, 1149/6, 1200/4, 1202/4, 1269/1, 1399/3, 1418/7, 1484/3, 1516/4, 1559/1, 1598/6, 1629/6, 1644/2.

Dut (Dûd, Tût): C.3, G.1230/9.

E

Ekin: C.1, G.471/3.

Elma (Alma, Sîb): C.1, G.57/5, 382/3; C.2, G.591/3, 736/6, 774/4; C.3, G.1230/4, 1543/3, 1609/2.

Erguvân (Ergavân, Ergevân): C.1, G.245/3; C.3, G.1778/2.

Erik (Âlû-yı Siyâh): C.3, G.1230/4.

F

Fındık (Bunduk, Funduk): C.1, G.324/2; C.3, G.1014/2, 1230/8, 1609/4.

Fıstık (Piste, Pisteh): C.3, G.1036/1, 1119/5.

G

Gonca: C.1, G.10/5, 14/3, 16/7, 38/2, 41/5, 69/1, 76/5, 79/5, 90/3, 100/3, 101/4, 104/3, 150/3, 180/1, 180/4, 187/3, 192/7, 221/7, 225/1, 249/3, 261/5, 262/3, 265/3, 279/1, 284/3, 305/5, 306/1, 317/4, 319/3, 332/1, 335/6, 367/1, 367/2, 375/3, 396/1, 399/5, 419/2, 419/5, 439/5, 462/7; C.2, G.524/3, 552/6, 555/1, 569/2, 586/4, 586/7, 589/3, 623/3, 634/3, 651/1, 677/2, 681/5, 695/4, 696/5, 721/4, 739/6, 742/2, 747/6, 747/9, 747/11, 788/5, 788/6, 797/5, 826/5, 839/1, 839/3, 839/4, 845/3, 850/4, 857/1, 860/4, 857/4, 877/1, 909/5, 916/7, 917/2, 962/2, 962/7; C.3, G.1021/5, 1035/3, 1038/2, 1043/2, 1064/2, 1072/3, 1105/1, 1114/5, 1119/2, 1158/5, 1174/4, 1176/3, 1183/6, 1194/4, 1194/5, 1202/4, 1205/3, 1241/5, 1247/2, 1247/3, 1267/3, 1269/1, 1270/2, 1284/3, 1288/3, 1304/1, 1307/1, 1310/1, 1310/2, 1313/4, 1319/4, 1324/1, 1324/2, 1355/2, 1363/5, 1372/1, 1378/4, 1389/4, 1390/5, 1393/1, 1404/1, 1404/5, 1420/5, 1467/5, 1471/5, 1476/2, 1497/4, 1505/5, 1506/5, 1509/1, 1509/2, 1521/1, 1531/6, 1547/1, 1547/2, 1554/5, 1559/1, 1569/5, 1587/4, 1591/1, 1598/2, 1601/4, 1625/6, 1639/4, 1653/5, 1670/1, 1679/4, 1695/1, 1723/6, 1724/3,

1740/5, 1746/2, 1761/7, 1763/5, 1806/8, 1815/7.

Gül (Verd): C.1, G.6/3, 6/5, 10/1, 11/2, 14/1, 14/2, 14/3, 14/4, 14/5, 14/6, 14/7, 16/7, 17/3, 34/1, 38/2, 41/1, 42/1, 44/5, 49/2, 52/2, 69/4, 76/5, 79/7, 90/3, 96/3, 97/5, 98/2, 98/3, 98/1, 100/3, 101/1, 102/5, 102/5, 104/3, 118/1, 121/3, 121/6, 125/2, 141/5, 143/4, 154/2, 167/1, 170/5, 180/1, 180/4, 180/5, 181/3, 186/3, 187/3, 192/7, 194/3, 196/7, 213/5, 221/2, 221/5, 225/1, 229/1, 229/2, 229/4, 230/2, 231/5, 238/3, 243/1, 243/5, 246/3, 249/3, 249/4, 251/3, 251/7, 260/5, 261/5, 262/2, 281/1, 284/3, 290/2, 309/5, 332/1, 332/4, 335/6, 346/3, 355/1, 358/3, 365/1, 367/1, 368/4, 375/3, 384/5, 386/2, 406/3, 410/1, 413/5, 419/5, 421/5, 428/4, 439/5, 443/2, 445/4, 462/7, 463/7, 465/3, 473/2, 476/2, 487/4, 488/1, 495/4; C.2, G.502/3, 505/2, 513/4, 516/4, 519/1, 519/5, 545/1, 552/4, 555/1, 564/2, 566/1, 566/4, 567/3, 568/6, 586/1, 586/7, 587/2, 593/2, 605/4, 607/4, 611/3, 626/5, 627/5, 634/3, 644/3, 645/1, 651/1, 657/5, 671/1, 675/6, 677/2, 677/4, 680/3, 681/3, 685/1, 693/3, 694/3, 696/5, 717/6, 719/1, 719/2, 721/1, 721/4, 727/6, 734/3, 736/1, 737/1, 738/6, 739/6, 745/3, 747/3, 747/4, 747/6, 747/10, 747/11, 752/5, 766/7, 770/3, 796/1, 805/2, 805/7, 812/6, 815/2, 824/1, 826/5, 829/3, 838/2, 838/3, 839/1, 839/2, 839/3, 839/4, 839/5, 839/6, 839/7, 840/1, 843/1, 845/1, 845/2, 845/3, 849/1, 850/1, 850/2, 850/3, 850/4, 850/5, 850/6, 851/5, 852/2, 857/1, 867/3, 874/4, 884/6, 884/7, 885/5, 886/3, 898/1, 901/2, 909/5, 910/1, 916/4, 916/7, 933/4, 947/2, 948/3, 964/5, 966/2, 967/1, 967/5, 972/3, 974/4, 984/6, 985/4, 992/3, 992/4, 995/3, 995/4, 998/5, 1002/6; C.3, G.1017/5, 1018/5, 1025/6, 1031/3, 1035/3, 1035/7, 1038/3, 1040/1, 1043/1, 1043/2, 1054/1, 1054/3, 1062/1, 1064/2, 1066/2, 1079/1, 1079/2, 1083/4, 1085/1, 1091/5, 1093/1, 1095/2, 1095/3, 1119/2, 1133/1, 1146/2, 1156/3, 1158/5, 1162/4, 1168/2, 1171/2, 1172/5, 1174/1, 1174/4, 1174/5, 1174/6, 1174/7, 1176/3, 1183/2, 1183/6, 1185/7, 1186/4, 1194/4, 1194/5, 1196/5, 1202/4, 1226/4, 1229/2, 1233/1, 1234/4, 1241/1, 1241/5, 1242/1, 1244/2, 1247/2, 1247/3, 1251/2, 1252/2, 1265/4, 1269/1, 1269/2, 1271/2, 1271/3, 1271/5, 1284/3, 1288/3, 1288/4, 1292/2, 1294/4, 1302/3, 1304/1, 1310/1, 1311/4, 1313/4, 1319/4, 1345/3, 1346/1, 1362/2, 1363/5, 1363/7, 1363/9, 1372/1, 1372/3, 1378/4, 1398/3, 1399/3, 1402/4, 1402/5, 1404/1, 1404/5, 1407/1, 1420/5, 1424/2, 1441/1, 1449/2, 1471/5, 1493/1, 1493/4, 1494/4, 1497/1, 1505/5, 1506/3, 1507/2, 1509/1, 1509/5, 1510/3, 1521/1, 1531/6, 1547/1, 1547/2, 1552/3,

1559/1, 1569/5, 1587/4, 1588/4, 1592/4, 1597/3, 1598/1, 1598/2, 1598/4, 1598/6, 1598/7, 1600/7, 1601/4, 1613/1, 1621/2, 1623/4, 1625/6, 1628/2, 1628/5, 1629/1, 1629/6, 1639/4, 1660/2, 1660/6, 1663/1, 1679/4, 1701/5, 1709/4, 1721/4, 1723/4, 1737/1, 1740/5, 1742/1, 1742/7, 1760/4, 1763/5, 1806/8, 1815/1, 1815/7, 1822/1.

Gül Bahçesi (Gülistân, Gülşen, Gülzâr): C.1, G.10/5, 16/7, 38/2, 38/6, 40/2, 49/2, 71/5, 76/5, 79/2, 101/1, 104/3, 141/5, 143/4, 154/2, 167/1, 186/3, 206/4, 213/5, 219/5, 221/2, 229/3, 230/2, 238/3, 249/3, 251/7, 253/1, 279/1, 279/5, 305/5, 307/5, 332/1, 341/9, 346/3, 367/2, 368/9, 375/3, 410/1, 418/2, 487/4, 488/1; C.2, G.526/7, 528/1, 540/1, 545/1, 555/1, 567/3, 568/6, 569/2, 586/6, 589/3, 637/1, 638/1, 647/3, 677/4, 696/5, 736/1, 737/1, 747/2, 747/7, 747/9, 761/6, 768/2, 771/2, 771/7, 787/7, 788/6, 788/5, 796/1, 805/7, 824/2, 824/5, 826/5, 829/4, 835/2, 839/1, 839/3, 843/1, 845/3, 850/5, 857/1, 860/4, 877/1, 884/7, 885/5, 898/1, 901/2, 916/7, 930/4, 933/4, 965/7, 967/5, 967/2, 974/4, 985/3, 995/3, 997/2; C.3, G.1016/2, 1021/5, 1031/3, 1035/7, 1052/2, 1061/1, 1062/1, 1066/2, 1072/3, 1125/3, 1149/6, 1152/5, 1162/4, 1202/4, 1241/1, 1242/1, 1244/3, 1247/2, 1247/3, 1269/2, 1271/5, 1288/1, 1288/4, 1292/2, 1292/4, 1294/4, 1294/6, 1304/1, 1307/4, 1310/2, 1319/4, 1335/4, 1345/3, 1372/1, 1389/4, 1396/1, 1398/3, 1399/3, 1404/1, 1421/4, 1424/2, 1441/2, 1443/3, 1450/3, 1471/5, 1484/3, 1493/1, 1493/4, 1509/1, 1536/5, 1547/1, 1587/4, 1588/4, 1598/1, 1598/6, 1604/1, 1613/4, 1629/1, 1629/2, 1629/6, 1639/4, 1645/5, 1653/5, 1653/5, 1683/4, 1699/4, 1740/5, 1750/1, 1760/8, 1761/7, 1763/5, 1771/2, 1806/4, 1806/8, 1818/1.

Gülnâr (Nar Çiçeği): C.1, G.96/5, 150/2, 216/5; C.2, G.674/8, 675/1, 763/5, 812/2, 977/4; C.3, G.1230/3, 1296/3, 1353/3, 1354/1, 1441/1, 1442/4, 1476/2.

H

Hardal: C.2, G.864/1.

Hârgâh / Hâristân (Dikenlik): C.2, G.876/1; C.3, G.1516/4, 1761/7.

Haşhaş: C.3, G.1308/4, 1821/4.

Harman (Hirmen): C.1, G.77/3, 77/5, 82/2, 131/4, 338/5, 343/7; C.2, G.623/1, 650/3, 903/2, 943/5; C.3, G.1044/5, 1077/3, 1115/3, 1122/3, 1248/2, 1258/4, 1413/2, 1426/2,

1447/2, 1566/7, 1582/1, 1693/2, 1695/2, 1762/1.

Hurma (Rutâb, Temr): C.1, G.377/2; C.3, G.1230/5, 1801/6.

İ

İncir (Encîr, Encîre, İncîr, Tîn, Yemiş): C.1, G.493/2; C.2, G.684/6; C.3, G.1614/2, 1788/4.

K

Kabak (Kedû): C.1, G.63/7, 83/3, 155/1, 234/1, 235/1, 341/5, 399/3; C.2, G.500/1, 506/5, 625/3, 627/3, 652/1, 652/2, 652/3, 652/4, 652/5, 916/2, 924/2; C.3, G.1274/5, 1485/5, 1660/1.

Kâfûr: C.1, G.3/4, 13/1, 338/3; C.2, G.559/3, 710/5, 718/7, 795/4, 949/4, 964/3; C.3, G.1045/3, 1075/4, 1184/4, 1425/4.

Karabiber (Fülfül): C.1, G.186/4, 217/5, 375/2; C.2, G.857/2; C.3, G.1441/1, 1469/2, 1547/7.

Karanfil (Karanfül): C.1, G.41/3, 375/1.

Kavun (Kelek, Şemâme): C.2, G.706/2.

Kayı (Kays, Kayı): C.3, G.1230/1, 1230/2.

Keten (Kettân): C.3, G.1262/2.

Kenevir Tohumu (Şeh-dâne): C.2, G.857/2.

Kına (Hinnâ): C.1, G.90/8, 288/2; C.2, G.559/2, 818/4, 839/2; C.3, G.1143/3, 1176/6, 1211/4, 1342/3, 1390/3, 1681/4.

Kiraz (Kirâs): C.2, G.575/3.

Kökнар (Gökнар): C.1, G.429/1.

L

Lâle (Ferah-efza, Kavs-i kuzah, Şakâyık, Yed-i Beyzâ): C.1, G.6/4, 14/7, 52/1, 116/1, 120/4, 229/1, 317/4, 416/1, 417/2, 419/4, 432/6, 446/3, 487/8; C.2, G.547/6, 601/3, 604/2, 609/2, 651/6, 674/1, 674/2, 674/4, 674/5, 674/6, 674/7, 674/8, 674/9, 719/5, 749/5, 761/4, 806/4, 886/3, 932/2; C.3, G.1016/3, 1025/6, 1167/1, 1169/4, 1185/4, 1205/3, 1241/7, 1363/7, 1467/4, 1476/2, 1554/5, 1598/3, 1600/3, 1613/1, 1723/2, 1760/5, 1760/7, 1815/1.

Lâlezâr: C.1, G.368/8.

Limon (Leymôn, Lîmon, Lîmû, Lîmûn): C.2, G.736/7.

M

Menekşe (Benefşe, Menevşe): C.1, G.121/4, 121/5, 399/5; C.2, G.586/6, 608/5, 737/1, 796/1, 966/2; C.3, G.1288/4, 1292/1, 1333/1, 1333/2, 1333/3, 1333/4, 1333/5, 1333/6, 1333/7, 1333/8, 1333/9, 1363/7, 1404/1, 1660/3, 1660/5.

Mercimek (Ades): C.2, G.695/5; C.3, G.1557/3, 1618/3.

Meyve (Bâr, Mîve, Semer, Simâr): C.1, G.54/5, 134/4, 135/1, 135/5, 167/3, 171/3, 221/3, 239/2, 246/2, 302/4, 382/3, 389/3, 451/7, 453/1; C.2, G.541/4, 545/2, 563/4, 645/2, 645/3, 645/5, 715/5, 760/4, 827/4; C.3, G.1009/4, 1055/2, 1055/4, 1078/4, 1082/3, 1184/2, 1230/5, 1230/7, 1230/8, 1231/2, 1236/3, 1244/6, 1281/5, 1300/4, 1305/1, 1384/6, 1394/1, 1442/6, 1446/3, 1500/1, 1500/3, 1531/7, 1620/3, 1714/5, 1747/2, 1788/4, 1788/6, 1795/7, 1816/4.

Misvâk: C.2, G.862/3, 902/3; C.3, G.1047/4, 1191/3, 1284/1, 1475/4, 1545/6, 1783/3.

N

Nar (Enâr, Nâr, Ya'kut-ı Rümman): C.1, G.24/5, 64/4, 167/4, 167/5, 305/3, 319/1, 334/3, 347/6; C.2, G.531/7, 597/5, 628/1, 717/2, 808/1, 858/5, 882/5, 919/3; C.3, G.1180/3, 1220/1, 1230/9, 1239/3, 1246/2, 1257/5, 1296/3, 1316/4, 1406/3, 1453/4, 1453/5, 1501/4, 1547/2, 1609/2, 1661/1, 1742/4, 1767/2, 1801/6, 1819/2.

Nârven, Nâreven (Karağaç): C.1, G.167/4, 330/4; C.3, G.1022/4, 1066/3, 1174/2, 1235/4, 1453/1.

Nergis: C.1, G.63/4, 69/1, 96/4, 154/3; C.2, G.526/6, 586/3, 651/1, 664/4, 736/1, 737/1, 1002/6, 1003/5; C.3, G.1025/6, 1288/1, 1288/2, 1313/4, 1404/2, 1497/1, 1509/4, 1598/1, 1660/1, 1730/3, 1760/7, 1815/4.

Ney (Kamış, Nây): C.1, G.75/5, 83/3, 106/2, 107/4, 119/4, 136/7, 146/6, 156/1, 188/2, 238/2,

253/3, 259/4, 272/5, 277/3, 287/6, 301/5, 316/6, 370/2, 396/2, 426/7, 446/6, 468/6; C.2, G.505/2, 512/5, 523/4, 565/3, 577/4, 581/4, 585/1, 596/7, 622/1, 671/1, 681/1, 808/1, 841/4, 842/5, 843/5, 879/6, 907/4, 918/3, 920/1, 924/2, 929/1, 931/3, 944/3, 971/2, 983/5; C.3, G.1038/4, 1096/3, 1108/4, 1128/1, 1128/3, 1138/3, 1155/2, 1186/1, 1223/2, 1234/2, 1259/1, 1290/6, 1315/6, 1322/1, 1336/4, 1366/7, 1367/1, 1405/2, 1502/3, 1503/3, 1553/5, 1557/4, 1559/3, 1638/2, 1669/2, 1694/4, 1710/4, 1714/3, 1746/4, 1764/3, 1766/4, 1769/5, 1794/8.

Neyistân, Şekeristân, Tarla (Kıştâr, Mezra’): C.1, G.108/5, 233/4; C.2, G.569/5, 574/3, 575/4, 868/3; C.3, G.1322/1, 1394/7, 1703/4.

Nihâl (Dikme, Nahl): C.1, G.137/1, 251/4, 422/2; C.2, G.668/4, 736/6, 933/3; C.3, G.1319/4, 1500/1, 1562/5, 1603/5, 1795/7.

Nilüfer (Nîlûberg, Nîlûfer, Nîlûper): C.2, G.736/4; C.3, G.1578/2.

O

Ot: C.1, G.19/1; C.2, G.630/5; C.3, G.1082/1, 1202/3, 1788/3, 1789/2.

P

Pamuk (Penbe): C.1, G.237/6, 345/1, 347/6, 366/4, 416/2; C.2, G.580/5, 623/5, 701/1, 718/6, 795/2, 873/2, 952/5; C.3, G.1219/4, 1226/1, 1435/2, 1577/4, 1649/6, 1435/2, 1723/2, 1733/2.

Pirinç (Birinc): C.1, G.429/2.

R

Reyhân (Fesleğen, İspergam, Sipergam): C.1, G.418/2; C.2, G.536/2, 675/1, 745/2, 812/2, 824/4, 1002/2; C.3, G.1024/2, 1818/1.

Rez, Tâk (Bağ Kütüğü): C.1, G.438/3; C.2, G.733/3; C.3, G.1352/5, 1423/10, 1439/6.

S

Sahrâ: C.1, G.173/4, 206/5, 215/1, 240/4, 252/3, 368/8, 415/1; C.2, G. 819/3, 864/1, 882/4, 931/5, 949/6; C.3, G.1016/5, 1051/2, 1083/6, 1140/4, 1172/5, 1174/3, 1180/7,

1183/1, 1220/5, 1303/5, 1433/1, 1433/3, 1516/4, 1538/4, 1556/1, 1566/1, 1624/4, 1701/3, 1719/1, 1758/1, 1800/2.

Sanavber (Çam): C.1, G.457/2; C.3, G.1476/2, 1609/5, 1659/3.

Sandal: C.1, G.360/5; C.2, G.663/5.

Sedefotu (Dâs, Sedâb): C.1, G.233/4; C.2, G.569/5, 574/3, 575/4.

Serv (Servi): C.1, G.29/1, 35/1, 36/1, 40/3, 45/1, 46/3, 56/1, 60/3, 63/4, 76/4, 94/2, 103/4, 110/5, 116/1, 119/2, 123/1, 137/1, 141/3, 153/3, 155/4, 156/2, 156/4, 165/2, 168/4, 193/1, 198/4, 201/1, 203/2, 207/4, 210/5, 213/2, 229/3, 229/4, 234/3, 239/2, 241/1, 242/2, 246/2, 248/1, 251/3, 253/6, 259/2, 263/4, 267/5, 272/4, 297/1, 309/5, 319/6, 328/3, 330/4, 368/3, 369/2, 372/2, 391/4, 397/5, 398/2, 401/6, 401/8, 406/2, 422/2, 440/3, 444/3, 446/6, 452/2, 453/1, 474/5, 494/4; C.2, G.505/2, 505/4, 505/5, 510/1, 531/6, 533/1, 547/6, 552/7, 555/3, 559/4, 563/4, 564/1, 564/2, 567/6, 569/3, 572/3, 577/4, 585/4, 591/4, 627/1, 629/4, 632/5, 644/3, 645/1, 645/4, 646/4, 681/1, 687/1, 689/5, 714/3, 718/6, 743/2, 758/1, 773/5, 775/4, 785/4, 788/1, 814/3, 815/1, 819/2, 834/2, 840/1, 880/2, 889/6, 893/4, 907/3, 908/1, 909/1, 930/1, 933/3, 935/4, 942/1, 971/1, 980/5, 984/6, 986/3, 991/5, 997/2, 1002/5, 1003/4; C.3, G.1015/5, 1022/3, 1022/4, 1028/1, 1033/2, 1037/4, 1051/3, 1057/1, 1064/7, 1065/3, 1066/1, 1084/5, 1086/1, 1087/5, 1091/5, 1099/3, 1107/2, 1127/5, 1156/3, 1159/4, 1163/3, 1166/1, 1170/1, 1170/5, 1171/9, 1172/1, 1201/2, 1203/3, 1205/6, 1206/1, 1207/7, 1210/2, 1230/2, 1231/1, 1235/3, 1235/4, 1238/4, 1247/1, 1248/4, 1262/3, 1267/2, 1275/5, 1275/7, 1282/1, 1300/4, 1306/3, 1307/5, 1309/1, 1309/2, 1311/4, 1332/3, 1344/5, 1345/4, 1358/3, 1362/2, 1366/6, 1371/1, 1373/2, 1394/1, 1406/1, 1407/5, 1413/1, 1431/1, 1440/3, 1453/1, 1454/7, 1456/2, 1463/3, 1467/1, 1476/4, 1480/1, 1480/4, 1500/2, 1504/7, 1507/1, 1509/3, 1513/5, 1515/4, 1518/1, 1524/5, 1526/4, 1531/4, 1549/4, 1551/1, 1551/2, 1552/3, 1560/6, 1562/5, 1572/4, 1589/4, 1591/4, 1593/2, 1594/3, 1607/2, 1621/2, 1627/1, 1627/7, 1629/5, 1641/1, 1642/4, 1659/3, 1660/7, 1682/1, 1684/5, 1695/5, 1712/3, 1728/6, 1732/6, 1735/2, 1738/3, 1746/2, 1765/4, 1770/5, 1785/4, 1788/2, 1794/7, 1816/4, 1823/5.

Semenzâr (Yaseminlik): C.1, G.5/3; C.3, G.1797/7.

Sidre: C.1, G.1/4, 110/5, 119/2, 136/1, 136/3, 251/4; C.2, G.591/2, 743/2, 775/4, 853/7; C.3, G.1010/2, 1366/3, 1456/2, 1515/4, 1621/2, 1781/5.

Soğan (Basal, Piyâz): C.2, G.848/3; C.3, G.1421/3, 1457/6.

Sögüt (Bân, Bîd): C.3, G.1526/4, 1570/5.

Sûsen (Süsen): C.1, G.6/3; C.2, G.676/4; C.3, G.1269/3, 1509/1.

Sünbül (Sümbül): C.1, G.65/1, 65/2, 128/2, 194/3, 195/2, 231/4, 233/7, 272/4, 388/1, 409/6, 427/5, 453/4; C.2, G.519/3, 519/5, 546/1, 563/1, 569/3, 608/2, 664/4, 675/1, 677/5, 712/1, 719/5, 721/2, 749/1, 811/5, 812/2, 814/2, 824/4, 932/2, 995/1; C.3, G.1045/4, 1061/1, 1091/5, 1095/3, 1305/3, 1307/4, 1332/2, 1357/4, 1393/1, 1441/3, 1480/1, 1493/4, 1504/6, 1531/3, 1547/5, 1553/4, 1564/1, 1590/4, 1660/4, 1695/3, 1788/3, 1818/1.

Ş

Şâh-sâr, Bük: C.3, G.1055/2, 1055/4, 1273/4, 1610/5, 1768/2.

Şakâyık: C.3, G.1601/4, 1719/1.

Şeftali (Şeftâlû): C.1, G.24/5, 350/3; C.2, G.563/3, 563/4, 591/3, 644/1, 1003/1; C.3, G.1199/1, 1226/4, 1230/1, 1230/2, 1230/3, 1230/4, 1230/5, 1230/6, 1230/7, 1230/8, 1230/9, 1230/10, 1245/5, 1324/6, 1801/6.

Şeker Kamışı (Ney-Şeker, Sükker): C.1, G.134/1, 135/4, 216/2, 347/2, 377/2, 426/6, 430/4, 446/1, 468/6, 475/3; C.2, G.615/1, 668/4; C.3, G.1205/7, 1376/1, 1413/5, 1501/1, 1639/1, 1670/5.

Şemşîr-Şimşâd (Şimşir): C.1, G.188/5, 222/1, 242/1, 297/1, 361/3, 363/5, 464/1, 464/5; C.2, G.670/4, 720/1, 758/2, 820/2, 956/1, 987/1, 987/2, 999/5; C.3, G.1024/1, 1064/5, 1086/1, 1228/4, 1331/3, 1418/9, 1562/2, 1595/4, 1711/5.

T

Tohum (Dâne, Habb, Habbe): C.1, G.77/3, 92/6, 131/4, 162/4, 338/1, 338/5, 343/7, 348/2, 351/4, 377/3, 383/7, 429/4, 450/2, 460/1; C.2, G.504/7, 552/7, 561/4, 563/5, 575/3, 592/4, 649/4, 678/5, 690/5, 701/5, 711/2, 791/6, 832/7, 856/2, 856/5, 856/7, 896/4, 927/5,

959/2; C.3, G.1077/3, 1088/5, 1130/2, 1145/3, 1259/5, 1293/5, 1359/3, 1388/4, 1437/5, 1438/5, 1449/3, 1447/3, 1453/5, 1546/7, 1568/1, 1601/6, 1610/4, 1611/3, 1613/3, 1663/4, 1666/4, 1703/4, 1730/4, 1753/3, 1768/7.

Tûbâ (Tûbî): C.1, G.1/4, 119/2; C.2, G.853/7; C.3, G.1430/3, 1515/4, 1606/5, 1690/3.

Turunc (Nârenc): C.1, G.167/4, 167/5, 341/1; C.2, G.736/3, 998/1; C.3, G.1252/2, 1324/5, 1324/6, 1453/4.

Tütün (Dütün): C.1, G.116/5; C.2, G.934/5; C.3, G.1015/3, 1054/2, 1525/2, 1733/4.

U

Ûd (Öd Ağacı): C.1, G.166/4, 327/2, 329/3; C.2, G.713/1, 918/1, 918/4; C.3, G.1133/3, 1292/4, 1346/2.

Ünnâb (Ünnâb, Hünâb, Çiğde): C.2, G.720/2; C.3, G.1230/2.

Û

Ûzerlik Tohumu (Sipend): C.2, G.552/5, C.3, G.1276/3.

Ûzüm (Asma, Engûr, İneb, Koruk): C.1, G.53/3, 98/1, 248/2, 353/5, 409/4, 454/3, 461/3; C.2, G.591/5, 978/1; C.3, G.1204/1, 1523/6, 1747/2, 1817/6.

Y

Yaprak (Berg, Evrâk, Varak): C.1, G.38/2, 74/8, 79/8, 117/2, 118/7, 239/2, 246/2, 347/4, 397/1, 397/3; C.2, G.521/4, 618/1, 645/1, 649/2, 649/5, 661/5, 745/3, 773/5, 815/1, 845/2, 850/5, 852/1, 852/2, 852/7, 886/3, 964/5; C.3, G.990/4, 1013/1, 1013/3, 1122/1, 1129/6, 1198/1, 1198/2, 1198/4, 1239/3, 1246/4, 1251/2, 1273/1, 1292/3, 1307/1, 1308/6, 1310/2, 1394/1, 1494/4, 1500/1, 1512/4, 1531/7, 1539/2, 1554/5, 1699/4, 1722/4, 1723/4, 1723/7, 1725/5, 1726/3, 1731/4, 1819/8.

Yâsemîn (Semen, Yâsemen): C.3, G.1035/3, 1171/9, 1185/1, 1185/2, 1185/3, 1185/4, 1185/5, 1185/6, 1185/7, 1185/8, 1185/9, 1304/1, 1332/3, 1660/6, 1723/6, 1760/5.

Z

Za'ferân (Safran): C.1, G.222/2, 309/9; C.3, G.1389/5, 1239/3, 1400/5, 1457/1, 1741/6, 1797/2.

Zanbak (Zambak): C.1, G.143/6, 487/5; C.2, G.634/3; C.3, G.1313/4, 1509/3, 1509/5, 1531/5, 1723/5.

Zerrîn (Zerrin): C.1, G.60/2, 178/1, 220/5, 220/5, 323/5, 326/3, 342/1, 396/4, 405/4; C.2, G.872/2, 876/1, 878/5, 914/1, 960/3, 970/2; C.3, G.1009/1, 1072/4, 1105/5, 1198/6, 1235/4, 1263/4, 1276/6, 1329/3, 1329/4, 1424/6, 1425/2, 1445/7, 1461/7, 1489/5, 1576/3, 1576/5, 1578/4, 1740/2, 1747/1.

ÖZGEÇMİŞ

1982 yılında İzmit'te doğdu. İlk ve orta öğrenimini İzmit'te tamamladı. 2003 yılında Sakarya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü kazandı. 2006 yılında bu bölümden mezun oldu. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi'nin Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans programına kabul edildi.

Reyhan ÇELTİKER